XVIII МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЯ

«ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАУКИ І ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»

ВИПУСК 18

27-28 жовтня 2016 р.

м. Переяслав-Хмельницький

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Рада молодих учених університету

Матеріали
XVIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
«Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»
27-28 жовтня 2016 року

Збірник наукових праць

Переяслав-Хмельницький – 2016

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

Совет молодых ученых университета

Материалы
XVIII Международной научно-практической интернет-конференции
**«Тенденции и перспективы развития науки и образования
в условиях глобализации»**
27-28 октября 2016 года

Сборник научных трудов

Переяслав-Хмельницкий – 2016

УДК 001+37(100)
ББК 72.4+74(0)
Т 33

Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2016. – Вип. 18. – 437 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Коцур В.П. – доктор історичних наук, професор, академік НАПН України, ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
Рик С.М. – кандидат філософських наук, доцент, проректор з наукової роботи ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
Скляренко О.Б. – кандидат філологічних наук, доцент
Коцур В.В. – кандидат політичних наук, голова Ради молодих учених університету
Кикоть С.М. – кандидат історичних наук, заступник голови Ради молодих учених університету
Гайдаєнко І.В. – кандидат історичних наук, секретар Ради молодих учених університету

©Рада молодих учених університету

©ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

УДК 001+37(100)
ББК 72.4+74(0)
Т 33

Материалы XVIII Международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации»: Сб. науч. трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2016. – Вып. 18. – 437 с.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Коцур В.П. – доктор исторических наук, профессор, академик НАПН Украины, ректор ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:
Рык С.Н. – кандидат философских наук, доцент, проректор по научной работе ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»
Скляренко О.Б. – кандидат филологических наук, доцент
Коцур В.В. – кандидат политических наук, председатель Совета молодых ученых университета
Кикоть С.Н. – кандидат исторических наук, заместитель председателя Совета молодых ученых университета
Гайдаенко И.В. – кандидат исторических наук, секретарь Совета молодых ученых университета

©Совет молодых ученых университета

© ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ / БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 599.6/.73

Татьяна Гадельшина
(Гродно, Беларусь)

ДИНАМИКА ЧИСЛЕННОСТИ КОПЫТНЫХ МЛЕКОПИТАЮЩИХ ВОЛКОВЫССКОГО ОХОТХОЗЯЙСТВА «БООР»

На территории Волковысского охотхозяйства «БООР» зарегистрировано 3 вида копытных млекопитающих, из отряда парнокопытные Artiodactyla (кабан, лось, косуля). В период с 2012 по 2016 гг. отмечено увеличение численности лося, косули и уменьшение численности кабана дикого.

Ключевые слова: *копытные, численность, кабан, лось, косуля, охотхозяйство.*

On the territory of the hunting Vaukavysk "BOOR" recorded 3 species of hoofed mammals of the order Artiodactyla even-toed ungulates (wild boar, elk, deer). In the period from 2012 to 2016. marked increase in the number of moose, deer and a decrease in the number of wild boar.

Key words: *hoof, abundance, wild boar, elk, deer, hunting area.*

Введение. Современное охотничье хозяйство не может существовать без учета объектов, на которых оно строится. Поэтому учет дикого зверя является составной частью деятельности всех охотничьих хозяйств, надежной предпосылкой рационального использования и охраны животных. Учет предусматривает ежегодное выявление имеющихся запасов животных в угодьях и определение на этой основе допустимых норм изъятия их охотниками без ущерба воспроизводству [1, с. 56]. Дикие копытные – наиболее ценные промысловые животные, которые использовались в прошлом и используются сейчас для получения ценной продукции [2, с. 234].

Целью работы являлось изучение динамики численности охотничье-промысловых млекопитающих на территории охотхозяйства «БООР» в Волковысском районе.

Исходя из цели определены следующие задачи: 1. выявить видовое разнообразие копытных млекопитающих Волковысского охотхозяйства «БООР»; 2. определить численность охотфауны методом зимнего маршрутного учета; 3. изучить динамику численности копытных млекопитающих исследованных угодий за последние пять лет.

Объекты и методы исследования. Объектами исследования являлись копытные млекопитающие Волковысского охотхозяйства БООР. Исследования проводились на территории Волковысского охотохозяйства «БООР» Росской охотдачи (Егерский обход №3) в лесном массиве «Борщева» в 2011 и 2012 годах. Государственное лесохозяйственное Учреждение "Волковысский лесхоз" расположен в юго-западной части Гродненской области на территории Волковысского, Свислочского, Берестовицкого, Мостовского и Зельвенского административных районов. По лесорастительному районированию леса Волковысский лесхоз относится к подзоне елово-грабовых дубрав Неманско-Подлесского лесорастительного района. На территории лесхоза расположен биологический заказник республиканского значения "Замковый лес" на площади 3783 га[3] . Егерский обход №3 (Росская охотдача) занимает северную часть хозяйства. Площадь охотничьих угодий – 17,1 тыс. га или 23,2 % от площади охотничьих угодий хозяйства, из них лесных – 3,6 тыс. га, полевых – 12,6 тыс. га и водно – болотных угодий – 0,9 тыс. га.

Зимний маршрутный учет животных проводили в два дня. Первый день (день затирки следов). Проходя по маршруту на лыжах (если позволяла глубина снега, то можно пешком), затирали все пересекаемые следы охотничьих зверей. Тропы зверей засыпали снегом. Второй день (день учета следов). Проходя по маршруту, отмечали на карте (и в полевом дневнике) «свежие» суточные следы, пересекающие маршрут и виды зверей, оставивших данные следы.

Результаты и их обсуждение. Зимний маршрутный учет млекопитающих проводили в охотничьих угодьях обхода №3 на территории Волковысского охотхозяйства «БООР» в

феврале 2016 гг. Протяженность маршрута по лесным типам угодий составила 3,0 км, по полевым – 6,0 км. Нами было выявлено 3 вида копытных млекопитающих. Результаты исследований по численности охотничьих животных приведены в табл. 1.

Таблица 1

Численность копытных млекопитающих на территории Волковысского охотхозяйства «БООР» 2016 г. (зимний учет)

Виды животных	Общее число пересечений	Пересчетный коэффициент К	Показатель учета Пу	Показатель плотности (Пп), особ./1000га	Площадь обитания тыс. га	Общая численность (Пз)
Л	11	0,46	2,91	1,34	9,7	13
Кс	43	0,63	11,57	7,29	14,4	105
Кб	2	0,35	0,6	0,21	14,2	3

По результатам проведенного учета, общая численность лося (Л) составила 13 особей, Кс – 105 особей, Кб – 3 особи,.

В настоящей работе для выявления динамики численности охотничьих млекопитающих исследованных угодий использовались данные по численности охотничьих млекопитающих за 2012-2016 гг., учтенные охотоведами Волковысской РОС РГОО «БООР» и результаты проведенного нами исследования в 2016 г. Полученные результаты представлены в табл. 2.

Таблица 2

Динамика численности некоторых видов охотничьих животных на территории Волковысского охотхозяйства «БООР» в 2012-2016 гг.

Численность особей					
Вид	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.
Лось	5	1	2	6	13
Косуля	105	126	138	146	158
Кабан	85	97	2	5	3

Результаты исследований показали, что численность популяции лося увеличивается, но недостаточна для ведения лицензионного отстрела. В период с 2012 – 2016 гг. численность лося увеличилась в 2,6 раз (рис. 1).

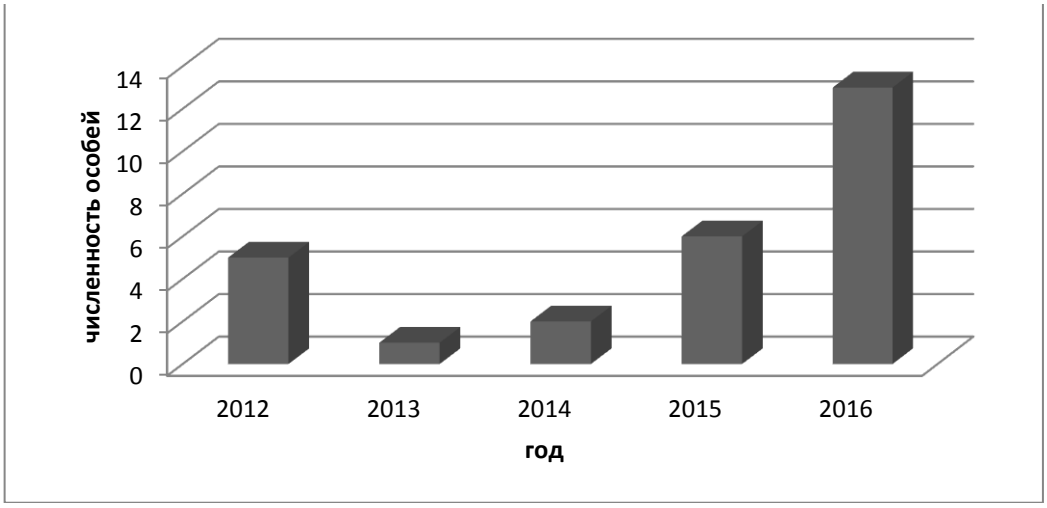

Рис. 1. Динамика численности *Alces alces*

Результаты исследований показали, что численность косули в период с 2012 года по 2016 год увеличилась в 1,5 раза (рисунок 2), и достаточна для ведения планового отстрела.

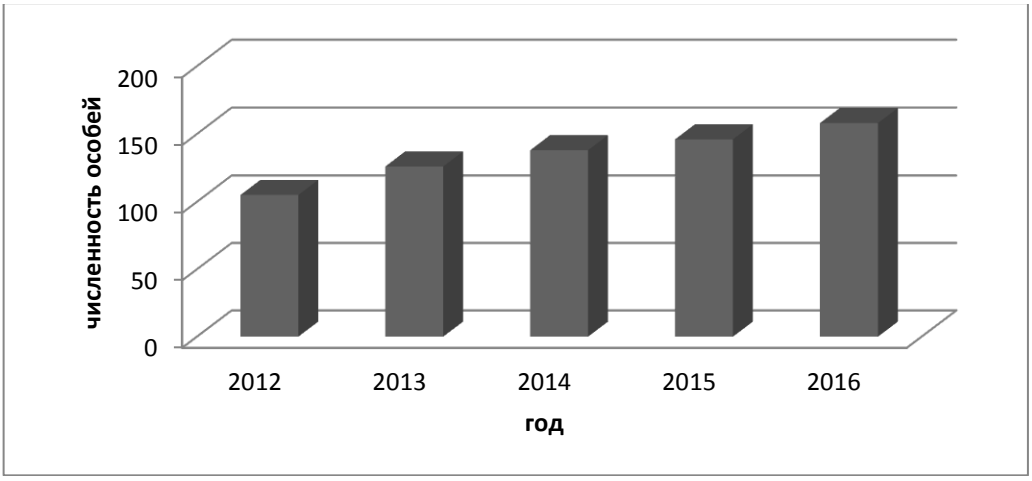

Рис. 2. Динамика численности *Capreous cervus*

Результаты исследований показали, что численность популяции кабана к 2016 году уменьшилась в 28 раз. (рисунок 3). Учитывая сложившуюся ситуацию в стране с африканской чумой свиней, основное внимание в охотничьем сезоне 2013 – 2016 гг. уделяется проблеме максимального снижения численности дикого кабана.

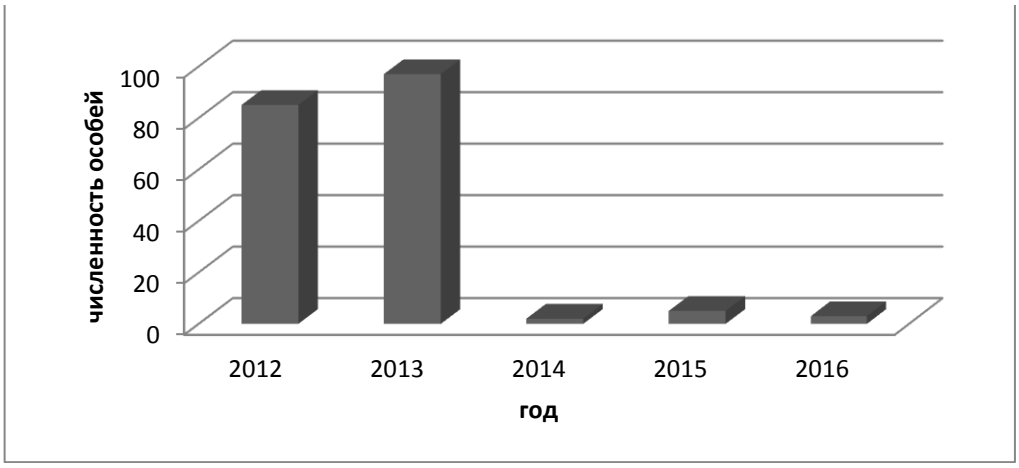

Рис. 3. Динамика численности *Sus scrofa*

Заключение. В результате проведенных исследований нами сделаны следующие выводы:

1.На территории Волковысского охотхозяйства «БООР» в исследованных охотничьих угодьях зарегистрировано 3 вида копытных млекопитающих, из отряда парнокопытные *Artiodactyla* (кабан, лось, косуля).

2.В период с 2012 по 2016 год увеличилась численность лося, косули, уменьшилась численность кабана.

3.Охотничьи угодья обхода №3 Волковысского охотхозяйства «БООР» относительно перспективны для ведения хозяйства на косулю.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Савицкий, Б.П. Млекопитающие Беларуси / Б.П. Савицкий, С.В. Кучмель, Л.Д. Бурко. – Минск: БГУ. 2005. – С. 213–240.

2. Козло П.Г. Морфофизиологические адаптации и структурно-функциональный анализ динамики популяций парнокопытных (Artiodactyla), проблемы их охраны и рационального использования в Беларуси. Диссертация на соискание ученой степени доктора биол. наук «Право и экономика». Мн. – 2001

3. О лесхозе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http: www.volkovysk-leschoz.by. – Дата доступа: 21.03.2011

ЕКОЛОГІЯ / ЭКОЛОГИЯ

УДК 523.4-852-36

Александр Костарев, Берик Шабаков, Амангельди Шабахов
(Уральск, Казахстан)

ХИМИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В ВЕРХНИХ И НИЖНИХ СЛОЯХ АТМОСФЕРЫ

Рассматриваются распространенные химические процессы в верхних и нижних слоях атмосферы. Приводятся особенности таких подобных явлений в Западном Казахстане.
Ключевые слова: *атмосфера, озон, смог, реакция, кислотные дожди*

Spreading chemical processes in high and low layer of the atmosphere are considered in this article. Features of similar phenomena are concerned in West Kazakhstan oblast.
Key words: *atmosphere, ozone, smog, reaction, acid rain.*

Верхние слои атмосферы существенно влияют на условия жизни биосферы. Они играют роль защитного экрана на пути излучений и частиц высокой энергии. Химические процессы в атмосфере начинаются с высоты 250 км. При этом концентрация газов – озона и кислорода достигает 10^9 в 1 $см^3$ и становится заметным поглощение жесткой ультрафиолетовой составляющей солнечной радиации.

Доминирующий процесс – диссоциация O_2 с образованием атомарного кислорода O_2 + *энергия* $\rightarrow O + O$ *(1).*

Начиная с высоты порядка 100 км кислород в атмосфере находится как в молекулярной, так и в атомарной формах.

На высоте порядка 90 км большая часть солнечного коротковолнового излучения поглощается, однако излучение, способное вызывать диссоциацию O_2 еще достаточно интенсивно. В связи с этим, лишь на высоте 30 – 50 км начинается взаимодействие атомарного кислорода с молекулярным, в результате чего образуется озон:

$$O_2 + O \rightarrow O_3 \text{ (2)}$$

С понижением высоты скорость образования озона увеличивается, а затем уменьшается из-за поглощения света с длиной волны 240 нм, что и является определяющим в наличие максимума содержания озона на высоте примерно 25 км.

Катализаторами разложения озона могут выступать загрязнители атмосферы – оксиды азота и атомы хлора:

$$NO + O_3 \rightarrow NO_2 + O_2$$
$$NO_2 + O \rightarrow NO + O_2$$
$$\text{----------}$$
$$O_3 + O \rightarrow 2\ O_2 \text{ - 391 кДж/моль}$$

$$Cl + O_3 \rightarrow ClO + O_2$$
$$ClO + O \rightarrow O_2 + Cl$$

Атомарный хлор образуется в результате фотохимического разрушения *фреонов* (фторхлористанов): CF_2Cl_2 и $CFCl_3$. Они широко применяются в холодильных установках и в аэрозольных баллончиках.

$$CF_2Cl_2 \rightarrow CF_2Cl + Cl$$

В настоящее время вклад каталитических процессов в разложение O_3 пока невелик. В то же время феномен антарктической «озоновой дыры» пока непонятен: то ли «дыра» возникла в результате антропогенного загрязнения атмосферы, то ли это естественный геоастрофизический процесс. Во всяком случае, натурные измерения показали почти 100%-ное превышение хлорсодержащих частиц в зоне антарктической «дыры» по сравнению со

средним значением. В итоге в стратосфере над Антарктидой в весенние месяцы начали появляться области с практически нулевой концентрацией озона.

Уменьшение толщины озонового слоя (приведенная к нормальным условия она составляет в зависимости от широты местности в среднем 2,5 – 3 мм) может привести к значительному изменению солнечного ультрафиолетового излучения, достигающего поверхности земли, к изменению облачного покрова земли, нарушению теплового баланса атмосферы.

Рост числа заболеваний раком кожи связывают с увеличением доли ультрафиолетовой составляющей солнечного света у поверхности Земли. Известно, что увеличение дозы ультрафиолетового излучения на 1 % ведет к увеличению раковых заболеваний на 2%. В то же время у жителей некоторых горных районов, где интенсивность ультрафиолетового излучения выше по сравнению с уровнем моря в несколько раз рак кожи встречается реже, чем у жителей низменности.

Озон также может присутствовать в тропосфере как химический агент, образующихся в результате фотохимических реакций. О большом влиянии фотохимических реакций на содержание озона в средних слоях тропосферы свидетельствует 50%-ное уменьшение его концентрации при солнечном затмении. Вблизи поверхности Земли стационарное содержание озона в атмосфере в среднем составляет 0,5 мг/м^3.

В тропосфере также определяется содержание перекисных соединений и в первую очередь перекиси водорода (H_2O_2), которая ответственна за фотохимический *смог*.

Смог – это сочетание газообразных и твердых примесей с туманом или аэрозольной дымкой.

Встречается смог Лондонского или Лос-анджелесского типа. В первом случае причиной возникновения смога служит сжигание угля и мазута. При высокой влажности атмосферы образуется густой туман с примесью частиц сажи и SO_2. Свое название этот смог получил после трагедии зимой 1952 года, когда в Лондоне в результате его образования умерло 3200 человек. Кислотные дожди и Лондонский смог имеют в начале одну и туже реакцию из двух стадий.

$$O_2 + S \rightarrow SO_2$$
$$SO_2 + O_2 \rightarrow SO_3 + O$$

Окисление SO_2 до SO_3 может осуществляться различными способами в зависимости от конкретного состояния атмосферы. Образовавшийся SO_3 растворяется в капельках влаги, при этом получается серная кислота:

$$SO_3 + H_2O \rightarrow H_2SO_4.$$

В тех местах, где в атмосфере содержится также аммиак (NH_3), может происходить кислотно-основная реакция, приводящая к образованию гидросульфата аммония NH_4HSO_4 или сульфата аммония $(NH_4)_2SO_4$:

$$NH_3 + H_2SO_4 \rightarrow NH_4HSO_4$$
$$NH_4HSO_4 + NH_3 \rightarrow (NH_4)_2SO_4$$

Плотная дымка, окружающая многие промышленные районы, состоит главным образом из рассеянного в воздухе сульфата аммония, образуется указанным образом. Это явление стало обычным для города Аксая (Западно-Казахстанская область), где к сульфату аммония добавляется еще мелкодисперсный карбонат кальция, поднимаемый в воздух техникой.

В.В. Киянский полагает, что в условиях Аксая может протекать реакция, которая резко снижает закисление воздушной среды. Таким образом, карбонат играет роль щелочного заменителя аммиака:

$$CaCO_3 + SO_2 \rightarrow CaSO_3 + CO_2$$
$$2CaSO_3 + O_2 \rightarrow 2CaSO_4$$

В подтверждение такого механизма можно привести метод нейтрализации сернистого газа с впрыскиванием карбоната кальция в камеру нейтрализации.

Смог Лос-Анджелеса имеет другой механизм образования и называется *фотохимическим смогом*, потому что в возникновении такого смога играют существенную роль фотохимические процессы. Ведущую роль играют монооксид (*NO*) и диоксид азота (NO_2), которые образуются в двигателях внутреннего сгорания.

На солнечном свете NO_2 подвергается разложению до *NO* и атомарного кислорода. Атомарный кислород может вступать в самые разнообразные реакции, в том числе с образованием озона.

Фотохимический смог впервые отмечен в Лос-Анджелесе. Когда в результате большого скопления автомобилей была парализована жизнь одного из крупнейших городов США.

В химии облаков и капель дождя существенную роль играют присутствующие в газовой фазе такие окислители, как озон (O_3) и перекись водорода (H_2O_2). Атмосферная влага содержит довольно значительные концентрации перекиси водорода. Так в дожде содержится 10^{-3} моль/л, в газовом дожде достигает10^{-4} моль/л, в снеге содержание H_2O_2 - 10^{-5} моль/л. Присутствием перекисей можно объяснить высокую биологическую способность талых вод.

Помимо смога большой глобальной проблемой, ухудшающей качество окружающей среды, является возникновение кислотных и кислых дождей. Кислотные дожди и подкисленные осадки, образующиеся в результате попадания в воздух промышленных загрязняющих веществ (SO_2, HCl, NO_x и др.), вступающих в реакции с атмосферной влагой. Максимальная зарегистрированная в Западной Европе кислотность осадков составляла pH – 2,3 (напомним, что самая крепкая кислота имеет pH – 1), а средняя кислотность осадков в этих районах – 4,1. Основными источниками SO_2 являются теплоэлектростанции, автотранспорт и сельскохозяйственная техника. Кислотные дожди подкисляют почву и водоемы, что приводит к снижению урожайности сельскохозяйственных культур, снижению прироста лесов и их усыханию, появлению болезней у водных организмов (у рыбы, например, уменьшение кислорода в крови, неспособность оставлять потомство, появление слизи в жабрах, гибель; у речных раков и моллюсков покровы становятся мягкими, их одолевают паразиты, а икра покрывается грибком). Подкисление океанических мелководий приводит также к гибели организмов, нарушению пищевых цепей и экологического равновесия Мирового океана в целом.

Не только в странах Скандинавского полуострова и северной Европы знают, что такое «кислотные дожди», но и у нас, например, в Западном Казахстане, что проявляется в отрицательном влиянии на рост овощных культур, а также в целом на окружающую среду. Кислотные дожди разрушают металлы, нарушают целостность защитных покрытий, увеличивают подвижность аммония и железа в почвах.

Большое значение в химии атмосферы играют «парниковые газы», которые накапливаются в нижних слоях атмосферы и препятствуют излучению тепла с земной поверхности. Главным по значению парниковым газом является водяной пар. За ним следуют углекислый газ, обеспечивший в 80-х годах 49% дополнительного по сравнению с началом 19 века увеличение парникового эффекта, метан (18%), фреоны (14%), закись азота – N_2O (6%). На остальные газы приходится 13%.

В настоящее время от сжигания различных видов топлива в атмосферу ежегодно поступает около 0,7% общего количества атмосферного CO_2 или около 10% CO_2, потребляемого на синтез биомассы растений.

Среднегодовая температура за последние 100 лет возросла примерно на $0{,}5^0$C. Соответственно, уровень мирового океана поднялся на 10 – 15 см.

Изменение климата ученые связывают с изменением содержания «парниковых» газов. Известно, как менялся химический состав атмосферы за последние 160 лет. Эти сведения получены на основе анализа состава пузырьков воздуха в ледниковых корнях, извлеченных с глубины до двух километров на станции «Восток» в Антарктиде и в Гренландии. Установлено, что в теплые периоды концентрация CO_2 была примерно в 1,5 раза выше, чем в холодные ледниковые периоды. Эти результаты подтверждают высказанные в 1861 году Дж.

Тиндалем предположение о том, что историю изменения климата Земли можно объяснить изменениями концентрации CO_2 в атмосфере.

Атмосфера служит приемником не только органических загрязнителей, но и металлов, в частности таких токсичных, как ртуть, свинец, кадмий. Активные металлы открывают новую страницу в изучении экологии атмосферы. Металлы попадают в воздух в виде твердых аэрозолей.

Ртуть, свинец, кадмий, цинк – главные загрязнители атмосферы. С выхлопными газами в атмосферу выбрасывается более 250 тыс. тонн свинца в год. Городская пыль содержит около 1% свинца. В дожде и снеге содержится до 300 мг/л свинца. Содержание свинца в крови современного человека в 100 раз превышает содержание его в крови человека в доиндустриальный период.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Костарев А.С., Костарева Л.Г. Экология: Учебное пособие. – Уральск: ЗКГУ, 2007. – 246 с.
2. Лекции о сертификации / Под ред. В.В. Киянского. – Уральск, 1999. – 196 с.
3. Химия окружающей среды / Под ред. О.М. Бокриса. – М.: Химия, 1982. – 672 с.

ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ / ТУРИЗМ И РЕКРЕАЦИЯ

УДК 796.5.078(477.74)

Катерина Гіроль
(Київ, Україна)

РОЗВИТОК СФЕРИ ТУРИЗМУ НА ТЕРИТОРІЇ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Одеська область надзвичайно багата на природні та історико-культурні ресурси, що є важливою передумовою розвитку багатьох видів туризму, а саме рекреації на узбережжі, пізнавального, екологічного, сільського (зеленого).

У цілому природно-заповідний фонд Одеської області налічує 123 об'єкта, з них 16 об'єктів загальнодержавного значення, та 107 об'єктів – місцевого значення. Загальна площа об'єктів природно-заповідного фонду становить 159976,177 га. З урахуванням того, що 12 об'єктів загальною площею 9133,25 га знаходяться у складі природно-заповідних територій, фактично займана ПЗФ площа в області становить – 150842,927 га. Відношення площі ПЗФ до площі Одеської області («показник заповідності») становить 4,57 % [1].

Природно-заповідний фонд Одеської області включає в себе такі об'єкти: Дунайський біосферний заповідник, два національні парки (Тузловські лимани та Нижньодністровский), два регіональні ландшафтні парки (Ізмаїльські острови та Тилігульский), 38 заказників, серед яких найвідоміший Острів Зміїний, Дальницький, Петрівський заповідник, 43 пам'ятки природи, 4 заповідні урочища, 21 пам'ятка садово-паркового мистецтва, також Ботанічний сад та Одеський зоопарк [5].

Одеська група курортів є ядром Одеського туристичного району, який охоплює території трьох причорноморських областей, та найбільшим у степовій приморській частині скупченням лікувально-оздоровчих закладів. На сьогодні більшість курортів групи використовують лікувальні властивості приморського клімату. Значення Одеської групи курортів посилюється використанням лиманних й озерних лікувальних грязей, рапи лиманів і мінеральних вод [4].

Загальна протяжність морських узбереж, з урахуванням лиманів, в Одеській області становить 394 км, з них 175 км – це морські пляжі, придатні для використання з рекреаційною метою. Найкращими серед них є природні пляжі пересипів, піщаних кіс. Це ділянки узбережжя в районі Лузанівки, Кароліно-Бугазу – Затока, Будацький пересип, пересип Тилігульського лиману, Жебріянська коса. В межах міської зони Одеси створені штучні пляжі "Аркадія", "Дельфін", "Отрада", "Золотий Берег", "Великий Фонтан" [2].

Одеська область багата на культурно-історичний спадок. За інформацією Управління культури, національностей, релігії та охорони об'єктів культурної спадщини ОДА на території області під охороною держави перебуває 3570 видів об'єктів культурної спадщини (нерухомих пам'яток). Зосереджено в Одесі – 1696 пам'яток, в інших населених пунктах – 1874. Серед пам'яток національного значення: архітектури та місто- будування – 60; історії – 3; монументального мистецтва – 8. Серед пам'яток місцевого значення: містобудування та архітектури – 1448; історії – 1548; монументального мистецтва – 503 [1].

Одещина входить до привабливих і популярних туристично-рекреаційних областей України, тому чисельність іноземних туристів станом на 2014 р. склала – 2975, туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон – 34811, внутрішніх відвідувачів – 5596, екскурсантів – 6876 [1].

У 2014 р. обсяг податкових надходжень від сплати закладами тимчасового розміщування області туристичного збору становив 578898,5 тис. грн. Обсяг експорту послуг Одеської області за статтею «Подорожі» склав 21940,6 тис. дол. США, імпорту – 4892,4 тис. дол. США. Таким чином, позитивне сальдо за статтею "Подорожі" становило 17048,2 тис. дол. США.

Загальний обсяг капітальних інвестицій, освоєних підприємствами туристично-рекреаційної сфери області у 2014 р. становив 182958,0 тис. грн., що на 31274 тис. грн., або 20,6% більше у порівнянні з 2013 р. Найбільша частка від загального обсягу освоєних інвестицій – 145144,0 тис. грн., або на 79,3% припадає на діяльність готелів та аналогічних засобів тимчасового розміщення. (81,5 млн. грн.) [5].

Станом на 1 січня 2014 р. туристична інфраструктура області нараховувала 1147 закладів туристично-рекреаційного призначення, з них 366 підприємств готельного комплексу та 781 установи оздоровчого профілю.

Одеська область нараховує 172 суб'єкта туристичної діяльності з них: 40 туроператорів, 118 турагентів та 14 суб'єктів, що здійснюють екскурсійну діяльність.

В області функціонує 62 готелі, в тому числі чотиризіркові в Одесі – «Аркадія Плаза», «Брістоль», «Лондонський», «Моцарт», «Одеса», «Фраполлі», а також в області сформовано одну з перших вітчизняних готельних мереж – "Чорне море", яка нараховує 6 готелів, що відповідають категоріям 4 і 3 зірки. В Ізмаїлі туристів приймає готель «Дунай», у Білгород-Дністровському – «Русь». Діють також кемпінг «Дельфін» і готельний комплекс «Турист» в Одесі, кемпінг «Кароліно» в с. Затока [3].

На території Одещини функціонує велика кількість туристичних маршрутів. Серед них: "Подорож до Королеви рік", "Бессарабські святині", "Архітектурна Одеса", "Одеські катакомби", "Зелений вінок", "Бессарабське весілля", "Оглядова екскурсія по м.Одеса", "Подорож до Вікового дубу" [5].

На території Одеської області зберігся багатонаціональний полікультурний етнос зі своєрідним національним колоритом, тому набув поширення сільський туризм. Як свідчать матеріали Спілки сприяння розвитку сільського (зеленого) туризму, у 2014 р. офіційно було зареєстровано 109 об’єктів з надання послуг зеленого туризму. Особливо популярними є «Відчинення» (с. Полянецьке), «Куба-далеко» (с. Приморське), етно-еко-хата «Білочі» (с. Шершенці), гостевий дім «Сафьяни» (смт. Біляївка), зелена садиба «Лагуна» (смт. Біляївка), еко-садиба «Вулик» (с. Вапнярка), «Ранчо дядечки Бо» (с. Нерубайське), зелена садиба «У Меланії» (смт. Татарбунари), садиба «Вишнева» (с. Миколаївка).

Отже, розвиток туристично-рекреаційної галузі Одещини останніми роками характеризується позитивною та сталою динамікою. Внаслідок цього туристично-рекреаційна галузь відіграє дедалі значну роль у соціально-економічному розвитку області. Створення придатних умов для розвитку внутрішнього та в'їзного туризму, розвиток туристичної інфраструктури, активне просування туристичного продукту сприятиме розвитку туризму.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Головне управління статистики в Одеській області. Демографічна ситуація. Склад населення. Туристичний потік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.od.ukrstat.gov.ua/

2. Одеський регіон: природа, населення, господарство: навч. посібник / О. Г. Топчієв та ін. – Одеса: Астропринт, 2003. – 184 с.

3. Курорти Одеси: довідник. – Одеса: Маяк, 1976. – 126 с.

4. Любіцева О. О., Панкова Є. В., Стафійчук В. І. Туристичні ресурси України: навч. посібник / О. О. Любіцева, Є. В. Панкова, В. І. Стафійчук. – К. : Альтерпрес, 2007. – 369 с.

5. Управління культури, національностей, релігій та охорони об'єктів культурної спадщини Одеської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://culture.odessa.gov.ua/socalno-ekonomchnij-stan-galuz/turizm-recreatsia/

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ / ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

УДК 371.036 (450+100)

Людмила Шанаєва-Цимбал
(Київ, Україна)

ІТАЛІЙСЬКИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті розглядається досвід Італії в подоланні головних наслідків світової тенденції глобалізації. Мультикультурні школи у Римі та інших містах успішно навчають дітей з родин іммігрантів. Вказаний вплив глобалізації на склад і становище сімей в Італії.

Ключові слова: *досвід, мультикультурні школи, глобалізація, тенденції*

In the article the experience of Italy is considered in overcoming the main consequences of the globalization. Multicultural schools in Rome successfully teach children of immigrants' families. The special attention is drawn to the structure and status of Italian families in the context of globalization.

Key words: *experience, multicultural schools, globalization, trends.*

У кожній країні університети та школи змушені долати багато труднощів. Напевно, їх було б істотно менше у випадку повної ізольованості навчально-виховних закладів, коли кваліфікований педагогічний персонал котролював би всю інформацію, на основі якої розвивалися б учні. «Закриті школи» змогли б реалізувати гори методичних і методологічних науково-педагогічних праць з удосконалення розвитку, формування, навчання, учіння, сприйняття, мислення, інтегрування, диференціювання творчості, громадянськості, патріотизму, інтернаціоналізму і всього іншого, що науки про освіту встигли накопичити від часів Античності до наших днів.

На жаль, рівень ізольованості університету та школи від зовнішнього світу постійно зменшувався з моменту появи перших систем обов'язкового навчання всіх дітей. Одночасно ще швидше зростав потік інформації й емоційних впливів на дітей і молодь, що найчастіше лише «засмічував» мозок, перетворюючи його у плюшкінські «комори».

Спершу в США, а пізніше в інших розвинених країнах детально обчислили тривалості різних видів інформаційного впливу на мозок дітей. Незаперечно доведено – до моменту закінчення середньої школи час споглядання телевізора практично не поступається тривалості перебування на уроках та парах. Не потрібно переконувати українських викладачів у тому, що в найближчому майбутньому школа боротиметься з наслідками ще більш концентрованого і тривалого емоційного впливу мас-медіа і компютерів на голови всіх студентів та школярів.

Та ми вказали не всі студентські проблеми. Неосяжна їх кількість повязана з подальшим зниженням тривалості і змістовності індивідуальних контактів батьків і представників всіх старших поколінь з дітьми всередині великих традиційних сімей. Останні «атомізуються» й розпадаються на мікрочастини. Змінюються суспільні пріоритети, норми співжиття, знаряддя і умови праці, скорочується тривалість існування професій, посилюється їх мінливість тощо. А на додачу від школи все частіше вимагають відвернути глобальні загрози існування людства, випереджати розвиток суспільства і будувати соціуми майбутніх століть.

В умовах надмірних вимог і явно недостатньої підтримки школа все-таки не зникає, і навіть не квапиться «втрачати свої стіни» і цілком «зливатися з життям». Завдяки самовідданості викладачів усіх країн і народів нові покоління все ж встигають почути про найважливіше і сформувати свою уяву про світ. У вищих школах і професійних закладах від викладачів і майстрів молодь отримує професію і «путівку в життя».

Навіть більше – університет часто доволі успішно відгукується на змінні зовнішні умови і готує студентів до ефективної діяльності в малопередбачуваному майбутньому. Зрозуміло, що в кожній країні університет зазнає одночасного впливу безлічі чинників локального, обласного, національного, регіонального, континентального і загальнопланетного масштабу. Еліту політиків і стратегів звичайно цікавить кінець цього переліку, а от шкільний учитель зіштовхується переважно з тим, що зазначене в його початковій частині.

У минулому в повсякденній діяльності викладача місцево-державні фактори впливу складали майже 100%. Друга половина двадцятого століття відрізнялася тим, що умови цієї діяльності все частіше й усе помітніше стали змінюватися і «відчувати» вплив регіональних, континентальних і загальнопланетних явищ.

Прикладом перших став вплив на школи формування тісних союзів декількох країн зі спільними інтересами. Вони добровільно йдуть на безупинне узгодження політичної, економічної і освітньо-культурної діяльності. Мова не йде про захоплення чи силовий вплив країни-лідера на своїх сателітів – прикладів його безліч у минулих століттях і навіть протягом більшої частини XX-го, – а про рівноправну взаємодію, що супроводжується не тільки підписанням угод в сфері освіти, але й узгодженням освітньої політики, зокрема, змісту і цілей навчання молоді.

На території Європи піонерами утворення подібного регіонального союзу є країни Скандинавії. Наступним кроком стали континентальні обєднання країн, які у початковій стадії являли собою регіональні альянси і союзи. Приклад – Європейська Співдружність, що пізніше змінила назву на «Европейський Союз». У процесі поступового зближення від рівня митних домовленостей до утворення єдиного парламенту і розвиненої адміністративної структури, призначеної для успішного рішення безлічі загальних справ, з кожним роком підвищувалася необхідність «європеїзації» системи освіти окремо взятої країни.

Життя в безупинній взаємодії і частих контактах змусило школи частини країн Старого Світу ввести у свої програми так званий «європейський вимір». Колишня ізоляція і згадування про сусідів у програмах шкільних предметів переважно в негативному плані (Європа прославилася саме тим, що в її школах вивчалася тільки «правильна історія» і успішно формувалися «справжні патріоти») поступово поступалася більш об'єктивному викладу причин і сутності складних європейських процесів минулого і сьогодення.

Мета введення «європейського виміру» в освіту полягала в подоланні якомога більшої кількості стереотипів минулого, у створенні атмосфери взаємної довіри і взаєморозуміння, що могло полегшити рух від менш розвинутих стадій інтеграції до більш глибоких. Керівники Європейського Союзу і Ради Європи особливу увагу звернули на організацію безлічі конференцій з цих проблем і на фінансування проектів, спрямованих на теоретичне обгрунтування і практичне втілення ідеї зближення країн через освіту і взаємодію викладачів і науковців.

Учені та викладачі всіх країн Європейського Союзу відгукнулися на цю потребу великою кількістю статей у широкій пресі і науковій періодиці, колективними та індивідуальними монографіями [1].У даний момент проблему включення «європейського виміру» у задачі і програми навчання учнів і студентів країн Європейського Союзу можна вважати в значній мірі вирішеною. Досягнуті помітні успіхи й у поширенні практики дуже раннього початку вивчення першої іноземної мови (звичайно- англійської) і включення в програми молодшої і старшої середньої школи другої іноземної мови [2, с.151-164]. Слід зазначити, що викладачі країн Європейського Союзу зробили досить багато в «європеїзації» своїх шкіл і введенні в навчальні плани нових аспектів, що сприяють процесу виховання молоді не тільки як громадян і патріотів своєї рідної країни, але і всієї нової інтегрованої Європи.

Як відомо, процеси об'єднання країни Європейського Союзу супроводжувалися виникненням усе більш могутніх потоків емігрантів з бідніших країн з надлишком робочої сили (Греції, Іспанії, Португалії) у країни-лідери – Німеччину, Францію. Особливих проблем

з навчанням їхніх дітей у школах цих країн не виникало – культурні розходження були незначними. Навіть мовні перешкоди були не занадто великі – так як, західноєвропейські мови належать до однієї групи і нерідко мають дуже незначні фонетичні і лексичні розходження, у них майже співпадають алфавіти.

Зовсім інакше корінні європейці сприйняли іммігрантів з неєвропейських країн, які прибули з Алжиру й інших екс-колоній у Францію, з усіх кінців світу (з Африки й Азії) – у Великобританію, з Туреччини і Балкан – у Німеччину. Розходження в мовах, культурі і релігійно-ціннісних орієнтаціях були занадто великі для простої і легкої асиміляції новоприбулих на шкільному і всіх інших рівнях. Активізація глобалізації як процесу взаємообмінів і росту потоків не тільки товарів, але і робочої сили, загострила в Європі проблеми асиміляції іммігрантів, призвела до початку теоретичної розробки і практичного втілення теми «мультикультурна освіта».

На наш погляд, мова йде про типову проблему саме глобалізаційного походження – нові світові процеси створили сприятливі умови для швидкого і майже безпроблемного переміщення тисяч дорослих і дітей на величезні відстані. Якщо колись у випадку військових чи економічних криз домінувала еміграція через один кордон, що призводило до переміщення з однієї країни в іншу представників близьких чи досить «знайомих» культур, то в наші дні іммігранти перетинають простори в десятки тисяч кілометрів і залишають позаду безліч кордонів. Саме на цьому ми хочемо наголосити, що частина проблем в школах та університетах Західної Європи має саме глобалізаційне, а не регіональне чи континентальне походження.

Успіх і їхньому рішенні в різних країнах Європейського Союзу неоднаковий. На наш погляд, школи Італії нагромадили досить великий і успішний досвід роботи в умовах, коли в класі знаходяться представники відразу декількох народів, що значно відрізняються не лише мовою, але й культурою.

Найпоширеніша проблема мультикультурних класів – мовна. Занадто часто новачки-іммігранти ледь знають кілька італійських фраз, а іноді нездатні навіть на це. Очевидно, що в них не може бути потрібних темпів навчального прогресу і неможливо уникнути їхнього впливу на рівень успіхів усього класу. У побоюванні негативних наслідків для своїх дітей батьки-італійці забирають їх з тих класів, де є багато прибульців, що не володіють італійською мовою. Можливо прийнятним рішенням могло б бути обмеження числа учнів-іноземців – не більше 2-3 в одному класі. Але для цього необхідні експерименти й адміністративні рішення після подолання розбіжностей і невизначеності.

Учителі ж вважали труднощі переборними, а присутність іноземців трактували не тільки як потенційне джерело збагачення і розширення культурного розвитку дітей італійців, але і як засіб придбання важливого для Європи досвіду реальної інтеграції, спілкування з представниками інших народів [3]. Але все це може бути реалізоване тільки тоді, коли до всіх дітей у класі ставляться однаково шанобливо і толерантно. До того ж, викладачів також краще б попередньо підготувати до роботи в мультикультурних класах. Найбільш необхідні знання про культуру і релігію ти країн, звідкіля прибули учні-іноземці.

На наш погляд, основні проблеми асиміляції іммігрантів у колективи класів можуть бути вирішені, якщо потрібні знання одержать і викладачі і учні. Спілкування останніх дуже полегшиться, якщо учні будуть мати загальні уявлення про країну сусіда, її видатні особливості, культуру і релігію, про головні історичні події. Для вирішення подібної задачі в деяких школах розпочали проводити додаткові заняття, надаючи їм привабливу для дітей ігрову і змагальну форму. В інших школах майже щодня працюють вечірні курси італійської мови для іммігрантів різного віку.

В Італії задаються питанням – як прискорити і поглибити асиміляцію іноземців до умов і культури Італії? Чисто мовна підготовка виявляється недостатньою для дорослих, тому що обсяг і зміст отриманої ними на батьківщині освіти не відповідають італійським нормам. Їм потрібна більш тривала перепідготовка [4].

У скрутному стані залишаються викладачі мультикультурних шкіл. У цілому, вони дуже відкриті на зміни і часто задоволені змішаними класами. Головна причина – незвичайність ситуації, можливість зіштовхнутися з новим досвідом і новими знаннями, але для повного успіху потрібно володіти мовою учнів-іноземців. Досить корисна практика «обмінів» груп старших школярів між школами-партнерами з різних країн. Для всіх учасників подібного обміну це не тільки можливість довідатися щось нове, але й одержати відчутний доказ необхідності подолання власного «етноцентризму» і упереджень відносно «чужих». Дуже полегшується перемога над расизмом.

У цілому, стає усе очевидніше, що мультикультурні школи й інші аспекти інтернаціоналізації – всерйоз і надовго. Але є й інші прояви глобалізаційних тенденцій. В освіті Італії це демократизація, децентралізація, прагнення до європейського ідеалу виховання, екологізація і гуманізація, краще врахування мінливості ринку праці, акцентування володіння іноземними мовами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Shennan M. Teaching about Europe. Cassel Council of Europe series. – London: Cassel, 2001. – 281 p.
2. Kluczowe dane o edukacji w Europie 1999-2000. Komisja Europejska. – Warszawa: EURYDICE, 2001. – 261 s.
3. Declich L., Fiorelli C. Banchi multiculturali // Confronti. – 2004. – N.4. – S.23-25.
4. Annuario Statistico Italiano. – Roma, 2002.

ЕКОНОМІКА / ЭКОНОМИКА

УДК 336. 027

Олександр Білінський
(Вінниця, Україна)

ФІНАНСОВІ ПРОБЛЕМИ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ

У статті розкрито основні проблемні моменти функціонування фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування в сучасних умовах господарювання. Виділено способи їх подолання та мінімізації негативних ефектів.

Ключові слова: *місцеві бюджети, фінансове забезпечення, органи місцевого самоврядування, фінансові ресурси, доходи місцевого бюджету, адміністративно-територіальна реформа.*

The main functioning problems of financial resources of local governments in the current economic conditions are observed in the article. The ways to overcome and minimize the negative effects are suggested here.

Key words: *local budgets, financial support, local authorities, financial resources, local budget revenues, administrative-territorial reform.*

Після набуття Україною суверенітету розпочався процес становлення національної фінансової системи. Важливою складовою цього процесу є відродження місцевих фінансів як об'єктивної економічної реальності, властивої фінансовим системам усіх сучасних цивілізованих держав. Прийняття в 1996 році Конституції України, закріплення в ній інституту місцевого самоврядування та його матеріальної і фінансової основи обумовило необхідність невідкладного практичного розв'язання проблем становлення місцевих фінансів, організації фінансової системи держави на принципово нових засадах.

Основні положення формування місцевих бюджетів і їхніх взаємовідносин із державним бюджетом містяться в законі України «Про місцеве самоврядування» та в Бюджетному кодексі [4, с. 130]. Проте, можна стверджувати, що на сьогодні в Україні не існує механізму, який би забезпечував розробку бюджетів усіх рівнів, а також регулював би відношення між ними. До найбільш гострих проблем у сфері формування місцевих бюджетів, а також їхніх відношень із держбюджетом України, у першу чергу, варто віднести використання вільних бюджетних коштів, нестабільність доходної бази, неефективну систему вилучення надлишків загальнодержавних податків, недостатнє фінансування з держбюджету. Ситуація ускладнюється надмірною централізацією коштів на державному рівні, що ставить можливості реалізації місцевими органами влади покладених на них функцій у повну залежність від Державного бюджету. Позиція Міністерства фінансів у цьому питанні обумовлена адміністративно-територіальним режимом України як унітарної, а не федеральної держави, а також недостатнім кваліфікаційним рівнем місцевих органів влади для фінансування бюджетних програм.Тому або іншому регіону України віддається перевага у виділенні коштів,бюджетні кошти виділяються непропорційно і нерівномірно. Ще однією проблемою є невідповідність повноважень, покладених на місцеві органи влади, і виділених коштів на ці цілі. Ситуацію ускладнює центральна влада, яка при складанні бюджету і визначенні розмірів трансфертів «забуває» забезпечити фінансуванням усі передані на місця повноваження. Крім того, регіониУкраїнидужерізняться за рівнем: життя, промислового виробництва, розвитку підприємництва [1, с. 38].

Формування місцевих фінансів, як і всієї фінансової системи України, відбувається в жорстких умовах. Це гальмує процес становлення основ фінансової автономії місцевих органів влади і в даний час регіональні фінанси знаходяться в стані, близькому до розрухи.

Фінансові проблеми місцевої влади набули великої гостроти. Хронічна нестача грошей, фінансових ресурсів у органів місцевого самоврядування та нестабільність їхніх доходних джерел стали проблемою справді загальнодержавної ваги. Як наслідок, на місцях не вирішуються найболючіші життєві проблеми людей, занепадають міське господарство,

соціально-культурна сфера, освіта, охороназдоров'я, погіршується стан доріг та інших засобів комунікації. До цього додається ще й надзвичайно неефективна, збанкрутіла система менеджменту як у центрі, так і на місцях, що базується на старих управлінських традиціях, коли все намагалися вирішувати з єдиного центру[1, с. 39].

Акумуляція коштів через випуск облігацій місцевих позик – явище нове для розвитку економіки України. У ринкових умовах обмеженість коштів державного бюджету створює до життя різноманітні способи поповнення місцевих бюджетів, у тому числі й такий інструмент, як місцеві цінні папери.

Застосування муніципальних позик дозволяє вирішити низку проблем соціального характеру, абсолютно не суперечить засадам промислової політики та її інвестиційного забезпечення [3, с. 70]. Однак на сьогодні в Україні цей інструмент не дуже популярний. Розвиток ринку муніципальних цінних паперів потребує прискорення, оскільки кошти, зібрані під відповідальність місцевоївлади, можуть бути спрямовані на збереження і розвиток виробничого потенціалу регіону, що відповідає інтересам не тільки влади, а і населення певної території.

В економічно розвинених країнах фінансові проблеми регіонів розв'язуються через надання місцевим органам влади стабільно закріплених доходних джерел, розширення сфери місцевого оподаткування та реформування всієї системи міжбюджетних взаємовідносин.Одним із важливих питань податкового реформування є подальше посилення ролі місцевих податків і зборів у формуванні доходів місцевих бюджетів, що вимагає розробки та реалізації регіональної податкової політики, яка повинна ґрунтуватись на чіткому законодавчому розподілі повноважень, відповідальності та фінансово-економічної бази між державними, територіальними і місцевими рівнями управління. Удосконалення податкової системи на макро- та мікроекономічному рівнях має здійснюватись шляхом встановлення стабільних ставок податкових надходжень до державного і місцевих бюджетів та розширення прав місцевих органів виконавчої влади щодо формування і використання місцевих податків та зборів. У більшості розвинених країн місцеві податки становлять 5-30% усіх податкових надходжень до державних бюджетів і досить значну частку надходжень – до місцевих бюджетів. Зокрема, в Японії – 35%, Великобританії – 37%, Німеччині – 46%, Франції – 67%, у США – це 66% доходів органів місцевого самоврядування [2, с. 7].

Досвід застосування місцевих податків і зборів в Україні засвідчує поки що незначну їх роль у формуванні фінансів органів місцевого самоврядування. Порівняно з практикою західних країн інститут місцевих податків і зборів в Україні фактично залишається недієздатним.

На мою думку успішний розвиток процесу становлення місцевих фінансів в Україні можливий лише за умови проведення в державі широкомасштабної адміністративної реформи, результатом якої має стати формування нової, сучасної організації як державної влади, так і місцевого самоврядування, перебудова неефективних фінансово-бюджетної та податкової систем країни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Зайчикова В.В. Актуальні аспекти бюджетної політики у сфері розвитку місцевих фінансів / В.В. Зайчикова // Наукові праці. – 2010. – №3. – С.38-44.

2. Луніна І. Стратегія реформування місцевих бюджетів в Україні / І.Луніна // Дзеркало тижня. – 2013. – №21. – С.7.

3. Слухай, С.В. Удосконалення формування доходів місцевих бюджетів в Україні. / С.В. Слухай // Фінанси України. – 2014. – № 8. – С.69-74.

4. Стецюк П.А. Економічна суть фінансових ресурсів / П.А. Стецюк // Фінанси України. – 2015. – №1. – С.129-144.

Науковий керівник – кандидат економічних наук, викладач-методист А.О.Крисак

УДК 336. 13

Діана Демишина
(Вінниця, Україна)

РОЛЬ ФІНАНСІВ У РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

У статті розглянуто особливості фінансового забезпечення соціальної сфери в Україні, у тому числі за рахунок бюджетних коштів. Висвітлено проблеми та шляхи удосконалення фінансування соціальної сфери.

Ключові слова: *соціальна сфера, фінансові ресурси, бюджетні ресурси, фінансове забезпечення.*

The features of financial provision of social services in Ukraine, including the expense of budget funds are observed in the article. The problems and ways of improving social funding are suggested.

Key words: *social sphere, financial resources, budgetary resources, financial support.*

Однією з ключових проблем суспільного розвитку є питання про визначення місця і ролі фінансів у соціально-економічному розвитку суспільства.Нині розробляються різні концепції розвитку галузей соціальної сфери. Для кожної формується певна стратегія розвитку. Проте водночас усі ці галузі - частини однієї сфери. За розширення фінансування охорони здоров'я, освіти, культури, соціальних потреб з неінфляційних джерел суттєво зростає сукупний попит у суспільстві, який за відповідного механізму реалізації може виступати важливим фактором економічного зростання. Це зумовлює необхідність пошуку єдиного підходу до розроблення стратегії соціальної політики й управління фінансовими потоками соціальної сфери.

Галузі соціальної сфери активно впливають на збільшення обсягу ВВП, прискорення науково-технічного прогресу, зростання продуктивності праці, підвищення кваліфікації робочої сили і є одним з важливих факторів зростання ефективності виробництва.

З урахуванням системного підходу має бути розроблено модель фінансування, яка дасть можливість інтегрувати соціальну сферу у фінансові потоки країни. Систему фінансування соціальної сфери варто побудувати на збалансованому поєднанні бюджетних та спеціальних ресурсів. Важливим моментом при цьому є те, що обсяг витрат на соціальні цілі має бути пов'язаний з показниками виробничої діяльності.

Управління розподілом коштів на соціальні цілі має базуватися на методах використання спеціальних коштів бюджетними установами; залученні експертів для визначення пріоритетів фінансування; проведенні соціальних та маркетингових досліджень з приводу тієї чи іншої проблеми фінансування; екстраполяції досвіду попередніх періодів.

В основу побудови системи управління має бути покладено такі принципи:

1. Принцип цільового та ефективного використання коштів соціальної сфери.
2. Принцип законодавчого визначення умов і порядку формування та використання фондів фінансових ресурсів.
3. Принцип державного регулювання розміру та тарифів на послуги, що надаються за рахунок страхових фондів.
4. Принцип оптимального поєднання соціального страхування, соціальної допомоги, що надається державою, приватної страхової ініціативи та соціальних послуг, які надаються підприємствами.
5. Широке використання ринкових форм і методів управління з метою мінімізації непродуктивних витрат.
6. Контроль за ефективним витрачанням фінансових ресурсів соціального спрямування.

Усі принципи мають діяти одночасно, оскільки вони визначають ефективність фінансів соціальної сфери [1, с. 63].

У галузях соціальної сфери використовуються значні фонди фінансових ресурсів. Вони становлять більше ніж 30% валового внутрішнього продукту. Крім того, галузі соціальної сфери щороку отримують у своє розпорядження кошти за надані послуги та виконані роботи.

Зміна економічної системи зачіпає всі структури суспільства, в тому числі соціальну сферу. Насамперед тут необхідні зміни в системі бюджетного фінансування.

Зростають вимоги до методів організації та планування доходів і витрат галузей соціальної сфери на всіх рівнях управління. При плануванні бюджетних асигнувань, власних доходів, витрат установ і організацій цієї сфери мають застосовуватися нові методологічні рішення.

Однією з найважливіших умов підвищення наукового обґрунтування планування витрат, що направляються з бюджету на соціальний розвиток, є застосування довгострокових економічних нормативів та фінансових норм. Більш широко мають використовуватися економічні методи стимулювання якості роботи цих установ та раціонального використання асигнувань, що виділяються з бюджету.

В останні роки спостерігається зростання асигнувань підприємств та організацій в народну освіту, підготовку кадрів, охорону здоров'я, науку і культуру. Це зумовлено зростанням вимог виробництва до якісних показників діяльності установ цієї сфери.

До 1993 р. в Україні діяла банківська система виконання бюджету, тобто рахунки для виконання бюджету відкривались в установах банків. Вона мала дві схеми фінансування бюджетних витрат. Виконання місцевих бюджетів здійснювалось у межах доходів, які реально надійшли. Доходи, які надходили до державного бюджету, акумулювались на окремих рахунках в установах комерційних банків. Протягом бюджетного року ці кошти накопичувались, не спрямовуючись на фінансування видатків, даючи комерційним банкам додаткове джерело доходів. З липня 1993 р. касове виконання бюджету почалось здійснюватись Національним банком України в межах реальних доходів через регіональні управління та за його дорученням Укрсоцбанком, банком «Україна», «Промінвестбанком» та іншими банками.

Впровадження казначейської системи виконання бюджету вплинуло на перерозподіл повноважень учасників бюджетного процесу. Банківська система здійснює акумуляцію коштів, їхнє зберігання. За міністерствами залишається право розподілу коштів, затверджених бюджетом. Державна фіскальна служба здійснює контроль за дотриманням податкового законодавства [2]. Державна фінансова інспекція здійснює контроль за використанням бюджетних коштів.

Здійснювана перебудова суспільного життя в нашій країні з усією повнотою показала важливу роль фінансового аспекту соціальних перетворень. Вона переконливо підтверджує таку думку, що за відсутності успіхів у фінансовій політиці всякі радикальні реформи приречені на невдачу.

Для сучасної фінансової політики характерні невпевненість, непослідовність, відсутність чіткого плану дій. А її стан такого, що без рішучих, швидких і радикальних змін у фінансовій політиці, здатних різко обмежити бюджетний дефіцит, вилучити зайві гроші з обігу, забезпечити фінансову самостійність трудових колективів і органів влади всіх рівнів, розбудити господарську ініціативу кожного члена суспільства - без цих поправок фінансової політики подальший рух по шляху реформ не можливо.

Глобальне завдання фінансової стратегії фахівці вбачають в оптимізації обсягів і структури суспільних благ, ресурсного забезпечення їх виробництва і розподілу тягаря фінансування, а критерієм оптимальності фінансової політики вважають відповідність досягаються за допомогою фінансових регуляторів результатів поставленим цілям розвитку суспільства [3].

Отже, вітчизняній системі фінансового регулювання економіки і соціальної сфери належить пройти ще багато етапів становлення, але безсумнівно одне - підходи до вирішення поставлених перед нею завдань, до оцінки її впливу на відтворення, пошуку напрямків

підвищення ефективності однойменного механізму і вдосконалення відповідного процесу повинні базуватися на справді наукової теорії фінансового впливу і об'єктивному аналізі конкретної історичної обстановки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Беркита К. Методика аналізу розвитку соціальної сфери / К. Беркита // Фінанси України. – 2012. – № 2. – С. 63-64.

2. Офіційний сайт Державної фіскальної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sfs.gov.ua/

3. Фахрутдинова Е. В. Роль социальной сферы и социальной политики в обеспечении устойчивого социально-экономического развития страны [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ecsocman.hse.ru/text/35562098/

Науковий керівник – кандидат економічних наук, викладач-методист А.О.Крисак

УДК 336:378:69

Марта Дмитришин
(Івано-Франківськ, Україна)

ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ТА БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розглянуто необхідність, передумови та зміст публічно-приватного партнерства у сфері вищої освіти. Окреслено перспективи співпраці вишів та підприємств будівельної галузі.

Ключові слова: вища освіта, вищий навчальний заклад, партнерство, будівельна галузь, публічно-приватне партнерство.

In the article the necessity, background and content of public-private partnerships in higher education are considered. Prospects of cooperation between universities and enterprises of the construction industry are outlined.

Key words: higher education, higher education institution, partnership, construction industry, public-private partnership.

Публічно-приватне партнерство в Україні відносно нове явище. Національна ментальність, що часто ґрунтується на пострадянських уявленнях про функції держави та її обов'язки, а також роль людини у цій системі якщо не гальмує розвиток всього нового, то, як мінімум, не прискорює. Українці звикли жити на основі патерналістських відносин, розраховуючи у всьому на державу. Підприємства, у свою чергу, активно скаржаться на якість освіти випускників вишів продовжуючи використовувати у своїй господарській діяльності підготовлених за державний кошт кадри.

У цій ситуація держава, що губиться у корупційних схемах, розкраданні того майна, що ще не було вкраденим за попередні роки та потужній тіньовій економіці, не може належно виконувати свої функції. Державний борг, дефіцит бюджетів різних рівнів, застаріла матеріально-технічна база, девальвація національної валюти, інфляційні процеси та бойові дії на Сході України на фоні неефективного та нераціонального використання державних фінансів створюють додаткові труднощі у закріпленні курсу економіки на розвиток та зростання. При цьому соціальна сфера вважається галуззю де проїдається бюджет. І справді, система пенсійного забезпечення, освіти, науки, охорони здоров'я, культури, житлово-

комунального господарства не дають значних прямих доходів до бюджету, незважаючи на активну позицію науковців, що доводять протилежне.

В умовах бойових дій проведення концертів та інших розважальних заходів не вважається першочерговим, як і ремонт в лікарні чи закупівля нових парт у школі. Пріоритети очевидні для всіх.

За даних умов можна вести дискусію про важливість цих галузей для розвитку держави, крайню необхідність виділення фінансового забезпечення, критичний стан матеріально-технічного забезпечення та збідніле населення. Проте, на жаль, це не може допомогти вирішити всі наболілі проблеми.

Часто для розв'язання фінансових труднощів державні вищі навчальні заклади, як і багато інших українських бюджетних установ та організацій звертаються за допомогою до благодійників. проте, невисока купівельна спроможність населення, потреби армії в умовах бойових дій роблять вищу освіту другорядною сферою для благодійництва. Незважаючи на цей факт у нашій державі почали розвиватись ендавмент-фонди. Ендавмент, як сталий фонд вищого навчального закладу – це реальна можливість не лише акумулювати необхідні обсяги фінансування для реалізації інноваційних ідей, а також і спосіб розвитку економіки держави шляхом здійснення інвестицій. Мабуть, що ефективність діяльності кожного новоствореного ендавменту буде залежати як від ефективного управління ним, так і від фінансової спроможності благодійників. Об'єктивно, що водночас, навчальний заклад, що створить сталий фонд, не зможе одразу розраховувати на значні дивіденди. Проте, ефективне використання досвіду зарубіжних знаних вищих навчальних закладів у поєднанні з особливостями української освіти може вивести вітчизняні університети на новий, якісно новий та прогресивний рівень фінансового забезпечення [1, с. 68].

Цивілізований світ та країни з розвиненою ринкової економікою також зустрічаються з проблемами нестачі фінансування, адже ресурси обмежені, а потреби безмежні у всіх куточках планети. Там, де важко справитися з проблемою самостійно, набагато легше вирішити її спільно. Публічно-приватне партнерство один із способів це зробити. У сучасному розумінні партнерство державного і приватного секторів означає таку форму співпраці між державними органами влади та світом бізнесу, що має на меті забезпечити фінансування, будівництво, відновлення, управління або утримання інфраструктури чи надання суспільних послуг [2, с. 7].

Об'єктивна необхідність виникнення та розвитку партнерських відносин між державою (в особі її підприємств, установ та організацій) і бізнесом (в особі приватних партнерів – суб'єктів господарювання) як в Україні, так і в іноземних державах, викликана вимогами часу. Цьому, на нашу думку, передували такі фактори та причини:

- дефіцит фінансових ресурсів обох сторін;
- складність виконання поставлених завдань;
- специфіка державної та приватної сфер функціонування партнерів;
- перспектива появи нових можливостей;
- мінімізація ризиків;
- розвиток техніки, технологій та інноваційної діяльності;
- нагальна необхідність реформування економіки держави, проведення реформ та стимулювання соціальних зрушень;
- становлення соціально-орієнтованого бізнесу.

Соціальна сфера, загалом, все ж сьогодні залишається в пріоритеті держави, а вищі навчальні заклади державної та комунальної форм власності у рази переважають відповідну кількість приватних. Так, за даними Державної служби статистики України у 2015-2016 навчальному році в Україні функціонувало 524 вищі навчальні заклади I-IV рівнів акредитації державної та комунальної форм власності проти 134 приватної [3]. Будівельна галузь, у свою чергу, функціонує переважно на основі приватної та колективної власності. Їх співпраця дозволяє скористатися перевагами обох сфер та мінімізувати недоліки. Таким

чином, партнери, скориставшись ширшими можливостями, ще й поділяють між собою ризики, зменшивши ймовірність їх виникнення та розміри негативного впливу.

У різних країнах світу публічно-приватне партнерство набуває різних форм співпраці від виконання певних робіт за контрактом до концесії та створення спільних підприємств [4].

На момент прийняття у 2010 році Закону України «Про державно-приватне партнерство» [5] освітня галузь загалом та вища освіта зокрема, не були відображені в даному нормативно-правовому акті, як сфери застосування державного-приватного партнерства. Проте, з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо усунення регуляторних бар'єрів для розвитку державно-приватного партнерства та стимулювання інвестицій в Україні» [6] 24.11.2015 року №817-VIII до статті 4 Закону України «Про державно-приватне партнерство» було додано освітні послуги. Вважаємо цей факт позитивним фактором розвитку публічно-приватного партнерство в сфері вищої освіти, проте, на жаль, не вичерпним.

Вищий навчальний заклад згідно Закону України «Про вищу освіту» є окремим видом установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей [7]. Виходячи з того, що вищий навчальний заклад може займатися також науковою, інноваційною та іншими видами діяльності окрім безпосереднього надання освітніх послуг, вважаємо внесені зміни неповними. Для усунення правових колізій та активного сприяння розвитку наукової діяльності у вищій школі вважаємо доцільним доповнити статтю 4 Закону України «Про державно-приватне партнерство» також сферою наукових досліджень.

Якщо розглядати публічно-приватне партнерство виключно як спосіб співпраці державного та приватного партнера, то у цьому контексті вищі навчальні заклади часто користуються послугами приватників замовляючи у них товари, роботи та послуги. Комерційні структури реалізовують навчальним закладам літературу, готують їжу у їдальнях, надають послуги охорони, встановлюють, налаштовують та обслуговують обладнання.

Будівельні компанії, в свою чергу, також мають досвід роботи з бюджетними установами та організаціями реалізуючи їм будівельні матеріали, проводячи ремонтні, реставраційні та оздоблювальні роботи. Проте, перманентний дефіцит фінансування капітальних видатків у державних вищих навчальних закладах значно обмежує масштаби такої співпраці.

Крім того поширеним способом залучення додаткових фінансових ресурсів є здача в оренду майна та приміщень. Зменшення кількості студентів та доступного фінансування призвело до вивільнення частини навчальних корпусів та приміщень, які здають в найм для зменшення витрат на їх утримання та залучення додаткових фінансових ресурсів. За даних умов будівельні підприємства можуть орендувати такі площі на період виконання своїх замовлень, як від даного закладу, так і тих, що не мають до нього жодного відношення. Такі приміщення, наприклад, можуть бути використані для зберігання техніки та будівельних матеріалів.

Публічно-приватне партнерство може також передбачати створення спільного підприємства, тобто консорціуму, для виконання масштабних проектів. Закон України «Про вищу освіту», прийнятий у 2014 році відкриває для державних вишів нашої держави таку можливість. Так, у статті 27 загаданого нормативно-правового акту декларовано право вищого навчального закладу бути засновником (співзасновником) інших юридичних осіб, які провадять свою діяльність відповідно до напрямів навчально-науково-виробничої, інноваційної діяльності вищого навчального закладу та/або забезпечують виконання його статутних завдань.

Також заклади вищої освіти можуть утворювати навчальні, навчально-наукові та навчально-науково-виробничі комплекси, наукові парки та входити до складу консорціуму. Всі учасники комплексу, консорціуму зберігають статус юридичної особи і фінансову самостійність [7].

За даних умов вважаємо перспективними моделі публічно-приватного партнерства вищих навчальних закладів та будівельних підприємств, що стосуються ремонту та реконструкції існуючих навчальних корпусів, лабораторій, студентських гуртожитків, обслуговуючих приміщень, під'їзних доріг чи автомобільних стоянок. Багато вишів України мають у володінні майно, яке часто дорого утримувати та немає за що відремонтувати. Виходячи із підвищення вартості будівельних матеріалів та послуг, а також енергоносіїв передача таких будівель у концесію дозволить ВНЗ зекономити фінансові ресурси, покращити матеріальну базу та якість освітніх послуг, що на ній ґрунтується. Доходи від експлуатації такого об'єкта стануть вагомим способом формування інтересу у приватного партнера до такої співпраці.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дмитришин, М. В. Ендавмент вищого навчального закладу [Текст] / М. В. Дмитришин // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2015. – Вип. 11. Том 1. – С. 64-73.

2. Підготовка та реалізація проектів публічно-приватного партнерства [Текст]: Практичний посібник для органів місцевої влади та бізнесу / С. Грищенко – К., ФОП Москаленко О.М., 2011. – 140 с.

3. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2015-2016 навчального року. Статистичний бюлетень. [Електронний ресурс], Державна служба статистики України, К. – 2016. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/ publosvita_u. htm.

4. The European PPP Report 2009 [Електронний ресурс], DLA Piper (2009). – Режим доступу: http://www.eib.org/epec/resources/dla-european-ppp-report-2009.pdf.

5. Закон України «Про державно-приватне партнерство» №2404-VI від 01.07.2010 року. – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, №40, ст.524.

6. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо усунення регуляторних бар'єрів для розвитку державно-приватного партнерства та стимулювання інвестицій в Україні» №817-VIII від 24.11.2015 року. – Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 10, ст.9.

7. Закон України «Про вищу освіту» №1556-VII від 01.07.2014 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/ laws/show/1556-18.

УДК 330.101.5

Мирослава Загул
(Вижниця, Україна)

ОСОБИСТІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СПОЖИВАЧА, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ЙОГО ПОВЕДІНКУ НА РИНКУ

У статті досліджено основні аспекти поведінки споживачів, проаналізовані їх мотиви споживання. В умовах ринкової економіки, де споживач товарів і послуг є центральною фігурою визначено фактори, а також їх вплив на поведінку споживача. Досліджено процес та етапи прийняття рішення про купівлю товару чи послуги, визначено фактори впливу різних груп: зовнішнього середовища, індивідуальні, міжособистісні, організаційні що визначають поведінку покупця.

Ключові слова: *споживач, поведінка споживача, ринкова економіка, маркетинг, референтні групи.*

The article deals with the basic aspects of a consumer behavior, analyzes their motives of consumption. The market economy, where a consumer of goods and services is the central figure defines the factors and their influence on the consumer behavior. The article studies the process and stages of the decision to purchase the goods or service, also it is identified the factors influence different groups: the environment, individual, interpersonal, organizational that determine the buyer behavior.

Keywords: *consumer, consumer's behavior, market economy, marketing, reference groups.*

Значне економічне зростання на початку XX століття, перевищення попиту над пропозицією, виникнення нових комунікаційних можливостей – усі ці чинники мали значний вплив на наукові дослідження в галузі вивчення науки про поведінку споживача.

В Україні вивчення поведінки споживачів не супроводжується, на жаль, широкомасштабними прикладними дослідженнями, що пояснюється відсутністю усвідомлення необхідності фінансування такого роду процесів вітчизняними підприємствами, на відміну від їх західних конкурентів; нерозумінням можливостей, які дає використання механізмів поведінки споживачів для активного впливу на процес прийняття споживачами рішення щодо купівлі товарів промислового призначення.

Аналіз останніх досліджень показав, що існує необхідність аналізу процесів поведінки покупців на ринку, чинників зовнішнього та внутріш- нього впливу на поведінку споживачів, що зумовлюють особливості процесу прийняття рішень споживачами, формування моделі їхньої поведінки та методів впливу на споживача.

Для вивчення моделей поведінки покупців необхідно проаналізувати процес покупки на ринку [3, с. 48 – 51]. (схема 1)

Перший етап – усвідомлення споживачем потреби. Може виникати внаслідок внутрішніх стимулів (необхідності заміни наявного обладнання; придбання комплектувальних для його ремонту; бажання поліпшити якість матеріальних компонентів або умови їх постачання; придбання нових технологій для випуску нового товару тощо). Зовнішніми стимулами може стати інформація, отримана на виставках, поштою або через засоби масової інформації.

На етапі прийняття рішення про покупку споживач контролює виконання замовлення постачальником та аналізує ступінь задоволення потреб. Ефект від придбання товару визначає подальшу поведінку споживача – продовження співпраці з постачальником, внесення необхідних змін у замовлення або про припинення співпраці з ним. У разі повторної закупівлі без змін чи з модифікаціями деяких з цих етапів можна уникнути.

Управління споживчою поведінкою полягає у використанні фахівцями факторного впливу на кожному із етапів процесу прийняття рішення споживачем. (табл.1)

Фактори зовнішнього середовища		***Індивідуальні фактори***
-рівень первинного попиту, -економічна перспектива, -умова постачання, -темпи НТП, розвиток політичних подій та методів регулювання, -форми та методи конкурентної боротьби, -культура та звичаї		-вік, -освіта, -посада, -тип особистості, -ставлення до ризику, -покупець
	Покупець	
Міжособисті фактори		***Організаційні фактори***
-повноваження, -статус, -доброзичливість, -переконливість		-стратегічні цілі компанії, -методи роботи, -організаційна структура, -внутрішньоорганізаційні системи

Зосередимо свою увагу на особистісних факторах, що визначають поведінку споживача на ринку товарів і послуг. Культурне середовище формує характер споживання. Різним країнам властиві свої специфічні звичаї, правила, заборони. Наприклад, французи - чоловіки майже в два рази більше використовують косметики і туалетних приналежностей, ніж жінки; німці і французи вживають більше фасованих марочних макаронів, ніж італійці; свинина, алкогольні напої заборонені ісламом; німецькі споживачі віддають перевагу приправам в тубах. В межах загальнонаціональної культури в кожній із країн існує ряд субкультур: молодіжні, релігійні, етнічні, регіональні, соціальні.

Сильний вплив на поведінку споживачів здійснює соціальний стан. Для визначення соціального стану з точки зору належності до певного класу використовуються різні підходи. Ф. Котлером за основу класифікації споживачів вибраний рівень доходів, відповідно до чого суспільство ділиться на сім класів: вищий, середній та нижчий шари вищого класу; середній та робітничий класи; вищий і нижчий шари нижчого класу. [1, с. 23-28]

В результаті маркетингових досліджень споживачів, що проживають в українському суспільстві, то очевидно, що в нашій країні відсутній вищий клас, до якого відноситься еліта суспільства, що живе на успадковані кошти і представляє відомі прізвища. До нижчого вищого класу в Україні відносяться люди, що недавно стали багатими. Як вважає Ф. Котлер, до цієї категорії входять люди, що купують товари, які підкреслюють їх новий соціальний статус: дорогі будинки, яхти, членство в елітних клубах, престижні марки автомобілів і т. і, ведуть активне суспільне життя. До середнього вищого класу звичайно відносять людей, які є вихідцями із звичайних сімей і не володіють особливим багатством (топ-менеджери компаній, незалежні бізнесмени, високооплачувані професіонали, що купують освітні послуги для себе і дітей, хороші будинки, одежу, меблі, побутову техніку). Середній клас -

це службовці і робітники зі середньою заробітною платою, що живуть в добрих районах міста, купують модні товари, затишні будинки, забезпечують якісне навчання для дітей. Реальне кількісне визначення середнього класу в Україні не співпадає із суб'єктивною ідентифікацією населення. В Україні, як і у всьому світі, постійно зростає майновий розрив між багатими та бідними. Продовжує існувати велика диференціація в оплаті праці в різних галузях економіки. Україна залишається далеко позаду більшості європейських країн за рівнем оплати праці, при значно більшому відставанні за продуктивністю праці. [1, с.11]

Існуюча в даний період часу кризова ситуація обумовила ще більш неадекватну поведінку споживачів, що відносили себе до середнього класу. Підсвідомо люди продовжують, як і раніше, використовувати певні звичні стандарти споживання, особливо порівнюючи себе із ще менше забезпеченими, що приводить до завищеним вимогам до якості товарів та послуг відносно власної платоспроможності. Підтвердженням цьому є закон Кейнса, що враховує людську психологію при здійсненні покупки – «зі збільшенням свого доходу люди зазвичай у середньому збільшують своє споживання, але повільніше, ніж зростає їхній дохід». Аналізуючи інформаціїю можна зробити висновок про те, що зі зростанням доходу середня схильність до споживання знижується. Тому заможніші родини заощаджують більший відсоток свого доходу порівняно з біднішими.

Велику роль у формуванні поведінки споживачів відіграють соціальні чинники, в тому числі референтні групи. Під референтними групами розуміють групи людей, які здійснюють вплив на поведінку і відношення певного індивіда. В якості референтної групи може виступати сім'я, декілька друзів, колеги по роботі. Референтні групи здійснюють вплив на своїх членів, очікуючи від останніх виконань певної ролі і слідування певним правилам. У даній ситуації використовується такий неформальний вид реклами, як «реклама на кінці язика» – розповсюдження негативної чи позитивної інформації про товар чи послугу між рідними, близькими чи друзями.

Результати спостереження, при якому врахвувалась стать споживача продемонстровали, що чоловіки, на відміну від жінок, мають чітке уявлення про мету візиту магазину, вони рухаються магазином швидше і менше витрачають часу на розгляд товару, щвидше приймають рішення, рідко запитують, про місце знаходження товару і не люблять стояти в черзі. 65% чоловіків (25% жінок) після примірки купляють товар. Чоловіки звертають увагу на практичність, зручність товару. 72% чоловіків звертають увагу на ціну товару, 86% жінок Чоловіки надають великого значення привітності продавця, причому продавці менш поступливі з жінками у торгах, ніж з чоловіками. [4, с. 17]

Важливими детермінантами, що визначають поведінку споживачів, є психологічні чинники – мотивація, емоції та почуття. Якщо, наприклад, для споживача основним мотивом є мотив поваги і утвердження статусу, в якості основного критерію вибору для придбання одежі, взуття, автомобіля та інших товарів він може вибрати власний імідж. Мотиви споживачів постійно змінюються з часом.

На мою думку, до суттєвого чинника, що впливає на поведінку споживачів, слід віднести і характер ситуації, в якій здійснюється купівля товару. Ситуації можна класифікувати в залежності від кількості варіантів рішень, необхідних витрат часу для здійснення оцінки варіантів, а також від ступеня зацікавленості споживача в придбанні товару. У випадку наявності рівноцінних варіантів, з точки зору споживача, зменшується час для прийняття рішень. Якщо варіанти достатньо відмінні, різко зростає невизначеність і витрати часу для оцінки і вибору варіантів. Якщо рішення пов'язане із самооцінкою споживача, його зацікавленість буде достатньо високою (стосується таких товарів як квартира чи дім, автомобіль, дорогі ювелірні вироби). З ростом ціни товару збільшується і рівень ризику.

Більш передбачуваною є поведінка споживача у випадку наявності певного досвіду щодо придбання певного товару; завдання маркетологів у такій ситуації – представлення споживачу відповідної інформації, потребу в якій він може відчувати, для зменшення імовірності переходу на інші торгові марки (наприклад, шляхом використання реклами). У

випадку ж здійснення звичайної купівлі товару споживач може вести себе стандартно, основуючись на сформованому відношенні до даної торгової марки; реклама у цьому випадку може бути направлена на підтримку усвідомлених переваг.

Висновки. Дослідження поведінки споживачів є основою для прийняття ефективних маркетингових управлінських рішень. Без знань поведінки споживачів неможливо ефективно працювати на ринку в умовах існування фірм-конкурентів, що виробляють продукцію з великим рівнем схожості її об'єктивних характеристик. Аналіз зовнішніх і внутрішніх чинників впливу на поведінку споживачів, розуміння механізму формування поведінкової реакції споживачів дозволяють здійснювати її моделювання, використовувати для впливу раціональні маркетингові інструменти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алешина И. В. Поведение потребителей : учеб. пособ. для вузов / И. В. Алешина. – М.: ИР-ПРЕСС, 2000. – 384 с.

2. Блекуелл Р. Поведение потребителей / Р. Блекуелл, П. Миниард, Дж. Енджел; пер. с англ.10-е изд. – СПб. : Питер, 2007. – 944 с.

3. Мороз Л. А. Маркетинг: Підручник / Л. А. Мороз, Н. І. Чухрай. – Львів: Видавництво «Інтелект-Захід», 2005. – 276 с.

4. Сорокіна Г. В. Соціокультурний аналіз споживацької поведінки студентської молоді: автореф. дис. канд. соціол. наук: 22.00.04 / Г.В.Сорокіна // Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2009. – 20 с.

5. Юлдашева О. У. Промышленный маркетинг: теория и практика / О. У. Юлдашева. – СПб.; СПбГУЭФ, 2004. – 129 с. 6. Berkman H. W. Consumer Behavior: Concepts and Strategies / H. W. Berkman, C. Gilson. – 3-D ed. RWS-KENT Publishing Co., 1986.

УДК 336.14

Катерина Курдибаха
(Вінниця, Україна)

ДЕФІЦИТДЕРЖАВНОГОБЮДЖЕТУ: ШЛЯХИ СКОРОЧЕННЯ

У статті розкрито сутність поняття дефіцит Державного бюджету України, запропоновано шляхи його зменшення завдяки збільшенню доходів.

Ключові слова: *державний бюджет, дефіцит державного бюджету, доходи державного бюджету, видатки державного бюджету, податки.*

The concept of fiscal deficit in Ukraine is observed in the article. The ways to reduce it by increasing revenue are suggested here.

Key words: *state budget, state budget deficit, government revenues, expenditures of state budget, taxes.*

Оскільки бюджет є системою перерозподільних відносин, то його формування і стан мають особливе значення для держави, кожної юридичної, фізичної особи та суспільства загалом.

Бюджетний дефіцит – це фінансове явище, що не обов’язково відноситься до розряду надзвичайних подій. В сучасному світі немає держави, яка в ті чи інші періоди своєї історії не зіткнулася б з бюджетним дефіцитом.

Під дефіцитом бюджету розуміють перевищення видатків над постійними доходами бюджету. Основною причиною виникнення є випереджаюче зростання бюджетних видатків

порівняно зі зростанням доходів бюджету. Дефіцит бюджету слід оцінювати з позицій як окремо держави, так і фінансової системи загалом.

Причинами виникнення бюджетного дефіциту та факторами, що зумовлюють його збільшення є: надзвичайні події, кризові явища в економіці, недосконаліть фінансового законодавства, скорочення обсягів ВВП, якому сприяло зменшення ефективності виробництва, зростання бюджетних видатків, нераціональне використання бюджетних коштів, неефективне функціонування бюджетного механізму [1, с. 138].

Рівень дефіциту визначається по відношенню до ВВП, ВНП або до затверджених витрат бюджету, але він не може бути постійним і залежить від різних чинників, які впливають на розвиток економіки (зростання або зменшення капіталу, розвиток інфляційних процесів). Виходячи з цього, виділяють такі форми дефіциту бюджету:

- активний дефіцит бюджету дає можливість підштовхнути подальший розвиток економіки і зростання капіталу. Він характеризується спрямуванням коштів на інвестування економіки, що сприяє зростанню ВВП.

- пасивний дефіцит бюджету характеризується спрямуванням коштів на покриття поточних видатків – соціальні трансферти, виплату заробітної платив бюджетній сфері тощо.

Форми участі органів влади і управління в процесах скорочення дефіциту бюджету у кожної держави різні, але загальними для них є управління податковою політикою, бюджетним фінансуванням і регулюванням бюджетів всіх рівнів відповідно до економічного розвитку регіонів і чисельності населення [2, с. 99].

Теоретично вирішити питання дефіциту нескладно, варто лише збільшити податки та інші надходження або зменшити видатки. Однак все набагато складніше: збільшувати податки або недоцільно, або неможливо, при цьому скорочувати видатки теж не вдасться, адже вони досягли критичного мінімального стану.

Вкрай негативні наслідки (фінансові, економічні, соціальні) дефіциту потребують здійснення системи заходів для його подолання, проведення активної фінансової політики, використання звичних у світовій практиці методів боротьби з дефіцитом. Прагнення до рівноваги бюджетних доходів і витрат шляхом збалансованості державного бюджету – це сьогодні одна з найголовніших задач. Тільки вирішуючи її, можна проводити цілеспрямовану фінансову політику. При цьому варто враховувати, що засоби розв’язання даної задачі багато в чому визначаються залежно від того, до якої межі (нульового чи іншого) і якими темпами потрібно прагнути збалансування бюджетних витрат і доходів.

У програму конкретних заходів щодо скорочення бюджетного дефіциту варто включити і послідовно проводити в життя заходи, які, з одного боку, стимулювали б приплив коштів у бюджетний фонд країни, а з іншого боку – сприяли скороченню державних витрат. До них відносяться [2, с. 100]:

- зміна напрямків інвестування бюджетних засобів у галузі народного господарства з метою значного підвищення фінансової віддачі від кожної гривні;

- зниження військових витрат;

- зберігання фінансування лише важливих соціальних програм;

- заборона Центральному банку країни надавати кредити урядовим структурам будь-якого рівня без належного оформлення заборгованості державними цінними паперами.

Крім цього, варто враховувати, що у світовій практиці для зниження бюджетного дефіциту широко використовується така форма, як залучення іноземного капіталу. В такому випадку вирішується відразу декілька задач не лише фіскального, але й економічного характеру: скорочуються бюджетні витрати, призначені на фінансування капітальних вкладень, розширюється база для виробництва товарів і послуг, з’являється новий платник податків (отже, збільшуються дохідні надходження в бюджет) та поліпшується стан платіжного балансу.

Для фінансування дефіциту бюджету використовується як інфляційні, так і не інфляційні джерела.

Не інфляційні джерела:

- фінансування дефіциту бюджету здійснюється за рахунок запозичень на внутрішніх та зовнішніх фінансових ринках та за рахунок використання залишків бюджетних коштів. Позики здійснюються у вигляді продажу державних цінних паперів, позику позабюджетних фондів або через одержання кредиту в банку. Останню форму фінансування бюджетного дефіциту використовує місцева влада. Зовнішні позики для покриття дефіциту державного бюджету в міжнародних організаціях також дуже часто застосовуються;

- трансферти – фінансування у вигляді безоплатної допомоги.

Зменшити дефіцит бюджету уряд може і шляхом накопичення заборгованості – прострочування платежів по боргах або закуплені товари, а також за рахунок підвищення податків. Ці заходи теж мають не інфляційний характер [3, с. 93].

До інфляційних джерел фінансування бюджетного дефіциту відносять монетизацію дефіциту, яка відбувається в результаті позик центрального банку урядові та купівлі центральним банком державних цінних паперів.

Дефіцит бюджету досить часто покривають додатковою емісією грошей. Внаслідок такої емісії розвивається неконтрольована інфляція, підриваються стимули для інвестицій, знецінюються заощадження населення, відтворюється бюджетний дефіцит.

Розглянувши усі способи фінансування дефіциту бюджету, визначивши недоліки та переваги кожного з них, необхідно наголосити, що жоден із способів фінансування не має абсолютних переваг перед іншими та не є повністю неінфляційним. Уряд, приймаючи рішення стосовно вибору способу фінансування дефіциту бюджету, має виходити з позиції економічної доцільності залучення кожного із джерел фінансування, поєднуючи їх та мінімізуючи можливі негативні наслідки, як для бюджету, так і економіки країни в цілому, у коротко-та довгостроковому періодах. Для України доцільно обирати стратегію стабілізації державних фінансів, виходячи з необхідності збалансування бюджету на основі функціонування фінансів та з у рахуванням впливу внутрішніх і зовнішніх чинників. Тобто пріоритетом для уряду має бути завершення реалізації реформ, спрямованих на модернізацію економіки та розбудову суспільних інститутів. При цьому бюджетна (фіскальна) політика має бути спрямована на відновлення політичного простору, забезпечення фінансовими ресурсами необхідних трансформацій у суспільстві, з одночасною підтримкою відновлення і перспектив економічного зростання у довгостроковому періоді за рахунок посилення жорсткості бюджетних правил і вимог до виділення бюджетних коштів [3, с. 94].

Отже, розробка і послідовна реалізація заходів, спрямованих на збільшення прибутків бюджету і скорочення його видатків, регулювання бюджетного дефіциту, цілеспрямоване керування його розміром у сукупності з іншими економічними антикризовими мірами, сприятимуть соціально-економічному розвитку і процвітанню країни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Куніцин О.М. Дефіцит Державного бюджету України: причина та заходи щодо вирішення проблеми // О.М. Куніцин // Управління розвитком. – 2015. – №16. – С.137-140.

2. Невінчаний І.С. Основні шляхи подолання бюджетного дефіциту в Україні / І.С. Невінчаний // Формування ринкових відносин в Україні. – 2014. – № 6. – С. 98-101.

3. Рєдіна Н.І., Гордєєва Л.П. Дефіцит бюджету й основні шляхи його подолання в Україні // Фінанси України. – 2015. – №5. – С. 93-97.

Науковий керівник – кандидат економічних наук, викладач-методист А.О.Крисак

УДК 334.722

Марина Кучерявенко, Ольга Гензера
(Кривий Ріг, Україна)

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

У статті висвітлюються особливості функціонування малого бізнесу в умовах властивої сучасному етапу розвитку України, проведено аналіз ефективність державної політики підтримки малого бізнесу в Україні; висунути конкретні рекомендації щодо підвищення її дієвості.

Ключові слова: *малий бізнес, економіка України, підприємництво, державна підтримка, малі та середні підприємства, законодавча база.*

In the article the features of functioning of small business in conditions inherent in the present stage of development of Ukraine, the analysis of the effectiveness of the state policy of support of small business in Ukraine; to make specific recommendations for improving its effectiveness.

Keywords: *small business, Economics, entrepreneurship, state support, small and medium enterprises, legal framework.*

Економіка кожної країни – одна з найважливіших складових відображення життєдіяльності, а її розвиток створює передумови для благополуччя соціального та економіко-політичного становища населення.

Українська економіка в сучасних реаліях перебуває у дуже складних умовах: воєнні дії, невизначеність в системі політичних процесів та внутрішньо-національна роздвоєність, економічна криза та інші фактори, що сповільнюють її розвиток.

Розглянемо основні перспективи розвитку економіки нашої держави:

1) покращення умов ведення бізнесу за рахунок удосконалення законодавчої бази, державна підтримка в напрямку подолання кризових явищ;

2) економічне зростання в сфері виробництва конкурентоспроможних товарів;

3) зміцнення конкурентної позиції малих та середніх підприємств, збільшення їх кількості шляхом підтримки та регулювання з боку держави;

4) покращення інвестиційного клімату за рахунок залучення інвесторів;

5) створення позитивної платформи для співпраці з країнами міжнародного сектору, особливо Європи, що є передумовою для розвитку підприємництва;

6) скасування або різке зниження обмежень в торгівлі в рамках зв'язків «Україна – Європа» – це, у свою чергу, є базою для розширення експорту та дозволить покрити збитки товаровиробників, які втратили сегмент російського ринку після того, як українські товари пройдуть сертифікацію за європейськими стандартами.

Отже, українську економіку в сучасних економічних процесах можна підняти на вищі щаблі розвитку, зробивши правильний орієнтир - на перспективи її розвитку. Зміцнюючи законодавчу базу, здійснюючи виважену державну соціально-економічну політику, стимулюючи малий та середній бізнес, підвищуючи конкурентоспроможність товарів та займаючи правильну нішу на світовому економічному просторі та інші фактори Україна зможе стати однією з лідируючих країн у довгостроковій перспективі.

На сучасному етапі формування ринкових відносин в Україні особливого значення набуває питання розвитку нових форм господарювання. Світовий досвід свідчить про те, що одне з провідних місць у господарських системах розвинутих країн належить малим підприємствам. Саме мале та середнє підприємство дає змогу в найкоротший термін здійснити структурну перебудову економіки, сприяє насиченню ринку товарами та послугами і формуванню середнього класу.

Актуальність даної теми полягає у тому, що розвиток та ефективне функціонування малого бізнесу є надзвичайно гострою проблемою в сучасних умовах кризового стану економіки України у зв'язку з наявністю низки нерозв'язаних проблем, серед яких складна політична ситуація, корупція, суперечливе та неоднозначне законодавство, високе податкове навантаження та, як наслідок, значна тінізація економіки.

Аналіз сучасного стану та проблем розвитку малого підприємництва в Україні свідчить про те, що подальший розвиток ситуації без активного та позитивного втручання держави може привести до згортання даного сектора економіки з відповідним загостренням економічних проблем та посиленням соціальної напруги. Саме тому виникає необхідність окреслення існуючих проблем та перспектив з метою розширення його ролі та місця в економічному.

Так, у другому півріччі 2015 року частка підприємств малого та середнього бізнесу в загальному обсязі реалізації продукції, робіт та послуг склала 40%. А в структурі надходжень коштів до місцевих бюджетів частка цього сектора економіки становить 38% зі стійкою тенденцією до зростання. Це ознака стрімкого руху більшості регіонів нашої країни до європейських показників розвитку економіки.

Пов'язано це із реалізацією державної Програми розвитку малого підприємництва. Таку програму приймають кожні два роки. Крім цього, розвиток підприємництва підкріплене ще й законом «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва».

Відсутність інфраструктури підтримки малого і середнього бізнесу, а також недостатня кількість в деяких регіонах малих і середніх підприємств визнали однією зі слабких сторін на Україні.

Недостатній розвиток малого бізнесу пов'язано з особливістю регіону. Якщо найбільші міста мають певний рівень «різноманітності» економіки, то для малих міст та області в цілому притаманна однотонність з переважанням добувної промисловості.

Основна проблема зараз на шляху створення малого та середнього бізнесу – це курс долара. Курс розвитку підприємництва зрозумілий: необхідно вивести економіку з кризи, стабілізувати курс гривні, а також задуматися про те, як кредитні ставки наблизити до європейського рівня. І вже після цього першочерговим завданням повинна стати розробка програм пільгового кредитування, гарантування кредитів і податкових пільг для малого бізнесу за європейським зразком.

За даними аналітиків Інформаційної кампанії Stronger Together, європейські мікропідприємства можуть бути справедливо незадоволені тим, що для них процентна ставка становить 7%, тоді як для великого бізнесу – 2,8%. Але для вітчизняного малого бізнесу і 7% було б дуже вигідною пропозицією, порівняно з нинішніми 32% річних.

В цьому випадку може допомогти грамотна система кредитування в соціально значущих напрямках, таких як ЖКГ, транспорт, енергозбереження. Багато завдання влади бізнес взяв би на себе і впорався б з ними дешевше. Можливо, деякі проблеми потребують не тільки кредитування, але і безповоротних дотацій.

В Європейському союзі країнам радять робити головний акцент на створення умов, за яких малий бізнес сам буде народжуватися і розвиватися без допомоги держави: боротьба з інфляцією (при низькій інфляції знизяться і ставки кредитування, тобто фінансові ресурси будуть доступнішими навіть для малих підприємств), полегшення податкового тягаря, введення більш лояльних правил бухгалтерського обліку та спрощення всіляких бюрократичних процедур на всіх рівнях.

Таким чином, робимо наступні висновки. Малий бізнес відіграє в економіці будь-якої країни досить велику роль. Він є невід'ємною частиною соціально-економічної системи країни, забезпечуючи стабільність ринкових відносин, втягуючи більшу частину громадян країни в цю систему відносин шляхом відкриття ними власної справи, забезпечуючи високу ефективність виробництва шляхом глибокої спеціалізації і кооперації виробництва, що сприятливо позначається на економічному зростанні національної економіки.

Для поліпшення і стабілізації діяльності малих підприємств України пропонуються такі заходи:

1) внести зміни в діюче законодавство України про обмеження суб'єктів підприємництва, що мають значні річні прибутки, але які використовують спрощену систему оподаткування;

2) застосувати гнучку систему пільгового оподаткування для підприємств малого рівня бізнесу залежно не від кількості тих, що працюють в них, а від величини річного обсягу (реалізації) продукції, послуг, робіт;

3) змінити пільгову систему оподаткування, незважаючи на її популярність, у бік систематизації величини «єдиного податку» залежно від видів і сфери діяльності.

4) постійно знижувати податкове навантаження на суб'єктів малого підприємництва;

6) зберігати спрощену систему оподаткування шляхом прийняття відповідного закону;

7) полегшити доступ малих підприємств до фінансових ресурсів;

8) змінити систему мікрокредитування у сфері малого підприємництва України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні : Закон України від 22.03.2012 № 4618-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http//www. zakon.rada.gov.ua.

2. Малий і середній бізнес у пошуках місця в стратегії економічного зростання в Україні. Аналітична записка // зі сторінки www.niss.gov.ua.

3. Малий і середній бізнес негативно оцінює умови для роботи в Україні **[**Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://socportal.info/2016/07/15.

4. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua

УДК 339.97

Світлана Мицюк
(Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Розглянуто поняття глобалізації та її основні риси у сучасній економіці. Проаналізовано місце України в сучасному процесі глобалізації. Показані позитивні і негативні фактори впливу глобалізації на розвиток української економіки. Визначені пріоритетні напрямки розвитку економіки України в умовах глобалізації.

Ключові слова: *глобалізація, економіка України, інтеграція, конкурентні переваги, світова економіка.*

The concept of globalization and its main features in the modern economy is considered. Ukraine's place in today's globalization is analysed. Positive and negative effects of globalization on the development of the Ukrainian economy are displayed. The priority directions of economic development of Ukraine under globalization are defined.

Key words: *globalization, economy of Ukraine, integration, competitive advantages, global economy.*

Глобалізація є однією з головних тенденцій у розвитку сучасного світу, яка істотно впливає на економічне життя, практично всіх країн світу і, звичайно, на Україну, яка цілком усвідомлено, активно і цілеспрямовано рухається в напрямку інтеграції в міжнародну економіку.

Процес формування глобального економічного простору протікає хвилеподібно під впливом зміни форм розвитку світового господарства, які формують якісну оцінку стану глобалізаційного розвитку [1].

Значна частина дослідників пов'язує економічну глобалізацію з процесами інтеграції та інтернаціоналізації світового господарства. Під цим терміном розуміють перетворення світової економіки із сукупності національних економік, пов'язаних потоками товарів та капіталів, в єдину виробничу зону і єдиний ринок, в яких вільно перемішуються капітал, товари, послуги та робоча сила. Ці процеси доповнюються уніфікацією законодавчих актів, що регулюють міжнародні економічні відносини, та формуванням відносно єдиного культурного процесу під впливом стандартизації освіти та взаємодії широких мас населення у міжнародних контактах. Основні риси, які характеризують глобалізацію світової економіки:

- поглиблення міжнародного поділу праці з його переходом від спільного к специфічному і єдиному;
- перевищення темпів росту міжнародного товарообігу над темпами росту обсягів світового виробництва;
- зростаюча лібералізація міжнародної торгівлі, виражена у відкритті національних ринків товарів і послуг шляхом поступового зняття торгівельних обмежень і бар'єрів;
- випереджуюче зростання руху капіталу у відношенні до руху товарів. Формування світового фінансового ринку, збільшення потоків портфельних і прямих іноземних інвестицій;
- інформаційно-технологічний переворот в засобах телекомунікацій на базі електроніки, кібернетики, супутникових систем зв'язку; посилення впливу транснаціональних корпорацій;
- концентрація і централізація капіталу на підставі процесів злиття і поглинення компаній і банків;
- розвиток інтеграційних тенденцій на регіональному, субрегіональному і міжрегіональном у рівнях;
- зростання ролі наднаціональних органів у світовій політиці та економіці [2].

Беззаперечною є необхідність дослідження перспективи гармонізації глобальних і національних стратегій. По-перше, перспективи такого узгодження пов'язуються дослідниками із формуванням і реалізацією альтернативних моделей глобалізації, спрямованих на демократизацію діяльності міжнародних організацій, зменшення загроз інтенсифікації фінансових потоків, посилення гуманізації та екологічної спрямованості економічного розвитку. По-друге – з необхідністю адаптації національних стратегій до процесів глобалізації в плані синергетизації можливостей протистояти її негативним наслідкам – від змістовного наповнення стратегії сталого розвитку до реалізації інтегративних стратегій, які забезпечуватимуть транзитивним національним економікам технологічний прорив.

Особливістю сучасного етапу функціонування української економіки є посилення в ній трансформаційних процесів у тісному зв'язку із розвитком ринкового механізму та глобалізацією світової економіки. У ході економічного реформування в Україні відбулися стихійні структурні зрушення, які посилили уже наявну деформацію структури національного господарства. Еволюція структури сучасної української економіки спричинена, з одного боку, особливостями історично сформованого галузевого комплексу, з іншого боку, ринковими перетвореннями та адаптацією до перспективних глобальних процесів [3].

Вигідне розташування України на межі двох інтеграційних зон – європейської та євроазіатської, необхідність активізації співробітництва в обох напрямах дозволяє використовувати ефекти взаємодії масштабних, глибоких і потужних інтеграційних процесів та конкурентні переваги. Реалізувати природні конкурентні переваги є можливим через

наявність розвиненої транспортної мережі, що створює необхідні умови для транзиту значних обсягів вантажу. У розвитку транспортної мережі України, підвищенні її конкурентоспроможності важливе значення відіграють усі види транспорту як основні напрями роботи у цій сфері необхідно відзначити створення національної мережі міжнародних транспортних коридорів відповідно до європейських стандартів, інтеграцію України у транспортні коридори Європи, Азії й Балтійсько-Чорноморського регіону, участь у формуванні транспортно-комунікаційної мереж постачання каспійських енергоносіїв на вітчизняні та міжнародні ринки [4].

Ідентифікація конкурентних переваг дозволила визначити напрями співпраці України з іншими країнами та її зовнішньоекономічні пріоритети. Оскільки головною метою економічної політики України є підтримка високих темпів економічного зростання, то інтеграція у світову економіку має бути використана як інструмент сприяння економічному зростанню, передумова зростання рівня життя [5].

Особливе місце посідають проблеми співробітництва України з країнами ЄС, де існує небезпека відкритої взаємодії на тлі нерівного партнерства. Разом з тим до цих взаємовідносин Україну підштовхує низка об'єктивних обставин – необхідність окреслення вектора регіональної інтеграції, прихований і явний протекціонізм розвинених країн.

Дослідження показали, що вплив глобалізації на національну економіку України досить складний та суперечливий. Існують як позитивні, так і негативні сторони. Позитивні сторони очевидні: можливість брати активну участь в обговоренні режимів регулювання міжнародних економічних відносин; скорочення витрат на здійснення зовнішньоекономічних операцій, що сприятиме підвищенню цінової конкурентоспроможності українських виробників. Цим самим наша країна виконає одну з головних умов поглиблення відносин з Європейським союзом та отримає можливість захисту інтересів України та її підприємств відповідно до міжнародних форм та процедур. Також позитивним фактором глобалізації для України є можливість її входження до міжнародних кооперацийних проектів, що забезпечить інвестиційну привабливості України для іноземних інвесторів та розширити можливості більш вільного доступу до зарубіжних ринків за рахунок зменшення тарифних і нетарифних перешкод.

Негативні наслідки глобалізації – це: домінування економічно розвинених країн; пригнічення розвитку окремих галузей національної економіки, які через заміщення їх імпортом не готові до міжнародної конкуренції; соціальна нерівність у порівнянні з економічно успішними країнами; глобалізація вивільнює економічні сили, які поглиблюють нерівність у сфері зайнятості у питаннях продуктивності праці, матеріального добробуту та ін.

Пріоритетними напрямками розвитку економіки України в умовах глобалізації можна вважати: активізацію руху капіталу; інформаційно-технічну революцію; розвиток інтеграційних тенденцій; реструктуризацію економіки; системну ринкову трансформацію; сприяння руху факторів виробництва; формування відкритої економіки; інтеграцію підприємств до світових комунікаційних мереж; активізацію участі в роботі міжнародних організацій та інтеграційних угруповань [2].

Таким чином, глобалізація – реальність сучасного суспільства і являє собою комплексний процес, що впливає на різні сфери функціонування суспільства, на формування світової економіки із єдиним ринком, в якому вільно перемішуються капітал, товари, послуги та робоча сила.

Процес глобалізації міжнародної економіки не оминув і Україну, яка поступово займає своє місце в системі міжнародних економічних відносин і активно впливає на всі аспекти економічного розвитку. І хоча глобалізація має як позитивний, так і негативний вплив на вітчизняну економіку, потенціал України для участі у глобальних ринках досить високий.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Харченко Н. В. Современные методы и методики оценки глобализованности экономик регионов / Н. В. Харченко // Региональная экономика: теория и практика. – 2010. – № 21 (156). – С. 19-28.
2. Біленька Н. О. Пріоритети і напрямки розвитку економіки України в умовах глобалізації / Н. О. Біленька // Економіка України в умовах посилення глобалізаційних процесів: виклики і перспективи : матеріали міжнародної наукової студентсько-аспірантської конференції (Львів, 15–16 травня 2009). – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – С. 15–16.
3. Новицький В. Економічна глобалізація та її наслідки для України / В. Новицький, А. Грищенко // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). – 2005. – № 1. – С. 7-14.
4. Дзюндзюк В. Б. Зміна ролі держави в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / В. Б. Дзюндзюк // Теорія та історія державного управління. – 2011. – № 2. – Режим доступу: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-2/ doc/1/01.pdf.
5. Стукало Н. В. Глобалізація та розвиток фінансової системи України / Н. В. Стукало // Фінанси України. – 2005. – № 5. – С. 29-35.

Айгуль Тулеметова, Эльмира Досмуратова, Акбота Болатова
(Шымкент, Казахстан)

РОЛЬ НПО В РЕШЕНИИ ПРОБЛЕМ ЗАНЯТОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В результате развития деятельности НПО различного направления определены возможные экономические и социальные эффекты, для чего освещается современное состояние рынка труда. Авторами сделана попытка обосновать ряд положительных решений в данной проблеме, которые приведут к существенным экономическим результатам.

Безработица представляет собой макроэкономическую проблему, оказывающую наиболее прямое и сильное воздействие на каждого человека [1, с. 21]. Потеря работы для большинства людей означает снижение жизненного уровня и наносит серьезную психологическую травму. Поэтому неудивительно, что проблема безработицы часто является предметом политических дискуссий.

Наиболее угрожающим фактором роста безработицы и массового высвобождения людей из производства является развал межхозяйственных связей и свертывание по этой причине производства на крупных и сверхкрупных предприятиях первого подразделения. Разрыв горизонтальных экономических связей, нарушение договорных обязательств по поставкам продукции сопровождаются снижением объемов продукции, сокращением числа рабочих мест и работающих. Перестройка системы управления и политического устройства общества сопровождается сокращением числа занятых на руководящих должностях в аппаратах государственного управления, в армии. Возникает специфический вид безработицы среди лиц высокой квалификации, профессионально непригодных к использованию в низовых хозяйственных звеньях производственной и непроизводственной сфер.

Трудовые ресурсы – это трудоспособная часть населения, которая по возрасту и состоянию здоровья способна производить материальные и духовные блага, а также оказывать услуги. Трудовые ресурсы включают экономически активное население (фактически занятые и безработные), а также незанятое по тем или иным причинам (экономически неактивное население).

Для того чтобы рассчитать численность трудовых ресурсов, берется общая численность трудоспособного населения по возрасту, к которой прибавляется число работающих пенсионеров и работающих подростков (моложе 16 лет) и исключается количество

неработающих инвалидов I и II групп (рабочего возраста), а также численность пенсионеров трудоспособного возраста, получающих пенсию на льготных условиях.

С переходом Республики Казахстан к рыночным отношениям в статистическом анализе помимо категории «трудовые ресурсы» стала использоваться и категория «экономически активное население» (фактически занятые и безработные – рабочая сила). Но для интегральных расчетов по-прежнему используется категория «трудовые ресурсы», поскольку она включает помимо фактически занятых и безработных тех, кто трудоспособен, но по тем или иным причинам фактически не занят в общественном производстве [2, с.14].

Экономически неактивное население составляет в 2015 г. 502 тыс. чел.

Таблица 1

Трудовые ресурсы ЮКО 2011-2015 гг., тыс. чел.

	Трудовые ресурсы					
Годы	Экономически неактивное население	Экономически активное население из них:				
		Итого	Безработные	Занятые из них:		
				Итого	наемные работники	самостоятельно занятое население
2011	448,3	1 118,6	74	1 044,6	558	486,6
2012	463,7	1 132,7	75	1 057,6	545,2	512,4
2013	465,7	1 160,1	68,4	1 091,7	577,7	514
2014	473,7	1 198,3	68,4	1 129,8	595,6	534,2
2015	502	1243,4	69,7	1 173,7	620,2	553,4
Примечание: ru.ontustik.gov.kz						

В статистике естественное движение трудовых ресурсов определяется как изменение их численности, не связанное с процессом миграции населения (вступление в трудоспособный возраст подростков; привлечение к занятости пенсионеров, а также лиц моложе 16 лет; естественное выбытие за счет смертности лиц трудоспособного возраста, перехода на пенсию или инвалидности лиц трудоспособного возраста и т.д.).

Изменение численности трудовых ресурсов за счет миграции – это так называемое механическое движение трудовых ресурсов.

Экономически активное население (ЭАН) региона возрастает, и составило в 2015 г. 1243,4 тыс. человек [3, с. 4].

Из них занятые составляют 273,8 тыс. чел. (среди них наемных работников 620,2 тыс. чел., а самостоятельно занятых 553,4 тыс. чел.), безработные – 68,4 тыс. чел.

Численность занятых увеличивается, а безработных – уменьшается как в абсолютном, так и в относительном выражении. За 5 лет с 2011 до 2015 года численность занятого населения возросла с 88 до 94%, а численность безработного населения сократилась с 12 до 6% [4, с. 42].

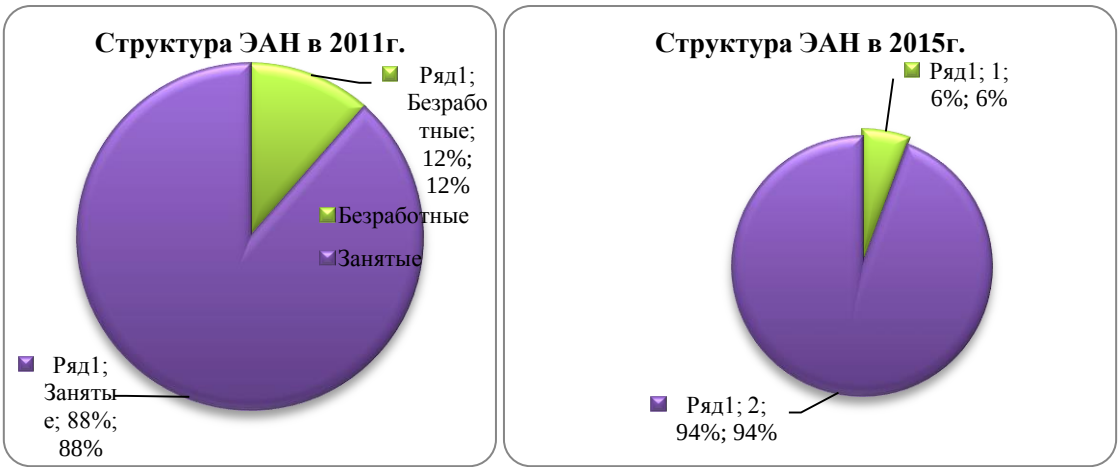

Рис. 1. Структура ЭАН в 2011 и 2015 гг.

Динамика структуры занятого населения характеризуется ростом численности наемных работников и сокращением самостоятельного занятого населения. С 2011 года до 3 квартала 2015 года доля наемных работников возросла с 57 до 68%, а доля самостоятельно занятого населения сократилась с 43 до 32% (Рис. 1).

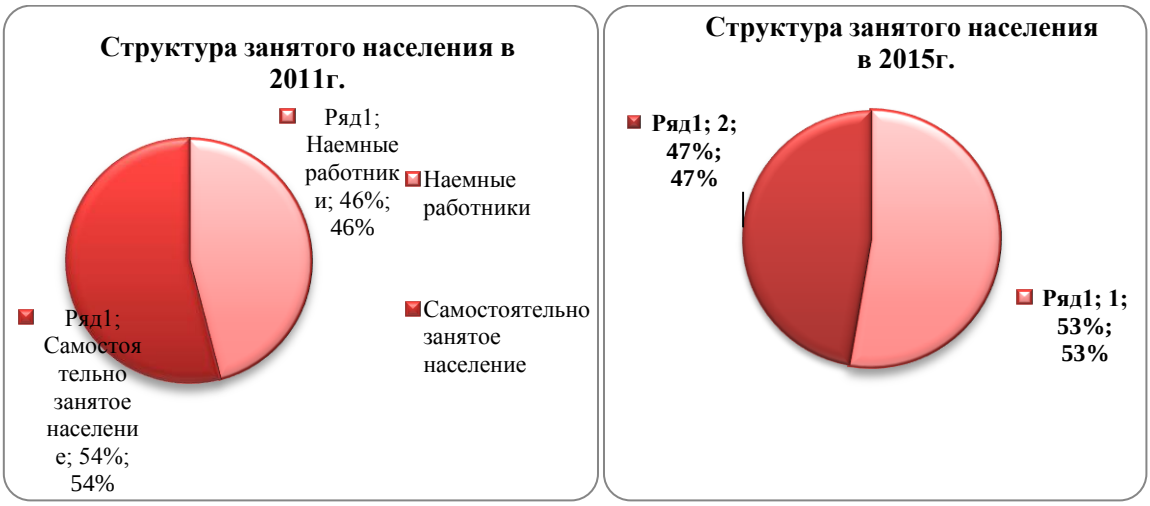

Рис. 2. Структура занятого населения в 2011 и 2015 гг.

Изменение структуры занятого населения подкрепляется тенденцией значительного сокращения уровня безработицы с 12,8% в 2011 году до 5,2% по данным за 3 квартал 2015 года и ростом уровня экономической активности населения с 66% до 72% к общей численности населения (Рисунок 2).

Таблица 2

Распределение безработного населения ЮКО по полу

№	Годы	Пол	
		Женщины	Мужчины
1	2011	43,8	30,2
2	2012	45,0	30,0
3	2013	39,2	29,2
4	2014	36,5	31,9
5	2015	41,5	28,2

Доля женщин в общей численности безработных к 2015 году составила 59,5.% она выросла на 0,3% по сравнению с 2011 годом.

Отмечаются существенные различия в соотношении численности и удельного веса работников по статусу занятости в городах и селах Казахстана. В период 1991–2009 гг. происходит сокращение численности занятого городского населения на 802,7 человек, а также удельного веса – на 7,6 пункта. При этом отрицательная динамика отмечается у наемных работников – на 1345,6 человек, доли – на 14,1 пункта. У самостоятельно занятого городского населения наблюдается увеличение численности на 542,9 человек, удельного веса – на 14,1 пункта.

Таблица 3

Доля молодежи среди безработного населения

№	Годы	Молодежь в возрасте 15-24 года	Доля молодежи, %
1	2011	11,4	15,3
2	2012	10,5	14,0
3	2013	4,1	5,9
4	2014	3,5	5,1
5	2015	1,9	2,7

Доля молодежи в возрасте 15-24 года в общей численности безработных к 2015 году составила 2,7%, она уменьшилась на 12,6% по сравнению с 2011 годом.

В анализируемое время происходит рост численности занятых сельчан на 917,0 человек при отрицательной динамике удельного веса в структуре экономически активного сельского населения – на 6,2 пункта. Аналогично городскому, сельские наемные работники также сокращают численность на 844,8 человек и долю – на 45,9 пункта. Общереспубликанская тенденция роста само занятого населения прослеживается и у сельских работников. Происходит увеличение данной категории на 1762,5 человек и удельного веса в структуре всего занятого сельского населения на 45,9 пункта [5, с. 32]. То есть, можно наблюдать опережающее увеличение численности и удельного веса лиц, самостоятельно занятых в той или иной сфере экономики села, в сравнении с общереспубликанскими показателями, а тем более показателями городской занятости. Сказанное является свидетельством значительного роста роли неформального сектора экономики в формировании аграрного рынка труда.

Анализ данных показывает, что в структуре само занятого населения ЮКО выделяются следующие категории:

1. работающие на сдельной работе, где ежедневная (ежемесячная) оплата, без каких либо гарантий на постоянную работу, социальных, пенсионных отчислений - 41,0% .
2. работающие на базаре, где ежедневный заработок зависит от продажи – 28,3%.
3. работающие сдельно, оплата ненормированная – 20,0%.

Длительность работы само занятого населения на базарах и улицах области:

1. более 10 лет – 14,9% (45 чел.)
2. 4-6 лет – 11,9% (36 чел.)
3. 2-4 года – 10,9% (33 чел.)
4. около 2 лет – 10,9% (33 чел.).

Как видно, данная категория само занятого населения вполне адаптировалась к экономическим условиям данного вида заработка.

Динамика смены временного трудоустройства респондентами показывает, что если 32,7% – находятся в режиме временного найма (в основном, респонденты, работающие в различных сферах формального и неформального сектора экономики), то 27,4% находятся в постоянном поиске трудоустройства. Для 20,2% опрошенных (в основном, молодежь) это первый опыт сдельной работы.

Само занятая категория населения – более мобильные и достаточно приспособившиеся к новым экономическим условиям люди. В среднем социальная незащищенность само занятого населения проявляется не только в отсутствии доступа к некоторым базовым трудовым и социальным гарантиям, но и в большей продолжительности их труда.

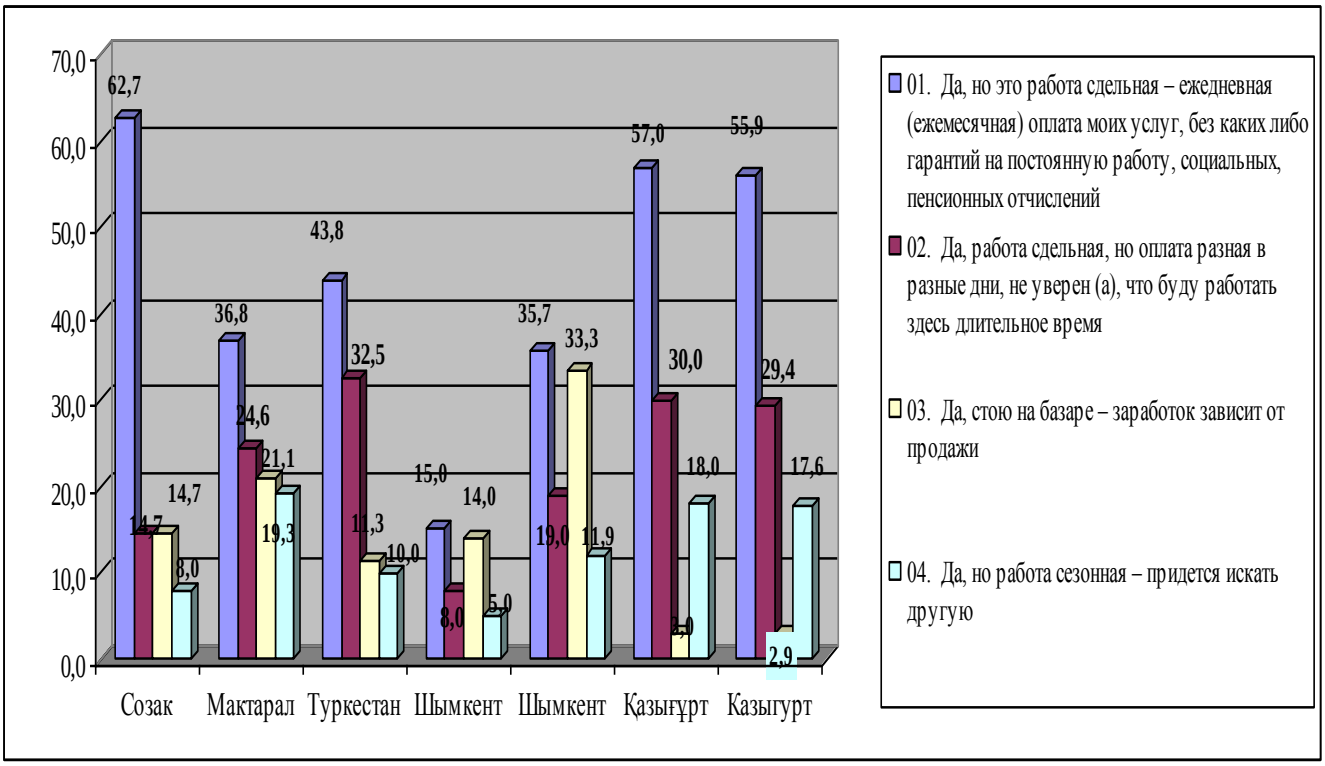

Рис. 3. Структура само занятого населения ЮКО

Некоммерческие организации могут работать по заказу государства, предоставляя социально значимые услуг на конкурсной основе. Они также могут самостоятельно определять виды и объем оказываемых ими социальных услуг, как платных, так и бесплатных (финансируемых за счет пожертвований бизнеса и частных лиц).

НПО, отражая интересы различных, в том числе незащищенных групп населения, играют важную роль в развитии демократии. Они занимаются защитой прав человека, через механизмы общественной экспертизы и контроля способствуют прозрачности и эффективности работы государственных служб.

Некоммерческий сектор вносит прямые и косвенные вклады в экономическое развитие. Прямые вклады связаны с тем, что негосударственные некоммерческие организации обеспечивают занятость, покупают и производят товары и услуги, необходимые для их деятельности, стимулируя тем самым совокупный спрос и увеличивая совокупное предложение. При этом НПО могут работать в нишах, которые при естественном положении на свободном и конкурентном рынке не заинтересовали бы коммерческий сектор, поскольку они дают слишком маленькие нормы прибыли.

Деятельность НПО помогает улучшить показатели уровня образования и здоровья нации, что, согласно современным исследованиям, увеличивает эффективность экономики и обеспечивает более высокие темпы экономического роста. Улучшая социальный климат в стране, некоммерческие неправительственные организации вносят вклад в обеспечение социальной и политической стабильности, которые являются необходимыми условиями опережающего экономического развития [6, с. 21].

По своей экономической роли и с точки зрения обеспечения занятости населения некоммерческий сектор во многом схож с малым бизнесом. Дополнительно он выполняет

важную социально-психологическую функцию поддержки своих сотрудников и добровольцев, активно вовлекая в экономическую деятельность социально уязвимую часть населения (инвалиды, родители детей – инвалидов, безработные женщины старших возрастов и т.п.). Некоммерческий сектор вносит вклад в повышение качества принимаемых решений в области государственного и муниципального управления, а также в укрепление контроля за их реализацией. Большое значение имеет также контроль со стороны общественности, в первую очередь ассоциаций потребителей и экологических организаций, за деятельностью бизнеса. Все более очевидной становится активная роль НПО в международных отношениях.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Штомпка П.И. Социология социальных изменений / Пер.с.англ. – М., 2010.
2. Назарбаев Н.А. «Послание – 2050», проект «Специальная экономическая зона» «Западные ворота Казахстана». – Астана, 2014.
3. Указ Президента Республики Казахстан Назарбаева Н.А. от 2015 года «Государственная Программа по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстана 2010-2015 годы». Астана, 2010. – 144 с.
4. Электронный ресурс. – Режим доступа: www.ontustik.gov.kz.
5. О Системе государственного планирования в Республике Казахстан / Утверждена Указом Президента РК от 18 июня 2014 года № 827.
6. Назарбаев Н. Послание Президента народу Казахстана «Стратегия вхождения Казахстана в число пятидесяти наиболее конкурентоспособных стран мира», 2012.

Мар'яна Ціпух-Гузьо
(Івано-Франківськ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ «КЛІЄНТ-БАНК»

У статті розглянуто комплекс "Клієнт-Банк", який є системою, яка реалізує електронне розрахункове обслуговування клієнтів банку – юридичних осіб безпосередньо з їх власного офісу за допомогою засобів електронної пошти. Наявність такої системи дає змогу клієнту, не виходячи з офісу, відправити до банку платіжне доручення, оперативно отримати інформацію щодо проходження платежу, стану поточного рахунку, а також документів, проведених за рахунком в будь-який момент часу. "Клієнт-банк" відноситься до систем віддаленого банківського обслуговування.

Ключові слова: *система "Клієнт-Банк", банк, рахунок, клієнт, платежі, електронні документи, переказ коштів.*

The article examines the complex "Client-Bank", which is a system that implements electronic servicing of bank clients - legal entities directly from their own office by means of e-mail. Such a system enables the customer, without leaving the office, send the bank payment order promptly obtain information to pass payment in the current account, and documents in the account at any time. "Client-Bank" refers to systems of remote banking services.

Key words: *"Client-Bank", bank, account, customer payments, electronic documents transfer.*

Автоматизація обліку дозволяє значно полегшити роботу бухгалтерії в цілому та кожного бухгалтера окремо чи клієнта, особливо при впровадженні телекомунікаційного обміну інформацією між автоматизованим робочими місцями облікових працівників з використанням комп'ютерних мереж. Важливою ланкою комп'ютеризації підприємства є впровадження технологій дистанційного управління банківськими рахунками, оскільки в

сучасних умовах господарювання піднято питання пришвидшення розрахунків між контрагентами.

Питання проведення безготівкових розрахунків через дистанційні системи керування банківськими рахунками підприємства, а також їх облікового відображення, документального забезпечення тощо розглядається переважно у періодичних виданнях та наукових статтях. Зокрема дане питання досліджували: Н.В. Дубенко, В. Муравський, Сопко В.В., О.А. Шевчук і іншими. Однак комплексних досліджень щодо інтеграції дистанційних систем керування банківськими рахунками та бухгалтерського програмного забезпечення на сьогодні не проводилося.

Метою дослідження є вивчення особливостей функціонування дистанційних систем керування банківськими рахунками, переваг та недоліків таких систем, встановлення особливостей їх інтеграції з бухгалтерським програмним забезпеченням.

Слід зазначити, що розвиток комп'ютерних технологій обумовлює й широке поширення дистанційного обслуговування банками своїх клієнтів. Таке дистанційне обслуговування може здійснюватися за допомогою систем «клієнт-банк», «клієнт-Інтернет-банк», «телефонний банкінг» тощо [3, с. 74].

Система "Клієнт-Банк" ("Client–Bank" System) – форма банківського обслуговування клієнтів, яка побудована на використанні інформаційних технологій, що забезпечують клієнтам можливість дистанційного отримання фінансової інформації та управління банківськими рахунками.

"Клієнт-Банк" є програмно-технічним комплексом, який дозволяє підприємству керувати своїм рахунком з комп'ютера, встановленого в офісі підприємства. Банки розробляють програми "Клієнт-Банк" самостійно, або купують уже готову програму в організації, що володіє правами на неї, і пристосовують до власної автоматизованої банківської системи (надалі – АБС), або отримують програму при купівлі АБС.

Програмне забезпечення систем дистанційного обслуговування має відповідати вимогам нормативно-правових актів Національного банку України до технології та захисту електронних банківських розрахунків [3, с.75].

Очевидно, що основною функцією системи "Клієнт-банк " є надання можливості підприємству здійснювати платежі зі свого поточного рахунку в банку, з власного офісу, не відвідуючи банк.

Система "Клієнт-банк" надає можливість клієнту виконувати також наступні функції:

- вводити та передавати в банк платіжні документи, отримувати з банку виписки про стан поточного рахунку та квитанції про отримання платіжних документів;
- надавати оперативну інформацію про стан поточного рахунку на запит клієнта;
- після завершення операційного дня надавати клієнту заключну виписку про рух коштів на поточному рахунку;
- авторизація документів: накладання цифрових підписів головного бухгалтера та директора на електронні платіжні документи;
- виконувати подвійну перевірка повноважень розрахунків за поточним рахунком: при формуванні цифрових підписів перед відправкою до банку та при перевірці підписів при отриманні в банку;
- здійснювати захист електронних платіжних документів від підробки, несанкціонованої зміни або ознайомлення з ними;
- інформаційно-довідникове забезпечення – ведення баз даних класифікаторів та довідників;
- архівація та збереження архівів захищених електронних документів;
- генерація ключів цифрового підпису та призначення повноважень підпису посадовим особам на документах, формування електронної картки клієнта зі "зразками підписів".

Застосування сучасних засобів захисту інформації та криптографічних технологій вирішує проблеми, пов'язані з забезпеченням юридичної відповідальності за сформовані та передані електронні документи, з їх захистом від передбачуваних та не передбачуваних перекручень, від нав'язування хибної інформації тощо.

Після заповнення та підготовки платіжного електронного документа на нього накладаються електронні цифрові підписи (ЕЦП) директора та головного бухгалтера і він передається засобами електронної пошти в банк. Операціоніст банку отримує від підприємства готовий електронний документ, що може далі бути відправлений засобами СЕП НБУ. Слід зазначити, що в даному випадку документ на паперовому носії інформації не подається, тобто система забезпечує без паперову технологію обробки даних. Загалом система "Клієнт-банк" має наступні переваги:

1. Зручність. Забезпечує автоматизовану підготовку таких документів, як платіжне доручення, меморіальний ордер, заявка на переказ валюти тощо. Шаблони для введення електронних документів використовуються згідно з типовими стандартами, що діють в Україні і максимально наближені до паперових. Як і паперові документи, так і електронні підписують посадові особи підприємства, використовуючи ЕЦП директора та бухгалтера.

2. Оперативність. При використанні системи "Клієнт-банк" збільшується швидкість проходження платежів, якщо операціоніст банку підтверджує електронний документ банку відразу після його надходження в банк. Очевидно, що висока оперативність обумовлена тим, що платіжне доручення не готується працівниками банку, а працівником підприємства один раз. Замість первинних документів готується один раз на тиждень реєстр електронних документів та подається в банк для звірки.

3. Мобільність. "Клієнт-банк" забезпечує зв'язок з банком необмеженим в часі, оскільки технологічні можливості системи дозволяють цілодобово відправляти документи в банк.

4. Безпека. Засоби захисту інформації в системі "Клієнт-банк" гарантують надійний захист від несанкціонованого доступу та модифікації інформації.

Недоліками системи "Клієнт-банк" можна виділити наступні:

1. Переказ коштів з використанням системи потребує постійної присутності посадових осіб з правом накладання ЕЦП – директора та головного бухгалтера.

2. Ланка "Клієнт-банк" – АБС є автоматизованою і оперативність та достовірність виконання операцій на цій стадії залежить від операціоніста, тобто є наявність суб'єктивного фактора.

Система "Клієнт-банк" розрахована на експлуатацію працівниками організації клієнта і не вимагає спеціальних знань з комп'ютерних технологій, тобто розрахована на кінцевого користувача. Програмне забезпечення дозволяє підтримувати в постійному актуальному стані необхідні в роботі довідники та класифікатори інформації, як наприклад:

- довідник контрагентів підприємства;
- довідник призначень платежу;
- довідник кодів платежів та видів сплат до бюджету;
- довідник банків-учасників СЕП НБУ.

Система "Клієнт-банк" має відкритий інтерфейс користувача для взаємодії з програмним забезпеченням бухгалтерії підприємства та можливість здійснювати контроль можливості існування поточного рахунку контрагента за кодом МФО банку. Банки також можуть пропонувати клієнту три варіанти віддаленого доступу до власного поточного рахунку:

- "Клієнт-банк" – забезпечення доступу до рахунку з робочого місця клієнта та надання можливості дистанційного управління рахунком з комп'ютера клієнта.
- "Інтернет-Клієнт-Банк" – забезпечення можливості клієнту управляти поточним рахунком з будь-якого комп'ютера, що підключений до мережі Інтернет.
- "Локальний Клієнт-банк" – можливість доступу клієнта до власного рахунку з спеціально встановленого робочого місця в операційному залі.

Юридичною підставою для входження клієнта в систему електронних платежів «клієнт-банк» й оброблення його електронних документів є окремий договір між ним і банком [4, с. 99]. Він передбачає:

- порядок обміну електронними документами між: банком і клієнтом;
- заходи безпеки, які клієнту необхідно виконувати з метою запобігання зловживань сторонніх осіб;
- затверджене наказом директора коло осіб, що мають доступ до системи згідно своїх функціональних обов'язків;
- вартість підключення та обслуговування;
- порядок проведення сеансів зв'язку між; клієнтом і банком.

Кожний програмний комплекс "Клієнт-Банк" проходить в НБУ перевірку на відповідність вимогам безпеки передачі інформації та іншим технічним вимогам, при успішному результаті якої розробник отримує сертифікат відповідності. Це потрібно для того, щоб запобігти несанкціонованому доступу до рахунка клієнта третіх осіб або доступу клієнта до інших банківських рахунків, крім тих, які зазначені в договорі на обслуговування.

Отже, основними перевагами системи "Клієнт-Банк" є те, що за допомогою цієї системи можна зберегти час, не відвідуючи банку, швидко здійснювати платежі зі свого рахунку за товарну продукцію чи послуги, зокрема в благодійні організації (які якнайшвидше потребують допомоги), переводити кошти за комунальні послуги.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Левандівський О.Т. Банківські операції: Навч. посіб. / О.Т. Левандівський, П.Е. Деметер. – К.: Знання, 2012. – 463 с.

2. Міщенко В.І., Слав’янська Н.Г., Коренєва О.Г. Банківські операції:Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 796 с.

3. Прасолова С.П. Банківські операції: навч.посіб. та практ. / С.П. Прасолова, О.С. Вовченко. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 568 с.

4. Сковира Л.А.Банківські операції: навчальний посібник. – К.: Аграрна освіта, 2010. – 371 с.

МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ / МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ

УДК 005.32:331.101.3:658

Юліана Шеянова, Людмила Сасіна
(Харків, Україна)

РЕФЛЕКСІЯ ТА ЕФЕКТ КЕЛЕРА ЯК ЗАСОБИ ПІДВИЩЕННЯ МОТИВАЦІЇ ІТ-ПЕРСОНАЛУ

У даній статті обґрунтована необхідність врахування ефекту Келера та застосування рефлексійного підходу для підвищення мотивації ІТ-персоналу.

Ключові слова: *мотивація, рефлексія, персонал.*

In this article the necessity of taking into account the effect of Kohler and application of reflexive approach to increase motivation IT-staff.

Key words: *motivation, reflection, staff.*

Актуальність даної теми, насамперед, полягає в тому, що мотивувати співробітників it-підприємства вкрай складно. Як відомо, що it-сфера постійно розвивається, тому засоби мотивації теж повинні постійно змінюватись. Керівництво компаній разом з hr-менеджерами намагаються застосовувати креативні підходи до мотивації. Але, нажаль, працівники it-сфери вже звикли до них і не реагують відповідним чином. Саме тому є необхідність застосувати нетипові рішення, які були б дієвими, незважаючи на постійні зміни it-сфери.

Значний внесок у розвиток сучасних теорій мотивації внесли роботи В. Врума, Е. Лоудера, А. Маслоу, Р. Портера, В. Оуша, М. Вудкока, М. Мескона та інших. Однак, загальної формули мотивації досі не існує.

Виханський О.С. і Наумов А.І. так визначають мотивацію: «Мотивація – це сукупність внутрішніх і зовнішніх рушійних сил, які спонукають людину до діяльності і надають цій діяльності спрямованість, орієнтовану на досягнення певних цілей» [1].

Створення в it-сфері системи мотивації праці як сукупності мотивів трудової поведінки людей вимагає врахування специфіки it-праці та способу життя працівників, і відноситься до числа головних проблем.

Метою даного дослідження є обґрунтування необхідності ефекту Келера та застосування рефлексійного підходу для підвищення мотивації ІТ-персоналу.

Фахівці в галузі управління персоналом давно зрозуміли, що успіх діяльності будь-якої організації цілком залежить від того, наскільки усвідомлено її персонал реалізує поставлені перед собою цілі. Успішність ІТ проекту залежить від команди фахівців, які працюють над ним. Хоча кожне підприємство, безумовно, має свою специфіку, серед численних ризиків, які супроводжують виконання ІТ-проектів, вагоме місце займають ризики організаційного характеру. Ефект Келера відомий як засіб підвищення мотивації персоналу при груповій роботі, в порівнянні з індивідуальною [2].

Ефект Келера спостерігається, коли менш здібні індивіди починають працювати краще при виконанні завдання з іншими, в порівнянні з виконанням завдання в самостійно. Це пояснюється тим, що коли людина працює самостійно, вона використовує тільки ті знання і навички, які вже має, завдяки рефлексії усвідомлює свої можливості, свої слабкі и сильні сторони. І навпаки, коли людина працює з більш компетентним колегою, вона розуміє, як виконує свої завдання колега, що він робить для отримання результатів, як поводиться для досягнення успіху. І в людини починає з'являтися власна схема роботи, яка включає елементи з праці колеги, його знань та навичок. Рефлексія допомагає усвідомити, як за допомогою власних знань та досвіду, отриманого колегою, стати більш компетентною та робото спроможною людиною.

Тому нами пропонується надавати перевагу в ІТ-сфері груповій, а не індивідуальній роботі, розвивати у працівників здатність до рефлексії, спостерігати як діє ефект Келера.

Для того щоб ефективно застосувати цей підхід, необхідно:

1.З'єднувати менш здібних працівників з більш кваліфікованими. Наприклад, в команді є такі працівники: А(професіонал своєї справи), Б (працівник, який добре знає свою справу) і В (працівник, який має недостатньо професійного досвіду). Для досягнення ефекту Келера керівник повинен згрупувати працівників таким чином : А з Б- доки Б не стане А, Б з В- доки В не стане Б (рис. 1);

2.Ставити цілі. Команди повинні мати чіткі цілі, які б мотивували як найбільш кваліфікованих працівників, так і заохочували включатись у роботу менш кваліфікованих колег. Окрім загальнокомандної цілі, кожен працівник повинен мати особисту і прагнути вчитися і розвиватися професійно;

3.З'єднувати працівників на певний час, щоб найбільш кваліфіковані спеціалісти теж мали змогу розвиватися професійно. З'єднання працівників і наставництво добре працює всередині команди. Проте, постійне сполучення з кимось менш кваліфікованим може стати розчаруванням і зменшенням можливостей для досвідченого працівника продовжувати рости і вчитися. Схема пункту 1 зображена на рисунку 1.

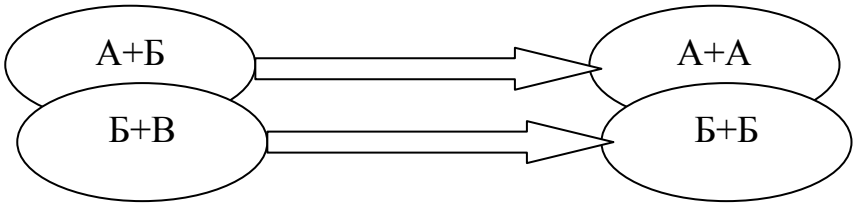

Рис. 1 Схема з'єднання працівників згідно кваліфікації

Таким чином, можна зробити висновок, що з'єднуючи у роботі більш кваліфікованих працівників з менш досвідченими, керівник допомагає менш кваліфікованим стати більш компетентними, поглянути на свої знання під іншим кутом, дає змогу розширити професійний кругозір.

На українських ІТ-підприємствах метод Келера не часто застосовують, проте на західних він є дуже популярним та відповідає сучасним тенденціям розвитку компаній. Також використовується практика, коли не тільки люди однієї спеціальності працюють разом, але і зовсім різні спеціалісти допомагають розвиватися один одному. Наприклад, об'єднуються hr-менеджер та розробник програмного забезпечення. HR-менеджеру необхідно розумітися на технологічних аспектах проектів, а розробнику- усвідомлювати як розвивається його компанія, який напрямок роботи зараз є пріоритетним, яка hr-стратегія обрана підприємством. Завдяки постійному спілкуванню обидва працівники стають більш кваліфікованими та обізнаними у своїй справі. Вони глибше розуміють свою роботу, компанію, у якій працюють, і тим самим стають більш цінними працівниками для свого підприємства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Щедровицький Р. П. Мислення. Розуміння. Рефлексія. – Москва, 2005. – С. 800.
2. Нессон Г.Г. Основи управління персоналом. – Москва, 2000. – С. 479.
3. Устюжанін А.П., Утюмов Ю.А. Соціально-психологічні аспекти управління колективом. – Москва, 1993. – С. 453.2

СОЦІОЛОГІЯ / СОЦИОЛОГИЯ

УДК 378.1

Юлия Федосова
(Минск, Беларусь)

ПОТРЕБИТЕЛИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ В УЧРЕЖДЕНИЯХ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ ДИСКУРС

Статья описывает систему образования как социальный институт, актуализирует роль эффективности и качества в современном образовании. Идентифицируется и дифференцируется потребители образовательных услуг высших учебных заведений, учитывая последовательность изменения потребностей на различных этапах получения образовательных услуг.

Ключевые слова: *образование, потребители, образовательные услуги, учреждения высшего образования, потребности.*

This article describes the system of education as a social institution, actualizes the role of efficiency and quality in modern education. Identifies and differentiates consumers of educational services of higher education institutions, taking into account the sequence needs change at different stages of obtaining educational services.

Keywords: *education, consumers, educational services, institutions of higher education, needs.*

Современное образование представляет собой закономерное отражение общественных трансформаций, одновременно демонстрируя системность и устойчивость, традиционно присущую социальному институту. Образовательная среда – это многофункциональная система, в которой взаимопереплетаются интересы государства, определяющего национальные приоритеты в области образования, администрации, предъявляющей комплекс требований к функционированию учреждений образования и локальные интересы студентов, педагогов, родителей, администрации, педагогической общественности, реализующих социальные потребности в знании и творчестве [1, с. 67].

Исторически система образования всегда существовала в виде одного из центральных общественных институтов, обеспечивающих преемственность в развитии культуры, который сохранял эту важную социальную функцию даже в периоды цивилизационных разломов. Новаторские подходы органично вплетались в традиционные, частично консервативные способы освоения пространства, задаваемые самой природой, снабдившей человека вполне определенными и достаточно ограниченными органами, обеспечивающими познание им окружающего мира и самого себя. Эта природная предзаданность познавательной деятельности сформировала соответствующую структуру образовательного процесса. При этом наблюдается явная зависимость изменений в образовательных отношениях от социально-экономических явлений, происходящих в обществе.

Государственная политика в сфере образования базируется на принципах государственно-общественного характера управления, обеспечения принципа справедливости, равного доступа к образованию, повышения качества образования для каждого. **Эффективность и качество являются ключевыми параметрами, по которым судят об общественно-экономической значимости сферы образования.** Если эффективность обычно рассматривается как экономическая или экономико-управленческая категория, то понятие качества, включающее в себя, наряду с экономическими, социальные, познавательные и культурные аспекты образования, воспринимается как комплексная характеристика образовательной деятельности, ее результатов.

Именно поэтому ключевым принципом в организации образовательного процесса становится ориентация на потребителя. Реализация данного принципа предполагает создание системы взаимодействия учреждений высшего образования со своими потребителями, разработки диагностических процедур измерения удовлетворенности образовательными услугами различных групп потребителей, проведения потребительского мониторинга удовлетворенности качеством образования.

Изучение потребителей образовательных услуг, их потребностей и ожиданий позволяет высшему учебному заведению выстраивать, налаживать и развивать эффективные отношения с ними, что в сою очередь, создает предпосылки повышения конкурентоспособности вуза на рынке образовательных услуг. Установление долгосрочных доверительных отношений с потребителями способствует формированию базы лояльных, т.е. приверженных вузу, потребителей [2, с. 8]. Кроме того, благодаря длительным взаимоотношениям с потребителями у вуза формируется положительный имидж. Следовательно, каждый вуз должен идентифицировать имеющихся и потенциальных потребителей. Решение этих задач позволяет оценить размеры и структурировать спрос на образовательные услуги, сформировать целевые группы.

Данные целевые группы можно разделить на внутренних и внешних потребителей: к внутренним будут относится обучающиеся, т.е. в соответствии с кодексом Республики Беларусь об образовании от 13 января 2011 г. №243-З, обучающийся – лицо, принятое для освоения содержания образовательной программы, а внешним – наниматели [3, с. 188]. Именно они и являются основными потребителями образовательных услуг вузов. Однако, качество образовательной услуги обучающихся зависит не только от качества образовательной деятельности, но и от исходной подготовки данной целевой группы, мотивации к получению профессиональной подготовки. В наибольшей мере потребителями (конечными пользователями) образовательной услуги являются предприятия и организации, поскольку именно в сфере реальной экономики может в полной мере проявиться ее результат. Именно они, в конечном счете, определяют качество образовательных услуг. Поэтому их мнение и требования к выпускникам следует изучать, формулировать и реализовывать.

С маркетинговой точки зрения, наибольший интерес представляют потенциальные потребители-абитуриенты, причем независимо от возраста и специфики выбираемой ими образовательной услуги, непосредственные потребители образовательных услуг, находящиеся в процессе активного потребления услуги и бывшие потребители, находящиеся на стации потребления результатов образовательных услуг. С коммерческой точки зрения, более всего важны потенциальные потребители, так как именно они осуществляют выбор конкретной профессии, специальности, вуза. На основании этих данных и может быть сформирована маркетинговая программа вуза и система потребительского мониторинга [4, с. 80-81].

Под системой потребительского мониторинга понимается постоянное отслеживание состояния удовлетворенности потребителей образовательных услуг, соизмерение полученных результатов с требованиями и ожиданиями, выявление тенденций их изменений с целью принятия управленческих решений. При этом понятие мониторинга рассматривается как более широкую категорию, чем контроль, поскольку мониторинг включает в себя и аналитику, и диагноз, и прогноз тенденций, и корректировку развития образовательных программ.

На основе мониторинга внешней и внутренней среды вуза, потребителями образовательных услуг учреждений высшего образования являются следующие целевые группы, которые дифференцируются на категории потребителей:

- **абитуриенты**, которые проходят тестирование по желанию без выдачи сертификатов, индивидуальные консультации по результатам тестирования, индивидуальные и групповые профориентационные консультации, тренинги;

- **родители / законные представители**, оказывающие влияние на выбор учреждения образования и специальности, а также способствующие обеспечению платных образовательных услуг.

- **обучающиеся** (студенты дневной формы обучения, студенты заочной формы обучения, выпускники, магистранты, аспиранты), непосредственно участвующие в образовательном процессе и способные оценивать качество образовательных услуг;

- **наниматели** – промышленные предприятия и предприятия сферы услуг, которые являются потребителями продукции – выпускников учреждений высшего образования;

- **молодые специалисты** – выпускники, дневного отделения учреждений высшего образования, трудоустроившиеся в год окончания и работающие по специальности, указанной в дипломе, не более двух лет со дня трудоустройства [5, с. 277-278].

Предлагаемая в работе дифференциация потребителей учитывает последовательность изменения потребностей потребителей на различных этапах получения образовательных услуг и включает группы: абитуриенты, студенты младших и средних курсов, выпускники, магистранты и аспиранты и наниматели. Процесс взаимодействия одного и того же потребителя с вузом является многоэтапным, укрупнено можно выделить три основных этапа: продвижение образовательных услуг вуза и организация набора на обучение, оказание основных и дополнительных образовательных услуг потребителям, работа с выпускниками вуза и содействие их трудоустройству.

На этапе продвижения образовательных услуг вуза и организации набора на обучение потребителями выступают абитуриенты и родители, для которых основной потребностью является выбор специальности и вуза.

На втором этапе процесса обучения – оказании основных и дополнительных образовательных услуг – общие потребности обучающихся включают высокое качество организации учебного процесса и актуальность полученных знаний в результате процесса обучения. Для студентов младших курсов вуза потребностью является адаптация к правилам и условиям пребывания в вузе, затем студенты получают возможность оценить качество образовательных услуг вуза, соответствие его ожиданиям, удовлетворенность организацией учебного процесса. Студенты средних курсов осознанно подходят к процессу получения основных образовательных услуг. Эта группа заинтересована в качестве образовательных программ; профессорско-преподавательского состава; методов обучения и воспитания; организации и проведении производственной практики. Студенты старших курсов ориентированы на расширение спектра актуальных и практико-ориентированных дисциплин, увеличение практической составляющей в учебно-методическом материале, применение активных методов обучения, участие в исследовательской работе, практику или стажировку по профильному направлению.

Основной потребностью выпускников вуза является успешное прохождение мероприятий итоговой государственной аттестации, возможность трудоустройства по полученной специальности и практической реализации профессиональных компетенций, полученных в вузе. Для нанимателей потребность заключается в возможности оценки деловых качеств выпускников как потенциальных трудовых ресурсов, найма компетентных сотрудников, а также возможности продвижении бренда компании среди нового поколения трудовых ресурсов. Представители данной группы являются промежуточными потребителями образовательных услуг, формируют спрос и предъявляют его на рынке труда.

На последующих ступенях высшего образования: второй ступени высшего образования (магистратуре) и послевузовского образования (аспирантуре) ключевой потребностью является проведение научно-исследовательской деятельности, продуктивная работа с научным руководителем, прохождение защиты диссертационной работы и государственных экзаменов.

Квинтэссенцией деятельности учреждения высшего образования является оценка нанимателей и молодых специалистов. Реализацией потребности реального сектора

экономики было положено в основу государственного заказа на специалистов определённой области знаний, а молодой специалист выступает конечным продуктом и результатом образовательной услуги.

Таким образом, на основе существующей системы высшего образования, мониторинга внешней и внутренней среды вуза, идентифицированы и дифференцированы потребители образовательных услуг высших учебных заведений: абитуриенты и их родители, обучающиеся (студенты дневной формы обучения, студенты заочной формы обучения, выпускники, магистранты, аспиранты), наниматели, молодые специалисты. Данные материалы могут использоваться при проведении потребительского мониторинга в учреждении высшего образования как объекты исследования.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Лапина, И.А. Современное образование: качественные критерии и показатели эффективности / Лапина И.А., Лапина С.В., Цобкало А.А. // Философско-гуманитарные науки: сб. науч. статей; Вып. 14 / Республиканского института высшей школы. – Минск, 2015. – С. 67-71.

2. Соловьев, Т.Г. Идентификация потребителей образовательных услуг высшего учебного заведения / Т.Г. Соловьев // Интеграция образования. – 2011. – №11. – С.8-16.

3. Федосова, Ю.А. Исследование оценки качества образовательного процесса учреждениями высшего образования на основе оценки удовлетворенности обучающихся / Ю.А. Федосова // Совершенствование преподавания в современном вузе: теория, практика, анализ и оценка : материалы Междунар. научн.-практ. конф., 1-2 ноября 2012 г., г. Минск / редкол. : О.Л. Жук (пред.) [и др.]; под общ. ред. В.В. Самохвала. – Минск : Изд. центр БГУ, 2012 – 435 с. С. 187-191.

4. Прядко, С.И. Оценка факторов поведения потребителей на рынке образовательных услуг в маркетинговом планировании вуза / С.И. Прядко // Научные ведомости. Серия История. Политология. Экономика. Информатика. – 2010. – №19 (90). – С. 80-87.

5. Федосова, Ю.А. Система оценки удовлетворенности потребителей учреждения образования «Гродненский государственный университет имени Янки Купалы»/ Ю.А. Федосова// Современные технологии образования взрослых : сб. научн. статей / Гродн. гос. ун-т ; Редкол.: Т.А. Бабкина (отв. ред.) [и др.]. – Гродно : ГрГУ, 2011. – 312 с. – С.277-280.

УДК 316.354.2

Сергей Щербинин
(Минск, Беларусь)

ВЫБОР КАК ОСНОВНОЙ КОМПОНЕНТ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО РЕШЕНИЯ

Статья посвящена анализу выбора как основного компонента управленческого решения. Рассмотрены основные теоретические подходы, характеризующие решения и значение выбора. Представлены основные факторы, влияющие на осуществление выбора.

Ключевые слова: *управленческое решение, выбор, модель выбора, система управления, альтернатива, рационализация.*

The article is dedicated to the analysis of choice as the main component of making managerial decisions. The main theoretical approaches characterizing decisions and significance of choice have been studied. Main factors influencing the choice have been presented.

Keywords: *managerial decision, choice, the model of choice, management system, alternative, rationalization.*

В управленческих решениях фиксируется вся совокупность отношений, возникающих в процессе управления и намерений субъекта управления. Через них преломляются цели, интересы, связи и нормы. Процедурно, принятие решения представляет собой сознательный выбор среди имеющихся вариантов или альтернатив направления действий. Именно выбор характеризует решение как активную деятельность субъекта.

Сущность и специфика решения как социального акта обуславливаются тем, что субъект управления в конкретных условиях выбирает совершенно определенные действия. Выбор, как сознательный волевой акт субъекта управления, является основным компонентом решения. Его можно представить как результат интеллектуальной деятельности, которая подразумевает способность и желание создавать будущее. Данная деятельность субъекта является ключевой и задает специфику всему процессу управления [3, с. 41].

Решение можно определить как практическое применение правил реализации выбора, с учетом специфики определенной ситуации [1, с.117]. Субъекты не просто действуют преднамеренно, они также выбирают действие или благо, которые максимизируют полезность. Таким образом, речь идет о понятии целевого и рационального действия. На основе теории целерациональной деятельности Вебера, управленческое решение можно представить в виде поиска и выбора средств, адекватных поставленным целям. Подобный подход к решению ориентирует субъект управления на обеспечение достижения поставленных целей и выборе инструментов ограничения использования ресурсов [8, с. 115]. Таким образом, выбор становится стержнем самого решения как социальной технологии. Это позволяет определить методику выбора как рационализирующую социальную технологию [8, с. 114].

Рационализация предполагает сознательную деятельность по реализации определенных изменений. В ее основе лежит механизм обеспечения рационального выбора средств, обеспечивающих формирование наиболее благоприятных условий для реализации целей управления [8, с. 119]. Именно рационализация позволяет выявить определенные повторяющиеся фундаментальные основы управленческого решения при осуществлении выбора.

Отдельное внимание выбору, как основе управленческого решения, уделено в трудах представителей теории рационального выбора. Продолжая анализ веберовского концепта целерациональности и принципов теории обмена, Дж.С. Коулмен в качестве фундаментального типа социального действия и ключевой позиции анализа определяет целеориентированное инструментальное действие, охарактеризованное как рациональный выбор. Основой поведения акторов выступает принцип максимизации полезности [6]. Обращаясь к идеям Будона, максимизация предполагаемой выгоды является ключевым направлением, определяющим выбор [9]. Рациональность выбора проявляется в максимизации различий между затратами и выгодами будущих изменений [10, с. 874]. Это позволяет представить разработку, принятие и реализацию решения как целостную систему, направленную на максимизацию выгоды.

Соотношение структурных переменных с возможностями сделать выбор в ситуации социальной дилеммы при взаимодействии акторов в процессе управления позволяет выявить бихевиористский подход [5, с. 8]. В основе выбора лежит связь между доверием к другому субъекту, усилием в разрешении дилеммы и вероятностью, что субъекты будут применять нормы взаимности [5, с. 26]. Однако, подобный подход не позволяет объяснить причины выбора в ситуации однократной или повторяющейся социальной дилеммы при отсутствии сотрудничества между акторами [5, с. 21]. Таким образом, выбор осуществляется в результате переговорной деятельности, а рациональность рассматривается лишь как звено в последовательности моделей осуществлении выбора.

Следует учесть тот факт, что чем больше субъектов – тем больше альтернатив выбора и реализации решения [5, с. 23]. В связи с этим необходимо выделить признаки рациональных моделей объяснения выбора акторов: доверие, взаимность и репутация. С учетом того, что

деятельность по принятию решения предусматривает взаимодействие, основным критерием является доверие, как ожидание субъектом того, что действия других субъектов повлияют на его выбор раньше, чем эти действия станут известными.

Социальную сущность выбора при непосредственном взаимодействии в управленческом решении позволяет проанализировать радикальный конструктивизм Н. Лумана, рассматривая его как единичный акт коммуникации. Основой данной коммуникации выступает смысловое кодирование события в виде выгоды. Его коммуникативно-теоретическая основа позволяет выявить в качестве основы взаимодействия между субъектами управления символически генерированных средств коммуникации [4, с. 62], которые и наполняют управленческое решение социальной сущностью. Это позволяет рассмотреть управленческое решение не только как действие, но и выделить коммуникативную основу осуществления выбора.

Применительно к проблеме выбора интерес представляет идея американского социолога М. Зафировского, который сравнивает значение принципов теории иррационального выбора с элементами рационального. Автор разграничивает понятие «выбор» с характеристикой «рациональный». По его мнению, современные реалии не всегда приводят к рациональности в решении [2, с. 26]. Чувства и эмоции, влияющие на принятие решения, рассматриваются как часть набора независимых переменных постоянно действующей системной силы [2, с. 24]. Тем самым подчеркивается важность и значимость элементов иррационального, определяющих выбор при осуществлении управленческой деятельности.

Выбор подразумевает способность и желание создавать будущее. Любое решение может быть направлено как на изменение объекта управления, так и на сохранение существующего порядка. Тем самым выбор предполагает определение ориентации решения – прошлое или будущее.

Определение типов привлечения персонала к принятию управленческого решения влияет на формирование направленности формы управления – демократическая либо авторитарная. Сущность решений характеризуется доминированием одной из формы, а сам выбор в пользу одной из них не определяется индивидуальными предпочтениями субъекта управления, а является результатом воздействия культуры организации либо государства. Культура порождает конкретные специфические ценности у субъектов управленческой деятельности, которые и составляют основу активной деятельности и находят выражение в установках выбора управленческого решения [11, с. 572]. Именно под воздействием культуры определяются ориентиры для выбора в процессе управленческого решения, а сам выбор рассматривается как содержательная причина и результат интеллектуальной деятельности.

Отдельной категорией ограничивающей выбор являются нормы, сводя альтернативные варианты управленческого решения к социально одобряемым действиям, и ориентируют субъектов управленческой деятельности на взаимодействие и поддержание своей репутации, другими словами на сохранение доверия к ним со стороны других участников социального взаимодействия. Непосредственно с нормами связана мораль. Согласно идеям Хабермаса мораль можно рассматривать как элемент регуляции поведения и формирования критериев выбора, формируется на субъективной основе и не имеет объективных оснований [7, с. 92]. Таким образом, на формирование критериев выбора (которые выступают основными ограничителями и ориентирами выбора) влияют такие основы морали как индивидуальный рационализм и стремление к выгоде.

Выделяя цель в качестве компонента управленческого решения, выбор становится основой определения средств и ресурсов ее достижения. Это позволяет правильно соотнести функции, технологии управления и принятия управленческого решения.

Следует выделить такую важную составляющую выбора управленческого решения как опыт более ранней практики осуществления управленческой деятельности. В ситуациях неопределенности именно опыт позволяет субъекту управления оценить вероятность

потенциальных результатов и воздействие возможных рисков в процессе управленческой деятельности [7, с. 874].

Выбор, как основа развития, формирует концепцию моделирования. Оно представляется средством целостного мышления и определяет развитие. Тем самым, выбор становится основой для применения одного из инструментов обеспечения принятия решения – имитации, которая показывает изменения объекта управления при выборе определенных альтернатив.

Принятие управленческого решения характеризуется альтернативностью. Сам поиск решения является творческой деятельностью и предполагает выбор из нескольких альтернативных путей решения. Способность делать выбор является результатом взаимодействия трех аспектов: рационального, эмоционального и культурного. Для каждого, кто принимает решение, рациональный выбор всегда подразумевает личную, корыстную выгоду. В противовес данному аспекту выделяется эмоциональный, который предполагает выбор в направлении наиболее сложного решения, но с большей выгодой. Это означает, что часто выбором руководят интерес и азарт, вызванные сложностью задач. Данная истина объясняет одну из закономерностей развития организаций, предусматривающую переход на новый уровень развития лишь при постановке целей, определяющих данный уровень. Иными словами, постановка легкодостижимых целей только поддерживает существование, а не работает на развитие. В отличие от рационального аспекта выбора, которым руководят внешние ценности, эмоциональный аспект зависит от внутренних ценностей (составляющих эмоциональное состояние). Культурный аспект определяется моральными нормами, доминирующими в обществе и деловой среде субъекта управления. Моральные ценности в данной ситуации представляют из себя сдерживающую силу в процессе выработки решения. Однако мораль, как элемент регуляции поведения и формирования критериев выбора, формируется на субъективной основе и не имеет объективных оснований.

Проанализированные характеристики выбора могут быть использованы при разработке модели выбора, которая должна соответствовать особенностям экономического поведения, уровню социально-культурного развития и менталитету субъекта.

Применение рассмотренных теорий не дает полного объяснения поведения субъектов управления при выборе управленческого решения, однако позволяет алгоритмизировать процесс решения задач. Это определяет необходимость дальнейшего анализа управленческого решения в отношении оптимизации и повышению эффективности управленческой деятельности.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Гараедаги, Дж. Системное мышление: как управлять хаосом и сложными процессами: платформа для моделирования архитектуры бизнеса / Дж. Гараедаги: пер. с англ. Е. И. Недбальская; научн. ред. Е. В. Кузнецова. – Минск : Гревцов Паблишер, 2011. – 480 с.

2. Зафировский, М. Вне рационального выбора: элементы теории «иррационального выбора» / М. Зафировский // Социс. – 2014. – №3. – С. 19-28.

3. Колпаков, В.М. Теория и практика принятия управленческих решений / В.М. Колпаков. – Киев: МАУП, 2000. – 253 с.

4. Луман, Н. Общество общества: Т.4: дифференциация / Н. Луман. – М.: Логос, 2006. – 320 с.

5. Остром, Э. Теория рационального выбора коллективного действия. Бихевиористский подход. Обращение президента Американской политологической ассоциации, 1997 г. / Э. Остром // Вопросы государственного и муниципального управления.– 2010. – № 1. – С. 5-52.

6. Ритцер, Д. Современные социологические теории / Д. Ритцер / А. Бойков, А. Лисицына. – 5-е изд. – СПб. : Питер, 2002. – 688 с.

7. Хабермас, Ю Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас; пер. с нем. – СПб.: Наука, 2001. – 380 с.

8. Щербина, В.В. Социальные технологии: история появления термина, трансформация содержания, современное состояние / В.В. Щербина // Социс. – 2014. – № 7. – С. 113-125.

9. Boudon, R. Beyond rational choice theory / R. Boudon // Annual Review of Sociology. – 2003. – Vol. 29. – PP. 1-21.

10. Hedström, P., Stern, C. Rational choice and sociology. In The new Palgrave dictionary of economics / P. Hedström, C. Stern; Ed.: Durlauf S.N., Blume L.E. – 2008. – P. 872–877.

11. Wittek, R., van Witteloostuijn, A. The Handbook of Rational Choice Social Research / R. Wittek, A. van Witteloostuijn; Ed.: Wittek R., Nee V. Palo Alto. – Stanford University Press. – 2013.– P. 556-588.

ІСТОРІЯ / ИСТОРИЯ

УДК 91(477.53):261.8

Світлана Капко
(Полтава, Україна)

ПРАВОСЛАВНЕ ХРАМОВЕ БУДІВНИЦТВО В ПОЛТАВІ НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Автор досліджує історію будівництва нових православних християнських храмів у м. Полтава на початку XXI століття. Аналізує внесок у цей процес громадських організацій, підприємств міста, меценатів та особисто міського голови А.Кукоби.

Ключові слова: *культова споруда, кафедральний собор, меценат, УПЦ (Українська православна церква), храм, церковна громада.*

The author researches the history of the construction of Orthodox Christian churches in Poltava in the beginning of 21st century. The article contains the analyses of the contribution into this process made by business and social organizations, patrons and the mayor of the town A. Kukoba.

Key words: *places of worship, the Cathedral, patron, the UOC (Ukrainian Orthodox Church), temple, church community.*

Початок XXI століття ознаменувався для багатьох українських міст відродженням діяльності релігійних громад різних конфесій, масовою розбудовою культових споруд, підвищеним інтересом громадян до церковного життя. Полтава не є виключенням із цих процесів: за період з 2000 по 2016 роки в місті було побудовано 12 нових православних храмів, тривало будівництво ще чотирьох та продовжувалася реставрація раніше діючих, переданих общинам віруючих наприкінці XX століття

Храм Святого великомученика і цілителя Пантелеймона розташований біля могили І. Котляревського, на території закритого у 1936 році і перетвореного з часом на міський парк кладовища, має певну інтригу в своїй історії. Колись тут стояла Всіхсвятська цвинтарна церква, в якій наприкінці XIX ст. служив священиком знаменитий піп Гапон, лідер християнської профспілки Санкт-Петербурга, організатор масової ходи робітників у день "Кривавої неділі ". У 1960-1962 роках Всіхсвятська церква була розібрана, а на її місці зведено меморіальний комплекс Солдатської Слави з вічним вогнем на честь полтавців, загиблих у роки радянсько-німецької війни. На початку 1999 року міською радою було прийнято рішення про будівництво каплиці Всіх Святих на спомин про спочилих на старому міському кладовищі та зруйнований храм. Міський голова А.Т. Кукоба підтримав ініціативу, але запропонував побудувати не каплицю, а Всіхсвятський Храм Злагоди. Було залучено в якості меценатів найприбутковіші полтавські організації – «Полтаваобленерго», «Укрбургаз», «Полтаванафтогаз», проектний інститут «Міськбудпроект» та інші. Розробку робочої проектної документації було доручено спеціальній проектній майстерні «Храм». Авторами оригінального проекту стали архітектори В.Трегубов, О.Білявська та інженер-конструктор Б.Ткачук [1]. Церква будувалася під патронатом міського голови А.Кукоби підрядною організацією ТОВ «Полтаважитлобуд», про що сповіщає меморіальна дошка, розташована на тильній стороні храму. Однак, коли будівництво вже було майже завершено, знову ж таки з ініціативи міської влади, храм несподівано для всіх із Всіхсвятського перетворився на Свято-Пантелеймонівський (на молитовний спомин тестя міського голови) і був переданий УПЦ Московського патріархату. 19 вересня 2000 р. відбулося освячення церкви, а 23 вересня – відслужена перша Божественна Літургія [2].

В цей же час міською владою було прийнято рішення про підтримку ініціативи жіночої релігійної общини Полтави УПЦ МП щодо побудови «жіночої» церкви. Храм на честь великомучениць Віри, Надії , Любові та матері їхньої Софії був закладений на пустирі напроти міського парку «Перемога» і, як і Свято-Пантелеймонівський, будувався на доброчинні пожертви промислових підприємств, приватних фірм та організацій під особистим наглядом міського голови А. Кукоби. Храм п'ятибанний, в стилі класицизму, увінчаний п'ятьма хрестами – центральний має висоту трохи більше п'яти метрів, інші чотири – більше чотирьох метрів кожен. Автор проекту – заслужений художник України, архітектор Анатолій Чернощоков. За його ж ескізами на заводі «Полтавамаш» були виготовлені хрести, які полтавські художники-реставратори Адольф і Тетяна Бойко вкрили сусальним золотом, купленим на пожертви городян. Встановили їх та освятили на свято Теплого Олексія в 2002 р., а невдовзі і сам храм було освячено єпископом Полтавським і Кременчуцьким Филипом.

Різьблений іконостас храму виконали майстри львівської фірми «Сяйво». Стінні розписи на теми біблійних сюжетів - художники Петро Гуменюк, Віктор Трохимець-Мілютін, Василь Коркішко. Декілька ікон привезено із Почаївської Лаври. У декоративних банях храму розміщені сім дзвонів. Всі вони відлиті на Полтавському тепловозоремонтному заводі. Найбільший із них, вагою 271 кг, носить ім'я «Полтава» [3].

І ще одна культова споруда була побудована за безпосередньою участю міського голови Полтави А.Т. Кукоби. Це названий на молитовний спомин його батька Свято-Тихонівський храм на Затуринському кладовищі, яке існує вже більше 80 років і налічує близько 30 тис. поховань. Полтавці неодноразово зверталися до міськради з проханням побудувати тут церкву для здійснення поминальних відправ. [4]. Храм був побудований за кошти меценатів – більше 20 полтавських фірм та підприємств. Авторами проекту є архітектори А.Чорнощоков та В.Пицюра. Освячення храму відбулося в листопаді 2004 року. Ікону Святого Тихона Задонського було привезено із Свято-Троїцької Сергієвої Лаври [5].

Що ж до Всіхсвятської цвинтарної церкви, то скромний храм з такою назвою було перебудовано із викупленої у міста коштами віруючих УПЦ МП господарської будівлі на Центральному міському кладовищі в 2002 році. В 2008 р. «стараннями усіх прихожан» біля неї була побудована дзвіниця. [6].

З 2000 року відбуваються богослужіння у храмі Святого Пангтелеймона Цілителя УПЦ КП, перебудованому із пункту приймання склотари на розі вул. Гожулянської та бул. Нестерова. Зареєстрована в 2000 році громада цієї церкви має розроблений проект нового храму, але не має ні коштів, ні спонсорів для його реалізації.

В 2004 році за сприяння родин приватного підприємця Олександра Якимчука та Сергія Яроша була побудована невеличка православна церква Ікони Пресвятої Богородиці «Несподівана радість» в житловій забудові по вул.Шевченка, 152. Освячена 20.02.2005р. митрополитом Полтавським і Кременчуцьким Євсевієм (УПЦ КП) [7]

Одним із найбільших та найкрасивіших православних храмів, збудованих вже в XXI столітті коштами благодійників, незаперечно є церква Різдва Богородиці у приміському селі Горбанівка. Місце її побудови обране не випадково і має давню цікаву історію.

Горбанівка – старовинне козацьке село. Місцеві перекази свідчать, що незадовго до Полтавської битви козак Горбань під час косовиці на луках біля джерела знайшов написаний на металі старовинний образ Божої Матері Корсунської. На місці знахідки було споруджено дерев'яну, а з 1818 року – кам'яну церкву, джерело невдовзі прославилося як цілюще, а сама ікона була визнана чудотворною. Коли саме була споруджена перша дерев'яна церква невідомо, але за даними Державного архіву Полтавської області, метричні книги в ній велися з 1734 року. [8, 12].

У 1934 році Горбанівська церква була повністю зруйнована, чудотворну ікону врятовано прихожанами та передано до Полтавського Макаріївського собору.

Влітку 1994 року в Горбанівці відбулася сходка, на якій група селян, що цікавилися історією свого села виступили з ініціативою відродити церкву. Їх підтримав тодішній голова сільради Віктор Коробка і, оскільки вже на той час Українська Православна церква мала два крила – Київське і Московське, питання про належність майбутньої церкви до одного з патріархатів було поставлене на голосування. Більшість селян висловилась за те, щоб відроджена церква належала до Київського Патріархату. Перший молебень служили в свято Покрови Божої Матері під відкритим небом, на прибраному пустирі, де колись стояла церква. Тільки в березні 1997 року була офіційно створена релігійна громада на чолі із старостою В.Скиданенком і сільрада виділила приміщення для богослужінь. Під церкву пристосували водонапірну башту з прибудовою, яка розташовувалася недалеко від того місця, де колись був храм. Перша Божественна Літургія була відслужена у новому приміщенні в день Різдва Богородиці 21 вересня 1997 року. В листопаді 2001 року храм отримав свого настоятеля – випускника духовної семінарії о. Василя Патроша [9].

Влітку 2004 року кілька парафіян вирішили зібрати і записати спогади односельців про те, якою була стара церква і почали збирати кошти на її відновлення. Рішення про будівництво нової церкви було прийнято сільською громадою на сходці, що відбулася після служби в день Святої Трійці 2005 року. Коли коштів було зібрано достатньо на те, щоб замовити проект храму, звернулися до Полтавської організації «Архпроект». Оригінальний проект храму був розроблений архітектором В.Д. Шевченком і з серпня 2008 року розпочалося будівництво. Кошти на будівництво храму на молитовний спомин своїх матері і бабусі Марії і Ганни виділив відомий український бізнесмен, меценат, фундатор благодійного фонду «Україна – Свята Родина», Іван Семенович Матієшин. Кожного приїзду до Полтави він особисто інспектував хід будівельних робіт. Як досвідчений господарник подбав, аби на території у 0,30 гектари були і й інші необхідні приміщення, зелені насадження, грамотно сплановані доріжки, бо вже на той час до Горбанівки на свята збиралася сила-силенна народу.

Освячено храм було Святішим Патріархом Київським і Всієї Руси-України Філаретом 21 вересня 2013р. Менш ніж півроку не дожив до цієї радісної події благодійник І.С. Матієшин. Він пішов із життя після важкої хвороби у квітні і був похований на церковному подвір'ї.

Громада віруючих УПЦ Московського патріархату у 2013-2015 роках побудували і освятили в Горбанівці і свою дерев'яну однобанну церкву з купальнею поблизу цілющого джерела та місця винайдення чудотворного образу.

Ще один православний храм, названий також на честь Різдва Пресвятої Богородиці було побудовано в 2008 р. у передмісті Полтави с. Рибцях Архітектор – М.І. Калінін. Чин освячення храму та першу Божественну Літургію звершив 28 вересня 2008 р. Високопреосвященніший архієпископ Полтавський і Миргородський Филип (УПЦ МП) [10].

У 2008 році в Полтаві було збудоване нове приміщення Єпархіального управління УПЦ (Московського патріархату). Автором проекту є харківський архітектор П.Чечельницький.

Серед храмів УПЦ Московського Патріархату, збудованих в Полтаві на початку XXI століття, є декілька дерев'яних., зібраних за типовими проектами закарпатськими майстрами із закарпатської ж деревини. Це храми Серафіма Саровського на місці будівництва Свято-Воскресенського собору (2004), Свято-Андріївський (тимчасовий, на місці будівництва однойменного кам'яного капітального храму, 2011 р.) храм Святого мученика Івана Воїна (2011р) [11].

Ще чотири православних храми знаходяться у стадії будівництва. Серед них два дороговартісних амбітних проекти УПЦ МП –Храм Андрія Первозваного та кафедральний собор у мікрорайоні Сади, які за браком коштів перетворилися на довгобуди, а також нове приміщення церкви Різдва Богородиці на Леваді (УПЦ МП) та Свято-Троїцька (УПЦ КП) у передмісті Росошенці.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Храм пам'яті, злагоди і добра // Вечірня Полтава. – 1999. – 21 січ. – №3. – С.1.
2. Дениско Г. Пом'янули, але не на горі зажури. // Молодь України. – 2001. – 28 вер. – С.2.
3. «Жіночий храм» у Полтаві набув завершеності. // Вечірня Полтава. – 2002. – 13 квіт. – №15. – С.2.
4. У Полтаві буде новий храм // Вечірня Полтава. – 2004. – 1 лип. – С.2.
5. Козельська Г., Луценко С. Ще один храм допоможе знайти шлях до Бога. // Вечірня Полтава. – 2004. – 18 лист. – С.1.
6. Всехсвятский храм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pravoslavie.poltava.ua/
7. Православної Церкви (УПЦ КП) громада. Ікони Пресвятої Богородиці «Несподівана радість» церква.//Полтавіка [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://history-poltava.org.ua/?p=3549.
8. «З образом цим благодать моя і сила буде». Оповідь про чудеса, явлені Матінкою Божою у Горбанівці, починаючи з часів козацьких і донині. – Полтава: Церква Різдва Богородиці с.Горбанівка, Полтавський район. – 2012.
9. Там само.
10. Храм Рождества Богородицы (Рыбцы) [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://pravoslavie.poltava.ua/.
11. Храм Мученика Иоанна Воина [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://pravoslavie.poltava.ua/.

УДК 372.893

Тамара Самойленко
(Вовчанськ,Україна)

АКТИВІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИ ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ В УМОВАХ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

В статті розглядається впровадження інтерактивних технологій при вивченні історії, формування та розвиток пізнавальних здібностей студента, професійної компетентності майбутніх фахівців.

Ключові слова: *інтерактивність, інтерактивні технології.*

The article presents the introduction of interactive technologies in the study of history; formation and development of cognitive abilities of the students, the professional competence of future specialists.

Key words*: interactivity, interactive technologies.*

Постановка проблеми. Незважаючи на широке розмаїття нововведень в організації навчальної діяльності студентів, заняття є і залишається основною організаційною формою навчально-виховної роботи у коледжі. Однак процес модернізації освітньої галузі потребує від викладача суттєвих змін і у цілепокладанні заняття, і в системі інформаційних, дидактичних засобів навчання, використанні інтерактивних форм навчання.

Виникнення інноваційних систем пов'язане з іменами Дж. Дьюї – засновника педагогіки прагматизму, або прогресивної педагогіки та лабораторної школи в м. Чикаго, Е. Паркхерст – послідовниці ідей Дьюї та засновниці експериментальної школи в м. Дальтон, У. Кілпатріка – засновника «методу проектів», Р. Штайнера – засновника вальдорфської педагогіки, О. Декролі – засновника Школи для життя (Ермітаж) та ін.

Сучасні технології дозволяють нам розширити рамки заняття і призводять до необхідності використання нових форм навчання. Науково-методичні посібники, які використані в статті, розкривають сучасні підходи до організації навчання з використанням інтерактивних технологій – автори: О. Пометун, К. Баханов, Н. Наволокова, І. Дичківська.

Нині існує велика кількість формувань термінів технології навчання та педагогічна технологія. В залежності від того, як автори уявляють структуру і складові навчального процесу, зустрічаються такі визначення:

- системний метод (Г. Бордовський, С. Гончаренко, І. Прокопенко, В. Євдокимов);
- дидактична система (О. Савченко);
- діяльність (Н. Абамкіна, Е. Бережна, В. Дорошенко, В. Сластьонін, В. Сєриков);
- сукупність послідовних дій (І. Лернер);
- порядок, логічність, послідовність (М. Кларін);
- конструювання, проектування навчального процесу (І. Богданова, В. Воронов, О. Гохберг, В. Паламарчук, С. Рудаківська);
- діяльний сценарій організації навчання (І. Смолюк).

Сучасний стан навчально-методичного комплексу загалом дає змогу вирішувати різноманітні освітні завдання: навчальні, розвивальні, виховні. Водночас актуальною залишається проблема оволодіння ефективними педагогічними технологіями.

Мета дослідження: визначити вплив на розвиток студентів використання цікавих завдань, сучасних методів навчання та інноваційних технологій на заняттях для підвищення зацікавленості студентів у навчальному процесі. Суттєво активізувати працю студентів на самостійну навчально-пізнавальну діяльність студентів.

Завдання дослідження: впровадження ефективних сучасних методів навчання та створення умов для кращого засвоєння студентами отриманих знань.

Одне з першочергових завдань історії - допомогти молоді побачити образи сучасності у світі минулого, дати можливість зрозуміти суперечливі питання власного суспільства. Сприяти вихованню толерантності – не тільки професійний, але й етичний і моральний обов'язок викладачів історії.

Сучасна тенденція практично безмежного поширення інформації, численних систем інтерпретацій та оцінок минулого з особливою силою виявляється в галузі історії, визначає необхідність зміщення цілей історичної освіти від засвоєння, запам'ятовування фактичної історії до навчання способів опрацювання, структурування, аналізу, критики історичної інформації. Важливість вивчення історії на сучасному етапі полягає не стільки у знаннях, закладених викладачем, скільки у засобах самостійного отримання студентом історичних знань. Навчаючись у коледжі, студент повинен усвідомити своє значення й важливість власних рішень в одержанні знань.

Виховання громадянина передбачає створення умов для всебічного і гармонійного розвитку особистості, формування в неї громадянської свідомості, активності і відповідальності і дає можливість виховувати у студентів національно-патріотичні почуття. На занятті розкриваються теми про становище українських земель у той чи інший історичний період, споконвічне прагнення українського народу до свободи, незалежності, створення власної держави. Формування у студентів історичних знань: «знання не заради знань, а знання для збагачення життєвого досвіду». Інтерактивність – це одна з характеристик діалогових форм процесу пізнання. При використанні інтерактивних форм навчання студент сам відкриває шлях до пізнання, засвоєння знань. Викладач стає за цих умов активним помічником, його головна функція-організація й стимулювання навчального процесу. Засвоєння історичних реалій шляхом занурення у світ минулого – ось що дають інтерактивні форми навчання.

Створення ситуації успіху, сприятливих умов для повноцінної діяльності кожного студента – основна мета, що покладена в основу інноваційних технологій навчання. Багато з них варті уваги сучасного педагога, який прагне дати якісний рівень знань, зробити заняття

цікавим, досягти максимального взаєморозуміння й співпраці між викладачем та студентом.

На цьому етапі викладачу треба багато уваги приділяти впровадженню в навчання інформаційних технологій: вони постають як засоби організації навчання і настанови на творчу діяльність та постійний пошук; підвищується пізнавальна активність, розвивається ініціатива студентів, індивідуалізація навчальної діяльності, наочність та достатність інформації.

Одна з найважливіших умов ефективності навчального процесу – розвиток інтересу до навчання, під яким розуміють форму прояву пізнавальної потреби, що забезпечує спрямованість особистості на усвідомлення мети діяльності, тим самим сприяє її орієнтації на навчання.

Актуальним для викладача історії є вихід на нові методичні орієнтири викладання предмету. Серед засобів, які можуть зробити заняття більш цікавим та продуктивним, можна назвати такі:

- можливість для висловлювання особливих думок;
- дискусії та полеміка;
- робота з різноманітними джерелами інформації;
- повага викладача до думок студентів;
- можливість групової роботи.

Робота з інтерактивними та мультимедійними пристроями істотно допомагає студентам в навчанні, а викладачу в проведенні цікавого заняття. З використанням сучасних комп'ютерних технологій можна створювати дуже ефективні слайди й ефективно їх використовувати у навчальному процесі.

Навчальний матеріал виступає передусім засобом пробудження й розвитку пізнавальної активності студентів, розвитку їх мислення, тобто формування професійної компетентності. Але в такій же мірі і засобом виховання в них особливого, власне людського ставлення до навколишнього світу й до самого себе, до своєї професійної діяльності, тобто виховання гуманітарної культури.

З огляду на формування професійної відповідальності майбутніх медиків, для кращого сприйняття матеріалу використовуються лекції з елементами проблемності, з мультимедійним супроводом та демонстрацією фільмів. Методичне спрямування – дати змогу студентам відчути цілісність знань про наукову основу, сприяти розширенню пізнавальних можливостей студентів.

Метод проектів сьогодні вважається одним з перспективних видів навчання, оскільки він створює умови для творчої самореалізації студентів, підвищує мотивацію для отримання знань, сприяє розвитку їхніх інтелектуальних здібностей.

Метод проектів має такі функції:

- пізнавальну;
- ціннісно-орієнтаційну;
- комунікативну;
- практичну;
- функцію гуманізації;
- критеріально-оціночну.

Автори навчально-методичного посібника «Освітні технології» виділяють етапи методу проектів. Подібна структура ілюструє технологічність методу проектів:

1. Підготовка (визначення теми і мети проекту).
2. Планування:

а) визначення джерел, засобів збору, методів аналізу інформації, засобів представлення результатів;

б) встановлення критеріїв оцінки результату й процесу.

3. Збирання інформації (спостереження, робота з літературою, анкетування, експеримент).

4. Аналіз (аналіз результатів, формулювання висновків).

5. Подання й оцінка результатів (усний, письмовий звіт, оцінка результатів і процесу дослідження).

Соціально-психологічні дослідження, результати яких зафіксовані у наведеній «піраміди запам'ятовування», наочно показують, що чим більше активною є участь студентів у процесі пізнання, тим більше інформації ними засвоюється. Широкі можливості має групова робота під час вивчення нового матеріалу, але найчастіше групову роботу треба використовувати під час закріплення матеріалу, поєднуючи її з різними методами навчання.

Одним із прийомів залучення студентів до самоосвіти є проведення занять-семінарів. Семінари характеризуються двома взаємопов'язаними ознаками: самостійним опрацюванням студентами програмового матеріалу і обговоренням на занятті результатів їхньої пізнавальної діяльності. Семінари сприяють розвитку пізнавальних та дослідницьких умінь студентів під час узагальнення та систематизації матеріалу, які можна проводити із застосуванням інтерактивних технологій. Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації. Воно ефективно сприяє формуванню практичних навичок і вмінь, виробленню цінностей, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії, дає змогу педагогу стати справжнім лідером.

Інтерактивна взаємодія виключає як домінування одного учасника навчального процесу над іншим, так однієї думки над іншою. Під час інтерактивного навчання студенти вчаться бути демократичними, відкрито спілкуватися з іншими людьми, критично мислити, самостійно приймати рішення.

Використання інноваційних технологій, які дозволяють перейти до диференційованого підходу оцінювання студентів, забезпечують підвищення якості знань та покращенню професійної підготовки медичних фахівців.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баханов К., Нищета А. Життєтворчі проекти в навчанні історії України / Баханов К.О., Нищета В.А. – Харків, 2008. – 25 с.

2. Дичківська І. Інноваційні педагогічні технології / І. Дичківська. – К., 2004. – 285 с.

3. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій [уклад. Н.П. Наволокова]. – Х.: Основа, 2010. – 176 с.

4. Калініна Л. Активізація пізнавальної діяльності студентів. Освіта: технікуми, коледжі. – 2010. – №2 (26). – С.23-24.

5. Нові технології навчання.-К.: Міністерство освіти і науки України. – 2008. – Вип. 47. – 240 с.

6. Освітні технології: [зб.наук.пр.] / За ред. Пєхоти О.М. – К., 2002. – 251 с.

7. Пометун О.І. Енциклопедія інтерактивного навчання. – К., 2007. – 144 с.

8. Процик В., Яковенко О. Підвищення якості функціонування педагогічної системи на основі впровадження інформаційних технологій // Проблеми освіти. – 2007. – №47. – С.10-16.

УДК 2-522:27-526.62(477.43/.44+477.84)”20”

Наталія Шудляк
(Київ, Україна)

НОВОЯВЛЕНІ СВЯТИНІ ПОДІЛЛЯ

У публікації наводимо відомі у православному світі Поділля випадки, пояснювані в народі, як явлення образів Богоматері чи Ісуса на зрізах дерев, чи інших поверхнях. На основі польових досліджень показано ставлення до таких подій православних священиків та мирян.
Ключові слова: *явлення, чудо, образ, паломництво, поклоніння.*

We provide the cases, known in the orthodox world of Podillia, explained in the people as the phenomenon of images of Virgin or Jesus on the cuts of trees or other surfaces. On the basis of field researches the attitude to such events of orthodox priests and laymen is shown.
Keywords: *the phenomenon, miracle, image, pilgrimage, worships.*

Традиція вшанування явлених ікон у православ’ї має давню історію. Ікони дивним чином знаходили у водоймах – джерелах, криницях, річках. За переказами, їх ніколи не могли дістати з води відразу, це вдавалось дитині, випадковому перехожому, або після спільної молитви. Чудотворність цих релігійних об’єктів проявлялась після явлення, або з часом – хтось одужував, ікона починала мироточити. Після об’явлення чутка про подію швидко поширювалась, тоді ікона на певний період збирала біля себе значну кількість паломників. Ставлення Церкви до цих подій завжди було позитивним. Більшість таких ікон удостоєно найвищої церковної відзнаки – корони, за явлені нею чуда зцілення, встановлено дні їх шанування, створено спеціальні молитви та акафісти до таких ікон.

Останнім часом у ЗМІ поширюється багато інформації про явлення ікон на різних поверхнях – дерево, скло, шифер та ін. У своєму загалі подібні історії розпочинаються однотипно – жінці, дитині, рідше чоловікові в певний момент на звичному для них місці чи предметові здалось, що вони бачать образ Богородиці чи Ісуса. Часто це буває місце зрізу, злам гілки дерева чи заглиблення у корі стовбура. Примітно, що інколи про своє бачення вони не розповідають відразу багатьом людям, боячись осуду, чи насмішок. Та зі збільшенням кількості тих, кому показували дивні візерунки, поширювалась у народі і віра в те, що це не прості незрозумілі лінії чи річні кільця дерев, а зображення святих.

Священство щодо новоявлених «святинь» розділилось на два табори. Значна частина разом зі своїми прихожанами організовують простір для богослужінь у таких місцях, збирають пожертви та здійснюють паломницькі поїздки до подібних місць. Інша частина виступає проти заяв, що це чуда Божі, активно закликають своїх прихожан «не йти на поводу у біса, бо то все його промисел». [5] У 2010 році, зреагувавши на велику кількість відомостей про явлення у різних областях України, на сторінках газети «Одигитрия» розмістили невелику статтю «О трезвом отношении к “явлениям” и “видениям”». Хоч власної думки автор не наводить, проте посилається на праці авторитетних у православному вченні святих отців. Вони закликають не сприймати все, що являється як однозначні божі ласки і радять зачекати коли Бог пояснить суть видіння. Якщо ж цього не трапляється – об’ява є творінням нечистого. [1, с. 3]

Багата прозовим фольклором, особливостями сприйняття події тема, і до сьогодні залишається поза увагою науковців. Різноманітну інформацію про такі випадки можна знайти у мережі Internet. Регіональні газети та друковані органи релігійних громад теж не оминають увагою такі події. Такі матеріали ми частково доповнимо даними польових досліджень з смт Крижопіль, сіл Жабокрич, Крикливець, Зеленянка Крижопільського району Вінницької області проведеними у 2014-2016 рр. Дані дослідження показали різне ставлення до подібних подій священиків та вірян.

Пропонуємо коротко розглянути відомі випадки, коли у потемнілих річних колах, на зрізах дерев, у потоках живиці, у темних плямах на різних поверхнях, віруючі люди вбачали обриси святих чи хреста. Цікавим є факт, що такі силуети намагаються співставити з уже відомими іконами, часто чудотворними. Усі подібні явлення в народі називають «нерукотворними образами» на зразок «Нерукотворного образу» Ісуса, шанованого у християнстві. Також маємо випадок, коли ікону написали відповідно до тієї, яка проявилась на зрізі дерева, та шанують її як чудотворну, хоча поки випадків зцілення від неї не фіксували.

На території Вінниччини зафіксовано два випадки явлення нових ікон у церквах – вони перебивались на скло вже існуючих ікон. Мироточива ікона Божої Матері явилась у с. Мирне (до травня 2016 року – с. Кіровка) Калинівського району. У день пам'яті Святих мучеників Маккавеїв 2007 року півсотні прихожан храму святої Параскеви Сербської стали свідками незвичного для православ'я явища. На скло ікони Христа Спасителя перебилась та почала мироточити ікона Почаївської Божої Матері з дитиною на руках. Найдивнішим для вірян стало те, що на склі з'явився інший образ, а не копія ікони Христа Спасителя. Експертизою, проведеною архієпископом Вінницьким та Могилів-Подільським та ще двадцятьма священиками, було встановлено, що це божественне чудо. [17, с. 2] Миро, що утворювалось на склі, сприйняли як ще один доказ святості явленої ікони.

Для віруючої людини важливим є не тільки факт явлення нового образу, а й місце явлення. Церква для православних вірян є незаперечною святинею, тому подібні події завжди трактуються як прояв божественної благодаті, і, відповідно, збирають біля себе значну кількість паломників.

У 2008 році Тульчинську єпархію облетіла подібна звістка – у церкві Казанської ікони Божої Матері села Крикливець Крижопільського району Вінницької області на скло кіоту ікони святителя Іосафа Білгородського перебилась точна копія святого. Єпархіальна комісія засвідчила нерукотворність образу та дозволила шанувати обидва образи як святині. Серед паломників, що приїжджали поклонитись новоявленому образу, почали ширитись чутки про випадки зцілення біля нього. Для більшого поширення відомостей про чудо, ікону передавали у парафії єпархії для поклоніння. В останні дні 2008 року ікона перебувала у смт Теплик. Під час богослужіння віряни стали свідком ще одного дива – оригінал ікони почав мироточити, а краплі рідини стікали навіть по склу з явленою іконою. [2, с. 2] І хоч сьогодні до чудотворного образу прибуває значно менше паломників та в сусідніх селах про святиню знають та охоче розповідають про випадки одужання біля неї. Часто це відомості про простудні захворювання, болі різного характеру, які проходили після молитви перед образом. [6] У храмі записують свідчення зцілених, щоправда багато відомостей мають певні недоліки – відсутні точні дані про осіб, немає діагнозів хвороб, від яких одужали. Цілком зрозуміло, що для віруючої людини така деталізація не має великого значення, та для науковців ці дані є одним із обов'язкових критеріїв для перевірки достовірності інформації.

До названих подій і віряни і священики ставляться однаково та вважають їх проявами Божої ласки. Та інші випадки явлення образів мають як прихильників, так і критиків. До кожного з них направляється єпархіальна комісія для встановлення справжності чуда. На відміну від вище згаданих випадків, тут рішення виноситься не відразу. Зазвичай, чекають на явлення чудес новим образом, щоб засвідчити його святість. Паломництва до таких місць мають нерегулярний характер, найбільше вірян прибуває у перші кілька тижнів після явлення, а надалі рух поступово припиняється.

Початок 2009 року у селі Довгополівка Тиврівського району Вінницької області для місцевих жителів запам'ятався паломництвами до старої груші біля церкви. На місці відчахнутої гілки селяни розгледіли копію зображення ікони Туринської плащаниці. Та не всі бачили зображення, що призвело до розділення думок – одні вважали, що лише ревні віряни можуть бачити лик Спасителя, інші говорили, що це лише оптичний обман і нічого особливого немає. Створена єпархіальна комісія обстеживши зріз, заявила, що образу не

видно, і цілком імовірно, що тимчасовий його прояв був адресований конкретній людині, яка його побачила, як знак вищих сил. [15, с. 5] Настоятель місцевого храму говорить, що для визнання появи образу чудом біля нього має хтось зцілитись. Хоч цього і не трапилось, життя сільської церкви відродилось, на служби стало приходити більше людей, а це і є, на його думку, справжнім дивом. [14] Дерево огородили невисоким парканом, щоб бажаючі не обдирали кору, обв'язали рушниками та поставили ікони. Зовсім про місце не забувають, бо знаходиться воно на території церкви, та паломництва сюди вже не відбуваються.

На кілька тижнів у квітні 2009 року районний центр Крижопільського району перетворився у місце масових паломництв. Причиною тому стало проявлення на місці зрізаної гілки горіха образу Богородиці. Місцеві жителі охоче переповідають різні варіанти явлення, зцілення та інших «чудесних» подій пов'язаних із цим місцем, безумовно вважаючи подію чудом. Ця подія, як і багато інших такого типу, має певний набір атрибутів, що обов'язково є у прозовому фольклорі про такі випадки. Першими побачили явлення діти, вони розповіли про проявлення образу дорослим, а ті зателефонували місцевому священику. Вже наступного дня сюди з'їжджались паломники із усього району, правили спільні служби, збирали пожертви. Ті, хто не вбачає у цьому нічого незвичного, пояснює походження візерунку звичайним потемнінням річних кілець горіха на зрізі. [3]

Інший факт, який часто зустрічається у фольклорі пов'язаному з чудами, роль осіб не православного віросповідання у таких подіях. Ікона проявилась на дереві у садибі жінки, яка належить до Церкви Адвентистів сьомого дня, які не пошановують ікон як святині. Господиня скільки не розглядала зріз, так нічого надзвичайного не помітила. Для православних це своєрідний символ правильності їхньої віри – «хто вірить, той і бачить». [13]

На деяких людей побачене справило сильне враження. Уродженець смт Крижопіль замовив у іконописця у Санкт-Петербурзі ікону Божої Матері. У листопаді 2013 року її привезли в смт Крижопіль і після освячення нарекли «Вінницькою» та розмістили у місцевій церкві Святого Миколая. [7] Також оповідають і про чуда зцілення біля горіха – німий 9-річний хлопчик заговорив. Лікувальними властивостями наділили навіть віск, що скапував зі свічок, і тільки тому, що він забарвлювався у червоний колір. Інформаторка розповідає: «Мій брат, Войціцький Анатолій привіз такий віск похреснику, хворому пухлиною коліна. Достовірно відомо, що пухлина зникла». [7] Згустки такого воску забирали з собою, прикладали до ран з надією на зцілення. [8] Сьогодні місце майже ніхто не відвідує, за горіхом доглядають сусіди. Зріз, як і раніше, прикрашений рушниками та квітами.

У квітні 2010 року село Велика Медведівка Красилівського району Хмельницької області відвідала чимала кількість паломників, щоб на власні очі побачити нерукотворний образ Христа на стовбурі всохлого ясена. Місцеві пояснюють об'яву тим, що ще півстоліття тому на цьому місті була церква і цвинтар та сприймають це, як настанову, що потрібно у селі побудувати церкву. Подію з-поміж інших вирізняє те, що першим образ побачив чоловік, що є специфічною ознакою для подібного типу випадків. [11]

Про образ у с. Половинники Старокостянтинівського району Хмельницької області стало відомо у 2012 року, хоча як стверджує Марія Чижма, вона ховала його від людей протягом трьох років. Набожна селянка поєднує появу образу та одужання своєї доньки і називає це промислом Божим. Розповівши про образ родичці та священику із сусіднього села, відомості про місце швидко поширились і до дерева почали приїздити паломники. Тут обладнали кілька лав для відпочинку, розчистили територію біля дерева, поставили щось схоже на капличку, ікону Спасителя, свічки. [12] Місцина має свої особливі легенди, пов'язані з нешанобливим ставленням до святині. Переказують, що один із юнаків наздирав із дерева кори і поніс додому, дорогою йому стало погано, та на прохання матері віднести кору назад він не зреагував. Наступного дня його молодший брат наклав на себе руки. І хоч відкрито про це не говорять, та вважають, що це покарання за зроблене юнаком. Поширення переказів

подібного змісту зустрічається не вперше. Це питання частково висвітлено у наших публікаціях. [16; 18]

Інколи місця, де людям вбачається зображення ікони, бувають досить несподіваними. Так у липні 2012 року у м. Монастириська Тернопільської області біля автовокзалу жінка розгледіла лик Богородиці на стовбурі дерева. Через кілька днів біля дерева відправили службу. [9] Та широкого розголосу подія не набула і про неї сьогодні рідко згадують.

Зібрало паломників у с. Чумалі Збаразького району Тернопільської області явище, яке в народі охрестили «мироточінням». У серпні 2012 року зі зрізу гілки на вербі почала виділятись волога, її і нарекли «миром», а у місці, де вона просочувалась розгледіли контури, які нагадували лик Богоматері. Звістка швидко розлетілась серед людей. Паломники проводили цілі ритуали біля верби, змащуючи виділеною вологою хворі місця і вірили, що це допоможе одужати. Примітно, що хоч священики і не підтверджують думки про чудо та кілька богослужінь тут відправили. [10]

В ході польових досліджень ми звернули увагу на ставлення людей до події з плином часу. Ті, хто вірили у чудо, тепер говорять, що люди всі дуже грішні, тому Бог і не пояснив нікому, що те явлення означало. Думки скептиків залишились незмінними – «комусь щось здалося, а набожні раді вбачати у всьому знаки вищих сил». [4]

Усі згадані події пройшли у своєму розвитку три етапи – явлення, масові паломництва, втрата інтересу чи забуття. Прагнення віруючої людини побачити чудо на власні очі, зумовлювало багатолюдний паломницький рух у місця, де ці чуда траплялись. Серед причин, які поступово зменшували інтерес до новоявленої святині – несправдження очікувань у формі чудесних зцілень. Віруючі продовжували пошуки чуда в інших місцях або біля відомих чудотворних ікон. Якщо про подію не зовсім забували, то пам'ятала про неї невелика група осіб, зазвичай священик, служителі церкви та найбільш набожні жителі населеного пункту. Висновки єпархіальних комісій завжди досить обережні та неоднозначні, основною умовою підтвердження святості мали стати чуда, а поки їх не було висновків старались не робити.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Беженарь Д. О трезвом отношении к «явлениям» и «видениям» / Д. Беженарь // Одигитрия. – Вінниця, 2010. – №6 (98). – С. 3.

2. В селе Крикливец мироточит икона, отразившаяся на стекле // Одигитрия. – Вінниця, 2009. – №2 (82). – С. 2.

3. Вільчинська О. У Крижополі Божу Матір на зрізі горіха бачать усі [Електронний ресурс] / О. Вільчинська. – Режим доступу до ресурсу: http://maria-drug.at.ua/publ/u_krizhopoli_bozhu_matir_na_zrizi_gorikha_ bachat_usi/2-1-0-188

4. Записано 13.09.2014 р. Шудляк Н.О. від Годованого Євгена Федоровича, 1949 р.н., у смт Крижопіль Крижопільського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.

5. Записано 01.02.2015 р. Шудляк Н.О. від Підсадного Петра Григоровича, 1975 р.н., у с. Зеленянка Крижопільського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.

6. Записано 08.02.2015 р. Шудляк Н.О. від Нізельської Наталії Василівни, 1976 р.н., у с. Жабокрич Крижопільського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.

7. Записано 17.03.2016 р. Шудляк Н.О. від Краснянської Зінаїди Миколаївни, 1970 р.н., у с. Голубече Крижопільського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.

8. Записано 20.03.2016 р. Шудляк Н.О. від Войціцької Марії Пилипівни, 1942 р.н., у с. Блідки Немирівського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.

9. На дереві з'явився образ Матері Божої [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.0352.ua/news/164858

10. На Збаражчині з'явився образ Божої Матері [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.0352.ua/news/176556

11. У Хмельницькій області на зрізі дерева виник лик Христа [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://krasyliv.com.ua/khmelnitskyi/6209-u-xmelnickij-oblasti-na-zrizi-dereva-vinik-lik.html

12. Українка три роки приховувала образ Ісуса на дереві [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://expres.ua/news/2012/02/04/59562-ukrayinka-try-roky-pryhovuvala-obraz-isusa-derevi

13. Червінчук І. На дереві Віри Данько проявився образ Богоматері [Електронний ресурс] / І. Червінчук. – Режим доступу до ресурсу: http://gazeta.ua/articles/people-newspaper/_na-derevi-viri-danko-proyavivsya-obraz-bogomateri/290042

14. Чи справжнє диво у Довгополівці – вирішить єпархіальна комісія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.mobus.com/vinnitsa/170107.html

15. Что там, в Довгополовке // Одигитрия. – Вінниця, 2009. - №4 (84). – С. 5.

16. Шудляк Н. Цілющі джерела – православні святині Хмельниччини / Н. Шудляк // Науковий журнал «Молодий вчений». – №9 (36). – 2016. – С. 182-187.

17. Янковая И. На иконе Христа Спасителя проступил лик Богородицы / И. Янковая // Одигитрия. – Вінниця, 2007. - №9 (65). – С. 2.

18. Natalia Shudliak. The reflection of the folk religiousness in the 1920s in Ukraine on the pages of «Etnografichnyi visnyk» // Spheres of culture. – Volume XIII. – Lublin, 2016. – P. 369-376.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ / КУЛЬТУРОЛОГИЯ

Вікторія Вощенко
(Полтава, Україна)

КУЛЬТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ: ГЛОБАЛЬНИЙ ВИМІР

Розглядається проблема культурних трансформацій в постіндустріальному суспільстві. Процеси глобалізації нерозривно пов'язані із появою нового типу культури – екранної культури.

Ключові слова: *постіндустріальна цивілізація, екранна культура, глобалізація, інформаційне суспільство.*

Considers the problem of cultural transformations in post-industrial society. The processes of globalization are inextricably linked with the emergence of a new type of culture – screen culture.

Key words: *post-industrial civilization, the screen culture, globalization, information society.*

XXI століття, з огляду на культурологічну періодизацію суспільного розвитку, є епохою постіндустріальної цивілізації, яка, перш за все, характеризується перенесенням центру зайнятості з матеріального виробництва на культуру, освіту й організацію побуту, а також інформатизацією усіх сфер діяльності людини. Поняття «постіндустріальна цивілізація» вживається під час характеристики інформаційного суспільства, тобто стадії розвитку, на якій головним фактором соціокультурних змін є виробництво та використання науково-технічної та іншої інформації. Культура у таких умовах відзначається динамічністю розвитку, інтенсивними пошуками діалогу між різними етносами, що неминуче призводить до обміну найціннішими й найважливішими здобутками на користь усього людства.

Як бачимо, на перший план виходить таке явище, як міжкультурний діалог, у процесі якого відбувається інтенсивний взаємообмін інформацією, переважно культурницькою, а це, у свою чергу, значно впливає на формування уявлень про учасників міжкультурної взаємодії. Досліджуючи цю проблему, В. Євтух зазначав, що осягаючи концептуальне наповнення змісту поняття «міжкультурний діалог» як у теоретичному контексті, так і в реаліях практик полікультурних, полі етнічних країн, маємо рахуватися з багатогранною наповненістю й різновекторною дією силового поля феноменів, які узагальнюються під ключовими термінами, що окреслюють якісні характеристики учасників цієї взаємодії. Автор має на увазі етнічні, культурні, релігійні, лінгвістичні чинники. У процесі дослідження та реалізації міжкультурного діалогу потрібно враховувати багатоаспектність того чи іншого чинника. Це може бути етнічна або культурна звичаєвість, традиції, обряди, особливості віри, мовлення, ментальність [1, с. 7].

Культура існує в предметних та особистих формах, вона також є єдністю смислів та знаків. Предметні форми виникли внаслідок діяльності людей, це певна система матеріальних та духовних цінностей: засоби та знаряддя праці, предмети побуту, наукові знання, філософські та релігійні системи, традиції та юридичні закони. Виступаючи в якості носіїв смислу, «оброблені» (фізично і духовно) людиною речі, процеси, явища стають знаками. Знак є предмет, що виступає в якості носія інформації про інші предмети й використовується для її набуття, зберігання, переробки та передачі.

Раніше ми звертали увагу на культуру, як на процес нагромадження мудрості та як на визначальний чинник поступу економіки та суспільства. Тепер настав час, коли можна подивитись на культурний феномен у більш широкому плані, а саме як на творчий аспект духовного життя. Культура – це безпосередня реалізація людської свободи, що створює нові символи – цінності, зразки людської поведінки, виробництва й відношень. Тому кожне

досягнення у різних галузях науки, техніки, мистецтва підносить людину на вищий рівень розвитку, свідчить про нові людські можливості [2].

Значні зміни відбулися також в інформаційній сфері Замість послідовних ідей, пов'язаних одна з одною, людині потрібно сприймати «уривки» інформації: оголошення, команди, окремі відомості новин, які у своїй побудові не узгоджуються зі стандартними схемами. Нові образи та уявлення не підлягають класифікації, оскільки не позначаються старими категоріями, а мають дивну незв'язну форму.

Читачі різноманітних видань та спеціалізованих журналів короткими прийомами сприймають величезну кількість інформації. Але й вони намагаються знайти нові поняття та метафори, які б дали можливість систематизувати чи організувати «уривки» в єдине ціле. Проте, замість того, щоб намагатись втиснути нові дані у стандартні категорії та рамки, вони прагнуть все перебудувати на свій власний лад. Людина не ставить на меті запозичити готову ідеальну модель реальності, замість цього вона сама змушена її моделювати та винаходити. Це складна необхідність, яка разом із тим відкриває великі можливості для розвитку індивідуальності, демасифікації культури та особистості.

Сучасна наука стає можливою завдяки великому інформаційному перевороту в історії культури, який породив «комп'ютерне письмо» та сучасну інформаційну індустрію. Технологічною базою для розвитку науки слугують інтелектуальні системи, які реалізуються за допомогою ЕОМ останнього покоління. Фактично формується нова, так звана «екранна культура», яка є показником соціокультурного прогресу в історії світового співтовариства. Вона забезпечує принципово нову модель комунікації й трансляції інформації, духовно-культурного досвіду, соціально значущих норм і стандартів. Загалом поширення екранної культури засобами кіно, телебачення, комп'ютера призвело до зміни картини світу, кардинально вплинуло на формування світогляду людини, на суспільну свідомість. Інформаційні технології, які поєднані з аудіовізуальними засобами, створюють якісно нові зразки поведінки які постійно супроводжують ученого й програмують його діяльність. Фактично формується нове покоління дослідників яке виховується в інформаційно насиченому соціокультурному просторі та відрізняється від часів панування «усної» та «книжної» культур.

Зауважимо, що екранна культура як варіант масової культури, яка формується на основі машинної графіки суттєво впливає на людину, наповнює якісно новим змістом її чуттєво-емоційний світ. Комп'ютерно-математичний підхід у поєднанні з машинною діяльністю – принципово нове джерело розвитку людських почуттів у специфічному імітаційному світі. Культура комп'ютерної сторінки дозволяє вийти в інформаційний простір, розширити діапазон вибору, допомагає долучитися до будь-якого потоку інформації. При цьому важливим є те, що обирає сама людина. Залучення до інформаційних процесів звільняє індивіда від зайвої роботи, розширює його можливості, ліквідує обмеження не лише політичні та ідеологічні, але й природні. Якщо при спілкуванні із книгою людина обмежена у часі та просторі, то екранна культура дозволяє їй ознайомлюватись із традиційними культурами, моделювати варіанти минулого, теперішнього та майбутнього. Потрібно зазначити, що екранна культура переймає на себе провідну роль, частково «поглинаючи» книжну, оскільки має більш широкий ареал поширення та більш тісний зворотний зв'язок між суб'єктами, які контактують [3].

Говорячи про формування так званої «екранної культури», не варто вдаватися у крайності та забувати про одвічну культуру безпосереднього людського спілкування, яке є величезною цінністю, у тому числі й у системі наукової комунікації. Основними формами спілкування науковців є різноманітні наукові конференції, симпозіуми, конгреси, школи молодих учених. Вони допомагають обмінюватись найновішою інформацією, формулювати та обговорювати дискусійні питання. Не менше значення за сучасних умов має й неформальна комунікація. Підраховано, що вона допомагає сучасному ученому отримати 70-80% необхідної йому інформації. Її переваги особливо виявляються на стадії постановки та

розробки тієї чи іншої наукової проблеми. Неформальний обмін думками між висококваліфікованими та обдарованими фахівцями дозволяє наштовхнутися на нову ідею та розпочати її розробку. Прикладом може слугувати добре відомий «копенгагенський стиль» наукової роботи який склався свого часу в Інституті теоретичної фізики під керівництвом Нільса Бора. Суть його – в цілодобовому спілкування вчених, коли виникала така потреба у всебічному обговоренні результатів досягнутих на певному етапі розробки наукової проблеми. Майже аналогічним є стиль досліджень Енріко Фермі та його колег.

Отже, постіндустріальна цивілізація характеризується постійними трансформаціями у сфері культури. Міжкультурний діалог на сьогодні є проявом позитивних наслідків процесу глобалізації, оскільки сприяє обміну цінною інформацією й найважливішими здобутками у культурній, науковій, соціально-економічній та політичній сферах, що у подальшому сприятиме мирному співіснуванню різних етнічних спільнот і подолає негативні тенденції глобалізаційних змін.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Євтух В. Міжкультурний діалог: ефективний конструкт інтегративного розвитку поліетнічних суспільств [Текст] / В. Євтух // Політичний менеджмент. – 2009. – № 3. – С. 3-13.

2. Філософія інформаційного суспільства. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://da.coolreferat.com.ua/nuda/filosofiya-informacijnogo-suspilestva/main.html. – Назва з екрана.

3. Экранная культура и современное искусство. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://atele16.com.ua/kino40/. – Назва з екрана.

Рената Ганинець
(Львів, Україна)

ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО БРЕНДУ МІСТА ЛЬВОВА

В статті розглядається формування та популяризація туристичного бренду міста Львова. Використовуючи як основу архітектурну спадщину міста, його традиції, звичаїв та розвиток сфери послуг.

Ключові слова: *бренд, брендинг, ідентичність, мультикультурність, популяризація.*

Article is about forming and popularization of Lviv tourist brand. Using as a basis architectural heritage, traditions and customs of the city and development of tourist service.

Keywords*: Brand, branding, identity, multiculturalism, promotion.*

Львів – місто з багатовічною історією, традиціями та спадщиною. Місто, яке належало різним державам, яке населяли різні народи, з своїми мовами та релігіями. Зі здобуттям Україною Незалежності перед містом постало важливе завдання формування нової концепції свого позиціонування.

Бренд – комплекс понять, які узагальнюють уявлення людей про відповідний товар, послугу, компанію або особистість [3]. Слово бренд походить від англ. клеймо, тобто це характерна ознака, за якою можна розпізнати та ідентифікувати в нашому випадку місто [13].

Брендинг Львова формується та використовується з метою ідентифікації міста в культурному просторі України та Європи, покращення впізнаваності міста та поінформованості про нього.

Формування бренду міста є актуальним завданням міської влади та громадськості міста. В контексті становлення України як незалежної держави набуває нового значення, адже

дозволяє переглянути історію міста під новим кутом зору, та виокремити цікаві факти, які б послужили найкращими ідентифікаторами для місцевості.

Засновник і директор компанії «Best Destination Marketing» Джон Хілі на першій туристичній конференції «Перемагай з Левом» в 2009 р. сказав «бренд має бути певною парасолькою для загальної концепції, виробленої владою міста і компаніями, що займаються його розробкою». [2]

Згідно з концепцією Біловодської О. [1] Стратегія брендингу міста включає в себе такі етапи:

1. Діагностика ситуації (оцінка існуючого бренду міста та SWOT аналіз)
2. Формування сутності бренду (визначення цільової аудиторії, формування місії та цілей бренду міста, позиціонування міста, вибір моделей брендингу)
3. Стратегічний план в просуванні бренду
4. Реалізація стратегічного плану та контроль за виконанням
5. Оцінка ефективності сформованого бренду

Як пише заступник міського голови з гуманітарних питань Василь Косів бренд Львова неможливо створити, він вже існує, в свідомості жителів міста, туристів, його можна тільки формувати. Так само важливим питанням є цільова аудиторія на яку розраховують при формування цього бренду. В першу чергу це українці, для яких місто завжди було європейським, центром культури, містом в якому шанують традиції та українську мову. Коло потенційних туристів насправді не є широким, наприклад в місто приїздять польські групи зі своїми ностальгійними турами з обов'язковим відвіданням Цвинтаря орлят на Личакові як символу героїчної оборони міста поляками в 1918–1919 рр. та обов'язковим походом ввечері до оперного театру. Останнім часом почав розвиватись єврейський туризм, де групи чи індивідуальні мандрівники відвідували важливі релігійні та історичні місця, шукали інформацію про своїх предків в архівах, здійснювали мистецькі та наукові проекти пов'язані з єврейською історією на теренах Західної України. Ностальгійні тури для української діаспори з США та Канади, чиї батьки виїхали зі Львова до чи після Другої світової війни, або котрі самі виїхали після розпаду Радянського Союзу і їм цікаво як змінилась Україна і хочуть це побачити на прикладі Львова. [5]

Подібний туризм сприяє створенню позитивного іміджу України за кордоном, адже туристи діляться враженнями з своїм оточенням. Також є важливим і для міського середовища Львова, адже популяризує поняття мультикультурності та зацікавленості у власній історії. Проте ці приклади показують, що до Львова здебільшого їде підготована публіка, яка вже має певні сформовані уявлення чи стереотипне бачення міста. Для якої місто не є відкриттям, і вони свідомо вибирали відвідати його.

Проте як позиціонувати місто для аудиторії яка нічого про місто не знає, а часом не має багато інформації і про країну. Як зробити місто потенційно привабливим для цих відвідувачів, що має послужити цим символом чи образом який зацікавить потенційних відвідувачів.

Остап Процик – Директор Львівського Медіа форуму та інформаційних проектів та ТРК «Люкс» в своїй презентації «Яким має бути бренд Львова» подає визначення з яким найчастіше асоціюється місто, Європа, Кава, Бандерштадт, Фестивалі, Креативні ідеї, ресторани, кав'ярні, місто традицій, звичок, мови, Завжди вірний, Місто недороге, але обов'язкове до огляду, Бандера та УПА, Пиво, Шоколад, Додаткова програма (курорти недалеко). [12]

А згідно з результатами дослідження проведеного Інститутом міста «Львів туристичний» в 2012 році, 90 % туристів надають перевагу – відпочинковому туризму, з них 43,6 % респондентів вказують метою поїздки огляд визначних архітектурних пам'яток, 19,1 % дослідження місцевої культури та традицій, 16,6 % знайомство з новим містом. 10 % займає сектор який почав розвиватись це бізнес туризм – мета приїзду 30 % переговори з партнерами, 25% конференції та конгреси, 25% – візити. [10]

В Топ найвідоміших фестивалів ввійшли: Національне свято шоколаду, Міське свято «На каву до Львова», фестиваль «Великдень в Гаю», Фестиваль Пива, Свято сиру і вина, Джаз фест, фестиваль писанки, фестиваль Пампуха, Різдвяний та Великодній ярмарки. Туристи приїздять з таких країн – Україна 69 %, Польща – 5 %, Німеччина – 4 %, США, Канада – 3%. Потенційними ключовими ринками можуть стати – Росія, Білорусь – 3 %, Туреччина – 2 %, Італія – 2%, інші країни Європи – 11 %, інші країни світу – 1 %. [11]

Складові брендингу міста. Так як бренд міста Львова вже існує, а його потрібно тільки формувати та популяризувати серед цільової аудиторії, то важливим є визначити, хто займається цим формуванням та популяризацією. Отже, в першу чергу це очільники культури міста, працівники кластеру культура та сфера обслуговування (кав'ярні, ресторани, готелі, перевізники, туристичні компанії, гіди). Використовуючи історію, традиції, культурні індустрії, фестивалі, події міста, заклади харчування та відпочинку формується певна концепція бренду міста, яка подається на розгляд громадськості.

Бренд міста поняття не вічне, бренд може вдосконалюватись, розвиватись, доповнюватись, змінюватись. Залежить від розробки концепції, розвитку самого міста, запитів та потреб основної цільової аудиторії, доповнення або розширення потенційної цільової аудиторії.

Використовуючи подібні дослідження та спостереження, виокремлені основні сектори які викликають зацікавлення в туристів це архітектурна спадщина міста, культура та традиції міста та сфера послуг

Архітектура спадщина міста. Центральна частина міста з 1998 року включена до світового списку культурної спадщини ЮНЕСКО, стабільно привертає увагу жителів міста та туристів. [14]

Культура та традиції міста. Фестивалі популяризують культуру та традиції міста, підтримують образ міста – як столиці культури. З кожним роком кількість фестивалів зростає та тематика стає все більш широкою, відповідно кожен з потенційних користувачів може знати щось для себе. На сайті Lviv Travel, що є офіційним туристичним сайтом міста можна знайти розклад фестивалів та їх опис. Організатори фестивалів намагаються продовжувати традиції міста та надавати їм сучасного значення, і попри пряме спрямування на основну цільову аудиторію, тобто туристів, намагаються залучати і жителів міста. До прикладу популяризація традиційних церковних свят таких як Різдво та Пасха, фестиваль Писанок перетворені на театралізовані дійства, серія музичних фестивалів етно – джазовий «Флюгери Львова», класичної музики «Віртози», джазовий Alfa Jazz Fest та Jazz Bez, органної музики «Діапазон» сучасної музики «Контрасти», єврейської музики «LvivKlezmerFest». [8]

Очевидно комерційних та орієнтованих на прибуток таких як «Свято Пампуха», «Національне свято шоколаду», «На каву до Львова», свято «Сиру і вина», хоча більшість з них і опирається на традиції , як у випадку з святом Пампуха, та історичні факти такі як відкриття у Відні одної з перших в Європі кав'ярень вихідцем з Львівської області Юрієм Кульчицьким. Фестивалі та мистецькі акції, які популяризують різні види мистецтва наприклад як Тиждень моди «Lviv Fashion Week», фестиваль короткометражних фільмів «WIZ ART», фестиваль сучасної драматургії «DRAMA UA», театральний фестиваль «Золотий Лев», фестиваль «Ляльковий світ», Тиждень актуального мистецтва, книгодрукування та промоція читання щорічний Форум Видавців та Міжнародний дитячий книжковий фестиваль. [9]

Фестивалі, які акцентують свою увагу на унікальності Львова як архітектурного ансамблю такі як «Ніч у Львові», акція яка відбувається двічі на рік і дозволяє туристам та гостям міста оглянути спадщину міста вночі та «Дні Європейської Спадщини», які відкривають двері в традиційно недоступні для туристів цікаві закутки міста.

Сфера послуг (розглянута на прикладі закладів харчування). Як наголошує начальник відділу промоції міста Львівської міської ради Галина Малець до Львова туристи їдуть за атмосферою, а атмосферу в свою чергу створюють затишні кав'ярні, багато туристів за її

словами приїздять до Львова як гастрономічного центру. [7] Особливо останніми роками відчувається попит на львівські кав'ярні. Згідно з аналізом туризму у Львові за 2015 рік, здійсненим Інститутом міста ТОП 5 видів дозвілля найпопулярнішим є походи в кафе, кав'ярні та ресторани (71 % респондентів) [11]

Львівські кав'ярні перші в Україні почали використовувати спадщину як спосіб зацікавлення своєї цільової аудиторії. Цікаві факти з історії міста, неординарні особистості, атмосфера австрійського, польського, єврейського, націоналістичного Львова сприяє зростанню зацікавлення у відвідувачів. Популярними стають тематичні кав'ярні. Першість в розробці тем належить Холдингу Емоцій Фест – мережі закладів заснованій у Львові в 2007 році. [4]

Візуалізація. Як візуальна репрезентація бренду міста в 2006 році до святкування 750 річчя Львова створений логотип, на якому зображено різнокольорові дзвіниці центральних храмів міста, а саме Вірменського собору, Вежа Корнякта, вежа міської ратуші, вежа Латинської катедри, вежа монастиря бернардинів. Під візуалізацією знаходиться напис «Львів відкритий для світу», а відповідно місто толерантне до мультикультурності, різних етнічних спільнот, їх релігій, мов, матеріальної та духовної культури. Представники різних національностей мирно співіснують в місті, розвиваючи свої культури які синтезують між собою творячи неповторну атмосферу в місті. [6]

Прообразом для сучасного логотипа Львова послужила відома панорама Гогенберга – яка є першим панорамним зображенням Львова з XVII століття. Де на задньому плані зображені узвишшя міста, а на передньому історичний центр.

Отже, під час формування бренду міста відбувається аналіз міської історії, культури, традиції, виокремлення цікавих фактів, які є показовими для міста. Брендинг міста - процес який постійно переживає зміни. Львів від часів заснування належав до різних держав, різні народи зі своїми мовами та релігіями населяли місто та залишили в ньому свою матеріальну та духовну спадщину. Після здобуття Незалежності перед містом постало важливе завдання віднайдення ідентичності та формування шляху розвитку міста та його основних завдань на майбутнє, використовуючи всі переваги та усуваючи недоліки, які є в місті. Аналізуючи процес брендування міста можна дійти до висновку, що основних напрямками розвитку міста, є концепції «Львів - європейське місто», «Місто відкрите для світу» (спираючись на своє історію то мультикультурне) та «Львів - культурна столиця України».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Біловодська О. А. Теоретико – методологічні засади створення бренду міста [Електронний ресурс] / О. А. Біловодська. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2012_1_35_43.pdf.

2. Бренд Львова [Електронний ресурс] // Вголос. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: http://vgolos.com.ua/news/brend_lvova_98808.html?print.

3. Буланов А. В. Бренд 2.0. От философии к практике / А. В. Буланов. – Москва: ОАО «Красная звезда», 2013. – 496 с.

4. Емоційні ресторани [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://www.fest.lviv.ua/uk/restaurants/.

5. Косів В. Бренд Львова [Електронний ресурс] / В. Косів // Захід нет. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: http://zaxid.net/news/showNews.do?brend_lvova&objectId= 1044566.

6. Косів В. Візуалізація бренду Львова [Електронний ресурс] / В. Косів. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://www8.city-adm.lviv.ua/Pool/Info/doclmr_1.NSF/ 0/32fca5da0e297 bedc22578d30051ab87/$FILE/%D0%91%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B4-%D0%B1%D1%83%D0%BA.pdf.

7. Львів гастрономічний [Електронний ресурс] // Львівська газета. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://www.gazeta.lviv.ua/life/2012/09/24/5106.

8. Львів культурна столиця України [Електронний ресурс]. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: http://www.lviv.ua/uk/cult_capital/.

9. Львів – столиця фестивалів [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://lviv.travel/ua/index/what_to_do/stolucya-festiyvaliv

10. Львів туристичний [Електронний ресурс] // Інститут міста. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://www.city-institute.org/Socio/Tourists.jpg

11. Львів туристичний [Електронний ресурс] // Інститут міста. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://www.city-institute.org/Socio/Tourists_2015.jpg

12. Процик О. Створення бренду Львова [Електронний ресурс] / О. Процик. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: http://www.slideshare.net/lvivstartup/prezentacia-internet-5966785.

13. Brand definition [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.businessdictionary.com/definition/brand.html

14. L'viv – the Ensemble of the Historic Centre [Електронний ресурс]. – 1998. – Режим доступу до ресурсу: http://whc.unesco.org/en/list/865.

УДК 316.728:316.347](477)

Ігор Наколонко
(Харків, Україна)

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНЦІВ

Досліджено світовий досвід із практичної реалізації програм у галузі суспільного здоров'я. Розглянуто сучасні концепти що створюють основу соціально-культурних проектів щодо програмованого розвитку сфери суспільного здоров'я.

Ключові слова: *культура здоров'я, пропаганда здоров'я, здоровий стиль життя, очікувана тривалість здорового життя, соціальний маркетинг, стійка поведінка, соціокультурний проект.*

The world experience of practical implementation of programs in the field of public health is examined. Modern concepts that form the basis of socio-cultural projects for the programmed development of public health is reviewed.

Keywords: *culture of health, health promotion, healthy lifestyle, healthy life expectancy, social marketing, sustainable behavior, socio-cultural project.*

Розгляд сучасних підходів до проблеми суспільного здоров'я дозволяє зробити висновок, що ця питання розглядається у рамках декількох концептів, зокрема: «пропаганда здоров'я» (health promotion), «здорового стилю життя» (healthy lifestyle), «очікуваної тривалості здорового життя» (healthy life expectancy), «соціального маркетингу» (social marketing) та «стійкої поведінки» (sustainable behavior). За даними сервісу Ngram Viewer Google Books аналізувалися відносні частоти згадування цих груп концептів щодо здорового способу життя у корпусі англомовної літератури за період 1950-2015 рр. [5].

Найбільш давнім є концепт «просування здоров'я», який пов'язаний ще із «реакціоністськими» кампаніями XIX ст. У цілому, суспільна актуалізація проблем здоров'я відбувається із середини 1970-х рр. Можна припустити, що у цей час суспільства розвинених країн зіткнулися із викликами, аналогічними до тих, які призвели до «кризи здоров'я» у пізньому СРСР, але знайшли ефективну відповідь на них. У цей час актуалізується концепт «просування здоров'я», який сутнісно пов'язаний із державними програмами у медичній сфері, та створюється і поширюється концепт «здорового стилю (способу) життя», який сутнісно пов'язаний із соціокультурними змінами. Від середини 1980-х до початку 2000-х рр.

відбувається лавиноподібне зростання суспільного інтересу до проблеми здорового способу життя. Із кінця 1990-х рр. починають застосовуватися новітні концепти «тривалості здорового життя» та «стійкої поведінки», які слід пов'язувати зі зміною парадигми у галузі медицини та суспільного здоров'я.

Відповідно до положень першої, Оттавської хартії ВООЗ із просування здоров'я (1986 р.), під «*просуванням здоров'я* розуміється процес, який надає змогу людям збільшувати ступінь свого контролю над власним здоров'ям та чинниками, які його визначають, таким чином поліпшуючи власне здоров'я» [11]. Декларація формулювала широке коло передумов щодо здоров'я. До них було віднесено: мир, наявність житла, освіту, харчування, дохід, стабільну екосистему, відновлювальні ресурси, а також соціальну справедливість та рівність.

Бангкокська хартія із просування здоров'я у глобалізованому світі (2005 р.) підтверджувала, що «володіння найвище досяжними стандартами здоров'я є одним із фундаментальних прав бідь-якої людської істоти без будь-якої дискримінації». Просування «позитивного та всеохоплюючого концепту здоров'я», таким чином, є визначальною передумовою якості життя, також включає у себе психічний та духовний добробут [9]. У Бангкокській декларації ми бачимо зміщення акцентів, яке відображує зміну світових реалій відносно періоду 1970-х-1980-х рр. Від риторики економіки розвитку хартія переходить до наголосі на викликах та можливостях сучасної глобалізованої економіки. У якості критичних факторів визначаються, зокрема, нові патерни споживання та комунікації, урбанізація й глобальні зміни навколишнього середовища. У якості можливостей – державно-приватно-громадське партнерство та мережеві комунікації [9].

До останньої, 9-ї Всесвітньої конференції ВООЗ із просування здоров'я, яка відбудеться у Шанхаї 21-24 листопада 2016 р., пропонується вельми радикальний порядок денний, що передбачає «трансформаційну стратегію» із просування здоров'я на період до 2030 року. У проекті Шанхайської декларації [10] наголос остаточно зміщується на проблеми (не)здорового способу життя як на основну сучасну детермінанту стану суспільного здоров'я у світовому масштабі. Проект містить новітню карту викликів здоров'ю: епідемію надмірної ваги тіла у планетарному масштабі, кваліфікацію цукровмістких напоїв як загрозу поряд із алкоголем та тютюнопалінням, загрозу стійкому розвитку країн із низькими та середніми доходами через необхідність непропорційного зростання витрат на медичні послуги. Щодо вирішення проблем суспільного здоров'я, проект декларації наголошує на таких напрямах.

По-перше, вимагається посилення державної політики, включаючи використання фіскальних засобів для створення несприятливого ринкового середовища щодо розповсюдження шкідливої для здоров'я продукції. Щодо тютюнової промисловості мова йде про «фундаментальний конфлікт» між нею та суспільним здоров'ям.

По-друге, наголошується на зростанні значення міського (урбанізованого) життя у світовому масштабі та на можливостях, які надає суспільному здоров'ю самоврядна діяльність та підтримка позитивних громадських ініціатив.

По-третє, кардинального значення набуває завдання посилення обізнаності щодо здоров'я (health literacy) – «обізнаність є критичною детермінантою здоров'я» [10]. У якості невідкладних заходів наголошується на необхідності систематичного інформування споживачів, зокрема, і через маркування та позначення продукції й реклами продукції щодо її властивостей та впливу на життєдіяльність. Потребуються спеціальні програми інформування політиків та менеджменту, які мають бути обізнаними щодо можливого впливу, який їх рішення можуть мати на здоров'я людей.

Наразі справа просування здоров'я, зміни способу життя, розповсюдження «освіченості щодо здоров'я» набуває подальшого поширення. До переліку спеціальностей в університетах низки країн уведено мультидисциплінарні програми підготовки фахівців із «пропаганда здоров'я» [7]. Просування здоров'я розглядається сучасною академічною освітою як «поведінкова соціальна наука, яка поєднує підходи та досягнення біології, екології,

психології, фізичних та медичних дисциплін щодо зміцнення здоров'я та попередження захворювань й інвалідності через керовану просвітою свідому зміну поведінки та людської активності» [4].

Концепт *очікуваної середньої тривалості здорового життя* було запропоновано американським дослідником Сандерсом у 1964 р. [8]. Необхідність його застосування була пояснена тим, що швидке падіння смертності у другій половині XX ст. поєднувалося із зростанням захворюваності, що призводило до «зростання очікуваної тривалості життя хворих людей» [6, с. 2].

І у розвинених країнах, і у країнах, що розвиваються, просування здоров'я усе частіше передбачає застосування методів та підходів *соціального маркетингу*. Соціальний маркетинг виник як напрям на порубіжжі низки наукових і прикладних напрямів, зокрема, соціальної політики, комерційного маркетингу, соціальної психології і культурології. Його змістом є застосування маркетингових технологій щодо впливу на соціальну поведінку людей та спільнот із метою досягнення певного соціального блага [2].

Світовий досвід із практичної реалізації програм у галузі суспільного здоров'я на сьогодні є великим. Його аналіз дозволяє ще раз підкреслити висловлену думку щодо перенесення у ньому акцентів на зміни у способі життя як на головний інструмент досягнення поставлених цілей. Це є вірним як щодо розвинених країн, так і щодо країн, які розвиваються, адже сучасні ефективні медичні засоби дозволили досягти рішучого прогресу у ліквідуванні інфекційних захворювань без істотної залежності від рівня розвитку країни. Також, данні проекти передбачають обумовлені відповідною програмою зміни у соціокультурній сфері. Це можна спостерігати як на досить нескладних «реакціоністських» проектах які здійснюють у країнах третього світу, так і на більш складних програмах, створених щодо розвинених постіндустріальних суспільств.

На сьогодні у країнах третього світу розповсюджені програми зі «зміни поведінки у сфері суспільного здоров'я» спрямовані на системну зміну сталих форм способу життя, які завдають шкоди здоров'ю людини. Подібні кампанії поряд із медичним застосовують соціально-психологічні та культурологічні підходи, спрямовані на корекцію вкорінених у культурі засад поведінки великих мас людей.

Більш широкою за своїми масштабами є Британська урядова програма «Обираючи здоров'я: Полегшуючи вибір на користь здоров'я» (2004 р.), розроблена щодо специфічних проблем сфери суспільного здоров'я цієї країни. Загальною концепцією програми є визнання, що на сьогодні люди здатні брати особисту відповідальність за власне здоров'я і власний стиль життя, але вони вимагають достовірної інформації, порад та індивідуальної підтримки щодо вибору «який вони бажають зробити або знаходять це складним» [3, с. 9].

В умовах постіндустріального суспільства найбільші відмінності у здоровому образі життя закорінені у соціокультурній стратифікації сучасного суспільства. Програма «Обираючи здоров'я» не даремно наголошує на індивідуальному аспекті здоров'я людини. Базові умови, які забезпечили поліпшення стану суспільного здоров'я у XIX – на початку XX ст., на сьогодні стали загальним благом. Нині у розвинених країнах забезпечено умови дотримання здорового образу життя та збереження здоров'я для кожного, що потребує перш за все індивідуальної волі та індивідуальної активності. Нездоровий спосіб життя стає перш за все соціокультурним ризиком. Як показує дослідження американського соціолого Ч. Мюррея «Прийдешній поділ», дотримання принципів здорового способу життя є частиною соціальної та персональної культури представників вищих верств суспільства США, так званого вищого середнього класу, і є украй мало розповсюдженими серед нижчих його прошарків [1]. Саме у цьому, соціокультурному контексті можна казати про перехід від «пропаганда здоров'я», що є більше предметом суспільної політики, до «здорового способу життя», що є індивідуальною цінністю та частиною групової культури. Дотримання здорового способу життя є компонентою окремих субкультур, які теж не є рівномірно розподіленими та є частиною соціокультурної стратифікації постіндустріального

суспільства.

Таким чином, світовий досвід із практичної реалізації програм у галузі суспільного здоров'я та розглянуті у статті концепти створюють концептуальну основу для соціально-культурних проектів щодо програмованого розвитку сфери суспільного здоров'я населення України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Луков В. А. Социокультурное проектирование: учеб. пособие / В. А. Луков – 7-е изд. – Москва : Изд-во МГУ ; Флинта, 2007. – 240 с.

2. Andreasen A. R. Social Marketing: Its Definition and Domain / A. R. Andreasen // Journal of Public Policy & Marketing. American Marketing Association. – 1994. – 13 – 1. – 108-114.

3. Choosing Health: Making healthy choices easier [Public Health White Paper] // Department of Health. – 2004. – 207 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dh.gov.uk/prod_consum_dh/groups/dh_digitalassets/@dh/@en/@ps/documents/digitalasset/dh_133490.pdf. – Загл. с экрана.

4. Department of Health Promotion and Behavior (HPB) – College of Public Health [University of Georgia] What is Health Promotion & Behavior? : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.publichealth.uga.edu/hpb/what-health-promotion-behavior. – Загл. с экрана.

5. Google Books – Ngram Viewer [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://books.google.com/ngrams/. – Загл. с экрана.

6. Gruenberg E. M. The failures of success / E. M. Gruenberg // Milbank Memorial Fund Quarterly; Health and Society. – 1977. – Vol. 55. – P. 3-24.

7. Jodi B.-F. Institutionalization of a Multidisciplinary Healthy Lifestyles Course / B.-F. Jodi, O. B. Irene, I. Lana // The Journal of General Education. Penn State University Press. – 2010. – Vol. 59. – N 1. – P. 63-81.

8. Sanders B. S. Measuring Community Health Levels / B. S. Sanders // American Journal of Public Health and the Nations Health. – 1964. – Vol. 54 – N 7. – P. 1063-1070.

9. World Health Organization The Bangkok Charter for Health Promotion in a Globalized World [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.who.int/healthpromotion/conferences/6gchp/hpr_050829_%20BCHP.pdf. – Загл. с экрана.

10. World Health Organization Draft Shanghai Declaration on Health Promotion in the 2030 Agenda for Sustainable Development: Ensuring sustainable health and well-being for all: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.who.int/healthpromotion/conferences/9gchp/shanghai-declaration-zero-draft.pdf?ua=1. – Загл. с экрана.

11. World Health Organization The Ottawa Charter for Health Promotion: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.who.int/healthpromotion/conferences/ previous/ottawa/en/. – Загл. с экрана.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО / ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

УДК 378.147(045)

Тетяна Зазуляк
(Вижниця, Україна)

ЕТНОГРАФІЧНЕ КРАЄЗНАВСВО ЯК ПРОВІДНИЙ ДИДАКТИЧНИЙ ПРИНЦИП ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ВИЩОМУ МИСТЕЦЬКОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Статтю присвячено проблемі використання краєзнавства в навчально-виховному процесі вищих мистецьких навчальних закладів, яке має стати основоположною ідеєю у викладанні фахових дисциплін і сприяти актуалізації навчальних компетентностей та розвитку творчо-активної особистості студентів художньо-естетичних спеціальностей.

Ключові слова: *етнографічне краєзнавство, навчальна компетентність, творчо-активна особистість.*

The practice of ethnography in the educational process at higher artistic establishments is studying at the article. It has to become the basic idea in teaching of special subjects and promote the development of the learning competencies and creative-active personality of the students of the artistic-esthetical specialities.

Keywords: *ethnography, learning competencies, creative-active personality.*

Постановка проблеми та її актуальність. Сьогодні, коли послабилися зв'язки поколінь, знецінено моральні принципи, світові модні тенденції в різних сферах людської діяльності швидко входять в життя сучасного українця, змушуючи його адаптовуватись до нових вимог часу, особливо гостро постає необхідність переосмислення ставлення українського суспільства до своєї традиційної культури. Ця необхідність диктується духовною потребою українського народу, яка є актуальною, зогляду на інтеграційні процеси, що відбуваються в Україні, на політичному, соціально-економічному, науковому та освітньому рівнях. За умов розбудови, демократизації, докорінної трансформації українського суспільства, усвідомлення загрози, яка криється в бездуховності, нівелюванні загальнолюдських цінностей, падінні морально-етичних норм соціального середовища зростає роль мистецтва.

Вирішальне значення в оновленні нашого суспільства, його гуманізації і морального піднесення, активізації інтересу до національної культури, втілених в наукових знаннях, народних традиціях, у нормах повсякденної поведінки, належить вищим мистецьким навчальним закладам, які мають глибоке традиційне коріння та сформовану власну мистецьку школу.

Молодій людині, а особливо майбутньому митцю, в сучасному глобалізованому світі все важче ідентифікувати себе як частину окремої етнічної спільноти. І все ж кожен із нас має незримий зв'язок з тим місцем, де народився і зростав. Осмислення історії, культури рідного краю збагачують людину духовно, виховують відданість землі, яка її народила, вчать шанувати свій народ та інші народи, що здавна проживають на території того регіону, представником якого є людина.

Обдарована молодь часто не знає, як принести користь своїм талантом суспільству, в якому живе. Народна мудрість стверджує: де народився, там і згодився. Саме діяльність вищого навчального закладу мистецького спрямування демонструє прогресивний розвиток культури, яка створюється на багатовікових народних традиціях регіону, де розташований виш.

Аналіз досліджень і публікацій. Важлива роль у розвитку освітнього краєзнавства належить видатному українському педагогу Костянтину Дмитровичу Ушинському, який у ряді своїх робіт теоретично обгрунтував «краєзнавчий принцип» у навчанні, показав велике виховне і освітнє значення вивчення історії та культури рідного краю. Його теза: «успішним є навчання, яке здійснюється на базі краєзнавства» і сьогодні не втрачає актуальності та стає постулатом мистецької освіти.

Етнографічним аспектам краєзнавства присвятив свої праці видатний вчений-краєзнавець світового рівня, професор Сорбонського, Санкт-Петербурзького і Київського університетів, представник наукової еліти епохи українського відродження початку ХХ ст. – Федір Кіндратович Вовк. Він видав 455 друкарських праць з найважливіших проблем етнографії, антропології, мистецтвознавства, фольклористики, і серед них перший узагальнюючий нарис «Етнографічні особливості українського народу». До появи праць Федора Вовка українська етнографія була простим описом особливостей народу, в якому переважало захоплення лінгвістикою та фольклором і нехтувався матеріальний побут. У 1874 р. він виступив на ІІІ Археологічному з'їзді, з повідомленням про український орнамент – першою українською мистецтвознавчою працею в цій галузі.

Більш сучасним поглядом на краєзнавство є праці академіка НАН України Петра Тимофійовича Тронька, голови Національної спілки краєзнавців України з 1990 по 2011 рр., «Краєзнавство у відродженні духовності та культури» (1994), «Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи)» (2000). Академік П.Т. Тронько зазначає: «…мало приділяється уваги дослідженню проблем етнографічного краєзнавства в Україні. Між тим, ця галузь краєзнавства – одна з визначальних ланок вивчення історії та культури краю, що повинна посісти належне місце у діяльності краєзнавців… Це важливий напрямок краєзнавства, що передбачає широкий спектр студій матеріальної і духовної культури».

За часів незалежності України краєзнавчі дослідження стають популярними серед істориків, мистецтвознавців, культурологів, етнографів, фольклористів. Краєзнавсво вводиться в навчально-виховний процес сучасної школи і як складова деяких предметів, і як окрема навчальна дисципліна (зазвичай вивчається факультативно). Але в педагогічній науці мало приділяється уваги краєзнавству як важливому дидактичному принципу організації освітнього процесу як в школах, так і у вишах.

Мета статті. Зогляду на складні умови, в яких сьогодні перебуває мистецька освіта, важко переоцінити роль, яку повинна виконати принципово нова педагогічна теорія та методика викладання навчальних дисциплін художньо-естетичного циклу, основоположною ідеєю якої має стати краєзнавство, як безцінна скарбниця збереження історичного досвіду багатьох поколінь, всього того найкращого, що витримало випробування часом у сфері матеріальної та духовної культури України.

Одним із важливих завдань освітньої діяльності роботи вищих мистецьких навчальних закладів є встановлення зв'язків між наукою та мистецтвом, в тому числі народним, шляхом залучення студентів до науково-експериментальної та пошуково-дослідницької роботи, яка скеровується на глибоке і всебічне пізнання культури та традицій рідного краю. Саме краєзнавство зараз розглядається як один із важливих факторів впливу на формування активно-творчої, національно-свідомої особистості майбутнього митця в галузі образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва.

Залежно від цілей та завдань досліджень існує три основних форми краєзнавства: *державне* (наукове), *суспільне* (громадське) і *освітнє* (яке, є складовою частиною навчально-виховного процесу загальноосвітніх, позашкільних та вищих навчальних закладів).

Освітнє краєзнавство має дві форми. *Програмне* – його завдання і зміст визначаються навчальною програмою відповідної дисципліни, воно є обов'язковим для всіх, хто вивчає предмет. Так, в навчальних програмах як гуманітарних, так і фахових дисциплін художньо-естетичних спеціальностей, широко представлені історичне, географічне, літературне, екологічне та мистецьке краєзнавство.

Непрограмне (позааудиторне) – його зміст і завдання визначаються планом роботи навчального закладу, планами роботи кабінетів та гуртків, програмами практик. Одним із основних напрямків позааудиторної роботи у вищому мистецькому навчальному закладі є етнографічне краєзнавство, яке передбачає проведення «польових» досліджень народної матеріальної й духовної культури.

Потрібно зауважити, що ініціатором та неперевершеним організатором подібних науково-пізнавальних подорожей та експедицій, на території західноукраїнських земель ще наприкінці XIX ст. був видатний громадський діяч, науковець, філософ, етнограф, публіцист Іван Франко. В 1884 р. він став ініціатором мандрівки української студентської молоді в Карпати, яка із цікавої пізнавальної подорожі переросла в справжню національно-просвітницьку і політичну акцію.

На початку XXI ст. студентами художніх спеціальностей теж проводяться «польові» дослідження у формі етнографічно-пленерних експедицій. Щороку під час літньої практики студенти багато подорожують рідним краєм у пошуках етнографічних матеріалів (предметів побуту, знарядь праці, зразків одягу, зброї, книг, фотографій). Велика кількість етнографічних матеріалів, які пов’язані з народними ремеслами, забутими техніками обробки різних матеріалів згодом стають основою для творчих інтерпретацій майбутніх проектів курсового та дипломного проектування. Потрібно звернути увагу і на важливість пленеру, який традиційно організовується викладачами живопису і проходить кожної пори року, адже вивчення природи рідного краю, його рослинного і тваринного світу, особливостей народної архітектури часто лягає в основу академічних завдань з рисунку та живопису, а також творчих студентських робіт, особливо тих, які передбачають стилізацію та декоративне рішення пейзажів чи натюрмортів з предметів старини.

Основне завдання етнографічного напрямку краєзнавчої науки – відродження і збереження традицій народу в його регіональному багатоманітті, зокрема, відродження та популяризація народного мистецтва.

Викладачі вищих мистецьких навчальних закладів, як ніхто, добре розуміють суть проблеми та роблять чимало для розвитку етнографічного краєзнавства:

- створюють на базі навчальних закладів етнографічні музеї та кімнати, де зберігаються унікальні експонати, зібрані студентами під час етнографічних практик, описують та реставрують рідкісні знахідки;
- займаються краєзнавчими дослідженнями, оприлюднюючи результати роботи на різних конференціях, семінарах, круглих столах, у численних публікаціях, які свідчать про унікальні культурно-мистецькі надбання ураїнців і тісні взаємозв'язки з культурами інших народів.
- працюють над впровадженням у навчально-виховний процес різних напрямків освітнього краєзнавства, над пошуком та адаптацією нових нетрадиційних форм організації науково-дослідної роботи студенів.

Щоденна праця над вирішенням цих завдань дає змогу переосмислити зміст навчальних програм предметів художньо-естетичного циклу, адаптувати їх до кращих культурних та мистецьких традицій регіону, запровадити нові особистісно-орієнтовані технології навчання і виховання студентів мистецьких спеціальностей, серед яких важливе місце посідає компетентнісний підхід до навчання, який зокрема передбачає:

- розвиток творчого мислення через всебічний аналіз кращих зразків народного та сучасного мистецтва, зокрема, проведеня детального, порівняльного аналізу аналогів та прототипів (взаємозв’язку форми з декором, особливостей матеріалу та технік оздоблення);
- врахування життєвого досвіду студентів, його потенціалу та традицій тієї місцевості, яку він представляє;
- здатність студента самостійно користуватися раціональними прийомами розумової праці, активно використовувати їх у своїй творчій діяльності.

З огляду на те, що навчальна компетентність – це характеристика особистості, яку вона набуває в результаті активної діяльності впродовж життя, то для майбутнього митця

краєзнавчі дослідження стають важливою складовою його професії, адже чимало етнографічних знахідок наштовхують на цікаві ідеї та лягають в основу нового мистецького твору.

Висновки. Підсумовуючи вище сказане, потрібно зауважити, що педагогічні колективи мистецьких вишів розглядають краєзнавство, як педагогічне явище, якому відводиться особлива увага в навчанні та вихованні студентської молоді художньо-естетичних спеціальностей і яке враховує важливий момент, що саме культура, а особливо народне мистецтво, єднає людей української нації, підживлює дух національної гідності, плекає загальнолюдську національну культурно-історичну пам'ять.

Перспективи подальших досліджень з проблематики використання саме етнографічного краєзнавства в освітньому процесі вищих мистецьких навчальних закладів полягають в тому, щоб не тільки розглядати краєзнавство як дидактичний принцип, а обгрунтувати його як ключовий засіб активізації навчальних компетентностей здобувачів вищої освіти, за допомогою якого можна підвищити ефективність навчального процесу, успішно мотивувати як навчальну, так і творчу діяльність студентів, результативно формувати особистість майбутнього митця. Етнографічне краєзнавство має постати тут як важливий інструмент, що дозволяє обдарованій людині широко використовувати народну мудрість, досвід, традиції, культурні та мистецькі здобутки нашого народу в майбутній індивідуальній творчій діяльності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вовк Х.К. Студії з української етнографії та антропології. – К .: Мистецтво, 1995. – 336с.: іл.

2. Дем'янчук Г.С. Українське краєзнавство: сторінки історії. – К.: Просвіта, 2006. – 293 с.

3. Жванко Л. М. Краєзнавство: Конспект лекцій – Х.: ХНАМГ, 2010. – 163 с.

4. Тронько П. Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи). К.: Інститут історії України, 2001. – 271 с.

5. Українська етнологія: Навч. посібник / За ред. В. Борисенко. – К.: Либідь, 2007. – 400 с.

6. Електронний ресурс. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Тронько_Петро_Тимофійович.

Dildora Kamalova
(Tashkent, Uzbekistan)

OVERLOOK TO ACTIVITY OF A GREAT MUSICIAN SHORAXIM SHOUMAROV

Sh.Shoumarov is a famous player of tambur, singer, progressive musician, composer , the 1st creator of Uzbek music theatre, the person of kind interests and professional teacher, scientist of Uzbek traditional musics, also he was the 1st of the movers, who raise up the metod of playing on traditional Uzbek instruments.

He helped to the great Russian scientist, ethnographiest and lingvist V.A.Uspenskiy to learn Uzbek and Turkmen music and make them into the notes.

Keywords: *makom, shashmacom, musical-theatre, dutor, gijjak, tambur, sing, song, ensemble.*

Attention to a traditional music in our country has a big influence in developing cultural traditions. The music has a main place in musical life of our country. Musical art has a strong influence in bringing light , kindness and love to a spirit of people. So what kind of music in a great demand in our country.

Naturally we can hardly say-the Stage. Because the stage art is very common in our days. But, we can say that makom art didn't lose it's power of his affection.

We can say that "Republican traditional makom act by the name of Yunus Rajaby" is as an example.

This traditional competition carry out every 4 years and only professional makom musicians all over our country can take a part on this competition. Did you think who was the main person in coming of traditional mumtoz music from ancient times until nowadays. Of course the main persons are professional masters who was a fan of his job and their apprentice training of youngs. From the history we know, only the best musical selectas could be played in this Shax's palases and only famous singers and players has a big honour that times.

Proffesionaly played by them Macom musics as a "master and tutee" had come until XX centures in orall form.

In uzbek vocal-instrumental traditional and orall music - the noticeable fact are macoms. Uzbek oral -traditional and professional music Macom- consist of vocal and instrumental circle genres. Macoms in Uzbekistan devices on their local aspects: "Bukhara -shashmacom"- it consists of 6 macoms (Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh, Iroq), Xorezm macoms and Fargona-Tashkent ways of macoms.

This article is about Shoraxim Shoumarov who gave a big contribution to coming of a famous antique arts to our days. Sh.Shoumarov a great musician (1876-1958) was also famous player of tambur, singer, progressive musician, the person of kind interests and professional teacher, scientist of Uzbek traditional music, also he was the 1st of the movers, who raise up the metod of playing on traditional Uzbek instruments. He was the 1st of popular musicans in Turkestan conservatory(1919) Sh.Shoumarov started his pedagogical work on Uzbek traditional instruments in this conservatory during 1919-1940 years. He always self-actualize himself brightly, ably and always encouraged tutees in independent chose their own art ways.

Sh.Shoumarov was in a great authority among the musicians of Uzbekistan, educated on tutees (singers, musicians, players) patriotism to traditional folk musics. His tutees are: Y.Rajaby, I.Ikramov, P.Rahimov, F.Saddikov, M.Abdullayev, Z.Saddikov, A.Maksudov. During a long period of time he hardly worked on radio in ansamble of traditional instruments.

Shoraxim Shoumarov was born in 1876 in Tashkent. This very talented musician get all musician knowleges from Mulla Tuychi Toshmuxamedov, great singer Aubdukaxxor and other great preceptors of those years. He learnd from them the ways of music of " Tashkent- Fergana " makoms. "I got music education from popular preceptors of Kokon and Isfara"- he said

"Those times it was very hard to get musician knowleges. Because to be a great musician you had to listen and remember the words of song.[1] From the novels we know the singer was in many countries, because of his good voise he became a famous singer and got many listeners, and also he made a very huge contribution for diffusion of "Tashkent -Fergana" makoms in many regions. By the invitation of Bukhara-Xan Amir Olimkhan he met his master Toychi Khafiz several times. "Amir could call all singers every time he wanted, eventhough it was morning or evening. Also he could listen them during many hours" – remembered singer.[2] Besides of that he taught new generation in Tashkent Turkiston conservatory to cultural legacy of the past. He taught the students the secrets of etnic singers by gliding on national musician instruments. Shoraxim Shoumarov civilized many musicians during his long pedagogical period. His progenies were: Yunus Rajabiy, Inomjon Ikromov, Pulat Raximov, Faxriddin Sodikov and many others.

Besides of that he had an executive talent. In 1918 he set of community of executives of" San'ati -nafisa'', in 1919 he set of the tool and song avocational group ''Na'muna'', and led them. In 1920 he also taught the yought of board- school ''Zebuniso'' the stage - musician knowleges in special classes. As the result of his hard works finaly he could stage,the play as "Halima","Farkhad and Shirin" with his avocational group. This advanced musician was in a close relations with scientists of those times and He helped to the great Russian scientist, ethnographiest and lingvist

[1] K.Alimbaeva K. Ahmedov «National performers of Uzbekistan ». T.: 1974
[2] K.Alimbaeva K. Ahmedov «National performers of Uzbekistan ». T.: 1974

V.A.Uspenskiy to learn Uzbek and Turkmen music and make them into the notes. V.A.Uspenskiy met Sh.Shoumarov in 1924 at the class where Shoumarov was teaching and until his last days of his life was in a close friendship with him. It wasn't unfortunately that the V.A.Uspenskiy wrote over from Sh.Shoumarov, traditional and national songs and musics, because Sh.Shoumarov had a loud voice and he was adept of national Uzbek music, has his own style. Sh.Shoumarov wrote in his letters to V.A.Uspenskiy: "- That Uspenskiy also listened Uzbek musics from other musicians, but didn't like them".[3] He understood that only Shoumarov could play Uzbek musics close to it's origin and in a national style and write down them in a 1st time of his listening. Shoumarov said: - "That Uspensky were interested in national Uzbek music and before he wrote down them to the paper he played them in a piano and made to notes and after that he played them again and asked the point of view from me.[4] In 1924 V.A.Uspenskiy wrote down the musics: "Kocha bogi","Ilgor","Abdurahmon Begi"and "Toshkent Irogi" in 1930 he wrote down the makoms : "Shahnoz Gulyor","Fergana-Tashkent". Shoumarov has a huge adition in coming this properties to our times. Because when Uspensky asked from Shoumarov –"If a Bukhara and Horazm had makoms "what can prove that Tashkent and Fergana has makoms too?" he answered "Why not we also have, for example "Chormakom" is a Tashkent and Fergana makom and it consist of 4 makoms".[5] Besides this when Shoumarov was in a dialogue with Alimbayeva K. she enquired ,that Sh.Shoumarov introdused the makom "Nasurruloi" that consists of 5 makom. This fact proves that Shoumarov was really a great scientist and composer of Uzbek music. Also he gave a lot of information of musicology. Also he ordered that "Shoshmakom" is oldest, very developed kind of Uzbek makoms. He said: –"That in Tashkent song has 3 timbres: deep, medium and low. In Bukhara singers mix different timbres until the end of song".[6]

In Uzbekistan Sh.Shoumarov had a main role in developing musical-theatre genre. In 1937 musical drama"Farkhad and Shirin" was choosen to show for V.A. Uspensky and there where played musics fixed by Sh.Shoumarov. From the arcives we know during short time he did a lot of works and got ill. Besides of that Sh.Shoumarov helped to Mulla-Toychi Toshmuhammedov to chose the songs for musical drama "Khalima" by Zafari .

Sh. Shoumarov was an exploring person, during 1930-1940 y. he increased the voice quality of dutor, gijja , tambur.

Eventually we can say that Sh.Shoumarov had a lot of unlearned characteristics that we don't know, because he lived in a hard period of time. That time there were a little attention to his works and we must search and learn more about his works.

REFERENCES

1. Yan Pekker. V.A. Uspenskiy. – T., 1959.
2. D.Djabborov, T. Y. Solomonova. Composer and musicologists of Uzbekistan. – T., 1960.
3. K.Alimbaeva, K. Ahmedov. National performers of Uzbekistan. – T., 1974.
4. «Ways of development of the Uzbek music» Collection of articles. – M., 1946.
5. Vizgo T. Music instruments of the Central Asia. – Moscow: "Musica" Publishing House, 1981.
6. I. Rajabov. Macoms. – T., 2006.
7. N.Mironov. Music of Uzbeks. – Sam., 1928.
8. T. Y. Solomonova. History of the Uzbek music. – T., 1982.

[3] Yan. Pekker. "V.A. Uspenskiy" T.: 1959
[4] K.Alimbaeva K. Ahmedov «National performers of Uzbekistan ». T.: 1974.
[5] Yan. Pekker. "V.A. Uspenskiy" T.: 1959
[6] Yan. Pekker. "V.A. Uspenskiy" T.: 1959

УДК 711

Ольга Мещерякова
(Львів, Україна)

СТРАТЕГІЯ ПЛАНУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕКРЕАЦІЙНИХ ТЕРИТОРІЙ НА ОСНОВІ ПРАКТИЧНОГО ДОСВІДУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МІСТ

Розглянуто підхід до організації рекреаційних територій на основі практичного досвіду європейських міст. Підкреслюється важливість ретельного аналізу умов середовища, врахування інтересів цільових груп населення та індивідуальних особливостей конкретного району міста.

Ключові слова: *рекреаційні території, міське середовище, демографічний склад, цільові групи населення.*

The article examines the approach to the organization of recreational areas based on the experience of European cities. It emphasizes the importance of a thorough analysis of the environmental conditions, the key population interests and individual characteristics of a particular district.

Key words: *recreational territories, urban environment, demographic composition, key population.*

Невід'ємною складовою розвитку комфортного міського середовища є формування якісних рекреаційних територій. При аналізі вдалих прикладів об'єктів рекреації в містах Польщі, Німеччини, Швеції виникає необхідність виявлення виявити та систематизувати основні підходи до організації рекреаційних територій в структурі міста з метою подальшого застосування.

Стратегія ефективної організації рекреаційних територій характеризується трьома основними етапами – збір даних, їх аналіз та планування, результат (Mapping, Programming and Impact) [1, с. 24].

Перший етапом є загальна оцінка існуючого стану середовища – збір даних про стан житлового середовища та інфраструктури, демографічний склад населення, наявні засоби рекреації, зелені території тощо.

Просторовий аналіз та аналіз наявної інфраструктури – оцінка існуючих громадських просторів, територій для рекреації, озеленення, резервних територій; їх стан, кількість, розмір, загальну структуру, розміщення в житловому районі; можливі обмеження; наявність автомобільних, вело- та пішохідних зв'язків, доступність територій. Часто звертається увага на виявлення певних характерних особливостей житлового середовища, наприклад фіксування таких складових середовища як колір, текстури та поверхні, освітлення, приватність простору.

Першочерговим завданням для оцінки фактичного і можливого використання конкретної території є виділення цільових груп населення. Аналіз демографічного складу за віком, статтю, рівнем зайнятості та соціальним рівнем може дати відповідь на питання хто, в який спосіб та як часто користується наявними територіями. Важливим є спостереження та аналіз переміщень людей в межах території опрацювання, транзитного руху через район, виявлення об'єктів притягання. Це дозволяє виокремити наявні привабливі місця для можливих рекреаційних територій. На цьому етапі важливим моментом є залучення місцевих жителів шляхом опитування, анкетування, проведення воркшопів, громадських обговорень для визначення реальних потреб жителів та їхнього бачення рекреаційних територій..

Аналіз цих даних дає змогу оцінити, які функції вже закладені на даній території та котрі можуть бути додані, загальну структуру розміщення, наявність чи відсутність взаємозв'язків між ними. Результатами стають наочні зображення існуючого у формі картографічних та

просторових моделей, карт, схем, діаграм. Вони дають можливість оцінки території, виявлення її потенціалу та моделювання оптимальних варіантів архітектурно-планувальної організації рекреаційних територій.

Наступним етапом є ретельний аналіз даних та планування На основі одержаних даних стає можливим виявлення необхідних специфічних функцій, для конкретних рекреаційних територій, їх розміщення в структурі житлового району. На цьому етапі знову ж таки важливим є залучення місцевого населення для отримання їхнього бачення представленої концепції.

На завершальному етапі стає можливим визначення необхідних рекреаційних територій, їх конкретного розташування, враховуючи індивідуальні особливості, потенціал та вимоги певного середовища, подальша поелементна деталізація проекту.

Рис. 1. Етапи планування рекреаційних територій

Отже, ретельний аналіз умов середовища, врахування індивідуальних особливостей конкретного району міста, виявлення специфічних потреб у рекреаційних територіях є основою для ефективного планування.

Вивчення та систематизація підходів до архітектурно-планувальної організації рекреаційних територій на основі практичного досвіду європейських міст є необхідним при опрацюванні даної проблеми в контексті міст України

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Rasmus B. Andersen. ACTIVATING architecture and urban planning. Centre for Sports and Architecture.
2. New Public Spaces: Sarah Gaventa. Mitchell Beazley, 2006.
3. Open Air Library In Germany [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://damncoolpics.altervista.org/open-air-library-in-germany/ Дата звернення: 11.09.2016.

Наталія Осташек
(Вижниця, Україна)

СУТНІСТЬ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ТА РОЛЬ МИСТЕЦТВА В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

У статті розглянуто основні завдання естетичного виховання як процесу формування цілісного сприйняття і правильного розуміння прекрасного у мистецтві та дійсності та аналізується роль мистецтва в навчальному процесі.

Ключові слова: *естетичне виховання, мистецька освіта, художнє сприймання, естетичний смак, формування особистості.*

The article considers the main task of aesthetic education as a process of forming a holistic perception and a correct understanding of beauty in art and reality and analyzes the role of art in the learning process.

Key words: *aesthetic education, art education, artistic perception, aesthetic taste, personality formation.*

Всебічно розвинена особистість є надзвичайно чутливою до краси, гармонії, благородства. І своєю діяльністю вона прагне утверджувати їх. Саме на формуванні таких якостей особистості зосереджене естетичне виховання.

Естетичне виховання – це формування в особистості здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності. Спрямоване воно на формування в людини гуманістичних якостей, здатності відчувати і розуміти красу, жити за її законами.

Естетичне виховання покликане ознайомити людину із загальними закономірностями художнього освоєння дійсності, сутністю і формами відображення дійсності й перетворення життя за законами краси, роллю мистецтва в розвитку суспільства.

Серед найголовніших завдань естетичного виховання виокремлюють:

- ✓ формування естетичних понять, поглядів, переконань, здатностей розуміти прекрасне, правильно естетично оцінювати факти, явища, процеси;
- ✓ виховання естетичних почуттів, уміння отримувати насолоду від сприймання прекрасного в навколишній дійсності та мистецтві;
- ✓ формування потреби і здатності створювати прекрасне в житті та мистецтві на основі розвитку власних творчих здібностей, опанування знань і практичних умінь у певному виді мистецтва.

У процесі естетичного виховання виробляється орієнтація особистості у світі естетичних цінностей, у відповідності з уявленнями про їх характер, що склалися в даному конкретному суспільстві, прилучення до цих цінностей. Одночасно в естетичному вихованні формується і розвивається здатність людини до естетичного сприйняття і переживання, його естетичний смак та ідеал, здатність до творчості за законами краси, до створення естетичних цінностей у мистецтві та поза ним (у сфері трудової діяльності, в побуті, у вчинках і поведінці).

В естетичному вихованні використовують різні джерела прекрасного: музику, літературу, театр, кіно, архітектуру тощо. Але найважливішим фактором цілеспрямованого естетичного впливу на особистість є мистецтво, тому що в ньому концентрується і матеріалізується естетичне ставлення. Тому художнє виховання – виховання потреби у мистецтві, розвиток його думки і розуміння, здатності до художньої творчості – становить невід'ємну частину естетичного виховання в цілому. Призма мистецтва спрямовує сприйняття естетичних цінностей життя. Звертаючись до мистецтва, людина немов би вступає в лабораторію творчої діяльності. Іншими словами, мистецтво бере участь у здійсненні як ціннісно-орієнтаційної, так і творчої функцій естетичного виховання. При

цьому естетичне виховання за допомогою мистецтва не зводиться тільки до художнього виховання. Воно набагато ширше, тому що передбачає вплив на естетичні аспекти праці, побуту людей, їх поведінки, а також формування естетичного ставлення до самої дійсності.

Рівень естетичної культури особистості – складне структурне утворення, що включає ряд взаємопов'язаних між собою елементів. У нього входить як теоретичне освоєння естетики, історії та теорії різних видів мистецтва, так і, головним чином, практичне знайомство з багатьма класичними та сучасними художніми творами, тобто весь запас знань, сприйнятий особистістю протягом життя, а також закріплене у пам'яті художньої інформації [2, с. 183].

Багато жанрів класичного і сучасного мистецтва, окремі його твори вимагають серйозної підготовки і достатнього рівня культури для їх глибокого освоєння. Це більшість творів симфонічної, інструментальної та оперної музики, філософські та психологічні романи, трагедія, епос, складні метафоричні образи сучасного віршування, символічна мова класичного танцю та багато іншого. Достатня для сучасної людини культура художнього сприйняття досягається лише в результаті цілеспрямованого естетичного виховання, особливо за допомогою сучасних засобів масової інформації та пропаганди, а також у результаті тривалого процесу самоосвіти і самовиховання.

У цілому розвиненість здатності до естетичного і художнього сприйняття дійсності і мистецтва є фундамент і первинний показник рівня естетичних і художніх оціночних уявлень особистості. Безліч накопичених естетичних і художніх сприйнять породжують естетичний смак як здатність і певний критерій оцінки явищ дійсності і мистецтва.

Естетичний смак – поняття більш широке, ніж художній смак. Його розвиненість – найважливіший показник естетичної культури особистості, хоча, звичайно, він є категорією класовою і історично конкретною, бо нерозривно пов'язаний з естетичними ідеалами. Розвиненість такого смаку у сучасної молодої людини позначається вже при розрізненні красивого від прекрасного.

В естетичному смаку багато інтуїтивного. І все ж він є результатом тривалого естетичного розвитку особистості, цілеспрямованих виховних впливів і самовиховання людини. Людина з розвиненим художнім смаком може розрізняти натхненне і прекрасне від сірого і буденного в будь-якому вигляді і жанрі мистецтва. Проте головним показником рівня оціночних естетичних уявлень особистості залишається характер її естетичних ідеалів.

Естетичний ідеал як найважливіший критерій естетичної оцінки явищ дійсності і мистецтва немов вбирає в себе і інтегрує мільйони сприйнять і смаків людей, що належать до одного класу або соціального прошарку. Це передусім категорія громадського, класової свідомості, хоча він не може існувати поза маси індивідуальних проявів [4, с. 211].

Вище зазначалося, що естетична культура кожного включає не тільки міру освоєння накопичених людством естетичних і художніх цінностей. Важливим показником її є ступінь участі людини в художній творчості. Причому мова йде не про талант, дійсному оволодінні елементами художньої форми, глибокому і оригінальному утриманні або про майстерність, а про те, чи є у людини прагнення художніми засобами виразити свої естетичні враження, схильність до художньої творчості, нехай ще невмілому і недосконалому. Цей смак до творчості прищеплюється з дитинства. Дитяча душа особливо чуйна на все прекрасне і досконале, і природно, що школяру, котрий захоплюється вивченням живопису, поезії або є пристрасним театралом самому часто хочеться спробувати сили в цих видах мистецтва. Гуртки самодіяльності, ізостудії, літоб'єднання, народні театри, аматорські кіностудії, народні хори, численні вокально-інструментальні ансамблі сприяють поглибленню та розвитку цього бажання.

Людина, яка торкається до художньої творчості, починає розуміти мистецтво набагато глибше, тонше і різносторонніше. Незмірно зростає його культура художнього сприйняття, самовдосконалюється смак, більш чіткими й усвідомленими стають естетичні ідеали.

Отже, безпосереднє зіткнення з художньою творчістю є одним з важливих практичних показників рівня художньої культури особистості. Саме тому важливим завданням сьогодення є залучення молоді до різноманітної художньої творчості.

Вивчення декоративно-прикладного мистецтва сприяє формуванню в дітях здорових естетичних смаків, виробляє в них своєрідний імунітет проти впливу різноманітних низькопробних антихудожніх проявів у мистецтві. Навчаючись робити речі не просто корисні, але й красиві, вони глибоко осягають значення естетики в житті людини.

У процесі навчання важливо навчити студентів розуміти й сприймати красу. Спостерігаючи прекрасне, людина не може залишатися байдужою, вона переживає, відчуваючи любов або ненависть до спостережуваного. Багатство емоційної сфери людини свідчить про її духовне багатство.

Поряд із розвитком естетичного сприймання, прищепленням естетичних смаків у процесі естетичного виховання в молоді формується естетичне ставлення до навколишньої дійсності. Людина повинна не лише милуватися красою природи чи пам'ятками культури, а й берегти і захищати їх. Важливе значення також має виховання у студентів естетики поведінки – акуратності в одязі, красивої постави і манер, уміння триматися, природно, культурно й естетично виявляти свої емоції.

Таким чином, рівень естетичної культури особистості – складне структурне утворення, що включає ряд взаємопов'язаних між собою елементів. У нього входить як теоретичне освоєння естетики, історії та теорії різних видів мистецтва, так і, головним чином, практичне знайомство з багатьма класичними та сучасними художніми творами, тобто весь запас знань, сприйнятий особистістю протягом життя, а також закріпленої у пам'яті художньої інформації [3, с. 104].

До основних факторів естетичного виховання людини в розвиненому суспільстві належить виховання: у праці та інших видах людської діяльності; під впливом навколишнього предметного середовища; через вплив творів мистецтва; в ході занять художньою самодіяльністю; теоретичне естетичне виховання. Усі чинники естетичного виховання органічно взаємодіють між собою. Особливо важливим є розвинути прагнення людини до підвищення своєї естетичної та художньої культури, стимулювати його потребу в безперервній, глибокій та різнобічній самоосвіті та самовихованні. Рівень культури залежить від ступеня естетичної активності самої особистості, а всі фактори спрямовані саме на те, щоб її розвивати й стимулювати.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Естетика: Навч. посібник / Авт. М.П. Колесніков, О.В. Колеснікова та ін.; Ред. В.О. Лозовий; Міністерство освіти і науки України. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 204 с.

2. Естетика: Підручник для студ. вузів / Л.Т.Левчук, Д.Ю.Кучерюк, В.І.Панченко; За заг. ред. Л.Т.Левчук. – К.: Вища школа, 1997[2000]. – 398 с.

3. Лармин О.В. Мистецтво і молодь: Естетичні нариси. – М.: Молода гвардія, 1980. – 191 с.

4. Левчук Л.Т. та ін. Естетика: Підручник / Л.Т. Левчук, Д.Ю. Кучерюк, В.І. Панченко; за заг. ред. Л.Т. Левчук. – К.: Вища школа, 1997. – 399 с.

5. Липський В.М. Естетична культура і особистість. – М.: Знание, 1987. – 128 с.

6. Сморж Л. Естетика: Навч. посібник / Леонід Сморж; Київський міжнародний університет. – К.: Кондор, 2005, 2007. – 333 с.

Зіновія Сірецька
(Вижниця, Україна)

ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ЯК ОДНА ІЗ СКЛАДОВИХ ЯКІСНОГО ВИКОНАННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАВДАНЬ

Диференційований підхід у підготовці майбутніх фахівців з образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва на професійних предметах – один із способів якісного виконання практичних завдань з виявленням професійних умінь і навичок.

Ключові слова: *диференційоване навчання, мистецтво, професійна майстерність, навчальний процес.*

The differentiated approach to training future professionals of fine and decorative art objects for professional – quality one way of practical problems with the identification of professional skills.

Keywords: *differentiated instruction, art, professional skills, learning process.*

Одним із шляхів вдосконалення процесу навчання у сучасному навчальному закладі мистецького спрямування, реалізації принципів гуманізму та індивідуальних особливостей студентів, здійснення особистісно орієнтованого підходу у підготовці фахівців є диференціація завдань і методики навчання залежно від можливостей студентів.

Основне завдання викладача в процесі розвиваючого навчання – організація навчальної діяльності студента, спрямованої на формування його розумових здібностей, пізнавальної активності, самостійності, пізнавальних інтересів, практичних умінь і навичок. В умовах вищих навчальних закладів здебільшого стикаються з проблемою навчання студентів різних рівнів знань, вмінь та навичок, що зумовлено їх підготовкою в різних загальноосвітніх навчальних закладах, художніх школах, тощо. У зв’язку з цим постає питання щодо розробки особистісно-орієнтованого підходу на базі диференційованого навчання студентів.

Диференційоване *(лат. Differentia – різниця, відмінність)* ***навчання*** *– спеціально організована навчально-пізнавальна діяльність, яка з огляду на вікові, індивідуальні особливості суб'єктів учіння, соціальний досвід спрямована на оптимальний фізичний, духовний і психічний розвиток студентів, засвоєння необхідного обсягу знань, практичних дій за різними навчальними планами та програмами.*

Програма предмету «Професійна майстерність» спеціалізації «Образотворче мистецтво та креслення» передбачає вивчення технік вишивального мистецтва з групи «Початкових швів», «Поверхнево-нашивних технік», «Прозоро-рахункових технік», «Вишивки за вільним контуром», таких технік, як «Квілінг». «Витинанка», «Аплікація тканиною», «Аплікація соломкою», «Батик» та ін. Всі ці техніки мають примінення у створенні власних проектів, які надалі виконуються у матеріалі, а саме: панно, вироби інтер’єрного призначення, елементи народного костюму. Виконання таких завдань дають змогу готувати професійних та висококваліфікованих фахівців з даного профілю.

Диференційований підхід викладача професійної майстерності передбачає індивідуальний підхід до вибору практичного завдання протягом навчального процесу, вибору завдань самостійної роботи виходячи з особистих можливостей, рівня умінь і навичок студента, а згодом і вибору тематики курсового та дипломного проектування, Успішність, результативність диференційованого навчання зумовлюються конкретними завданнями кожного етапу навчання, шляхами їх розв'язання, врахуванням особливостей студентів та педагогічної майстерності викладачів.

Однією з необхідних умов ефективного застосування диференційованих завдань є забезпечення їх дидактичної підготовки в межах навчальної програми за варіативності способів засвоєння дидактичних знань і вмінь. Виконання диференційованих завдань означає

не так зниження загальних вимог для «слабких» і підвищення для «сильних» студентів, як вільний вибір ними техніки виконання та об'єм завдання.

Робота зі студентами за різнорівневими завданнями вимагає педагогічного такту викладача. Студенти мають відчувати доброзичливе ставлення до себе і бути впевненими, що викладач всіляко сприяє їхньому прагненню працювати над завданнями вищого рівня.

Диференційоване навчання забезпечує індивідуалізацію навчання, яка передбачає врахування індивідуальних особливостей кожного, визначення перспективи розумового розвитку й гармонійного вдосконалення особистості, формування індивідуального стилю діяльності майбутнього спеціаліста.

Диференційоване навчання вимагає ґрунтовної підготовки викладача. Він має добре знати індивідуальні особливості та творчі здібності кожного студента, уміло умовно розподілити їх по групах, чітко продумати зміст і структуру кожного заняття, систему контролю і перевірки результатів їх роботи. Важливо під час заняття поєднувати індивідуальну, групову і фронтальну роботу студентів. Позитивним у диференційованому навчанні є наявність можливостей ставити перед студентами навчальні завдання, що передбачають пошук аналогів та прототипів. Як правило, розв'язання навчальних завдань відбувається у процесі спілкування усіх студентів групи, що сприяє вихованню колективізму, відповідальності за результати навчання, формуванню комунікативних якостей. Перевагою диференційованого навчання є також опосередковане керівництво викладача навчальним процесом.

Використовуючи диференційований підхід до студентів на першому й другому курсах навчання, дозволяє студентам зі слабкою базовою підготовкою поступово виходити на більш високий рівень знань, умінь і навичок, вони підвищують впевненість у своїх силах. А на третьому і четвертому курсах у процесі навчання викладач може підвищувати вимоги до „сильних" студентів, не озираючись на загальний рівень підготовки студентської групи. Тоді, виникає реальний стимул для навчання саме протягом семестру, прискорюється опанування студентами навичок самостійної роботи й покращується рівень розуміння дисципліни.

Висновки. Отже, застосування диференційованого підходу на заняттях професійної майстерності забезпечує успішне засвоєння студентами теоретичних знань, практичних умінь і навичок, а також оптимізує весь процес фахової підготовки. Особистісно-орієнтований підхід до навчання дозволяє викладачу краще зрозуміти кожного студента, вплинути на формування його особистості, професійних інтересів. Диференційований підхід сприяє більш відповідальному відношенню студентів до виконання завдань, а також дозволяє викладачеві підтримувати постійний контакт з кожним студентом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. – М.: Просвещение, 1982. – 192 с.

2. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. – М: Просвещение, 1991. – 219 с.

3. Лозова В.І., Троцко Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання. – Харків: ОВС, 2002. – 400 с.

4. Пахальян В.Э. Личностно-ориентированное консультирование в образовании. Материалы к организации и проведению учебных занятий. Часть IV. Хрестоматия. – М.: ПЕРСЭ, 2003. – 192 с.

5. Унт Н. Индивидуализация и дифференциация обучения. – М.: Педагогика, 1990. – 188 с.

ПЕДАГОГІКА / ПЕДАГОГИКА

УДК 37.075:005.4

Катерина Азізова
(Харків, Україна)

РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ЯК ОБ`ЄКТ МОНІТОРИНГУ ЯКОСТІ ОСВІТИ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті розглянуто моніторинг результатів навчання студентів як об'єкт моніторингу якості освіти у вищому навчальному закладі. Наведено технологію проведення моніторингу якості результатів навчання у вищому навчальному закладі, що включає відповідні процедури, інструменти та завдання.

Ключові слова: *моніторинг, вищий навчальний заклад, результати навчання, якість освіти, процедура моніторингу.*

The article deals with monitoring the education of students as the object of monitoring the quality of education in higher education. The technology of monitoring the quality of learning outcomes in higher education, including appropriate procedures, tools and tasks.

Keywords: *monitoring institution of higher education learning outcomes, quality of education, the monitoring procedure.*

В сучасних економічних умовах перед керівництвом вищих навчальних закладів постійно постають важливі проблеми щодо підвищення якості вищої освіти. Це вимагає безперервного спостереження за результатами навчання студентів за виділеними параметрами, факторами та критеріями та включає спостереження, збір, аналіз, обробку інформації про стан об'єкта, з метою оцінювання, прогнозування та поширення інформації для прийняття на цій основі рішень щодо управління вищим навчальним закладом.

Згідно стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти, вищий навчальний заклад повинен мати цілісну політику і пов'язані з нею процедури щодо моніторингу якості результатів навчання студентів, яка оприлюднена і є частиною стратегічного управління вищим навчальним закладом [4]. Результати навчання студентів є складовою системи моніторингу якості освіти у вищому навчальному закладі [4, 5].

Під результатами навчання розуміють сукупність знань, умінь, навичок, інших компетентностей, набутих особою в процесі навчання за певною освітньо-професійною, освітньо-науковою програмою, які можна ідентифікувати, кількісно оцінити та виміряти [3].

Моніторинг якості результатів навчання студентів вищого навчального закладу охоплює моніторинг якості результатів навчання та моніторинг якості відвідування занять студентами. Результати моніторингових процедур визначаються за навчальними дисциплінами, навчальними курсами, спеціальностями підготовки, факультетами, кафедрами (рис. 1).

Інформаційним забезпеченням моніторингу якості результатів навчання студентів вищого навчального закладу є перелік навчальних груп, що мають найкращі поточні результати навчання за курсами навчання та групи, що мають найбільші проблеми за поточними результатами навчання; перелік навчальних дисциплін (викладач, кафедра, факультет), при викладанні яких простежуються проблеми із якістю результатів навчання (недоліки) за курсами навчання; дані обліку результатів навчання та відвідування занять.

Моніторинг якості результатів навчання студентів вищого навчального закладу передбачає здійснення відповідних процедур та заходів за напрямами:

- розробка загальної форми аналітичного звіту, форм обліку та збору інформації щодо

результатів поточного (підсумкового) контролю, відвідування занять студентами;

Рис. 1. Технологія проведення моніторингу якості результатів навчання у вищому навчальному закладі

- підготовка аналітичних звітів факультетів та форм показників результатів навчання студентів за результатами поточного (підсумкового) контролю;

- узагальнення результатів аналітичних завітів, підготовка загального аналітичного звіту, пропозицій, рекомендацій щодо коригування якості результатів навчання, удосконалення технології та інструментарію моніторингу;

- висвітлення інформації в узагальненому вигляді, надання інформації щодо зворотного зв'язку факультетам;

- робота керівництва вищого навчального закладу, факультетів, кафедр, викладачів, студентів щодо самооцінки та корегування якості результатів навчання студентів.

Отже, інструментами моніторингу якості результатів навчання студентів вищого навчального закладу є:

- форми звітності та аналізу результатів навчання та відвідування занять студентами;
- систематичне спостереження за показниками поточної та підсумкової успішності студентів за результатами навчання для встановлення позитивної, негативної динаміки чи відсутності цієї динаміки взагалі;
- застосування діагностичних процедур для визначення за кожним індикатором за яким найвищий та найнижчий ступінь прояву: позитивна та негативна динаміка;
- висвітлення результатів моніторингу та надання зворотного зв'язку учасникам;
- самооцінка результатів моніторингу та відвідування занять на різних рівнях управління навчальним процесом;
- формулювання проблем за результатами моніторингу якості результатів навчання та розробка заходів щодо підвищення якості цих результатів.

З урахуванням зазначених вище процедур та специфіки моніторингу якості освіти можна встановити періодичність моніторингу якості результатів навчання студентів вищого навчального закладу, а саме [1, 2]:

- за результатами поточного контролю (проміжні) результатів навчання студентів (половина семестру згідно із графіком навчального процесу вищого навчального закладу);
- за результатами підсумкового контролю результатів навчання студентів (семестр згідно із графіком навчального процесу вищого навчального закладу).

Таким чином, до напрямів моніторингу якості результатів навчання студентів вищого навчального закладу можна віднести: результати навчання та відвідування занять, самооцінка та заходи деканатів щодо регулювання якості результатів навчання студентів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Байназарова О. О. Моніторинг та оцінювання якості освіти: метод. посібн. / О.О. Байназарова, В. В. Ракчєєва. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. – 58 с.

2. Єльникова Г. В. Адаптивне управління: сутність, характеристика, моніторингові системи : монографія / Г. В. Єльникова, Т. А. Борова, О. М. Касьянова, Г. А. Полякова та ін., за ред. Г. В. Єльникової. – К. : 2009. – 572 с.

3. Про вищу освіту. Закон України № 1556-18 від 01.07.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/1556-18.

4. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищоїосвіти. – К.: Ленвіт, 2006. – 35 с.

5. Standards and guidelines for quality assurance in the European Higher ducation Area. – Yerevan, 2015. – 23 p.

УДК 381.934

Шахноза Амирсаидова
(Ташкент, Узбекистан)

MAXSUS MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARDA NUTQI TO'LIQ RIVOJLANMAGAN BOLALARGA LOGOPEDIK YORDAMNI TASHKIL BO'YICHA KORREKSION ISH MAZMUNI

Mazkur maqolada maxsus maktabgacha ta'lim muassasalarda nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarga logopedik yordamni tashkil bo'yicha korreksion ish mazmuni yoritiladu. Maxsus maktabgacha ta'lim muassasalarda nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarga logopedik yordamni tashkil etish yo'llari ochib berilgan.

Tayanch so'zlar: *maxsus maktabgacha ta'lim muassasi, nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar, logopedik yordam, munosabat,korreksion ish, yo'llari, grammatik kategoriyalar.*

Special preschool educational institutions for children's speech is not fully developed in this article is logopedic therapy on the content of the correction is as follows. Special preschool educational institutions for children's speech is not fully developed opportunities for the organization of logopedic help.

Key words: *special preschool educational institution, the child's speech is not fully developed, logopedic care, treatment, correction work and ways, grammatical categories.*

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolaning umumiy rivojlanishi ahamiyatini baholash juda murakkabdir. Keyingi barcha yosh bosqichlaridan farqli ravishda aynan mana shu vaqtda istalgan maxsus bilim, malaka va koʻnikmalar uchun asos quriladi, atrof – olamga bolaning munosabati belgilana boshlanadi.Bogʻlangan nutq fikrlar olamining ajralmas qismi boʻlib, fikrlarning bogʻliqligi hisoblanadi. Bogʻlangan nutqda bolaning mantiqiy fikrlashi, idrok etilayotganlarni tahlil eta olish aks etadi. Bolaning hikoya eta olishga qarab, uning nutqiy rivojlanishga baxo bera olish mumkin boʻladi.Normal nutqiy rivojlanish jarayonni kechayotgan bola hayotning 5 yiliga kelib erkin ravishda yoyiq iborali nutqdan foydalanadi, murakkab, gaplarning turli tuzilishlarini qoʻllaydi. Ular yetarli darajadagi lugʻat boyligiga ega boʻladi, soʻz yasashi va soʻzlarni oʻzgartirish koʻnikmalari ularda mavjud boʻladi. Bu vaqtga kelib tovushlarni toʻgʻri talaffuz qilish malakasi shakllangan boʻladi, tovush analizi va sinteziga bola tayyor boʻladi. Biroq ayrim eshituv va intellekti idroki normada boʻlgan bolalarda birdan nutqning barcha komponentlari: fonetik, leksik va grammatik shakllanishi keskin orqada qoladi. Barcha nutqi toʻliq rivojlanmagan bolalarda doim tovushlar talaffuzidagi nuqsonlar, eshituv idrokining rivojlanmaganligi, yaqqol ravishda namoyon boʻluvchi lugʻat boyligi va grammatik nutq tuzilishning shakllanishda orqada qolish kuzatiladi. Grammatik kategoriyalarni tushunishni rivojlantirish boʻyicha mashqlar, bu shakllarni mustaqil nutqda qoʻllash uchun baza yaratadi [2, 67 b.]. Eng avvalo bolalarni predmet va uni harakati orasidagi bogʻliqlikni oʻrnatishga oʻrgatish zarur. Shuning uchun avvalo fe'llarni 3- shaxs birlikda hozirgi zamonda qoʻllash koʻnikmalarini mustaxkamlash kerak. Keyin koʻnikmalar amalda nutqda qoʻllanishi shakllanadi: Ot kategoriyalari; Fe'l kategoriyalari;Kelishik kategoriyalari.Kelishik qoʻshimchalarini ketma – ket qoʻllashga va ulardan foydalanishni oʻzlashtirish normal nutq rivjlanishiga moʻljalangan. Oʻqitishlarning bu bosqichida asta – sekin eshitish, tanish va frazalarda nomlash malakasini shakllantirishga, grammatik qoʻshimchalarni qoʻllashga oʻtish mumkin.Bogʻlangan nutqni rivojlanishga qaratilgan logopedik mashgʻulotlarning asosiy mazmuni oʻz ichiga gaplarni turli strukturada qoʻllashni mashq qilishni oladi. Asta – sekin bu mashqlarning murakkablashib borish normal bolalar frazali nutqini rivojlanish qonuniyatlariga tayanadi [1, 98 b.]. Ikki, keyin uch soʻzli gaplardan foydalanib gap tuzish koʻnikmalarini shakllanishi ma'lum nutqni tushunish imkoniyatiga ega boʻlganda sodir boʻladi: Kim? Nima qilyapti? Nima qilpyati? Nima? Harakatlarni koʻrsatib, syujetli rasmlar, flanegrafdan foydalanish orqali bolalar savollarni eshitishga, ularni qoʻshimchalarini fe'llarga moslashga, gap tuzishga oʻrganadi. Harakatlanuvchi shaxs sifatida qoʻgʻirchoqlar, sevimli personajlar yoki bolalarning oʻzlari ishtirok etadi.Oʻqitishning birlamchi bosqichida logopedning yordami katta rol oʻynaydi. U bolalar bilan gapni birga tuzishda, logoped boshlagan gapni bolalar tugatishda, hamkorlikda gap tuzishda namoyon boʻladi. Bu nutqiy konstuksiyalarni amalda qoʻllash koʻnikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Bolalarda eshitish malakasini rivojlantirish orqali ularda predmetlarni nomi va harakatini eshitish va farqlashga, umlashtiruvchi soʻzlar ma'nosini tushunishga oʻrgatish zarur. Shu maqsadda bolaga syujetli rasmlar beriladi va ularni nomlash taklif etiladi: kim chizyapti, yozyapti, yuguryapti, uxlayapti, kuylayapti va xakozo. Ushbu mashqlarga doimo qizikishni orttirib borish kerak. Shu maqsadda bolalarga oʻyin usulini qoʻllash mumkin, bunda logoped tomonidan aytilgan gapdagi xatolar bola tomonidan toʻgʻirlanishi kerak. Masalan: mushuk yozyapti, kuchuk uchyapti, sigir chizyapti, ot kuylapti, kapalak yuryapti, baliq uchyapti va boshqalar.Keyingi vazifa – gapni kengaytirish. Bolaga tugatishi kerak boʻlgan gap uchun koʻruv tanyachi sifatida rasmlar taklif etish kerak [4, 56 b.]. Masalan: bola uy chizyapti (qoʻziqorni, samolyot, mashinani). Asta – sekin gapdagi soʻzlar soni ortib boradi. "Bola, uy, qoʻziqorin, samolyot chizyapti". "Qizcha mushuk, kuchuk, qushcha rasmini

chizyapti".Talabchanlik ularni grammatik to‘g‘ri tuzilishini oshiradi. Eshituv idrokini rivojlantirish uchun bir xil xatti – xarakatni bir yoki bir nechta shaxslar tomonidan amalga oshirilayotganligi tasvirlangan rasmlar qo‘llaniladi. (qushcha uchyapti, qushlar uchpyati, qizcha kuylayapti, bolalar kuylashyapti). Avval eshituv diqqatini rivojlantiruvchi mashqlar taklif etiladi.Nutqi to‘liq rivojlangan bolalarga logopedik ta’sirning asosiy vazifasi – ularni o‘z fonemalarini fonetik va grammatik jihatdan to‘g‘ri, ketma-ket va bog‘langan holda bayon etishga, atrofdagi voqea va hodisalarini ko‘zlab berishga o‘rgatishdan iborat. Bu esa shaxs sifatlarini shakllanishida, bolalar hamma kattalar bilan muloqat qilishda, maktabda ta’lim olish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Nutqi to‘liq rivojlangan bolalarga logopedik ishlar esa quyidagi ketma-ketliklar asosida olib boriladi: nutq boyligini boyitish:qayta so‘zlash va hikoyalar o‘ylab topishga o‘rgatish;she’rlar yod olish;topishmoqlar topish.Nutq boyligi ustida ishlashning asosiy vazifasi bo‘lib mavjud nutq boyligini aniqlash va uni boyitishdan iborat. Bolalar yangi so‘zlarni faqatgina eslab qolmay, balki ulardan mustaqil foydalana olishlari kerak.

Logopedik mashg‘ulotlarda qo‘llanishi mumkin bo‘lgan lug‘at ustida ishlashning turli namunalari orasidan quyidagilarni ajratish mumkin [3, 78 b.]: Yangi narsa (va uning xossalari) yoki hodisani ko‘rsatish va nomlash. Namoyish qilish buyumning mohiyatini tushunishga yordam berganlikda ish borishi kerak. Yangi so‘z albatta jo‘r bo‘lib va yakka holda ayttiriladi. Berilgan so‘zni kelib chiqishini tushuntirish (choynakdan choy qaynatishda qo‘llaniladi; qalamdon idish qalamlar solish uchun mo‘ljallangan).Ma’lum bo‘lgan so‘z birikmalarining kengaygan ahamiyatini qo‘llash (bahaybat uy juda katta uy, barcha uychalardan baland uy). Avvaliga yo‘naltiruvchi xarakterga ega bo‘lgan, keyinchalik esa mustaqil javobni talab qiluvchi turli xildagi savolni yo‘lga qo‘yish. Savollar qisqa aniq tuzilishi jihatidan oson bo‘lishi kerak. Shuningdek, bolalarni mustaqil ravishda savol tuzishga o‘rgatish kerak.Harakatlarga predmetlar nomini va predmetlarni harakatlarini; turli harakat nomlariga ravishlarni; o‘zakdosh so‘zlarni moslashtirib tanlash. Gaplarni vaziyat, sababi, oqibati, sharoiti, maqsadini kiritish yo‘li bilan tarqatish.Tayanch so‘zlar yordamida gaplar tuzish. Yuqoridagi mashg‘ulotlar bolaning so‘zga bo‘lgan diqqatini rivojlantirishga, uning turi qirralariga ahamiyat berishga, ularda mavjud vaziyatga eng ko‘p mos keluvchi so‘zni topish malakalarini shakllantirishga mo‘ljallangan. Barcha leksik material so‘z turkumlari (ot, fe’l, sifat, ravish) asosida tanlangan logoped asosiy e’tiborini o‘zakdosh va murakkab so‘zlar bilan ishlashga qaratilishi lozim. Bolalarning ilk, katta bo‘lmagan mustaqil hikoyalari tanish bo‘lgan ko‘rgazmali vaziyat bilan bog‘liq bo‘lishi kerak. Masalan, logoped: “Stol oldiga borib, qizil shar va ko‘k koptokni ol”, – deb topshiriq beradi. Bolalarga murojat qilib, so‘raydi: “Komil haqida nima deyish mumkin? U nima qiladi?” – “Komil stol oldiga bordi va qizil shar bilan ko‘k koptokni oldi”.Borgan sari topshiriq murakkablashadi: bolalar ko‘p harakatlarni bajarishlari va eslab qolishlari kerak, keyin esa aniq tarzda bajarilganlar ketma-ketligini aytib berishlari kerak. Bunda, bir bola gapirayotganini qolgan bolalar eshitib turadilar, xato va noaniqliklarni to‘g‘irlab boradilar. Eng qiyiq variantda logoped topshirig‘ini faqat bitta bola eshitadi va jimlik bilan ko‘rsatmani bajaradi. Bolalar o‘rtoqlari harakatini diqqat bilan kuzatadilar, so‘ngra ko‘rgan narsalarini to‘liq qilib gapirib beradilar. Bunday namoyishli harakatlar asosida gapirish bolalarda bog‘langan nutqni rivojlantirish ustida ishlashning ajralmas qismi hisoblanadi [5, 45 b.].

Tasvirlovchi hikoyalar bolalarni tasvirlovchi hikoyaning turli ko‘rinishlarini o‘rgatish jarayoni, narsalarni taqqoslash bo‘yicha katta ish bilan birgalikda olib boriladi. Taqqoslash bolalar fikrlashini faollashtiradi, diqqatlarini narsalarning farqli va o‘xshash xususiyatlariga yo‘naltiradi nutqiy faollik olishiga ta’sir etadi. Mashg‘ulot vaqtida taqqoslanayotgan narsalar (yoki rasmlar) albatta bolalar ko‘z oldida turadi. Avval bolalar narsalarni xarakterli xususiyatlarini farqli tomonlarini aniqlashlari kerak, chunki maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ushbu topshiriq nisbatan oson, keyin esa o‘xshash xususiyatlarni aniqlashga o‘tishi kerak. Bolalarni buyumlarini tasvirlashga o‘rgatish har bir nutqiy mavzuni o‘tkazish paytida o‘tkaziladi. (“o‘yinchoqlar”, “idish-tovoqlar”, “kiyim-kechaklar”, “sabzavotlar”, “mevalar”). Avvalambor bolalarga rangi, shakli o‘lchami jihatidan ma’lum buyumlarni saralab olish tavsiya etiladi. Masalan: stolda koptoklar turibdi (katta-kichik, qizil-ko‘k), sabazavotlar (pomidor, bodringlar, sabzilar), kubiklar (plastmasli, taxtali, qog‘ozli) turi

rangdagi va o‘lchamdagi. Mashg‘ulot paytida, avval logoped quyidagilarni o‘rgatadi : “Biz katta koptok, katta bodring, katta kubik o‘ynayapmiz”. So‘ngra logoped katta qizil narsalarni va nihoyat, katta qizil aylana shaklidagi buyumlarni tanlashni topshiradi. Bola tasvirlovchi hikoya tuzadi: “Biz katta qizil dumaloq koptok. U rezinkadan. Koptokni ilib olsa, dumalatsa, otasa bo‘ladi. Koptok bilan futbol, voleybol o‘ynaladi”. Narsalarni tasvirlash ko‘nikmasini ishlab-chiqarish faoliyatlari ko‘rinishlarida mustahkamlash foydali (lepka, konstruktorlash) hayvonlar va qushlarni tasvirlashda ularning tasvirlangan rasmini yoki qotirilgan ko‘rinishlarini kuzatish ishlari bilan olib boriladi.Tasvirlovchi nutqga o‘rgatish bolalarda grammatik to‘g‘ri shakllantirish bo‘yicha olib boriladigan ishlar bilan bog‘liqlikda quyidagi yo‘nalishlarda o‘tkaziladi: so‘z shakllarini to‘g‘ri qo‘llashdagi sistemali mashqlar;bolalarda so‘z o‘zgartirish amaliy ko‘nikmalarini shakllantirish;iboralarni to‘g‘ri tuzish yuzasidan mashqlar;nutqning grammatik to‘g‘riligini nazorat qilish ko‘nikmalarini shakllantirish;lug‘at boyligini faollashtirish va boyitish. Bolalarga predmetlarni tasvirlash bo‘yicha mashg‘ulotlarda bir guruhga oid bo‘lgan qator predmetlar taqdimetiladi. Tasvirlash oldidan bolalar hamma predmetlarni nomlab chiqdi. Bunda uni tashqi ko‘rinishi bo‘yicha farqlashga alohida e’tibor qaratildi. Bu bolalarga tasvirlashda ob’ektning farqli belgisini ajratishga, mos va qarama-qarshi belgilarni ajratishga yordam berdi. Tasvirlanadigan ob’ekt logoped yoki bolaning o‘zi tomonidan tanlandi. (mazkur mashg‘ulotning aniq maqsadi va bolalarning tayyorgarlik darajasiga bog‘liq xolda). O‘qitish jarayonida biz tomndan turli yordamchi usullar qo‘llanildi: predmetni shakli, uni qismlarini imo-ishoralar orqali ko‘rsatish; rasmlarga tayanib tasvirlash.Pedagog bolalarni gapirib berishini qisqacha tahlil qildi (predmet haqida to‘liq ma’lumot berilishi, ketma-ketligi, til vositalarini qo‘llashdagi xatoliklar). Bog‘langan tasviriy nutqga o‘qitish jarayoniga predmet-amaliy faoliyatni kiritilishi, bizning nazarimizda, predmetlarning asosiy xususiyatlari haqidagi tasavvurlarini mustahkamlashga, shuningdek bolalarni mashg‘ulotga qiziqishlarini orttirishga xizmat qiladi. Bolalar rasmlarni tarbiyachi boshchiligida ham chizishlari mumkin.Predmetlarni xotiraga asoslanibtasvirlash biz tomondan alohida mashg‘ulotlarda: “Mening yaxshi ko‘rgan o‘yinchog‘im”, “Bizning ishonchli do‘stlarimiz” mavzularida o‘tkazildi. Xotiraga asoslanib tasvirlash tarbiyachi mashg‘ulotlarida, ayniqsa bolalarning yangi tassurotlari asosida, masalan: hayvonot bog‘i; jonli burchak; sayrdan so‘ng; o‘simliklarni parvarish qilish; tabiat bilan tanishtirish; mashg‘ulotlarida o‘tkazilishi mumkin. Qo‘llaniladigan o‘yin shaklidagi ishlar nutqiy ko‘nikmalarni rivojlantirish va mustahkamlashni, tasvirlovchi hikoya tuzishga o‘qitish jarayonini shakllantirishni ko‘zda tutadi. Ular o‘z ichiga: predmetlarni tasvirlashga ko‘ra aniqlashmashqlarini, predmetlarni taqqoslashni, tasvirlangan matnga mos savol tuzishni, nutqiy namunani talaffuz qilishni, predmetlarni mustaqil tasvirlash mashqlarini oladi.

Maxsus maktabgacha ta’lim muassasalarda nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarga logopedik yordamni tashkil etish bolalarning so‘z boyligini oshirishda faoliyat va muloqot zarur shartlardan hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Филичёва Т.Б., Чевелёва Н.А., Чиркина Г.В. Основы логопедии. – М., 1999.
2. Филичёва Т.Б., Чиркина Г.В. Изучение детей с общим недоразвитием речи в специалном детском саду // Дефектология. – 1985. – № 6.
3. Филичёва Т.Б., Чиркина Г.В. Коррекционного обучение и воспитание детей 5-летнего возраста с общим недоразвитием речи. – М., 1991.
4. Филичёва Т.Б., Чиркина Г.В. Подготовка к школе детей с общим недоразвитием речи в условиях специалного детского сада. – М., 1994.
5. Филичёва Т.Б., Чиркина Г.В. Устранение общего недоразвития речи у детей дошколного возраста. Практическое пособие. – М., 2004.

УДК 378.147

Наталія Арістова
(Київ, Україна)

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ

У статті розкрито і теоретично обґрунтовано філософські засади формування професійної суб'єктності майбутніх філологів. Висвітлено базові принципи освіти XXI століття.

***Ключові слова**: майбутні філологи, теорія пізнання, філософія цінностей, діалектичний метод, конструктивізм.*

The article theoretically substantiates the philosophical basis for formation of professional subjectness of future philologists. Fundamental principles of the 21st century education are discussed.

***Keywords:** future philologists, cognitive theory, philosophy of values, dialectic method, constructivism.*

Актуальність дослідження. Розвиток сучасного українського суспільства, який пов'язаний із процесам глобалізації у міжнародних відносинах, політичній і економічних сферах, істотно впливає на потребу у підготовці конкурентоспроможних і мобільних фахівців-філологів, здатних приймати і реалізовувати нестандартні рішення у майбутній професійній діяльності. У зв'язку з цим необхідність розкриття філософських засад формування професійної суб'єктності майбутніх філологів не викликає сумніву.

Мета статті – розкрити і теоретично обґрунтувати філософські засади формування професійної суб'єктності майбутніх філологів.

Виклад основного матеріалу. Для розкриття і теоретичного обґрунтування визначеної сукупності філософських засад формування професійної суб'єктності майбутніх філологів, розглянемо головну мету застосування кожної із них, центральні поняття, які покладено в їх основу, а також принципи, на яких вони ґрунтуються. Так, основу філософського рівня до формування професійної суб'єктності майбутніх філологів складають теорія пізнання, філософія цінностей, діалектичний метод і конструктивізм. Застосування теорії пізнання у процесі формування професійної суб'єктності майбутніх філологів дає науково-педагогічним працівникам змогу знайти відповіді на питання про те, що студенти можуть пізнати, що вони повинні знати і в чому полягає сенс життя. Тобто, на основі теорії пізнання розкриваються «сутність дослідження, можливості, співвідношення знання та реальності; визначаються умови достовірності та істинності знання. Пізнання розглядається як єдність відображення, предметно-практичної діяльності й комунікації, як соціально опосередкована діяльність, що історично розвивається. У процесі пізнання люди опанують колективно вироблену, об'єктивовану систему знань, що передаються від покоління до покоління» [1, с. 8]. Варто додати, що серед рівнів пізнання сучасні науковці розрізняють чуттєве пізнання, мислення, емпіричне й теоретичне пізнання, а серед форм розглядають «пізнання, спрямоване на отримання знання, яке не можна відокремити від індивідуального суб'єкта (сприйняття, уявлення), і пізнання, спрямоване на отримання об'єктивованого знання, яке існує окремо від індивіда. Об'єктивоване пізнання здійснюється колективним суб'єктом за законами, які не зводяться до законів індивідуального пізнання, і постає як частина духовного виробництва. Зрозуміти індивідуального суб'єкта можливо за умов аналізу його залучення до різних систем колективної пізнавальної діяльності» [1]. На сучасному етапі теорія пізнання ґрунтується на чотирьох базових принципах освіти XXI століття або «The four pillars of education», сформульованих фахівцями ЮНЕСКО, зокрема, вчитися, щоб знати; вчитися,

щоб робити; вчитися, щоб жити разом з іншими; вчитися, щоб бути [5]. Так, сутність першого принципу «вчитися, щоб знати» полягає у розумінні основ системного мислення; принципів функціонування і взаємозв'язків природних, соціальних і економічних систем; взаємозв'язків між поколіннями; глибинних причин порушення стійкості соціально-економічних та екологічних систем. Другий принцип «вчитися робити» означає здатність використовувати нові ідеї та здобутий досвід у контексті різних дисциплін (культур, поколінь). Він сприяє появі нових поглядів на світ в контексті концепції сталого розвитку; формуванню у студентів критичного мислення і активної громадської позиції,а також вмінню критично оцінювати процеси змін в сучасному суспільстві [5]. Виконання цього принципу забезпечує ефективне оволодіння майбутніми філологами професійними знаннями і навичками, формування і розвиток певних здатностей і умінь, зокрема, здатності до критики і самокритики, здатності сприймати різноманіття міжкультурних відмінностей, здатності працювати в міжнародному контексті, здатності співпрацювати з експертами в інших предметних областях, а також уміння працювати в команді і дотримання етичних цінностей. Третій принцип «вчитися жити разом» відображає здатність сприяти розвитку партнерства і позитивного сприйняття явищ взаємозалежності, плюралізму і взаєморозуміння. Тобто, реалізація цього принципу передбачає формування здатності розуміти інших людей. Сутність четвертого принципу «вчитися бути» полягає у всебічному розвитку особистості майбутнього філолога, його здатності до автономії, персональної відповідальності, а також здатності сприймати різні погляди і культури. З точки зору цього принципу, вища освіта повинна сприяти розвитку всіх аспектів потенціалу особистості майбутніх філологів, зокрема, пам'яті, логічного мислення, естетичного смаку, фізичних можливостей і комунікативних навичок [2, с. 309-310].

Безперечна доцільність впровадження конструктивізму до формування професійної суб'єктності майбутніх філологів полягає в тому, що, з його позиції, інформація, яку студенти повинні засвоїти, не міститься в об'єкті і не витягається з нього в ході пізнання, а є продуктом того або іншого суб'єкт-об'єктного відношення, що включає позицію суб'єкта навчання, його практичну діяльність, засоби пізнання, внаслідок чого він активно вибудовує потрібні його знання у вигляді різного роду ментальних конструктів, які моделюють і зумовлюють його досвід. Термін «конструктивізм» до визначення теоретичних і методологічних засад, які акцентують роль минулого досвіду, соціальних, історичних і культурних чинників у процесі оволодіння певними знаннями, вміннями та навичками було введено до наукового обігу відомим швейцарським психологом Ж. Піаже наприкінці 1960-х років. В центрі проблематики конструктивізму до формування професійної суб'єктності майбутніх філологів знаходяться дослідження процесу конструювання власних знань суб'єктами навчання. Конструктивізм поділяється на індивідуальний і соціальний. З точки зору формування професійної суб'єктності майбутніх філологів сутність індивідуального конструктивізму полягає в розумінні того, що знання формуються із власного досвіду, результати навчання залежать від особистого розуміння необхідності отримання певних знань, умінь і навичок, навчання є активним процесом, в якому професійна суб'єктність формується через власний досвід. Соціальний конструктивізм, у свою чергу, полягає в тому, що формування суб'єктності майбутніх філологів під час професійної підготовки має відбуватися тільки в активній співпраці між всіма її суб'єктами [3; 4].

Використання діалектичного методу, у ході вирішення проблеми формування професійної суб'єктності майбутніх філологів, спрямовує науковий пошук на необхідність під час дослідження в частковому бачити загальне і з погляду на загальне вивчати часткове у всій його глибині й конкретності, а також на аналіз елементів запропонованої педагогічної системи, їх взаємозв'язків із зовнішнім середовищем, на розкриття доцільності поетапної реалізації педагогічної системи цілеспрямованого формування професійної суб'єктності майбутніх філологів в освітньому процесі [1, с. 9]. При застосуванні діалектичного методу необхідно дотримуватися його головних вимог, зокрема, «розглядати предмет дослідження в

його розвитку, а також вивчати досліджуване явище в його зв'язках і взаємодії з іншими явищами, насамперед з тими, що зумовили його появу, впливають на його сучасний стан і визначають тенденції його подальшого розвитку» [1, с. 8].

Висновки. Отже, вивчення філософських поглядів вітчизняних і зарубіжних учених щодо розвитку сучасної системи вищої професійної освіти дає нам змогу стверджувати, що філософські засади формування професійної суб'єктності майбутніх філологів складають теорія пізнання, філософія цінностей, діалектичний метод і конструктивізм.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Адаменко О. Методологічні засади дослідження історії розвитку педагогічної науки / Олена Адаменко // Рідна школа. – № 1-2 (січень-лютий). – 2013. – С. 8-14.

2. Боголюбов В. М. Формування системи підготовки в Україні фахівців з компетенціями в освітній галузі сталого розвитку / В. М. Боголюбов // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» − Додаток 1 до Вип. 35, Том VII (58): Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – Київ: Гнозис. 2015. – С.307-313.

3. Константинов А. В. Конструктивизм, конструкционизм, социальное конструирование реальности [Электронный ресурс] / А. В. Константинов – Режим доступа: https://narrlibrus.wordpress.com/2009/10/24/constructivism/ - Дата обращения (14.02.2016).

4. Улановский А. Конструктивизм, радикальный конструктивизм, социальный конструкционизм: мир как интерпретация / Алексей Улановский [Электронный ресурс] // Вопросы психологии. – 2009. – № 3. – С.35-45. – Режим доступа: https://positivepathway.wordpress.com/2013/01/25/constructivism/ – Дата обращения к ресурсу (05.02.2016).

5. Learning: The Treasure Within: Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century / International Commission on Education for the Twenty-first Century – 1996. – 48 p.

УДК 371.22.1

Шахноза Артикова
(Фергана, Узбекистан)

ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОЙ ГРАММАТИКЕ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

В этой статье рассматриваются проблемы обучения английской грамматике в начальных классах и методы обучения с помощью игровых технологии.

Ключевые слова: *технология, педагогика, общество, специалисты, ученики, инновации, образование, обучение, методы, преподаватель, время, обучение, компьютер и интернет.*

This article discusses the problems of teaching English grammar in primary school and teaching methods using gaming technology.

Keywords: *technology, education, society, experts, students, innovation, education, training, methods, teacher, time, training, computer and internet.*

Широкое распространение иностранных языков в Республики Узбекистан тесно связано с процессами глобализации в мире. Причинами глубокого интереса к иностранным языкам является бурное развитие науки, техники, культуры и искусства.

Грамматика является одним из аспектов английского языка. Зная правила грамматики, мы можем без труда построить правильное предложение, которое будет понятно любому

человеку, изучающему данный язык. Поэтому важно уже с самого начала изучения английского языка уделить особое внимание грамматике. Соблюдение порядка слов в предложении, правильное употребление артиклей, предлогов, союзов, использование нужных временных форм глаголов являются залогом успешного овладения языком на начальном этапе изучения. «Грамматика – формальный строй языка (словообразование, морфология и синтаксис), образующий вместе с фонетикой и лексикой его целостную систему».

Грамматика английского языка существенно отличается от грамматики русского языка, поэтому ученики часто испытывают большие трудности. Если ученикам в старших классах при объяснении нового материала показать таблицу с грамматическими формами или список неправильных глаголов и дать им задание выучить этот материал, то они справятся с такими заданиями. Если применить эти формы и методы в работе с обучающимися в начальных классах, то они не дадут положительного результата. Работая с учениками начальной школы, необходимо учитывать возрастные психологические особенности, которые не позволяют выучить большой объём информации, к тому же на иностранном языке. Формирование грамматических навыков начинается уже на начальном этапе обучения иностранному языку.

В начальной школе ребята знакомятся с элементарными правилами грамматики, начинают изучение грамматических времён, которые можно соотнести с временами в русском языке, например, Present Simple – настоящее время и Past Simple – прошедшее время. На начальном этапе обучающиеся получают сведения об артиклях и их использовании, в этот период они узнают о том, как построить предложения в утвердительной и отрицательной форме и как перестраивается предложение, если нужно задать вопрос. Обучение является комплексным. Одновременно формируются и совершенствуются лексико-грамматические навыки, фонетические, навыки чтения, аудирования, письма и говорения. Все эти аспекты взаимосвязаны между собой. Нецелесообразно и невозможно, например, целый урок заниматься грамматикой. Дети устанут, им станет скучно, и внимание переключится на что-то другое. У школьников 7–10 лет одним из ведущих видов деятельности является игровая. Именно на это следует опираться педагогу. Важно заинтересовать детей, вовлечь их в процесс обучения, используя игровые методы обучения. В начальной школе изучаются такие темы, как «Еда», «Овощи», «Фрукты». Ученики будут в восторге, если им предложить поиграть в «Магазин» или в «Ресторан». Используя игровые методы обучения, следует помнить о наглядности. Можно использовать карточки, на которых изображены различные овощи и фрукты. (Дети могут заранее подготовить их дома). Либо можно купить игрушечные овощи и фрукты и использовать их в качестве пособия, тем самым реализуя наглядный метод обучения в изучении английского языка. При изучении темы «Животные», можно предложить младшим школьникам принести игрушки и на уроке научить обучающихся рассказывать о своём любимом животном. Можно поиграть в «Зоопарк». Учитель даёт образец/структуру. Каждому школьнику хочется рассказать о своём животном, без напряжения для учеников происходит отработка грамматического навыка, но уже не в скучной форме, а в виде игры. Таким образом, ненавязчиво, без стресса, часто с яркими эмоциями и впечатлениями обучающиеся запоминают и овладевают определённым грамматическим правилом.

Школьники младшего возраста любознательны, имеют богатое воображение, у них хорошо развита память, они не зажаты и открыты. Всё это необходимо учитывать в учебном процессе. С огромным удовольствием обучающиеся включаются в интересную деятельность во время урока. Следовательно, учителю необходимо научиться моделировать воображаемые ситуации. Успешное запоминание происходит только тогда, когда учебный материал является частью интересной и осмысленной деятельности на уроке. Следует отметить, что деятельность младшего школьника в процессе обучения не должна ограничиваться только вовлечением его в игровую деятельность. Ребята, находясь в школе, включаются в учебную деятельность по овладению знаниями и умениями.

Школьников нужно вовлекать в учебную деятельность, потому что цель освоения грамматики английского языка не просто овладеть набором грамматических структур, а выработать умение передавать при помощи средств изучаемого языка необходимое содержание. Другими словами, деятельность обучающегося заключается в активном овладении грамматическими конструкциями, умением их преобразовывать. Начальный этап обучения является самым важным, потому что именно в младшем школьном возрасте могут быть сформированы потребность в учении и умение учиться. Важно правильно организовать учебный процесс школьников, учитывая структуру деятельности. 3 стороны деятельности: 1. мотивационная; 2. целевая; 3. исполнительная. При работе с младшими обучающимися опытные педагоги используют проблемную историю или сказку. Чтобы заинтересовать школьников, важно с первого занятия вовлечь их в сюжет необычной истории или волшебной сказки. Уроки можно построить в виде путешествия, где героев ожидают различные приключения, встречи с пиратами и т. д. С развитием сюжета истории ученики знакомятся с новыми героями, городом, где они живут, школой, где они учатся. Погружаясь в сказочную атмосферу, младшие школьники не замечают, как оказываются во власти вымысла, и буквально всё становится для них интересным. Следует отметить, что при использовании этого приёма раскрываются коммуникативные намерения сказочных персонажей и средства их выражения. Встречаясь с дружелюбными героями, дети учатся вежливым словам и выражениям, например, Good morning! Nice to meet you! Glad to see you! Etc. Встречаясь с героями, которые любят похвастаться, ученики знакомятся с модальным глаголом can. Но есть и такие персонажи, которые любят приказывать. Таким образом, младшие школьники осваивают повелительное наклонение. Итак, мы видим, что волшебные истории выступают не только в качестве мотивирующего приёма, они являются источником познания.

При обучении школьников иностранному языку перед ними обязательно нужно ставить цели. Ученик должен представлять и понимать, чего именно он должен достигнуть. Следует отметить, что в предметной ситуации также должна быть объективная цель. Конечной целью младших школьников при знакомстве с волшебной страной или городом – отправиться в путешествие. Однако, сначала ученики должны выучить язык жителей этой страны или города. Только в этом случае они смогут отправиться в далёкое путешествие. В учебной деятельности перед школьниками ставятся конкретные учебные задачи. Важно, чтобы обучающиеся занимались самостоятельным поиском, чтобы решить те или иные учебные задачи. Конечно, какая-то часть знаний поступает в готовом виде, но нужно научить детей самостоятельно приобретать знания. Именно знания, добытые в результате самостоятельной поисковой деятельности, являются наиболее прочными. Исполнительная сторона деятельности есть нечто иное, как процесс выполнения обучающимися определённых действий.

При обучении младших школьников грамматике английского языка следует отметить действия по оформлению высказывания. Действие – это образец, которым в процессе обучения должны овладеть ученики. 1. Сначала ребёнок будет проговаривать грамматическую структуру с опорой на готовую модель. 2. Далее речевая деятельность будет выполнена без опоры на модель. 3. В конечном итоге, ученик сможет употребить грамматическую структуру в ситуации. Работа с учениками младших классов должна строиться таким образом, чтобы было предусмотрено чередование различных видов деятельности. Внимание обучающихся этого возраста не может долго концентрироваться на одном виде деятельности. Целесообразно включать различные физкультурные минутки, чтобы дети имели возможность отдохнуть. Делать упражнения с детьми можно с использованием несложных рифмовок на английском языке, в которых присутствуют грамматические структуры. Например: Hands up, Hands down, Hands on hips, Sit down, Stand up, Hands to the sides, Bend left, Bend right, Hands on hips, One, two, three-hop! One, two, three-stop! Младшие школьники с удовольствием выполняют упражнения, повторяют слова,

обучение происходит в дружелюбной и благоприятной атмосфере сотрудничества. Учитель также выполняет зарядку вместе с детьми. При этом задействованы различные виды памяти человека: зрительная, слуховая, двигательная и эмоциональная. Известно, что, когда происходит взаимодействие нескольких видов памяти, учебный материал переходит в долговременную память. Не секрет, что педагогам часто приходится работать с учениками разного уровня подготовки. В любом школьном коллективе всегда есть сильные, средние и слабые ученики. Изучение грамматических структур всегда легче даётся сильным ученикам. Поэтому сильным ученикам следует давать более сложные задания и спрашивать их первыми, так как им требуется меньше времени на подготовку. В то время как более простые упражнения, например, на подстановку следует дать слабым ученикам. Но главное, чтобы все обучающиеся поняли новую грамматическую структуру и в дальнейшем смогли бы применить её в нужной речевой ситуации.

Таким образом, чтобы сделать процесс изучения грамматики английского языка на начальном этапе наиболее эффективным, необходимо учитывать психолого-возрастные особенности младших школьников, использовать игровые методы обучения, моделировать воображаемые ситуации, обратиться к приёму проблемной истории и обязательно учитывать индивидуальные особенности ребёнка.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Верещагина, Рогова Г.В. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в общеобразовательных учреждениях. – М., 1998.
2. Бориско Н.Ф. Сам себе методист, или Советы изучающему иностранный язык. – Киев: Фирма «ИНКОС», 2001.
3. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам. Пособие для учителя. – М.: АРКТИ, 2000.
4. Колкер Д.Г. Практическая методика обучения иностранного языка: Учеб. пособие / Я.М. Колкер, Е.С. Устинова, Т.М. Епалиева. – М.: Изд. центр «Академия», 2000. – 264 с.
5. Программа начального образования по английскому языку / В.В. Сафонова, Е.Н. Соловова. – М.: АСТ: Астрель, 2006. – 47 с.

Гулбаҳор Аҳмедова
(Фарғона, Ўзбекистон)

КИЧИК ЁШДАГИ ЎҚУВЧИЛАРДА КОГНИТИВ РИВОЖЛАНИШ АСОСЛАРИ

Когнитив ривожланиш боланинг ақлий ва интеллектуал кўникмаларини инобатга олади. Когнитив ривожланиш болада одамлар, нарсалар ва атроф- муҳитдаги рўй бераётган ҳодисалар билан муносабатга киришишдаги тўхтовсиз жараён. Идрок этиш деганда биз маълум бир ахборотнинг танилиши, қайта ишланиши, ташкил этилиши ва кейин тўғри ишлатилишини тушунамиз. Когнитив жараён кашф қилиш, тушуниш, танлаш, гуруҳларга ажратиш ва ёдда тутиш каби ақлий кўникмаларни ўз ичига олади. Болаларда идрок этиш деганда фикрларни баҳолаш, қарорлар қабул қилиш, қонун қоидаларни тушуниш ва маълум бир иш ҳаракатининг келажакда қандай оқибатларга олиб келишини тасаввур қилиши каби кўникмалар назарда тутилади. Қабул қилиш жараёнини ривожлантириш ахборотни қуйидаги ҳислар: кўриш, сезиш, ушлаб кўриш, хидлаш, таъм билиш ва тана ҳаракати орқали қабул қилишнинг мураккаб жараёнидир. Қабул қилиш жараёни бирор бир ёки бир нечта ҳислар орқали олинган ахборотнинг қайси бири муҳим, фарқлари нима каби саволларга жавоб беради.

Қабул қилиш жараёнини ривожлантириш ахборотни қуйидаги ҳислар: кўриш, сезиш, ушлаб кўриш, хидлаш, таъм билиш ва тана ҳаракати орқали қабул қилишнинг мураккаб

жараёнидир. Қабул қилиш жараёни бирор бир ёки бир нечта хислар орқали олинган ахборотнинг қайси бири муҳим, фарқлари нима каби саволларга жавоб беради. Инсон руҳияти, табиатини тадқиқ қилувчи олимлар кашф қилишганки, инсон мияси атрофга, бутун фазога фикр тарқатиб туради ва ўз навбатида чексиз фазода тарқаладиган бошда кишиларнинг фикрларини ҳам қабул қилиб туради. Мия – мураккаб компьютер бўлиб, у ҳам қабул қилувчи, ҳам тарқатгич вазифаларини ўта мукаммал бажаради. У барча фикр – яхшиси-ю, ёмонини ҳам бир зайлда қабул мослашган.

Бу ҳақда Ш Раззоқов қуйидагиларни келтиради: “Сиз ва бизнинг хулқ-атворимиз, қилиқ амалларимиз, одату одобимиз, барча мушакларимиз ҳаракати, хуллас, барча фаолиятимиз асосий манбаи аслида фикрдир. Ўз навбатида ижобий фикрдан яхши фаолият, салбий фикрдан эса ёмон фаолият юзага келади. Шу боисдан инсоният онгини таниб олибдики, барча таълимотлар динлар, юксак ғояларнинг бош мақсади – инсон миясига эзгуликни, яхшиликни, одамийликни сингдиришга асосланган.

Фикрлар фазода электромагнит нурлари каби тез ва тўхтовсиз тарқалади, дедик. Бир киши тарқатадиган фикрни бошқа киши, кўпчилик қабул қилиб олади. Киши бошқа кишига шу тахлит фикрий таъсир кўрсатади. Фазодаги фикрий тўлқинлар орқали сиз, бошқалар ҳақда қандай ўйласангиз; атрофдагилар ҳам сиз ҳақда ана шундай ўйлашига олиб келади.

Ўз ички дунёсини, хулқ-атворини, яъни шуларни шакллантирадиган фикр ва туйғуларини бошқара олган, шу тахлит руҳий, ахлоқий, маънавий камолотга, интилган соғлом одам бу дунёда чинакам бахтли. Буларга эришиш учун фикр кучидан фойдалана билиш лозим.

Аммо мураккаблиги шундаки, инсоннинг яхши нарсаларга эришиши қийин кечади. Шу жумладан, кучли фикрларни жиловлаб ўз йўриғига солиши ҳам. Негаки, кучли, мазмундор фикрлар миянинг катта кучланиши, содда қилиб айтсак, ишлаши ва зўриқиши туфайли пайдо бўлади. Афсуски, инсон табиатан лоқайдликка иштиёқмандроқ.

Инсон ўйлаганда, фикрлаганда унинг боши атрофида кўзга кўринмас ғойибий қувват-ахборот оқими таралади, бу эса атроф муҳитга, хусусан, шу инсон атрофидаги кишиларга озми-кўпми ўз таъсирини кўрсатади. Фикр қатъийлиги кишига куч бағишлайди, иродани тоблайди, буюк ҳузур-ҳаловат беради, охир оқибат мақсадга етказади. Кучсиз фикрлар эса кишини иродасиз, журъатсиз одамга айлантиради. Буни бирор тузум мисолида яққол кўриш мумкин. Биз ихтиёрий тарзда юз ўгирган социалистик тузумда эркин фикрлашга изн берилмаган. Эркин фикрлайдиган кишилар таъқиб остига олинганлар. Натижада қўрқоқ, муте кишиларнинг жамияти юзага келган. Фикран қул, жисмонан тобе кимсаларнинг жамияти кучли бўлиши ҳам мумкин. Чунки фақат бир фикр бошқариб турадиган бундай куч аслида ёввойи бўрилар тўдасини эслатади. Фақат инстинктга бўйсунадиган, ёвузлик ва очкўзликдан бошқа мақсади бўлмаган бўрилар тўдаси ғоятда қўрқинчли ва қудратли кучдир, фақат ёвуз куч.

Бир хилда фикрлайдиган жамият онгимизга синдирган ва миямизни заҳарлаган асоратлардан қутилиш осон кечмаётгани боиси шулардир.

Нутқдаги сўз – фикр маҳсули, унинг рўёбга чиққан меваси. Сўзда эса фикр мазмуни, фикр ва ирода кучи, кучланиш мужассам. Бир марта айтилган фикр – сўздан кўра такрор ва такрор айтилган фикр ва сўзнинг таъсири кучли. Инсонларни тўдага, фикрламайдиган оломонга айлантирадиган восита ҳам – бир хил фикрнинг ғоят кўп такрорланиши, тинмасдан онгимизга сингдирилиши саналади.

Оилада фарзандларни доимо яхши ўй суриб, яхши фикрларни жамлаб юришга одатлантириш лозим. Зеро оилада фикр тарбияси ҳам муҳим масала ҳисобланади. Фарзандларга қуйидагиларни уқтиришлозим:

– нимани мақсад қилган бўлсангиз, фақат шу ҳақда фикрланг. Фикрда нима мужассам бўлса, масалан, эзгулик муҳаббат ташиса, у ўзига худди шундай эзгу фикрларни қўшиб олади. Ёмон, ёвуз фикр эса ўз эгизакларини топади ва урчиб бораверади. Табиатда манфий

ва мусбат тортишувлар мавжудлиги боисдан яхши ва ёмон фикрларнинг қўшилиши, бир мияда омухта холга келиш ҳодисаси ҳам учрайди.

– кишининг фикри атрофдагиларга эмас, унинг ўзига ҳам таъсир ўтказади. Ҳар қандай фикр инсоннинг руҳий-маънавий оламида ва шу билан бирга унинг жисмида, қиёфасида ўз «изи»ни қолдиради.

Олим А.Игнатенко қуйидаги тўққиз фикрни, оламга ахбор-қувват тарзида тарқатиб туришни маслаҳат беради. Булар:

– қутқариш ҳақидаги фикр инсонни хавф-хатардан қутқаришга йўналтиради.

– муҳаббат борасидаги фикр қалбга чексиз муҳаббат ато этади.

– мусаффолик ҳақидаги фикр – тирик ва нотирик мавжудотни тозалайди.

– дўстлик ҳақидаги фикр – кишиларни бирлаштиради.

– соғлиқ борасидаги фикр – хасталиклардан халос бўлишга ёрдам беради.

– шодлик борасидаги фикр – кишиларга шодлик бағишлайди.

– шифобахш фикр борки, тирикликни тоза сақлайди.

– эзгулик ҳақидаги фикр – ёвузликни бартараф этади.

– жон-руҳ тўғрисидаги фикр – инсонни қусур-иллатлардан халос қилади.

Демак, инсон фикр тарқатиш борасида худбин бўлмаслиги керак. Ерда яшовчи эмас, ўзини ўйлайдиган банда эмас, шу коинот фарзанди, унинг оддий хизматкори тарзида фикрлаши керак”.

УДК 375.929

Зухра Ахмедова
(Ташкент, Узбекистан)

TASVIRIY FAOLIYAT VOSITALARI BILAN KORREKSION-PEDAGOGIK TA’SIR ETISHNING NAZARIY ASOSLARI

Mazkur maqolada tasviriy faoliyat vositalari bilan korreksion-pedagogik ta’sir etishning ilmiy-nazariy asoslari yoritilgan. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda motor disgrafiyani bartaraf etishda tasviriy faoliyat vositalarini qo‘llash texnologiyalari ochib berilgan.

Tayanch so‘zlar: *tasviriy faoliyat vositalari , korreksion-pedagogik ta’sir, motor disgrafiya, bartaraf etish, geometrik predmet, grafo-motor ko‘nikmalar.*

This article describes the means of correction and teaching the scientific theory of exposure. Small school-age students to remove the engine disgrafia, open the visual media technologies.

Key words: *visual tools, correction-pedagogical effect, the motor disgrafia, remove, graphic-motor skills.*

So‘nggi o‘n yillikda mamlakatimizdagi kabi chet el tadqiqotchilari va amaliyotchilarining e’tibori bolalardagi rivojlanish kamchiliklarini tuzatishda tasviriy faoliyatni qo‘llash imkoniyatiga qaratilmoqda.Tasviriy faoliyat individual-psixologik hususiyatlarni tuzatish vositasida sifatida avvaldan mutaxassislar e’tiborini tortgan. Bu muammoga chet el olimlari – F.Gudnaf, G.Kershenshteyner, A.Klark, S.Levinshteyn, M.Lindstrem, G.Lyuke, K.Maxover, J.Piaje, K.Shtern, X.Eng [3, 113 b.] tadqiqotlarida asos solingan. Tasviriy faoliyatni rivojlanishida kamchiligi bo‘lgan bolalarni o‘qitishdagi ahamiyati rus olimlari – L.S.Vigotskiy, A.I.Grabrov, V.P.Kashenkolar tomonidan qayd etilgan.Tasviriy faoliyatni ta’limdagi ahamiyatini ko‘pgina buyuk pedagoglar yuqori baholashgan (I.Distverveg, Ya.A.Kamenskiy, Dj.Lokk, I.Pestolossi, J.J.Russo [4, 163 b.]). I.Desterveg rasm chizuvchi bir soatda to‘qqiz soat qarab turgandan ko‘ra ko‘proq narsa olishni ta’kidlaydi.Ya.A.Komenskiy umumta’lim kursiga rasm chizishni bolalardagi hissiyotlar va kuzatuvchanlikni rivojlantirish uchun zarur mashg‘ulot sifatida kiritishni taklif etgan. I.G.Pistolossi

tasviriy san’atga umumta’lim (predmeti) fani sifatida qarab, boshlang‘ich sinflarda rasm chizishga alohida e’tibor qaratgan. Tadqiqotchining fikricha, u yozuvdan oldinda bo‘lishi kerak, chunki rasm chizish ancha oson o‘zlashtiriladi va harflarni yozish jarayonini engillashtiradi: “Yozuvda shunday narsa borki, bu huddi rasm chizishdagi kabi ixtiyoriy chiziqli shakllar, shuning uchun u umumiy chiziqli rasmlar qoidasiga amal qilishi kerak. Bu asosiy holat tabiat talablariga to‘liq mos keladi: bola chiziqli rasmlar asosini 2-3 yil oldin, yozuvni yaxshi egallashidan avval o‘zlashtirish qobiliyatiga ega. Demak, men bolalarni rasm chizishiga yozuv haqida gap boshlamasdan avval o‘rgataman va shu metodga ko‘ra, ular harflarni odatda bu yoshda kuzatilmaydigan, hech bir nuqsonsiz yozishga o‘rganadi” [2, 156 b.]. I.Shmidt rasm chizish mashg‘ulotlarida qo‘llarni rivojlantiruvchi va uni yozuvga tayyorlovchi, chiroyli shakllarni topishga yordam beruvchi, tasavvurni rivojlantiruvchi, o‘z ichiga geometrik predmetlarni chizishni qamrab oluvchi maxsus mashqlarni qo‘llash zarur, deb hisoblangan. I.Shmidt fikricha, rasm chizish nafaqat qo‘llar uchun mexanik mashqlar hisoblanadi, balki kuzatuvchanlik, shakllarini xis qilishni rivojlantiruvchi aql gimnastikasi hamdir.Rasm chizish va yasashni o‘z ichiga olgan qo‘l mehnatiga muhim o‘rin ajratilgan tarbiya tizimini ishlab chiqqan F.Frebel bolani rivojlanishi uchun tasviriy faoliyatning muhim ahamiyati haqida yozgan.K.D.Ushinskiy fikricha, tasviriy faoliyat bolalarda kuzatuvchanlikni, shu bilan birga xotira, tafakkur, tasavvur kabi ruhiy jarayonlarni rivojlantirishda eng yaxshi vositalardan biri hisoblanadi. “Bolalar ... shakllar, bo‘yoqlar ... sezgilar bilan fikrlaydi, – deb yozadi K.D.Ushinskiy va pedagoglarni bolalar tafakkurining bu xususiyatlariga tayanishga chaqiradi. – Demak, insoniyat ongiga kiruvchi hamma narsa sezgilar orqali kiradi, bunda ongni rivojlanishining birinchi bosqichi – bu ongli sezish, u aqliy rivojlanishga hizmat qiladi ...” [2, 89 b.].

M.Montessori ham tasviriy faoliyatga qiziqarli qarashlarini bildiradi. Rasm chizish jarayonida ranglarni his qilishni shakllanishi tadqiqotchining fikricha, bolaning psixofiziologik rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Aynan tasviriy faoliyat, olimning ta’kidlashicha bolalarni sensor rivojlanishiga olib keladi. M.Montessori aqli zaif bolalarda sezgi organlarini rivojlantiruvchi metodni ishlab chiqdi, keyinchalik u sog‘lom bolalarni o‘qitishda ham qo‘llanila boshladi. Montessori sistemasi bo‘yicha o‘qitish asosida sensor tarbiya yotadi. “Bolalarni sensor materiallar bilan ishlashi 2 ta maqsadni ko‘zlaydi. Ulardan biri umumiy va to‘g‘ri – bolani sensor sezgirligini takomillashtirish va rivojlantirish bosh miyadagi to‘qimalarini rivojlantirish. Ikkinchi maqsad ham shunga o‘xshash, ammo bundan ham muhimroq. Uning muhimligi shundaki, bolada kuzatish, analiz va sintez qilish qobiliyaqtini, asosiysini ajratish va asosli klassifikatsiyalashni rivojlantirish. Bunda turli xotira turli rivojlanadi, ya’ni tushunchalar o‘zlashtiriladi va tafakkurning yangi darajasiga o‘tishga tayyorgarlik amalga oshadi. Umumiy yo‘l ko‘rgazmali-harakat tafakkuridan ko‘rgazmali-obrazli tafakkur yo‘liga o‘tadi” [4, 65 b.]. Hozirgi vaqtda tadqiqotchilar rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan korreksion ishlardagi tasviriy faoliyat imkoniyatlarini ko‘proq ko‘rsatmoqda.L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, S.L.Rubinshteyn va boshqa olimvlarning qarashlariga ko‘ra, rasm chizish to‘g‘ridan-to‘g‘ri muhim psixik funksiyalar bilan (ko‘ruv va ko‘ruv-fazoviy idrok, ko‘ruv-motor koordinatsiyalari, tafakkur operatsiyalari va boshqalar) bog‘liq va shu bilan birga rasm chizishni bolalar rivojlanishidagi kamchiliklarni korreksiyalashning muhim omili deb hisoblash kerak [1, 23 b.]. Bola psixikasi shakllanishida, tasviriy faoliyat nafaqat uni psixik rivojlanishidagi ma’lum natijalarni ko‘rsatadi, balki bu rivojlanishga turtki bo‘lib hizmat qiladi. Shunga bog‘liq ravishda tadqiqotchilar tomonidan tasviriy faoliyat turli jihatlardan ko‘rib chiqildi: bolalarni psixologo-pedagogik o‘rganish vositasi sifatida va pedagogik ta’sir vositasi sifatida. Tasvirlash jarayonining bilish ahamiyati uni badiiy bajarilishi bilan bog‘liq. K.P.Yagodovskiy fikricha, tasviriy faoliyat kuzatuvchanlikni faollashtirib va chuqurlashtirib maktab dasturidagi turli bilimlarni yaxshi o‘zlashtirilishiga olib keladi. Badiiy pedagogika sohasidagi pedagoglar N.A.Vetlugina, V.A.Ezikaeva, T.S.Komarova, N.P.Sakulinalar tasviriy faoliyat jarayoni o‘zida bilish va hissiy faoliyatlarni birlashtiruvchi psixik faoliyatni aks ettirishni ta’kidlaydi [2, 89 b.].Tasviriy faoliyat bolalarning sensor rivojlanishini ularda predmetlarning tuzilishi, shakli, rangi va hajmi haqidagi tasavvurlarni shakllantirish yo‘li bilan rivojlantiradi, chiziqlar va bo‘yoqlar haqida chuqur, boy idrok etishga olib keladi, nutqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. A.V.Brushlinskiy, N.N.Volkova,

Ye.I.Ignateva kabi olimlarning ishlarida tasviriy faoliyat jarayonida o‘quvchilarda kuzatuvchanlik, ko‘ruv xotirasi, tasavvur shakllanadi va maktab ta’limi jarayonida oladigan bilimlarni o‘zlashtirishga asos bo‘lib xizmat qiladigan ko‘pgina tasavvurlar aniqlanadi, deb ta’kidlanadi [4, 56 b.].Tasviriy faoliyat nafaqat bola tarbiyasidagi mavjud shakllarni aks ettiradi, balki ular oldiga perseptiv faoliyatning ancha takomillashgan turlarini shakllantirish vazifalarini qo‘yadi. Ye.I.Ignatev tasviriy qaoliyatni bolalarda ko‘ruv idrokini rivojlanishga ta’sir etish mexanizmini qo‘yadi. Tasviriy faoliyatda ko‘ruv-fazoviy idrokni shakllantirilishiga alohida e’tibor qaratiladi (B.G.Ananev, A.D.Botvinnikov, O.I.Galkina, B.F.Lomov, Ye.F.Ribalko). Rasm chizish jarayonidagi idrokning o‘ziga xosligi haqida gapira turib B.M.Teplov fikrlash operatsiyalarini faollashtiruvchi hissiy bo‘yoqdorlikning mavjudligini ta’kidlaydi, tadqiqotchining fikricha tasviriy faoliyat rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan ishlashdagi tkorreksion-pedagogik ish qiymatini belgilaydi.A.A.Smirnov, S.S.Stepanov va boshqa olimlar bolalar rasm chizishiga tafakkurning analitik-sintetik turi sifatida qarashadi: bola rasm chiza turib, ob’ektni yangitdan shakllantiradi, o‘z bilimini grafik jihatdan takomillashtiradi, predmetlar olami qonuniyatini o‘rganadi.Analiz, sintez, qiyoslash, rejalashtirish va boshqa tafakkur faoliyatlari tasviriy faoliyatni muvaffaqqiyatli kechishini ta’minlaydi va o‘zlari ham rasm chizish jarayonida takomillashadi.V.S.Muxina, D.N.Uznadze va boshqa tadqiqotchilarning ma’lumotlariga ko‘ra rasm chizish jarayonida asosan bosh miyaning o‘ng yarim shari ishlari bilan bog‘liq aniq obrazli tafakkur, shuningdek, chap yarimshar javobgar bo‘lgan mavhum-mantiqiy tafakkur shakllanadi [2, 111 b.].Tasviriy faoliyatni muvaffaqqiyatli kechishi uchun maxsus grafik malakalar ham zarur: qo‘l harakatlarini boshqara olish, qo‘l harakatlarini ko‘ruv nazoratiga bo‘ysundirish, qalam, mo‘yqalam, bo‘yoqlardan to‘g‘ri foydalanish. Rasm chizish mashg‘ulotlari jarayonida bu malakalar mustahkamlanadi,yozuv ko‘nikmasini shakllanishi uchun yaxshi sharoit yaratadi (E.V.Guryanov, A.R.Luriya).Tasviriy faoliyat sohasidagi pedagogik g‘oyalarni sharhlay turib biz tadqiqotchilar bu qaoliyatni korreksion-rivojlantiruvchi imkoniyatlari haqida va tasviriy vositalarni rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan korreksion ishlarda foydalanish haqida hamfikrdir degan xulosaga keldik. Yuqorida aytilganlar kichik maktab yoshidagi optik va motor yozuv buzilishlariga ega o‘quvchilarni nuqsonlarini korreksiyalash va oldini olish bo‘yicha ishlarga to‘liq asos bo‘la oladi. Korreksion ishlar jarayonida o‘quvchilar taqqoslashni yaxshi amalga oshira boshlashadi, grafik ob’ektlardagi o‘xshashalik va farqlarni, butun va uning qismlari o‘rtasidagi aloqani oson o‘rnatishadi. Grafik faoliyat jarayoni qalam ushlaydigan va va chiziqlar o‘tkazadigan barmoqlar, qo‘llarning muskul bo‘g‘im ishlari, kinesetetik sezgilari bilan bog‘liq maxsus mashqlar davomida harakatlarning aniqligi va dadilligi-, ko‘ruv-harakat sezgilarining koordinatsiyalashda rivojlantiriladi. Grafik faoliyatda grafik butunlik haqidag aniq tasavvur muhim ahamiyatga ega bo‘lib, u o‘ziga qo‘l va barmoqlar harakatini bo‘yundiradi. Ko‘ruv va harakat nazoratining birligi tasviriy faoliyat va yozuvni muvaffaqiyatidagi zarur shart hisoblanadi. Rasm chizishda va yozuvdagi qator bir xil xususiyatning bolada tasviriy faoliyat va yozuv ko‘nikmasining rivojlanishida o‘ziga xos asas paydo qiladi.Tasviriy vositalardan foydalanib mashqlar o‘tish jarayonida mayda qo‘l materikasining takomillashmaganligi alohida harakatlarni bajarishda va bir harakatdan boshqasiga o‘tishdagi qiinchiliklar asta-sekin bartaraf etib boriladi. Grafik o‘yinli mashqlar qo‘llarni ongli va aniq harakatlar bajarishga o‘rgatdi, ularga egiluvchanlik va qat’iylik bag‘ishladi. Ko‘ruv ongli kinestetik sezgilar, harakatlar o‘nalishi va sifatini nazorat qilish imkonini berdi. Natijada grafo-motor ko‘nikmalarning rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. – М.: Просвещение, 1999.
2. Новая модел обучения в специальних общеобразовательных учреждениях / Под ред. А.М. Щербаковой. – М.: Изд-во НС ЭНАС, 2001.
3. Садовникова И. Н. Нарушения писменной речи и их преодоление у младших школников. – М., 1995. – 146 с.
4. Садовникова И.Н. Нарушение пысменной речи у младших школьников. – М., 1993.

УДК 378.147.227

Людмила Білан, Ольга Якимович
(Бережани, Україна)

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ У СИСТЕМІ МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Розглянуто форми та методи організації самостійної роботи студентів, з метою підвищення рівня самостійності при модульному навчанні.
Ключові слова: *модуль, рейтинг, систематизація, творчість, пізнання, самоконтроль.*

Consider the forms and methods of organization of independent work of students, with the aim of increasing the level of autonomy for unit training.
Key words: *module, rating, classification, creativity, cognition, self-control.*

Науково-технічний прогрес можливий лише за умови постійної самоосвіти особистості. Загальною проблемою вищої освіти є зменшення кількості годин на вивчення програмового матеріалу. Самостійна робота студента є провідним способом активного та розвиваючого навчання. Самостійна робота студента з конкретної навчальної дисципліни може виконуватися у бібліотеці, навчальних кабінетах і лабораторіях, комп'ютерних класах, а також в домашніх умовах. Викладач визначає обсяг і зміст самостійної роботи, узгоджує її з іншими видами навчальної діяльності, розробляє методичні засоби проведення поточного та підсумкового контролю, аналізує результати самостійної навчальної роботи кожного студента. Реалізація положень Болонської конвенції в Україні, вимагає відведення на самостійну роботу студентів не менше 50 % аудиторного часу.

Вищий заклад освіти повинен створити студенту всі умови, необхідні для успішної самостійної навчальної праці, а також надавати йому потрібні для цього методичні засоби (навчальну літературу, лабораторне обладнання й устаткування, електронно-обчислювальну техніку тощо).

Жан-Жак Руссо вважав, що учневі необхідно мати всеосяжний розум і здатність самостійно набувати знання. А цього можна досягти лише за допомогою «… хорошонаправленной свободы, а не насилия и принуждения», тому, що «… о вещах, которым научаешься сам собой, гораздо болем ясные и верные понятия, нежели о тех, с которыми знакомят нас чужие уроки».

К.Д. Ушинський самостійну роботу бачив єдиним підґрунтям плідного навчання. Він наголошував, що організація самостійної діяльності учня – це найнеобхідніша і одночасно найскладніша місія педагога як творчої особистості й компетентного професіонала.

Навчальний процес повинен бути організований так, щоб студент без примусу прагнув до систематичного, активного оволодіння знаннями. При цьому він повинен самостійно оцінювати свій рівень підготовки, вибирати, визначати рівень засвоєння знань (не нижче визначеного мінімуму), відчувати задоволення від навчання.

Цьому сприяє введення модульної організації навчального процесу та впровадження нових технологій, які ґрунтуються на застосуванні рейтингової системи організації самостійної роботи студентів і оцінки їх знань. Рейтингову систему не слід розглядати лише як систему визначення якості успішності, крім контрольно-оцінювальної функції, вона водночас є засобом організації навчальної діяльності. Ця система оцінки роботи може стати чи не найсуттєвішим фактором стимулювання пізнавальної діяльності студентів. Рейтингова система оцінки індивідуалізує навчання, вона базується на визначенні навчального рейтингу студентів протягом всього періоду навчання, підтверджує можливість досягнення більш високого рівня підготовки спеціалістів. Як форма організації самостійної роботи студентів і контролю навчальної роботи, вона активно впливає на характер навчального процесу. Ця система дозволяє розширити рамки самостійної роботи студентів.

Розбиваючи певний курс на модулі – функціонально завершені частини і оцінюючи будь-які дії студента в пізнавальному процесі певною кількістю балів, ми робимо самостійну роботу студента більш організованою.

Виконуючи самостійну роботу за модулем, студентам необхідно спочатку детально розібратися з дидактичною основою навчального матеріалу: визначити завдання, розібратися з основними формулюваннями, термінами і поняттями. Після цього слід опанувати методичну складову досягнення цілей навчання. Студенти самостійно обирають відповідні методи і поступово досягають відповідного рівня сформованості творчого досвіду. На цьому шляху вони індивідуально виконують функцію самоконтролю, а в підсумку тестують свої знання, вміння та навички перед викладачем, отримуючи відповідний рейтинг за бальною оцінкою.

Оволодіння уміннями і навичками самостійної роботи є необхідною передумовою для якісного засвоєння модульної навчальної програми і успішної професійної діяльності. Встановлено, що логічні та специфічні прийоми розумової діяльності формуються в певному порядку і проходять в декілька етапів. Перший етап – попереднє ознайомлення з предметом, де студенти отримують необхідні пояснення про мету діяльності. На другому етапі студенти засвоюють технологію діяльності. На третьому етапі відбувається засвоєння нової дії. На четвертому етапі відбувається перетворення дії за параметрами її узагальнення і згорнутості, в результаті чого виділяються головні моменти. П’ятий етап – розумовий. Дії на цьому етапі виконуються у формі внутрішньої промови. Вона максимально скорочується й автоматизується. Внутрішня промова відбувається автоматично і в основному за межами самоспостереження.

Тільки за такої послідовності формування розумових дій студент має можливість на високому рівні опанувати нові знання і набути можливості реалізувати їх на практиці. Найбільш важливу роль у цьому процесі психологи відводять етапу матеріальної дії, наявність якої істотно підвищує ефективність самостійної роботи. Тому доцільно широко використовувати навчально-дидактичні і матеріальні засоби (схеми, креслення, моделі тощо).

Велике значення для підвищення рівня самостійності при модульному навчанні має високий рівень систематизації знань і вмінь; проблемне викладання навчального матеріалу, а також акцент на формування методів діяльності. Тому модульне навчання є ефективним засобом, що забезпечує плідну самостійну навчально-творчу діяльність студентів.

Отже, самостійна робота в усі часи вважалася необхідною для навчання і виховання підростаючого покоління. Підвищення ефективності навчання на основі модульної технології можливе лише за умови суттєвої пріоритетності в цій технології оптимальної самостійної пізнавально-творчої діяльності студентів. Модульно-рейтингова система навчання створює можливості для всебічного розвитку особистості студента. Співпраця викладачів та студентів виступає як засіб педагогічного стимулювання навчання, посилення ролі самооцінки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гризун Л. Є. Дидактичні особливості сучасного комп’ютерного підручника / Л. Є. Гризун // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи. – Х.: ХДПУ, 2000.

2. Журавська Л. М. Концептуальні умови управління самостійною роботою студентів у ВНЗ / Л. М. Журавська // Освіта та управління. – Т. 3. – 1999. – №2.

3. Фіцула М. М. Вступ до педагогічної професії: Навч. посіб. для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – Т.: Навчальна книга "Богдан", 2003.

4. Методика викладання у вищій школі / В.М. Нагаєв. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 232 с.

5. Козаков В.А. Самостійна робота студентів, як дидактична проблема / В.А. Козаков. – К. : НМК ВО, 1990. – 62 с.

УДК 378.147

Уляна Бурдаш, Ірина Тернова
(Бережани, Україна)

ШЛЯХИ АКТИВІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У пропонованій статті йде мова про цілеспрямоване використання методів, прийомів і засобів активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів, а саме про застосування діалогічних методів навчання, різноманітних форм самостійної роботи студентів над навчальним матеріалом, які створюють сприятливі умови для розвитку навчально-пізнавального інтересу, формування мотивів і мотивації навчання.

Ключові слова: *навчально-пізнавальна діяльність, студент, знання, навчання, активність, мотивація.*

This article deals with the purposeful use of methods, techniques and means to activization of teaching and learning of students, namely the application of dialogical teaching methods, various forms of independent work on course material, that create the favorable conditions for the development of educational and cognitive interest formation motives motivation and learning.

Keywords: *educational and cognitive activities; student; knowledge; training; activity, motivation.*

У навчальному процесі вищого навчального закладу особливе місце займають такі організаційні форми, які забезпечують активність студентів на заняттях, підвищують знання і індивідуальну відповідальність за результати праці. Ці завдання можна успішно вирішувати через технологію застосування активних форм навчання.

Навчання завжди відбувається в процесі спілкування й ґрунтується на вербально-діяльнісному підході. Слово водночас виступає засобом вираження та пізнання суті явища і знаряддям комунікації та способом організації практичної пізнавальної діяльності студентів.

Активізацію можна визначити як довготривалий, постійно діючий процес спонукання студентів до цілеспрямованого навчання, орієнтований на подолання пасивної і стереотипної діяльності, уникнення спаду і застою в розумовій роботі. Головна мета активізації – формування активності студентів, підвищення якості навчально-виховного процесу.

У педагогічній практиці використовуються різні шляхи активізації пізнавальної діяльності: різноманітність форм, методів, засобів навчання, виправданий і свідомий вибір яких, за умов умілого та педагогічно виправданого поєднання, суттєво впливає ефективність навчальної діяльності, стимулює активність і самостійність студентів.

Найбільшої активності студентів можливо досягти тоді, коли під час занять створюються ситуації, у яких студенти самі повинні: - відстоювати свою думку; - брати участь у дискусіях і обговореннях; - ставити питання своїм товаришам і педагогам; - рецензувати відповіді товаришів; - оцінювати відповіді і письмові роботи товаришів; - самостійно вибирати посильне завдання; - знаходити декілька варіантів можливого вирішення пізнавальної задачі (проблеми); - застосовувати самоперевірку, аналіз особистих пізнавальних і практичних дій; - вирішувати пізнавальні завдання шляхом комплексного застосування відомих ним способів рішення.

Шляхом спеціально підготовлених завдань, які поступово ускладнюються, створюється проблемна ситуація, для виходу з якої студентові не вистачає наявних знань, і він змушений сам активно формувати нові знання за допомогою викладача і за участю інших слухачів, спираючись на особистий або чужий досвіді, логіку. Отже, студент отримує нові знання не в готових формулюваннях викладача, а в результаті власної активної пізнавальної діяльності. Ця діяльність студента має бути спрямованою на вирішення відповідних специфічних

дидактичних завдань: руйнувати невірні стереотипи, формувати прогресивні переконання, розвивати економічне мислення.

Одне з головних завдань навчання полягає у формуванні та вдосконаленні вмінь і навичок, зокрема вміння застосовувати нові знання. Можна стверджувати, що сучасні технології самостійного навчання мають на увазі, перш за все підвищення активності студентів: істина здобута шляхом власної напруги зусиль, має величезну пізнавальну цінність.

Активізація пізнавальної діяльності студентів не можливо уявити без активізації їх уваги. Відсутність або нестача уваги стримує активність, не дозволяє студентові приймати повноцінну участь у колективній роботі під час занять, негативно впливає на сприйняття та розуміння навчального матеріалу, його запам'ятовування, не дозволяє уникнути помилок при виконанні завдань.

Активізувати колективну та індивідуальну увагу студентів можливо такими прийомами, як метод евристичної бесіди, різного роду дидактичної опори (наочно-образні, або логічні схеми, плани-конспекти, тощо), виконання самостійних завдань, які передбачають активізацію уваги студентів (наприклад, самостійно закінчити деяке тотожне перетворення, розв'язати рівняння, відтворити тільки що викладене й доведене твердження (або його фрагмент), виконати завдання, аналогічне розглянутому викладачем тощо), порівняння результату своїх дій відповідно до наданого зразка (контроль), прийоми самоконтролю на різних етапах занять із використанням відкидних дощок, рецензування робіт або відповідей студентів чи викладачів, самоперевірка та взаємоперевірка.

При виборі тих чи інших методів навчання перш за все слід прагнути продуктивного результату. При цьому, студент має не тільки зрозуміти, запам'ятати й відтворити отримані знання, але й уміти ними оперувати, застосовувати їх в практичній діяльності, розвивати тощо. Адже ступінь продуктивності навчання багато в чому залежить від рівня активності навчально-пізнавальної діяльності студента.

Якщо необхідно не тільки зрозуміти і запам'ятати, але і практично оволодіти знаннями, то природно, що пізнавальна діяльність студентів не може зводиться тільки до слухання, сприйняття та фіксації навчального матеріалу. Знов отримані знання студент намагається тут же в думках застосувати, прикладаючи до власної практики і в такий спосіб формувати новий образ професійної діяльності. Чим активніше протікає цей розумовий і практичний навчально-пізнавальний процес, тим більш продуктивний його результат. У студентів починають формуватися стійкі нові переконання і, за звичай, значно поповнюється багаж професійних знань. Отже, активізація навчально-пізнавальної діяльності в навчальному процесі має дуже важливе значення.

Підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати, що успіх навчання в решті решт визначається ставленням студентів до навчання, їх прагненням до пізнання, усвідомленням і самостійним оволодінням знаннями, уміннями та навичками, їх пізнавальною активністю.

Активні методи навчання, на нашу думку, за умов їх творчого застосування перетворюють навчальний процес у творчо-пошукову діяльність, яка позитивно впливає на його ефективність, спонукає до пошуку різноманітних прийомів засвоєння знань.

Ми вважаємо, що треба розвивати не тільки пізнавальні, а й професійні мотиви і інтереси, системне мислення студентів, формувати соціальні вміння і навички взаємодії і спілкування, вчити вмінню сумісної діяльності та взаємодії, здатності приймати спільні рішення, виховувати відповідальне ставлення до справи, усвідомлювати соціальні цінності та установки як колективу, так і суспільства в цілому.

В умовах гуманізації освіти існуюча теорія та технологія масового навчання мають бути спрямовані на формування сильної особистості, здатної жити і працювати у складних умовах нашого сьогодення, сміливо визначати власну стратегію поведінки, здійснювати етичний вибір, бути відповідальним за нього, бути спроможною до навчання упродовж усього життя, до саморозвитку та самореалізації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вербицкий А.А. Активное обучение в высший школе. Контекстный подход / Вербицкий А.А. – М.: Высшая школа, 1991. – 204 с.
2. Бондар В.І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів / Бондар В.І. –К.: Вересень,1996. – 129 с.
3. Харламов И.Ф. Педагогика. Курс лекцій / Харламов И.Ф. – М.: Гардарики, 1999. – 520 с.
4. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе / Щукина Г.И. – М.: Просвещение, 1979. – 160 с.

УДК 796.011.3-056.26

Юлія Валуйських
(Бердянськ, Україна)

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ АДАПТИВНОГО ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ПРОЦЕСІ КОРЕКЦІЇ РУХОВИХ ПОРУШЕНЬ СЛАБОЧУЮЧИХ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті представлений теоретичний аналіз можливостей використання адаптивної фізичної культури для дітей з порушеннями слуху. У дослідженні розкрито проблему корекції рухової сфери слабочуючих дошкільників із застосуванням засобів адаптивного фізичного виховання, формування оптимального рухового режиму згідно певним педагогічним умовам.

Ключові слова: *адаптивна фізична культура, педагогічні умови, компенсація, гімнастика, спеціальні корекційні вправи*

In the article presents the results analysed a theoretical analysis of the possibilities of using adaptive physical education for children with hearing impairment. The study investigates the problem of correction of the deaf teenagers'movements with the use of means of adaptive physical education, the problem of forming of an optimum regime of movements of hearing preschool children with the defections of hearing to use of adaptive physical education, creating the optimal motor mode under certain pedagogical conditions.

Keywords: *adaptive physical education, pedagogical conditions, compensation, gymnastics, specific corrective exercises.*

На даний час соціальні та екологічні умови, труднощі в організації медичного обслуговування призвели до зростання всіх видів захворюваності та скорочення тривалості життя населення України. Більшою мірою до цього схильні чутливі та вразливі до негативних впливів діти. У структурі захворюваності збільшилася частка хвороб нервової системи і органів чуття, значне місце серед яких замають порушення зору. Нові підходи до вивчення порушень психофізичного розвитку, їх структури, глибини та потенційних можливостей дітей означеної категорії потребують ґрунтовного дослідження всіх компонентів спеціального виховання та освіти, змісту, форм і методів запровадження інноваційних технологій щодо корекційної роботи з такими дітьми.

Наукові джерела засвідчують, що втрата слуху спричиняє виникнення у дітей вторинних відхилень у психічному та фізичному розвитку (М. Букун, Ф. Рау, Ж. Шиф та ін.). У роботах дослідників наголошується на тому, що порушення слуху негативно позначається не тільки на формуванні та функціонуванні моторно-рухової сфери слабочуючих дошкільників, а й на розвитку організму в цілому (І. Грибовська, Я. Крет та ін.). Особливості розвитку рухової

сфери слабочуючих дітей зумовлені трьома основними факторами: порушенням слуху, зміною діяльності деяких функціональних систем і недостатнім розвитком мовлення [5].

Упровадження нових форм фізичного виховання в галузі сурдопедагогіки має на меті забезпечення системності формування компенсаторних механізмів у дітей з розладами слуху, вивчення стадійності їхнього розвитку, залежності структури компенсації від часу появи дефекту, важкості та глибини ураження, рівня педагогічної допомоги, розкриття ролі сенситивних періодів розвитку тієї чи іншої функції у процесі компенсації дефекту і, нарешті, показ важливої ролі різних форм практичної діяльності як умови подолання впливу дефекту на фізичний, психічний і соціальний розвиток дітей з розладами слуху (Н. Байкіна, І. Бабій, А. Карабанов, І. Ковшова та ін.).

Важливу роль у вирішенні проблем корекції, реабілітації та соціальної інтеграції дітей з обмеженими можливостями в умовах сьогодення відіграють засоби адаптивного фізичного виховання (С. Євсєєв, Р. Чудная, Л. Шапкова та ін.). Різноманітність і спрямованість фізичних вправ, що застосовуються в системі адаптивного фізичного виховання, варіативність їх виконання дозволяють здійснювати добір і необхідне їх поєднання з урахуванням завдань корекції рухових порушень і підвищення фізичної підготовленості дітей дошкільного віку до оптимального рівня.

Дисгармонійність розвитку дітей з розладами слуху знаходить свій вияв у нижчому, порівняно з нормою, рівні розвитку фізичних якостей і реалізується у вигляді рухових порушень (В. Зайцева, Г. Козирнов, О. Форостян та ін.) [7]. У зв’язку з цим важливого значення набуває впровадження у дошкільних закладах для дітей означеної нозології відповідної системи педагогічних заходів, яка б забезпечувала належний рівень розвитку фізичних якостей в поєднанні з корекційно-оздоровчою спрямованістю процесу адаптивного фізичного виховання.

Аналіз науково-методичної і спеціальної літератури та ознайомлення з практикою роботи дошкільних закладів для слабочуючих дозволяє стверджувати, що зміст корекційних програм з фізичного виховання дітей дошкільного віку з порушеннями зору є недостатньо розробленим.

У нині чинній програмі використовуються здебільшого традиційні методи фізичного виховання, а саме, - вправи з ходьби, бігу, стрибків, лазіння, метання, вправи з предметами і без них. Для виконання даних вправ передбачається використання різноманітного гімнастичного обладнання - гімнастичної стінки, лавок, сходів, містка-гойдалки та ін. [6]. Незважаючи на наявність у програмі спеціальних корекційних вправ, серед яких виокремлюють вправи, що формують правильну поставу, м'язів склепіння стоп, загалом можна стверджувати, що компенсаторні можливості дітей з порушенням слуху в даному випадку використовуються в недостатньому обсязі.

Адаптивне фізичне виховання – новий напрям у вітчизняній системі освіти і науки, що вивчає аспекти фізичного виховання людей, які мають у результаті захворювань або травм різні стійкі порушення життєво важливих функцій організму [1, с. 5]. На думку С. Євсєєва, адаптивна фізична культура - це система вдосконалення й гармонізації усіх боків та властивостей людини з відхиленнями у стані здоров’я (фізичних, інтелектуальних, емоційно-вольових, естетичних, етичних й ін.) за допомогою фізичних вправ, природо-середовищних і гігієнічних чинників; як специфічний процес, результатом якого є оптимізація стану та розвитку людини у процесі комплексної реабілітації й соціальної інтеграції.

Адаптивне фізичне виховання є складовою адаптивної фізичної культури; це педагогічний процес, спрямований на формування в інвалідів і людей із відхиленнями у стані здоров’я комплексу спеціальних знань, життєво та професійно необхідних рухових умінь і навичок, на розвиток широкого кола основних фізичних і спеціальних якостей, покращення функціональних можливостей різних органів і систем організму [3].

Для успішного корекційно-розвивального впливу ми пропонуємо використовувати використання засобів адаптивної фізкультури для слабочуючих дошкільників, дотримуючись наступних педагогічних умов:

- підбір методів виховання, які передбачають використання всієї системи збережених аналізаторів;
- розробка педагогічних прийомів проведення спільних занять з однолітками, які чують нормально;
- збагачення словника дітей фізкультурно-спортивною термінологією у процесі корекційних фізкультурно-оздоровчих занять;
- використання спеціально розроблених комплексів фізичних вправ корекційної спрямованості з урахуванням індивідуальних особливостей, рівня розвитку основних фізичних якостей;
- використання музичного супроводу, що дозволяє дитині вчитися поєднувати свої рухи з музикою, передаючи настрій засобами музичної виразності (ритм, темп, форма, динаміка, характер музики і рухів), тим самим сприяючи розвитку мовлення;
- відповідне поєднання засобів, що сприяють адаптації до фізичних навантажень.

Розглядаючи можливості забезпечення корекційно-розвивального впливу для дітей дошкільного віку з порушеннями слуху, пропонуємо використовувати наступні засоби адаптивного виховання, - вправи для хребта, дихальні вправи, ритмічна гімнастика, рухливі ігри, аеробіка, вправи на розслаблення, плавання, вправи для очей, гімнастика, заняття з фітболом.

Дитина з порушенням зору більше, ніж зряча, залежить від вибору, утримання в пам'яті і використання слухової інформації. Складні і серйозні завдання постають перед дитиною з порушенням зору в період дошкільного дитинства, коли акцент розвитку переноситься на самостійну активність, пов'язану з пересуванням у просторі, комунікацією з однолітками і дорослими не тільки за допомогою мови, але і шляхом спільної участі в загальній діяльності.

На таких заняттях з використанням засобів адаптивного виховання дитина вчиться володіти тілом, орієнтуватися в просторі, збагачувати свій музично-слуховий досвід і вчиться контактувати з однолітками в рухах під музику. Все це необхідно дитині з порушенням зору для її адекватної взаємодії у соціальному середовищі.

Процес використання засобів адаптивної фізкультури для слабочуючих дошкільників передбачає поєднання словесних та наочних методів, яке доповнюється вказівними жестами лише на початковому етапі навчання фізичним вправам.

Для пояснення рухів під час фізичного виховання слабочуючим дошкільникам пропонуємо змішані засоби спілкування: жесто-мімічна та усна форми. Після показу вправи та демонстрації її графічного зображення (малюнка, фото, схеми) варто повідомляти назви вправи та її основних елементів (терміни). Кожне повідомлення становить інформаційний комплекс, який має спеціальне призначення і застосовується для передачі інформації, необхідної для забезпечення корекційного фізкультурно-оздоровчого процесу найбільш ефективним і раціональним способом. Слабочуючим дошкільникам пропонується кілька разів повторити їх разом із педагогом (промовляння вголос), відпрацьовуючи навички самоконтролю власного мовлення. Застосування мовленнєвого матеріалу на заняттях адаптивної спрямованості дозволяє вирішувати широке коло завдань: створюючи загальне уявлення про вправи, описувати їх техніку, давати методичні вказівки.

Отже, можна вважати, що суттєвого значення для корекційної фізкультурно-оздоровчої діяльності слабочуючих дошкільників набувають питання оптимальної організації їхньої рухової активності, реалізації розвивальної функції, що дозволяє визначити пріоритетні напрями розвитку фізичних якостей. Загалом можна стверджувати, що за рахунок розвитку рухової активності цих дітей засобами адаптивної фізкультури можна не лише частково ліквідувати недоліки в розвитку рухової сфери, але й підвищити рівень їхнього фізичного

розвитку, та покращити функціональний стан основних систем життєзабезпечення, що сприятиме їхній соціальній інтеграції та підготовці до подальшого навчання та життєдіяльності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Адаптивна фізична культура: навч.-метод. посіб. / О. І. Соколенко. - Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. – 154 с.

2. Колишкін О. В. Формування системи адаптивного фізичного виховання в сурдопедагогіці / О. В. Колишкін // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Луцьк, 2002. – Т. 2. – С. 55-57.

3. Круцевич Т. Понятійно-категоріальний апарат адаптивного фізичного виховання / Т. Круцевич, Р. Чудна // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2005. – № 2. – С. 48-51.

4. Музичне виховання дітей з проблемами у розвитку і корекційна ритміка: навч. посібник для студ. пед. навч. закл. / [ред. Є. А. Мєдвєдєва]. – М. : Академія, 2002. – 224 с.

5. Смурова, Є. В. Адаптивна фізична культура як фактор формування здоров'я та соціальної інтеграції слабозорих дітей / Є. В. Смурова // ФК: виховання, освіту, тренування. - 2004. - № 3. – 26 с.

6. Програма розвитку дітей дошкільного віку зі зниженим слухом «Стежки у світ» / Гриф Міністерства освіти і науки України від 12.04.2013 №1/11-6942/ Жук В.В., Литовченко С.В. та ін., К., 2013.

7. Теоретико-методичні основи корекції рухової сфери дітей зі зниженим слухом засобами фізичного виховання: автореф. дис. на здобуття наук.ступ. д-ра пед. наук. 13.00.03 / І. М. Ляхова; Ін-т спец. педагогіки АПН України. - К., 2006. – 42 с.

8. Теорія і організація адаптивної фізичної культури: підручник / [ред. С. П. Євсєєва]. – М. : Радянський спорт, 2005. – 448 с.

9. Яшна О. П. Адаптивна фізична культура в процесі відновлення й навчання дітей в умовах центрів соціальної реабілітації: [електронний ресурс] / О. П. Яшна. - Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ppmb/texts/2008-10/08yopcsr.pdf

УДК 373.3.0125.31:613

Оксана Василенко
(Мелітополь, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЗДОРОВ'Я

У статті автором розглядаються питання сензитивності молодшого шкільного віку щодо збереження та зміцнення здоров'я. Було проаналізовано психолого-педагогічні та філософські дослідження з формування особистості молодшого школяра. Автором зроблено висновок, що молодший шкільний вік є сензитивним для вирішення завдань формування ціннісного ставлення до здоров'я.

Ключові слова: *молодший шкільний вік, фізіологічний розвиток, формування ціннісного ставлення до здоров'я, рухова активність, сенситивний період.*

In the article the author deals with the sensory primary school age to preserve and promote health. It analyzes the psychological, pedagogical and philosophical research on identity formation younger student. The author concluded that primary school age are senzytyvnym to meet the challenges of forming value attitude to health.

Key words: *primary school age, physiological development, the formation of value attitude to health, physical activity, sensitive period.*

Актуальність даного дослідження полягає у проблемі формування, збереження і зміцнення здоров'я завжди, яка була нагальною для людства і була предметом вивчення психолого-педагогічних і філософських досліджень. Уявлення про здоров'я, профілактиці хвороб були різними і залежали від рівня розвитку суспільства. З кожним етапом відбувалося накопичення знань і досвіду в сфері охорони здоров'я, в різних галузях науки, в тому числі і в педагогіці.

Збереження та зміцнення здоров'я дітей здебільшого пов'язується з ефективністю системи фізичного виховання у дослідженнях Е. Вільчковський, О. Дубогай та інших. Важливість валеологічної освіти для збереження здоров'я дітей розкрито в працях Т. Андрющенко, Л. Калуської, С. Юрочкіної та інших. Дослідження з проблем застосування оздоровчих технологій та їх педагогічні механізми проаналізовано М. Дідуром, М. Єфименком, В. Мануйловою, А. Мухамедом, А. Потапчук, М. Сократовим та іншими науковцями.

Здоров'я людини в Україні розглядається як одне з найголовніших немайнових благ особи. Статтею 3 Конституції України здоров'я людини, як і її життя, особиста честь і гідність, недоторканність та безпека, визначене найвищою соціальною цінністю. Згідно із статтею 49 Конституції України кожен має право на охорону здоров'я. Слід наголосити на тому, що Основи законодавства України про охорону здоров'я не лише дають визначення основних понять, змісту права на охорону здоров'я та її принципів, а й водночас встановлюють певні обов'язки для суспільства, держави та особи. Основи законодавства України про охорону здоров'я містять у собі окремий розділ IV, який називається «Забезпечення здорових і безпечних умов життя» [2].

Молодший шкільний вік – це один з найбільш відповідальних періодів в житті людини. Не випадково цей віковий період привертав і привертає увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних педагогів, психологів й мислителів як минулих століть. Дослідженню піддавалися різні боки розвитку і формування особистості молодшого школяра: його сенсорний, інтелектуальний, фізичний розвиток, морфофункціональні й фізіологічні особливості його організму, духовне становлення і взаємодія з різними сторонами оточуючого світу, в тому числі з оточуючими людьми, формування навичок і вмінь навчальної діяльності та питання цілісного становлення особистості в цьому віці, проблеми виховання дитини в умовах сім'ї і школи, специфіка формування світогляду дитини і проблеми його морального становлення та ін. В нашому дослідженні вважаємо звернути увагу на ті сторони особистості молодших школярів, які можуть стати необхідною базою для формування в них ціннісного ставлення до здоров'я.

Важливим досягненням молодших школярів в фізіологічному розвитку, що може стати істотною умовою формування ціннісного ставлення до здоров'я – формування м'язового скелету, за допомогою росту м'язів збільшується фізична сила дитини, вони мають високу працездатність, підвищену рухову активністю (Г.Л. Апанасенко, І.А. Аршавский, В.М. Бехтерєв та ін.) [4].

Молодший шкільний вік характеризується високою фізичною та інтелектуальною активністю. Біологічною закономірністю в даний віковий період є вдосконалення рухової активності. Критерієм оптимальної норми рухової активності є надійність функціонування всіх систем організму і здатність відповідно реагувати на мінливі умови навколишнього середовища. Порушення сталості внутрішнього середовища організму і неадекватність реакцій вказують на вихід за межі оптимальної норми, що в підсумку призводить до погіршення здоров'я. Рухова активність – біологічна потреба дитини, ступінь задоволення якої багато в чому визначає характер розвитку організму [3].

В.К. Бальсевич вважає віковий інтервал від 7 до 10 років в різні її періоди сензитивним практично для всього спектру фізичних якостей і координаційних здібностей людини. У цьому віці цілком природним стає закласти основи потенціалу фізичної активності людини. Згаяне в цей час важко, а часом і неможливо компенсувати в наступні роки. На думку автора,

у дитини може формуватися і усвідомлена мотивація фізичного вдосконалення, вироблятися звичка піклуватися про свій фізичний стан і фізичні якості: сила, витривалість, швидкість, спритність, розумний режим рухової активності [1].

У молодшому шкільному віці відповідальність за результат, показаний в іграх або змаганнях командою, класом, для дитини незмірно більш значна, ніж для дорослого. Саме в перших радощах перемоги або в прикрощі поразки народжується розуміння своїх можливостей діяти на користь колективу і разом з колективом. У цьому віці мотиви фізичної активності рідко переростають в стійкі її усвідомлені інтереси до спортивних занять. Емоційний фактор залишається провідним для залучення до них, але разом з тим звички, які сприяють систематичності занять фізичними вправами, вже можуть бути досить стійкими.

Отже, такі характеристики молодшого шкільного віку, як активізація пізнавальних процесів; поява основ здатності до самооцінки та оцінювання об'єктів оточуючого світу; активна перебудова поведінкової сфери особистості і формування нових поведінкових моделей, що включають освоєння і присвоєння системи норм і правил шкільного життя; висока значимість відносин з учителем; розвиток фізичних потенціалів організму і поява нових можливостей свідомого ставлення до них; висока потреба в русі дозволяють нам стверджувати сензитивність даною віку для вирішення завдань формування ціннісного ставлення до здоров'я.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бальсевич В.К. Физическая культура для всех и каждого / В.К. Бальсевич. – Москва : Физкультура и спорт, 2014. – 165 с.

2. Закон України «Про загальну середню освіту» від 13.05.1999 р., № 651-XM [Текст] // Освіта України : нормативно-правові документи. – К.: Міленіум, 2001. – С. 103-126.

3. Огієнко Н. До питання теорії оцінки рухових здібностей дітей / Н. Огієнко // Молода спортивна наука України : збірник наукових статей в галузі фізичної культури та спорту . – Львів : ЛДІФК, 2002. – Вип. 6. – Т. 1. – С. 336-338.

4. Орехова Т. Теоретические основы формирования здорового образа жизни субъектов педагогического процесса в системе современного общего образования / Монография. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2011. – 257 с.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Ю.М.Шевченко

УДК 793.31-053.5

Оксана Вільхова
(Полтава, Україна)

НАРОДНА ХОРЕОГРАФІЯ У СЕРЕДОВИЩІ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розкриваються особливості виховання дітей засобами народного танцю та визначаються шляхи залучення їх до гурткової хореографічної діяльності в сучасній Україні. Також охарактеризовано функції народної хореографії.

Ключові слова: *дитячий хореографічний колектив, молодші школярі, виховання, народний танець, позаурочна діяльність.*

The article describes the features of parenting means folk dance and identifies ways of bringing them to sectarian choreographic work in modern Ukraine. Also described features folk dance.

Keywords: *children's dance group, younger students, education, folk dance, extracurricular activities.*

У 1991 році, коли спали тоталітарні окови і Україна отримала незалежність, відбулися досить значні перетворення, які визначили структурні зміни у системі культурно-мистецької освіти дітей молодшого шкільного віку. Створена ґрунтовна система позакласної та позашкільної виховної роботи з учнями, яка базується на наукових основах і характеризується багатством і різноманітністю форм та методів роботи. На період 1991 року у країні назрівала потреба кардинальних соціально-економічних і політичних змін, можливості тоталітарної системи були повністю вичерпані. Дитяча хореографічна освіта знаходилася у дещо кризовому стані, такою вона була і на час проголошення незалежності України [1, с. 67].

Дослідниця В. Балахтар зазначає, що відмова від централізованої регламентації відкрила широкий простір для творчих пошуків нетрадиційних форм організації дозвілля дітей, національно-культурного відродження українського народу, його історичної свідомості і традицій. Зміст освіти і виховання зазнавав позитивних змін, розпочалося відродження принципу народності виховання, засвоєння дітьми духовних надбань свого народу [1, с. 67].

Варто констатувати, що сучасна молодь цікавиться більшою мірою бальними та сучасно-естрадними танцювальними формами. Українці старшого покоління відвідують любительські танцгрупи з метою збереження здоров'я, корекції фігури, цікавого часового заповнення, «для душі». Багатофункціональні можливості хореографії, як стверджують сучасні науковці, дозволяють залучати до танцювальної діяльності різні вікові категорії і соціальні верстви населення залежно від їхніх інтересів, фізичних і матеріальних можливостей, цілей і завдань використання танцю, у тому числі і дітей молодшого шкільного віку [2, с. 8].

Л. Савчин зазначає, що хореографічне мистецтво в сучасній Україні фокусоване в освітньо-культурному просторі, взаємозв'язок якого модифікує художні потреби особистості. Як фактор стійкості та збереження художньої культури хореографія сприяє всезростаючим прагненням осягнути палітру танцю та пізнати своє власне «Я» [2, с. 5]. Дійсно, танець, як засіб невербального спілкування до сьогоднішнього часу залишається загадковим видом творчості людини. До нинішнього дня закони хореографічної діяльності вивчені не повністю. Ця форма творчості дозволяє людині реалізувати її духовний та тілесний потенціал тріаді: моральність, знання, творчість [4, с. 3]. Особливо важлива, на наш погляд, виховна роль сьогодні покладена саме на народну хореографію.

У наш час хореографія набула надзвичайної популярності серед дітей. Безперечно, одним із найважливіших питань, які виникають сьогодні перед передовою культурно-педагогічною елітою – з'ясувати особливості виховання дітей молодших школярів засобами народної хореографії. Адже це вік, коли відбувається формування усіх систем організму, удосконалення процесів мислення, провідною є навчально-пізнавальна діяльність. Сьогодні в Україні існує чітко вибудувана вертикаль безперервної хореографічної освіти: дошкільна, початкова, середня спеціальна, вища. На базі цієї вертикалі як єдиної системи існують творчі хореографічні колективи різних напрямків: класичного, народного, бального, сучасного.

Батьки, які віддають дітей танцювати в народні колективи (в основному, починаючи з дошкільного або молодшого шкільного віку), переслідують різні цілі. Найбільше вони хочуть, звичайно, щоб дитина правильно розвивалася фізично, усунути певні недоліки, скоригувати поставу, ходу, привчити її до дисципліни та організованості тощо. Також досить важливим є здоров'я школяра, яке завдяки народній хореографії зміцнюється. Неабияку роль відіграє зайнятість учня у вільний час. Коли батьки зайняті здобуванням коштів, діти нерідко залишаються вдома самі. Вони грають в комп'ютерні ігри, безконтрольно відвідують мережу Інтернет. Тому коли молодший школяр займається у танцювальному гуртку під час позаурочної діяльності, це відволікає його від безцільного проводження часу за комп'ютерною грою чи переглядом шкідливих сайтів, які не несуть ніякого морально-етичного навантаження. Також відвідування дитячих колективів народного спрямування сприяє вивченню молодшими школярами національних особливостей та самобутності,

побуту, звичаїв того чи іншого етносу, що виховує любов до своєї держави і повагу до інших.

Сучасні дослідники виділяють такі функції народної хореографії:

— естетично-виховну (ця функція включає в себе, визначає і супроводжує всі інші функції творчої діяльності особистості);

— пізнавальну (дає можливість підростаючому поколінню опанувати знання про історичне минуле й сучасне того чи іншого народу, його культуру і мову, національні традиції, звичаї, обряди, стимулює прагнення особистості розширити і поглибити ці знання);

— комунікативну (для розуміння танцю не потрібен перекладач чи знання мови, українець чудово розуміє танець угорців, іспанців та естонців тощо);

— компенсаторну (відволікає від неприємностей та сприяє духовній гармонії людини) [3, с. 27-29].

Таким чином, у наш час відбулося значне розширення функцій, що покладаються на народну хореографію, у порівнянні з недалеким минулим. Необхідно пам'ятати, щоб зберегти нашу духовність, потрібно триматися народного танцювального мистецтва. Особливо важливо це розуміти педагогам-хореографам, які працюють з молодшими школярами. Адже особливості даного віку дозволяють сформувати у дітей базові уявлення про свою країну, національні традиції, звичаї, побут, що в подальшому сприятиме виробленню чіткої громадянської позиції.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Балахтар В .В. Педагогічні засади організації дозвілля дітей та підлітків у системі позашкільної освіти в Україні (1960-1991 рр): дис…канд. пед. наук: 13.00.01 / Валентина Візіторівна Балахтар. – Чернівці, 2010. – 212 с.

2. Мартиненко О. В. Теорія та методика роботи з дитячим хореографічним колективом: навч. посібник / О. В. Мартиненко. – Донецьк, ЛАНДОН-ХХІ, 2012. – 231 с.

3. Мерлянова О. Вплив функцій народного танцю на виховання особистості / О. Мерлянова // Рідна школа. – 2006. – № 3. – С. 26-29.

4. Роговик Л. С. Психологія танцю / Л. С. Роговик. – К.: Главник, 2008. – 304 с.

Ганна Вовк
(Бережани, Україна)

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ З БАТЬКІВСЬКОЮ ГРОМАДСЬКІСТЮ

У цій статті підняте питання відповідальності за виховання дітей в сім'ї і в навчальному закладі. Необхідності взаємодії педагогів і батьків у навчально-виховному процесі.

Ключові слова: *робота із сім'єю, навчально-виховний процес, напрямки роботи, виховання дітей, виховна робота з батьками.*

This article raised the question of responsibility for the upbringing of children in the family and in school. The need for interaction between teachers and parents in the educational process.

Keywords: *working with the family, the educational process, ways of work, training, educational work with parents.*

Важливою складовою навчально-виховного процесу сучасного закладу освіти є організація роботи з батьками, сім'ями дітей.

Чи уявляє собі сьогодні хтось навчальний заклад без батьків? Думається – ні. А якщо ні, то як побудувати відносини сім'ї і навчального закладу, батьків і педагогів, адміністрації та батьківської громади? І чому саме сьогодні так багато уваги треба приділяти роботі з батьками? Як зробити батьків своїми однодумцями?

Виховання – справа не лише навчальних закладів, а й сім'ї. У сім'ї формується моральне обличчя дитини, її початкове уявлення про суспільство, суспільні відносини. Сім'я відповідає за підготовку дитини до школи, до життя. Виховний вплив школи і навчальних закладів буде дійовим лише за умови, що батьки підтримують починання вчителів і викладачів. Сім'я – це первинне природне середовище, джерело духовної та матеріальної підтримки для дитини.

З-поміж багатьох функцій, які виконує сім'я, найважливішою є виховна. Однак катаклізми, що відбуваються у сучасному українському суспільстві, та економічні труднощі гальмують адаптацію сім'ї як соціального інституту до нових умов сьогодення, негативно позначаються на її виховній ролі. Вочевидь, що сьогодні сім'я не завжди готова взяти на себе всю відповідальність за соціалізацію дітей.

Проте сім'я не є ізольованим мікро середовищем: багатоканальні зв'язки з'єднують її з суспільством; різноманітні зовнішні чинники впливають на її виховну функцію. Важливе місце тут займають заклади освіти, педагоги, які завдяки фаховій освіті володіють необхідними психолого-педагогічними знаннями, професійними вміннями і навичками, є важливою складовою в педагогічному трикутнику "дитина – батьки – педагог". Важливу функцію координації виховних дій сім'ї за сучасних умов покладено на освітній заклад, і від того, як організована і реалізована робота з батьками кожного навчального закладу і кожного його окремого відділу, значною мірою залежить успішність процесу навчання і виховання дітей. Суттєвим за своєю значущістю завданням є широке залучення батьків, усіх дорослих членів сім'ї до співпраці з педагогічним колективом, до активної участі в житті навчального закладу.

Установлення та підтримка педагогічної співдії "діти – батьки – педагоги" повинні вибудовуватися на принципах взаємоповаги, довіри, відповідальності та рівноправному партнерстві.

Основою такої співдії повинна стати єдність у ставленні до дитини як до найвищої цінності. Зміст педагогічної діяльності повинен спрямовуватися на підвищення готовності батьків до виховання дітей, на усвідомлення ними важливості відповідального батьківства, на передачу всім дорослим членам родини певної психолого-педагогічної, фізіолого-гігієнічної, правової та іншої інформації, на формування у них відповідних практичних умінь та навичок.

Організацію роботи з батьками у сучасному освітньому закладі умовно можна поділити на такі напрямки:

1) вивчення сімей дітей, їх виховного потенціалу;

2) залучення батьків, усіх дорослих членів родини до навчально-виховного процесу як рівноправних учасників, інтеграція зусиль і гармонізація взаємин педагогічного колективу і громадськості щодо створення сприятливих умов для ефективної роботи освітнього закладу;

3) формування педагогічної культури сучасної сім'ї та допомога батькам в їх психолого-педагогічній самоосвіті;

4) корекція виховної діяльності родин із різним типом сімейного неблагополуччя.

Організація роботи з батьками в освітньому закладі – багатоаспектна і має значні педагогічні можливості. Успіх в організації роботи з батьками значною мірою залежить від особистості та авторитету керівника навчального закладу, його професійності, високих моральних, людських якостей, вміння спілкуватися з батьками, колегами, дітьми.

Зв'язок навчального закладу і сім'ї проходить через батьківські збори, комітети, лекторії, листування з батьками, анкетування, індивідуальні бесіди. В процесі спілкування батьків і педагогів встановлюються особисті контакти, формуються взаємні вимоги і побажання.

Що дає педагогу знання сімейних умов виховання дитини?

1. Уміння детально розібратися в індивідуальних особливостях і здібностях дітей, впевненість у правильності рівня вимог до кожного з них.

2. Змогу своєчасно помітити відхилення в поведінці дитини, без зайвих травм допомогти їй.

3. Дізнатися про позитивні і негативні риси дитини, попередити подвійний характер поведінки, забезпечити єдину лінію взаємодії на дитину з боку сім'ї і навчального закладу.

4. Диференційований підхід у роботі з батьками.

Встановити контакти з батьками – це важлива складова робота педагогів. Кожен розуміє, що саме з родини починається суспільне виховання, – у ній закладається коріння, з якого згодом виростають пагони, квіти й плоди, – а тому неможливо всебічно розвивати дитину й зміцнювати її здоров'я без допомоги родини.

Співпраця з батьками необхідна для того, щоб спільними зусиллями виховати дітей у сім'ї в навчальному закладі. Один з найважливіших аспектів такого співробітництва полягає в подоланні педагогічної та психологічної недосвідченості батьків.

Успіх у роботі навчального закладу з сім'єю дитини буде лише тоді, коли буде носити характер виховного союзу, в якому обидві сторони поважають один одного, враховуються інтереси сім'ї, батьківського авторитету, коли буде намагання творчого поєднання зусиль у спільній педагогічній діяльності, у формуванні ціннісної орієнтованої особистості.

Цілеспрямованість і результативність навчально – виховного процесу залежить від того, наскільки узгоджено працюють директор навчального закладу і педагогічний колектив. Але це не виключає, а, навпаки, передбачає персональну відповідальність кожного за доручену справу.

Завдяки спільним, узгодженим діям виробляються єдині вимоги до дітей, створюються умови для боротьби за високу якість навчання і виховання дитячого колективу.

Схема організації роботи з батьківською громадськістю в межах навчального закладу.

В зв'язку з цією організаційною схемою основними завданнями керівника навчального закладу є розвивати найбільш ефективні форми, що сприяли би вирішенню актуальних виховних проблем.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Тупенков М.В. Соціальні взаємодії як фундаментальна основа життєдіяльності суспільства. Соціологія. Загальний курс: Підруч. – К.: Каравела, 2004. – 456 с.
2. Тупенков М. Організаційна взаємодія як предметна сфера соціології управління. Соц. Психологія.– К.: – 2007. – №1. – С.12-25.
3. Кравченко Т.В. Освіта і управління. Науково-практичний журнал том 10/1 2007р. – С. 63-67.
4. Вороніна Г.Л. Трикутник партнерства: педагоги – батьки – діти. – Х.: «Ранок», 2008. – 240 с.
5. Юзефлик Л.О., Купина Н.М. Організація роботи з батьками. Методичний посібник. – Т.: Астон, 2008. – 264 с.

УДК 37.015.31

Валентина Войтко
(Кропивницький, Україна)

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІТЕЙ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті акцентується увага на характерних особливостях дітей з затримкою психічного розвитку, їх особливих потребах та вікових відмінностях.

***Ключові слова**: особливі діти, первинний дефект, вторинний дефект, актуальна зона розвитку, зона найближчого розвитку,затримка психічного розвитку.*

The article focuses on the characteristic features of children with mental retardation and their special needs and age differences.

***Keywords:** special childre, primary defect, secondary defect, urgent development zone, the zone of proximal development, mental retardation.*

Актуальність проблеми психічного здоров'я дітей останніми роками значно зросла. Зростання нервово-психічних і соматичних захворювань, а також різних функціональних розладів корелює із загальним зниженням успішності, особливо на початкових етапах навчанняНавчання і виховання аномальних дітей, включення їх в суспільне життя і виробничу діяльність – складна соціальна і педагогічна проблема.

Аномальні діти – складна і різнохарактерна група. Різні аномалії розвитку по-різному відбиваються на формуванні соціальних зв'язків дітей, на їх пізнавальних можливостях і трудовій діяльності. Залежно від характеру порушення одні дефекти можуть повністю долатися в процесі розвитку дитини, інші лише коригуватися, а деякі лише компенсуватися [10].

В дослідженнях останніх років (Н.А.Бастун, І.Д.Бех, В.І.Бондар, Т.П.Вісковатова, Т.О.Власова, Т.Д.Ілляшенко, К.С.Лебединська та ін.) відмічається тривожна тенденція зростання кількості дітей з відхиленнями фізичного та психічного здоров'я, які зумовлюються біологічними, екологічними, соціально-психологічними та іншими чинниками, а також їх поєднанням.

Значну частину серед цих дітей займають діти із затримкою психічного розвитку (ЗПР), яких на фоні загального погіршення дитячого здоров'я стає дедалі більше.

Зростаюча громадська тривога за стан та положення в школі дітей з різними вадами психічного розвитку, визнання необхідності посилення психолого-педагогічного впливу на покращення та збереження їх психічного та фізичного здоров'я ставлять в ряд невідкладних завдань обґрунтування та створення адекватної системи шкільного навчання та виховання цих дітей.

Питаннями діагностики та корекції цієї вади першими почали займатися дефектологи (Н.А.Бастун, І.Д.Бех, В.І.Бондар, Т.П.Вісковатова, Т.О.Власова, Т.Д.Ілляшенко, К.С.Лебединський, В.І.Лубовський, Т.В.Сак, С.О.Тарасюк, І.Ф.Марковська, В.Ф.Мачихіна, М.С.Певзнер, М.В.Рождественська, І.В.Ульянкова, Н.О.Ципіна та ін.).

Ця проблема активно вивчалася і в загальному психолого-педагогічному напрямку (Т.Ю.Андрющенко, А.М.Богуш, Т.В.Карабанова, Н.Ю.Максимова, Н.О.Менчинська, Є.Л.Мілютіна, Л.П.Носкова, В.Н.Піскун, В.М.Ямницький та ін.), розроблялися методи компенсуючого навчання (Г.Ф.Кумаріна, Є.М.Мастюкова та ін.), визначалися засоби реабілітації розумової працездатності дітей (К.Д.Корольова, М.Раттер та ін.).

Деякі питання корекції вад психічного розвитку дітей роглядалися в контексті проблеми психологічної готовності дітей до школи та труднощів шкільного навчання (І.Н.Агафонова, М.І.Безруких, С.М.Громбах, І.В.Дубровіна, С.І.Єфімова, Н.Коцур, Б.Г.Круглов, В.Г.Степанов, А.В.Фурман та ін.) [8].

Ряд досліджень присвячені етіології ЗПР, перебігові, пошуку засобів корекції (Л.С.Вавіна, Т.П. Вісковатова,Т.О.Власова, Т.В.Єгорова, .Д.Ілляшенко, К.С. Лебединська, Т.В. Сак); на проблемі вивчення пізнавальної діяльності дітей зосередили свою увагу Г.І.Жаренкова, В.П. Кудрявцева, Н.М.Стадненко, І.В.Ульенкова, В.В.Тарасун та ін. [7].

В роботах вчених (В.І. Лубовського, С.Г. Шевченко, Р.Д.Трігер) та експерементальним дослідженням доведено можливість і необхідність ранньої діагностики дітей із затримкою психічного розвитку та створення для них спеціальних сприятливих умов навчання та виховання до школи [5].

В спеціальній психології визначають декілька моделей затримки психічного розвитку – соціокультурної, медичної та психолого-педагогічної. Однак треба відзначити, що їх питома вага у визначенні затримки психічного розвитку як явища нерівнозначна через те, що перша та третя моделі розроблені недостатньо й частина їх положень існує у імпліцитному, несистематизованому вигляді [2].

Аналіз зарубіжних робіт виявляє різні підходи до вивчення затримки психічного розвитку і до вироблення адекватних діагностичних методів. Пошук диференційованих засобів для визначення форм затримки психічного розвитку, здійснюваний Р.Заззо і його співробітниками, спрямований, в основному, на виділення різних психологічних синдромів і їх етіології для груп дітей із затримкою психічного розвитку.

Затримка психічного розвитку – це поняття, яке говорить не про стійкий і, по суті, незворотний психічний недорозвиток, а про уповільнення його темпу, яке частіше виявляється під час вступу до школи і виражається в недостатності загального запасу знань, обмеженості уявлень, незрілості мислення, малій інтелектуальній цілеспрямованості, переважанні ігрових інтересів, швидкою пересиченістю в інтелектуальній діяльності.

На відміну від дітей, які страждають олігофренією, ці діти досить кмітливі в межах наявних знань, значно продуктивніші у використанні допомоги. При цьому в одних випадках на перший план виступатиме затримка розвитку емоційної сфери (різні види інфантилізму), а порушення в інтелектуальній сфері будуть виражені не різко. У інших випадках, навпаки, переважатиме уповільнення розвитку інтелектуальної сфери.

Не зважаючи на певні розбіжності у тлумаченні затримки психічного розвитку в основному спостерігається єдність думки – дане явище зворотне (табл.1).

Таблиця 1

Основні визначення поняття «затримка психічного розвитку»

Автор	Визначення ЗПР	Характерні ознаки
Сухарева Г.Є.	- це сповільнений темп психічного розвитку, який характеризується особистісною незрілістю, негрубими порушеннями пізнавальної діяльності з тенденцією до компенсації і зворотнього розвитку [13].	- особова незрілість; -негрубі порушення пізнавальної діяльності.
Певзнер М.С.	- це порушення нормального темпу психічного розвитку дитини. У дітей із ЗПР спостерігається знижена працездатність, психомоторна розторможеність, збудливість [10].	-знижена працездатність; -психомоторна розторможеність; - збудливість; -сповільнений темп переробки інформації.
Синьов В.М.	- це аномалія розвитку, яка зазвичай виявляється на початкових стадіях навчання. Характеризується труднощами засвоєння знань, умінь і навиків при навчанні. Найчастіше є церебрально - органічне джерело [8].	- труднощі засвоєння знань, умінь і навиків; - є церебрально - органічне джерело.
Лебединська В.В/	- це парціальне недорозвинення вищих психічних функцій, яке може, на відміну від олігофренії, носити тимчасовий характер і компенсуватися при корекційній дії [11].	- носить тимчасовий характер; - тенденція до компенсації.
Ульенкова І.В.	- це складне порушення, при якому у різних дітей страждають різні компоненти їх психічної, психологічної і фізичної діяльності [12].	- страждають різні компоненти психічної, психологічної і фізичної діяльності.
Виготський Л.С.	- це таке порушення нормального темпу психічного розвитку, при якому дитина, що досягла шкільного віку, продовжує залишатися в колі дошкільних, ігрових інтересів [14].	-у шкільному віці, залишається в колі дошкільнят; - переважають ігрові інтереси.

Проаналізувавши дані визначення і узагальнивши їх ми можемо прийти до висновку, що затримка психічного розвитку – це порушення нормального темпу психічного розвитку в цілому або окремих його функцій (моторних, сенсорних, мовних, емоційно-вольових), в результаті чого дитина, яка досягає шкільного віку, продовжує залишатися в колі дошкільних та ігрових інтересів. Пізнавальна діяльність характеризується низьким рівнем активності і сповільненим темпом переробки інформації. Увага нестійка, пам'ять обмежена в об'ємі і неміцна.

Поняття «затримка» підкреслює тимчасовий характер відставання, який звіком долається тим успішніше, чим раніше створюються адекватні умови навчання і розвитку дітей даної категорії.

В зв’язку з підвищеними вимогами до суспільного виховання актуальною є проблема вдосконалення системи навчання дітей із затримкою психічного розвитку (ЗПР). Від того, яким буде зміст підготовки цієї категорії дітей та саме як вона буде здійснюватися, залежить не лише якість шкільного навчання, а формування особистості майбутнього учня.

Отже, наші сьогоднішні знання про затримку психочного розвитку допомагають розглядати її як тимчасовий стан, що й відображено в його назві. Сензитивний (найсприятливіший, найчутливіший) вік для її корекції - дошкільний і молодший шкільний**.** Пізніше, в підлітковому віці, якщо не наступила компенсація під, впливом корекційно-педагогічної роботи з дитиною, стабілізується стан певної інтелектуальної недостатності, який за ступенем вираженості буває проміжним між низькою нормою і легкою розумовою відсталістю.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Лубовський В.І. Вища нервова діяльність і психічні особливості дітей із затримкою психічного розвитку // Дефектологія. – 1972. – № 4.
2. Лубовський В.І. Затримка психічного розвитку // Спеціальна психологія / Під ред. В.І. Лубовського. – М., 2003.
3. Лубовський В.І., Переслені Л.І. Діти із затримкою психічного розвитку. – М., 1983.
4. Марковська І.Ф. Затримка психічного розвитку (клінічна і нейропсихологічна діагностика). – М., 1995.
5. Марковська І.Ф. Клініко-нейропсихологічні основи діагностики і корекції ЗПР у дітей // Клініко-генетичне і психолого-педагогічневивчення і корекція аномалій психічного розвитку у дітей молодшого шкільного віку. – М., 1991.
6. Никішина В.Б. Практична психологія в роботі з дітьми із затримкою психічного розвитку: Посібник для психологів і педагогів. – М.: Владос, 2003. – 128 с.
7. Никішина В.Б. Причинна обумовленості ЗПР у дітей. - Ярославль, 2000.
8. Навчаннядітей із затримкою психічного розвитку / Під ред. В.І. Лубовського. – Смоленськ, 1994.
9. Слеповіч Е.С. Ігрова діяльність дітей із затримкою психічного розвитку. – М.: Педагогіка, 1990.
10. Певзнер М.С. Клиническая характеристика детей с задержкой развития // Дефектология. – 1977. – № 3. – С. 3-9.
11. Лебединский В.В. Нарушения психического развития у детей. – М., 1985. – 166 с.
12. Ульенкова У.В. Дети с задержкой психического развития. – Н.Новгород, 1994. – 84 с.
13. Сухарева Г. Е. Клінічні лекції з психіатрії дитячого віку. – М., 1965. – 335 с.
14. Выготский Л. С. Основы дефектологии. – М., 1983. – Т. 5.

УДК 378.147.091.33-027.22]:373.2

Юлія Волинець, Альона Кузняна
(Київ, Україна)

ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ

У статті висвітлено питання науково-педагогічного дослідження проблеми розвитку творчого потенціалу майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у процесі проходження педагогічної практики; охарактеризовані поняття «потенціал», «творчий потенціал», «педагогічна практика»; визначено основні рівні професійної діяльності педагога у його спробі досягти високого творчого результату.

Ключові слова: *педагогічна практика, педагогічна діяльність, творчість, креативність, потенціал, творчий потенціал, розвиток творчого потенціалу майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.*

The article highlights the issue of scientific and pedagogical research problems of development of creative potential for the future teachers of pre-school education in the pedagogical practice; described the concept of "potential", "creativity", "teaching practice"; the basic level of professional activity of the teacher in his attempt to achieve a high creative results.

Key words: *pedagogical practice, educational activities, art, creativity, potential, creativity, development of the creative potential of future teachers of pre-school education.*

Постановка і обґрунтування актуальності проблеми. Особливе місце майбутнього вихователя дошкільних навчальних закладів відводиться педагогічній практиці, оскільки вона є основою розвитку творчого потенціалу педагогів дошкільної освіти. Педагогічна практика – невід'ємна складова фахової підготовки студентів-майбутніх вихователів до самостійної практичної діяльності, спрямованої на пізнання закономірностей і принципів професійної діяльності та їх реалізацію, теоретичне осмислення педагогічних явищ і фактів.

Одним із пріоритетних напрямів реформування вищої педагогічної освіти, визначеної в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, поставлено завдання підготовки фахівців, здатних до творчої професійної діяльності. Саме вищі педагогічні навчальні заклади готують майбутніх фахівців-дослідників, які вміло застосовують свої теоретичні знання, креативний пошук ідей в практичній діяльності; вміють аналізувати, зіставляти, нестандартно мислити, бути мобільним, сучасним тощо.

Аналіз досліджень та публікацій. Професійна підготовка педагога до педагогічної творчості у процесі професійної освіти розглядається у працях С. Архангельського, В. Безпалько, М. Кларіна, Б. Ліхачова, О. Падалки, О. Пєхоти, І. Підласого, С. Сисоєвої та ін.; праці, в яких досліджуються особливості й специфіка творчої педагогічної діяльності (К. Абульханова-Славська, Г. Бєлєнька, Ф. Гоноболін, Е. Гришина, В. Загв'язинський, Н. Кузьміна, В. Кан-Калік, Ю. Кулюткін та ін.); наукове обґрунтування сутності креативності (Д. Богоявленська, Д. Векслер, Дж. Гілфорд, Г. Грубер, Р. Кеттел, А. Маслоу, Е. Торренс та ін.).

Педагогічна творчість була і залишається у центрі уваги багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Сучасний стан соціально-педагогічної практики характеризується значним попитом на педагогічну творчість освітян. В психолого-педагогічних дослідженнях (В. Андрєєв, Т. Альтшуллер, Н. Кузьміна, В. Моляко та ін.) та на практиці в працях (Ш. Амонашвілі, А. Дашевська, С. Лисенкова) з'ясовано, що саме творча особистість педагога є визначним фактором виявлення та розвитку творчих можливостей вихованців.

Серед основних завдань, що стоять перед системою вищої педагогічної освіти, важливе місце посідає завдання підготовки компетентнісного фахівця широкого профілю, подальше посилення фундаментальної освіти й наближення її до дослідницької та практичної професійної діяльності, тому мета навчання має передбачити оптимальне поєднання теоретичних знань і творчих здібностей майбутніх вихователів, що уможливило б їм після закінчення ВНЗ самостійно підвищувати рівень своєї освіченості й професійної підготовки, знаходити принципово нові розв'язки проблем науки і практики [4, с. 15].

З огляду на зазначене, **метою** статті є розкриття проблеми розвитку творчого потенціалу майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у процесі проходження педагогічної практики.

Виклад основного матеріалу. Педагогічна практика є складовою системи підготовки майбутнього фахівця з дошкільної освіти. Саме, під час педагогічної діяльності студенти – майбутні вихователі дошкільних навчальних закладів реалізують та закріплюють теоретичні знання отримані на заняттях вищого навчального педагогічного закладу, проявляють свій творчий потенціал необхідний для майбутньої професії. Специфіка професійної діяльності майбутнього педагога дошкільної освіти потребує дослідницьких вмінь та знань для застосування їх на практиці.

Цілеспрямоване формування творчого потенціалу, дослідницьких умінь та їх удосконалення забезпечуються через організацію навчальної та педагогічної практики, яка

виступає найважливішою ланкою підготовки фахівця дошкільної освіти. Саме тому, ця проблема потребує подальшого вивчання.

Для того, щоб стати професіоналом, щоб вихованці були творчими та креативними – потрібно бути самому творчою особистістю. На сучасному етапі професійно-педагогічна підготовка кадрів для системи дошкільної освіти, відповідно до нормативних документів здійснюється на основі компетентнісного підходу. Однією з складових професійної підготовки, яка допомагає формувати професійну компетентність у майбутніх вихователів є ***педагогічна практика***. Педагогічна практика майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів є інтегруючим і стрижневим компонентом особистісно-професійного становлення майбутнього фахівця, вона завжди носить довготривалий та неперервний характер, що забезпечує фундамент для оволодіння професійними дослідницькими знаннями, вміннями та навичками. Успіх завжди буде залежить від обраної базової установи, майстерності працівників педагогічної освіти дошкільного навчального закладу. А програма педагогічної практики забезпечує їхню готовність до постійного самовдосконалення, відповідальності, професійного росту, розвитку творчості та креативності.

Формування професійної компетентності майбутніх педагогів можливе лише за умови цілісної системної організації практичної підготовки студентів, що передбачає реалізацію наступності змісту та завдань різних видів практики в умовах фахової підготовки у ВНЗ. Вона є провідним, домінуючим засобом їх підготовки до професійної діяльності та одним із основних засобів формування професійної компетентності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

Для того, щоб сформувати готовність до творчості необхідна рушійна сила, яку науковці називають «творчим потенціалом». Слово «потенціал» у перекладі з латині означає «можливість», «потужність».

Творчий потенціал – це сукупність соціокультурних і творчих характеристик особистості педагога, що виражає готовність удосконалювати педагогічну діяльність, а також наявність внутрішніх засобів і методів, які забезпечують цю готовність. Особливістю педагогічної творчості є те, що педагог реалізує свої особистісні і професійні творчі потенції засобом творення особистості дитини, а розвиток його творчого потенціалу зумовлений розвитком творчого потенціалу вихованця.

Т.Третяк стверджує, що основою творчого потенціалу людини є такі чинники: *інформація*, обізнаність людини щодо розв'язання актуальної проблеми; *прийоми, методи, способи, стратегії*, необхідні для розв'язання проблеми; *мотивація, воля, впевненість людини в собі* [5, с. 8].

Специфіка полягає в тому, що об'єктом педагогічної творчості є особистість дитини, а результатом – формування цієї особистості. На педагогічну творчість впливають фактори, які важко прогнозувати. Можна виділити ***основні рівні професійної діяльності педагога*** у його спробі досягти високого творчого результату:

− *рівень самосвідомості*. Він включає оцінку власних можливостей, яка може виражатись в усвідомленні свого покликання у житті. Це передбачає володіння такими якостями: упевненість у власних силах, готовність до ризику, відсутність побоювання розкрити власні ідеї суспільству, контролювання емоцій, здатність до фантазії і відхилення від стереотипів;

− *рівень професіоналізму*, що ґрунтується на оптимальних знаннях і вміннях, які є обов'язковими в педагогічній діяльності, і залежить від здібностей та теоретичної підготовки вихователя;

− *рівень самореалізації*. Творчу індивідуальність педагога характеризує передусім потреба в самореалізації. Самореалізація – це ставлення людини до себе як до діяча і її прагнення та здатність до зміни себе, людей, світу. Сучасному педагогу варто усвідомити рівень професійних вимог, аби спрямувати свою діяльність на творчу самореалізацію. Вагомими чинниками, які спонукають педагога до самореалізації, є аналіз власної

професійної діяльності порівняно з передовим педагогічним досвідом, участь у різноманітних конкурсах і програмах, що сприяє творчій активності педагога;

− *рівень самоосвіти*. Самоосвіта життєво необхідна кожній сучасній людині для її самореалізації. Сьогодні вихователь має розуміти: бути професіоналом – означає перебувати в постійному творчому пошуку, розвитку, самовдосконаленні. Сучасний освітянський простір створює всі умови для підготовки вихователя: забезпечення підвищення кваліфікації та професійної перепідготовки (магістратура, аспірантура), участь у різноманітних конкурсах, конференціях («Вихователь року», майстер-класи, виступи на семінарах, круглі столи, обмін досвідом, проекти, можливість опублікувати власні розробки); використання інноваційних технологій. Результатом самоосвіти має стати підвищення якості навчально-виховного процесу;

− *рівень мовознавчий*. «Заговори, щоб я тебе побачив». Антична мудрість Сократа є актуальною і сьогодні, бо і в сучасності наявна потреба в людях, які вміють самостійно мислити, переконувати живим словом, нести істину, добро і красу за допомогою якісного мовлення. Мовний бар'єр – одна з вагомих перешкод у творчому становленні особистості.

Кожен педагог – індивідуальність, тому і його творча майстерність має особливості і певною мірою індивідуалізована. Він може самостійно обирати спосіб удосконалення. Проте ні в якому разі не варто забувати, що творчістю є «діяльність, в яку людина вкладає немовби частинку своєї душі, і чим більше вона вкладає, тим багатшою стає її душа» [5, с. 9].

Висновки та рекомендації. Отже, педагогічна практика – невід'ємна складова фахової підготовки студентів-майбутніх вихователів до самостійної практичної діяльності, основа розвитку їх творчого потенціалу. Саме, свої творчі здібності вони реалізують під час педагогічної практики в ДНЗ, спілкуванні з дітьми та педагогічним колективом, підготовці до освітньої роботи, ігор та розваг, цікавих проектів. Потрібно знати студенту – майбутньому вихователю, що фундаментом професійної підготовки з дошкільної світи – розширення загальноосвітнього кругозору, педагогічної культури і майстерності. Як зазначав великий педагог В. Сухомлинський «Творчість є діяльністю, в яку людина вкладає немовби частинку своєї душі, і чим більше вона вкладає, тим багатшою стає її душа» [6, с.177].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Волинець Ю.О. Роль і місце дослідницької діяльності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у структурі професійної діяльності / Ю. О. Волинець // Zbior raportow naukowych. «Pedagogika. Wspolczesne tendencje w nauce i edukacj» (30.01.2016 – 31.01.20165) – Warszawa: Sp. Z o.o. «Diamond trading tour», 2016. – 120 str. – 111 – 115. ISBN: 978-83-65207-64-7.

2. Волинець Ю.О. Підготовка майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до дослідницької діяльності / Підготовка майбутніх вихователів до роботи з дітьми дошкільного віку: компетентнісний підхід : моногр. // за заг. ред. Г.В. Бєлєнької, О.А. Половіної. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2015. – С. 161-181.

3. Зязюн І. А. Філософія поступу і прогнозу освітньої системи / І.А.Зязюн // Педагогічна майстерність: проблеми, пошуки, перспективи : монографія. – К; Глухів : РВВ ГДПУ, 2005. – С 10-18.

4. Михайлишин Г.Й. Формування професійних умінь майбутніх вчителів у системі виховної роботи вищих навчальних закладів фізичного виховання: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Г.Й.Михайлишин. – К., 2006. – 227 с.

5. Олійник Н. Розвиток творчого потенціалу педагогів шляхом використання активних та інтерактивних форм методичної роботи / Олійник Наталія Євгенівна. – Олександрія. – 2014. – 59 с. Режим доступу до збірника : Н Олійник – oleksandria-dnz25.edukit.kr.ua : – Заголовок з екрану.

6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори у п'яти томах / Василь Олександрович Сухомлинський. – К: Радянська школа, 1976. – Т.1. – 509 с.

МирзоУлуғбек Ғофуров
(Фарғона, Ўзбекистон)

БОШЛАНҒИЧ СИНФЛАРДА ТАСВИРИЙ САНЪАТ АСОСЛАРИ

Тасвирий санъат машғулотлари ҳар томонлама ривожланган инсоннинг тарбиялаши учун бой имкониятлар очиб беради. Тасвирий санъат билан шуғулланиш болаларнинг ақлий ва эстетик жиҳатдан ривожлантиради, атроф-муҳитни тушунишига кўмаклашади, буюмларни эътибор билан кузатишга, уларнинг шаклини таҳлил қилишга ўргатади. Тасвирий санъатдан саводни чиқармасдан туриб, киши санъатни тушуниши ҳам, қадрлаши ҳам, ундан ҳузур қилишни ҳам била олмайди. Болалар тарбиясида замондошларимиз меҳнатини гўзаллигини кўрсатишга, мустақил давлат тараққиёти ютуқларини ўрганиш алоҳида ўрин эгаллайди. Бу ўқувчиларнинг ижодий фаоллигини оширишга уларнинг кучини, маънавий қувватини янги ҳаёт қуриш учун курашга сафарбар этишга кўмаклашади.

Тасвирий санъатдаги эстетик тарбия – бу ўқувчиларда ҳаётдаги, табиатдаги, санъатдаги, фан ва жамиятдаги гўзалликларни тўла-тўкис қабул қилиш қобилиятини тарбиялашдир. Ҳаётдаги гўзал нарсалар, ақл, руҳ, иродага таъсир қилиб, инсоннинг руҳий оламини бойитади. Болалар гўзалликни идрок этиш билан бирга жамиятдаги ўзгаришларга бунёдкорлик назари билан қарашга ўрганади.

Тасвирий санъат дарсларидаги эстетик тарбия ўз ичига бадиий, мафкуравий, маънавий ҳамда ахлоқий тарбияни олади.

Эстетик тарбия жараёнида кишининг қарашлари, ҳиссиётлари, диди ҳамда идеаллари шаклланади: бу шаклланиш мафкуравий тарбия, ижодий фикрнинг ривожланиши билан мустаҳкам боғлангандир. Эстетик тарбия кишини олижаноб, гўзал ҳамда инсонпарварлик ҳаракатларига мойил қилади.

Бугунги кунда маданий ва маънавий тарбия ўз олдига инсонда мавжуд воқеликни ижодий ўзлаштириш қобилиятига эҳтиёжини яратишдан ташқари, балки унда гўзаллик қонунига асосан қайта қуриш эҳтиёжини ҳам тарбиялашга қаратилган. Таълим муассасаларидаги таълим жараёнининг вазифаси эстетик тарбиянинг турли методлари ёрдамида боланинг ақл ва вужудига таъсир ўтказиб, унда эстетик ҳиссиётларини пайдо қилиш оркали уни гўзалликка, табиат кўринишларига яқинлаштириш, шунингдек боланинг ижодий имкониятларини, фикрий фаолиятини ривожлантириб, инсон фаолиятининг турли соҳаларида намоён бўлишига кўмаклашишдан иборатдир.

Тасвирий санъатдан давлат таълим стандарти ва ўқув дастурида кўрсатилишича,ўқувчиларни борлиқдаги, шу қатори табиатдаги ва санъатдаги гўзалликларни кўра билиш, идрок этиш ва қадрлашга ўргатиш бош вазифа қилиб белгиланган.

Шунингдек, тасвирий санъат машғулотларининг турлари ҳисобланган борлиқни идрок этиш, бадиий қуриш, ясаш, санъатшунослик асослари, натурага қараб расм чизиш, композицион фаолият бўлимларининг биронтаси ҳам табиатни ўрганиш муаммосини четлаб ўтмайди, уларда табиатни идрок этиш асосий ўринни эгаллайди.Зеро, мактабда эстетик тарбиянинг воситаларидан бири санъат саналади.Тасвирий санъат эса ўқувчиларни эстетик руҳда тарбиялашда асосий ўринни эгаллайди.

УДК 37.02

Наталья Дудко
(Харьков, Украина)

ОБЩЕНИЕ КАК ФАКТОР ОПТИМИЗАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье актуализируется понятие «педагогическое общение» в условиях трансформации образования. Проведен сравнительный анализ понятий «общение» и «педагогическое общение». Определена структура педагогического общения.

Ключевые слова: *общение, педагогическое общение, педагог, структура педагогического общения.*

In article the concept «pedagogical communication» in transformation conditions of education is staticized. A comparative analysis of the concepts of "communication" and "teacher talk" is implemented. The structure of pedagogical communication is defined.

Keywords: *communication, pedagogical communication, pedagogue, structure of pedagogical communication.*

В условиях интеграции в европейское образовательное пространство, включение сферы данной сферы в систему рыночных отношений требует постоянного поиска, совершенствования и реализации методов и средств педагогического процесса. Одним из главных механизмов трансформации в условиях интенсификации информационного взаимообмена, повышения качественного уровня коммуникации субъектов учебно-воспитательной деятельности является общение.

Современная система образования, базирующаяся на основе концепций гуманистической парадигмы, предусматривает переход от массового обучения к усилению индивидуального подхода и формированию творческой составляющей будущего специалиста. Как утверждает Ковальчук Г.А., данный подход учитывает анализ психологических, возрастных, профессионально важных личностных черт учащихся, необходимость развития их умений трансформировать и адаптировать содержание учебного материала, сочетать методы и приемы работы в соответствии с условиями конкретной практической ситуации, а также развитие их коммуникативных и организаторских способностей [8, с. 22].

Общение в образовательном процессе является не только обратной связью между педагогом и учащимися при передаче знаний, но и практическим методом формирования коммуникативных умений и навыков будущих специалистов в их профессиональной сфере, что обуславливает актуальность изучения данной темы. Общение является достаточно многогранным явлением. Оно представляет собой и отношение людей к друг к другу, и их взаимодействие, и обмен информацией между ними, их духовное взаимопроникновение.

Существование множества различных определений понятия «общение» прежде всего связано с различными подходами и взглядами на эту проблему. Рассмотрим как трактуют понятие «общение» отечественные и зарубежные учёные (табл. 1).

Таблица 1

Сравнительный анализ определений «общение»

Автор	Определение
Зимняя И.А.	Это осознанная и неосознанная вербальная связь, передача и приём информации [3, с. 322].
Ломов Б.Ф.	Это не сложение, не накладывание одна на другую параллельно развивающихся («симметричных») деятельностей, а именно взаимодействие субъектов, вступающих в него как партнеры [6, с. 252].
Андреева Г.М.	Это сложный процесс взаимодействия между людьми, заключающийся в обмене информацией, а также в восприятии и понимании партнерами друг друга [1].

Петровский А.В., Ярошевский М.Г.	Это сложный многоплановый процесс установления и развития контактов между людьми, порождаемый потребностями совместной деятельности и включающий в себя обмен информацией, выработку единой стратегии взаимодействия, восприятие и понимание другого человека [9, с. 246].
Немов Р.С.	Это обмен информацией между людьми, их взаимодействие [7, с. 516].
Мещеряков Б.Г., Зинченко В.П.	Это взаимодействие двух или более людей, состоящее в обмене между ними информацией познавательного и/ или аффективно-оценочного характера [2].
Чернова Г. Р., Слотина Т. В.	С точки зрения деятельностного подхода это многоплановый процесс развития контактов между людьми, порождаемый потребностями в совместной деятельности [10, с. 13]. С точки зрения личностного это процесс межличностного, межсубъектного взаимодействия, порождаемый потребностями личности (субъектами общения), в том числе и потребностями в совместной деятельности [10, с. 14].
Реан А. А.	Это такая форма взаимодействия субъектов, которая изначально мотивируется их стремлением выявить психологические качества друг друга и в ходе которой формируются межличностные отношения между ними (привязанности, дружбы или, наоборот, неприязни) [4, с. 55].

Педагогическое общение рассматривается как частный вид общения людей на ряду с такими видами общения, как деловое общение, диагностическое общение и другие. В психолого-педагогической литературе [11] существуют разные трактовки педагогического общения (рис. 1). Но следует понимать, что общение в образовательном процессе является основной формой осуществления педагогического процесса.

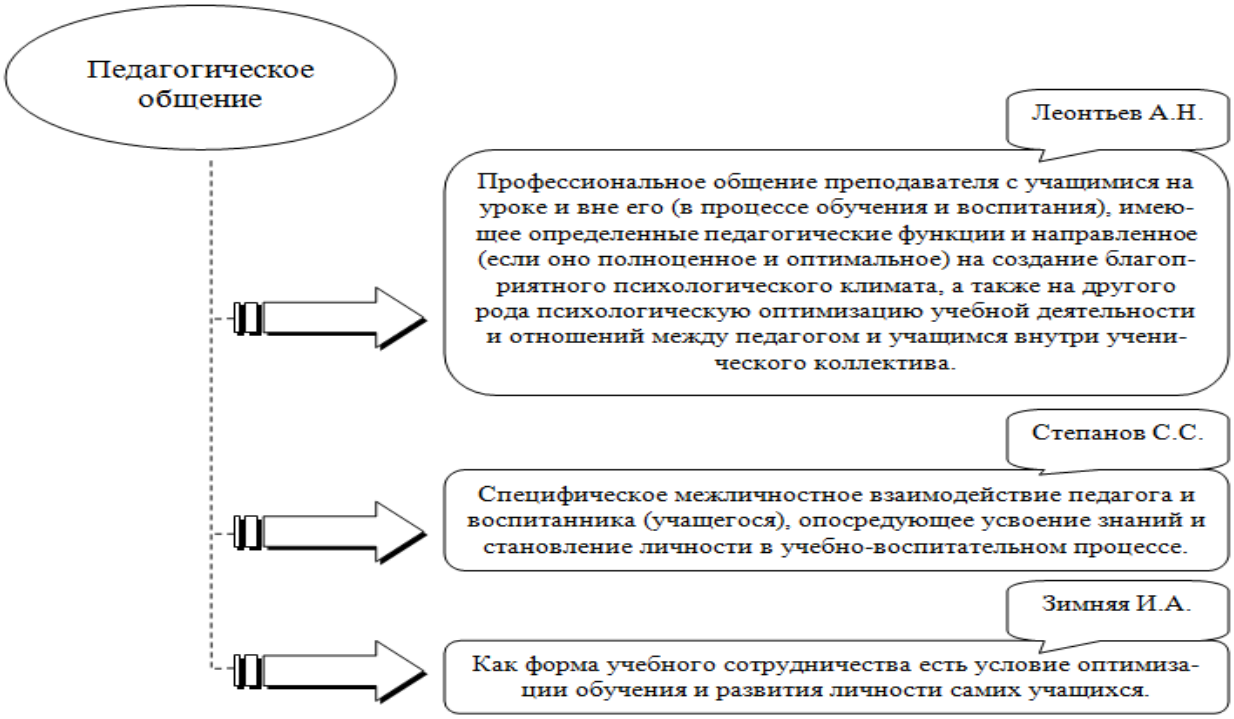

Рис. 1. Основные подходы к определению понятия «педагогический процесс»

Основная цель педагогического общения состоит как в передаче общественного и профессионального опыта (знаний, умений, навыков) от педагога учащимся, так и в обмене личностными смыслами, связанными с изучаемыми объектами и жизнью в целом. Поэтому для педагога важную роль играет структура общения, которая включает такие этапы:

- моделирование предстоящего общения в процессе подготовки к уроку или мероприятию (прогностический этап) – осуществление своеобразного планирования коммуникативной структуры взаимодействия, адекватной педагогическим задачам, сложившейся ситуации, индивидуальности педагога, особенностям отдельных учащихся и класса в целом;
- организация непосредственного общения (начальный период общения), или «коммуникативная атака» – организация непосредственного общения, во время которого педагог берет на себя инициативу, позволяющую ему иметь некоторое преимущество в управлении общением;
- управление общением в педагогическом процессе – коммуникативное обеспечение применяемых методов воздействия (конкретизация модели общения, уточнение условий и структуры общения, осуществление непосредственного общения);
- анализ осуществленной технологии общения и моделирование новой для решения другой педагогической задачи – установление обратной связи в общении между педагогом и учащимися [5].

Таким образом, можно сделать вывод, что на сегодняшний день перед педагогом стоит не просто задача передачи знаний, умений и навыков, а с помощью подбора и применения коммуникативных методов и средств индивидуализировать подход к каждому обучающемуся и создать условия для формирования конкурентоспособного, социально активного, морально, физически и психически здорового специалиста, который бы сознательно мог решать сложные проблемы, успешно достигать индивидуальных и общественных целей, руководствуясь нравственными нормами.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – М., Аспект Пресс, 1996. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://psy.rin.ru/article/1326/Opredelenie-obschenija-Andreeva-G-M.html.
2. Большой психологический словарь. Под ред. Мещерякова Б.Г., Зинченко В.П. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2003. – 632 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:: [http://www.alleng.ru/d/psy/psy013.htm].
3. Зимняя И.А. Педагогическая психология. Учебник для вузов. – М.: Издательская корпорация «Логос», 1999. – С. 322.
4. Знаков В. В. Психология понимания: Проблемы и перспективы. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2005. – 448 с.
5. Кузьмінський А. І. Педагогіка: підручник / А. І. Кузьміський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання, 2007. – 447 с.
6. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. – М., 1984. – С. 252.
7. Немов Р.С. Психология. Кн. 1. Общие основы психологии. – 2003, 4-е изд., 688 с. – С. 516.
8. Ковальчук Г.О. Організація навчання з економіки: Навч. посібник. – К. : Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова, 2002. – 305 с.
9. Психологический словар / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М., 1990. – 494 с.
10. Столяренко Л.Д., Самыгин С.И. Педагогика в вопросах и ответах. Учебное пособие [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.studfiles.ru/dir/cat23/subj1268/file11982.html].
11. Чернова Г. Р., Слотина Т. В. Психология общения: Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2012. – 240 с.

Научный руководитель – доктор педагогических наук, доцент Н.А.Максимовская

УДК 0.6-05

Арай Жаныс
(Кокшетау, Казахстан)

ЦЕЛИ, КРИТЕРИИ И ОГРАНИЧЕНИЯ РАЗРАБОТКИ ПОДСИСТЕМЫ УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА ДИСЦИПЛИНЫ

Учебно-методический комплекс дисциплины (УМКД) – это единая оптимальная система учебно-методической документации, определяющая ВУЗа, планирование и проведение учебного процесса по данной дисциплине в органической связи с другими учебными дисциплинами, где обеспечивающая подготовку по какой-либо дисциплине будущего специалиста.

Ключевые слова: *учебно-методическая работа, учебно-воспитательный процесс, интенсификация учебного процесса, проектирование, квалификационная характеристика специальности, эффективность учебно-методической деятельности кафедры.*

Educational-methodical complex of discipline (EMCD) – it is a single optimal system of educational-methodical documentation, defining the university, planning and conduct of the educational process in the discipline in organic connection with other academic disciplines, which provides training for any discipline of the future specialist.

Keywords: *educational and methodical work, the educational process, the intensification of the educational process, design, specialty job description, the effectiveness of educational-methodical activity of the department.*

Создание УМКД должно быть направлено на достижение следующих основных важных целей:

– общее упорядочение учебно-методической работы и документации, усиление планомерности и целенаправленности основы учебно-методической работы преподавателей по данной дисциплине, повышение ее роли в совершенствовании и учебно-воспитательного процесса в воспитании будущего специалиста, установление единых нормативных требований данного ВУЗа к педагогической деятельности преподавателей при подготовки высококвалифицированного специалиста;

– интенсификация учебного процесса по данной дисциплине на основе педагогических технологий образования и методики преподавателя по читаемой дисциплине, которая дает возможность подготовить конкурентно способного специалиста;

– обеспечение методической и практической помощи студентам в усвоении учебного материала по данной дисциплине с возможностью подготовить компетентностного специалиста;

– обеспечение методической помощи преподавателям путем разработки методических документов для подготовки профессионалов, отражающих организационные и методические формы и приемы работы преподавателя в соответствии с заданными целями изучения дисциплины и ее содержанием по своей методике [2].

В соответствии с рис. 1 структура УМКД может быть представлена следующей краткой схемой.

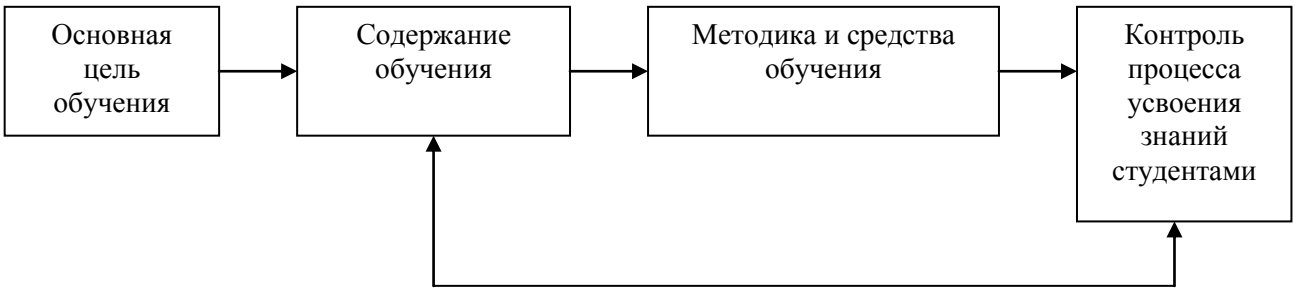

Рис. 1. Структура УМКД

Проектирование и составление основной структуры УМКД по компонентам позволяет осуществить взаимоувязку всех документов данного комплекса в зависимости от конечной цели обучения, и технологией этой дисциплины, которую требует стандарт данного ВУЗа. Этой данной схеме должны быть подчинены все виды работ и методы разработки УМКД, реализующие обучение данной дисциплине высококвалифицированного специалиста, которого требует рынок труда.

По составу УМКД в целом должен обеспечивать все те виды учебных работ, проведение которых необходимо и достаточно для достижения требуемого уровня качества подготовки компетентностного специалиста в соответствии с целями и задачами курса, определенными квалификационной характеристикой специальности готовившихся ВУЗом.

В учебно-методический комплекс нашего ВУЗа любой дисциплины включаются следующие необходимые материалы:

1. Рабочая учебная программа данной дисциплины.
2. Опорный конспект лекций, терминологический словарь, конспект лекций, учебники и учебные пособия и т.п.
3. Методические указания по выполнению практических, семинарских и лабораторных работ.
4. Методические указания по выполнению курсовых проектов (работ), РГР.
5. Методические указания по выполнению контрольных работ по заочной форме обучения.
6. Вопросы к экзамену и зачету.
7. Тесты итогового контроля знаний, тесты текущего контроля знаний и тесты контроля остаточных знаний.
8. Карты книгообеспеченности студентов по дисциплине.
9. График самостоятельной учебной работы студентов по дисциплине с указанием ее содержания, объема в часах по неделям, сроков и форм контроля за результатами.

В соответствии с рис. 2 компонентный состав комплекса может быть представлен следующей краткой схемой.

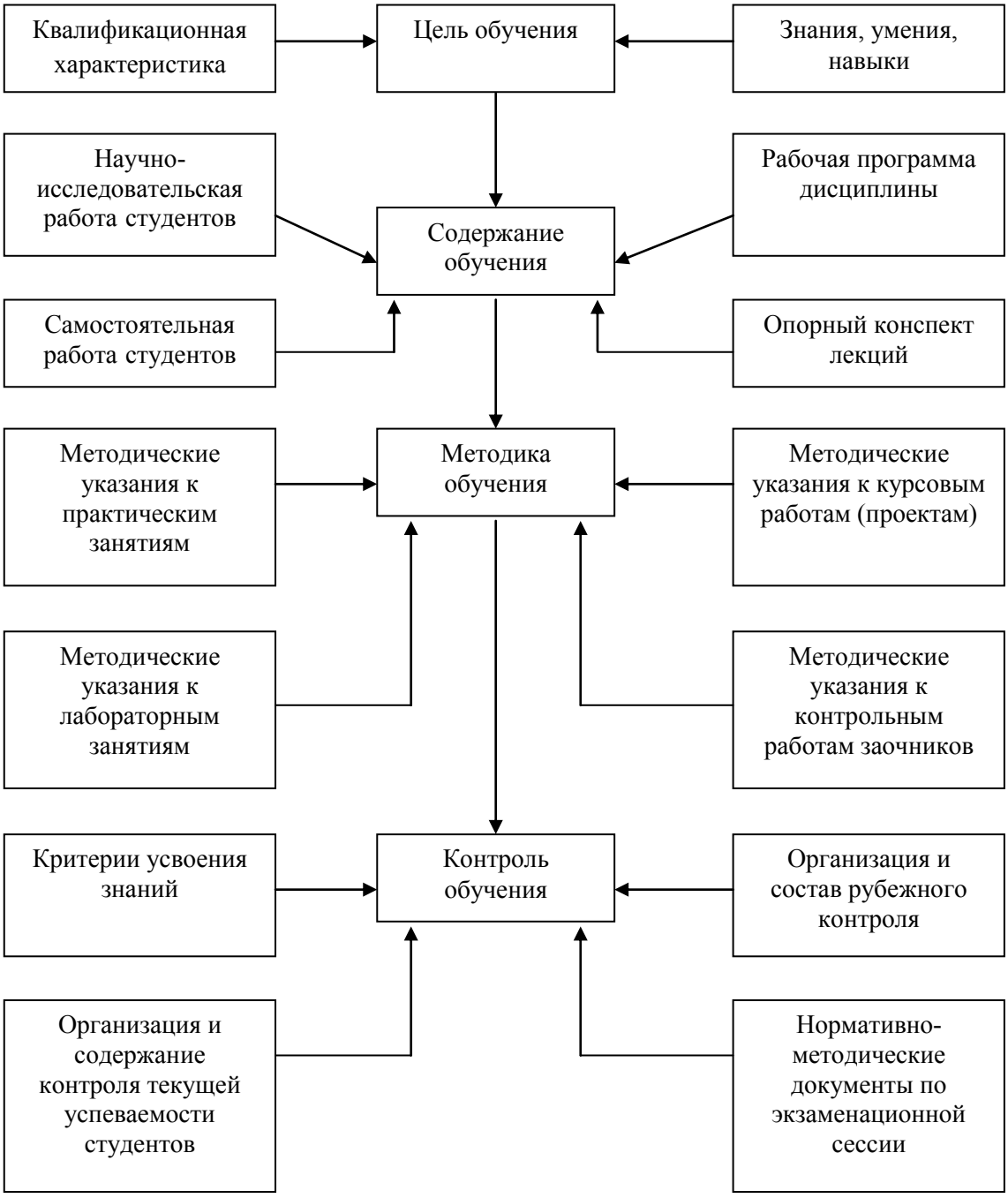

Рис. 2. Компонентный состав комплекса

Весь комплект методических документов учебно-воспитательного процесса и средств обучения, входящих в учебно-методический комплекс должен охватывать основное содержание материала, обеспечить все виды учебных и практических занятий и самостоятельной работы студентов при изучении данной дисциплины. Необходимо, чтобы все документы УМКД были взаимосвязаны и взаимно дополняли друг друга, чтобы исключалось дублирование; во всех документах комплекса требуется обеспечить единство понятий и терминологии, условных обозначений; они должны быть рассчитаны на единый уровень знаний и умений студентов, изучающих данную дисциплину, как для очного, так и заочного отделения обучаемого. УМКД дисциплины дает возможность студенту рассмотреть те некоторые моменты изучения предмета без помощи преподавателя.

Разработанный данный материал дает возможность, таким образом учебно-методический комплекс обеспечивает более совершенную организацию учебного процесса по данной дисциплине и создает условия для повышения качества подготовки специалистов.

Целостное видение полного учебного курса, развитие его содержания, взаимосвязь между изучаемыми темами и межпредметные связи – все это в совокупности является необходимым условием развития мышления и формирования научного мировоззрения студентов данного ВУЗа по данной дисциплине [2].

Цель и задача разработки учебно-методической работы дисциплины:

– возможность информировать вуз о состоянии, уровне и результатах работы студенов по данной дисциплине;

– возможность информировать вуз об эффективности учебно-методической деятельности кафедры и студентов.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Кумаргажанова С.К. Разработка модели анализа научно-образовательной деятельности преподавателей вуза // Международная научная конференция студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов – 2006»: Тезисы международной научной конференции. – Астана: Казахстанский филиал МГУ им. М.В. Ломоносова, 2006. – С. 52-53.

2. Мутанов Г.М., Шакаримова А.Б., Кумаргажанова С.К., Омаров Е.М. Разработка информационного и программного обеспечения модели «университет-технопарк» // Вестник Восточно-Казахстанского государственного технического университета имени Д.Серикбаева. – 2006. – №3. – С.106-112.

3. Шакаримова А.Б., Кумаргажанова С.К. Методика определения научно-образовательной деятельности профессорско-преподавательского состава вуза // Творчество молодых – инновационному развитию Казахстана: Материалы VI Республиканской научно-технической конференции, 11-12 мая 2006 г. – Ч.IV / ВКГТУ. – Усть-Каменогорск, 2006. – С. 55-57.

4. Шакаримова А.Б., Кумаргажанова С.К., Омаров Е.М. Разработка прикладного программного обеспечения модели «Университет-Технопарк» с использованием технологии ASP.NET // Творчество молодых – инновационному развитию Казахстана: Материалы VI Республиканской научно-технической конференции, 11-12 мая 2006 г. – Ч.VI / ВКГТУ. – Усть-Каменогорск, 2006. – С. 23-25.

5. Шакаримова А.Б., Кумаргажанова С.К. Методика определения кадрового потенциала инновационного вуза // Творчество молодых – инновационному развитию Казахстана: Материалы VI Республиканской научно-технической конференции, 11-12 апреля 2007 г. – ВКГТУ – Усть-Каменогорск, 2007. – С. 32-34.

6. Мутанов Г.М., Кумаргажанова С.К. Рейтинговая модель оценки деятельности преподавателя в ВКГТУ им. Д. Серикбаева // Региональный вестник Востока. – 2009. – №4. – С. 6-11.

7. Мутанов Г.М., Мамыкова Ж.Д., Кумаргажанова С.К., Федькин Е.М. Информационная инфраструктура «е-университета» ВКГТУ им. Д. Серикбаева // Известия Кыргызского государственного технического университета им. И.Раззакова. Теоретический и прикладной научно- технический журнал. – Бишкек, 2009. – №19. – С. 233-238.

8. Кумаргажанова С.К. Разработка функциональной модели системы индикативного планирования вуза // Вестник Казахского национального технического университета имени К.И. Сатпаева. – 2010. – №1(77). – С.83-86.

УДК 373.3:028.3

Роксолана Жаркова
(Львів, Україна)

ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА ЧИТАЦЬКОГО ВИБОРУ УЧНЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті проаналізовано аспекти педагогічної підтримки читацького вибору дитини. Пояснено особливості вибору паперової книги у час комп'ютерних технологічних змін. Простежено можливості впливу вчителя на формування і зростання читацького інтересу учня початкової школи.

Ключові слова: *читацький вибір, педагогічна підтримка, початкова освіта, свідоме читання, книговидання, книга.*

The aspects of educational support of child's reading choice are analyzed in the article. It is explained the features of a choice of paper books in a time of computer technological changes. It is observed teacher possible impact on the formation and increase of reading interest of primary school pupil.

Keywords: *reading choice, educational support, primary school, conscious reading, book publishing, book.*

Роздуми про значення і можливості книги як вербального не-фізичного наставника-поводиря у світі інтелектуальних і мистецьких пошуків (П. Байяр, У. Еко, Б. Лопенська, А. Мангель, Ю. Соболевська Д. Угрешич та ін.) зводяться до ідеї, що насправді всі ми читаємо для того, щоби робити значимим пережите або сфантазоване автором, послідовно упевнюючись у власній екзистенційній значимості. Як зауважує польська дослідниця Ю. Соболевська, «читач щасливий, бо переживає не лише своє життя – завдяки літературі він може переживати значно більше. Своїм життям він ніби постійно дописує продовження книжок» [9, с. 158–159].

Етичні й естетичні пріоритети Homo legens [3] відчутно змінюються з розвитком науки й техніки, визначаючи соціокультурний контекст самої людини-у-пізнанні. Тому й «дописувати» чи реконструювати зужиті фабульні схеми береться не кожен читач, оскільки вважає їх рецепцію замкненою у певному часі, а їх самих – історизмами уяви, потребуючи натомість текстових неологізмів, співзвучних його читацькому світовідчуттю. Коли йдеться про дитину-читача, то матимемо особливого мандрівника у площині сюжетів й образів, який здатен на карті текстуальних подорожей обирати свою траєкторію руху, часто незрозумілу батькам і вчителям, зате найбільш вірогідну для свого буттєвого становлення.

Дитяче читання – глобальна проблема, що вже стала дискурсом полікультурних й полінаціональних філологічно-педагогічних контекстів. Чимало дослідників в Україні вивчають дитяче книговидання як окрему галузь, займаються аналізом здобутків та перспектив друку продукції для дітей (Є. Огар, Б. Салюк, Л. Круль, М. Тимошик, Г. Корнєєва, М. Славова та ін.). Багато науковців присвятили свої теоретичні й методичні праці питанням дитячого читання та дитячої літератури (Д. Білецький, І. Вавілова, У. Гнідець, Т. Качак, Л. Кіліченко, В. Кизилова, Л. Мацевко-Бекерська, В. Неділько, О. Папуша, Ю. Ступак, Б. Чайковський, Б. Шалагінов та ін.). Отож, твори, призначені дітям, мають певні базові засади: текст має бути коротким за змістом, спосіб викладу – простий і зрозумілий, обов'язкова присутність морального аспекту, збагачення новими знаннями, а саме видання – доступне, цікаве, правдиве (за Є. Огар) [7, с. 135]. Наявність зразків такої видавничої продукції в сучасній Україні мала би стимулювати процес дитячого спілкування з книгою. Проте дуже часто вчителі, зокрема початкової школи, скаржаться на нестійкий, навіть згасаючий інтерес учнів до читання. Відчувається домінування новомодних засобів

збереження і передачі інформації (комп'ютерів, планшетів, гаджетів), натомість паперова книга стає раритетом, таким собі фетишем минулих поколінь, бо, за твердженням М. Мак-Люена, «замість того, щоб перетворитися на Александрійську книгозбірню, світ став комп'ютером, електронним мозком» [5, с. 53].

Тому щоби привернути увагу до своїх змістоформ книга-як-продукт має в очах дитини перетворитися на книгу-як-мистецький експонат, тобто не спонукати реципієнта до одноразового «споживання», а радше до тривалого перегляду-відчитування, декодування себе-як-загадки, що розвиває і розширює читацьку свободу дитини. Відтак, **мета** нашої **статті** – розглянути особливості формування читацького вибору дитини молодшого шкільного віку, а також важливість педагогічної підтримки здатності школяра обирати якісну книгу. На питанні використання книжки у виховному процесі (Н. Волошина, І. Збарський, Л. Мірошниченко, О. Савченко, М. Фіцула, М. Ярмаченко) чи не найбільше зосередив увагу В. Сухомлинський, оскільки «розроблена й перевірена ним на практиці система роботи з книжкою в початковій школі є надійним засобом виховання особистості молодшого школяра, у тому числі й активного читача, що володіє навичками усвідомленого читання, підготовлений до самостійного використання книжки в подальшому житті» [2, с. 67]. Саме свідоме читання здатне розбудити у дитини прагнення реалізувати діапазон власної читацької свободи вибору через активний пізнавальний інтерес й структурну усвідомлену читацьку діяльність (читання, переказування, коментування, роздуми над проблемними питаннями у творі, пошук відповідних інформативних джерел, вироблення особистого кола читання, ведення читацького щоденника, добір подібних за тематикою, ідейністю та проблематикою книг тощо). Як зазначає Г. Волошина, свідоме читання «базується на тому, що школярі в достатній мірі оволоділи технікою читання і сам процес читання не викликає труднощів; […це] вміння орієнтуватися в текстах різних жанрів; […] виділяти найголовніші факти, вчинки; стежити за розвитком подій […] описувати факти і знаходити висновки, до яких приходять персонажі твору чи сам автор; встановлювати логічні, причинові, часові, наслідкові зв'язки, обґрунтовувати все це власним міркуванням» [1, с. 42–43].

Оволодіти для дитини способом свідомого чи усвідомленого читання – це ініціативно намагатися розширювати свої читацькі горизонти, пізнавати важливе для себе у текстовому потоці видавничої продукції. Педагог повинен скерувати читацький інтерес молодшого школяра у русло свободи вибору, виявивши неабияку толерантність до естетичних смаків, жанрових і сюжетних уподобань дитини. Саме пріоритет свободи в освіті й науці обстоює французький філософ Ж. Рансьєр, що зауважив прогресування обміну знаннями й досвідами через імпульс розкріпачення самих знань і досвідів, адже «можна навчати невідомих тобі речей, якщо емансипуєш учня, тобто якщо підштовхуєш його послуговуватися власним розумом» [8, с. 31]. У літературній освіті це виражено у педагогічному не-запереченні пошуку учнем власних суб-тем, суб-ідей, суб-проблем у над-контексті художнього твору, суголосних внутрішнім запитам дитини. Тексти, у яких нема мотиваційного рушія особистісного пізнання стають для учня нецікавими. Книги, у яких недостатньо виражена функція захоплення і підтримки уваги, функція стимуляції фантазії маленького читача, часто так і залишаються нечитаними чи недочитаними. Педагог повинен, орієнтуючись не лише в інтелектуальному, а й психоемоційному світі свого учня, допомогти йому дібрати такі книги, які будуть здатні полонити свідомість синтезом аудіального, візуального і навіть тактильного кодів сприйняття. Хоча видавці часто «використовують невдале кольорове оформлення […порушують] психогігієнічні норми до шрифту, а також до змісту ілюстрацій […] неякісний підбір фарб, паперу та шрифтів» [10, с. 135].

Оскільки перехід людини «з магічного звукового світу в нейтральний візуальний світ» [5, с. 34] найглибше відчувається у дитинстві, тому якісна книга має стати таким лакмусом зміни суб'єкта: від того, якому читали (батьки, вихователі, вчителі) до того, який читає сам собі. Проте проблема читання часто загострюється саме з причини того, що «дитині в

ранньому віці не читали вголос чи, тільки-но вона вивчила літери, її кинули наодинці з книгою: а тепер читай сама, а дитина ще не може зрозуміти, про що в ній ідеться. Чи дорослі в сім'ї не читають (культ телевізора або комп'ютера) і дитина не має належного прикладу в родині» [6, с. 4]. Тому завдання педагога – показати багатство світу книговидання, його часові модифікації; пояснити дітям молодшого шкільного віку переваги друкованої книги; заохотити дитину до читання шляхом власного прикладу. Позаяк «пропаганда читання, виховання інформаційно-бібліографічної та читацької культури, формування вміння користуватися бібліотекою, її послугами, книгою, довідковим апаратом, розвиток пізнавальних інтересів – пріоритетні напрямки спільної діяльності педагогів, бібліотекарів, батьків» [6, с. 20].

Окрім того, до причин, що впливають на читацький інтерес і вибір молодшого школяра, можна додати необізнаність вчителя з якісними книгоновинками, а також перебільшене акцентування на творах шкільної програми. Натомість педагогу варто було би, популяризуючи сучасну українську друковану книгу, вказувати на престижність і багатофункціональність самого процесу читання як для окремої особистості, так і для суспільства. Л. Заліток вважає, що «ефективними формами виховної роботи з книжкою у початковій школі на сучасному етапі є такі: «Зустріч з книжкою»; «Ознайомлення з книжкою»; «Орієнтування в книжках»; позакласне читання; бібліотечне читання; сімейне читання; читання книжки вголос; самостійне читання; колективні бесіди про книжку; створення проблемних ситуацій; творчі роботи школярів; прийоми словесного змальовування; ведення читацького щоденника; тиждень книги; свято Книги; книжкові ранки; акція «Подаруй бібліотеці книжку»; конкурси («Ми з книжок», знавці книжки, на кращу ілюстрацію до книжок та ін.)» [2, с. 63].

Педагог повинен всіляко підтримувати прагнення кожного школяра поділитися з іншими враженнями від прочитаної книги. Варто було б навіть розпочинати кожен урок літературного читання висловлюванням думок про самостійно прочитані твори. Вчитель може розповісти учням про те, що пропонують сучасні дитячі видавництва (напр.., «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», «Видавництво Старого Лева», «Грані-Т», «Країна мрій», «Фонтан казок» та ін.), влаштувавши позакласні зустрічі з видавцями, ілюстраторами, письменниками. Та найважливіше: педагог має показати дитині, що вибір книги – не спонтанний, настроєвий процес, а цілеспрямований рух до визначеної аксіологічної мети – досягнення етичних й естетичних вершин духу під час спілкування з книгою. Як і в процесі осягненні будь-яких знань, вмінь чи навичок, у практиці усвідомленого читання «вчитель не може стояти де завгодно – лише на порозі» [8, с. 39], виконуючи функцію світлофора-координатора дій учня, притім обоє матимуть для своєї пізнавальної подорожі єдиний компас – книгу. Якість самої мандрівки допоможе визначити і палітра обкладинки, і лаконічно вичерпна анотація, і якість паперу, і підбір шрифту й ілюстрацій, і тематично-ідейна основа, зредукована у формули змісту.

Наприклад, якісна сучасна українська книга відразу полонить увагу своєю мотиваційною установкою заохотити до читання:

«Ваша дитина незмінно відкрита до світу і сприймає його у всій красі – неупереджено. А таке сприйняття і є поезією, яка випливає зі звуків і ліній, поєднаних в образи» – зазначено в анотації книжечки В. Карп'юка «За руку з черепахою. Івасик, Ісусик і Марічка» (Фонтан казок, 2014), яка направду може сприйматися як паперовий маленький світець, де напрочуд вдало поєднані аудіальний, візуальний і тактильного коди сприйняття. На наш погляд, це зразок мистецьки продуманої відповіді на питання «чим захопити дитину в комп'ютеризованому часі?» або «чи захоче дитина виростати з дитинства, коли поряд такі книги?». Уродженці магічної Гуцульщини поет Василь Карп'юк і художниця Христина Стринадюк змогли перетворити книжку на дитячий простір універсальної казки, яка не обмежена віковим цензом лише читання-споглядання, тому й адресується «для дітей будь-якого віку».

Веселі вірші, кумедні малюнки – спочатку, а далі вдумливий читач доростає до розгадування цієї філософської подорожі у життя, яке розвивається по обидва боки – такі собі обабіч-ні чи обачні історії: одна – про доброго Бога, хлопчика у вишиванці, лева з пишною гривою і вершечки яблунь, інша – про те, як гуляють Івасик з Ісусиком, як плюхається рибина, про дощик і Марічку. Ілюстрації переглядаються як комікс – спочатку, а далі відгадуються з допомогою віршиків. Напр., *«добрий Бог пішов у сад збирати яблука| та скільки не зірве червонобоке| як тут уже їжачок нагодився| і голки підставляє| так і поскладав Бог яблука| на їжачків| аж доки всі| не зірвав| і вертає| домів без| нічого| дивно йому так| аж коли зайшов на своє подвір'я| а біля хати гора яблук і кілька їжачків| кажуть: просто допомогти захотіли||» [4, с. 4]*. Діти мають змогу і яблучка порахувати, і пройтися з їжачками їхніми дорогами. Крім цього, дещо притчева віршована історія про Бога-садівника і добрих їжачків матиме етичний вплив і формуватиме християнські цінності. Роздуми про зовнішнє-видиме і внутрішнє-приховане передано у перед-Великодньому віршику: *«сидить бабуся на призьбі –| яйце розфарбовує| а курча всередині мислить: | як таку красу руйнуватиму? ||» [4, с. 7]*. Діти спостерігають і за працею бабусі, і за орнаментованим народженням пташеняти.

Збірка має чітко видимий християнський підтекст, підказує дитині, що Бог поруч, що Він грається і навчається разом з нею: *«маленький Ісусик малює пальцем на піску рибу| маленький Івасик ловить її руками| обидва тішаться – обидва знають| як втішиться мама||» [4, с. 4]*. Інтертекстуальні паралелі віршика з Євангельською оповіддю про Ісуса та Івана Хрестителя скерує педагога ще й до бесіди про відомі біблійні сюжети. Гуцульський колорит книжки помітний на художньому рівні (малюнки, геометричні, флористичні й анімалістичні розписи тощо) й на рівні слововживання (діалектна лексика: домів, най, афини). Багато текстів впливають на засвоєння дитиною правил етикету, зокрема мовленнєвого етикету: *«піду назбираю афин| щоб душу засолодити» –| вирішив Ісусик і пішов до лісу| вже простує із повним кошиком додому| а назустріч – Івасик| «дай покуштувати» – просить| Ісусик простягнув афини| а Івасик сказав «дякую!» | і обом стало на душі солодко||» [4, с. 12]*. Діти спробують порахувати різнокольорові афини і дізнатися, скільки ягідок з'їв Іванко.

Формат такої книги, яка палітуркою схожа на гуцульську кахлю карпатської печі, стимулює уяву, розвиває увагу і пам'ять, а ще надихає на пізнання цього світу в гармонії з Богом. Переконані, що саме такого типу книги педагог має рекомендувати для читання своїм вихованцям.

Таким чином, педагогічна підтримка читацького вибору дитини в системі початкової освіти полягає: у стимулюванні процесу самого читання; у визначенні пріоритетності друкованої паперової книги; у виробленні навички свідомого або усвідомленого читання; у розширенні читацьких горизонтів дитини інформуванням про книгоновинки та сучасних авторів; у практичному вираженні толерантності до естетичних смаків, жанрових і сюжетних уподобань дитини; у послідовному утвердженні ідеї свободи читацького вибору; у координації цього вибору шляхом спільного обговорення книги та її елементів. Перспективи нашого дослідження вбачаємо в поглибленні аналізу особливостей педагогічної підтримки читацького вибору і читацького інтересу дитини у системі початкової освіти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Волошина Г.П. Особливості уроків читання та літературознавча пропедевтика у початковій школі : посіб. для студентів та учителів почат. кл. / Г.П. Волошина. – Умань, 2011. – 126 с.

2. Заліток Л.М. Робота з книжкою в сучасній початковій школі крізь призму творчого розвитку ідей В. Сухомлинського / Л.М. Заліток // Науковий вісник МДУ імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки. – 2014. – Вип. 1.46 (108). – С. 61–68.

3. Зубрицька М. О. Homo legens : читання як соціокультурний феномен : [монографія] / М. О. Зубрицька. – Львів : Літопис, 2004. – 352 с.

4. Карп'юк В. За руку з черепахою. Івасик, Ісусик і Марічка / Василь Карп'юк. – К. : Фонтан казок, 2014. – 48 с. (Серія «Добрі вірші»)

5. Мак-Люен М. Галактика Гутенберга : Становлення людини друкованої книги / Маршалл Мак-Люен ; [пер. з англ. А.А. Галушки, В.І. Постнікова]. – К. : Ніка-Центр, 2015. – 388 с. (Серія «Зміна парадигми» ; Вип. 1)

6. Месевря О.І., Січкар С.І. Виховуємо читачів. До проблеми світової кризи читання : [метод. посіб.] / О.І. Месевря, С.І. Січкар. – Черкаси, 2013. – 24 с.

7. Огар Є. Дитяча книга : проблеми видавничої підготовки : [навч. посіб. для студ. вузів] / Є.І. Огар. – Львів : Аз-Арт, 2002. – 158 с.

8. Рансьєр Ж. Учитель-незнайко. П'ять уроків із закріпачення розуму / Жак Рансьєр ; [пер. з фр. А. Рєпа]. – К. : Ніка-Центр, 2016. – 164 с.

9. Соболевська Ю. Книжка про читання : [літературознавче дослідження] / Юстина Соболевська ; [пер. з пол. А. Бондара]. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2014. – 176 с.

10. Чебикін О.Я., Мошковська О.О. До проблеми психологічної експертизи художньої літератури для учнів молодших класів / О.Я. Чебикін, О.О. Мошковська // Наука і освіта. – 2014. – № 6. – С. 134–137.

Олена Зубкова
(Маріуполь, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

В Україні прийнята державна цільова програма «Сто відсотків», метою якої є впровадження у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів інформаційно-комунікаційних технологій. За допомогою ІКТ створюються умови для формування ключових та предметних компетентностей студента, його повноцінної самореалізації, адже вони дають змогу максимально розкрити зміст заняття, стимулюють активність учнів, розвивають їхні творчі здібності. Усвідомлення важливості створення таких умов у навчально-виховному процесі зумовило вибір теми дослідження: «Використання ІКТ в навчальному процесі».

Ключові слова: *інформаційно-комп'ютерні технології, підсумковий контроль, тест.*

The state target program "One Hundred Percent" was accepted In Ukraine, which aim was the implementing the information and computer technologies into the educational process of the secondary schools. With the help of ICT the conditions are made for the formation of the main and subject competencies for the students and their self-fulfillment, because they give the possibilities to reveal the content of the class in maximum way, stimulate the activity of the students, develop their creativity. The realization of the importance for creating such conditions in the educational process led to the choice of the research topic: "The using of ICT in the learning process."

Keywords: *information and computer technology, final checking, test.*

Використання інформаційно-комп'ютерних технологій (далі – ІКТ) в навчальному процесі – один із способів підвищення мотивації навчання. ІКТ сприяють розвитку творчої особистості не лише що навчається, але й викладача. ІКТ допомагають реалізувати головні людські потреби – спілкування, освіту, самореалізацію. Впровадження ІКТ в освітній процес покликане підвищити ефективність проведення занять, звільнити викладача від рутинної роботи, посилити привабливість подання матеріалу, здійснити диференціацію видів завдань, а також різноманітити форми зворотного зв'язку.

Технологія програмованого навчання виникла на початку 50-х років XX ст., коли американський психолог Скиннер запропонував підвищити ефективність управління засвоєнням матеріалу, побудувати його як послідовну програму подання порції інформації і їх контролю.

Концептуальна основа. Під програмованим навчанням розуміється кероване засвоєння навчального матеріалу за допомогою комп'ютера. Навчальний матеріал є серією невеликих порцій інформації. Принципи програмованого навчання (за В.П.Беспалько):

1. Ієрархія пристроїв, що управляють. Педагог – керівник системою в найбільш відповідальних ситуаціях:

- створення системи попереднього орієнтування в програмі;
- індивідуальна допомога і коригування навчання.

2. Принцип зворотного зв'язку. Студенту для розуміння навчального матеріалу, викладачеві для проведення корекції.

3. Крокový технологічний процес. До складу кроку включається три взаємозв'язані ланки: інформація, операція із зворотним зв'язком, і контроль.

4. Індивідуальність інформаційного процесу. Кожен просувається із сприятливою для себе швидкістю, має можливість повернення до інформації, окремого фрагмента.

Інформаційна культура учителя включає світоглядний і технологічний компонент.

Світоглядний компонент складається з етичних, психологічних, соціальних, емоційно-естетичних характеристик і відбиває ціннісне відношення учителя до роботи з інформацією. Технологічний – з інформаційних умінь, пов'язаних з освоєнням раціональних прийомів самостійного пошуку і обробки інформації із застосуванням комунікативних технологій.

Особливе місце займають технології, що забезпечують активність і самостійність студентів. Цьому відповідає методика співпраці. При такому навчанні студенти бачать важливість допомоги один одному. Робота організована таким чином, що виконання завдання залежить не від лідера групи, а від кожного члена групи. Яскравим прикладом активізуючої технології, ґрунтованої на самостійній основі є проектне навчання, яке сприяє формуванню у інтелектуальних, творчих і комунікативних умінь, що вчаться, а саме:

- уміння працювати з текстом (виділяти головне, знайти необхідну інформацію);
- аналізувати інформацію;
- робити висновки;
- порівнювати і створювати подібне;
- лаконічно викладати свої думки.

Використання ІКТ відкриває дидактичні можливості, пов'язані з візуалізацією матеріалу, його "пожвавленням", можливістю здійснювати візуальні подорожі, можливістю уявити наглядно ті явища, які неможливо продемонструвати іншими способами, дозволяють поєднувати процедури контролю і тренінгу.

"Золоте правило дидактики – наочність" (Ян Каменський). Мультимедіа-системи дозволяють зробити подання дидактичного матеріалу максимально зручній і наочній, що стимулює інтерес до навчання і дозволяє усунути пропуски в знаннях. Основна частина лекції – цей виклад матеріалу з питань у супроводі відео демонстраційних матеріалів: відео слайдів – фрагментів основних теоретичних положень теми, що викладається, таблиці, схеми, діаграми, графіки, економічні формули і моделі, що готуються лектором.

Основні напрями викладача – т’ютора, який використовує ІКТ в освітньому процесі корекційної школи.

1. Огляд і аналіз навчального матеріалу, представленого на електронних носіях. Відбір і структуризація цього матеріалу в змістовні блоки з урахуванням індивідуальних здібностей тих, що навчаються.

2. Продумування способів мотивації що навчаються на освоєння навчального матеріалу.

3. Надання допомоги тим, що навчаються в оволодінні навичками робота на комп'ютері, відстежування специфічних труднощів, пов'язаних з відношенням до комп'ютерної форми спілкування, особливостями подання інформації.

4. Розробка контрольних завдань, критеріїв оцінювання, способів аналізу помилок. Розробка тестів в програмі "Блокнот" спрямованих на сприяння рішенню особових, освітніх, комунікативних проблем тих, що навчаються.

5. Відстежування і фіксація динаміки досягнень як гурту в цілому, так і що кожного, що навчається в нарізності.

Місце інформаційних технологій при навчанні: під час заняття, під час підготовки до заняття, в проектній дослідницькій діяльності.

Модель використання ІКТ на занятті:

"Демонстрація комп'ютерної презентації;

"Тестування з вибором відповідей;

"Написання диктанту, твору, викладу;

"Відробіток технічних навичок за допомогою комп'ютерного тренажера;

"Використання електронних підручників.

Це сприяє заощадженню часу і ефективності учбового процесу.

Модель використання ІКТ поза заняттям:

"Пошук інформації в Інтернеті і інших джерелах;

"Фіксація запису про навколишній світ;

"Підготовка виступу і сам виступ з використанням презентацій.

Студента легше зацікавити і навчити, коли він сприймає погоджений потік звукових і зорових мультимедіа створює мультисенсорне повчальне оточення. Залучення усіх органів чуття веде до виняткового зростання міри засвоєння матеріалу в порівнянні з традиційними методами. Навчання з використанням аудіовізуальних засобів комплексного пред'явлення інформації є найбільш інтенсивною формою навчання. Індивідуальна діалогова комунікація з допомогою відео-, графічних, текстових і музично-мовних вставок настільки інтенсивна, що максимально полегшує процес навчання. Вирішення проблеми з'єднання потоків інформації різної модальності (звук, текст, графіка, відео) робить комп'ютер універсальним повчальним і інформаційним інструментом по практично будь-якій галузі знання і людської діяльності. І це не випадково, оскільки за даними ЮНЕСКО при аудіо сприйнятті засвоюється тільки 12% інформації, при візуальному близько 25%, а при аудіовізуальному до 65% сприйманої інформації.

При реалізації педагогічної моделі необхідно враховувати рівень сформованості інформаційної культури викладача: репродуктивний, адаптивний і творчий.

1. Для репродуктивного рівня характерні несистематизовані знання про інформаційну культуру викладача і її роль в інноваційній діяльності, ірраціональна організація роботи в інформаційно-освітньому середовищі, неспроможність у використанні інформаційних технологій в низька оцінка корисності роботи, що робиться, з інформацією, невміння співвідносити свою діяльність і рівень інформаційної культури з соціальним і професійним досвідом.

2. Адаптивний рівень характеризується ситуативним настроєм на рішення професійних завдань, задоволенням досягнутими результатами без визначення перспектив подальшого розвитку, неповним володінням сучасним базовим знанням.

3. Творчий рівень припускає наявність у викладача переконання в необхідності постійного підвищення рівня інформаційної культури, систематизованих знань в області інформаційної культури, здатності до рішення інноваційних завдань, проектів на основі вдосконалення індивідуальної інформаційної культури і до створення власних авторських інформаційно-освітніх продуктів.

Основним засобом контролю і оцінки освітніх результатів студентів в ІКТ являються тести і тестові завдання, що дозволяють здійснювати різні види контролю : вхідний,

проміжний. Метою вхідного контролю є оцінювання початкової підготовленості студента по предмету (дисципліні), тобто міри володіння їм знаннями, потрібними для успішного засвоєння курсу.

Проміжний контроль є тестом, що складається з 5-10 компактних завдань, що реалізовуються безпосередньо після матеріалу, що вивчається, і призначений для оперативного оцінювання його засвоєння.

Рубіж – проводиться за підсумками вивчення теми, розділу курсу.

Підсумковий контроль передбачається у кінці вивчення курсу і покриває його зміст в цілому. Його результати служать основою для атестації студента.

Тести можуть проводитися в режимі on-lain (проводиться на комп'ютері в інтерактивному режимі, результат оцінюється автоматично системою) і в режимі off-lain (використовується електронний або друкарський варіант тесту; оцінку результатів здійснює викладач з коментарями, роботою над помилками).

Залежно від педагогічного завдання можуть бути реалізовані різні варіанти контролю: м'яке само тестування. При м'якому само тестуванні той, що навчається має можливість багаторазово намагатися відповісти на питання (поки не вибере правильну відповідь). При жорсткому само тестуванні для відповіді надається тільки одна спроба, проте результат не повідомляється викладачеві. Ці варіанти, як правило, передбачають можливість звернення до матеріалу підручника і реалізуються як невід'ємна його частина. Останній варіант припускає, що результат тестування враховується при оцінці рівня знань.

Також як приклад впровадження новітніх ІКТ в освіту можна виділити віртуальне навчання, де студенти і викладачі частина часу навчаються удома (у лікарні, пансіонаті) з мінімальної фізичної відвідуваності самої будівлі учбового закладу. Цей механізм застосовується не лише для студентів, що мешкають у важкодоступній місцевості, а також для студентів, які хворі, не в змозі або не бажають ходити в коледж унаслідок психологічного характеру.

Ефективне використання новітніх ІКТ сприяють розширенню можливостей в області самостійного і персоніфікованого навчання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Іванова О. Підвищення інформаційно-комп’ютерної компетентності педагогів // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2010. – №2. – С. 22–30.

2. Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) та їх роль в освітньому процесі [Електронний ресурс] / С. Дишлєва. – Режим доступу: http://osvita.ua/school/technol/6804

3. Коваль Т.І. Підготовка викладачів вищої школи: інформаційні технології у педагогічній діяльності : навч.-метод. посіб. / Т.І. Коваль. – К.: Вид. центр НЛУ, 2009. – 380 с.

4. Божков В.П. Информационные технологии управления / В.П.Божков, Д.В. Власов, М.С. Гаспариан. – М.: Изд. Центр ЕАОИ, 2008. – 120 с.

Гулшода Исматуллаева
(Фарғона, Ўзбекистон)

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА БОЛАЛАРНИ РУҲИЙ ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ

Мактабгача таълим муассасаларида болаларни ижтимоий муносабатларга тайёрлашда уларнинг оила аъзолари, ота-оналар, тенгдошлари ва атрофдагилар билан мулоқотда бўлиш, жамоа жойларида ўзини тута олиш, меҳнат қилиш, ўз-ўзига хизмат кўрсатиш, шахсий саломатлиги тўғрисида қайғуриш, яқинларига нисбатан ғамхўр бўлиш, ота-оналари, катталар, шу жумладан, мактабгача таълим муассасаларининг ходимлари меҳнатини қадрлаш каби кўникмаларга эга бўлишларига эътибор қаратилади.Тарбияланувчилар томонидан психологик йўналишда ташкил этилувчи ижтимоий-педагогик фаолият ҳам муҳим икки жиҳат, яъни болаларни руҳан қўллаб-қувватлаш ҳамда уларнинг хулқи, хатти-ҳаракатларида намоён бўлаётган салбий одатларни, шунингдек, жисмоний ривожланишидаги нуқсонларни бартараф этиш (тузатиш)га қаратилган ҳаракатларни акс эттиради.

Руҳий қўллаб-қувватлаш – тарбияланувчиларни турли салбий ижтимоий таъсирлардан муҳофазалаш, уларда мазкур таъсирларга нисбатан иммунитетни кучайтириш, шунингдек, оила ва микромуҳитда улар дуч келаётган зиддиятларни бартараф этишдан иборат. Тарбиячиларнинг болаларни руҳий жиҳатдан қўллаб-қувватлай олишлари улардаги ўта таъсирчанлик, жиззакилик, тушкунликка тушиш, руҳан эзилиш, йиғлоқилик, ўзига бўлган ишончсизлик, агрессивлик, атрофдагилардан нафратланиш, уларга нисбатан муҳаббатли бўлмаслик ва улар билан чиқиша олмаслик каби салбий одатларни бартараф этиш, аксинча, ижобий фазилатлар – хотиржамлик, оила аъзолари, тенгдошлари ва атрофдагилар билан ижобий муносабат ўрнатиш, уларнинг хатти-ҳаракатлари, хулқ-атворларига нисбатан тоқатли, бардошли бўлиш, ҳар нарсадан таъсирланавермаслик, руҳий тушкунликка тушмаслик, ўз-ўзига ишонч каби сифатларнинг шаклланишига ёрдам беради.

Тузатиш, яъни уларнинг хулқи, хатти-ҳаракатларида намоён бўлаётган салбий одатларни, шунингдек, жисмоний ривожланишидаги нуқсонларни бартараф этиш мураккаб жараён бўлиб, унинг тўғри ташкил этилиши тарбиячилардан педагогик малака, бой иш тажрибасига эгаликнигина эмас, шу билан бирга иродали, чидамли, сабр-бардошли ва мустаҳкам асаб тизимига эга бўлишни тақозо этади.

Психологик ва педагогик таълимотларда болаларнинг хулқи ва хатти-ҳаракатларида салбий одатларнинг намоён бўлиши уларнинг тарбиясида йўл қўйилган хатолар, оиладаги носоғлом муносабатлар, микромуҳитдаги зиддиятлар ҳамда ижтимоий субъектлар (ота-оналар, оила аъзолари, бегоналар ва хатто тарбиячилар) томонидан кўрсатилаётган зўравонликнинг оқибати сифатида эътироф этилади. Қайд этилган ҳолатлар болаларнинг ҳақоратланишларига сабаб бўлиб, бунинг натижасида уларнинг инсоний қадр-қимматлари оёқ ости қилинади, ғурурлари топталади. Бундай салбий ҳолатларнинг олдини олмаслик уларнинг келажакда ўз қадр-қимматини англамайдиган, ғурурсиз, орсиз бўлиб ўсишларига олиб келади. Шу боис мактабгача таълим муассасаларидаёқ болаларни турли салбий ижтимоий таъсирлар, шу жумладан, ижтимоий зўровонлик, зўрликдан муҳофаза қилиш долзарб ижтимоий-педагогик муаммо сифатида кун тартибига қўйилмоқда.

Мактабгача таълим муассасаларида йўлга қўйилувчи ижтимоий-педагогик фаолият тарбияланувчиларнинг умумий ривожланишига салбий таъсир кўрсатувчи омилларнинг олдини олиш ва бартараф этишда муҳим аҳамиятга эга. Мазкур фаолият бир неча йўналишларда амалга оширилиб, уларнинг ҳар бирида аниқ педагогик вазифалар ҳал этилади.

УДК 378.091.33-027.22:373.3

Ірина Істинюк
(Чернівці, Україна)

ЕТИМОЛОГІЯ ПОНЯТТЯ «ГОТОВНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ»

У статті, на основі аналізу психолого-педагогічних досліджень, проаналізовано сутність та простежено етимологію поняття «готовність вчителя до інноваційної виховної діяльності з молодшими школярами». Визначено коло науковців, які внесли ґрунтовний вклад у формулювання даного поняття. Сформульовано авторське визначення означеного наукового феномену.

Ключові слова: *педагогічна діяльність, виховання, вчитель, підготовка, готовність вчителя, інновації.*

The article, based on an analysis of psychological and educational research, the essence and traced the etymology of the term "readiness of teachers to innovative educational activities for younger students." The circle of scientists who have made a profound contribution to the formulation of the concept. Author 's definition of definite scientific phenomenon.

Key words: *educational activities, education, teacher training, teacher readiness, innovation.*

Готовність – це активна суспільна і професійно-педагогічна позиція суб’єкта, яка спонукає до інноваційної діяльності та сприяє її продуктивності.

В Україні проведено чимало досліджень, у яких розкриваються загальнотеоретичні проблеми становлення та розвитку готовності студентів до певного виду педагогічної діяльності (А. Ліненко, Г. Троцко та інші); формування готовності, спрямованої на особистісне та професійне удосконалення майбутніх педагогів: морально-психологічної готовності (Л. Кондрашова), готовності до професійного саморозвитку (О. Пєхота), готовності до здійснення окремих аспектів виховної діяльності (О. Безпалько, В. Васенко), готовності до інноваційної професійної діяльності (І. Богданова, І. Гавриш, М. Гадецький) тощо.

У сучасному тлумачному словнику української мови готовність розглядають як стан готового або бажання зробити що-небудь [21, с. 257].

За психологічним словником, готовність витлумачено як стан підготовленості, у якому організм налаштований на дію чи реакцію; такий стан людини, при якому вона готова отримати користь із певного досвіду [18, с. 200].

При аналізі психологічного аспекту феномена готовності до діяльності виокремлено кілька підходів до його тлумачення.

Психологічну готовність як психічний стан, певну зібраність особистості, яка допомагає їй актуалізовувати й використовувати свої можливості для успішних дій, як внутрішній настрій на певну поведінку у процесі професійної діяльності, який вимагає розуміння майбутніми вчителями професійних завдань, усвідомлення своєї відповідальності, бажання досягти успіхів цілком обґрунтовано трактують В. Лозова, Г. Троцко [13].

Психологічну готовність як інтегральне особистісне утворення, яке охоплює мотиваційний, когнітивний, емоційно-вольовий компоненти та сукупність знань, умінь і навичок, особистісних якостей, адекватних вимогам, змісту, умовам діяльності, доцільно розглядає Л. Мойсеєнко [16].

Вивчаючи психологічний аспект проблеми формування готовності до праці, Г. Балл [1] детально проаналізував структуру особистості та закономірності її становлення. Дослідник у комплексі здібностей до діяльності певного типу виділяє дві сторони: мотиваційну (схильність до відповідного типу діяльності) та інструментальну (оволодіння ефективними стратегіями діяльності, узагальненими способами дій, забезпечуючи цим вільну орієнтацію у

відповідному предметному полі, гнучке пристосування до особливостей конкретних ситуацій).

До визначення поняття „професійна готовність" також не знаходимо єдиного підходу.

Так, у сучасному словнику з педагогіки професійна готовність студента трактується як інтегративна особистісна якість і суттєва передумова ефективності діяльності після закінчення вищого навчального закладу, яка містить мотиваційний, орієнтаційний, операційний, вольовий, оцінний компоненти. Це вирішальна умова швидкої адаптації до умов праці, їх подальшого професійного вдосконалення, підвищення кваліфікації [20, с. 638].

На думку А. Ліненко, готовність – цілісне утворення, яке характеризує емоційно-когнітивну і вольову мобілізаційність суб'єкта в момент його включення в діяльність певного спрямування [13, с. 56].

Готовність до професійного саморозвитку О. Пєхота влучно визначає як складноструктуроване утворення, яке забезпечує необхідні внутрішні умови для успішного професійного саморозвитку майбутнього вчителя [17, с. 216].

На думку Л. Хомич [23], поняття „готовність учителя початкових класів до професійної діяльності" дуже ємне, адже відображає і психологічну, і педагогічну, і предметну підготовку, а також передбачає сформованість особистісних якостей педагога та визначає завдання, які необхідно виконувати у процесі формування професійної готовності майбутнього вчителя початкової школи: утверджувати у студентів віру в кожну дитину, у свої педагогічні здібності та можливості, прищеплювати навички творчого виконання педагогічних завдань, прагнення до самовдосконалення.

Ефективність навчально-виховного процесу, в який включаються майбутні педагоги, зазначає І. Бех [3], значно залежить від теоретичних уявлень викладачів педагогічного вищого навчального закладу про динаміку професійної готовності вчителя та про її нормативну модель як перспективу, що стимулюватиме його фахове вдосконалення (І стадія – адаптивно-практична, ІІ стадія – інноваційна, ІІІ стадія – інноваційно-перетворювальна, ІV стадія – спрямовано-духовна).

Заслуговує на увагу підхід до обґрунтування проблеми готовності О. Мороза [16], який розглядає її як поєднання психологічної готовності, теоретичної підготовленості, практичної готовності, світогляду і культури вчителя, необхідного рівня розвитку педагогічних здібностей та професійно-педагогічного спрямування особистості вчителя.

У низці досліджень учених (І. Богданова, Л. Заремба, М. Козак, М. Фіцула та ін.) запропоновано розглядати професійно-педагогічну готовність майбутніх фахівців як цілісне утворення особистості, яке має три компоненти: мотиваційний, оцінний, операційний.

Важливим для нашого дослідження є характеристика сутності професійно-педагогічної готовності учителя у контексті праць М. Козака, М. Фіцули [12, с. 5], які визначають її як інтегративну якість особистості педагога, що складається із змістового, мотиваційного і процесуального компонентів, реалізованих у цілісній системі педагогічної взаємодії вчителя і учнів.

У дослідженнях К. Дурай-Новакової [10] актуально зазначено, що професійна готовність студента має генералізований характер, тобто розповсюджується на всі професійно значущі якості особистості та діяльність майбутнього вчителя. Означена структура професійної готовності студента має вигляд взаємодії функціональних компонентів: мотиваційного, пізнавально-оцінювального, емоційно-вольового, операційно-дійового, мобілізаційно-налаштувального. Професійна готовність як „ефект професійної освіти і самоосвіти, професійного виховання та самовиховання, професійного самовизначення" [10, с. 37] може існувати не тільки у вигляді тривалого, достатньо стійкого психічного стану, але і як якість особистості.

Проілюстровані визначення готовності свідчать про широку розгалуженість цього поняття. Передусім готовність визначається науковцями як цілісне стійке особистісне утворення (М. Дяченко, А. Ліненко, Г. Троцко), інтегративна якість особистості (І. Гавриш), готовність як сукупність знань, умінь та навичок (Н. Кузьміна, Л. Кондрашова, В. Моляко,

В. Сластьонін, О. Щербаков) тощо. Незважаючи на широку презентацію у науковій літературі проблеми готовності та різні підходи до визначення суті цього поняття, науковці єдині у переконанні, що цей феномен слід розглядати як інтегральне особистісне утворення, що містить у собі психічні (функціональні) стани та особистісні характеристики, які перебувають у єдності та взаємозалежності.

У контексті нашого дослідження важливими є погляди вчених на проблему готовності до виховної роботи.

На думку Г. Троцко, готовність до виховної діяльності – це цілісне, складне, особистісне утворення, що забезпечує високий рівень педагогічної діяльності й охоплює професійно-педагогічні погляди і переконання, професійну спрямованість психічних процесів, професійні знання, уміння долати труднощі, оцінювати наслідки своєї праці, професійно самоудосконалюватися [22, с. 15].

Розкриваючи сутність поняття „готовність студентів до виховання молодших школярів", В. Васенко цілком логічно обґрунтовує її як складову готовності до педагогічної діяльності загалом, що характеризується усвідомленням значущості та інтересом студентів до здійснення виховання учнів, сформованістю в них спеціальних знань та вмінь і виявляється в їхній самостійній професійно-педагогічній діяльності [5]. Готовність студентів до виховної діяльності, за словами автора, повинна здійснюватись у три етапи: перший передбачає формування пізнавальних інтересів і потреб з одночасним оволодінням знаннями та вміннями, необхідними для цієї роботи; другий – стимулювання професійних інтересів, формування мотивів професійного самовизначення; третій – наявність потреби у професійній самореалізації, що охоплює самоутвердження, самоактуалізацію особи, систематизацію й узагальнення знань і вмінь із проблем здійснення такої діяльності.

У дослідженні О. Дубасенюк [9, с. 112] знаходимо термін „підготовленість", який трактується як сформованість у майбутнього педагога готовності діяти в конкретній педагогічній ситуації, застосовуючи відповідні обставинам засоби, методи, прийоми виховної роботи. Дане визначення має такі складові, як умілість вихователя та його технологічну озброєність.

Професійну готовність вчителя до виховної роботи В. Сластьонін [19, с. 189] розглядає через мотиваційно-ціннісний (особистісний) та виконавський (процесуальний) компоненти. Усі якості особистості вчителя, що визначають його готовність до виховної роботи з учнями, інтегровані в її спрямуванні як сукупність домінуючих мотивів професійної поведінки і діяльності. Визначаючи компоненти готовності до педагогічної діяльності, В. Сластьонін, поряд із психологічною, психофізіологічною і фізичною готовністю, доречно виділяє „науково-теоретичну" готовність, тобто наявність необхідного обсягу суспільно-політичних, педагогічних і спеціальних знань, потрібних для компетентної педагогічної діяльності та „практичну готовність" – наявність сформованих на необхідному рівні професійних умінь і навичок [19, с. 194].

Готовність студентів до проектування організаційних форм виховної діяльності як сукупність мотиваційного, когнітивного (знання) й операційного (уміння) компонентів трактує О. Безпалько [15].

На думку Л. Заремби, готовність до позаурочної діяльності містить такі структурні компоненти: мотиваційні, особистісні, комплексні [2, с. 16].

Отже, як показує аналіз, більшість дослідників цілком обґрунтовано розглядають готовність до виховної діяльності як складне утворення (систему), що має цілісний, інтегративний характер. До основних характеристик належать знання та вміння, необхідні для здійснення виховання, а також особистісні якості, цінності, інтереси суб'єкта діяльності.

Щодо визначення сутності поняття „готовність до інноваційної виховної діяльності", яка є предметом нашого дослідження, то вважаємо за доцільне проаналізувати різні підходи вчених до розкриття особливостей готовності до інноваційної діяльності вчителя.

Так, І. Дичківська визначає готовність до інноваційної педагогічної діяльності як особливий особистісний стан, який передбачає наявність у педагога мотиваційно-ціннісного

ставлення до професійної діяльності, володіння ефективними способами і засобами досягнення педагогічних цілей, здатності до творчості та рефлексії. За дослідженням ученої, готовність до інноваційної педагогічної діяльності виступає основою активної суспільної і професійно-педагогічної позиції суб'єкта. У структурі професійно спрямованої особистості педагога готовність до інноваційної діяльності є показником його здатності нетрадиційно вирішувати актуальні для особистісно орієнтованої освіти проблеми [8, с. 295]. Структура готовності, за І. Дичківською, – це сукупність мотиваційного, когнітивного, креативного, рефлексивного компонентів, які взаємозумовлені та пов'язані між собою [8, с. 282].

У дослідженнях І. Гавриш готовність до інноваційної професійної діяльності доцільно розглядається як інтегративна якість особистості вчителя, що виявляється в діалектичній єдності всіх структурних компонентів, властивостей, зв'язків і відносин; складне особистісне утворення, що є умовою та регулятором успішної професійної діяльності вчителя [6, с. 46].

У своїх наукових пошуках М. Гадецький [7] та В. Макаренко [15] визначають готовність до інноваційної діяльності як одну з важливих умов якості підготовки педагога, умову успішності його як професіонала і виокремлюють її як особливий внутрішній стан, який передбачає наявність у педагога мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності, оволодіння ефективними способами та засобами досягнення педагогічних цілей, здатності до творчості та рефлексії.

На думку М. Гадецького, готовність до інноваційної діяльності безпосередньо пов'язана з інноваційною компетентністю педагога як системою мотивів, знань, умінь, навичок, особистісних якостей педагога, що забезпечує ефективність використання нових педагогічних технологій у роботі з дітьми [7, с. 2].

Готовність до інноваційної діяльності є передумовою ефективної діяльності педагога, максимальної реалізації його можливостей, розкриття творчого потенціалу, показником його здатності нетрадиційно розв'язувати актуальні для особистісно орієнтованої освіти проблеми.

Отже, готовність до інноваційної виховної діяльності ми розуміємо як особистісно-професійну якість, що характеризується усвідомленням значущості та інтересом студента до виховання учнів на інноваційних засадах; наявністю мотивації з одночасним набуттям спеціальних знань, умінь, які втілюються в організацію виховної роботи; потребами творчої самоактуалізації й самореалізації.

У подальшому ґрунтовного дослідження потребують інноваційна компетентність педагога як основа інноваційної виховної діяльності та умови забезпечення ефективності використання нових педагогічних технологій у роботі з дітьми.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Балл Г. О. Про психологічні засади формування готовності до професійної праці / Г. О. Балл // Психолого-педагогічні проблеми професійної освіти : Науково-методичний збірник / Ред. І. А. Зязюн та ін. – К., 1994. – С. 98–100.

2. Безпалько О. В. Формування готовності студентів педвузу до проектування організаційних форм виховної діяльності : автореферат дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки" / О. В. Безпалько ; Національний пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 1998. – 17 с.

3. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.

4. Богданова І. М. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів на основі застосування інноваційних технологій : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти" / І. М. Богданова ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К.,1998. – 32 с.

5. Васенко В. В. Формування готовності студентів до трудового виховання молодших школярів : автореферат дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / В. В. Васенко. – КГПИ. – К., 1992. – 18 с.

6. Гавриш І. В. Теоретико-методологічні основи формування готовності майбутніх учителів до інноваційної професійної діяльності : Автор. дис. .... докт. пед. наук: 13.00.04. / І. В. Гавриш. – Луганськ, 2006. – 44 с.

7. Гадецький М. Готовність до інноваційної діяльності як складова професійної компетентності / М. Гадецький // Управління школою. – 2008. – № 22/24. – С. 2–7.

8. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. / І. М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 352 с.

9. Дубасенюк А. О. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності / А. О. Дубасенюк, Т. В. Семенюк, О. Є. Антонова. – Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т, 2003. – 192 с.

10. Дурай-Новакова К. М. Факторы профессионального самоопределения будущих учителей (результаты опытно-экспериментальных исследований) / К. М. Дурай-Новакова // Формирование личности учителя в системе высшего педагогического образования : Сб. науч. тр. : М. : МГПИ им. В. И. Ленина, 1981. – С. 34–44.

11. Заремба Л. В. Формирование у студентов пединститута готовности к организации внеурочной деятельности учащихся : автореферат дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Л. В. Заремба. – Киевский государственный педагогический институт им. А. М. Горького. – К., 1990. – 22 с.

12. Козак М. Г., Психолого–педагогічні основи підготовки студентів до виховної роботи в процесі навчання / М. Г. Козак, М. М. Фіцула // Підготовка студентів до виховної роботи в процесі навчання / За ред М. М. Фіцули. – К. : Вища школа, 1982. – 181 с.

13. Лозова О. А. Шляхи подолання протидій з боку вчителів щодо впровадження педагогічних інновацій / О. А. Лозова // 60 років ЮНЕСКО : погляд у майбутнє : Наук. конф. кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Київ, 22–23 лютого 2006 р. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 205–206.

14. Локтева Л. В. Руководство процессом теоретического осмысления студентами педагогических явлений в период практики / Л. В. Локтева // Педагогическая практика в системе подготовки будущих учителей. – М. : МГПИ, 1978. – С.79–83.

15. Макаренко В. Управління розвитком інноваційного потенціалу вчителів / В. Макаренко // Управління школою. – 2008. – № 22/24. – С. 26–31.

16. Мороз О. Г. Підготовка майбутнього вчителя: зміст та організація / О. Г. Мороз, В. О. Сластьонін, Н. І. Філіпенко ; Національний педагогічний ун–т ім. М.П.Драгоманова. – К. : [б. в.], 1997. – 168 с.

17. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій : навч. посіб. / О. М. Пєхота, В. Д. Будак, А. М. Стратева [та ін.] ; за ред. І. А. Зязюна, О. М. Пєхоти. – К. : А.С.К., 2003. – 240 с.

18. Ребер А. Большой толковый психологический соварь : в 2 т. : пер. с англ. / А.Ребер. – М.: Вече, 2000. – Т.1: А–О. – 592 с.; Т. 2: П–Я. – 560 с.

19. Сластёнин В. А. Педагогика: инновационная деятельность / В. А. Сластёнин, Л. С. Подымова. – М. : Изд-во Магистр, 1997. – 253 с.

20. Современный словарь по педагогике / сост. Рапацевич Е. С. – Минск. : Современное слово, 2001. – 928 с.

21. Сучасний тлумачний словник української мови : 100 000 слів / [за заг. ред. В. В. Дубічинського]. – Х. : Школа, 2008. – 1008 с.

22. Троцко Г. В. Теоретичні та методичні основи підготовки студентів до виховної діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04; 13.00.01 / Троцко Ганна Володимирівна. – Харків, 1996. – 421 с.

23. Хомич Л. О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів : монографія / Л. Хомич. – К. : Магістр-S, 1998. – 200 с.

УДК 377:37.02

Надія Камлук
(Житомир, Україна)

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «ТЕХНОЛОГІЯ КОНСТРУКЦІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ І МАТЕРІАЛОЗНАВСТВО»

У статті визначено та коротко описано інноваційні технології навчання, які використовуються при викладанні навчальної дисципліни «Технологія конструкційних матеріалів і матеріалознавство». Серед ефективних сучасних технологій виокремлено проектні, інтерактивні, мультимедійні, мережеві технології та технологію розв'язання винахідницьких завдань. Також перелічено основні методи, які вважаються авторами статті найефективнішими.

Ключові слова: *інновації, викладання, навчання студентів, інноваційні технології навчання, проектні технології, інтерактивні технології, мультимедійні технології, мережеві технології, технологія розв'язання винахідницьких завдань.*

The article defines and briefly describes innovative learning technologies used in teaching discipline «Technology of construction materials and materials». Among the effective date technologies singled design, interactive, multimedia, network technology and technology of inventive tasks. There are the main methods that the authors considered the most effective.

Key words: *innovation, teaching, student learning, innovative learning technologies, design technologies, interactive technology, multimedia technology, network technology, the technology of inventive tasks.*

Оновлення всіх галузей життя в умовах ринкової економіки зумовлює посилену увагу вчених і педагогів до проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців, формування в них соціальної та трудової активності.

Для успішного вивчення спеціальних дисциплін, а також для подальшої інженерної діяльності студенти механічних спеціальностей мають бути добре обізнаними у сучасних методах одержання та обробки конструкційних матеріалів з метою виготовлення конструкцій і деталей необхідних розмірів, конфігурації, стану (чистоти) поверхні та властивостей. Значною мірою цьому сприяє навчальна дисципліна «Технологія конструкційних матеріалів і матеріалознавство». Це комплексна дисципліна, яка містить основні відомості про способи виробництва металевих і неметалевих конструкційних матеріалів, їхню будову, властивості й методи обробки для одержання заготовок, готових деталей або виробів різного призначення.

Відповідно до мети державної Національної програми «Освіта» важливим в контексті вивчення даної начальної дисципліни є долучення до виведення освіти в Україні на рівень розвинених країн світу, що можливо лише за умов відходу від авторитарної педагогіки і впровадження сучасних педагогічних технологій. Саме цим зумовлена зараз увага педагогів, методистів до інновацій [8].

Професіоналізація викладача і входження його в інноваційний режим роботи неможливі без творчого самовизначення, в якому провідну роль відіграють інноваційні педагогічні технології. Інноваційні педагогічні технології розглядають не тільки як налаштованість на сприйняття, продукування і застосування нового, а насамперед як відкритість. Інноваційні педагогічні технології як принцип педагогіки забезпечують умови розвитку особистості, здійснення її права на індивідуальний творчий внесок, на особистісну ініціативу, на свободу саморозвитку [3].

Деякі дослідники тлумачать їх як комплексний, інтегрований процес, що охоплює суб’єктів, ідеї, способи організації інноваційної діяльності і забезпечує результативність

нововведення. До інновацій зараховують не лише створення нових засобів, а й сутнісні зміни, які проявляються у новому способі діяльності, стилі мислення. У цьому контексті вважають інноваційними підходи, що перетворюють характер навчання стосовно його цільової орієнтації, взаємодії викладача і студентів, їх позиції в навчальному процесі [3].

Інноваційні педагогічні технології мають гуманістичну спрямованість у системі освіти, зумовлену співіснуванням і складними взаєминами в науковій педагогіці й педагогічній практиці традиційної наукової педагогіки. Інноваційні педагогічні технології належать до системи загального наукового і педагогічного знання. Вони виникли і розвиваються на межі загальної інноватики, методології, теорії та історії педагогіки, психології, соціології і теорії управління, економіки освіти. Інноваційні педагогічні технології є однією з домінуючих тенденцій розвитку людства [3].

Таким чином, інноваційні педагогічні технології – це системні процеси цілеспрямованої дії на «студента», що спрямовані на задоволення всієї сукупності його потреб; це новостворені або вдосконалені педагогічні системи, що забезпечують високий рівень навчально-виховного процесу.

Сучасні інноваційні педагогічні технології характеризуються тим, що: збагачують навчальний процес за рахунок впровадження активних, аналітичних і комунікативних способів навчання та представлення викладачів і студентів про освітню діяльність; забезпечують високий рівень навчально-виховного процесу; формують компетентність майбутніх фахівців; забезпечують становлення аналітичних, організаційних, проектних, комунікативних навичок; розвивають здібності до прийняття вірних рішень у нестандартних ситуаціях; формують вміння будувати власні освітні програми; є ресурсом для зміни змісту освіти і структури начального процесу відповідно до міжнародних вимог; підвищують показники досягнень структурних компонентів процесу технологізації навчання; орієнтовані на стимулювання творчого потенціалу.

Вже розроблено багато методик і педагогічних технологій, за допомогою яких можна підсилити особистісно-орієнтований підхід до навчання. Але кожна з них вирішує, як правило, чітко визначене коло завдань. Оптимальним при розробці конкретної технології навчання є конструктивне поєднання інструментарію, який традиційно використовується у навчанні, з арсеналом засобів інноваційних педагогічних технологій.

Оновлення змісту навчальної дисципліни «Технологія конструкційних матеріалів і матеріалознавство» на сучасному етапі, його спрямування та забезпечення умов для реалізації особистісно орієнтованого підходу до професійного навчання створили умови для відродження і застосування методів проектів. Проектно-технологічна діяльність є основою особистісно-орієнтованого навчання, інтегрує всі види сучасної діяльності людини: від появи творчого задуму до реалізації готового продукту. Її використання сприяє вирішенню проблеми диференціації, індивідуалізації навчання, роботи з обдарованими студентами [7].

Доцільним та ефективним при викладанні даної навчальної дисципліни є використання інтерактивних технологій (навчання у взаємодії), що можливе за умови парних та групових форм організації начально-трудової діяльності. Суть інтерактивного навчання у тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх студентів. Це взаємне навчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де учень і вчитель – це рівноправні суб’єкти навчально-виховного процесу [4].

Під час організації такої роботи постають питання оптимального комплектування гомогенних та гетерогенних груп студентів з урахуванням особливостей розвитку особистісних якостей, які проявляються на заняттях й вибору групової форми роботи студентів (індивідуальної, диференційованої, спільної). Серед ефективних методів навчання, котрі, на нашу думку, доцільно використовувати при викладанні: «мозковий штурм», робота в парах (трійках), «навчальна співпраця», обговорення проблеми у формі дебатів, дискусія, «дерево рішень», парламентські слухання, моделювання конкретних ситуацій тощо [5].

Наш педагогічний досвід показує, що при викладанні навчальної дисципліни «Технологія конструкційних матеріалів і матеріалознавство» з метою розвитку системного мислення студента, його творчих здібностей варто використовувати технологію розв'язання винахідницьких завдань, основне якої завдання – навчити вирішувати проблеми різного рівня складності з використанням винахідницьких завдань.

Основна ідея означеної технології полягає в тому, щоб переводити завдання з нижчого рівня складності на вищий за допомогою таких методів: мозковий штурм, синектика, метод фокальних об'єктів, ЧРШ (час, розмір, швидкість) тощо [9].

Нами впроваджуються також мультимедійні технології, які пов'язані із створенням мультимедіа-продуктів: електронних книг, енциклопедій, комп'ютерних фільмів, баз даних.

Значно спрощують процес індивідуалізації та диференціації навчання мережеві технології, які призначені для телекомунікаційного спілкування студентів з викладачами, колегами, працівниками бібліотек, лабораторій, установ коледжу тощо. Телекомунікаційний доступ до баз даних здійснюється через всесвітню мережу Інтернет. Формами мережевої комунікації є електронна пошта (для обміну інформацією між суб'єктами зв'язку, здійснення консультування, організації дистанційного навчання) та телеконференція - дозволяє викладачеві та студентам, що знаходяться на значній відстані одне від одного, організувати спільне навчання, обговорювати навчальні проблеми, брати участь у ділових іграх, практикумах тощо в умовах так званого віртуального класу.

Особливу увагу при проектуванні інноваційних педагогічних технологій необхідно приділяти чіткості й визначеності фіксації результатів, наявності критеріїв їхнього досягнення, покроковій і формалізованій структурі діяльності.

Отже, інноваційні педагогічні технології в процесі викладання навчальної дисципліни «Технологія конструкційних матеріалів і матеріалознавство» покращують засвоєння студентами навчального матеріалу, зменшують час на вирішення стандартних завдань та допомагають знайти розв'язки нестандартних, стимулюють творчий потенціал, зумовлюють позитивне ставлення до навчання, підвищують рівень інформаційної культури та створюють умови для повноцінного розкриття їх як особистостей. Тому застосування інноваційних педагогічних технологій є однією з умов якісної підготовки майбутнього фахівця.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
2. Гадецький М. Готовність до інноваційної діяльності як складова професійної компетентності / М. Гадецький // Управління школою. – 2008. – № 22/24. – С. 2–7.
3. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. / І. М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 352 с.
4. Іванішена С. Форми та методи інтерактивного навчання / С.Іванішена. – 2006. – №3. – С. 9–11.
5. Інтерактивні технології навчання у початкових класах / Авт.-упор. І.І.Дівакова. – Тернопіль: Мандрівець, 2012. – 180 с.
6. Калінша Л. Проект інноваційної школи: стратегічне планування, управління інноваціями / Л.Калінша, Т.Капустеринська. – Х.: Основа, 2007. – 96 с.
7. Косогова О.О. Метод проектів у практиці сучасної школи / О.О.Косогова. – Х.: «Ранок», 2011. – 144 с.
8. Кремень В.Г. Інноваційність як вимога часу // Людиноцентризм як домінанта соціокультурних вимірів людського буття / В.Г.Кремень // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Шості Шинкарівські читання – Хмельницький : ХмЦНІІ, 2010. – 286 с.
9. Освітні технології: Навч.-метод. посібник / За заг. ред. О. Пєхоти. – К.: А.С.К., 2001. – 256 с.

УДК 37.091.12+373.3:37.02

Наталія Кисіль
(Чернігів, Україна)

СКРАЙБІНГ ЯК ІННОВАЦІЯ В ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА

У статті особливій увазі приділяється технології візуалізації, такої як скрайбінг. Можливість компактного подання навчального матеріалу, сприяння продуктивному засвоєнню и запам'ятовуванню. Розглянуто основні кроки створенню скрайбу, а також його головні інструменти.

Ключові слова: *освітній процес, професійна діяльність педагога, інновації, фасилітація, інформаційно-комунікативні технології, технології візуалізації, скрайбінг.*

In the article special attention is paid imaging technologies, such as skraybinh. The possibility of a compact presentation of educational material, promoting productive assimilation and memorization. The basic steps of creating skraybu and its main tools.

Keywords: *the educational process of teacher professional activity, innovation, facilitation, information and communication technologies, imaging technologies, scribe.*

На сьогоднішній день, на жаль, нерідко можна почути критичні оцінки сучасної системи освіти, зокрема і вищої: “Педагогіка лише наздоганяє суспільство”, “Освіта плететься у хвості світових перетворень, що відчувають усі учасники навчально-виховного процесу” (В. Громовий). Вони обумовлені як застрілим змістом освіти, пасивністю науково-педагогічних кадрів, так і об'єктивними зовнішніми факторами: швидким науково-технічним розвитком, глобалізацією та інформатизацією освіти [2].

Застосування інформаційних технологій (ІТ) у навчальному процесі – це найбільш важлива і стійка тенденція розвитку світової освіти. В останні роки ІТ стали частіше використовуватися при вивченні більшості навчальних предметів. Інформатизація суспільства істотно вплинула на процес придбання знань. Сучасні технології навчання дозволяють збільшити швидкість сприйняття, розуміння та глибину засвоєння знань. Інформаційні технології активно використовуються педагогами і значно збагачують зміст освітнього процесу, активізують розумову діяльність учнів, забезпечують реалізацію індивідуального підходу, сприяють ефективному засвоєнню програмних вимог [7]. Але їх варто поєднувати з більш класичними, інтегрувати, використовувати їх креативну синергію.

В освіту скрайбінг прийшов із бізнес-застосувань, де під скрайбінгом розуміють ілюстрований супровід виступу доповідача. Загальноприйняте визначення розкриває скрайбінг як новітню технологію презентації, сутність якої полягає у синхронному супроводі усного повідомлення (доповіді, промови, викладу навчального матеріалу тощо) малюнками фломастером на білій дошці (або на аркуші паперу). Як виявилося, такий спосіб подачі інформації став більш ефективним, продуктивним та найшвидшим для пояснення слухачам. З часом статичні схеми та малюнки ускладнювалися і почали перетворюватися на динамічні картинки - історії, які мають певний відео та аудіоряд. Скрайбінг використовує “ефект паралельного слідування”, коли аудиторія паралельно чує і бачить приблизно одне й те ж, при цьому графічний ряд фіксується на ключових моментах аудіоряду [3].

Використання скрайбінгу в навчальній діяльності зумовлене дидактичним потенціалом цієї технології, який полягає у створенні нових можливостей для реалізації на більш високому рівні таких принципів навчання як природовідповідність, наочність, доступність, усвідомленість, емоційність навчання. Скрайбінгу, як технології візуалізації, притаманна також можливість компактного подання навчального матеріалу, сприяння його продуктивному засвоєнню і запам’ятовуванню [1].

Скрайбінг виступає зручним інструментом не тільки для викладу навчального матеріалу. Новизна й привабливість цієї технології дає змогу на її основі організовувати самостійну роботу студентів, спрямовану на опрацювання ними вивченого матеріалу, відтворення

власного ставлення до об’єкта навчання. Використання скрайбінгу дає змогу надати такій роботі привабливості для студентів, забезпечити її творчий характер, сприяти зацікавленню школярів у набутті нових предметних знань і технологічних умінь.

Актуальним стає питання створення графічних презентацій, що дозволяють сприймати і засвоювати інформацію ефективніше, поєднувати ІТ та графічні технології. Останньою тенденцією в цій сфері є скрайбінг.

“Скрайбінг” – новітня техніка презентації, винайдена британським художником Ендрю Парком [4].

Особливість скрайбінга, в порівнянні з іншими способами донесення складної інформації, в тому, що він задіює одночасно слух, зір і уяву людини. Коли замальовка простих образів відбувається в освітньому процесі донесення інформації, то педагог не тільки краще розуміє, але і запам'ятовує.

Скрайбінг призначений для пояснення складних смислів, освіти, просування та реклами, презентацій і доповідей.

Скрайбінг та інструменти:

- фломастер (маркер, ручка);
- скетчбук (блокнот невеликого розміру, який зручно завжди мати з собою);
- фліпчарт (магнітно-маркерна дошка з кріпленням для листа або блоку паперу, перевертається за принципом блокноту);
- дошка для малювання;
- планшет зі стилусом (можна пальцем водити по екрану);
- комп'ютер.

Одним з переваг малювання в скрайбінгу є те, що образи (скетчі, малюнки) повинні бути максимально спрощеними. Використовуючи п'ять базових елементів (квадрат, коло, трикутник, лінія і точка), можна зобразити те, що вам потрібно [6].

Вагомим плюсом у використанні скрайбінга є те, що всі ілюстрації можна підготувати заздалегідь, і це дозволить уникнути непотрібного хвилювання під час проведення самого заходу. При створенні презентації можуть використовуватися готові картинки, графіки, аудіо- і відеоряд. Сама робота протікає в зручному для вас темпі. Ви самі вибираєте – коли, де і як ви будете все робити.

Як недоліки, з якими пов’язане застосування цієї технології, відзначимо: великі часові витрати на створення скрайбу (написання сценарію, озвучування, зйомка та монтаж відео тощо); вимогливість до підготовленості педагога у технологічному плані (уміння використовувати відповідні програмні засоби), технічному (вміння працювати з такими приладами як відеокамера, мікрофон тощо), художньо-естетичному (попри те, що існує багато методик створення потрібних образів з простих геометричних фігур, все ж таки результат має бути художньо привабливим і задовольняти принаймні загальним вимогам естетики).

Розглянемо чотири основні кроки для створення скрайбу:

1. Складіть план вашої роботи. Запишіть все, що хочете висвітлити. При бажанні для зручності можна записувати все на аудіоносій.

2. Проаналізуйте все, що хочете сказати та які візуальні образи хочете використовувати для презентації ваших ідей. Презентація повинна бути зрозуміла не тільки вам, а й оточуючим.

3. Почніть процес візуалізації. Не бійтеся використовувати як прості малюнки, так і більш складні, а також аудіо- та відеоряд. Продумайте тривалість усіх частин роботи.

4. Таймінг є дуже важливою умовою. Пам'ятайте, що виступи завжди обмежені за часом, і це потрібно враховувати, щоб не залишилося деталей, які ви не встигли освітити [5].

На нашу думку, скрайбінг як сучасна освітня інновація має активно використовуватися у навчальному процесі вищого закладу освіти. Адже майбутні педагоги постійно використовують інструменти для викладу матеріалу.

З метою підвищення власного професійного розвитку викладачі та магістранти факультету початкового навчання ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка пройшли інноваційне навчання у неформальному освітньому проекті (тренер візуального мислення та скрайбер – Ігор Заболотний) "Школа міні-скрайбінгу" в м. Чернігові.

Проаналізуємо детальніше конкретне наповнення та напрямки роботи міні-школи скрайбінга та візуальних презентацій, що проходили протягом трьох днів для освітян Чернігівщини. В результаті ми:

- дізналися про те, як виступати та навчати, озброївшись лише маркером і папером, а також як виділитися серед тренерів, фасілітаторів, педагогів і при цьому використовувати стандартний PowerPoint;
- навчилися проводити тренінг, презентацію, збори, навіть якщо вимкнуть світло або просто провести захід на "свіжому повітрі";
- познайомилися з технікою Workshop. Головна мета воркшопу: розкриття візуального потенціалу учасників, будувався на практичних завданнях і Storytelling.

Отже, можемо зробити висновок, що скрайбінг як інновація в освітній діяльності, з'явилася зовсім нещодавно, але важливість використання техніки скрайбінгу надзвичайна, як і його древнє коріння. Також результатом для студентів може бути розкриття візуального потенціалу, навіть, якщо студент має занижену самооцінку щодо власних художніх здібностей.

На нашу думку, потрібно замислюватись над тим, що педагог перш за все подає інформацію усно або за допомогою дошки. Тому важливим питанням є те, як саме подавати матеріал, щоб було цікаво, стисло, логічно, систематично, візуально і зрозуміло. Для педагога важливо вдосконалювати навички скрайбінгу, адже XXI століття – століття надлишку інформації, тому почують лише того, хто буде майстром у лаконічному, цікавому і переконливому донесенні інформації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Белоусова Л. И. Дидактические аспекты использования технологий визуализации в учебном процессе общеобразовательной школы / Л. И. Белоусова, Н.В. Житенева // Информационные технологии и средства обучения. – 2010. – Том 16. – № 2.

2. Днепров С. А. Психолого-педагогическое обоснование сущности синхронного образования / Днепров С. А., Валиев Р. А. // Педагогическое образование. – 2008. – № 3. – С. 17-24.

3. Орешко М. А. Скрайбинг: рисуем презентацию по интересным книгам с подростками-читателями / М. А. Орешко // Школьная библиотека: сегодня и завтра. – 2013. – № 2. – С. 49-53.

4. Осадчий В. В. Інформаційно-комунікаційні технології у процесі розвитку візуального мислення майбутніх учителів / В.В. Осадчий, К.П. Осадча // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Сер. : Педагогіка. – 2014. – №1. – С. 128-133.

5. Пинк Д. Будущее за правым полушарием. Что делать, чем думать и как быть в век нового творческого мышления / Дэниел Пинк ; [пер. с англ. Е. В. Кулешова]. – М.: РИПОЛ классик : Открытый мир, 2009. – 320 с.

6. Сорока Т. В. Скрайбінг як сучасна форма візуалізації навчального матеріалу / Т.В. Сорока // Географія. – 2015. – №16.

7. Храмова М. В. Формирование готовности специалистов к профессиональной деятельности на основе использования технологий дистанционного обучения. Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – М., 2000. – 233 с.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент М.В.Коновальчук

УДК 596.265.541.18

Ірина Кізима
(Бережани, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ З ОБДАРОВАНИМИ СТУДЕНТАМИ

У цій статті розглядаються пропозиції щодо створення наукової концепції при роботі викладачів з обдарованими студентами у вищих навчальних закладах. Проаналізовано кваліфікаційні характеристики, необхідні для роботи з обдарованими й талановитими студентами для вдосконалення змісту і методів навчання в сучасній системі інтегрованої освіти.

Ключові слова: *обдаровані студенти, форми і методи навчання, рівні викладання, професійна компетентність, висока цілеспрямованість.*

In this article the propositions about creation of scientifi c conception about work of teachers with outstanding and talented students in high educational institutions are given. Qualifi cative characteristics, which are necessary for work with outstanding students for perfection of maintenance and methods of studying in the modern system of integrative education have been analyzed.

Key words: *outstanding students, forms and methods of studying, teachings' levels, professional competence, high tenacity.*

Робота викладачів з обдарованими студентами в сучасній системі інтегрованої освіти є однією з найактуальніших проблем у педагогіці. Обдаровані студенти – це не абстрактні носії талантів, майбутні фахівці й видатні науковці, це передусім живі люди. Саме тому за їхніми здібностями необхідно бачити перш за все людину з її недоліками та достоїнствами. Такий підхід здатний забезпечити особистий розвиток талановитих студентів. Досить поширена думка про те, що найбільш кваліфіковані викладачі повинні займатися лише з обдарованими студентам, а це в свою чергу має відтінок дискримінації. Також багато хто впевнений, що обдарованим студентам притаманний вияв здібностей за будь-яких обставин. В умовах модернізації системи освіти викладачі взагалі могли б не мати обдарованих студентів у себе в групах. На думку більшості дослідників, у сфері педагогіки існує концепція, що ті педагоги, які працюють з молоддю, інколи перебувають у стані, близькому до конкуренції, з найбільш талановитими зі студентів.

Для роботи з обдарованими студентами викладач повинен мати такі якості: бути доброзичливим і чуйним, знати особливості психології, відчувати потреби й інтереси студентської молоді, мати освіту з певної галузі й досвід роботи, високий рівень інтелектуального розвитку та широке коло інтересів та умінь, бути готовим до виконання обов'язків, пов'язаних з навчанням обдарованих студентів, мати живий і активний характер, «здорове» почуття гумору, виявляти гнучкість, бути готовим до перегляду власних поглядів і постійного самовдосконалення, мати творчий, можливо, нетрадиційний світогляд, гарне здоров'я та життєстійкість, спеціальну післядипломну підготовку (не виключена наявність наукового ступеня кандидата або доктора наук) для роботи з обдарованими студентами й бути готовим до подальшого осягнення спеціальних знань.

Важливу роль у науковій роботі з обдарованою студентською молоддю також відіграє система заохочень Кращі студенти повинні мати постійну і відчутну мотивацію до відмінного навчання, творчих наукових пошуків, досягнення високих пізнавальних результатів, що виходять за межі середнього студентського стандарту.

Разом з цим, варто пам'ятати, що обдарованість розуміють винятково як обдарованість інтелектуальну, що пов'язана з інтегративною розумовою функцією. Отже, при ширшому

розумінні обдарованості потрібні інші критерії відбору. Насамперед необхідно враховувати ряд аспектів: анкетування-тестування (тобто виявлення потенційних лідерів серед загальної маси), створення ситуацій, у яких необхідно прийняти самостійне рішення, моніторинг, залучення до пошукової роботи та власне науково-дослідна робота.

На думку інших дослідників, обдарованість не можна встановлювати за одним конкретним критерієм (наприклад, за інтелектуальним розвитком), адже вона виявляється у певному наборі взаємозалежних якостей. Значить, можна стверджувати, що і критерії для відбору обдарованих викладачів мають бути відповідними. З іншого боку викладач повинен бути інтелектуалом, наполегливим і цілеспрямованим, мати творчій потенціал. Дійсно, той викладач, що з легкістю «перескакує» від однієї системи або методики навчання до іншої і не намагається до кінця розкрити можливості жодної з них, навряд чи може розглядатись як кандидат для роботи з обдарованими студентами

Викладачі повинні постійно прагнути до розуміння й задоволення інтересів і запитів студентів з неординарними здібностями. У талановитих викладачів, які працюють з обдарованими студентами, виділяється прагнення до досягнення поставленої мети, висока цілеспрямованість і наполегливість. Також невід'ємною частиною професійності емоційно зрілих викладачів є те, що вони завжди чітко усвідомлюють цілі та завдання. Такі фахівці вселяють упевненість своїм підопічним і викликають повагу колег. Вони не побоюються обдарованих студентів, а, навпаки, охоче приймають виклик з боку останніх. Цей досвід у застосуванні методик і стратегій навчання завжди дозволяє знайти потрібний підхід до будь-якої людини.

Емоційна стабільність є ще одним критерієм при роботі з обдарованими студентами. Як показують спостереження, викладач, який відчуває вантаж невирішених проблем особистого характеру, звичайно буває не найкращим наставником для будь-якого студента, і особливо для обдарованого, оскільки проникнення в складний характер такого індивіда, розуміння його особливих інтересів і потреб вимагає більших емоційних витрат, що є важким навантаженням навіть для людей зі стійкою нервовою системою. Обдаровані студенти мають потребу в гідних зразках для наслідування, тому викладачам необхідно бути зібраними й добре керувати власними емоціями й почуттями.

Ще однією важливою якістю, яку повинен мати педагог, є чуйність, тобто здатність відчувати переживання й потреби інших. Ця якість має особливе значення при навчанні обдарованих студентів. Найчастіше вони схильні ставити перед собою непосильні завдання і, коли не вдається їх виконати, сильно засмучуються. Також вони досить гостро сприймають складності, що виникають при взаєминах і нерозумінні оточуючих. Викладачеві, який працює з такими студентами, дуже важливо вміти зрозуміти причину їх занепокоєння і допомогти впоратися зі своїми почуттями. Подібний вид підтримки допомагає студентам розвивати здібності й, водночас, успішно справлятись з проблемами, що виникають.

Викладач, який працює з обдарованою молоддю, повинен уміти розрізняти індивідуальні риси у здібностях вихованців й відповідно до них видозмінювати процес навчання. Навіть якщо викладач працює з досить однорідною групою обдарованих студентів, то й у цьому випадку унікальні здібності й потреби кожного з них вимагають особливого підходу. У більшості випадків обдаровані студенти перебувають у загальній масі, й тому діапазон індивідуальних розходжень тут особливо великий. Готовність викладача працювати з обдарованими студентами визначається наявністю теоретичних знань і практичного досвіду. Вихідним моментом є те, що в групах, укомплектованих студентами з різними здібностями та можливостями, повинні працювати тільки ті викладачі, які мають для цього всі необхідні якості. На мою думку, при навчанні обдарованих студентів доцільним є спеціалізоване практичне стажування викладацького складу.

У підсумку, звертаю увагу на наявність ряду кваліфікаційних характеристик, необхідних для роботи з обдарованими студентами в сучасній системі інтегрованої освіти: уміння будувати навчання відповідно до результатів діагностичного обстеження студента,

модифікувати навчальні програми, стимулювати когнітивні здатності студентів, працювати за спеціальним навчальним планом і консультувати студентів. Педагогічна практика сьогодення підтверджує: лише спільними зусиллями і скоординованими діями можна забезпечити безперервність ланцюжка активний студент дослідник – професійно-орієнтований спеціаліст (магістрант) – талановитий аспірант – видатний науковець.

Отже, одним із провідних завдань підготовки майбутніх викладачів у сучасних суспільних умовах є формування їх професійної компетентності, важливою складовою якої визнається уміння викладача здійснювати навчальну та виховну роботу з обдарованими студентами. Готувати викладачів до здійснення відповідної діяльності необхідно ще під час навчання їх у вищому навчальному закладі. Реалізуючи свій потенціал у процесі навчання, майбутні викладачі навчаються виявляти і розвивати обдарування студентів. Основними ж умовами ефективності роботи з обдарованими студентами є високий рівень професійної компетентності викладачів, у тому числі рівень їх інтелектуальної підготовки; рівень розвитку їх особистісних якостей; відповідну систему стимулювання студентів та своїх колег; створення умов для появи і розвитку в них інтересу до роботи з обдарованими студентами; розробку педагогічного інструментарію для підготовки викладачів до роботи з обдарованими студентами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонова О. Є. Теоретичні та методичні засади навчання педагогічно обдарованих студентів / О.Є.Антонова. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2007. – 471 с.

2. Есарева З.Ф. Методика викладання у вищій школі: Навч.посіб. для студ. ВУЗів / Есарева З.Ф. – К.: Центр навч. літ.,2007. – 440 с.

3. Крушельницька О.В. Методологія і організація науковихдосліджень студентів: Навч. посібник / Крушельницька О.В.– К.: Кондор, 2003. – 387 с.

4. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи: Навч. посібн. / Кузьмінський А.І. – К.: Знання, 2005. – 486 с.

5. Сергєєв О.В. Фундаменталізація освіти у вищій школі / Сергєєв О.В. // Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі: Зб. наук. праць. – Кривий Ріг: Видавничий відділ НметАУ, 2005. – С. 4–7.

УДК 37.036

Віра Ковальчук
(Івано-Франківськ, Україна)

НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ

У статті розкрито провідні ідеї найдавніших джерел. Висвітлюється доцільність використання засобів, методів, прийомів народної педагогіки в національному вихованні студентів. використання їх у процесі розвитку культури особистості.

Ключові слова: *народна педагогіка, національне виховання, освіта.*

The article presents the use of means and methods of Ukrainian Ethnopedagogics in the youth national education, the specific features of their usage in the process of personality's culture level increase. The main ideas of ancient sources referred to the ethnopedagogical knowledge are discovered here. The attention is drawn to the effectiveness of teaching and education of young generation based on the fundamental ethnopedagogical knowledge.

Key words: *ethnopedagogics, national education, education.*

Соціально-економічні зміни, притаманні сьогоденню, формування громадянського суспільства в нашій державі актуалізують питання національного виховання дітей та студентської молоді.

У Державній національній програмі "Освіта" (Україна – XXI століття) зазначається, що формування громадянина має бути спрямоване на "виховання національної самосвідомості, досконалості й культури" [1].

У педагогічній практиці народна педагогіка є основою національної культури й духовності народу, без яких неможливо виховати сучасну молодь.

Ідеї національного виховання зародились дуже давно. Відомі філософи, педагоги, діячі культури минулого приділяли значну увагу питанню національного виховання особистості. У народній педагогіці проблемою національного виховання цікавилися Г. Сковорода, І. Котляревський, Т. Шевченко, Л. Українка, І. Франко та інші. Про національне виховання писали М.Галущинський, А. С. Макаренко, І. І. Огієнко, С. Ф. Русова, І. М. Сташенко, В. О. Сухомлинський та інші.

Зокрема Михайло Галущинський розглядає національне виховання як творення й безупинне вдосконалення нації, головною метою якого є "...щоби нарід заховав якнайсильніще і найпевніще свою національну окремішність…, а добре поведена національна індивідуальність має вложити все, що є в ній найгарніщого, у загальнолюдську культуру" [4, 8].

Реалізувати ідеї національного виховання, підкреслював М. Галущинський, можливо шляхом навчання рідною мовою, вивчення українознавства, дотримання українських традицій, створення системи виховної роботи, яка готувала б молодь до боротьби за визволення народу, розбудови незалежної держави.

Питання національного виховання молоді засобами народної педагогіки розглядалося в історико-педагогічних працях М. Лещенко, Л. Масол, Р. Скульського, В. Скутіної, Б.Ступарика, Є. Сявавко та ін. Прогресивні здобутки народознавства у національному вихованні на основі мовознавчого, фольклорного та соціологічного матеріалів розкриваються у дослідженнях О. Боряк, І. Гончара, М. Грушевського, І. Зязюна, Л. Коваль, В. Острогорського, О. Рудницької, Г. Сагач, М. Стельмаховича, С. Черепанової та інших. У своїх працях вони розглядають шляхи формування національних поглядів молоді, теоретичні основи та зміст національного виховання, його методи і форми.

Педагог Мирослав Стельмахович вважав формування духовності дитини через засвоєння добрих українських народних звичаїв і традицій, завдяки яким дитина навчається правил моральної поведінки значно раніше, ніж зрозуміє їх сутність.

Багатогранність педагогічної спадщини науковців, її значення для сучасної теорії та практики національної освіти, поруч із недостатнім вивченням творчого доробку вчених зумовили вибір теми статті про теоретичні та методичні аспекти використання засобів народної педагогіки у процесі національного виховання. Метою статті є теоретичне визначення засад, форм, методів національного виховання студентів засобами народної педагогіки.

Основними завданнями є визначення ефективності засобів народної педагогіки у національному вихованні студентів, рівня знань молоді про рідну культуру, традиції, край, фольклор. Окреслення оптимальних умов, за яких буде найкраще здійснюватись національне виховання засобами народної педагогіки.

Термін "народна педагогіка", який був уперше введений у науковий обіг К. Ушинським, а в українській педагогіці О. Духновичем, означає "галузь емпіричних знань і досвіду, що виробляється в домінуючих серед народу поглядах на мету і завдання виховання, у сукупності народних засобів, умінь і навичок виховання і навчання", тобто народна педагогіка – це педагогіка, створена народом [5, 11].

К. Д. Ушинський стверджував, що народне виховання є живим органом в історичному процесі народного розвитку. З цього приводу він писав: "Чи дивно після цього, що

виховання, створене самим народом і побудоване на народних основах, має ту виховну силу, якої немає в найкращих системах, побудованих на абстрактних ідеях або запозичених в іншого народу " [6: 53].

Проблема виховання молодого покоління засобами народної педагогіки привертала увагу багатьох учених. Зокрема, розробкою цього питання займалися Н. Бабич, А. Волошин, Г. Ващенко, В. Гнатюк, В. Ковальчук, С. Карпенчук, В. Лозова, О. Матвієнко, Є. Сявавко, Г. Троцко та ін.

Українська народна мудрість з давніх часів проповідує високу моральність,порядність, ввічливість, милосердя. Дослідження показують, що українська обрядовість є втіленням неперевершеної величі народних національних ідеалів. Сповнені красою та урочистістю обряди – це найперше джерело емоційно-естетичного розвитку дитини, її творчого обдарування.

Народна педагогіка як першооснова виховання і джерело знань для наукової педагогіки створює ґрунт для навчання, виховання і розвитку розумної, працьовитої, гуманної людини. Народне виховання – це система практичного впливу на особистість, в основі якої лежать погляди народу на виховання людини, впливу на неї природного середовища і соціального оточення. Це методи і засоби, що передаються від покоління до покоління.

В народній педагогіці закладені основи виховання громадянина й патріота України. Саме народна педагогіка прищеплює любов до української мови та культури, повагу до народних традицій, історії, ремесел, витворів мистецтва, фольклору.

Слід відзначити певну систему роботи закладів освіти по ознайомленню студентів з традиціями і звичаями рідного народу, національними святами, пов’язаними з визначними подіями державного значення, відомих та забутих імен національних героїв, вшануванням пам’яті українських письменників і поетів.

Виховний ідеал досконалої людини, на думку вченого-педагога Г. Г. Ващенка, це гармонійне поєднання зовнішньої та внутрішньої краси особистості. Виховний ідеал відображений у народних звичаях, мові, традиціях, піснях, побуті, ремеслах; твориться роками і переходить від старших поколінь до молодших. Важливу роль відіграють здобутки духовної культури, міцно пов’язані із світоглядом, релігією, мораллю [7, 187].

Складові народознавства (мова, культура, традиції, мораль тощо) правомірно розглядати і як чинники народної педагогіки. Засвоюючи матеріальні та духовні цінності, здобуті народом, людина стає особистістю з відповідними рисами характеру. Колискова матері, бабусин рушник, приказки дідуся, батькове ремесло, природа навколо будинку, одяг, побут є вираженням певних етнографічних категорій.

У сучасних наукових дослідженнях розроблено теоретичні та методичні аспекти залучення молоді до народної творчості. Охарактеризовано різноманітні жанри українського фольклору, такі як: думи, пісні, казки, оповідання, небилиці, прислів’я та приказки, загадки, скоромовки. Прадавні вірування, обряди і звичаї – виразники духовності нашого народу, вони творять національну історію. Студенти, беручи участь у відтворенні певних історичних дійств (ворожіння на свята Андрія та Катерини, співання колядок та щедрівок, кликання весни тощо), глибше занурюються в минуле, ближче пізнають світ, у якому жили їхні предки.

Національне виховання, як зазначає Н. В. Волкова, – це виховання на культурно-історичному досвіді свого народу, його звичаях, традиціях і багатовіковій мудрості, духовності. Це історично зумовлена і створена народом сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямована на організацію життєдіяльності зростаючих поколінь, у процесі якої засвоюється духовна і матеріальна культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь [8].

Виховання молоді засобами народної педагогіки залежить від дотримання педагогічних умов: творчого характеру педагогічної діяльності; рівня загальної культури викладача;

особистого захоплення педагога народним мистецтвом; урахування особливостей спілкування студентів із українським мистецтвом, фольклором.

Умовою вивчення українського народознавства є залучення студентів до практичної діяльності – організації народознавчих кімнат, музеїв, виставок тощо; участі у святах та обрядах; практичного засвоєння, збереження та пропагування норм народної моралі та етики.

Велике значення має участь молоді в різноманітних фольклорних, мистецьких гуртках, студіях народних умільців, дотримання народних традицій у родині. Кожне обрядове дійство має досить сильний вплив на особистість. При усталених нормах поведінки всіх членів родини дитина починає звикати до них та поступово засвоювати. Тому звичаєві правила та обрядові дійства не пригнічують дитину; психіка її досить легко витримує такі навантаження. У її свідомості розвивається творча атмосфера обрядових дійств.

В умовах відродження духовності народу, його культурних традицій, навчальний заклад має стати потужним засобом творення виховної традиції, яка передбачає поєднання споконвічних поглядів на предмет національного виховання, що склалися протягом існування людського суспільства, і сучасних поглядів, які диктує соціально-економічний устрій життя. Беручи активну участь у святкуванні, молодь емоційно переживає такі події, що формує у неї доброту, чуйність, ніжність, щирість.

Народні традиції є могутніми чинниками виховання загальнолюдських цінностей: совісті, гідності, честі, справедливості, скромності, любові до рідних, взаємодопомоги, милосердя.

Одним із чинників національного виховання студентів засобами народної педагогіки є залучення їх до культурно-мистецької спадщини рідного краю, що дає можливість не лише глибше пізнати його, але й забезпечує емоційно-чуттєві переживання, пов’язані із спілкуванням із митцями, народними майстринями, пам'ятками культури. Використання місцевого матеріалу урізноманітнює навчально-педагогічний процес, дозволяє знайти інноваційні методи і форми педагогічного впливу. Проведення занять, виховних заходів у майстернях художників, будинках-музеях, літературних, археологічних, краєзнавчих музеях, зустрічі з діячами культури і мистецтв, з народними умільцями, відвідування концертів народної пісні буде мати не лише пізнавальне та виховне значення, але й спонукатиме молодь до самостійної творчої діяльності. На виставках молодь має можливість показати свої творчі надбання, у яких розкривається талант юних вишивальниць, писанкарів, гончарів, художників.

У навчальних закладах існують народні колективи, які репрезентують традиції, відтворюють звичаї, намагаються передати колорит життя наших предків. Для кращого знання своєї історії, традицій у навчальних планах середніх спеціальних та вищих навчальних закладах з’явились такі дисципліни, як: "Українознавство", "Культурологія", "Етнографія", "Етнопедагогіка, що становить народознавчий компонент у національному вихованні молоді.

Отже, народна педагогіка – невід'ємна частина педагогіки як науки. Великі здобутки народу у виховному процесі не залишаються поза увагою сучасних дослідників і науковців у галузі педагогіки. В українській педагогіці чітко простежуються головні принципи виховання: природовідповідність, культуровідповідність, народність виховання, його трудовий характер, зв'язок виховання з життям, єдність виховного й освітнього елементів у єдиному педагогічному процесі.

Розробка та реалізація моделі національного виховання студентів засобами народної педагогіки, вивчення психолого-педагогічних умов підвищення національної свідомості молоді потребує більш глибокого та фундаментального дослідження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державна національна програма "Освіта" (Україна XXI століття). – К. : Райдуга, 1994. – 61 с.
2. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К. : Рад. школа, 1985. – 272 с.
3. Галущинський М.М.Національне виховання/М.М.Галущинський. – Львів, 1920. – 20 с.
4. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні / К. Д. Ушинський // Вибр. тв. : в 2 т., Т 1. – К., 1983. – С. 53–54.
5. Практикум з педагогіки : [навчальний посібник] / [за заг. ред. О. А. Дубасенюк, А. В. Іванченка] / [4-те видання]. – Житомир, 2005. – 482 с.
6. Ващенко Г. Г Виховний ідеал / Г. Г. Ващенко. – Полтава, 1994. – 234 с.
7. Волкова Н. П. Педагогіка / Н. П. Волкова. – К : Академія, 2001. – 576 с.

УДК 37.091.12+373.3:37.02

Марина Коновальчук, Людмила Матвієнко
(Чернігів, Україна)

СТВОРЕННЯ ТРЕТІХ МІСЦЬ ДЛЯ СТУДЕНТІВ-ПЕДАГОГІВ ЯК ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

У статті розглядається актуальна проблема трансформації освітнього простору міста. Авторами пропонується варіант проекту «Світлиця» як освітнього простору для розвитку студентської громади.

Ключові слова: *предметний простір, освітнє середовище, третє місце, соціально обдаровані студенти.*

This article is deal with the actual problem of the transformation of the educational space in the city. The authors offer a version of the "Світлиця" as an educational space for the development of the student community.

Key words: *subject space, educational environment, third place, socially gifted students.*

Перед сучасними педагогами постає проблема становлення людини як суб'єкта життєтворчості, спроможної виробити свій життєвий проект, відповідально ставитися до життя. Отже, домінантами, акцентами у ghjwtcs модернізації освіти виступають принципи компетентності, креативності, життєтворчості.

Виникає нагальна потреба орієнтуватися на соціальні процеси в країні та здійснювати соціальні перетворення. Основою сучасної освіти повинні бути не стільки навчальні дисципліни, скільки способи мислення і діяльності студентів, а отже на перший план виходять проблеми інноваційної освіти, самоосвіти, життєтворчості, коучинг-стратегії, середовищний підхід, тобто інтегративні, холістичні підходи в педагогіці. На нашу думку, лише за таких умов освіта і Україна загалом досягне успіху.

Перед майбутнім учителем постає спектр інноваційних завдань: розвивати людину, здатну повноцінно жити та ефективно, гуманно діяти у глобальному середовищі, здатну до успішної самореалізації і життєтворчості у динамічному рухливому та нестабільному світі. Такі завдання під силу тільки творчому, соціально активному студенту-педагогу, оскільки сучасні виклики стають усе жорсткішими: креативність, здатність працювати в команді, відстоювати власну думку, ризикувати, володіти емоційним інтелектом та ін.

Університетська проблематика перебуває в центрі глобальної уваги саме тому, що сучасна економіка знань передбачає провідну роль людського чинника, котрий, у свою чергу, залежить від якості вищої освіти. Формування предметно-просторового середовища

вищого навчального закладу є також одним з актуальних питань якості освіти. Нажаль, як показав аналіз наукових публікацій, цей важливий аспект є недослідженим українськими вченими, що і зумовило вибір теми цієї публікації.

Серед педагогічних досліджень слід відзначити «середовищний підхід», детально опрацьований, зокрема, у роботах В.Ясвіна. У своїй роботі він спирається на трьохкомпонентну модель освітнього середовища, що включає психодидактичний, соціальний та предметно-просторовий компоненти [3].

Такі аспекти, як естетичний, соціальний, а також власне педагогічний, – розглядаються лише поодинокими дослідниками; якщо ж казати про комплексне дослідження зазначеного питання з урахуванням усіх важливих аспектів, такі дослідження нам виявити не вдалось.

На думку українських дослідників Косенко Д.Ю. та О.Мезенцевої, сьогодні розгляд зазначеного питання має відбуватися у двох напрямках – з погляду педагогіки та теорії архітектури і дизайну [1].

Метою нашої статті є дослідження теорії «третіх місць», відомої у зарубіжних дослідженням і абсолютно невідомої освітянській громаді. Проте сучасні виклики все більше повертають нас обличчям до проблеми сучасних освітніх просторів, що і зумовило наші наукові та практичні розвідки.

Ось що про концепцію «третіх місць» пише сам автор Рей Ольденбург (Ray Oldenburg), автор книги «The Great Good Place», професор соціології в Університеті Західної Флориди (University of West Florida, Pensacola, FL): «Мене запросили розповісти про концепцію, яку я запропонував в 1989 році в книзі «The Great Good Place», концепцію «третього місця». Це надзвичайно проста ідея у тому сенсі, що причиною її виникнення була індустріальна революція, наслідком якої стало значне від'єднання особистого дому від місця роботи. Отже, «перше місце» – це домівка, «друге» – робоче місце, а «третє місце» – місце, де ми збираємось, не пов'язане з домом або роботою, де присутній дух товариства, де ми насолоджуємось компанією один одного. Це завжди було дуже важливою частиною життя не тільки в моїй американській культурі, а й у кожній, яку я спостерігав» [2].

Термін «третє місце» відноситься до неформальних публічних просторів, які призначені для зустрічей та, в першу чергу, спілкування і розвитку. Це поняття описує простір з постійними відвідувачами, для яких проведення часу в «третіх місцях» справляє тонізуючий ефект на інтелектуальне та духовне життя. Загальна атмосфера там – завжди дружня та оптимістична, допомагає забути про хвилювання, які пов'язані з домівкою та роботою. За дверима «третіх місць» зостаються особисті проблеми та соціальний статус – це дає змогу повною мірою насолодитись комфортом та підтримкою товариства.

«Третє місце» надає можливості для перевірки ідей та думок в умовах, вільних від формальностей та ієрархії університетської аудиторії. Яким чином ця концепція може бути пов'язана з розвитком студентської громади?

Якщо проаналізувати європейський та американський досвід впровадження третіх місць в освіті, то можемо навести багато позитивних прикладів.

Зокрема, професор Оуклендського Університету (Oakland University, Rochester, MI) викладає курс комунікації в кав'ярні біля університетського містечка. Студенти вчаться виголошувати промови перед усіма присутніми. Це допомагає навчитись спілкуванню не тільки з однолітками. Одне з завдань полягає у тому, що кожен студент має знайти своє «третє місце», відвідувати його регулярно, вивчити проблеми, характерні для цього регіону, та виступити там з фінальною промовою. Такий тип навчання готує студентів до суспільного та політичного життя, а також до тих професій, які потребують чіткого формулювання власних думок та налагодження відносин з іншими. У традиційній аудиторії існує чітка ієрархія, якої не знайдеш в «третіх місцях». Відсутність структури та визначені за розкладом зустрічі регулюють навчальний процес – усі можуть бути однаково почуті [2].

В Україні лідерами створення «третіх місць» для трансформації освітніх просторів є Києво-могилянська академія імені Григорія Сковорди. Самі соціально обдаровані студенти

створюють креативні майданчики як один із способів еволюції університетського простору. Наприклад, 20 серпня вони організували зустріч «Урбанавт: ревіталізація простору університету», де зібралася студентська активна молодь розробити плани налагодження неформальної комунікації в навчальному середовищі, вирішити, як і навіщо створювати студентські вільні простори, які цілі варто ставити перед собою молодим інноваторам.

Ми проаналізували досвід України і зрозуміли, що в багатьох містах (Львів, Івано-Франківськ, Краматорськ, Слов'янськ та ін.), вже є такі «треті місця» – «Вільна Хата», «Теплиця», «Урбан Спейс» тощо), де громада, переважно студентська молодь, має можливість безкоштовно приходити на певну територію розвитку, проводити обговорення, розвивати спільні проекти. В нашому місті Чернігові такого місця поки немає. Разом із тим у зв'язку з низьким загальним рівнем соціальної активності значної частини громадян Чернігова є гостра необхідність у створенні культурно-освітнього середовища, безкоштовної території для активного проведення часу, генерування ідей, проектів, вільної співпраці, культурного проведення часу соціально активної студентської молоді.

Нами (командою соціально активних викладачів та студентів) було розроблено освітньо-дизайнерський проект такого місця, який ми назвали «Культурно-розвивальний простір Світлиця», що має на меті стати центром соціально-культурної активності, вільного простору для спілкування, навчання і розвитку. Вільний простір «Світлиця» – це приміщення, неформальне громадське місце на нейтральній території площею біля 60-100 кв.м., безкоштовне і вільне для всіх бажаючих розвиватися студентів, молоді, активних мешканців міста. Це «третє місце», культурно-розвивальний центр, створений для громади Чернігова з метою неформального навчання, активного відпочинку, реалізації творчих ідей та ініціатив розвитку міста. У культурно-освітньому просторі Світлиці надаватимуться можливості для проведення тренінгів, майстер-класів, воркшопів, зустрічей, переглядів фільмів, виставок, читання тощо.

«Світлиця» виконує для студентської громади міста 4 основні функції за такими напрямками:

● Комунікативний простір.

Простір призначений для зустрічей, спілкування різновікових груп громади, людей з різними поглядами. Це простір для міждисциплінарних, міжсекторальних та персональних комунікацій, інформаційне поле для спільних думок студентів, генерування ідей та їх перевірки. Світлиця справлятиме розвивальний ефект на інтелектуальне та духовне життя громади. Загальна атмосфера – дружня та оптимістична, допомагає забути про хвилювання, соціальний статус. Виконує функцію неформального інтелектуального зібрання, неофіційного інформаційного центру та просто місця для відпочинку. Проводяться вечори поезії, настільні ігри, дискусії, обговорення, дебати і т. д.

● Еко-простір.

Простір для проведення презентацій еко-проектів для підвищення еко-свідомості студентства шляхом власного прикладу. А саме: роздільний збір сміття в Світлиці, використання енергозберігаючих приладів та ламп для освітлення, відмова від користування пластикових виробів у побуті, встановлення смітників для роздільного збору сміття біля Світлиці. Проведення лекцій та бесід на теми еко-психології та здорового способу життя. Перегляд фільмів на еко-тематику с наступнім їх обговоренням. Майстер-класи з надання другого життя старим речам та їх виставка. Вело-стоянка біля Світлиці, як пропаганда активного та здорового способу життя. Організація еко-суботників на території міста з залученням до них молоді та партнерів.

● Арт-простір.

Простір для творчо обдарованої молоді, для проведення перфомансів, літературних зустрічей, тематичних вечорів, виставок починаючих художників, живопису та фотографій, концертів живої музики, стендап-шоу, творчих гуртків, арт-класів, кінопоказів авторського кіно та ін.

● Освітньо-соціальний простір.

Простір для проведення тренінгів, семінарів, відкритих лекцій, презентацій, диспутів, коворкінгів, конференц-зустрічей, speaking-клабів за участі як і досвідчених молодих педагогів, тренерів, коучів, спікерів, так і молодих обдарованих студентів та тренерів, що розвиваються або мають компетенцію в певних галузях. Проведення навчання з написання проектів, бізнес-планів та ін. із залученням фахівців та небайдужих громадян. Підтримка, педагогічний супровід дітей, підлітків, людей ВПО, обдарованих особистостей. Створення днів за інтересами. Залучення до соціальних проектів студентів та учнів, що формуватиме громадську відповідальність.

Простір повинен стати самодостатньою, саморегульованою системою, якою мають займатися студенти. Треті місця – це також місця взаємодопомоги, початку стартапів. Тут можна познайомитися з людьми, які займають різні посади, мають різну освіту. Перебуваючи у такому різноманітті, молоді люди здобувають багато нових знань та можливостей. Таким чином, треті місця також генерують соціальний капітал завдяки спілкуванню, взаємодії, апробації нових проектів, ідей, що є надзвичайно важливим для соціально обдарованих студентів, майбутніх педагогів, від яких багато в чому залежить майбутнє України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Косенко Д.Ю. Категорії формування предметно-просторового середовища навчального закладу // Косенко Д.Ю. Сборник научных трудов SWorld. Материалы … конференции «Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании'2014» [Електронний ресурс] SWorld – 1-12 October 2014 http:// www.sworld.education/index.php/ru/conference/the-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/oct-2014

2. Ольденбург, Р. Третье место: кафе, кофейни, книжные магазины, бары, салоны красоты и другие места «тусовок» как фундамент сообщества / Рэй Ольденбург; пер. с англ. А. Широкановой. – М.: Новое литературное обозрение, 2014. – 456 с.

3. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. – М., 1997. – 366 с.

УДК 376.930

Зулфия Мамаражабова
(Ташкент,Узбекистан)

ESHITISHDA NUQSONI BO‘LGAN BOLALARNI SAVODGA O‘RGATISHNING ZAMONAVIY USULI

Mazkur maqolada eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarda o‘qish va yozish malakalarini shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslari yoritilgan. Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarni savodga o‘rgatishning samarali usullari ochib berilgan.

Tayanch so‘zlar: *eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar, savodga o‘rgatish, zamonaviy usuli, o‘qish, yozis, nutqiy malakalar, alifbo.*

This article describes the skills of reading and writing in children with congenital hearing the scientific theory of the formation. Efficient methods of teaching illiterate children with congenital hearing opened.

Key words: *children with congenital hearing, to teach the illiterate, modern method, reading, writing and speaking skills, the alphabet.*

O‘qish va yozish malakalari – bu nutqiy malakalar, o‘qish va yozishni o‘zi esa nutqiy faoliyatni shunday turishi namoyon etadiki, ularni egallashda motiv va ehtiyojlar katta ahamiyatga ega. Agar og‘zaki nutqni eshitadigan bolada atrofdagilar bilan munosabatda bo‘lish jarayonida deyarli qiyinchiliklarsiz egallansa, yozma nutqni egallash uni anglab o‘rganishni talab etadi. O‘zbek yozuvi – tovushli, fonemali, har bir fonema o‘z belgi va grafikani xosligidir. O‘qish mexanizmi yozma bosma belgilarni, ularning xayoliy birlik komplekslarini qayta kodlashdan iborat. Yozish mexanizmi mazmunini, birliklarni shartli birliklarga ko‘chirilishida ifodalanadi. Yozuvda tovushlar harflarga, o‘qishda esa tovushlari qayta kodlanadi. Psixologlar, tilshunoslar, metodistlar o‘qish va yozish jarayonini psixologo – fiziologik asoslarini yoritib borib, bolalar tomonidan ushbu nutqiy faoliyatlarini egallash, ulardan irodaviy, aqliy, jismoniy malaka ko‘nikmalarni shakllantirishni talab etishini belgilab o‘tganlar [3, 45 b].

O‘qitish boshida o‘qish jarayoni shoshmasdan amalga oshiriladi, chunki bolaning «o‘qish maydoni» bir harfni tashkil etadi, u harfni qabul qilishi, tushunishi uni kerakli tovushga o‘girishi lozim. So‘zda nechta harf bo‘lsa shuncha bosqichlarni o‘tash zarur. So‘ng tovushlarni bo‘g‘inlarga, bo‘g‘inlarni so‘zlarga qo‘shish kerak. o‘qishni texnik tomoni katta e’tibor va diqqatni, kuchni talab etadi. Ammo o‘qilgan so‘z doim ham bola tomonidan tez tushunilmaydi. O‘qilganni ahamiyatini tushunish o‘qish jarayoni bilan bir vaqtda kechmaydi. O‘qishdagi katta qiyinchilik tovushlar birlashuvida sodir bo‘ladi. Bolalar alohida tovushni talafuz etadi, ammo ularni bo‘g‘inlarga birlashtira olmaydi. Hozirda ommaviy maktablarda savodga o‘rgatishda tovushlarni analetik – sintetik metodi qo‘llanilmoqda. U o‘qituvchilar amaliyotida yig‘ilgan va yetakchi metodikaga ko‘ra ishlab chiqilgan barcha yaxshi narsalarni o‘z ichiga oladi. Ushbu metodga ko‘ra o‘qituvchi bolalarni nutqda so‘zlarni, so‘zlarda bo‘g‘inlarni, ularda tovushlarni ajratishga o‘rgatish lozim. Tovushni talaffuz etilishi ajratgandan so‘ng o‘qtuvchi ushbu tovushning belgisini, ya’ni harfni ko‘rsatadi. So‘ng bolalar yangi harf bilan bo‘g‘in va so‘zlar tuzishni o‘rganadilar. Tilga o‘rgatishni yozma tizimida og‘zaki nutqning bazasi sifatida ko‘riladigan yozma nutq asos qilib olindi. Yozishda tushunchadan uning grafik belgisiga o‘qishda esa grafik obrazdan – tushunchaga o‘tilar edi. Ushbu ikki tizimni qo‘llanilishida savodga o‘rgatish grafik obrazlarni va ularni tushunchalar bilan bog‘liqligini aks ettirardi. Savodga o‘rgatish yozma nutqni rivojlantirish bilan bir vaqtda kechgan, shuning uchun nutqga o‘rgatish haqida so‘zlaganda, savodga o‘rgatishni ham nazarda tutilgan. Sof toza og‘zaki tizimda o‘qish va yozish og‘zaki nutqga o‘rgatish yordamchi vositalari sifatida qo‘llanilgan va bu masalani hal qilishda asos bo‘lgan.

Buyuk rus surdopedogok N.M.Logovskiy shunday degan [2, 67.b]: «kar o‘quv muassasalarida, yozish va o‘qishga o‘rgatiladi. Kar o‘quvchilarni yozma nutqini shakllantirishni og‘zaki nutqga o‘rgatish bilan bir vaqtda boshlash lozim deya ta’kidlagan. N.M.Logovskiy o‘qish va yozishga o‘rgatishda tovush – sintetik metodidan foydalanishni tavsiya etgan: tovush talaffuziga o‘rgatish, so‘ng mos harfning o‘qilishi va yozilishi, undan so‘ng esa bo‘g‘in va so‘zlarni talaffuzga o‘rgatishni samarali usul deb ko‘rsatgan.O‘qish va yozishga o‘rgatish metodikasi rivojlanishida F.A.Rau va N.A.Rau tomonidan ishlab chiqilgan alifbolar katta ahamiyatga ega edi. Unga ko‘ra savodga o‘rgatishni tovush-sintetik metodikasi amal qilib o‘qituvchilar bolalarni og‘zaki nutqga o‘qitishga o‘rgatib borganlar, o‘quvchilar o‘qib talaffuzni o‘rganishgan.N.A.Rau va F.A.Raular tomonidan «Alifbe» so‘z boshisida keltirilgan savodga o‘rgatish bo‘yicha ish tartibi ham ishni so‘z va uni talaffuzdan boshlanishi nazarda tutgan [2, 13 b]. Kar o‘quvchilarni o‘qitish amaliyotini keyingi rivojlanishi savodga o‘rgatishni analitik – sintetik metodini tarkib topishiga olib keldi.

1940 yilda S.A.Зыkov tomonidan «Kar - soqov bolalar alifbe»si tuziladi [3, 45 b]. Bu metod og‘zaki nutqni rivojlantirish, savod o‘rgatishdan oldin boshlashni ko‘zda tutadi. Ushbu metod asosida o‘quvchilar tovushni alohida va so‘zda talaffuz qilishni o‘rganganlaridan so‘ng, bu tovushning grafik belgisini ko‘rsatib o‘tish mumkin. Bunda o‘qish va yozishga o‘rgatish bir vaqtda amalga oshiriladi. Nutqga o‘rgatishni «kommunikativ» tizimi savodga o‘rgatishni, tayyorlov sinflarida III – IV choraklarda o‘qish va yozishga o‘rgatishni nazarda tutadi. Nutqga o‘rgatishda daktil nutqi boshlang‘ich omil hisoblangan sharoitlarda savodga o‘rgatish jarayoni o‘ziga xoslikka ega bo‘ladi. Yuqorida keltirib o‘tilganidek, o‘qish va yozishga o‘rgatish asosida so‘zning analazi va sintezi yotadi. Kar bolalar bu jarayonlar bilan savodga o‘rgatishda emas, balki nutqni daktil

shaklida egallashda duch keladilar. So‘zni daktillab, uni analiz va sintezini o‘tkazadilar. Daktil so‘ziga o‘rgatish o‘rgatilayotgan so‘z yozilgan jadvalni ko‘rsatish bilan kechsa, uni so‘zlash uchun o‘quvchi jadvalni o‘qishi lozim. Daktillab gapirayotganda bolalar daktillarni birin-ketin ko‘rsatadilar. Ular harflar izchilligiga qat’iy bo‘ysunadilar, ushbu metod yozishga yaqin jarayonni bajaradilar. Datil nutqiga o‘rgatish bolalarni savodni egallashga tayyorlaydi. Shuningdek harf tarkibini ular bu jarayon yo‘sinida egallaydilar. Daktil nutqiga o‘rgatishda o‘quvchilar daktil alifbosida foydalanadilar, ammo ikkinchi chorakdan bolalar daktilni egalab bo‘lgach ularga alifbo yangi ko‘rinishda beriladi. Unda daktillar bosma harflar bilan birga keladi. O‘quvchilarga harflarni maxsus o‘rgatilmaydi ammo kesma alifboga doimiy murojaat etish, daktil nutqi darslarida qo‘llash harflarni xotirada saqlanib qolishiga zamin yaratadi. Uchinchi chorakda alifbodagi harflar ularga mos daktilsiz beriladi va uni qo‘llash bolalarni bosma harf borasidagi bilimlarini mustahkamlaydi. Birinchi chorakdan harf alifbosini qo‘llash mumkinligi tavsiya etilmaydi (Individual va jamoa bilan qo‘llanuvchi daktil alifbosini mavjud bo‘lmaganida). Chunki bu holatda bolalarda so‘zlarni daktil orqali qabul qilishda, daktil belgilari tizimini anglashda qo‘shimcha qiyinchiliklar vujudga kelishi mumkin. Og‘zaki nutq darslari ham harf tizimini o‘rganishda katta hissa ho‘shadi. Bolalar bilan so‘zni tovush almashinuvi o‘tkazgach o‘qituvchi qayta ishlashni talab etadigan tovushni ajratadi va bu tovushga mos harfni jadvalchadagi tasvirini ko‘rsatadi. Og‘zaki nutq dasturi talablariga rioya qilib, kar o‘quvchilar birinchi chorakda 11 ta harfni biladilar, ikkinchi chorakda ular soni 20tadan oshadi. Uchinchi chorakda bolalar barcha harflarni bilishadi, ularni daktil va og‘zaki talaffuzi bilan solishtiradilar (17 ta tovushni aniq talaffuz etadilar qolganlarini yaqin qabul qilish, o‘rin almashtirishga ko‘ra talaffuz qiladi).Shunday qilib o‘quvchilar so‘zni analiz, sintez jarayonlarini egallab borishi birinchi chorakdan boshlanadi. Yozuvga o‘rgatishga o‘qishga o‘rgatish bilan bir vaqtga emas keyinroq kirishiladi. O‘qish va yozishga o‘rgatishni bunday yondoshuvi ommaviy maktabda qabul qilingan uslubiyatdan sezilarli farq qiladi. Nutqiy materialni analiz sintez bo‘yicha propedevdik ishi bilan, o‘qish va yozish malakalarini shakllantirish ishlarini bir vaqtda boshlamasligi bilan. Yozuvga o‘rgatish yondoshuvi o‘zgartirilgan bo‘ladi. Karlar maktabida savodga o‘rgatish asosan og‘zaki nutqni rivojlantirish uchun qo‘llangan nutqiy material asosida amalga oshadi. Bu savodga o‘qish darslarida so‘zlarni ma’nosini bo‘yicha ish olib borilmaydi, ammo bu holat o‘quvchilar tomonidan o‘qilayotgan va yozilayotganlarni tushunish ishlarini mustasno etmaydi.Nutqga o‘rgatishni kommunikativ tizimi uchun xos bo‘lgan savodga o‘rgatishni bunday yondoshuvi S.A.Зыkov tomonidan yaratilgan «alifbo»da o‘z aksini topdi. Unda nutqning uch shakli (daktil, og‘zaki va yozma) orasidagi o‘zaro bog‘liqlik yaqqol kuzatilgan va nutqiy muloqot quroli sifatida o‘rgatishga yo‘naltirilgan. Alifbo betlarida daktil nutqi darslarida egallangan so‘zlarni daktil yozuvi materiali berilgan bo‘ladi. So‘ng harf shiriftida yozilgan so‘zlar qo‘llaniladi. Bu berilgan so‘zlar bola tomonidan og‘zaki nutq darslarida egalanayotganini va og‘zaki talaffuz mumkinligini anglatadi. Darslikni keyingi betlari ham daktil bosma shirftiga ega bo‘ladi, bu o‘qituvchiga bola nutqiga qanday talablar qo‘yish mumkinligini aniqlashga yordam beradi. «Alifbo»ni oxirgi betlari daktil belgilari berilmagan matnlar bilan tugallanadi. Bu barcha material bolaga og‘zaki talaffuz qilish lozimligini anglatadi. «Alifbe»da shuningdek yozishga o‘rgatish uchun ham material berilgan, u bolalarni asta-sekin oson harflarni yozishdan keyinga o‘tishni namoyon etgan. «Alifbe» daktil nutqiga o‘rgatish, og‘zaki nutq va savodga o‘rgatish dasrlarida qo‘llanilgan.S.A.Зыkov «Alifbe»si maktabgacha tayyorgarliksiz, tayyorlov sinfiga boradigan, nutqi mavjud bo‘lmagan bolalarni savodga o‘rgatish uchun mo‘ljallangan edi. Chunki savodga o‘rgatishni nutq rivojlanishini ma’lum darajasisiz amalga oshirish mumkin emas. S.A. Зыkov boshchiligidagi 60 – yillar oxiridagi ilgari surgan kar o‘quvchilarni yangi didaktik tizim bo‘yicha o‘qitish predmet amaliy faoliyatini keng qo‘llanilishiga asoslangan bo‘lib, savodga o‘rgatishga yondashuv tamoyillarini o‘zratira olmadi.Karlar maktabi uchun tuzilgan ona tili dasturining «tushuntirish xatida» savodga o‘rgatish darslarini tayyorlov sinfi birinchi choragidan kiritish imkoniyatlari haqida ma’lumot mvjud. Bu alfabegacha davr bo‘lib, unda bolalarni yaqin atrof bilan tanishnadilar, predmetlarni, rasmlarni nomlashga o‘rganadilar, ularni nomini kesma alifbodan yig‘ilishi, yozuvga tayyorlaydigan mashqlar bajarishga o‘rganadilar. Ikkinchi chorakdan alifbe davri boshlanadi uning jarayonida bolalar yozishga o‘rganishni boshlaydilar, o‘qishga o‘rgatish

davom etadi. To‘rtinchi chorakda alifbedan keyingi davrda o‘qish va yozish malakalari mustahkamlanadi.

Dasturni yangi talablari 1985 yili chop etilgan «Alifbe»da o‘z aksini topgan. Alifbening muallif jamoasini (F.A.Rau, Z.G.Kas, N.A.Moreva, N.F.Slizinsa) bu kitob og‘zaki nutqga va savodga o‘rgatish uchun qo‘llanilishi mumkinligini e’tirof etadi. Darslikda og‘zaki nutqni o‘qitish uchun konseptrik metod talablariga mos talaffuzni shakllantirish uchun boy material mavjud. Shu yerning o‘zida o‘qish va yozisha qrgatish uchun material kar o‘quvchilarni nutqga o‘rgatishni zamonaviy tizimida qabul qilingan savodga o‘rgatishning asosiy metodik yo‘llarini aks ettiradigan vazifalar berilgan. Turli davrlarda o‘qish va yozishga o‘rgatish ishlarini mualliflar tomonidan «Alifbe»ga berilgan metodik ko‘satmalarida sanab o‘tilgan. Kommunikativ tizim shart sharoitlaridagi savodga o‘rgatish metodi analiz-sintetik deya nomlanishi mumkin, ammo u amalga oshirilishi uchun nutqga egallash daktil nutq shaklida boshlanishi, og‘zaki nutqni o‘rgatishda konsentrik metod qo‘llaniladigan sharoit zarur bo‘ladi. Bu faktorlar savodga o‘rgatish jarayonlariga o‘ziga xoslik kiritadi: boshlang‘ich nutqiy rivojlanish sharoitlarida o‘qish va yozishga o‘rgatish; bolalar tomonidan o‘qish va yozishni bir vaqtda egallanmasligi; so‘zlarni to‘g‘ri grafik obrazini aniq yoki taxminiy talaffuz sharoitida anglash. Tayyorlov sinflarida o‘qvchilar o‘qish va yozishni ilk malakalarini egallaydilar. I chorakda savod darsining taxminiy tuzilishi (alifbegacha davr) quyidagicha bo‘lishi mumkin. O‘qilganlarni tushunganligini aniqlash uchun turli tadbirlar o‘tkaziladi: rasmlar tanlash, mazmunini ko‘rsatib berish, predmet amaliy faoliyatini qo‘llash, savol javoblar.Rasmlarni moslash. O‘quvchilar iborali yoki matnni qismini o‘qishadi va o‘qituvchi vazifasiga ko‘ra o‘qilganlarni mazmuniga mos rasm ko‘rsatadilar. Rasm o‘qituvchi tomonidan maxsus tayyorlanadi yoki kitobdagi rasmlardan foydalaniladi.Mazmunini ko‘rsatib berish. Mazmunni yoritishini bu usuli ham tayyorlov sinflarida keng qo‘llaniladi. Mazmunni bu tahlil yo‘lini “Alifbe”dagi materialga qo‘llash maqsadga muvofiq bo‘ladi. Masalan, o‘qituvchi bilan 43 betdagi iboralarni o‘qib, doskaga chiqarilgan o‘quvchi qiz “o‘tir-tur” harakatlarini o‘xshatadilar. Bolalarni predmet amaliy faoliyatini qo‘llanilishini. Matn yoki iboralarni o‘qigach o‘qituvchi ular o‘qigan narsalari haqida chizib berishlarini so‘raydi. Bolalar raasmlari ular o‘qiganlarini tushunishga yordam beradi. O‘qilganlarni savollar bo‘yicha tahlil qilish. Bu usul alifbe betlar asosida keng qo‘llaniladi, ammo uni qo‘llanilishi tayyorgarlik ishlarini talab etadi. Tayyorlov sinfi bolalari uchun savol ahamiyatini tushunish qiyin. O‘quvchilar darslik betlarida duch keladigan birinchi savollar: Bu kim? Bu nima?. O‘qilganlarni mazmunini tahlili uchun ushbu savollarni qo‘llashdan avval bolalarni mazmunini tahlili uchun Ushbu savollarni qo‘llashdan avval bolalarni kundalik muloqot jarayonida savollarga javob berishga o‘rgatish maqsadga muvofiqdir . Bunday tayyorgarlik ishlarini o‘tkazilmasligi savolni tushunishda bolalarda qo‘shimcha qiyinchiliklarni vujudga keltiradi. Bu talablar mazmun ustida ishlashda qo‘llaniladigan boshqa savollarga ham taaluqlidir. Bolalarni fikrlash, matn analizini talab etuvchi savollarga javob berishga o‘rgatish juda muhim. O‘qilganlarni mazmunini tushunishga o‘quvchilarni oldindan asosiy nutqiy material bilan tanishuvi asos bo‘ladi. Bu nafaqat o‘qish darslarida balki boshqa darslarda, sinfdan tashqari vaqtda ham amalga oshiriladi, ya’ni matnni o‘qish vaqtigacha ular matn tarkibiga kiruvchi so‘zlar ma’nosi bilan tanish bo‘lishlari lozim. Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarni savodga o‘rgatishning zamonaviy usuli sifatida rasmlar tanlash, mazmunini ko‘rsatib berish, predmet amaliy faoliyatini qo‘llash, savol javoblar kabi usullar samarali sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Зыков С.А. Методика обучения глухих детей языку / С.А. Зыков. – М.: Просвещение, 1977. – 200 с.

2. Никитина М.И. Уроки чтения в школе для слабослышащих детей: Пособие для учителя. – М.: Просвещение, 1991. – 142 с.

3. Сперанский А.Н. Чтение в логопедической работе с тугоухими // Глухонемота, глухота и тугоухость. – Л., 1936. – С. 345-348.

4. Специальное образование в России: вчера, сегодня, завтра: Сб. ст. / Под ред. Н.Н.Малофеева. – Утрехт, 1996. – 230 с.

Людмила Мар'єнко
(Маріуполь, Україна)

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ. АДАПТАЦІЯ ЇХ В УЧНІВСЬКОМУ ТА РОБОЧОМУ КОЛЕКТИВІ

У статті подано основні матеріали, які можуть використовувати у своїй роботі майстри виробничого навчання та класні керівники професійно-технічного навчального закладу(ПТНЗ),також розкрито уявлення про процес адаптації учнів у учнівському та робочому колективі професійного училища та фактори, що цьому сприяють.

Ключові слова: *творчість;творчі здібності; креативність; внутрішня та зовнішня мотивація, колективізм.*

"Учень... це не посудина, яку потрібно наповнити,
а факел, який треба запалити"
К.Д. Ушинський

Розвиток особистості відбувається протягом життя людини. Одним з найважливіших критеріїв особистості є творчість, оскільки в процесі людського життя розвивається уява як творчий механізм, що забезпечує появу творчості.

Щоб сформулювати творчі здібності, дитині необхідно якнайбільше вражень про навколишній світ під час виконання різних видів діяльності, які їй подобаються найбільше, а потім – в усіх притаманних учням видах діяльності, і таким чином нам вдасться захопити дитину процесом творчості.

Отже, творчість як особистісна якість, базується на потенційних можливостях кожної людини, на потребі бути неповторною індивідуальністю, вільною, але яка приєднується до загального через продукти своєї творчості. Для творчості немає стандартів, оскільки вона завжди індивідуальна і може бути розвинена тільки самою людиною та гармонійно поєднує індивідуальні та соціально-значущі інтереси.

Творчість - це здатність, що вбирає в себе цілу систему взаємопов'язаних здібностей-елементів: уява, асоціативність, фантазія, мрійливість (Л.С.Виготський, Я.А. Пономарьов, Д. Б.Ельконін, А.І.Леонтьєв).

Творчість починається з неупередженого погляду на світ, з внутрішньої свободи, з нестандартного мислення. Мистецтво має організовувати, формувати, виявляти, розкривати закономірності виникнення тих чи інших факторів дійсного життя і психологічних типів, які були б характерні для даного історичного часу.

Структуру творчості можна визначити як оптимальний розвиток усіх потенційних можливостей індивідуальності й особистості, яка визначається за трьома основними напрямками: що хоче, що може і що є в реальності.

Таким чином, структура творчого процесу складається з трьох основних складових:

1. володіння необхідними якостями інтелекту і творчими операціями для здійснення пошуку способів передачі чогось нового.
2. вміння контактувати, взаємодіяти зі світом і самостійно бачити і ставити проблеми.
3. вміння спиратися на свої індивідуальні особливості, знаходити способи втілення задуманого в конкретній діяльності.

Таким чином, спеціальні здібності тісно переплітаються з творчими та особистісними утвореннями.

Треба пам'ятати, що "своєчасно знайти, виховати й розвинути задатки і здібності у своїх вихованців, своєчасно розпізнати в кожному його покликання – це завдання стає тепер найголовнішим у системі навчально-виховного процесу" (В.О. Сухомлинський).

Потреба робити потрібне для інших, орієнтування на майбутнє, майже автоматично породжує саму здатність творити, вивільняючи її від пут стандарту і шаблону. Оскільки в результаті творчості в учня неодмінно відбувається процес пізнання, то разом з творчою діяльністю здійснюється і когнітивна (пізнавальна) діяльність.

Для формування творчості необхідно, насамперед, знати механізми включення процесу, протікання та умови, необхідні для реалізації творчого потенціалу людини як загально особистісних якостей.

Внутрішня мотивація, спонукальна сила, що стоїть за кожним творчим прагненням - це радість, задоволення і виклик в самому процесі, в актуалізації особистих здібностей. Зовнішня мотивація, тобто через винагороду ззовні, хоча і веде до певних успіхів, але швидко вичерпується, якщо відсутня внутрішня мотивація.

Потреба досягнення успіхів у дитини, безумовно, повинна домінувати над боязню невдачі. У навчанні, спілкуванні та практичній діяльності, пов'язаній з випробуваннями здібностей, в ситуаціях, що передбачають змагання з іншими людьми, учень повинен проявляти якнайменше тривожності. Важливо, щоб його самооцінка була адекватною, а рівень домагань був відповідним реальним можливостям.

Педагогічний досвід показує, що знання, які самостійно отримані учнями, засвоюються краще. Легше вирішуються проблеми мотивації, коли учні роблять самостійно те, що їм цікаво, ніж те, що пропонується збоку.

Майстер виробничого навчання повинен володіти педагогічною майстерністю і тактом, щоб нікого не відштовхнути, а навпаки, зробити практику цікавою для всіх учнів, допомогти повірити у власні сили кожної дитини.

Отже, йдеться не про жорстку диференціацію дітей за рівнем їх навиків та здібностей, а про індивідуальний підхід до кожного учня з метою заохочення усіх учнів до виконання завдань з практичного навчання.

У процесі використання ігрових елементів на виробничій практиці виховується почуття колективізму, відповідальність за товаришів, вимогливість до себе; діти вчаться радіти успіхам одногрупників, здобувають навички колективної взаємодії. Однакові знання та вміння в будь-якій області, для досвідченого викладача можуть у різних учнів позначати зовсім різне, наприклад: у одного вказують на абсолютно недостатню роботу, а у іншого вказують на великі досягнення.

Іншими словами, творчі здібності – це індивідуально-психологічні особливості особистості, що відносяться до успішного виконання будь-якої діяльності, результатом якої є новий продукт, що має значимість або для суб'єкта, або для суспільства.

У зарубіжній психології творчі здібності позначаються терміном «креативність». (ЕрихФромм, Джой Пол Гілфорд та інші)

Креативність, зазначає Е. Фромм, – це здатність дивуватися і пізнавати, вміння знаходити рішення в нестандартних ситуаціях, це націленість на відкриття нового і здатність до глибокого усвідомлення свого досвіду.

Еліс Пол Торренс визначає креативність (творчі здібності) як природний процес, який породжується сильною потребою людини в знятті напруги, що виникає в ситуації невизначеності і незавершеності. Розгляд креативності як процесу дає можливість виявити здібності до творчості та умови, що полегшують і стимулюють цей процес, а також оцінювати її продукти.

Тут також важливо відзначити, що для пояснення ролі розвитку творчості Е.П. Торренсом була запропонована модель з трьох частково пересічних кіл, які відповідають творчим здібностям, умінням і мотивації. Високий рівень творчих досягнень можна очікувати тільки при збігу всіх цих трьох чинників. Іншими словами, за відсутності творчої мотивації (прагненні до нового і т.д.) високий рівень творчих здібностей не може гарантувати творчих досягнень ні в мистецтві, ні в науці, ні в інших видах діяльності. І навпаки, наявність відповідної мотивації і оволодіння необхідними знаннями та вміннями

при відсутності творчих здібностей не можуть привести до творчого результату, забезпечуючи виконавську майстерність.

Розвиток творчих здібностей виявляє в учнів прагнення до власної ініціативи, до створення чогось нового, бажання розширити свій кругозір та наповнити новим змістом свої пізнання. Але, якщо учень не може реалізувати свій творчий потенціал, втілити свої ідеї в реальність, тоді це може призвести до прояву інших якостей, характерних для даного вікового періоду, наприклад: впертість, егоїзм, замкнутість, відхід у себе, спалахи гніву. Тому так важливо дбайливо ставитися до їх духовного світу та прояву їх почуттів.

Педагог завжди повинен пам’ятати, що зайва вимогливість, критичність по відношенню до підлітка може зашкодити його розкриттю у творчості, спілкуванні, так як породжує невпевненість у ньому, тривожність. Враховуючи особливу вразливість підлітка, дорослим слід обережно висловлювати критичні зауваження, пам'ятати при цьому, що підліток гостро реагує не тільки на зміст, а й на форму висловлювання: для нього важливі інтонація мови, вираз обличчя співрозмовника, його жести.

Є кілька способів стимулювання творчих здібностей: забезпечення сприятливої атмосфери; доброзичливість з боку педагога, його відмова від критики на адресу учня; збагачення навколишнього середовища дитини найрізноманітнішими новими для нього предметами і стимулами з метою розвитку його допитливості; заохочення висловлювання оригінальних ідей; забезпечення можливостей для практики; використання особистого прикладу творчого підходу до вирішення проблем; надання дітям можливості активно ставити питання.

Розвитку творчих здібностей підлітків сприяють різні форми організації позакласної роботи. Завдання позакласної роботи в училищі полягає у залученні учнів до суспільної корисної діяльності, в стимулюванні їх ініціативи і самостійності у розвитку індивідуальних інтересів, нахилів та здібностей.

Позакласна діяльність у цьому напрямку може здійснюватися в таких формах: конкурси професійної майстерності, олімпіади за професією, тематичні вечори, «круглі столи» (диспути), огляди досягнень науки і техніки, відеоподорожі і культурно-масові заходи та творчі об'єднання за інтересами, зустрічі з випускниками навчального закладу, новаторами виробництва, науково-технічні конференції, лекції та екскурсії. З вищезазначеного випливає, що в позакласній роботі закладені величезні можливості для розвитку творчих здібностей учнів.

На освіту нині суттєво впливають зміни в сучасному суспільстві.

Головний екзаменатор наших учнів – життя. Наскільки вони будуть адаптованими до соціального середовища, здатними оперативно приймати правильне рішення в нестандартних ситуаціях, вмітимуть аналізувати й контролювати власну діяльність, залежить насамперед від навчального закладу.

А сучасний світ особливо потребує сильних особистостей. Їх сила у доброзичливості і вмінні контактувати з різними людьми, у розумінні і прийнятті їх самоцінності та унікальності, у високому професіоналізмі і здатності до самовдосконалення, у здатності до інноваційної діяльності, у вмінні не перекладати свій тягар на чужі плечі, а самостійно вирішувати свої проблеми, у здатності програвати, не озлоблюючись, спостерігати за успіхом друга, не заздрячи.

Отже, система освіти, за «Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті», має забезпечувати:

- формування особистості та професіонала-патріота України;
- формування навичок самоосвіти і самореалізації особистості;
- формування трудової і моральної життєво творчої мотивації.

Велику увагу педпрацівники приділяють дотриманню правил спілкування в групі, в громадських місцях, спроможності взаємодії з іншими людьми; а також формують в учнях вміння уникати конфліктних ситуацій, цінності демократичного суспільства, громадські

якості особистості; допомагають почуватися часткою колективу, жити з ним спільним життям, вміти спілкуватися з друзями, шанобливо ставитися до дорослих, дбати про членів родини, виявляти доброту, співчуття, милосердя.

Предмет дослідження – процес адаптації учнів у колективі професійного училища. Адаптація підлітків буде більш успішною, якщо:

- організація педагогічного процесу буде спрямована на розкриття потенціалу особистості підлітка, утвердження його соціального статусу;
- буде створена авторська організаційно-педагогічна система процесу адаптації, яка забезпечить взаємодію, взаєморозуміння між усіма його учасниками;
- буде розроблена і впроваджена експериментальна програма процесу адаптації учнів в колективі професійного училища засобами спеціальних предметів,
- будуть створені педагогічні умови, що забезпечують ефективність процесу адаптації підлітків у колективі;
- забезпечена цілісність процесу адаптації, навчання, виховання при створенні сприятливого мікроклімату у групі.

Практика показує, що, якщо обраний напрям у навчанні відповідає психофізіологічним і особистісним особливостям, інтересам і схильностям учня, то, незважаючи на підвищені вимоги і збільшення навчального навантаження, стомлення і пов'язані з ним невротичні явища спостерігаються набагато рідше, а ефективність навчання підвищується (Касаткіна, Чистякова та ін., 1994).

Важливий і той факт, що саме по собі успішне трудове і професійне самовизначення підвищує адаптивність організму, є джерелом життєвої активності та позитивних тенденцій у подальшому розвитку особистості і вдосконалення здоров'я.

Соціально-психологічна адаптація починається з включення учнів до системи взаємовідносин колективу училища та групи з їх традиціями, нормами життя, ціннісними орієнтаціями. У ході такої адаптації учень постійно отримує різнобічну інформацію про свій колектив, його норми, цінності, про систему ділових і особистісних взаємин у групі, про соціально-психологічні позиції окремих членів групи в структурі відносин, їх групових лідерів.

Фактори, що сприяють адаптації учнів:

– єдність педагогічних вимог до оцінки навчального процесу та праці учня, результатів особистісного зростання;

– скоординована діяльність педагогічного колективу;

– формування знань та предметних умінь;

– по включенню форм організації навчання (парна, групова, індивідуальна робота) та організаційних форм навчання (семінар, лекція, залік, навчальна дискусія);

– по інтеграції навчального матеріалу різних предметів навколо проблем, що мають соціально-економічний аспект;

– по організації спільних виховних зусиль класних керівників та майстрів;

– сприятливий психологічний клімат (атмосфера) в учнівському колективі.

Як правило, психолог в освітньому закладі проводить тренінгові заняття, консультації для батьків, учнів, педагогів.

Для успішної адаптації студентів важливо з перших днів навчання в новому колективі створити позитивний емоційний фон, умови для активної життєдіяльності, доброзичливі взаємини як між учнями, так і між учнями і педагогами, учнями та класним керівником, учнями – майстром в/н.

Одне із завдань педагогічного колективу училища – забезпечення продуктивності процесу адаптації учнів нового набору і виключення дезадаптації, створення оптимальних умов для функціонування учня як активного суб'єкта навчального процесу.

У навчальних групах нового набору з метою розвитку позитивного ставлення до товаришів по групі, до майстра в/н проводиться рольова гра «Кожен за себе чи один за

всіх?». В ході гри майстер фіксує наявність лідерських якостей, уміння учнів згуртовано працювати над поставленим завданням. Захід надає позитивний вплив на взаємини особистості учня в групі однолітків, зниження конфліктності, розуміння своєї нової соціальної ролі, позицій та інтересів інших людей.

Учнівський колектив є могутнім стимулюючим засобом, який активізує діяльність учня,отже для його згуртування дуже важливо спільне переживання одногрупників у ході предметних олімпіад, спортивних змагань, підготовки і проведенні зборів, вечорів, які супроводжують різну суспільну діяльність учнів, сприяють формуванню колективу, зближують між собою учнів, навчають їх відчувати біль і радість іншого.

Згуртованість групи – це процес розвитку внутрішньогрупових зв'язків, що відповідає розвитку групової діяльності.

Необхідною умовою успішної діяльності учня є освоєння нових для нього особливостей навчання в училищі, усунення відчуття внутрішнього дискомфорту і блокування можливості конфлікту з середовищем. На початковому етапі навчання складається новий колектив, формуються навички та вміння раціональної організації розумової діяльності, усвідомлюється покликання до обраної професії, виробляється оптимальний режим праці, дозвілля і побуту, розвиваються і виховуються професійно значущі якості особистості. Процес адаптації протікає на кількох рівнях як пристосування до нової системи навчання, до зміни навчального режиму, до входження в колектив, який відрізняється від шкільного. Все це супроводжується суттєвою перебудовою життя і психічних, фізіологічних станів учнів.

Для оптимальної адаптації учня до училища, важливо знати життєві плани, інтереси першокурсника, рівень досягнень, самооцінку, здатність до свідомої саморегуляції поведінки (А. В. Петровський, 1986).

Основною метою цього періоду є допомога учням училища в адаптації до навчальної діяльності та освоєнні навичок міжособистісного спілкування.

Цілі адаптаційного періоду: знайомство групи один з одним, з викладачами, з новою навчальною ситуацією, з училищем і його внутрішнім розпорядком; створити доброзичливу атмосферу співробітництва у групі; налаштуватися на навчання; створити під час спільної роботи з викладачами атмосферу взаємної підтримки, з'ясування очікувань учнів; пошук особистісної мотивації навчання в училищі; прояснення позиції «школяр-учень ПТУ».

У цей період на батьківських зборах слід:

- зняти деяку напругу батьків, викликану ставленням до училища, побоюваннями, пов'язаними з майбутнім навчальним роком та індивідуальними труднощами дитини;
- створити атмосферу співпраці;
- поділитися з батьками своїми враженнями про атмосферу в групі, її особливістю та труднощами (на матеріалі адаптаційного періоду);
- виявити очікування батьків із приводу навчання дитини в училищі і співвіднести їх з очікуваннями педагогів;
- визначити труднощі батьків у спілкуванні з дитиною, у її вихованні;
- домовитися про способи взаємодії педагога з батьками протягом року, про єдині вимоги, продиктованих правилами училища.

Очікувані результати адаптаційного періоду:

– зниження тривожності педагога та учнів;

– звикання до нової групи;

– створення доброзичливої атмосфери, в якій комфортно відчувають себе і учні, і педагоги, і така обстановка сприятлива для навчання;

– набуття досвіду взаємодії з учнями, що сприяє взаємному особистісному розкриттю, пізнанню і прийняттю одним одного.

Протягом вирішення проблеми адаптації в училищі повинна бути організована діяльність психолого-педагогічного супроводу навчально-виховного процесу, яке ми розуміємо як створення соціально-психологічних умов для успішного професійного

навчання і розвитку конкурентоздатної в умовах ринкової економіки особистості фахівця, збереження його здоров'я.

Дослідження адаптаційного періоду виявило особливості в діяльності першокурсників,що не всі першокурсники мають чітке уявлення про обрану професію та мотиви отримання професії у значної частини студентів ще не включені у структуру реально виконуваної діяльності;

Вплив батьків на першокурсників великий: вони можуть серйозно впливати на успішність і результати навчально-професійної діяльності своїх дітей. Зберігається вплив однолітків за місцем проживання у сфері дозвілля, але воно поступається місце спілкуванню з однолітками в училищі, пов'язаного з визначенням професійного майбутнього. Найважливішим стає колектив, якому належить дитина, у якому навчається і під впливом якого формується її особистість – це її навчальна група. Ділові та емоційні зв'язки не завжди збігаються, що позначається на соціально-психологічному кліматі в групі, а він впливає на успішність навчальної діяльності.

Спілкування викладачів і учнів багато в чому ґрунтується на взаємних очікуваннях. Першокурсники частіше оцінюють роль викладача всього лише як джерело знань, але не як товариша і друга. Невідповідність взаємних очікувань може служити причиною некоректних взаємин у системі «викладач - учень».

Проводиться анкетування, мета якого виявлення мотивів вступу в училище, інтересів, нахилів учнів, їхніх уявлень про професію, з'ясовується, як вони проводять дозвілля. Постійно в центрі уваги знаходяться учні-сироти та учні з «групи ризику», обстежуються і вивчаються їх побутові умови життя, здійснюється соціальна підтримка.

Процес адаптації включає в себе два аспекти – це, власне, професійна адаптація (коли починається практика на виробництві) і соціально-психологічна. Професійна адаптація виявляється у певному рівні оволодіння професійними навичками та вміннями, у формуванні деяких професійно необхідних якостей особистості у розвитку стійкого позитивного ставлення працівника до своєї професії. Соціально-психологічна адаптація полягає в освоєнні соціально-психологічних особливостей організації, входженні в сформовану в ній систему відносин, у позитивній взаємодії з її членами. Це включення працівника в систему взаємовідносин організації з його традиціями, нормами життя, ціннісними орієнтаціями. Професійна адаптація відіграє велику роль в ситуації входження в організацію майбутнього фахівця, коли є в основному теоретичне уявлення про те, як відбувається робочий процес. Соціально-психологічна адаптація до ситуації з молодим фахівцем відбувається більш згладжено, оскільки на першому місці стоїть освоєння професійних навичок і робочих відносин. І тут міжособистісні відносини формуються, в більшості випадків, під впливом опіки та навчання практикантів більш досвідченими спеціалістами.

Адаптованість учня-практиканта до конкретного трудового середовища проявляється в його реальній поведінці, в конкретних показниках трудової діяльності: ефективності праці; засвоєнні соціальної інформації та її практичній реалізації; рості усіх видів активності; задоволеності різними сторонами трудової діяльності.

На етапі входження людини в новий для неї колектив, в організацію з установленими правилами, традиціями повинна переважати стратегія адаптивної поведінки. Ця стратегія дозволяє людині конструктивно увійти в технологічний процес, який характеризується своїми нормативами, освоїти необхідні алгоритми праці, які визначаються внутрішніми правилами і розпорядкам, вписатися в сформовані інформаційні потоки, систему ділових і міжособистісних стосунків членів колективу. При адаптивній поведінці людина проходить процес професійної соціалізації, пов'язаний з «присвоєнням» накопиченого соціального і особистісного досвіду в колективі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева Н.А. Исследование развития коммуникативной креативности в условиях специальной психологической підготовки студентов [Текст] / А.Н. Алексеева // Вестник университета, 2006. – №8 (24). – М.: Государственный університет управления, 2006. – С. 8-13.
2. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей. – М.: Академия, 2002. – 455 с.
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Лев Выготский; под ред. В.В. Давыдова. – М.: АСТ: Астрель: Люкс, 2005. – 671 с.
4. Зимин Н.И. Образование через всю жизнь/Н.И. Зимин//Социальная работа. – 2011. – №6. – С.26-27.
5. Кучеренко У.Н., Шальнева Н.Л. Взаимодействие личности и коллектива в студенческих группах. – Ставрополь: Изд-во СГУ, 2006. – 372 с.
6. Палехина В.Ю., Шальнева Н.Л. Проблема межличностных отношений в студенческих группах. – Ставрополь: Изд-во СГУ, 2006. – 372 с.
7. Солдатова Е.Л., Лаврова Г.Н. Психология развития и возрастная психология. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. – 379 с.
8. Шальнева Н.Л. Специфика процесса взаимодействия личности и коллектива в совместной деятельности. – Ставрополь СГУ, 2011. – 56 с.
9. Інтернет-ресурси.

Володимир Марчук (Біла Церква, Україна),
Надія Стаднік (Київ, Україна)

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ І СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

Соціальне середовище в широкому значенні охоплює суспільно-економічну систему в цілому – продуктивні сили, сукупність суспільних відносин і інститутів, суспільну свідомість, культуру даного суспільства. Крім того, воно включає в себе безпосереднє соціальне оточення людини, тобто, мікросередовище – сім'ю, навчальний, трудовий колективи, інші соціальні групи, які впливають на формування ціннісних орієнтацій особистості і з якими особистість перебуває у постійному або ж тимчасовому спілкуванні.

Ключові слова: *особистість, ціннісні орієнтації, суспільство, суспільні відносини, соціальне середовище.*

A social environment in a wide meaning embraces the social-economic system on the whole – productive forces, aggregate of public relations and institutes, public consciousness, culture of this society. In addition, it includes the direct social surroundings of human, micro environment – family, educational, labour collectives, other social groups which influence the personality value orientations formation and with which the personality is in permanent or temporal intercourse.

Key words: *personality, value orientations, society, public relations, social environment.*

Ціннісні орієнтації належать до найважливіших сутнісних складових свідомості особистості, що мають властивість проявлятися у різних їх формах. Вони не є природженими якостями особистості, а формуються, змінюються, урізноманітнюються в результаті взаємодії суб'єктивних (внутрішніх) і об'єктивних (зовнішніх) передумов, які детермінують сутнісні характеристики особистості. Оскільки людина є істотою суспільною, то важливо спочатку прослідкувати взаємозв'язки ціннісних орієнтацій особистості і тих соціальних умов, у яких відбувається її життєдіяльність, тобто соціального середовища.

У педагогічній літературі є різноманітні визначення даного поняття, більшість яких

зводиться до того, що соціальне середовище – це оточуючі людину суспільні, матеріальні та духовні умови її існування, формування і діяльності. Вживається воно в широкому значенні (макросередовище) і у вузькому (мікросередовище). Соціальне середовище в широкому значенні охоплює суспільно-економічну систему в цілому – продуктивні сили, сукупність суспільних відносин і інститутів, суспільну свідомість, культуру даного суспільства. Крім того, воно включає в себе безпосереднє соціальне оточення людини, тобто, мікросередовище – сім'ю, навчальний, трудовий колективи, інші соціальні групи, з якими особистість перебуває у постійному або ж тимчасовому спілкуванні.

У науковому доробку не існувало і не існує одностайної думки щодо детермінуючої ролі соціальних умов життєдіяльності людини в її становленні як особистості. Перебільшення ролі соціального середовища в становленні особистості властиве і для частини сучасних досліджень. В одному з них, наприклад, однозначно стверджується, що особистість є продуктом соціального середовища – середовища і загальносоціального і безпосереднього, конкретного. Однак існують й інші точки зору. Аналізуючи характер соціальної детермінації людини, сучасна вітчизняна педагогіка виділяє, передусім, соціум як актуальний стан суспільних відносин, як реальні взаємовідносини індивіда з іншими людьми, із соціальними спільностями та інше. "Набір детермінант людської індивідуальності, – зазначає Г. І. Горак, – її виникнення, становлення та розвитку є досить широким. Серед них чітко розрізняється група космо-природно-тваринних і речево-культурно-соціумних начал. Людина – продукт цих чинників, їх породження та відображення. Вся ця множинність зовнішніх щодо індивідуальності детермінант суперечлива в своїй суті, концентрується, взаємоврівноважується і взаєморефлектується в одному фокусному центрі – людській свідомості, точніше – людській духовності, носієм якої виступає індивід" [1, с. 284].

Відзначається, що недостатнім у світлі сучасних уявлень є розуміння свідомості як продукту розвитку матерії, функції мозку, породження соціуму. Доцільніше вважати свідомість як результат фокусації в індивіді різнорідних детермінацій – поєднання природних і соціоумних начал, які потребують урівноваження власної взаємодії. У цьому процесі прослідковується "тиск зовнішніх обставин того середовища, до якого належить людина. У свою чергу, в рамках функціонування соціальної системи самі люди є середовищем, з яким вона регулює свої взаємини" [1, с. 284].

Будь-яке зовнішнє середовище сприймається людиною, пізнається нею в системі тих смислових значень, які властиві для даного соціуму, а також для його культури. В той же час "...люди – не пасивні істоти, що перебувають у владі зовнішніх стимулів, вони у значній мірі створюють світ, у якому живуть і діють", – зазначив Т. Шибутані [2, с. 137]. Особистість ніколи не була tabula rasa, стверджують сучасні вчені, суб'єктивність не може бути зведена до інтеріоризації об'єктивного. Тобто, особистість не лише детермінується соціальним середовищем, його культурою, але і є його творцем, створюючи такі умови своєї життєдіяльності, які у найбільшій мірі відповідали б її суті.

Приєднуючись до таких теоретичних концептуальних положень, ми виділяємо одним із важливих чинників ціннісних орієнтацій особистості соціальне середовище у його широкому (макро) і у вузькому (мікро) значенні. Індивід, як член суспільства, піддається впливу його законів, які, в свою чергу, включені у соціальну діяльність людей. Індивідні якості, в зв'язку з цим, залежать від об'єктивних умов, соціального середовища, створених суспільством і самим індивідом, як його членом. Своєю цілеспрямованою діяльністю людина творить і змінює своє оточення, свій світ речей, свою систему цінностей. Таким чином, ціннісні орієнтації особистості детермінуються системою цінностей, властивою для певного суспільства на тому чи іншому етапі його розвитку, його культурою, соціальною структурою тощо.

Культура суспільства, як матеріальна, так і духовна, в свою чергу є інтегрованою формою прояву людської сутності, продуктом діяльності людини, що зумовлюється взаємовпливом ціннісних орієнтацій окремого індивіда і всього суспільства.

Вплив системи цінностей і структури ціннісних орієнтацій, характерних для суспільства, на систему цінностей і структуру ціннісних орієнтацій особистості відбувається як шляхом проектування їх за допомогою системи освіти і виховання, так і через систему комунікативних засобів, які є більш ефективними і дійовими, ніж спеціально організовані та сплановані.

Особливістю взаємовпливу соціального макросередовища на формування ціннісних орієнтацій особистості є творча сутність людського буття, якій притаманна властивість детермінації не лише сучасним періодом функціонування суспільства, його культури, системи цінностей, але й минулим надбанням матеріальних і духовних цінностей, а також прогнозуванням їх на майбутнє, адже найхарактернішою ознакою особистості, на думку вчених, є історичність – здатність поєднувати у власному існуванні три виміри часовості: минуле, сучасне та майбутнє, здатність усвідомлювати плинність власного існування як перебіг згаданих вимірів, дбаючи про "зв'язок часів" цього існування, співвідносячи його з перебігом сучасних подій.

У структурі ціннісних орієнтацій дана особливість проявляється через інтегрування у системі ціннісних орієнтацій особистості суспільне значимих цінностей як результату функціонування суспільства у часових вимірах минулого, сучасного та проектування індивідом перспектив своєї власної життєдіяльності, а, отже, і системи цінностей на майбутнє.

Складність даного процесу зумовлюється складністю, суперечливістю, мінливістю самої структури цінностей суспільства як цілісного феномену, багатогранністю її історичних форм, з одного боку, і з другого – широким спектром її структурних компонентів. Особистість з її системою ціннісних орієнтацій виступає своєрідним провідником, засобом утвердження системи цінностей суспільства, а також передачі її наступним поколінням.

Слід відзначити, що сучасне наше суспільство характеризується як соціокультурний феномен "перехідного" суспільства. Процеси "перевідкриття минулого", "повернення історичної пам'яті народу", "історичної правди" супроводжуються конструюванням нових зразків моделей соціокультурного розвитку, формування "нового" соціокультурного середовища. Однією із особливостей даного процесу є спроби адаптації та пристосування особистості до нових умов соціального середовища, яке докорінно змінилося за своїми сутнісними характеристиками, до нових соціально-політичних реалій та традиційних цінностей українського народу, а також трансформації на "українському ґрунті" системи цінностей і ціннісних орієнтацій Заходу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Горак Г.І. Духовні основи суспільного буття // Філософія / Г. І. Горак. – К.: Либідь, 1993. – 500 с.

2. Шибутани Т. Социальная психология: сокр. пер. с англ. В.Б. Ольшанского / Т. Шибутани. – М. : Прогресс, 1969. – 267 с.

УДК 371.702.12

Раъно Мирзажонова
(Фергана, Узбекистан)

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В этой статье рассматриваются системы и методы инновационный технологии в преподавание английского языка с помощью интернета и компьютерной технологии.

Ключевые слова: *технология, педагогика, общество, специалисты, ученики, инновации, образование, обучение, методы, преподаватель, время, обучение, компьютер и интернет.*

This article discusses the systems and methods of innovative technologies in teaching English with the help of the Internet and computer technology.

Keywords: *technology, education, society, experts, students, innovation, education, training, methods, teacher, time, training, computer, internet.*

Правительство Узбекистана четко осознает, что развитие любой страны тесно связано с широтой и доступностью образования, поэтому создана собственная модель образования. По инициативе Президента Республики Узбекистан И.А.Каримова был принят комплекс мер, направленных на повышение престижа образования, разработан ряд программ, связанных с воспитанием молодежи. Указы Президента стали практическим шагом в реализации нового подхода к подготовке специалистов на более высоком качественном уровне.

В последние годы всё чаще поднимается вопрос о применении новых информационных технологий в школе. Это не только новые технические средства, но и новые формы и методы преподавания, новый подход к процессу обучения. Основной целью обучения иностранным языкам является формирование и развитие коммуникативной культуры школьников, обучение практическому овладению иностранным языком.

Задача учителя состоит в том, чтобы создать условия практического овладения языком для каждого учащегося, выбрать такие методы обучения, которые позволили бы каждому ученику проявить свою активность, своё творчество. Задача учителя – активизировать познавательную деятельность учащегося в процессе обучения иностранным языкам. Современные педагогические технологии такие, как обучение в сотрудничестве, проектная методика, использование новых информационных технологий, Интернет-ресурсов помогают реализовать личностно-ориентированный подход в обучении, обеспечивают индивидуализацию и дифференциацию обучения с учётом способностей детей, их уровня обученное склонностей и т.д.

Формы работы с компьютерными обучающими программами на уроках иностранного языка включают:

изучение лексики;

отработку произношения;

обучение диалогической и монологической речи;

обучение письму;

отработку грамматических явлений.

Возможности использования Интернет-ресурсов огромны.

На уроках английского языка с помощью Интернета можно решать целый ряд дидактических задач: формировать навыки и умения чтения, используя материалы глобальной сети; совершенствовать умения письменной речи школьников; пополнять словарный запас учащихся; формировать у школьников устойчивую мотивацию к изучению английского языка. Кроме того, работа направлена на изучение возможностей Интернет-технологий для расширения кругозора школьников, налаживать и поддерживать деловые связи и контакты со своими сверстниками в англоязычных странах.

Учащиеся могут принимать участие в тестировании, в викторинах, конкурсах, олимпиадах, проводимых по сети Интернет, переписываться со сверстниками из других стран, участвовать в чатах, видеоконференциях и т.д. Учащиеся могут получать информацию по проблеме, над которой работают в данный момент в рамках проекта. Это может быть совместная работа узбецких школьников и их зарубежных сверстников из одной или нескольких стран.

Новые информационные технологии в обучении английскому языку.

Содержательная основа массовой компьютеризации образования, безусловно, связана с тем, что современный компьютер представляет собой эффективное средство оптимизации условий умственного труда вообще, в любом его проявлении. Р. Вильяме и К. Макли в своей статье “Компьютеры в школе” пишут: “Есть одна особенность компьютера, которая раскрывается при использовании его как устройства для обучения других, и как помощника в приобретении знаний, это его неодушевленность. Машина может “дружелюбно” общаться с пользователем и в какие-то моменты “поддерживать” его, однако она никогда не проявит признаков раздражительности и не даст почувствовать, что ей стало скучно. В этом смысле применение компьютеров является, возможно, наиболее полезным при индивидуализации определенных аспектов преподавания”.

Основная цель изучения иностранного языка в средней школе – *формирование коммуникативной компетенции,* все остальные цели (образовательная, воспитательная, развивающая) реализуются в процессе осуществления этой главной цели. Коммуникативный подход подразумевает обучение общению и формирование способности к межкультурному взаимодействию, что является основой функционирования Интернета.

Первостепенное значение придается пониманию, передаче содержания и выражению смысла, что мотивирует изучение структуры и словаря иностранного языка, которые служат этой цели. Таким образом, внимание учащихся концентрируется на использовании форм, нежели на них самих, и обучение грамматике осуществляется косвенным образом, в непосредственном общении, исключая чистое изучение грамматических правил.

Овладение коммуникативной и межкультурной компетенцией невозможно без практики общения, и использование ресурсов Интернет на уроке иностранного языка в этом смысле просто незаменимо: виртуальная среда Интернет позволяет выйти за временные и пространственное рамки, предоставляя ее пользователям возможность аутентичного общения с реальными собеседниками на актуальные для обеих сторон темы.

Обучение аудированию, чтению, письму с помощью Интернета

Интернет – превосходное средство для получения информации о последних событиях в мире. Таким образом, можно с помощью Интернет превратить классную комнату в агентство новостей, а своих учеников – в первоклассных репортеров. Такой вид деятельности подойдет для старших классов, так как включает в себя объемное чтение и искусство интерпретации, беглую речь.

Можно предложить ученикам работать по двое или по трое, исследовать статьи, охватывающие все стороны жизни: передовицы, спорт, погоду, культуру… Преимущество такой работы заключается в полной вовлеченности всего класса в сочетании с дифференциацией заданий: сильные ученики могут заняться исследованием более трудных статей, в то время как более слабым можно поручить отчет о погодных условиях или что-нибудь из области культуры.

Обучение письму

Общение в виртуальной реальности осуществляется с помощью электронной почты,

Интернет, как средство коммуникативности.

В настоящее время приоритет отдается коммуникативности, интерактивности, аутентичности общения, изучению языка в культурном контексте, автономности и гуманизации обучения.

Коммуникативный подход – стратегия, моделирующая общение, направленная на создание психологической и языковой готовности к общению, на сознательное осмысление материала и способов действий с ним, а так же на осознание требований к эффективности высказывания.

Одним из новых требований, предъявляемых к обучению иностранным языкам с использованием Интернет-ресурсов, является создание взаимодействия на уроке, что принято называть в методике *интерактивностью.*

Обучая подлинному языку, Интернет помогает в формировании умений и навыков разговорной речи, а также в обучении лексике и грамматике, обеспечивая подлинную заинтересованность и, следовательно, эффективность. Более того, Интернет развивает навыки, важные не только для иностранного языка. Это, прежде всего, связано с мыслительными операциями: анализа, синтеза, абстрагирования, идентификации, сравнения, сопоставления, вербального и смыслового прогнозирования и упреждения и т.д. Таким образом, навыки и умения, формируемые с помощью Интернет-технологий, выходят за пределы иноязычной компетенции даже в рамках "языкового" аспекта. Интернет развивает социальные и психологические качества обучающихся: их уверенность в себе и их способность работать в коллективе; создает благоприятную для обучения атмосферу, выступая как средство интерактивного подхода.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Астафурова Т.Н. Стратегии коммуникативного поведения в профессионально-значимых ситуациях межкультурного общения (лингвистический и дидактический аспекты). – М., 1997. – 325 с.

2. Сафонова В.В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций. – Воронеж: Истоки, 1996. – 238 с.

3. Халеева И.И. Основы теории обучения пониманию иноязычной речи (подготовка переводчика). – М.: Высшая школа, 1989. – 238 с.

4. Щеколдина, А.В. Формирование иноязычных дискуссионных умений как компонента интерактивной компетенции у студентов неязыковых вузов (на материале английского языка). – Волгоград, 2005. – 182 с.

УДК 371.134:94

Володимир Мирошниченко
(Бердянськ, Україна)

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті розглядається проблема формування професійної компетентності майбутнього вчителя. Автор акцентує увагу на змінах у вищій педагогічній освіті, зокрема на її гуманітаризації та нових орієнтирах в особистості майбутнього вчителя.

Ключові слова: *професійна компетентність, вища педагогічна освіта, гуманітаризація освіти, Болонський процес, особистість майбутнього вчителя.*

In the article the problem of formation of professional competence of future teachers. The author focuses on changes in higher education teaching, including its humanization and new landmarks in the person of the future teacher.

Key words: *professional competence, pedagogical higher education, liberalization of education, Bologna process, the identity of future teachers.*

Орієнтація сучасної вищої педагогічної освіти на європейські стандарти передбачає, насамперед, підготовку компетентного фахівця, який усвідомлює свою соціальну відповідальність, уміє визначати і успішно досягати нові педагогічні цілі, є суб'єктом особистісного і професійного зростання.

Професійна компетентність – це інтегральна характеристика, яка визначає здатність вирішувати професійні проблеми і типові професійні задачі, які виникають у реальних ситуаціях професійно-педагогічної діяльності, з застосуванням знань, професійного і життєвого досвіду, цінностей та схильності [1]. Здатність ми розуміємо як уміння. Здатний – значить уміє робити. Тобто, про компетентність можливо говорити тільки в тому разі, коли вона реалізована.

Інтегративним результатом діяльності особистості у професійну компетентність і передуючим їй, є сукупність умінь суб'єкта діяльності: саморегульовані соціальні, загальновиробничі та спеціальні уміння, сформовані в процесі використання раніше набутих знань, умінь та навичок у нових нестандартних умовах.

Передумови уміння формуються у молодих людей протягом навчально-професійної діяльності, результатом якої є навченість, що передбачає відтворення особистістю зафіксованих у суспільному досвіді прийомів, дій та поведінки, а також їх закріплення у вигляді знань, умінь, навичок. І цей компонент (операційно-технічний) передбачає зв'язок з двома раніше названими: професійне навчання може бути ефективним лише за наявності в студентів позитивної мотивації оволодіння своєю спеціальністю. Будь-які знання, розуміння є частиною свідомості, оскільки вони володіють певним змістом в системі набутих через суспільну діяльність знань. Саме змістом визначаються намагання особистості знайти найбільш адекватні способи для самовираження на поточній та наступних стадіях її професійного становлення, причому настільки, що можна стверджувати: професійна майстерність є результатом професійної самовизначеності людини. З багатьох можливих варіантів, різних засобів досягнення мети людина зобов'язана вибрати ті, в яких можуть максимально втілитися її суттєві характеристики.

Сформованість професійних умінь і навичок у студента залежить від його позиції, спрямованості особистості, системи цінностей, які визначають обрані ним мета та завдання, способи педагогічної діяльності, потребу в них та намагання оволодіти ними, а також прагнення до їх удосконалення. Треба пам'ятати, що професійна компетентність вчителя – інтегральна професійно-особистісна якість, що має складну структуру і включає в себе функціонально зв'язані між собою компоненти: а) мотиваційний – сукупність мотивів, адекватних цілям і задачам навчально-виховного, профілактичного процесів; б) когнітивний – сукупність знань, необхідних для управління зазначеними процесами; в) операційний – сукупність умінь і навичок практичного вирішення задач; г) особистісний – сукупність важливих для здійснення навчально-виховної і профілактичної діяльності особистісних якостей; д) рефлексивний – сукупність здібностей передбачати, оцінювати власну діяльність, вибирати стратегію поводження.

Формування професійної компетентності майбутнього вчителя – це синтез трьох складових: базова (навчально-виховна і профілактична) діяльність суб'єкта, інновація, сприйнята ззовні, або результат власної творчості, і здатність до відповідального вибору інновації [2]. Все це доцільно враховувати викладачам ВНЗ у процесі своєї діяльності. Традиційний процес професійної освіти на рівні мислених операцій знімає необхідність звертання до джерел роботи свідомості – смислових, ціннісних, рефлексивних тощо. Загалом, результатом традиційного підходу є бездіяльність свідомості, у зв'язку з чим активність мислення може бути визначена як механічно – репродуктивна.

Аналіз існуючих технологій розвитку особистості показує, що традиційна організація педагогічного процесу відображає логіку предметних відносин. Якщо передавати ціннісно-смислові знання в логіці предметних відносин, то будуть формуватися окремі знання, вміння і навички, але не цінності. Таким чином, в першу чергу страждає освіта в гуманітарному її розумінні. Розмова про якість навчання часто зводиться до рівня навчання професійним

навичкам і оволодіння спеціальними знаннями. Вищі навчальні заклади все більше схиляються до прагматичного навчання, підготовки професіоналів-функціонерів.

Проте, якщо подивитися на освіту у контексті її світових стратегічних тенденцій, у тому числі і на динаміку Болонського процесу, то спостерігається тенденція на подолання її інструментально-операційної орієнтації. Болонська декларація орієнтує освіту на становлення творчої людини, яка не лише володіє певними навичками і професійно необхідними знаннями, але й здатна до осягнення нового, має потребу до саморозвитку, самотворення [3].

Освіта власне передбачає не лише засвоєння студентами перетвореного соціального досвіду і розвиток особистості на цій основі, але і створення образу світу і свого власного образу в цьому світі. У цьому зв'язку В. Серіков зазначає: «Прагнучи зробити освіту максимально «раціональною», ігноруючи її гуманітарний аспект, ми втрачаємо процес навчання як певну цілісність, оскільки цей процес гуманітарний, психологічний, особистісний за своєю суттю» [4, с. 32]. У результаті маємо особистість з теоретичним мисленням, здатну обговорювати будь-які теми, але з розмитою ціннісною свідомістю, яка безпорадна в першу чергу в ситуації особистісного вибору, в ситуації самовизначення.

Надзвичайно актуалізуються в цьому зв'язку проблеми вищої педагогічної освіти. Як показують дослідження, компетентність вчителя – вчорашнього випускника педагогічного навчального закладу – щодо здійснення виховної діяльності вкрай низька. Його знаннєвий потенціал не дозволяє бути успішним у цій надзвичайно складній, часто не передбачуваній роботі, яка вимагає творчості, відповідальності, певного рівня самоорганізації, розвитку професійних комунікативних та перцептивних якостей особистості. Як зазначає Ю. Сенько, смисл професійної діяльності вчителя – «це пошук смислів, ключових цінностей у стосунках з учнями, спонукання їх до пошуку і набуття власних смислів, профілактика «екзистенціального вакууму» (В. Франкл) [5].

Саме педагогічна освіта повинна базуватися на єдності інтелекту і моралі, на збереженні цілісності і гармонії внутрішнього світу людини, вона є важливим способом прилучення людини до духовних цінностей культури. Гуманітаризація освіти (humanitas (лат.) – той, хто має людську природу, пов'язаний з духовною культурою) – це, справді, потреба часу. Сьогодні необхідно говорити не лише про гуманітаризацію навчальних предметів, але й гуманітаризацію самого навчального процесу, освітнього простору в цілому, де актуалізується як особистісний досвід студентів, так і викладачів.

Справді, будь-яка освіта повинна бути гуманітарною. Мова йде, звичайно, не про гуманітарний компонент, а про гуманітарний зміст освіти. Проте спостерігається тенденція до зведення процесу гуманітаризації до розширення предметів гуманітарного циклу, збільшення кількості годин у навчальному плані. Це вихолощує саму ідею гуманітаризації освітнього середовища, дискредитує її ціннісно-смислову спрямованість. Освіченість, звичайно, означає інформованість і професійну компетентність, але, в першу чергу, характеризує особистісні функції людини як суб'єкта суспільного процесу і індивідуального життя. Людина, здобуваючи освіту, відображає фрагменти культури, які їй пред'являються ззовні, через призму власного «Я», співвідносить продукти чужого досвіду із власним, осмислює їх, тобто наділяє їх власними смислами.

Саме тому сучасна система вищої педагогічної освіти потребує теоретичних і практичних розвідок конкретних механізмів і умов реалізації гуманітарної освіти, яка покликана забезпечити прилучення майбутніх педагогів до культури як живого втілення світу людських цінностей і смислів.

Дослідження цілої низки науковців дозволили визначити діалог як унікальний всеохоплюючий спосіб існування культури і людини в культурі, середовище пошуку смислу цінностей. В діалозі з іншим, як зазначає Ю. Сенько, відбувається самовизначення, саморозвиток і викладача, і студента, виникають стосунки нового типу: взаємини співпраці у досягненні спільних цілей і співтворчості [5]. Тому професійне становлення особистості майбутнього вчителя неможливе без діалогу ціннісних систем його і викладача. Активізація

ціннісно-смислової сфери студента лежить у площині діалогічного (полі- суб'єктного) підходу. Діалог передбачає гуманістичний стиль стосунків студентів і викладачів, гуманітаризацію освітнього середовища в цілому. В діалозі з Іншим відбувається самовизначення, саморозвиток і викладача і студента, виникають стосунки співтворчості. Лише в діалозі створюються унікальні можливості становлення особистості майбутнього вчителя, який схильний до самоактуалізації, співтворчості, діалогу з іншим.

Ціннісно-смислові умови передбачають здатність викладача надавати різнопланову педагогічну підтримку студентам. Вона визначається створенням ситуацій вибору з багатьма альтернативами, які забезпечують особистості свободу пошуку варіантів саморозвитку, проясненням сутності засвоюваних знань з позицій відповідності їх критеріям моральності.

Педагогічна підтримка самоорганізації особистості відтворює діяльність свідомості, що просувається від повторення чужого до виробництва свого. При такій організації навчального матеріалу свідомість починає оперувати не стільки завченим знанням, скільки пошуком джерела його смислу, співвіднесенням його сутності з актуальними значеннями, встановленням причинно-наслідкових і інтуїтивних зв'язків тощо, тобто здійснює самоорганізацію особистісних смислів. Самосвідомість майбутнього вчителя наповнюється змістом, що збагачує гуманітарне мислення, на основі якого власне педагогічні категорії сприймаються осмисллено, особистісно значуще, і педагогічна освіта відбувається як самовизначення особистості в культурі. Студенти не лише включаються, занурюються в навчально-виховний простір, але і засвоюють діалоговий механізм організації і конструювання педагогічної діяльності.

Таким чином, ціннісні настанови конструювання освітнього середовища у сучасному вищому педагогічному закладі пов'язані з процесом осмислення, переосмислення і певною дискредитацією традиційного змісту знань і досвіду. Центральною стає орієнтація на м'яке і делікатне управління процесом передачі соціального досвіду, яка надає йому характеру самодіяльності, ненав'язливого ініціювання діяльності свідомості студентів на пошук смислу, побудови власної картини світу і своїх дій у ньому.

Отже, провідними цілями сучасної вищої освіти мають бути загальнокультурні орієнтири, які дозволяють замінити власне знаннєвий підхід на смислотворчий, де і викладач, і студент – активні суб'єкти освітньої діяльності. Для цього освіта повинна стати дослідницьким полем, на якому становлення цінностей відбувається не за схемою пересадки із однієї голови в іншу, а в процесі культурного народження смислів життя, що є необхідною умовою духовного розвитку студента. У цьому зв'язку подальшого дослідження потребує проблема психолого-педагогічних чинників і умов активізації смислопошукової діяльності студента в навчальному процесі. Необхідне глибоке дослідження феномену професійної педагогічної освіти в контексті культури, розробка педагогічних умов розгортання процесу освіти в руслі діалогу різних особистісних смислів і цінностей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Акулова О. В., Компетентностный поход как ориентир модернизации педагогического образования / О. В. Акулова, Н. Ф. Радионова, А. П. Тряпицына // Академические чтения. - 2005. - № 6. - С. 12.

2. Павлютенков Є. М. Моделювання в системі освіти (у схемах і таблицях) / Є. М. Павлютенков. - Х. : Основа, 2008. - 128 с. – С. 54.

3. Праздников Г. А. Болонский процесс в смысловом пространстве современного образования / Г. А. Праздников // Социологические исследования. - 2005. - № 10. – С. 57-62.

4. Сериков В. В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем / В. В. Сериков. – М. : Знание, 1999. – 272 с. – С. 132.

5. Сенько Ю. В. Гуманитарные основы педагогического образования: [курс лекций: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений] / Ю. В. Сенько. - М. : Академия, 2000. – 240 с.

УДК 378.147: 57.06

Наталія Москалюк
(Тернопіль, Україна)

ФІЛОГЕНІЯ РОСЛИН І ТВАРИН ЯК СКЛАДОВА ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН

В даній публікації розглядається важливість вивчення навчальної дисципліни «Основи філогенії рослин і тварин» для якісної підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін. Розкривається особливість викладання даної дисципліни для студентів.

Ключові слова: *філогенія, навчальна дисципліна, вміння, природничі дисципліни, студенти.*

This publication is considered the importance of studying the discipline «Fundamentals phylogeny of plants and animals» for quality training of future teachers of natural sciences. Expands feature teaching of this discipline for students.

Key words: *phylogeny, discipline, skills, natural sciences, students.*

Сучасний стан розвитку суспільства потребує підвищення якості підготовки випускників вищих навчальних закладів, оскільки освіта не може ототожнюватися лише з отриманням знань, виробленням умінь і навичок, вона має сприяти формуванню компетентного фахівця, конкурентоспроможного на ринку праці, здатного адаптуватися до змін, вільно володіти професією та орієнтуватися в суміжних галузях діяльності, готового до постійного професійного зростання, соціальної і професійної мобільності. Студенти, майбутні вчителі природничих дисциплін, повинні вміти використовувати отримані у процесі навчання знання у практичній діяльності, мати розвинуте логічне мислення, достатній рівень розвитку пізнавальних здібностей, вміння проводити на підставі аналізу отриманих даних перевірку висунутих тверджень, а також знаходити й обґрунтовувати вибір оптимальних рішень. Проблема підготовки вчителя є чи не найголовнішою, найпріоритетнішою, бо який учитель – така і школа, а від школи залежить рівень освіченості, вихованості громадян держави. Саме тому вкрай необхідним є пошук шляхів і засобів, які дають змогу зробити новий крок у методичній підготовці і розв'язанні проблеми, підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін до дослідницької діяльності, тобто вивести його на рівень професійної компетентності, яка б задовольнила потреби школи в спеціалістах нового типу.

Загалом, проведений аналіз літературних джерел засвідчує, що різні аспекти проблеми компетентності в Україні висвітлювали: О. Локшина [139], О. Овчарук [166], О. Пометун [183], С. Гончаренко [53], І. Тараненко [217] тощо. Поняття «компетентність» перебуває в епіцентрі світової думки, оскільки воно розкриває якісно нові перспективи розуміння місії школи, життєвих результатів освітньої діяльності. В основі концепції компетентності лежить ідея виховання компетентної людини та працівника, який не лише має необхідні знання, професіоналізм, високі моральні якості, але й уміє діяти адекватно діяти у відповідних ситуаціях, застосовуючи ці знання і беручи відповідальність за певну діяльність. Компетентність допомагає фахівцеві ефективно вирішувати різноманітні завдання, які стосуються його професійної діяльності [3, с. 16].

Безсумнівно, однією з складових процесу навчання і підготовки фахівців є закріплення на практиці знань, отриманих під час теоретичних занять. Під час вивчення навчальної дисципліни «Основи філогенії рослин і тварин» на кафедрі ботаніки та зоології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка студенти мають змогу поглибити знання, вміння і навички набуті студентами під час вивчення теоретичного матеріалу, що сприяє успішному вивченню теоретичного матеріалу. Предметом вивчення навчальної дисципліни є закономірності історичного розвитку

рослинного і тваринного світу. Курс поглиблює знання студентів щодо принципів побудови філогенетичної системи рослинних і тваринних організмів, знайомить студентів з основними концепціями еволюційної таксономії, джерелами таксономічної інформації, діагнозами основних філогенетичних гілок рослин і тварин. Викладання даної дисципліни є завершальним синтезом і базується на знаннях студентів, отриманих при вивченні загальних курсів: «Ботаніка (анатомії і морфології рослин)», «Систематика рослин», «Фізіологія рослин», «Зоологія», «Еволюційне вчення» тощо.

Студенти набувають вміння визначати ступінь спорідненості рослинних і тваринних організмів за їх розміщенням на кладограм, або в системі таксонів; здійснювати порівняльно- та еволюційно-морфологічний аналіз органів рослин і тварин; ідентифікувати основні структурні елементи; проводити морфологічний аналіз та визначати рівень еволюційної просунутості суцвіття, квітки або стробілу, мікроспорангію, насінного зачатку, зародка, насінини і плоду; прогнозувати характерні ознаки досліджуваних видів рослин і тварин за їх розміщенням у філогенетичних системах. При побудові філогенетичних дерев вміють зображати системи рослин, що відображають шляхи історичного розвитку рослинного світу, історичні процеси макроеволюції і макрофілогенії вищих таксонів – родин, порядків, класів, типів на базі відкриття геохронології, палеоботаніки, географії рослин, порівняльної морфології і прогресивні ознаки груп безхребетних та хребетних тварин.

Отже, розвиток інтересу студентів до навчальних і наукових досліджень забезпечує фахову підготовку майбутніх фахівців. Саме тому в процесі підготовки фахівців у вищому навчальному закладі всі зусилля повинні бути спрямовані на високий рівень професіоналізму, поєднаний з високою, культурою й гуманістичними світоглядними позиціями.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаренко С. У. Методика навчання фізики в середній школі. Механіка: посібник для вчителів / С. У. Гончаренко. – К.: Рад. школа, 1984. – 208 с.

2. Лебеденко Ю. М. Компетентнісний підхід в системі вищої освіти [Електронний ресурс] / Ю.М. Лебеденко. – Режим доступу: http:// www. conf.vstu.vinnica.ua/humed/2006/ txt/06/lumsvo pdf/

3. Локшина О. І. Розвиток компетентнісного підходу в освіті Європейського Союзу / О. І. Локшина // Шлях освіти. – 2007. – № 1. – С. 16–20.

4. Пометун О. І. Запровадження компетентнісного підходу – перспективний напрям розвитку сучасної освіти [Електронний ресурс] / О. І. Пометун. – Режим доступу: http:// visnyk.jatp.org.ua.

5. Тараненко І. Г. Розвиток життєвої компетентності та соціальної інтеграції: досвід європейських країн [Електронний ресурс] / І. Г. Тараненко. – Режим доступу: http://library.rehab.org.ua/ ukrainian/prof/taranenko

6. Овчарук О. В. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / О. В. Овчарук / Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К.: К.І.С., 2003. – 296 с.

УДК 37.035

Акмарал Нургалиева
(Павлодар, Казахстан)

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМЫНДАҒЫ КӨШБАСШЫЛЫҚ ТҮСІНІГІ

Мақалада педагогика ғылымындағы көшбасшылық түсінігі қарастырылды. Көшбасшы түсінігінің жан-жақтылығы мен көп қырлылығына байланысты оның дәл нақты, бірегей жауабын тауып айту қиын. Сондада автор өз зерттеу объектісі тұрғысынан жоғарыда аталған ұғымды талдап, нақтылай түсті.

Тірек сөздер: *көшбасшылық, жетекшілік, көшбасшы, ұжым, тұлға.*

The article deals with the study of problems of formation of leader qualities of personality. The author considers various interpretations of the concept "leadership". Leadership is presented as a complex phenomenon; it shows the mechanisms of leadership activities.

Keywords: *leadership, guidance, leader, collective, personality.*

Көшбасшылық феноменін ұғынудың бірнеше тұжырымдамалық тәсілдері бар. Ең басты тарихқа көз салсақ ғұлама ойшылдардың еңбектерін қарастыра келе, лидердің харизматикалық бейнесін мінсіз адам, парасатты адам, кемел адам түрінде қарастырғандығына куә болдық. Атап айтсақ әлемдегі екінші ұстаз атанған Әл-Фараби өзінің «Философиялық-әлеуметтік трактатында» мынадай тұжырымдар мен қағидалар ұсынады: ешбір жанға бағынбайтын басшы адамның бойында туа біткен он екі қасиетті ұштастыра жетілуі қажет деп көрсетеді.

Біріншіден адамның мүшелері мүлде мінсіз болуға тиіс, бұл мүшелердің күші өздері атқаруға тиісті қызметті аяқтап шығу үшін мейлінше жақсы бейімделген болуы керек, сонда осы адам әлде бір мүшесінің жәрдемімен әлденедей бір істі істемек болса, ол мұны оп – оңай атқаратын болады. жаратылысынан өзіне айтылғанның бәрін түсінетін, айтылған сөзді сөйлеушінің ойындағысындай және істің жай-жапсарына сәйкес ұғып алатын болуы керек.

Адам өзі түсінген, көрген, естіген және аңғарған нәрселердің бәрін жадында сақтай алатын, бұлардан ешнәрсені ұмытпайтын болуы қажет. Оның әйтеуір бір заттың кішкене ғана белгісін байқаған заматта сол белгінің ишаратын іліп әкетерліктей алғыр да аңғарымпаз ақыл иесі болуы шарт. Бұндай адам өткір сөз иесі және ойына түйгеннің бәрін айдан анық айтып бере алатын тілмар болуы шарт. Сонымен қатар өнер-білімге құштар болу, ақыл үйренуден шаршап шалдықпай, осыған жұмсалатын еңбектен қиналып азаптанбай, бұған оңай жететін болу керек. Ең қажеттісі тағамға, ішімдік ішуге келгенде қанағатшыл болуы керек, жаратылысынан сауыққұмарлықтан аулақ болып, бұдан алатын ләззатқа жирене қарауы шарт. Шындық пен шыншыл адамдарды сүйіп, өтірік-жалған мен суайттарды жек көру керек, жаны асқақ және ар-намысын ардақтайтын болуы шарт. Оның жаны жаратылысынан пасық істердің бәрінен жоғары болып, жаратылысынан игі істерге ынтызар болуға тиіс.

Адам жалған дүниенің басқа да төл нәрселеріне жирене қарап, жаратылысынан әділеттілік пен әділеттілерді сүйіп, әділетсіздік пен озбырлықты және осылардың иелерін жек көретін болуы керек, жақындарына да, жат адамдарға да әділ болып, жұртты әділдікке баулып, әділетсіздіктен зардап шеккендердің залалын өтеп, жұрттың бәріне өз білгенінше жақсылық пен ізгілік көрсетіп отыруы қажет. Ең басты талап ол әділ болуы шарт, бірақ қыңыр болмауы керек, әділеттілік алдында қияс мінез көрсетіп қасарыспау керек. Әділетсіздік пен пасықтық атаулыға мүлдем рақымсыз болуы шарт, өзі қажет деп тапқан істі жүзеге асырғанша шешімпаздық көрсетіп, бұл ретте қорқыныш пен жасқану дегенді білмейтін батыл, ержүрек болуы керек [1].

Шығыс философ ойшылы Жүсіп Баласағұн көшбасшыны парасатты адам тұрғысынан қарастырып, оның бойында мына төмендегі сапалар қамтылуы тиіс деп, санайды: әділдік, ақыл, білім, бақыт, қанағат. Қ.А.Иассауи көшбасшыны кемел адам ретінде қарастырып, оның бойындағы тұлғалық сапасын мына төмендегі ретпен жіктейді: туралық, адалдық, еңбекқор, қиындыққа төзе білу, ақиқатты іздеу (шыншыл болу), білім-ілімге құмар болу, имандылық [2].

Көшбасшы - айтылмыш одақтың мүдделерін қанағаттандыруға бағытталған бірлескен қызметті интеграциялау мақсатында басқаларға ықпал жасай алатын адам. Қоғамдық өмірде көшбасшыны орталық, нақтылы адамдар тобының арасында аса беделді фигура ретінде шын мәнде қызметтің әр түрінде, және кез келген тарихи кезеңде ерекше атауға болады.

«Көшбасшы» термині екі мәнге ие:

- өзінің айқын байқалатын, пайдалы (ішкі топтық құндылықтар тұрғысынан) қасиеттерге ие индивид, оның қызметі солардың арқасында ең нәтижелі болатын адам. Бұндай көшбасшы өзгеге үлгі, ерекше бір «эталон» бола алады, топтық құндылықтар тарабынан оған топтың басқа мүшелері қосылуы керек. Осындаы көшбасшының әсері қайталанатын субъективтіліктің (яғни топтың басқа мүшелелерінің идеалдық ұсыныстарында) психологиялық феноменінде негізделеді [3].

- топтық мүдделер тұрғысынан ең маңызды шешімдерді қабылдауға айтылмыш одақ құқық берген адам. Бұл көшбасшының беделі топтық мақсатқа жету үшін өзгелерді топтастырып біріктіре алуда негізделген. Бұндай адам көшбасшылық стиліне қатыссыз (өктемдік немесе демократиялық) топтағы қатынастарды реттейді, топ аралық қатынаста оның құндылықтарын қорғайды, топішілік құндылықтардың қалыптасуына әсер береді.

Көшбасшылық түсінігі социологияда, политологияда, психологияда, адам және қоғам туралы көптеген ғылымдарда кең орын алған. Бұл феноменге аумақты теориялық және эмпириялық зерттеулер арналған. Көшбасшылықты зерттеу прагматикалық бағытқа ие. Біріншіден, ол басқарудың тиімді әдістерін жасап шығаруға және көшбасшыларды таңдауға септігін тигізеді. Батыс елдерінде тәжірибеде кең қолданылып жүрген түрлі психометриялық және и социометриялық тестер мен әдістемелер жасалған.

Осыған орай әлеуметтік жағдаяттың бес үлгісін бөліп көрсетуге болады. Бұл:

1) күтпеген қиын-қыстау жағдаяттарда күтілмеген жаңа лидердің өсуіне жағдай туғызады, өйткені бұрынғы лидердің әрекеті өнімсіз болады, яғни ол бұл жағдаятта басқаша шешім қабылдай алмайды;

2) өте қиын қайталанатын, алдын алуға болатын жағдаяттар, яғни бұндай жағдайда көшбасшы мен жетекшіні алдын ала дайындайды және олар «резерв» тұрғысынан саналады;

3) әдеттегі қайталанатын жағдаяттар, олардың негізінде конвенциялық нормалар жатыр; бұл жағдаяттар көшбасшының санын алдын ала болжамайды, алайда басым болуға бейім адамдар мұндай әлеуметтік жағдаяттарда көшбасшылық рөлге еніп, алға шығады;

4) әдеттегі конвенциялық жағдаяттарда әрқайсысының әрекет аясы айқын белгіленген, басшылармен бейресми көшбасшылар әрекет жасайды;

5) топтық іс-шаралары – бұл топтың көп мүшелерінің әлеуметтік мінез құлық, іс әрекетін анықтайтын үлгісі.

Көшбасшы түсінігінің жан-жақтылығы мен көп қырлылығына байланысты оның дәл нақты, бірегей жауабын тауып айту қиын. Сондада біз де өз зерттеу объектіміз тұрғысынан жоғарыда аталған ұғымдарды талдап, нақтылай түсуді жөн санадық.

Соңғы ғасырларда энциклопедиялық, философиялық, педагогикалық, түсіндірме сөздіктерде және ғалымдар еңбектерінде «көшбасшы» ұғымына берілген анықтамаларды саралап, талдауға талпындық, мәселен «көшбасшы»:

- әлеуметтік үдерістерде, жағдаяттарда жеке тұлғалық ықпалы басым болатын ұйымның немесе топтың абыройлы мүшесі. көшбасшының абыройы және күнделікті әсерлі ықпалы формальды емес сипатта болады, стихиялық жинақталады және ресми емес топтық бақылау құралдарымен сүйемелденеді [4].

- көшбасшы – жетекші, топтың көшбасшысы болатын тұлға немесе топ ішінде ықпал етушілік қабілетіне ие адам [5];

- ұжымның мақсаттарын сипаттайтын және олардың ауытқымаулары үшін қажетті алдын алу шараларын қамтамасыз етуші [6];

- топтың өмір сүруін бағалап, ұйымдастыратын және осы өмір сүру жолында топтың күшін пайдаланатын тұлға [7];

- үлкен өзгерістерді қолдайтын, жаңа мүмкіндіктерді қолдана алатын, белгісіздік пен қауіптерге қарамастан қолда бар мүмкіндіктерді бағалай отырып, ұйымға жаңалықтар әкелетін тұлға [8];

- топ мүшелері мен жақсы адамдарға басшылық жасайтын тұлға [9];

- топтағы мүшелердің өзара әрекеттесуі нәтижесінде ұсынылатын топтың бір мүшесі, ол топтық құнды бағдарлар мен ережелерді сәйкестендіре келе, өзінің айналасында топты құрайды және топтық мақсаттарға жету үшін осы топтың ұйымдастырылуына себепші болады. Көшбасшы - топқа жетекшілік жасайды, ұйымдастырады, жоспарлайды және топтағы басқа мүшелерге қарағанда аса жоғары деңгейдегі белсенділікті таныта алады, топтың жұмысын басқарады [10];

- маңызды жағдайларда топтың қалған мүшелеріне айтарлықтай ықпал ету қабілетіне ие топ мүшесі;

- кіші топ мүшелерінің бір адамның беделін, билігін және өкілеттілігін сөзсіз мойындауы және оның артынан жүруге дайындығы;

- халықтың немесе белгілі бір әлеуметтік топтың мақсат-мүддесін толық сезініп, қорғай білетін, бойына саяси қайраткерге лайықты қасиеттерді жия білген адам. Көшбасшы алға қойған мақсатқа жету үшін белгілі бір әлеуметтік ортада адамдардың күш-жігерін біріктіріп, іс-әрекетін қоғам мүддесіне сай жүргізеді. Көшбасшыға алғырлық, ақылдылық, қажырлылық, ұйымдастыру- шылық, жұртқа жағымдылық, сондай-ақ өзіне жауапкершілік ала білу және іскерлік таныта білушілік т.б. қасиеттер мен қабілеттер тән. Кез келген тарихи кезеңде, қоғамдық-саяси өмірде көшбасшы аса беделді тұлға тұрғысынан танылады [11];

- топ ішіндегі бір адамның өзінің белгілі жағдайларда басым келген шешім қабылдау құқығымен топ мүшелері арасында танымал болып, қабылдануы;

- көпшілікке қадірлі, ұжымда жетекшілік міндетті өзіне алатын адамдар.

Біздің ойымызша анықтамалардың барлығы бір-біріне қайшы келмейді, керісінше бірін-бірі толықтыра түседі. Берілген әрбір түсініктерде көшбасшы ұғымының әрбір қыры ашылған. Және көшбасшының топпен бірге өмір сүретіндігін, жетекшілік, іскерлік, ұйымдастырушылық, көшбасшылық қабілетін және топ мүшелерінің қарым-қатынасын реттей алуға дағдылануы мен топ ішінде беделге, билікке ие болу қажеттілігін жоққа шығармайды. Көшбасшы топтың басқа көпшілік мүшелері сияқты қабілеттерді меңгергенімен, әрекет етуі бойынша сапа жағынан ерекшеленеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Кубесов А. Әль-Фараби. – Алматы: Жазушы, 1971. – 171 б.

2. Атемова Қ.Т. Түркі ғұламалары мұраларындағы отбасы тәрбиесі идеяларының қалыптасуы мен дамуы (IX-XIIғ.ғ.): автореф.пед...ғыл.докт. – Алматы, 2010. – 47 б.

3. Питер Ф. Друкер. Рынок: как выйти в лидеры: Практика и принципы. – Букчембэр: Интернейшел,1992. – 332 б.

4. Философский энциклопедический словарь / Ред.-кол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др., 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – С. 312.

5. Freedman S.L., Sears D.O., Carlsmith J.M., Social Psychology. Trans. Ali Dönmez. – İstanbul: İmge Pub., 2003. – 362 p.

6. Bursalıoğlu Z. New structure and behavior in school administration. –Ankara: Pegem Publishing, 1994. – 452 p.

7. Өзден И. Мектеп басқарушыларын дамыту бағдарламасы. – Анкара: Бастауыш мектеп

басқармасы, 2006. – Б. 1-18.

8. Фиельдер Ф.Е., Чемерс М.М. Тиімді басқару лидерлігі. – Нию Ерк: Джон Уиллей баспасы, 1976. – 59 б.

9. Жеребова Н.С. Лидерство в малых группах как объект социально-психологического исследования // Руководство и лидерство. под ред. Б.Д.Парыгина. – Л.: ЛГПИ, 1973. – 143 б.

10. Давлетова А.И. Развитие лидерских качеств студентов педагогического вуза: дисс. канд. псих. наук. – Москва, 2007. – 68 б.

11. Сәбет Бап-Баба Психология негіздері: оқу-анықтамалық қолданба. – Алматы: Нұр-пресс, 2007. – Б. 102-103.

Надія Оберська, Маріанна Михайлишин
(Бережани, Україна)

ВИДИ ТА КРИТЕРІЇ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

Теоретично обґрунтовано види та критерії контролю знань студенів. Розкрито основну мету кожного виду та охарактеризовано його значення.

Ключові слова: *дидактика, контроль,письмовий, підсумковий, оцінювання, самоконтроль, вміння, аналіз.*

Theoretically are grounded kinds and criteria of control of knowledges of students. The principal purpose of every kind is exposed and his value is described.

Keywords: *didactics, control, writing, total, evaluation, self-control, ability, analysis.*

Контроль знань здійснюється на всіх етапах навчання. Розрізняють різні види контролю залежно від:

- дидактичної мети і місця застосування у навчальному процесі (попередній, поточний, тематичний, періодичний, підсумковий, самоконтроль);
- здобуття інформації в процесі контролю (усний, письмовий, лабораторний);
- засобів, які використовуються під час контролю і самоконтролю (машинний і безмашинний);
- способу організації контролю (програмований і непрограмований).

Основною метою попереднього контролю є діагностування, визначення загальної підготовленості студентів, рівня володіння основними поняттями предмета, вивчення якого вони розпочинають.

Основною метою поточного контролю є оперативне виявлення якості засвоєння учнями знань, навичок і вмінь на всіх етапах процесу навчання.

Основною метою тематичного контролю є перевірка та оцінка знань студентів з кожної логічно завершеної частини навчального матеріалу (теми або розділу). Використання тематичного контролю передбачає попереднє ознайомлення студентів із загальною кількістю занять з теми; кількістю і тематикою основних робіт, термінами їх виконання; питаннями, що виносяться на атестацію; формою проведення атестації та умовами оцінювання. Тематична оцінка може виставлятися автоматично на підставі поточних результатів навчання. Якщо тема є великою за обсягом, то іноді проводять проміжні тематичні перевірки. У випадку, коли теми є невеликими за змістом, тематичний контроль доцільно здійснювати після вивчення декількох тем.

Основною метою періодичного контролю є встановлення того, наскільки успішно студенти оволодівають системою знань, який загальний рівень їх засвоєння щодо сучасних вимог.

Основною метою підсумкового контролю є встановлення системи і структури знань студентів. Ця перевірка здійснюється в кінці семестру (навчального року) або після завершення вивчення дисципліни. Основними формами підсумкового контролю є заліки та іспити.

Основною метою самоконтролю є оцінювання правильності своїх дій, їх коригування.

В інструктивних матеріалах до сучасної системи оцінювання запропоновано 6 критеріїв, за якими слід оцінювати результати роботи студентів:

1) характеристика відповіді студента (елементарна, фрагментарна, неповна, повна, логічна, доказова, обґрунтована, творча);

2) якість знань (правильність, повнота, осмисленість, глибина, гнучкість, дієвість, системність, узагальненість, міцність);

3) ступінь сформованості загально навчальних і предметних умінь і навичок;

4) рівень оволодіння операціями (вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, абстрагувати, узагальнювати, робити висновки тощо);

5) досвід творчої діяльності (вміння виявляти й розв'язувати проблеми, формулювати гіпотези);

6) самостійність оцінних суджень. [4].

Кожен із цих показників є важливим результатом навчального процесу, проте викладач повинен керуватися відповідними критеріями не «взагалі», а щодо оцінки діяльності конкретного студента. До того ж можливості вияву студентом відповідних якостей з кожної дисципліни, в тому чи іншому виді діяльності, безумовно, різні.

Проте наявність багатьох рівнозначних за цінністю оцінних критеріїв одразу зумовлює низку питань, серед яких найвагоміше: як бути викладачеві, якщо за однією характеристикою студент демонструє високі результати, а за іншою – низькі? Ставити оцінки за кожну позицію, а потім виводити з них середню? Що оцінює ця інтегрована оцінка – конкретний (а тому локальний) результат чи всю попередню діяльність студента? Адже рівень оволодіння розумовими операціями, що, на думку розробників, охоплює вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, абстрагувати, узагальнювати, робити висновки тощо, є відносно стабільним показником діяльності кожного студента. Чи слід його враховувати у кожній проміжній оцінці? Чи не дублює критерій 2 (якість знань) критерій 4 (оволодіння розумовими операціями), бо вони діагностуватимуться майже за одними й тими самими зовнішніми ознаками діяльності студентів? Чи слід знижувати оцінку, якщо відповідь студента задовольнила всі вимоги, крім однієї (наприклад, він працював із заданим матеріалом, але не використав досвіду власної творчої діяльності). Як бути викладачеві, коли студент демонструє власне оцінне ставлення, повну самостійність через заперечення необхідності або істинності відповідних знань?

Отже, зовнішня цілком логічно виправдана структура вимог до оцінювання навчальних досягнень студентів через свою неоднорідність залишається внутрішньо суперечливою й породжує нові проблеми, які мають розв'язувати ті особи, що нею користуються (або розробники критеріїв оцінювання з кожної навчальної дисципліни та виду діяльності, або викладачі).

Невизначеність пріоритетів, декларована та потенційна рівнозначущість кожного з цих показників ускладнюватимуть безпосередню ситуацію оцінювання, роблячи її або структурно невизначеною, або суб'єктивованою (залежно від того, який критерій є найважливішим для того, хто здійснює оцінювання).

Згадані орієнтири покладено в основу чотирьох рівнів навчальних досягнень студентів: початкового, середнього, достатнього та високого, що в загально дидактичному плані визначаються за такими характеристиками:

І рівень – початковий. Відповідь студента при відтворенні навчального матеріалу (елементарна, фрагментарна) зумовлюється початковими уявленнями про предмет навчання;

ІІ рівень – середній. Студент відтворює основний навчальний матеріал, розв'язує завдання за зразком, володіє елементарними вміннями та навичками;

ІІІ рівень – достатній. Студент знає істотні ознаки понять, явищ, закономірностей, зв'язків між ними, а також самостійно застосовує знання в стандартних ситуаціях, уміє виконувати розумові операції (аналіз, абстрагування, узагальнення тощо), робити висновки, виправляти помилки. Відповідь студента повна, правильна, логічна, обґрунтована, хоча їй і бракує власних суджень. Він здатний самостійно здійснювати основні види навчальної діяльності;

ІV рівень – високий. Знання студента глибокі, міцні, узагальнені, системні; студент уміє застосовувати знання творчо, його навчальна діяльність має дослідницький характер, позначена вмінням самостійно оцінювати різноманітні життєві ситуації, явища, факти, виявляти й обстоювати власну позицію.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи : Методичний посібник для студентів магістратури. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.

2. Вища освіта України і Болонський процес: Навчальна програма курсу / Упорядники Степко М.Ф. ,Болюбаш Я.Я., Шинкарук В. Д., Грубінко В.В., Бабин І.І. – Київ-Тернопіль, 2004. – 18с.

3. Волкова Н. П. Педагогіка. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 575 с.

4. Черниченко В. И. Дидактика высшей школы: История и современные проблемы. – М.: "Вузовская книга", 2002. – 136 с.

УДК 380.933

Саодат Пулатова
(Ташкент,Узбекистан)

ЯККА МАШҒУЛОТЛАРДА РУҲИЙ РИВОЖЛАНИШИ СУСТЛАШГАН КАР БОЛАЛАРНИ МАНТИҚИЙ ТАФАККУРИ ВА СЕНСОР ЭТАЛОНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Мазкур мақолада якка машғулотларда рухий ривожланиши сустлашган кар болаларни мантикий тафаккури ва сенсор эталонларини ривожлантириш бўйича коррекцион иш мазмуни ёритилади. Якка машғулотларда рухий ривожланиши сустлашган кар болаларни мантикий тафаккури ва сенсор эталонларини ривожлантиришйўллари очиб берилган.

Таянч сўзлар: *якка машғулотлар, рухий ривожланиши сустлашган кар болалар, мантикий тафаккур, сенсор эталонлар, ривожлантириш, таҳлил қилиш, умумлаштириш.*

In this article reveals the development departments of abstract thinking and sensory standards children with mental retardation and hearing impairment. This article analyzes the methods of abstract thinking and sensory standards children with mental retardation and hearing impairment.

Key words: *individual lessons, deaf and poor mental development children, logical thinking, sensory standards, development, analysis and synthesis.*

Ривожланишида нуқсони бўлган болалар таълимида алоҳида ёндашиш жараёни тўлақонли таълим ва тарбия шарт-шароитларини яратиш ва ҳар бир боланинг психофизик хусусиятларини инобатга олишни талаб қилади. Замонавий психологик-педагогик ёрдамга комплекс нуқсонли болалар айнан рухий ривожланиши сустлашган кар болалар мухтож бўлади. Комплекс нуқсонли болаларни ўқитиш жараёнининг мазмуни шахс ва билиш жараёнларини ўзига хос хусусиятларини хисобга олган холда ташкил қилинади [1, 123 б.]

(Г.П.Бертынь, Н.Ю.Донская, Т.В.Розанова, М.Ф.Титова ва бошқалар). Рухий ривожланиши сустлашган кар болаларда нутқий-мантиқий тафаккурни ривожлантириш қуйидаги бўлимлардан иборат: 1) эътиборни ривожлантириш; 2) кўриш ва сўз хотирасини ривожлантириш; 3) нутқий –мантиқий тафаккурни дастлабки босқичларини ривожлантириш; (Т.К.Гущина).Мактабга келган кар боланинг нутқий-мантиқий тафаккури такомиллашгани сабабли мантиқий тафаккурни таҳлил қилиш, умумлаштириш, солиштириш, таснифлаш каби элементар ўргатиш ишларини режага киритиш мухим ҳисобланади. Ушбу усулларни такомиллаштиришнинг дастлабки босқичларида кўргазма, кўрув-образ тафаккури иштирокида конкрет материалга таянган ҳолда амалга оширилади. Индивидуал машғулотларда руҳий ривожланиши сустлашган болаларда элементар фикрлаш операцияларини маълум кўргазмали ва нутқий материал асосида тарбиялаш кўзда тутилади. Мазкур иш дастлабки босқичнинг тамойиллари икки томонлама алоқа яъни сўз – кўргазма ва кўргазма – сўз боғланишларини шакллантириш; кўрув-ҳаракат умумлаштириш асосида предметлар, харакатларни сўз билан ифодалашни шакллантириш; фикрлаш қобилиятлари – тахлил, синтез, таққослаш, чалғиш, умумлаштириш кабиларни ривожлантиришдан иборат. Фикрлаш фаолиятини ривожлантириш оғзаки нутқни ривожлантириш билан умумийликда предметлар билан реал ҳаракат ва турли ҳил кўргазмаларга таянган ҳолда амалга оширилади. Шу сабабли якка машғулотларда фикрлаш жараёнларини ривожлантирувчи ўйин ва машқлар қўлланилади [4, 56 б.]. (“Тўртинчи ортиқча”, “Ўхшашликни топ”, “Фарқини топ”, топишмоқлар). Элементар мантиқий тушунчаларни мукаммал даражада ўзлаштиришда, болаларда қуйидаги мантиқий билим ва кўникмалар шаклланган бўлиши лозим: 1. Предметларнинг белгилари билан операциялар ўтказиш; 2. Таснифлаш; 3. Хулоса чиқариш қобилияти; Ушбу мантиқий кўникмалар нуқсонсиз болаларда ўз-ўзидан юзага келади, аммо рухий ривожланиши сустлашган кар болаларда бу жараён ўз-ўзидан юзага келмайди. Шу боис улар билан бевосита мантиқий тафаккурни ривожлантирувчи махсус ташкил этилган ишларни олиб бориш зарур (Т.К.Королевская, Т.К.Гущина ва бошқалар). Рухий ривожланиши сустлашган кар болалар якка машғулотларда мантиқий тушунча ва ҳаракатлар мазмунини амалий эгаллашга қаратилган ўйинлар ва машқлар ўтказиш таклиф этилади. Ўқувчилар мантиқий муносабатларни амалиётда кўришлари зарур. Бир хил мантиқий муносабатлар турли ҳил ўйинли материалларда кундалик-маиший лексикага таянган ҳолда ишлатилади. . Кундалик-маиший лексика ўз ўрнида хаётий тажриба ва нутқни ривожлантириш, ўқиш, предмет-амалий таълим, математика, атроф муҳит билан таништириш ўқув фанларидан ташкил топган бўлиб болалар нутқ бойлигини ўстиради ва мустахкамлайди, ўқув материалини ўзлаштиришда ёрдам беради. Рухий ривожланиши сустлашган кар болалар якка машғулотларда умумлаштириш бўйича қуйидаги кетма-кетликда олиб борилади. Масалан, аввал болалар бир ҳил предметларни умумлаштиришни ўрганишада, кейинчалик предметларнинг шакл, ранг, катта кичиклик сифатларига эътибор берган ҳолда саралаш кўникмаларига эга бўлишади. Шу жумладан ҳар хил шакллар, ранглар ва катталиклар ўзаро таққосланиб дастлаб ўқитувчи, кейин бола томонидан номланади. Фақатгина шу ҳолатдагина улар хотирада яхши мустахкамланади. Ўқувчининг мустақил расм чизиш, сўнг турли ҳил геометрик шаклларни қирқиш ва улардан наъмуна бўйича нақш ва предметлар ясаш каби топшириқлар материални мустаҳкамлашда ёрдам беради. (“Меч учбурчак чиздим” “Мен нақш ясадим” в.б.) Дастлаб болаларга предметнинг бир кўрсаткич бўйича фарқлаш ёки умумлаштириш кўникмалари ўргатилади. Масалан: бола олдига 2та бир ҳил катталикдаги, лекин ранги бўйича фарқланадиган (бири қизил, бири кўк) доиралар қўйилади ва болага қолган бошқа рангли доиралар орасидан кўк ва қизил рангли доираларни саралаб олиш таклифи берилади. Ушбу жараёнда бола доираларни саралаб “Булар қизил доиралар, булар эса кўк доиралар” деб айтиб ўтади. Кейинги машғулотда топшириқ яна бир рангли доира қўшиш билан мураккаблаштирилади. Топшириқлар машғулотдан машғулотга қадар мураккаблашиб боради. Якунловчи машқ сифатида “Хаммаси чалкашиб кетди” ўйинини ўтказиш мумкин. Бунда бола мустақил ҳолатда қутидаги геометрик шаклларни

гуруҳларга бўлган ҳолда “Бу ерда сариқ доирачалар, бу ерда катта қизил квадратлар” тушунчалари билан белгиланиши лозим. “Хонада квадрат (учбурчак, доира)га ўхшаган предметларни топ” ўйинида ўқувчи ўхшаш предметни топгач “Бу стол, шкаф” деб предметларни номлайди.Таснифлаш услубига ўргатиш рухий ривожланиши сустлашган болаларнинг якка машғулотларида катта эътиборга эга. Таснифлаш услубини амалга оширишда педагог болаларга материални таҳлил қилиш, бир-бири билан таққослаш, уларда умумий белгиларини топиш, умумлаштириш, гуруҳларга саралаш услубларига ўргатади. Конкрет объектни маълум бир гуруҳга бирлаштиришда (олма – “мева”), ёки умумий тушунчадан конкрет объектни аниқлашда (сабзавот – сабзи, пиёз, помидор) ўқувчилар предметлар номини, умумлаштирувчи сўзларни билишлари лозим. Фақатгина шу ҳолатда умумлаштириш ва таснифлаш амалга оширилади. Руҳий ривожланиши сустлашган кар болалар босқичда фақат баъзи-бир умумлаштирувчи сўзларни билишади. Конкрет тушунчаларни англатувчи сўзлар кўпчилик ўқувчиларга нотаниш. Шунга кўра ўқувчиларни турли ҳил ўқув фанлари ва якка машғулотларда сўз бойлигини тўплаш, кенгайтириш таълимнинг вазифаси ҳисобланади. Таълимнинг бошланғич босқичларида кўпчилик болалар предметларни бир гуруҳга бирлаштира оладилар, лекин бирлаштирилган гуруҳнинг номини айта олишмайди [2, 67 б.]. Таснифлашнинг кейинги босқичи олдингисидан ўқувчилар умумлаштирувчи номини аниқлай олиш билан фарқ қилади. Аммо олдинги босқичдаги сингари умумлаштирувчи сўз предметларни гуруҳлаштиришдан сўнг бажарилади. Ўқувчиларда “Илгари умумлаштириш” қобилиятини шакллантириш лозим. Гуруҳларда предметлар тақсимланишидан олдин умумлаштириш сўзини айта билиш. Рухий ривожланиши сустлашган болалар синфида ақлий операцияларни шакллантиришда топишмоқлар топиш иш тури мавжуд бўлиб, топишмоқда кўрсатилган номаълум объектнинг белгиларини танлаб, ўзаро таққослаб маълум бир ҳулосага келиш вазифасини ўз ичига олади. Дастлаб ўқувчилар топишмоқни бирта ёрқин ва тушунарли белги асосида топишади Топишмоқни самарали топиш учун ўқувчилар мазмундан турли ҳил белгиларни кўриб чиқишни ўргатадилар. Рухий ривожланиши сустлашган кар болаларнинг сўз бойлигининг хусусиятларида келиб чиқган ҳолда таълимнинг дастлаб йилидаги ўқитувчи нутқий материалга таянган ҳолда топишмоқлар тузади. (Қизил, шарсимон. Нима у?) Ўқувчиларнинг нутқи ривожлангани сари топшириқлар мураккаблашади. “Ўйланган сўзни топ”, “Нима яширилган?” “Лото” каби ўйинлар ўтказилади. Кейинчалик болалар савол беришни ўрганганларидан сўнг ушбу иш тури мураккаблашади. Аввал ўқувчилар ўқитувчи томонидан тузилган саволларга таянган ҳолда ўқитувчи қандай сўз ўйлаганлигини болалар топишади.ф Кейин ўқувчилар мустақил савол беришади: “Бу нима (мева, сабзавот)?” Қаерда ўсади? Қандай шаклда? Қандай рангда? в.б. Ўқитувчининг жавобларига таянган ҳолда болалар топишмоқни топишади.Агар ўқувчи сўзни топишда қийинчиликларга дуч келса, ўқитувчи жавобни айтмаган ҳолда йўлловчи саволлар билан ёрдам бериш мумкин. “Топишмоқни топ” топшириғи мазмунини тушунтириш ушбу босқичнинг биринчи машғулотларида амалга оширилади. Болаларга топишмоқ устида ўйлаш уйга вазифа сифатида ҳам топширилади. Топишмоқ жавобини топишда тезлик эмас, тўғри жавобни топиш асосий вазифа хисобланади. Ёрдам бериш болаларни фикрлаш жараёнларига мукаммал фаолиятига тўсқинлик қилади. Жавобларни қисқа муддат ичида ўқитувчи томонидан қисқа муддат ичида ўқитувчи томонидан ўқувчиларга имкон бермаган ҳолда жавоби айтилса болаларда топишмоқларга бўлган қизиқишлари сустлашади [1, 34 б.]. Топишмоқлар машғулотда ўтилаётган мавзуда бўлади. Масалан: “Ёввойи хайвонлар” мавзусида хайвонлар хақида топишмоқлар айтилади. Дастлаб ўқувчилар ўқитувчилар билан хамкорликда маълум бир хайвоннинг ташқи кўриниш, харакатлари хақида таъриф берилади. Кейинчалик шу мавзуга таалуқли топишмоқлар айтилади. Дастлабки сухбат болаларга топишмоқларни жавобини топиш жараёнини енгиллаштиради.Рухий ривожланиши сустлашган кар болаларда тафаккурнинг анализ, синтез, таққослаш, умумлаштириш каби элементар операциаларни шакллантириш бўйича тажрибалар ақлий ва ижодий потенциални такомиллаштиришида

муҳим аҳамият тақазо қилади. Ушбу ҳолатда руҳий ривожланиши сустлашган кар болаларда якка машғулотлар жараёнида шакллантирилган фикрлаш кўникмалари билиш ва таълим жараёнига тадбиқ қилинади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Коровин К.Г. Практическая грамматика в системе специалного обучения слабослышаших детей языку. – М.: Педагогика, 1996. – 255 с.
2. Коррекционное обучение как основа личностного развития аномальных дошкольников / Под ред. Л.П.Носковой. – М.: Педагогика, 1989. – 176 с.
3. Корсунская Б.Д Воспитание глухого дошкольника в семье. – М.: Просвешиение, 1990. – 192 с.
4. Специальное образование в России : Вчера, сегодня, завтра : Сб. ст. / Под ред. Н.Н.Малофеева. – Утрехт, 1996. – 230 с.

УДК 378.1

Людмила Ракітіна
(Харків, Україна)

ФОРМУВАННЯ ІТ-КОМПЕТЕНЦІЙ У ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

У статті розкрито сутність ІТ-компетентності викладача, охарактеризовано складові педагогічної ІТ-компетенції викладача, досліджено рівні формування ІТ-компетенції у педагогічних працівників.

Ключові слова: *ІТ-компетентність, ІТ-компетенція, формування ІТ-компетенції, рівні формування ІТ-компетенції, складові педагогічної ІТ-компетенції.*

The author deals with the essence of IT-competency of teacher, characterizes the components of educational IT-competence of teacher, studies the levels level of IT-competence of teachers.

Keywords: *IT-competency, IT-competence, formation of IT-competence, level of IT-competence, components of educational IT-competence.*

Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в професійну діяльність педагогів є пріоритетним напрямком модернізації української ї освіти сьогодні в зв'язку з введенням нових освітніх стандартів. Інформаційні технології як феномен сучасної освіти дозволяють сучасному педагогу модернізувати навчально-виховний процес і мають якісну перевагу над іншими колегами, які діють лише в межах традиційних технологій.

Інформатизація освіти привела до зміни вимог до кваліфікації педагогічного працівника. Розвиток професійної компетенції – це розвиток творчої індивідуальності педагога, формування готовності до прийняття нового, розвиток і сприйнятливості до педагогічних інновацій [1].

Основними якостями, якими повинен володіти педагог, можна вважати наступні:

- прагнення до особистісного розвитку;
- креативність;
- мотивація і готовність до інновацій;
- розуміння сучасних пріоритетів освіти;
- здатність і потреба в рефлексії.

Проблема професійної компетентності сучасних педагогічних кадрів у сфері інформаційних технологій (ІТ-компетентності) є актуальною як в педагогічній теорії, так і в практиці освіти. В даний час набуває поширення концепція компетентністного підходу в освіті, що є основою змістовних змін щодо забезпечення відповідності освіти запитам і можливостям суспільства періоду інформатизації і глобальної масової комунікації. У зв’язку

с цим змінились вимоги до педагога, він повинен бути ІТ-компетентним і забезпечувати реалізацію: нових цілей освіти; нових форм освітнього процесу; нового змісту освітньої діяльності. Таким чином, ІТ-компетенція – це сукупність знань,умінь,навичок і досвіду діяльності педагога, яка проявляються в його готовності і здатності самостійно використовувати інформаційно-комунікаційні технології в своїй предметній області [2].

Виділяють наступні складові педагогічної ІТ-компетенції [3,4] :

1) загальнопризначену компетенцію;
2) загальнопедагогічну ІТ-компетенцію;
3) специфічну (предметну) ІТ-компетенцію.

Розрізняють наступні рівні формування ІТ-компетенції [5]:

1. Базовий рівень (вирішення освітніх завдань засобами ІТ-технологій);
2. Предметно-орієнтований (освоєння і формування готовності до впровадження в освітню діяльність спеціалізованих технологій і ресурсів, розроблених відповідно до вимог до змісту і методиці того чи іншого предмета).

Підвищення ІТ-компетентності педагога дозволяє інтенсифікувати і полегшити його працю, виникає можливість для розвитку і саморозвитку педагога, вдосконалення його навчально-методичної діяльності.

Для педагогів інформаційні технології мають наступні можливості по використанню їх у навчально-виховному процесі [6]:

- стимулювання зацікавленості до навчальної діяльності у підопічних;
- постійне підвищення професійного рівня педагогів;
- сприйняття і творче втілення уже існуючих нестандартних підходів в освіті; підвищення вибору засобів, форм і темпу вивчення тем;
- використання безкоштовних освітніх ресурсів і програм інформаційно-освітнього простору.

Формування ІТ-компетенції викладача необхідно проводити в наступних напрямках: психологічному, педагогічному, методичному, дидактичному, інформаційно-технологічному.

Педагогам, які мають знання в області нових освітніх технологій, потрібно постійно проявляти себе в них, мати професійне середовище оперативної взаємодії.

Педагог, який використовує в своїй діяльності засоби ІТ, повинен психологічно бути готовим до постійного вдосконалення своїх знань.

Таким чином, формування ІТ-компетентності у педагогів допомагає відчувати себе комфортно в нових соціально-економічних умовах, а навчальному закладу-перейти на режим функціонування і розвитку як відкритої освітньої системи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Атумов П.Р. Технология и современное образование. [Текст] / П.Р. Атумов. – М.: Педагогика, 1996. – Вып. №2. – С. 352-345.

2. Иванов Д.А. Компетентностный подход в образовании (проблемы, понятия, инструментарий): учеб. пособие. – М.: АПК и ПРО, 2003. – 245 с.

3. Шадриков В.Д. Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 8.

4. Бордовский Г.А. Информационные технологии в системе непрерывного педагогического образования (Проблемы методологии и теории) [Текст] Монография / Г.А. Бордовский, Т.А. Бороненко, В. А. Извозчиков. – СПб.: Образование, 1996. – 222 с.

5. Брановский Ю.С. Введение в педагогическую информатику: [Текст] учебное пособие для студентов физико-математических факультетов пед. вузов / Ю.С Брановский. – Ставрополь: СГПУ, 1995. – 135с.

6. Кочегарова Л.В. Особенности ИКТ компетентности педагога в условиях информационно-образовательной среды [Текст] / Л.В. Кочегарова // Новые информационные технологии в образовании: Материалы междунар. научн.-практ. конф., Екатеринбург, 26-28 февраля 2008 г. / Рос. гос. проф.-пед. ун-т. – Екатеринбург, 2008. – Ч. 2. – С. 262-288.

УДК 379.932

Нилуфар Рахманова
(Ташкент,Узбекистан)

КОМПЛЕКСНОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ СЕМЬИ, ВОСПИТЫВАЮЩЕЙ РЕБЕНКА С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ

В данной статье анализируются исследования по комплексной реабилитации семьи, воспитывающей ребенка с ограниченными возможностями здоровья. Статье раскрываются эффективные методы комплексной реабилитации семьи, воспитывающей ребенка с ограниченными возможностями здоровья

Ключевые слова: *комплексное сопровождение, семья, ребенок с ограниченными возможностями здоровья, Воспитание, процесс, комплексная реабилитация, положительный результат.*

This article examines research on the comprehensive rehabilitation of families raising a child with disabilities. The article reveals effective methods of complex rehabilitation of families raising a child with disabilities.

Key words: *comprehensive support, family, children with disabilities and raise, process, complex rehabilitation, a positive result.*

Одним из важнейших достижений Узбекистана за годы независимости является изменение тоталитарной идеологии, проявляющейся в отрицании значения индивидуальности личности. На сегодняшний день, в соответствии с историческими корнями, национальной духовности, идеями Восточных мыслителей, где основной ценностью является благополучие и процветание каждой личности, каждого ребенка забота о подрастающем поколении. Республика Узбекистан ратифицировала Конвенцию о Правах ребенка 6 декабря 1992 г., приняв на себя обязательства соблюдать все ее положения и нести ответственность перед мировым сообществом. Основным принципом защиты прав ребенка является принцип равенства прав детей вне зависимости от любых обстоятельств, касающихся самого ребенка или его семьи. Воспитание подрастающего поколения – одна из первоочередных задач нашего государства. От того, каким будет молодое поколение, во многом зависит будущее Узбекистана, его развитие, его поступательное движение к прогрессу. Воспитание подрастающего поколения напрямую зависит от родителей, которые тесно контактируют со своими детьми, тем самым оказывая непосредственное влияние в их развитии. В настоящее время отмечается рост числа детей с ограниченными возможностями здоровья (В.В. Коркунов, Н.Н. Малофеев), среди которых значительное место занимают дети с особыми потребностями [3, с. 45].

Рождение ребенка с каким-либо заболеванием, в семье со стороны родителей испытываются противоположные чувства – недоверие и нежелание соглашаться с мнением врачей, которое ведёт к полному отчаянию. Их беспокоят разные мысли: «Мне кажется, наш ребенок никогда не будет таким же, как другие», «Я думаю, что, если буду выполнять все рекомендации врачей, с моим ребенком все будет хорошо», «Почему это случилось с нами?» Сомнения могут быть самыми разными, однако все родители схожи в одном: они хотят быть уверенными в том, что информация, которой они обладают, – точная и при желании они всегда могут рассчитывать на поддержку и помощь квалифицированных специалистов [2, с. 89]. Именно родители, зная не только специфику заболевания ребенка, но и его настроение, привычки, предпочтения, особенности поведения, могут вовремя заметить, помощь каких специалистов и когда может понадобиться. Таким образом, сознательное участие семьи в процессе его социальной, педагогической и медицинской реабилитации – важнейшее условие социализации ребенка с ограниченными возможностями здоровья.

Родитель ребёнка с ограниченными возможностями здоровья должен быть компетентным в вопросах прав ребёнка с особыми потребностями и знать, в каких государственных и общественных учреждениях им смогут оказать поддержку. Родителям также важно знать, что своевременное обращение в учреждения здравоохранения, образования и социальной защиты населения для проведения комплексных реабилитационных мероприятий и оказания целенаправленной помощи специалистов является залогом дальнейшего успешного развития их ребенка. Инвалидность у детей означает существенное ограничение жизнедеятельности, она способствует социальной дезадаптации, которая обусловлена нарушениями в развитии, затруднениями в самообслуживании, общении, обучении, овладении в будущем профессиональными навыками. Освоение детьми с особыми потребностями социального опыта, включение их в существующую систему общественных отношений требует от общества определенных дополнительных мер, средств и усилий (это могут быть специальные программы, специальные центры по реабилитации, специальные учебные заведения и т.п.). Но разработка этих мер должна основываться на знании закономерностей, задач, сущности процесса комплексной реабилитации. Процесс комплексной реабилитации строится как система медицинских, психологических, педагогических и социально-экономических мероприятий, спланированных с учетом индивидуальных и возрастных особенностей ребенка с особыми потребностями и направленных на устранение или возможно более полную компенсацию имеющихся ограничений жизнедеятельности и социальной недостаточности. Каковы же приоритеты в работе с «особым» ребенком? Это ранняя диагностика первичного нарушения в развитии, целенаправленная психолого-медико-педагогическая помощь на ранних этапах развития ребенка, организация образовательной среды в соответствии с возможностями ребенка. В силу этого общество должно научиться решать проблемы детей там, где они проявились, оказывать целенаправленную помощь квалифицированных специалистов.

Таким образом, задачами современной системы реабилитации детей с ограниченными возможностями здоровья является обеспечение комплексности, которая предполагает: анализ диагностической информации о ребенке и оценке его реабилитационного потенциала; разработку индивидуальных программ реабилитации; реализацию коррекционно-развивающих программ, требующих участия в их реализации семьи, необходимых специалистов, системы образования, здравоохранения.

Но при этом каждый из указанных аспектов реабилитации сам по себе в отдельности не позволяет достичь желаемого результата, его эффективность может повыситься только при условии взаимосвязи и согласованности действий всех участников реабилитационного процесса: медиков, психологов, педагогов, семьи и других специалистов. Любые усилия по воспитанию, образованию и лечению малыша будут иметь успех при условии, что родители достаточно информированы в вопросах обеспечения комплексного сопровождения ребенка, хорошо понимают и учитывают его потребности, эмоциональные состояния, настроения. В этом контексте может оказаться полезной консультация профессионального психолога. Специалисты республиканского центра социальной адаптации детей помогут позаботиться об эмоциональном благополучии ребенка, воспитать в нем чувство собственного достоинства и уверенность в себе. Особую актуальность в работе приобретают вопросы психологического консультирования семей с особым ребенком (проведение психологического диагностического обследования членов семьи, разработка основных направлений психокоррекционной работы с родителями ребенка) [1, с. 113]. Рождение ребенка с отклонениями воспринимается его родителями как величайшая трагедия, может явиться причиной сильного стресса, испытываемого родителями, в первую очередь матерью. Стресс оказывает отрицательное воздействие на психику родителей, на формирующиеся взаимоотношения между отцом, матерью и ребенком, т.к. рушатся надежды, связываемые с рождением ребенка. Более чем в 30 % случаях родители не выдерживают испытания и браки распадаются, что отрицательно сказывается на процессе воспитания ребенка одним из

родителей. Следовательно, в настоящее время особую значимость приобретает проблема социальной адаптации не только ребенка, страдающего той или иной тяжелой патологией, но и семьи, в которой он воспитывается. Также ребенку с ограниченными возможностями здоровья может понадобиться помощь логопеда и специального педагога. Данные специалисты работают в детских поликлиниках, дошкольных образовательных учреждениях, специальных и общеобразовательных школах. Речь ребенка – наиболее ранимая функциональная система, легко подверженная неблагоприятным воздействиям. Поэтому вопросы, связанные с развитием речи ребенка, лежат в сфере деятельности другого специалиста – специального педагога. В зависимости от нарушений, выявленных у ребенка, следует обратиться к специалисту по воспитанию и обучению детей с недостатками зрения (тифлопедагогу), слуха (сурдопедагогу), а также специалистам по воспитанию и обучению детей с нарушениями опорно-двигательного аппарата, умственного развития, задержкой психического развития. Специальный педагог поможет овладеть необходимыми приемами, языком общения с ребенком, которые позволят родителям, опираясь на сохранные функции его организма, добиться успешного физического, психического и умственного развития. Кроме знаний о профессионалах, к услугам которых семье, возможно, придется обратиться, нужно иметь информацию о примерном круге структурных организаций, в которых родители могли бы получать требуемую помощь. Это социально-реабилитационные центры для детей и подростков с ограниченными возможностями здоровья, призванные оказывать медицинскую, социальную и психолого-педагогическую помощь детям (здесь можно найти самых разных специалистов в зависимости от специфики работы центра). Работники данных учреждений оказывают социально-психологическую помощь, систематически ведут соответствующее консультирование. Родители могут обратиться за поддержкой лично, посетить службу всей семьей, а возможно и пригласить специалиста в свой дом.

Таким образом, родителям необходимо владеть информацией, точно знать – кто и за что может нести ответственность. Семьи детей с ограниченными возможностями имеют в чем-то сходные затруднения и потребности, но помощь, необходимая каждой семье, всегда планируется индивидуально. Согласно социальной модели (В.В. Коркунов, Л.М. Шипицына) ребенок с особыми потребностями должен быть равноправным субъектом общественных отношений, которому общество должно предоставить равные права, равные возможности, равную ответственность и свободный выбор с учетом его особых потребностей [3, с. 45]. При этом ребенок с ограниченными возможностями должен иметь возможность интегрироваться в общество на своих собственных условиях, а не быть вынужденным приспосабливаться к правилам мира «здоровых» людей. Таким образом, реабилитация детей с ограниченными возможностями – это сложный, долговременный процесс, составляющими звеньями которого должны быть сам ребенок, компетентные, настроенные на положительный результат родители, специалисты на всем пространстве реабилитационного воздействия, с использованием всех возможных межведомственных связей.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Бондаренко Б.С., Шериторова Д.Ч., Старобина Е.М. Комплексная реабилитация детей с ограниченными возможностями вследствие заболеваний нервной системы // Методические рекомендации. – НВТ «БИМК-Д», 1998. – 536 с.

2. Шипицина Л.М. Необучаемый ребенок в семье и обществе. Социализация детей с нарушением интеллекта. – СПб.: Дидактика Плю», 2002. – 496 с.

3. Девид Вернер. Реабилитация детей-инвалидов // Руководство для семей, имеющих детей с физическими и умственными недостатками. – М.: Филонтроп, 2005.

УДК 373.3.015.31:172.15

Світлана Рокотянська
(Мелітополь, Україна)

ФОРМУВАННЯ ПОШУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті автором розглядаються питання формування пошуково-дослідницьких здібностей в молодшому шкільному віці. Було проаналізовано низку психолого-педагогічних досліджень в галузі дослідницьких здібностей та проблеми їх формування в молодшому шкільному віці.

Ключові слова: *здібності, дослідницька діяльність, пошуково-дослідницькі здібності, молодші школярі.*

In the article the author deals with the formation of search and research capabilities in early school years. It analyzes a number of psychological and educational research in the field of research capabilities and problems of their formation in the early school years.

Key words: *abilities, research, search and research abilities, the younger students.*

В сучасному суспільстві, коли людство перебуває на стадії переходу від індустріального виробництва до дослідницько-інформаційних технологій, формування та розвиток особистості постає на перше місце, як в соціальному, так і в навчальному просторі. Передбачається, що пошук оптимальних шляхів зацікавлення учнів навчанням, підвищення їх розумової активності, спонукання до творчості, виховання школяра як життєво й соціальне компетентної особистості, здатної здійснювати самостійний вибір і приймати відповідальні рішення в різноманітних життєвих ситуаціях, вироблення вмінь практичного і творчого застосування здобутих знань є одним із актуальних питань сучасної школи.

У кожної дитини є здібності і таланти. Діти від природи допитливі і сповнені бажання вчитися і, як відомо, саме період життя молодших школярів відрізняється величезним прагненням до творчості, пізнання, активної діяльності.

Методичні та теоретичні аспекти організації навчально-дослідної діяльності школярів вивчали вітчизняні та зарубіжні педагоги В.П. Вахтерова, Н.І. Новікова, Б.Є. Райкова, Л.М.Толстого, К.Д. Ушинського Дж. Бруннер, А. Дістервег, Дж. Дьюї, Ж. Ж. Руссо, Й. Песталоцці, С. Френе та інші. Методичні та дидактичні основи використання дослідницьких методів у навчанні обґрунтовані в дослідженнях І.Я. Лернера, М.І. Махмутова, М.М. Скаткіна.

Здібності – це психологічні особливості людини, від яких залежить успішність набуття знань, навичок і умінь, але які самі по собі не вичерпуються наявністю цих знань, навичок і умінь [3, с. 35].

Здібності, уміння і навички не тотожні, але відносно навичок, умінь і знань здібності людини виступають як деяка можливість. Подібно до того як кинуте в ґрунт зерно є лише можливістю стосовно колосся, що може вирости з цього зерна лише за умови, що структура, склад і вологість ґрунту, погода тощо виявляться сприятливими, здібності людини є лише можливістю для придбання знань і умінь. А будуть чи не будуть придбані ці знання й уміння, чи перетвориться можливість у дійсність, залежить від безлічі умов. У число умов входять, наприклад такі: чи будуть оточуючі люди – у родині, школі, трудовому колективі – зацікавлені в тому, щоб людина оперувала цими знаннями й уміннями; як його будуть навчати, як буде організована трудова діяльність, у якій ці уміння і навички знадобляться і закріпляться [2, с. 35].

Дослідницька діяльність – вища форма самоосвітньої діяльності учня. Формування науково-дослідницьких вмінь у школярів – процес складний і довготривалий. Він не виникає на порожньому місці і не розвивається сам по собі.

О. Я. Савченко зазначає, що розвивальний вплив навчального середовища стає більш помітним, за умови, якщо дитина вступає з ним в активний пізнавальний контакт, який набуває продуктивної взаємодії. Дослідницька діяльність у початковій школі є широким за змістом і різнорівневим за типом пізнання, тобто здійснюється практично й теоретично. Молодший школяр проявляє дослідницьку позицію по-різному: під час спостереження й дослідів у природі, в своєму розумінні прочитаного тексту, уявному діалозі з його автором, власноручному створенні виробу, придумуванні нового способу розв'язування задачі, знаходженні нової інформації для проекту, аналогії між віддаленими явищами, ознаками тощо. [4, с. 46-47].

Згідно з концепцією Н. Бібік, пізнавальний інтерес шести-семирічних дітей характеризується за такими ознаками: широта, глибина, дієвість і стійкість. Під широтою пізнавального інтересу, варто розуміти предметну спрямованість дитячої допитливості, наявність уявлень про предмети, явища навколишньої дійсності їх предметне спрямування, вибір навчальних предметів, окремих видів діяльності. Глибина проявляється характером пізнавального ставлення до навколишнього світу. Дієвість і стійкість характеризує активність учнів у вияві допитливості, надання переваги пізнавальній діяльності з-поміж інших видів тощо [1, с. 47-48].

Значення формування в учнів початкової школи пошуково-дослідницьких здібностей полягає в тому, що етап початкового навчання є перехідним від звичного способу життєдіяльності в період дошкільного дитинства до способу, який домінує в режимі життєдіяльності молодшого, а потім і старшого підліткового віку. Основне завдання початкової школи – підготовка дітей до систематичного і цілеспрямованого предметного навчання на старших вікових паралелях, виховання позитивної мотивації учіння, емоційно благополучного ставлення до школи і навчальної праці, формування пізнавальних потреб, інтересу і активності, виховання моральних якостей і розвиток необхідних психофізіологічних якостей особистості.

Отже, формування пошуково-дослідницьких здібностей молодших школярів створює основу для успішного розв'язання соціальних і дидактичних завдань в подальшому навчанні. В цьому процесі формуються початкові вміння і навички пошуково-дослідницької роботи, які є підґрунтям розвитку здібностей дитини. Успішне розв'язання завдань з формування пошуково-дослідницьких здібностей можна при урахуванні особливостей дитини, зумовлених специфікою цього віку і характерними для нього видами цікавої та захоплюючої діяльності. Соціальні, виховні та дидактичні завдання, вікові особливості детермінують необхідність постійного вдосконалення психолого-педагогічних умов навчання в початковій школі таким чином, щоб вона сприяла формуванню в учнів пошуково-дослідницьких здібностей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бібік Н.М. Формування пізнавальних інтересів молодших школярів: Монографія. – К.: Либідь, 1998. – 200 с.

2. Гордієнко С. Деякі методичні поради щодо активізації пізнавальної діяльності учнів під час навчання // Початкова освіта. – 2004. – № 37. – С.8-12.

3. Разагатова, Н.А. Методика организации учебно-исследовательской деятельности младших школьников [Текст] / Н.А. Разагатова // Компетентно-ориентированное образование: от идеи к школьной практике. Материалы региональных научно-практических семинаров. Авторский коллектив. Под общей редакцией к.п.н. Полушкина Л.И. – Самара: ТОВ Абрис, 2006. – 158 с.

4. Савченко О. Я. Навчальне середовище як чинник стимулювання дослідницької діяльності молодших школярів / О. Я. Савченко // Наукові записки Малої академії наук України. – 2012. – №. 1. – С. 41-49.

5. Шейко В.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник / В.М. Шейко , Н.М. Кушнаренко. – 6-те вид., переробл. І доповн. – К. : Знання, 2008. – 310 с.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Ю.М.Шевченко

Дилноза Саидова
(Фарғона, Ўзбекистон)

OILADA KITOBXONLIK FENOMENINI RIVOJLANTIRISH

Kitob – insonni ulug'laydigan, unda ma'naviyat va ma'rifat asoslarini shakllantiradigan, uni komil inson qilib tarbiyalaydigan kuch, u dunyo va bu dunyoni tanitish manbai.Biz o'zligimizni , dunyoni, olam va odam munosabatini kitob orqali bilib olamiz.Bosmaxonalar vujudga kelgunga qadar qadimiy Turon zaminida kitoblar kotiblar tomonidan ko'chirilgan.Yuksak mahoratli xalq musavvirlari ularni mo'jaz rangtasvir asarlari miniatyuralar bilan bezatishgan.Ularning avloddan – avlodga o'tib kelayotgan san'ati beqiyos edi.

O'rta asrlarda , kitob bosish texnikasi hali ixtiro etilmagan vaqtda har qanday asar qo'lda ko'chirilib,kitob qilingan.Bu hunar egalari tarixda xattot yoki kitobatchi nomi bilan mashhur bo'lgan. Bu kasb eng sharafli va muqaddas hisoblangan. Kotibning savodli ekani unung qadrini yuqori darajaga ko'targan. Xattot kitobni ko'chirish jarayonida uning mazmunini o'zlashtira brogan.Natijada kotib o'z zamonasining o'qimishli, ilm-ma'rifat egalari qatoridan joy olgan.Arab yozuvida kitobat qilingan qo'lyozmalar tufayli biz ota-bobolarimiz yaratib qoldirgan madaniy merosdan bahramand bo'lmoqdamiz.Shu bebaho manbalar tufayli Markaziy Osiyo xalqlari jahon madaniyati taraqqiyotiga munosib hissa qo'shgan. Ma'lumki, Buxoro,Xiva,Farg'ona, Samarqand va Toshkent xattotlik maktablari qadimda mashhur bo'lgan.Faqat XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Buxorada 75, Samarqandda 22, Xivada 47, Toshkentda 25, Farg'onada 38 mashhur va taniqli xattot bo'lib, ular xalqimiz yaratgan asl ilmiy va ma'rifiy durdonalarni bizga kitob holida qoldirishgan.

Turkistonda nashr ishlari O'rta Osiyo chor Rossiyasi tomonidan bosib olinganidan so'ng boshlangan.Bu davrgacha o'lkada bosmaxona ham, litografiya (toshbosma) ham bo'lmagan. Adabiyotga bo'lgan ehtiyoj esa Turkistonga tashqaridan kirib qolgan ayrim sharqiy toshbosma qo'lyozmalar bilan qondirilgan, xolos. O'lkani chor Rossiyasi bosib olganidan keyin kitob nashri uchun zarur moddiy-texnik baza yaratildi.Nashr ishlarining bir qadar yo'lga qo'yilishi kitobning aholi orasiga chuqur kirib borishi uchun yo'l ochdi, yurtimizda matbuot ishi rivojlanishiga turtki bo'ldi, fan va madaniyatdagi ilg'or g'oyalarning tarqalishiga yordam berdi.

XIX asrning 70-yillaridan boshlab o'zbek tilida ham kitoblar chor qilina boshlaydi. 1880 yili Yangi Marg'ilon, 1905 yili Andijon shaharlarida bosmaxonalar ish boshlaydi. Asosan, o'zbek va tojik tillarida chiqarilgan kitoblar toshbosma usulida chop etiladi. Muhammad Rahimxon Ikkinchi – Feruz (1844-1910) xonlik qilgan davrda Xiva davlatining bir oz markazlashuvi natijasida bu yerda ilm-fan, madaniyat va adabiyot rivojlanadi.Feruz tashabbusi bilan Xiva shahrida toshbosma tashkil etiladi.Unda Feruzning farmoni bilan Alisher Navoiyning "Chor devon","Xamsa" singari asarlari ilk bor chor etiladi.Bundan tashqari, Munis, Ogahiy, Komil, Bayoniy, Mirzo, Avaz O'tar, Devoniy, Niyoziy, Chokar singari shoirlarning asarlari ko'plab nusxada bosilib chiqdi.Saroy kutubxonasida saqlanayotgan nodir qo'lyozma asarlarini kitob shaklida nashr qilish maqsadida Erondan toshbosma anjomlari Xivaga keltirilishi katta ahamiyatga ega.1880 yili Xorazmda Alisher Navoiyning "Xamsa", Munisning "Devoni Munis","Devoni roja"asarlari chop qilinadi. 1904-1905 yillari O.Portsev tomonidan Alisher Navoiyning "Xamsa" asari nashr etiladi. Tabiiyki, o'zbek xalqining ona tilida dastlabki kitoblar chiqarilishi milliy ziyolilarning qiziqishini uyg'otadi.XX asr boshlarida

ulardan ko’pchiligi kitob chiqarishda ishtirok etibgina qolmay, o’z toshbosmalarini ham ochishadi.1908- 1913 yillari Alisher Navoiyning kitoblari 10 martadan ortiq chop qilindi. Milliy kitoblarning Markaziy Osiyoda keng tarqalishida toshbosmaning o’rni beqiyos bo’ldi.1913 yili kitob nashri bor-yo’g’i 56 nusxani, shuningdek o’zbek tilida 33 nusxani tashkil etgan. Ularning umumiy tiraji 100 ming nusxani, o’zbek tilidagisi atigi 8 ming nusxani tashkil etgan.

Kitoblar Turkiston xalqlarining madaniy hayotida sezilarli rol o’ynadi.Ammo kitob nashr etish yil sayin oshib borgani bilan tezkor zamon talablariga javob bera olmas edi.

Kitob, uning ahamiyati bugungi kunda ham also pasaygani yo’q.Internet, yali telefon, mobil texnika kabi aloqa vositasi ko’payganiga qaramasdan kitob o’ziga xos jozibasi, kuchini saqlab qolmoqda.Milliy o’zlikni anglash, yoshlarimizda yuksak ma’naviyatni shakllantirish, ularni ezgu fazilatlar sohibi etib tarbiyalashda kitobning o’rni va ahamiyati beqiyosdir.

Ma`lumotlarda keltirilishicha, XIX asr oxirlarida O`rta Osiyoda qog’oz ishlab chiqarish jarayonining bir qismigina mexanizatsiyalashtirildi. Shu boisdan qog’oz ishlab chiqarish jarayoni juda qiyin va qimmatli mahsulot bo`lib qolaverdi. Agar qoq’oz tayyorlash usuliga diqqat qilinsa, ustalar mehnati naqadar oqir bo`lganligi ravshanlashadi.

Kitob insoniyatning barcha bilim va tajribalarini o`zida mujassamlashtiruvchi vositadir. U avlodlar o`rtasidagi manaviy ko’prikdir. U insoniyat xazinasidir.

Kitob kishilarning bilim olishi va dunyoqarashining kengayishi, kasb sirlarini egallash uchun xizmat qiladigan bebaho quroldir. Kitob hayotni go`zallashtiradi, mehnatni yengillashtirish va madaniy dam olish manbai hamdir.

Xalqimiz azaldan kitobni qadrlab e’zozlagan. Ajdodlarimiz "Kiyim uyingni bezaydi, kitob aqlingni", "Oltin yer tagidan kavlab olinadi, bilim esa kitobdan", "Kitobsiz uy, quyoshsiz kun" kabi maqollar yaratishgan. Kishilarimizning kitobga bo`lgan ehtiyoji va yuksak hurmati natijasida kitob bayramlari vujudga kelgan.

"Kitob bayrami" insoniyat aqli va dahosi yaratgan manaviy boylik va bebaho bilimlarganisbatan hurmatni izhor qilish tadbiridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. K.Qosimova, Safo Matchonov, Xolida G`ulomova va boshqalar. “Ona tili o`qitish metodikasi”. – Toshkent, 2007.
2. T.G`afforova, SH.Nurullaeva, Z.Mirzahakimova. 1-sinf “O`qish kitobi”. “SHarq” nashriyoti – matbaa. – Toshkent, 2012.
3. T.G`afforova, SH.Nurullaeva, Z.Mirzahakimova. 2-sinf “O`qish kitobi”. – Toshkent, 2012.
4. M.Umarova, SH.Hakimova. 3-sinf “O`qish kitobi”. – Toshkent, 2012.
5. T.G`affforova, M.Umarova, SH.Nurullaeva. 4-sinf “O`qish kitobi”. – Toshkent, 2011.
6. Davlat ta`lim standarti.
7. www.pedagog.uz.

УДК 378: 373 6:51

Ірина Семенишина
(Кам'янець-Подільський, Україна)

РОЛЬ ДИСЦИПЛІН МАТЕМАТИЧНОГО ЦИКЛУ У ПІДВИЩЕННІ РІВНЯ ЯКОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ

У статті обґрунтовано роль математичної освіти у підвищенні рівня якості професійної підготовки майбутніх фахівців. Будучи фундаментальною дисципліною, математика є базисом для вивчення прикладних дисциплін таких як: фізика, теоретична механіка, електротехніка, гідравліка. Без фундаментальних знань математики неможливо освоїти програмування, розв'язування статистичних задач та багатьох інших.

Ключові слова: *математична освіта; майбутні фахівці; фундаментальні знання; прикладні дисципліни; професійна підготовка.*

It is substantiated in the article the role of the mathematical education in raising the standards of the quality of the proffessional preparation future specialists. Being the profoung subject, mathematics is the basis in studing applied disciplines, such as: physics, theoretical macdhanics, electronics, hydraulics. Without the profound knowledge of mathemqatics it is impossible to master computer control, solution statistical sums and others.

Key words: *mathematical education, future specialists, profound knowledge of mathemqatics, proffessional preparation.*

Одним з основних показників успішної діяльності вищих навчальних закладів є високий рівень конкурентоздатності їх випускників на ринку праці. Гарантом такої конкурентоздатності молодих фахівців може бути висока якість їхньої професійної підготовки.

Проблема компетентнісного підходу, яка широко обговорюється на сторінках науково-педагогічної періодики у зв'язку з прийняттям концепції модернізації професійно-технічної освіти, в якій визначена основна мета – підготовка кваліфікованого працівника відповідного рівня та профілю, конкурентоздатного, компетентного, відповідального, що вільно володіє своєю професією, орієнтується в суміжних галузях діяльності та здатний до професійного зростання.

Математика й вища математична освіта відіграють особливу роль у підготовці майбутніх фахівців. Будучи фундаментальною дисципліною, вона є базисом для вивчення прикладних дисциплін, зокрема фізики, теоретичної механіки, електротехніки, гідравліки. Без фундаментальних знань математики неможливо освоїти програмування, розв'язування статистичних задач тощо. В умовах реформування системи освіти, відтворення й зміцнення інтелектуального потенціалу нації, виходу вітчизняної науки, економіки й виробництва на світовий рівень, інтеграції у світову систему освіти, переходу до ринкових відносин і конкуренції будь-якої продукції особливим постає забезпечення належного рівня математичної підготовки.

У вищому навчальному закладі функціонують різні форми навчання: лекція, практичне заняття, семінар, лабораторна робота, практикум, самостійна робота, виробнича та педагогічна практика, стажування. Формами контролю й оцінювання результатів навчання є: заліки та іспити, рейтингова система оцінювання, курсова, дипломна чи магістерська роботи. У дидактиці вони трактуються як способи управління пізнавальною діяльністю студентів для розв'язання певних дидактичних задач. Водночас лекції, практичні заняття та самостійна робота є організаційними формами навчання, оскільки виступають способами взаємодії студентів і викладачів, у межах яких реалізуються зміст і методи навчання. Провідною формою навчального процесу й одночасно методом навчання та виховання у ВНЗ є лекція.

Провідна значущість лекції у навчальному процесі ВНЗ пояснюється тим, що з неї починається вивчення кожної дисципліни, вона спрямовує всю подальшу роботу студента над курсом. Лекції дають систему знань з кожної дисципліни з мінімальною затратою студентом часу. До лекції можна вносити нові дані науки. Змістовні, логічно побудовані лекції досить ефективно навчають студентів культурі наукового мислення. Зрештою лекція позитивно впливає на формування світогляду й моральних якостей студентів.

Одним із найбільш важливих елементів у системі навчання є контроль знань, умінь та навичок, що супроводжує всі види навчальної діяльності. Без здійснення контролюючої функції не можна здійснювати керування процесом навчання. Широкого застосування набувають тестуючи й контролюючі комп'ютерні програми. Зазначимо, що саме при здійснені контролю знань і вмінь комп'ютер використовується в навчальному процесі з найбільшою ефективністю. Використання комп'ютерних продуктів, призначених для контролю знань, дозволяє усунути можливість списування й підказок, підвищити об'єктивність оцінки за рахунок відсутності суб'єктивного фактору, пов'язаного з особистістю викладача, підвищити пізнавальну активність студентів, звільнити викладача від рутинної роботи з перевірки й обробки статистичної інформації.

Використання комп'ютерних продуктів для індивідуальної роботи й самопідготовки важливий чинник у розвитку пізнавальної діяльності студентів, удосконаленні, закріпленні та практичному застосуванні набутих знань.

Серед педагогічних інновацій, що можуть забезпечити підвищення якості математичної освіти, на наш погляд, є навчання у співпраці, продуктивне навчання. Якщо кожна із зазначених педагогічних технологій знайде своє місце в навчально-виховному процесі ВНЗ, поступово витісняючи традиційні пасивні методи й форми навчання, то згодом вдасться виробити найбільш оптимальні підходи щодо організації навчального процесу з урахуванням специфіки вищої школи та нашого культурного середовища [5].

Одним з реальних шляхів підвищення рівня якості професійної підготовки майбутніх фахівців є розробка науково-обгрунтованих методичних систем навчання. Вони будуть сприяти активізації навчально-пізнавальної, науково-дослідної діяльності студентів, розкриттю їх творчого потенціалу, збільшенню ролі самостійної й індивідуальної роботи й будуть базуватися на широкому впровадженні у навчальний процес новітніх педагогічних та інформаційних технологій. На заняттях з математичних дисциплін знання повинні виступати не як готовий результат, а як результат певного роду дослідницької діяльності, і саме ця діяльність та її способи повинні стати предметом засвоєння шляхом її активного відтворення у співпраці студента та викладача, який організовує та спрямовує цей процес.

Модульне навчання – спосіб організації навчального процесу на основі блочно-модульного подання навчальної інформації. Кожний модуль характеризується закінченістю й відносною самостійністю. Сукупність таких модулів складає ж єдине ціле при розкритті теми чи усієї навчальної дисципліни. Модульне навчання розраховане на значну самостійну роботу студентів при дозованому засвоєнні навчальної інформації, зафіксованому у модулях. Іноді цей вид навчання називають блочно-модульним, вважаючи, що кожний модуль формується при поділі навчальної програми на блоки [3]. Досвід показує, що за такого підходу до викладання підвищується зацікавленість предметом та активність студентів, покращується сприйняття та засвоєння матеріалу. Студенти набувають тих практичних навичок, цінність яких дуже важлива для майбутніх фахівців.

Отже, математичні знання і вміння розглядаються не стільки як самоціль, скільки як засіб розвитку особистості суб'єкта навчання, забезпечення його математичної грамотності як здатності розуміти значущість математики в світі, в якому він живе, висловлювати обґрунтовані математичні судження і використовувати математичні знання для задоволення пізнавальних і практичних потреб. Крім того, вивчення математики має сприяти формуванню у студентів загальнонавчальних умінь, культури мовлення, чіткості й точності думки, критичності мислення, здатності відчувати красу ідеї чи методу розв'язання задачі

або проблеми, а також таких людських якостей, як наполегливість, сила волі, здатність до переборювання труднощів, чесність, працелюбство.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Васильченко І. Сучасна математика та її викладання / І. Васильченко // Вища школа. – 2001. – №6. – С. 33-37.
2. Гнеденко Б.В. Математическое образование в вузах / Б.В. Гнеденко. – М. : Высшая школа, 1981. – 174 с.
3. Гриньова М.В. Впровадження модульного принципу навчання / М.В. Гриньова // Рідна школа. – 1993. – №7. – С.50-51.
4. Кудрявцев Л.Д. Современная математика и ее преподавание / Л.Д. Кудрявцев. – М. : Наука, 1982. – 143 с.
5. Триус Ю.В. Іновації навчання математики та інформаційно-комунікаційні технології / Ю.В. Триус, М.Л. Бакланова // Матеріали IV Всеукраїнської конференції молодих науковців «Інформаційні технології в освіті, науці і техніці». – Черкаси, 28-30 квітня 2004 р. – Черкаси : РВВ ЧНУ, 2004. – С. 68-69.

Олена Сєрікова
(Маріуполь, Україна)

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО ФАХІВЦЯ

У статті висвітлюється застосування певної сукупності прийомів і стратегій розвитку критичного мислення, спрямованих на формування міцних знань студентів, розвиток творчих можливостей та активізацію розумових здібностей майбутнього конкурентоспроможного фахівця. Автор ділиться досвідом щодо проведення занять із використанням прийомів та стратегій формування критичного мислення.
Ключові слова: *критичне мислення, конкурентоспроможній фахівець, сучасне заняття*

The using of the specific set of methods and strategies for the development of critical thinking, aimed at creating the stable knowledge of the students and the development of creative possibilities and stirring up the mental abilities of the future competitive specialist is elucidated in this article. The author shares his experience of training with the using of methods and strategies for the formation of critical thinking.
Keywords: *critical thinking, competitive specialist, modern class.*

Зміни, що відбуваються в соціальній і виробничій сферах світової спільноти, набагато випереджають темпи розвитку вищої професійної освіти. Збільшення потоку інформації і розвиток нових технологій вимагає підготовки фахівця, здатного самостійно обробляти інформацію, бачити проблеми в незнайомій ситуації, формулювати проблеми і вирішувати їх. Виникає протиріччя між вимогами, що висуває до фахівця роботодавець, і можливостями традиційного навчання. Роботодавець зацікавлений у підготовці фахівця, спроможного самостійно приймати відповідальні рішення у складних ситуаціях, прогнозувати їх імовірні наслідки. Застосування технології формування критичного мислення на заняттях дозволяє створити максимально сприятливі умови для активізації та розвитку розумових здібностей студентів та підготовки сучасного конкурентоспроможного фахівця.

Сучасний конкурентоспроможній фахівець – це особистість, що володіє такими якостями, як здатність до нестандартних рішень, проблемне бачення, мобільність, гнучкість розуму, інформаційна та комунікативна культура, здатність виходити із складних ситуацій,

здатність до компромісів і творчої обробки зростаючого потоку інформації та її компетентного використання на практиці, прагнення до відкриття нового для себе. Однією з можливостей розвитку і досягнення таких якостей особистості є технологія критичного мислення, позитивними моментами якої виступають активізація розвивального потенціалу навчання, самостійна пошукова діяльність, високий пізнавальний рівень, можливість залучення до процесу навчання всіх його учасників, практична спрямованість.

Автори технологій «Розвиток критичного мислення» Ч. Темпл, Д. Стіл, К. Мередікт, переконані, що мислити критично – означає виявляти допитливість, використовувати дослідницькі методи: поставити перед собою питання і здійснювати планомірний пошук відповідей на нього.

У чому ж полягає специфіка освітньої технології розвитку критичного мислення? По-перше, за визначенням самих авторів, навчальний процес заснований на науково обґрунтованих закономірностях взаємодії особистості та інформації. По-друге, фази цієї технології (виклик, осмислення, рефлексія) забезпечені таким чином, що викладач може бути максимально гнучким і аутентичним у кожній навчальній ситуації в будь-який час: ідеться про різноманітні візуальні форми і стратегії роботи з текстом, організацію дискусій і процес реалізації проектів. По-третє, стратегії технології дозволяють усе навчання проводити на основі принципів співробітництва, спільного планування й осмислення.

Модель трьох стадій «виклик – осмислення – рефлексія» дозволяє студентам самостійно визначати мету навчання, здійснювати активний пошук інформації і систематизувати її. Під час роботи за такою моделлю студенти у різний спосіб опановують інтегрування інформації, вчаться виробляти власну думку на основі осмислення існуючого досвіду, різних ідей і уявлень, формулювати висновки і логічні ланцюги доказів, висловлювати свої думки чітко, зрозуміло, впевнено, коректно стосовно оточуючих.

Технологію розвитку критичного мислення можна вважати інтегрувальною, оскільки в ній узагальнено доробок багатьох технологій: вона забезпечує і розвиток мислення, і формування комунікативних здібностей, і вироблення вмінь самостійно працювати. Технологія являє собою сукупність різноманітних прийомів. Розглянемо деякі прийоми розвитку критичного мислення, що використовуються мною на заняттях з дисципліни «Технологія ремонтно-будівельних робіт».

Прийом «Складання кластера». Суть прийому полягає в тому, що інформація, яка стосується будь-якого поняття чи проблеми, систематизується у вигляді кластерів. У центрі – ключове поняття. Наступні асоціації студенти логічно пов'язують саме з ним. Кластер – це графічна організація навчального матеріалу, що показує смислове поле того чи іншого поняття або проблеми. Студенти записують посередині листа поняття або висліів, а від нього малюють стрілки-промені в усі боки. Це великі смислові одиниці, від яких можуть відходити більш дрібні, внаслідок чого виходить структура, яка графічно відображає роздуми, визначає інформаційне поле заданої теми. Кластер є відображенням нелінійної форми мислення. Складання кластера дає можливість студентам вільно і відкрито працювати з темою, судженням тощо. Залежно від мети організовую індивідуальну самостійну роботу студентів над складанням кластера або колективну діяльність у вигляді загального спільного обговорення.

Прийом «Істинні - хибні твердження». На стадії виклику до уваги студентів пропоную кілька тверджень з нової теми. Студенти обирають твердження, покладаючись на власний досвід або просто вгадуючи, вони налаштовуються на вивчення теми, виділяють ключові моменти, а елемент змагання дозволяє утримувати увагу до кінця заняття. На стадії рефлексії повертаюсь до цього прийому, щоб з'ясувати, які з тверджень були істинними.

Прийом «Ключові терміни». Наводжу ключові поняття (чотири-п’ять) з теми заняття та пропоную студентам подумати п'ять хвилин і припустити, як вони будуть застосовуватися в контексті теми, яку належить опрацювати. Коли студенти доходять висновку про можливе вживання цих термінів, пропоную їм звернути увагу під час лекції на означені вище поняття,

щоб перевірити, чи в цьому значенні вони вживаються. Описаний прийом зазвичай використовую на стадії так званого виклику, однак на стадії рефлексії обов'язково повертаюсь до ключових термінів і обговорюю виявлені збіги і розбіжності. Використання даної форми розвиває уяву, сприяє активізації уваги.

Прийом «Кошик ідей» – це прийом організації індивідуальної та групової роботи студентів на початковій стадії заняття під час актуалізації наявного у них досвіду і знань. Він дозволяє з'ясувати все, що знають або думають студенти з обговорюваної теми. Обмін інформацією проводиться за таким алгоритмом:

1. Кожний студент згадує і записує в зошиті все, що знає з даного питання (суто індивідуальна робота тривалістю в одну-дві хвилини).

2. Обмін інформацією в парах. Студенти діляться один з одним знаннями. На обговорення дається не більше трьох хвилин. Студенти повинні з'ясувати, в чому збіглися наявні уявлення, а з приводу чого виникли розбіжності.

3. Кожна пара по колу висуває одну з ідей, при цьому не повторюючи раніше сказаного (складається список ідей).

4. Усі відомості у вигляді тез записують без коментарів на дошці, навіть якщо вони є хибними.

5. Усі помилки виправляються поступово (з засвоєнням нової інформації).

Прийом «Зигзаг» дозволяє використовувати різні види діяльності, створити обстановку співробітництва, співтворчості на занятті. Студенти самостійно працюють з текстом і потім навчають один одного. Група ділиться на підгрупи. Члену кожної підгрупи присвоюється номер, та видається свій об'єкт дослідження – текст. Формуються експертні групи, що відповідають номеру тексту. Робота в експертних групах: самостійне читання тексту, обговорення його з членами експертної групи. До кінця обговорення у кожного студента має бути готова логічно організована розповідь, з якою вони повертаються у свою підгрупу, а також запитання з метою виявлення розуміння тексту членами своєї підгрупи. Відбувається взаємонавчання, тобто обмін інформацією у підгрупі та складання кластера, оформлення його на аркуші А3. У результаті матимемо графічний малюнок усієї теми.

Прийом «Складання синквейнів» використовується як спосіб синтезу матеріалу. Лаконічність форми розвиває здатність резюмувати інформацію, висловлювати думку в декількох значущих словах, стислих висловах. при цьому вимагаю від студентів у коротких висловах резюмувати навчальний матеріал.

Прийом «Шість капелюхів мислення». Це завдання зазвичай використовую на семінарських заняттях для узагальнення та систематизації знань. В основі згаданого методу лежить ідея паралельного мислення, він забезпечує більш ефективну концентрацію та усвідомлення глибини мислення, а також легкість в опануванні власними думками. Мислення у пропонованій системі поділено на шість категорій, з кожною співвіднесено метафоричний кольоровий капелюх, що забезпечує більш ефективну концентрацію і легкість в управлінні власними думками.

Прийом «Брейнстормінг, або мозкова атака». Мозкову атаку використовую з метою активізації наявних знань на стадії виклику. Встановлюю жорсткий ліміт часу – 5-7 хвилин. Потім відбувається обмін інформацією, під час обговорення ідеї не критикуються, але розбіжності фіксуються, оперативно записую висловлені пропозиції на дошці. Можлива індивідуальна, парна і групова форма роботи. Парна мозкова атака дуже допомагає студентам, яким складно висловити свою думку перед великою аудиторією. Обмінявшись думкою з товаришем, такий студент легше виходить на контакт з усією групою. Зрозуміло, що робота в парах дозволяє висловитися значній кількості студентів.

Практично на кожному занятті використовую елементи технології формування критичного мислення. У процесі вивчення та застосування методів і прийомів технології розвитку критичного мислення на заняттях мною були виділені найбільш відповідні стратегії для кожної фази заняття:

- *стадія виклику* (актуалізація опорних знань, мотивація): «брейнстормінг, або мозкова атака», «кошик ідей», «ключові терміни», «істинні – хибні твердження»;

- *стадія осмислення* (виклад нового матеріалу, робота за планом): «зиґзаґ», «інсерт», «кластер», «шість капелюхів критичного мислення», «маркувальні таблиці». Головним завданням фази осмислення є активне отримання нової інформації, співвіднесення нового з уже відомим, систематизація, відстеження власного розуміння. На мій погляд, саме ці прийоми сприяють стадії осмислення та інтересу, підтримці активності студентів на занятті;

- *стадія рефлексії* (закріплення нового матеріалу)*:* «синквейн», «кластер». Стадія рефлексії – це стадія роздумів. Вона необхідна для аналізу студентами процесу навчання. Студент, зважаючи на набуті знання, активно переосмислює власні уявлення. На даній стадії вкрай важливим є живий обмін ідеями. Подача нової інформації своїми словами дозволяє краще зрозуміти і сприйняти її.

Участь у полеміці допомагає студентам уточнити власне розуміння проблеми, критично осмислити свої погляди, знання, точку зору, отримати нові аргументи й інформацію; визначити логічні помилки, яких припускаються у процесі дискусії. Педагогічна цінність дискусії зростає, якщо, крім предметного змісту, осмислюється і сам процес обговорення.

Спираючись на власний досвід використання технології розвитку критичного мислення, доходжу висновку, що її застосування дозволяє вирішувати не безліч окремих завдань у процесі навчання, а їх сукупність. Вона спрямована на набуття комплексу вмінь і навичок, досвіду творчої та науково-інформаційної діяльності, які впливають на розвиток внутрішньої і зовнішньої самоорганізації майбутнього фахівця. Технологія позначена інтерактивним характером, тому вона підвищує пізнавальний інтерес, служить для розвитку мислення, уяви, комунікативних навичок. Використання різних видів роботи протягом заняття дозволяє підтримувати увагу студентів на високому рівні, знижує стомлюваність і перенапруження. Крім того, ця технологія спрямована на розвиток толерантності, поваги до особистості людини, демократичності, витримці і доброзичливості; стимулює потребу в нових знаннях, уміннях і гіпотезах, інтерес до самостійних досліджень, способів вирішення завдань, а саме цими якостями повинний володіти конкурентоспроможний і затребуваний на ринку праці фахівець.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дьюи Дж. Психология и педагогика мышления. (Как мы мыслим) / Дж. Дьюи. – М., 1999.

2. Загашев И.О., Заир-Бек С.И. Критическое мышление: технология развития. – СПб.: Издательство «Скифия», «Альянс – Дельта», 2003.

3. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб., 1999.

4. Мередит К., Стил Дж. Л., Темпл Ч. Критическое мышление: углубленная методика. Пос. IV // Подготовлено в рамках проекта «Чтение и письмо для Критического мышления».– М.: Изд-во «ИОО», 1997. – 55 с.

5. Стил Дж.Л., Мередит К., Темпл Ч., Скотт У. Популяризация критического мышления. Пос. II. // Обучение чтению и письму в рамках проекта «Чтение и письмо для Критического мышления». – М.: Изд-во «ИОО», 1997. – 90 с.

6. Стил Дж.Л., Мередит К.С., Темпл Ч., Уолтер С. Основы критического мышления: междисциплинарная программа. Пос. 1. // Обучение чтению и письму в рамках проекта «Критическое мышление». – М.: Изд-во «ИОО», 1997. – 88 с.

УДК 378.011.3-051:75

Ольга Сова
(Київ, Україна)

ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА В ПРОЦЕСІ ПЛЕНЕРНОЇ ПРАКТИКИ

У статті проаналізовано причини неготовності студентів до застосування набутих теоретичних і практичних образотворчих знань, умінь та навичок у самостійній художньо-педагогічній діяльності. Обґрунтовано шляхи розв'язання даної проблеми в процесі організації пленерної практики майбутніх учителів образотворчого мистецтва у вищих навчальних закладах.

Ключові слова: *учитель образотворчого мистецтва, пленерна практика, живопис, пейзаж, підготовка художників.*

The article analyzes the reasons for unavailability students to use the acquired theoretical and practical knowledge of fine and skills in independent artistic and educational activities. The ways of solving this problem in the practice of plein-air future teachers of fine arts in higher education.

Keywords: *a teacher of fine arts, plein-air practice, painting, landscape, preparing artists.*

Реформування вищої освіти України спрямоване на оновлення змісту навчального процесу з урахуванням потреб і вимог суспільства. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті визначає важливою умовою модернізації освіти підготовку педагогічних працівників та їх професійне вдосконалення [2]. Сучасна мистецька освіта має базуватися на активному залученні до навчально-виховного процесу інноваційних технологій і сучасних методів навчання, що можуть значно підвищити ефективність засвоєння студентами знань і вмінь з фахових дисциплін, пробудити їх цікавість до творчих пошуків у науковій та педагогічній роботі, зумовити професійний та духовний розвиток особистості майбутнього вчителя мистецтва.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень останніх років [1, 4, 5, 7] дозволяє дійти висновку, що науковці акцентують проблему, що виникає вже на самому початку самостійної педагогічної діяльності вчителя. Маючи значний теоретичний багаж образотворчих знань та практичних умінь, студенти не уявляють, як їх застосовувати на практиці, тобто не відбувається перенесення знань, умінь та навичок у площину практичної діяльності.

У процесі навчально-виховної підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва у вищому навчальному закладі формування педагогічних умінь в основному відбувається в контексті дисциплін психолого-педагогічного спрямування та методики навчання фахового предмету, у той час спеціальні дисципліни викладаються поза їх методичного спрямування, що спричиняє в подальшій професійній роботі молодих фахівців цілий ряд серйозних проблем. Сучасні науковці звертають увагу на проблему необґрунтованого поділу навчальних годин між образотворчими та професійно-педагогічними дисциплінами. Згідно зі змістом «Галузевого стандарту вищої освіти» в більшості вищих навчальних закладів художньо-педагогічного спрямування переважають предмети академічного мистецького напряму: живопис, рисунок, композиція, історія мистецтва, кольорознавство тощо. Проте предметам методично-педагогічного спрямування відводиться набагато менше часу. На практиці це призводить до того, що більшість студентів, отримуючи базові художні вміння та навички, не можуть або не знають як передати їх своїм учням у процесі самостійної педагогічній діяльності.

Актуальність цього питання висвітлюється дослідником С. Коновець, яка зазначає, що «для ефективної діяльності вчителя образотворчого мистецтва важливо забезпечити

відповідність навчання до сучасних вимог, систематизовано, послідовно й якісно здійснювати підготовку студентів до передання майбутнім вихованцям того, чим вони володіють або мали б володіти самі» [1, с. 38]. На думку науковця, це зменшить кількість сумних прикладів, коли студенти, які отримали ґрунтовну підготовку, мали високі бали навчальної успішності, оволоділи значним теоретичним багажем знань, у практичній роботі не можуть розв'язати не тільки загальні навчально-виховні завдання, але й не готові якісно провести урок образотворчого мистецтва у загальноосвітніх навчальних закладах.

Підтримує цю думку художник-педагог О. Смірнова [5], яка зазначає, що у практиці вищих навчальних закладів педагогічного спрямування традиційно готують не стільки методично озброєних викладачів, скільки вчителів образотворчого мистецтва, які під час навчання засвоїли уміння і навички лише образотворчої діяльності. Нерідко у педагогічній підготовці студентів приділяється недостатньо уваги становленню компетентної особистості майбутнього вчителя, вивченню інноваційних технологій, вихованню художньо-педагогічного мислення. Дослідниця наголошує, що «недостатня фахова і психологічна підготовка не забезпечує неперервність професійного розвитку і самовдосконалення особистості вчителя, що суперечить принципам професійного становлення. Це призводить до того, що розвиток професійної культури майбутнього вчителя лише декларується у загальних положеннях, а у змісті програм і планів вищих навчальних закладів не відображається» [5, с. 17].

Аналіз наукового доробку дозволяє виявити, що дана проблема стосується не тільки вітчизняних вищих навчальних закладів. Російський дослідник М. Шабанов, окреслюючи особливості підготовки художників у педагогічних інститутах, зазначає, що «нерідко у практиці викладання спеціальних образотворчих дисциплін існує думка, що основне завдання педагога – навчити студента гарно малювати, а знання та вміння професійно-педагогічного спрямування він отримає на заняттях з методики викладання образотворчого мистецтва та під час педагогічної практики. Зазначена тенденція, виокремлення художніх дисциплін у групу професійно головних, призводить до усунення з процесу викладання навчально-теоретичного осмислення завдання, що руйнує цілісність у вивченні предмета, призводить до відриву художньої підготовки майбутніх учителів від педагогічної, теоретичної підготовки студентів – від практичної» [7, с. 88].

Розв'язання цієї проблеми становить основну ***мету*** даної статті, якою визначено обґрунтування необхідності з першого курсу паралельно формувати у студентів художньо-педагогічних вищих навчальних закладів художні та педагогічні вміння, які необхідні майбутньому фахівцю в подальшій професійній роботі.

У системі фахової підготовки майбутніх учителів-образотворців особливе місце посідає навчально-творча пленерна практика, що проходить у природних умовах, у відкритому середовищі. Працюючи на пленері, студенти отримують досвід позааудиторної художньої роботи, інтеграції образотворчих знань, реалізації міжпредметних зв'язків у вивченні спеціальних дисциплін, удосконалюють технологічні уміння і навички роботи з простором, об'ємом, формою, колоритом у різних умовах пейзажного довкілля. Важливим аспектом набуття цього специфічного досвіду є здатність студентів до самостійної творчої діяльності, розвиток їх творчого потенціалу та особистісного професійного становлення, самовдосконалення як майбутніх педагогів.

Пленер (від франц. «en plein air» – на свіжому повітрі) – робота художника на відкритому повітрі, під час якої вивчаються враження від світлоповітряних ефектів у пейзажі, натюрморті поза межами майстерні. Термін «пленер» також застосовують для визначення правдивого зображення у живопису колірного розмаїття натури, в умовах відкритого природного довкілля за активної участі світла та повітря.

Робота на пленері, як зазначає заслужений діяч мистецтв України В. Чурсіна, – це сумісна діяльність та навчання гурту художників, що проходить в атмосфері вільної співпраці. «Вона передбачає свою систему мислення, яка акцентує почуття і

характеризується орієнтацією на мистецьку якість, неповторність вибору мотиву, виявленням авторської індивідуальності» [6, с. 150].

Навчально-творча пленерна практика є однією з найважливіших складових освітнього процесу художньо-педагогічних вищих навчальних закладів з підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва до професійної діяльності. Вагомість її визначається не лише взаємозв'язком та доповненням основних фахових дисциплін, таких як живопис, рисунок, композиція та кольорознавство, але й поглибленням набутих педагогічних та образотворчих знань і вмінь, отриманням специфічного художнього досвіду та естетичного задоволення від прямого спілкування з навколишнім світом. На відміну від аудиторних навчальних завдань робота на пленері дає можливість відчути та практично засвоїти різноманіття природних колірних і тонових співвідношень, навчитися передавати глибину простору за законами лінійної та повітряної перспективи.

Система завдань з пленеру має бути побудована таким чином, що дає можливість студентам з різним ступенем художньої підготовки отримати необхідний образотворчий фаховий досвід. Завдання побудовані за принципом «від простого до складного», що дає змогу поступово ускладнювати теми і об'єкти для зображення, уможливлює зображення максимальної кількості різноманітних об'єктів довкілля, типів пейзажів, станів природи у різні пори доби та року. Система пленерних завдань передбачає освоєння роботи різноманітними художніми матеріалами та техніками, орієнтуючись на ті матеріали, якими працюють студенти під час аудиторних занять на певному курсі (послідовно акварель, гуаш, олія), що дає змогу закріпити та розширити набуті образотворчі уміння та навички.

Початкові знання, вміння та навички студенти мають отримувати в процесі викладання фахових образотворчих дисциплін та на навчальній пленерній практиці, але цей навчальний процес, на нашу думку, повинен мати чітку професійну направленість. Побудова занять має відбуватися таким чином, щоб трансформувати цікавість до предмета у готовність навчатися та можливість передавати учням отримані знання, вміння та навички у подальшій самостійній діяльності. Ми вважаємо, що організація та проведення занять на пленері мають забезпечити паралельне засвоєння як художньо-практичних так і методично-педагогічних знань, умінь та навичок, без оволодіння якими майбутній учитель образотворчого мистецтва не зможе ефективно виконувати свої професійні обов'язки, «без цього педагогічна освіта перестає бути професійною та викликає сумнів необхідність наявності спеціалізованих навчальних закладів, які готують учителів» [4, с. 326].

Як зазначено в освітньо-професійній програмі за напрямом 023 "Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво і реставрація" метою фахової підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва є формування готовності студентів до здійснення навчального процесу, їхньої підтримки на шляху мистецького самовизначення, стимулювання до творчої самореалізації та саморозвитку.

Для реалізації окресленої мети передбачається реалізація наступного комплексу завдань:

– формування цілісної, соціально необхідної системи знань з теорії та практики образотворчого мистецтва;

– формування ціннісних мистецьких орієнтацій, образотворчих умінь та навичок, художньо-педагогічної активності студентів;

– формування специфічного мистецького-педагогічного досвіду образотворчої діяльності майбутніх учителів, орієнтованої на забезпечення їхнього продуктивного входження в соціальну та освітню практику [3, с. 7]

Для ефективного навчання майбутніх учителів образотворчого мистецтва та паралельного розвитку художньо-педагогічних умінь та засвоєння відповідних знань вважаємо необхідним під час викладання спеціальних художніх дисциплін зміщувати акцент на професійно-педагогічну діяльність. Під час проведення навчально-творчої пленерної практики це тим більш актуально, оскільки робота здійснюється в невимушеній творчій атмосфері, в тісній співпраці з викладачем-методистом, якому слід не тільки консультувати

та направляти студентів у художніх питаннях, а й сприяти формуванню їхніх методичних умінь.

Для отримання студентами під час проходження пленерної практики паралельно й педагогічного досвіду, вважаємо доречним застосування наступних методів і прийомів:

– обговорення студентами перед початком роботи методично грамотної послідовності виконання навчального завдання (а саме – вибір зображуваного мотиву, обґрунтування розмірів, форми та орієнтації формату, обумовлення вибору точки зору та лінії горизонту, компонування, тональне і колірне вирішення тощо);

– долучення студентів під час роботи на пленері до консультування інших студентів на всіх етапах виконання завдання;

– проведення групових обговорень виконаних робіт у кінці занять з виявленням загальної та індивідуальної тенденції творчого росту та розвитку;

– виявлення помилок у роботах, пошук причин цих помилок, шляхів їх вирішення та уникнення в майбутньому.

Застосування на практиці окреслених методів та прийомів привчає студентів до аналітичної спрямованості в роботі, позитивно впливає на науково-пошукову діяльність, збагачує власний педагогічний досвід.

Однією зі складових частин фахової підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва до педагогічної діяльності є розробка навчально-методичних комплексів. На нашу думку, доцільно долучити до переліку пленерних завдань створення студентами методичних таблиць поетапного виконання робіт. Таким чином студенти створюють самостійний методичний матеріал, який зможуть на старших курсах використовувати в процесі педагогічної практики у школі, на уроках образотворчого мистецтва, у позашкільних навчальних закладах, а також у своїй професійній роботі після закінчення вищого навчального закладу.

У процесі підготовки навчально-методичного комплексу студенти мають враховувати всі стадії грамотного виконання роботи (компонування, лінійно-конструктивне вирішення, виявлення тонових і колірних співвідношень, завершення та узагальнення). Чітке дотримання стадійності виконання навчальних завдань дає позитивний результат і в умовах роботи студентів на пленері. Твори майбутніх учителів стають більш професійними та довершеними.

Ми розуміємо, що в процесі роботи на навчально-творчій пленерній практиці неможливо здійснити формування всіх груп педагогічних та художніх умінь, але в цілому вона сприяє інтеграції дисциплін художнього та загальнопедагогічного циклу.

Вважаємо, що після проходження передбачуваного навчальним планом чотирьохрічного освітнього циклу пленерної практики у доцільно організованих умовах обов'язкового виконання всіх навчально-методичних завдань для отримання художньо-педагогічного досвіду студенти повинні вміти:

- застосовувати теоретичні знання під час виконання пленерних етюдів, замальовок, пейзажних творчих композицій;
- володіти різними образотворчими техніками, засобами та матеріалами;
- виконувати педагогічну діяльність під час проходження педагогічної практики, застосовуючи педагогічні (дидактичні, аналітичні, гностичні, проектувальні, методичні, комунікативні, конкретно-предметні, організаційні, дослідницькі), художні (сприймально-естетичні, композиційні, конструктивні, зображувальні, технічні) та творчі (пошуково-аналітичні, художньо-образні, імпровізаційні) вміння;
- використовувати різні форми, методи та прийоми навчання на пленерних заняттях з учнями позашкільних навчальних закладів;
- розвивати художньо-творчі здібності вихованців;
- розширювати знання учнів з історії образотворчого мистецтва;

- формувати у вихованців естетичне ставлення до образотворчого мистецтва та смак;
- навчати учнів самостійному аналізу, судженню та оцінці творів мистецтва.

Отже, в процесі роботи на навчально-творчій пленерній практиці студенти удосконалюють свою фахову художньо-педагогічну майстерность, опановують різні художні техніки і матеріали, розширюють власний художній досвід. Завдяки пленерній практиці обов'язковий мінімум програмних завдань з образотворчих дисциплін доповнюється короткотривалими зарисовками, начерками та етюдами, а також навчально-методичними комплексами, які можна застосовувати під час педагогічних практик у школі та в подальшій педагогічній діяльності, чим визначається евристична цінність пленерної практики як обов'язкової ланки в формуванні професійної компетентності майбутнього учителя образотворчого мистецтва.

Наведений вище аналіз підтверджує актуальність художньо-педагогічної підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва в процесі пленерної практики. Окреслена проблема потребує особливої уваги з боку художників-педагогів, постійного вдосконалення та розробки нових підручників і методичних посібників, рекомендацій, навчально-методичних комплексів. Ефективність художньо-педагогічної підготовки майбутніх учителів у процесі пленерної практики забезпечується такими педагогічними умовами:

- чітке окреслення вимог до виконання пленерних робіт;
- зміщення акценту на майбутню професійно-педагогічну діяльність студентів;
- обов'язковість виконання навчально-методичних комплексів з технологічними картами методично грамотної послідовності виконання художніх завдань;
- мотивування студентів до самостійної творчої діяльності;
- підтримання творчої атмосфери під час виїзних занять.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Коновець, С.К. Особливості професійної підготовки вчителів образотворчого мистецтва у вищих навчальних закладах / С.К. Коновець // Вісник Львівської національної академії мистецтв: Львів. нац. акад. мистецтв. – Львів: Вид-во ЛНАМ, 2011 – Вип. 22. – С. 36-47.

2. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Освіта. – 2002. – №26. – С.2-4.

3. Образотворче мистецтво: освітньо-професійний комплекс: галузь знань 0202 – Мистецтво, напрям підготовки 020205 – Образотворче мистецтво*, освітньо-кваліфікаційний рівень – 6.020205 «Бакалавр мистецтва»: Посібник / Упоряд.: О.Л. Шевнюк, Л.В. Плазовська, О.І. Бараболя / За ред. доктора пед. наук, проф. В.І. Бондаря. – К.: НПУ, 2012. – 421 с.

4. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии. – Питер, 2002. – 720 с.

5. Смірнова, О.О. Методика формування художньо-педагогічної компетентності майбутніх учителів образотворчого мистецтва в процесі навчання декоративно-прикладного мистецтва [Текст] : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / О. О. Смірнова ; керівник роботи О. Л. Шевнюк ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2010. – 200 с.

6. Чурсіна, В.І. Робота на пленері. Проблеми теорії і творчої практики / В.І. Чурсіна // Мистецтвознавчі та культурні аспекти дизайну. – Харків: ХДАДМ, 2011. – Вип. 5 – С. 149-152.

7. Шабанов, Н.К. Особенности подготовки учителя изобразительного искусства в педагогическом ВУЗе. – Курск: Изд-во Курск, гос. пед. институт, 1994. – 166 с.

Нигора Ташланова
(Фергана, Узбекистан)

ИНТЕРАКТИВНЫЕ ПРИЁМЫ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА УРОКАХ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

В технологии развития критического мышления через чтение и письмо синтезированы идеи и методы отечественных технологий, коллективных и групповых способов обучения, а также сотрудничества, развивающего обучения; она является общепедагогической, над предметной.

Технология развития критического мышления представляет собой целостную систему, формирующую навыки работы с информацией в процессе чтения и письма. Критическое мышление – это один из видов интеллектуальной деятельности человека, который характеризуется высоким уровнем восприятия, понимания, объективности подхода к окружающему его информационному полю.

При разработке активных методов критического мышления в работе обосновывается, что такое критическое мышление.

Мышление – это процесс, сходный с чтением, письмом, говорением и слушанием. Это активный, координированный комплексный процесс, который включает в себя мышление о чём-то подлинном.

Мышление – это навык, который можно научиться в условиях оторванности от общего контекста школьной программы или повседневной жизни.

Критическое мышление помогает учащимся :

- Выделять причинно-следственные связи;
- Рассматривать новые идеи и знания в контексте уже имеющихся;
- Отвергать ненужную или неверную информацию;
- понимать, как различные части информации связаны между собой;
- выделять ошибки в рассуждениях;
- делать вывод о том, чьи конкретно ценностные ориентации, интересы, идейные установки отражают текст или говорящий человек;
- избегать категоричности в утверждениях;
- быть честным в своих рассуждениях;
- определять ложные стереотипы, ведущие к неправильным выводам;
- выявлять предвзятое отношение, мнение и суждение;
- уметь отличать факт, который всегда можно проверить, от предположения и личного мнения;
- подвергать сомнению логическую непоследовательность устной или письменной речи;
- отделять главное от существенного в тексте или в речи и уметь акцентировать на первом.

Выделяют несколько этапов работы с технологией критического мышления:

1) Вызов. Пробуждение имеющихся знаний, интереса к полученной информации, актуализация жизненного опыта. Другими словами «создание мотива к обучению».

2) Осмысление содержания. Получение новой информации, её связь с ранее изученным материалом.

3) Рефлексия. Обобщение изученного материала, определение дальнейших целей по данной теме.

На разных стадиях можно использовать следующие приёмы и интерактивные методы:

Кластеры.

Выделение смысловых единиц текста и графическое оформление в определенном порядке развивать навыки пересказа.

Инсерт.

Во время чтения текста необходимо делать на полях пометки, а после прочтения текста, заполнить таблицу, где значки станут заголовками граф таблицы. В таблицу кратко заносятся сведения из текста.

Эффективная лекция.

Материал лекции делится на смысловые единицы, передача каждой из них строится в технологическом цикле «вызов–осмысление–рефлексия». Для организации деятельности используется приём «Бортовой журнал».

Дерево предсказаний.

Этот приём помогает строить предположения по поводу развития сюжетной линии в рассказе, повести.

Дневники и бортовые журналы.

Графические формы организации материала могут стать ведущим приёмом на смысловой стадии. Бортовые журналы – обобщающее название различных приемов обучающего письма, согласно которым учащиеся во время изучения темы записывают свои мысли.

Толстые и тонкие вопросы.

Таблица «Толстых» и «Тонких» вопросов может быть использована на любой из трех фаз урока: на стадии вызова – это вопросы до изучения темы, на стадии осмысления – способ активной фиксации вопросов походу чтения, слушания, при размышлении – демонстрация понимания пройденного.

Таблицы.

Существует множество способов графической организации материала. Среди них самым и распространенными являются таблицы. Рассмотрим несколько табличных форм. Это концептуальная таблица, сводная таблица, таблица-синтез, таблица ЗХУ, таблица «Что? Где? Когда? Почему?».

Чтение со становками.

Работа с художественными текстами. Особенности художественных текстов и возможности работы с ними.

Работа в группах.

Ученик усваивает быстро и качественно лишь то, что тут же после получения новой информации применяет на деле или передает другим. Целью приёма «Зигзаг» является изучение и систематизация большого по объему материала, на текстах меньшего объема применяется приём «Зигзаг-2» (автор Славин), игра «Как вы думаете?» – игра с карточками для группы из 4–6 человек.

Дискуссии.

Это технологии, которые вырабатывают у учащихся опыт совместной деятельности. Дискуссия «совместный поиск» затрагивает один из аспектов текста, то «Перекрестная дискуссия» позволяет увидеть текст в целом, его идею, проблемы.

Письмо.

Прием, позволяющий высказать свою точку зрения на человека–«Очерк на основе интервью», создание «личностного» текста. Формы письменной рефлексии: Синквейн, Эссе.

Приёмы проведения рефлексии.

Устная форма. «Двухрядный круглый стол» имеет своей целью обмен мнениями по наиболее актуальной проблеме для участников. Письменная форма - Портфолио

Стратегия «Fishbone».

Модель постановки и решения проблемы, позволяет описать и попытаться решить целый круг проблем.

Стратегия «РАФТ».

Социо-игровое задание: Р(оль) А (удитория) Ф(орма) Т(ема).

Стратегия «6 шляп мышления».

Коротко о методе «Шесть шляп мышления» Эдварда Де Боно.

Де Боно предложил решать задачи с помощью метода избирательного рассмотрения проблемы с различных углов зрения, разделив все мыслительные процессы, которые происходят в голове человека, на шесть типов. Чтобы методика лучше запоминалась, автор решил связать типы мышления с цветными шляпами.

Словосочетание «надеть чью-либо шляпу» означает заниматься конкретной деятельностью. Человек, мысленно надевая шляпу определенного цвета, выбирает в данный момент тип мышления, который с ней ассоциируется. Естественно, никаких шляп в реальности иметь не нужно–человек лишь виртуально надевает головной убор того цвета, который лучше всего подходит на данной стадии решения задачи.

В методе шести шляп мышление делится на шесть различных режимов, каждый из которых представлен шляпой своего цвета.

В методе шести шляп мышление делится на шесть различных режимов, каждый из которых представлен шляпой своего цвета.

Красная Шляпа. Эмоции. Интуиция, чувства и предчувствия. Не требуется давать обоснование чувствам. Какие у меня поэтому поводу возникают чувства?

Желтая Шляпа. Преимущества. Почему это стоит сделать? Каковы преимущества? Почему это можно сделать? Почему это сработает?

Черная Шляпа. Осторожность. Суждение. Оценка. Правдали это? Сработает ли это? В чем недостатки? Что здесь неправильно?

Зеленая Шляпа. Творчество. Различные идеи. Новые идеи. Предложения. Каковы некоторые из возможных решений и действий? Каковы альтернативы?

Белая Шляпа. Информация. Вопросы. Какой мы обладаем информацией? Какая нам нужна информация?

Синяя Шляпа. Организация мышления. Мышление о мышлении. Чего мы достигли? Что нужно сделать дальше?

Каждая используемая технология подходит для изучения иностранных языков, не противоречит зарубежной и отечественной методике, позволяет расширить кругозор учащихся и воспитывать толерантность к многообразию точек зрения готовит их к дальнейшей интеллектуальной деятельности, помимо развития творческих способностей обучаемых, решать попутно традиционные задачи: определять уровень усвоения конкретного программного материала, выявлять пробелы в развитии речевых навыков, работают интуиция, воображение и фантазия. Создается ситуация, которая подталкивает к интеграции имеющихся знаний, применению их на практике, соотнесению со своим жизненным опытом.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА:

1. Каримов И.А. Баркамол авлод орзуси. – Т.: Ўзбекистон, 1999. – С. 143.
2. Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғрисида” ги қонун. – Т.: Ўзбекистон, 1997.
3. Ферберман Б.Л. Прогрессивные педагогические технологии. – Т., 1999.
4. Ферберман Б., Мусина Р., Джумабаева Ф Современные методы преподавания в вузах (Учебное пособие). – Т., 2001.
5. Утёмов В. В., Зиновкина М. М., Горев П. М. Педагогика креативности: Прикладной курс научного творчества: Учебное пособие. – Киров: АНОО «Межрегиональный ЦИТО», 2013. – 212 с.

УДК 371.15

Юнна Тисячна
(Харків, Україна)

ВНУТРІШНЄ РЕЙТИНГОВЕ ОЦІНЮВАННЯ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ

Розглянуто внутрішнє рейтингове оцінювання вищого навчального закладу як інструмент забезпечення його стратегічного розвитку, визначено місце рейтингового оцінювання вищого навчального закладу в системі функцій його менеджменту.

***Ключові слова**: рейтинг, рейтингове оцінювання, інструмент управління, функції управління, стратегічний розвиток, вищий навчальний заклад*

It is considered the internal rating assessment of higher education as a tool to ensure its strategic development, it is identified the place of the rating evaluation of the university system of its management functions.

***Keywords**: rating, rating assessment, management tools, management, strategic development, higher education institution*

Важливою складовою управління вищим навчальним закладом (ВНЗ) є постійний моніторинг його діяльності з метою визначення напрямів його подальшого розвитку відповідно до стратегії розвитку із врахуванням змін зовнішнього та внутрішнього середовища. В умовах жорсткої конкуренції на ринку освітніх послуг особливо актуальним стає реалізація стратегічного завдання щодо забезпечення позиціонування університету у світовому освітньому просторі на основі формування його достойного іміджу (бренда), міжнародної репутації, реалізації Єдиної кредитно-трансферної системи, конкурентних переваг у науковій сфері, висвітлення результатів наукової та науково-дослідної діяльності у світовому просторі [1]. Одним з інструментів забезпечення стратегічного розвитку ВНЗ є внутрішнє рейтингове оцінювання.

Застосування рейтингів в управлінському процесі дозволяє визначити результативність діяльності окремого ВНЗ на основі оцінки його структурних підрозділів (кафедр, факультетів) та науково-педагогічних працівників (НПП), визначити їх вклад у загальний результат. За допомогою рейтингів можна не тільки оцінювати поточний та майбутній стан будь-якої системи, а й відбирати різноманітні варіанти рішень (альтернативи), які забезпечують перехід цих систем від одного стану до іншого [2]. В. В. Вітлінський [3, с. 188] зазначає, що рейтинг є втіленням такої функції управління, як аналіз у його чистому вигляді, тобто «аналіз високого рівня». У роботі Л. В. Дуканіча, О.С. Тимченко [2, с. 84] рейтингове управління виступає процесом прийняття рішень, який базується на використанні рейтингів під час реалізації всіх стадій процесу управління: прогнозування, планування, аналізу, регулювання та контролю.

Внутрішнє рейтингове управління – це процес комплексної оцінки структурних підрозділів ВНЗ та його НПП, результати якого призначені для організації й планування діяльності структурних підрозділів; оцінки діяльності ВНЗ в цілому; створення ефективної кадрової політики й мотиваційної системи [4].

Застосування рейтингового оцінювання в межах управління ВНЗ дозволяє забезпечити:

прозорість через порівняння варіантів за єдиною технологічною схемою;

швидку та економічно вигідну реалізацію управлінських функцій;

підвищення надійності процесу управління на основі прийняття рішень через систематизацію та скорочення обсягу вхідної інформації;

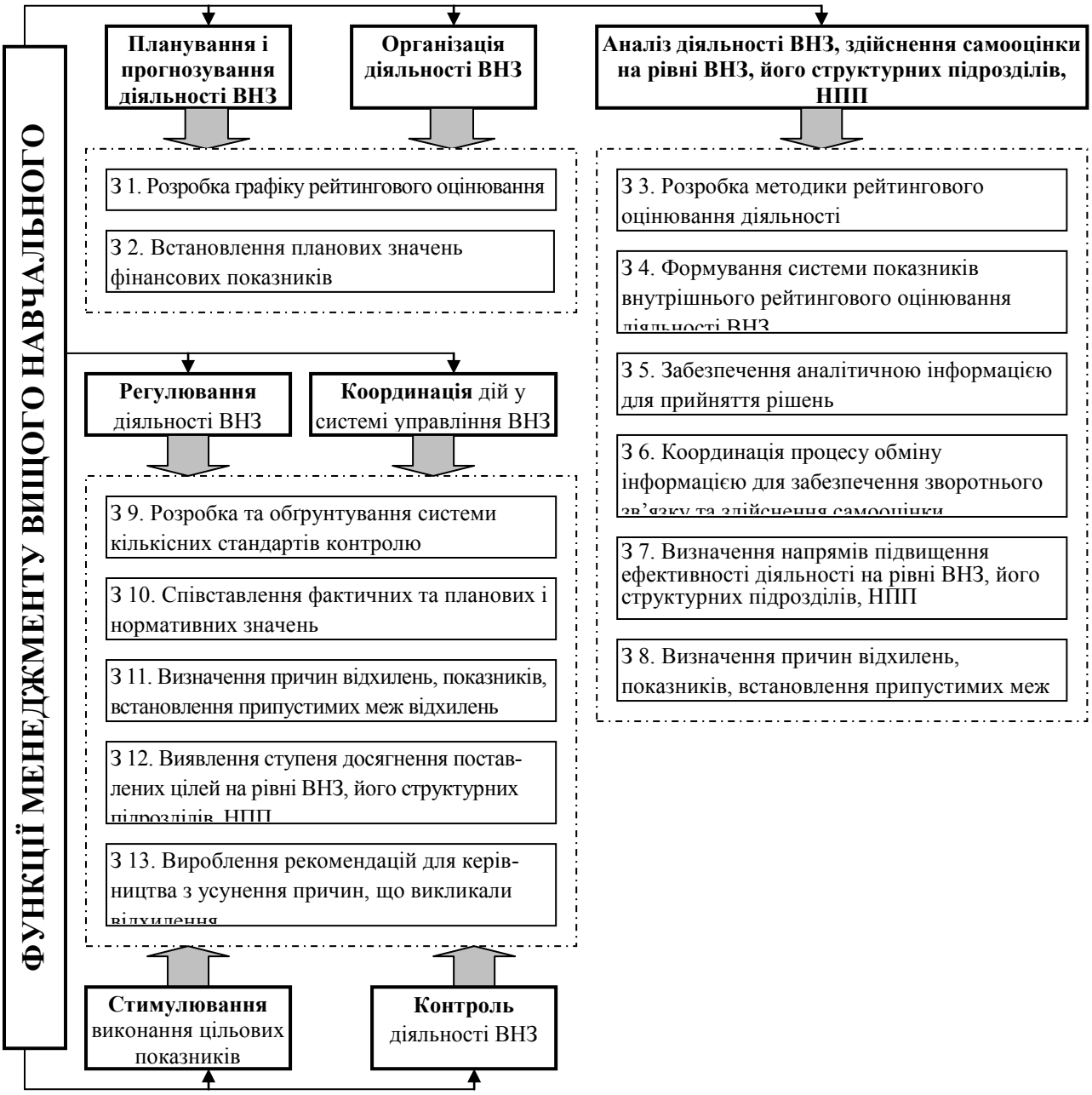
конструктивну можливість комплексної оцінки діяльності ВНЗ на основі оцінки його структурних підрозділів НПП;

врахування інтересів та вимог усіх залучених осіб;

підвищення мотивація НПП через інструменти заохочування після результатів рейтингування.

Рейтингове управління ВНЗ здійснюється в межах комплексу функцій його менеджменту (рис. 1).

При плануванні й прогнозуванні рейтинг структурних підрозділів ВНЗ та його НПП може стати основою для планування за напрямами: педагогічна діяльність, науково-методична робота, організаційна робота та ін.

Умовні позначення: З – управлінське завдання рейтингового оцінювання ВНЗ

Рис. 1. Місце рейтингового оцінювання ВНЗ в системі функцій його менеджменту (складено автором на основі [5, с. 111])

У процесі реалізації функції аналізу внутрішній рейтинг дозволяє оцінити показники структурних підрозділів ВНЗ та його НПП, зкоординувати обмін інформацією для

забезпечення зворотнього зв'язку та здійснення самооцінки, визначити напрями підвищення ефективності діяльності ВНЗ через підвищення ефективності його структурними підрозділи та НПП.

Функція регулювання діяльності ВНЗ реалізується через регулювання структурних підрозділів ВНЗ та його НПП із урахуванням ступеня досягнення поставлених цілей перед ними цілей.

При стимулюванні виконання встановлених цільових показників може бути використаний внутрішній рейтинг структурних підрозділів ВНЗ та його НПП з метою спонукання співробітників до більш ефективної праці.

Функція контролю реалізується через визначення динаміки рейтингових оцінок попередніх років зі звітними та фактичних із запланованими.

Таким чином, розглянуто внутрішнє рейтингове оцінювання вищого навчального закладу як інструмент забезпечення його стратегічного розвитку, визначено місце рейтингового оцінювання вищого навчального закладу в системі функцій його менеджменту, що характеризує цей інструмент як універсальний, доцільний для застосування в управління ВНЗ.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Пономаренко В. С. Стратегічний план розвитку Харківського національного економічного університету на 2013 – 2020 роки / В. С. Пономаренко, Г. А. Полякова, О. В. Писарчук, Г. В. Білоконенко ; наукове керівництво докт. екон. наук, професора Пономаренка В. С. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. – 48 с.

2. Дуканич Л. В. Рейтинговое управление экономическими системами и процесами: концепція и некоторые результаты применения / Л. В. Дуканич, А. С. Тимченко // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2005. – Т. 3. – № 3. – С. 83–91.

3. Вітлінський В. В. Моделювання економіки : навч. посіб. – 2-ге вид., без змін / В.В. Вітлінський. –К.: КНЕУ, 2007. – 408 с.

4. Афанасенко М. В. Аспекти рейтингового управління діяльністю банків / М. В. Афанасенко // Сучасні проблеми фінансового моніторингу : збірник матеріалів Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції (2 червня 2011 р.). – Х. : ХНЕУ, АдвА, 2011. – С. 20–22.

5. Чмутова І. М. Сучасні технології фінансового менеджменту банку: методологія формування на стадіях життєвого циклу : монографія / І. М. Чмутова. – Х. : ФОП Лібуркіна Л. М., 2015. – 468 с.

Иқболжон Тўрақулов
(Фарғона, Ўзбекистон)

BOSHLANG`ICH TA`LIMDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR

Bugungi kunda, globallashuv sharoitida o`sib, ulg`ayib kelayotgan yosh-avlodni har tomonlama yetuk, yurtimiz uchun kerakli inson qilib ulg`aytirish, yuksak intelektual salohiyatga ega, ma`naviy jihatdan barkamol qilib tarbiyalash biz pedagoglarning oldimizda turgan muhim vazifadir. Hozirgi zamon o`qituvchisi ta`lim maqsadlarini amalga oshirishda o`quvchilarning pedagogik-psixologik tabiatiga e`tiborini qaratishi va ta`lim jarayoniga innovatsiyani olib kirishi, hamkorlik asosidagi baxs-munozaraga imkon yaratishi, ulardagi iroda mustahkamligini, muomala madaniyatni, iste`dodini tarbiyalashi lozim. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar nazariyasini shakllantirish va undan foydalanish mexanizmini bilish ta'lim jarayonini rivojlantirish va boshqarishning eng samarali shakl va metodlarini aniqlash imkonini beradiki, buni nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyati ham

beqiyosdir. Xususan, boshlang`ich sinf darslarida qo`llanilayotgan ilg`or pedtexnologiyalar o`quvchi shaxsiga har tomonlama ta`sir o`tkazmoqda. Ularning bir necha turlari mavjud bo`lib, ularning deyarli barchasi o`quvchilarni hamjihat bo`lib ishlashga, mustaqil va mantiqiy fikrlashga, faol harakatga undaydi. Ba`zan shunday holatlar ham ro`y beradiki, o`quvchilarda mavzuga umuman qiziqish ko`rinmaydi. O`qituvchi o`quvchilarni darsga jalb etish uchun interaktiv usullardan foydalanishi maqsadga muvofiqdir. Ana shu qo`llanayotgan usullar yangi mavzuni ma`no-mohiyatiga yana ham yaqinroq bo`lsa, o`quvchilarda mavzuga nisbatan qiziqish uyg`onadi. Yangi mavzuni tushuntirishda yoki o`tgan darsni mustahkamlash jarayonlarida esa o`qituvchi o`quvchilarga birdek ta`sir o`tkazishi ham mumkin. Vaqtni to`g`ri taqsimlagan holda darsda bir yoki bir necha innovatsion texnologiyalarga murojaat qilish darsda ijobiy samaraga erishishga imkon yaratadi. Misol uchun quyida keltirilgan "Rolli o`yinlar metodi" boshlang`ich sinflarda o`qish darsalarini qiziqarli o`tishini ta`minlar ekan shu bilan birgalikda yaxshi kayfiyat baxsh etadi. "Rolli o`yinlar metodi"ning ma`no-mohiyati shundan iboratki, unda o`quvchilar boshqa kishining roliga kirib, uning "ichida" harakat qiladilar. O`yinda asosan o`quvchilarga tugallanmagan vaziyatlar beriladi. Ular qaror qabul qilishlari, munozarali holatlarni bartaraf etishlari yoki taklif etilgan vaziyatlarni nihoyasiga yetkazishlari kerak bo`ladi. Rolli o`yinlar o`quvchilarda boshqalarni tushunish, ularga xayrixohlik qilish ko`nikmalarini rivojlantiradi. Boshqalar rolini o`ynash orqali, o`zgalarning o`y-hayollarini tushunish oson bo`ladi. Rolli o`yinlar o`quvchilarga turli vaziyatlarda o`zini tuta bilishning modellarini berishi mumkin.

Darslarda rolli o`yinlarni qo`llash quyidagi bosqichlarni o`z ichiga oladi:

1. *O`yinli vaziyatni tanlash***.** Rolli o`yinlar uchun ko`plab materiallar mavjud. Ular individual qiyinchiliklarni va muammoni hal qilish vaziyatlarini (masalan, o`qish darslaridagi turli hikoya-ertaklar, rivoyatlar, davomi yo`q matnlar) o`z ichiga oladi. O`yinlar maxsus savollar yoki muammolarni hal etishda qo`llanilishi mumkin. Darslikdagi yoki qo`shimcha adabiyotlardagi o`zlashtirilishi kerak bo`lgan hikoya yoki obrazga kirisha oladigan rivoyatlar berilgan bo`lsin. O`qituvchi "kichik aktiyor"ga nisbatan "sen qanday yo`l tutgan bo`lar eding" va boshqa savollar bilan murojaat qilishi mumkin. Va nihoyat, o`yin jarayonida o`quvchilarda intervyu olish, muzokara olib boorish, tadqiqot olib borish va qaror qabul qilish, o`zini himoya qilish ko`nikmalari rivojlanadi.

2. *Tayyorlash.* O`quvchilar vaziyat yoki muammo bilan tanishadilar va ular o`rtasida rollar taqsimlanadi.

3. *Ishtirokchilarni tanlash.* O`qituvchi rolga o`quvchilarni o`zi tanlashi, guruhda o`zlari taqsimlashlariga imkon berishi yoki xohlovchilarni taklif etishi mumkin. Rolli o`yinlarda ishtirok etmayotgan o`quvchilar kuzatuvchi bo`lishlari yoki boshqa rolni o`ynashlari mumkin.

4. *O`yinni o`tkazish.*O`quvchilar o`yin doirasida o`zlarini qanday tutish usulini o`zlari tanlaydilar. Bunda, albatta, berilgan vaziyatga tushganda inson o`zini qanday tutishi asos qilib olinadi. O`yinni borishiga o`qituvchi aralashmasligi lozim.

5. *Muhokama.* O`yin muhokama qilinishi va baholanishi kerak. Ishtirokchilar va kuzatuvchilar o`yinda bo`lib o`tgan voqealarni va bu voqealar nima uchun ro`y berganligini muhokama qilish va tahlil etish imkoniyatlariga ega bo`lishlari lozim. Muhokama uchun quyidagi savollarni berish mumkin: "Siz nimalar o`rgandingiz? O`yin bo`yicha va har bir rol bo`yicha nimalarni his etayapsiz? O`yin hayotda ro`y beradigan vaziyatga nimasi bilan o`xshaydi va nimasi bilan farq qiladi? Qo`yilgan masala hal etildimi? Agar boshqacha o`ynalganda nima bo`lar edi" Xulosa qilib aytganda, ta`lim-tarbiya jarayonidagi izchillik qo`yilgan aniq maqsadlarga erishuvda muhim ahamiyatga ega bo`lib, o`qituvchidan yuksak mahorat va kasbiga fidoiylikni talab etadi. Faoliyati davomida o`qituvchi yuqorida keltirilgan innovatsion jarayonlarni tatbiq etar ekan, o`quv mashg`ulotlarda a`lo natijalarga erishishi shubhasizdir. O'quvchilarning o'quv faoliyati shaxsiy mohiyat sifatida qabul qilinadigan o'quv maqsadlariga ongli ravishda qaratilgan bo'lishi lozim. D.B.Elkonin ta'kidlaydiki, o'quv faoliyati eng avvalo Shunday faoliyatki, uning natijasida o'quvchining o'zida o'zgarish yuz beradi. Bu faoliyat o'z holicha o'zgarishdir. Uning mahsuli, sub'ektning o'zida yuz bergan o'zgarishlardir.

УДК 371.302.4

Дилдора Хайдарова
(Фергана, Узбекистан)

ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА В ШКОЛЕ

В этой статье рассматриваются проблемы обучения немецкого языка в школе и методы обучения с помощью интерактивных технологий в преподавании.

Ключевые слова: *технология, педагогика, общество, специалисты, ученики, инновации, образование, обучение, методы, преподаватель, время, обучение, компьютер и интернет.*

This article discusses the problem of teaching the German language in schools and teaching methods with interactive technologies in teaching.

Keywords: *technology, education, society, experts, students, innovation, education, training, methods, teacher, time, training, computer and internet.*

Изменения, произошедшие в системе образования за последние годы, привели к переосмыслению методов и технологий обучения иностранным языкам. В связи с этим педагогический процесс обучения немецкому языку должен соответствовать требованиям законам об образования, который был принят в 1997 году. В новых стандартах в преподавании иностранных языков, не ставится единых комплексных, сложных задач по изучению теоретических основ языка, глубинных основ грамматики. Основной акцент делается на развитие коммуникаций, на умение учащихся установить контакт для общения с другими людьми, на овладение языком в процессе общения, умение анализировать свои действия и слова, развитие кругозора для умения заинтересовать собеседника или слушателя, а также на развитие логики для грамотного и последовательного изложения мысли.

На мой взгляд, задача учителя иностранного языка состоит в том, чтобы:

- создать условия практического овладения языком для каждого учащегося, выбрать такие методы обучения, которые позволили бы каждому ученику проявить свою активность, свое творчество;
- активизировать познавательную деятельность учащегося в процессе обучения иностранному языку.

Из существующих на современном этапе хорошо зарекомендовавших себя методик и технологий мне как учителю немецкого языка особенно близки и интересны следующие:

1. Информационно-коммуникационная технология обучения
2. Технология проблемного обучения
3. Метод проектов.
4. Игровая технология.

1. Информационно-коммуникационная технология обучения

На современном этапе преподавания иностранного языка в связи с всеобщей компьютеризацией учителю необходимо мыслить по-новому. Моделируя и проектируя свою педагогическую деятельность, он должен активно внедрять новые информационные технологии.

Компьютерные технологии уже прочно вошли в нашу жизнь и широко используются для обучения в школах. Все больше преподавателей признают огромные возможности компьютера и перспективность его использования как средства обучения.

Компьютерное обучение несет в себе огромный мотивационный материал и открывает большие возможности. На мой взгляд, активное и эффективное внедрение ИКТ в процесс обучения позволяет учителю успешнее работать над развитием и совершенствованием навыков иноязычной устной и письменной речи у учащихся, повысить мотивацию и познавательную активность за счет разнообразия форм работы.

Преимущества использования ИКТ:

- индивидуализация обучения;
- интенсификация самостоятельной работы учащихся;
- рост объема выполненных на уроке заданий;
- возможность получения различного рода материалов через сеть Интернет и использование специальных дисков;
- повышение познавательной активности и мотивации усвоения знаний за счет разнообразия форм работы, возможности включения игрового момента: решишь верно примеры – откроешь картинку, вставишь правильно все буквы – продвинешь ближе к цели сказочного героя; интегрирование обычного урока с компьютером позволяет учителю переложить часть своей работы на ПК, делая при этом процесс обучения более интересным, разнообразным, интенсивным; помогает учителям лучше оценить способности и знания ребенка, понять его, побуждает искать новые, нетрадиционные формы и методы обучения, стимулирует его профессиональный рост и все дальнейшее освоение компьютера;
- применение на уроке компьютерных тестов и диагностических комплексов позволит учителю за короткое время получать объективную картину уровня усвоения изучаемого материала у всех учащихся и своевременно его скорректировать. При этом есть возможность выбора уровня трудности задания для конкретного ученика
- для ученика важно то, что сразу после выполнения теста (когда эта информация еще не потеряла свою актуальность) он получает объективный результат с указанием ошибок, что невозможно, например, при устном опросе.
- освоение учащимися современных информационных технологий.

2.Технология проблемного обучения

Проблемное обучение является одним из наиболее эффективных средств активизации мышления ученика. Суть активности, достигаемой при проблемном обучении, заключается в том, что ученик должен анализировать фактический материал и оперировать им так, чтобы самому получить из него новую информацию. Другими словами это расширение, углубление знаний при помощи ранее усвоенных знаний или новое применение прежних знаний. Нового применения прежних знаний не может дать ни учитель, ни книга, оно ищется и находится учеником, поставленным в соответствующую ситуацию. Это и есть поисковый метод учения как антипод методу восприятия готовых выводов учителя (хотя последний метод тоже вызывает определённую активность ученика).

Основные психологические условия для успешного применения проблемного обучения:

- проблемные ситуации должны отвечать целям формирования системы знаний.
- должны быть доступными для учащихся и соответствовать их познавательным способностям.
- должны вызывать собственную познавательную деятельность и активность.
- задания должны быть таковыми, чтобы учащийся не мог выполнить их, опираясь на уже имеющиеся знания, но достаточными для самостоятельного анализа проблемы и нахождения неизвестного»

Достоинства проблемного обучения: Высокая самостоятельность учащихся;

- формирование познавательного интереса или личностной мотивации учащегося;
- развитие мыслительных способностей учащихся.

Проблемный метод обучения развивает творческую активность учащихся. Следующие умения традиционно относят к творческим:

- вести дискуссию;
- слушать и слышать собеседника;
- отстаивать свою точку зрения, подкрепленную аргументами;
- находить компромисс с собеседником;
- лаконично излагать свою мысль;

- находить не одно, а много вариантов решения проблемы.

Главный итог работы по данной технологии. Значительное продвижение учащихся в развитии мыслительных операций, творческих способностей, навыков самоконтроля.

- умение учащихся выявлять существенные признаки, устанавливать закономерности, выражать их в речи, анализировать, сравнивать, обобщать, классифицировать, придумывать задачи и примеры, аналогичные предложенным.
- проблемная ситуация мотивирует исследовательскую деятельность учащихся.

Проблемное обучение на уроках немецкого языка имеет практическую значимость в формировании личности. Использование технологии проблемного обучения способствует развитию коммуникативных УУД, стимулирует интерес, поддерживает высокую мотивацию к изучению иностранных языков.

3. Метод проектов.

Я часто предлагаю ученикам создать свои проекты по определенной теме и представить их в виде презентаций. Создавая проекты, ученикам предоставляется отличная возможность систематизации полученных знаний и навыков, а также возможность реализации интеллектуальных и творческих способностей.

Метод проектов, применяемый мной с начального этапа обучения, дает прекрасные результаты:

- проекты используются на уроках в качестве наглядного и дидактического материала; дети выступают на родительских собраниях, перед младшими школьниками;
- участвуют в Неделях немецкого языка и олимпиадах;
- повышают свой уровень культуры;
- устанавливаются межпредметные связи;
- растет самооценка личности школьников;
- учащиеся учатся самостоятельно добывать знания;
- получают опыт владения современными компьютерными технологиями;
- учатся слушать немецкую речь и понимать друг друга при защите проектов;
- расширяют границы владения языком, получая опыт от практического его использования;
- работают со справочной литературой, словарями, компьютером, тем самым создаётся возможность прямого контакта с аутентичными текстами, чего не даёт изучение языка только с помощью учебника.

4. Игровая технология.

Обучение иностранному языку на раннем этапе должно строиться на основе игры. Игра на занятиях по иностранному языку – это не просто коллективное развлечение, а основной способ достижения определенных задач обучения на данном этапе. У игры должен быть мотив, цель и результат. Воображение ребят также достаточно развито и носит не только воспроизводящий, но и творческий характер. Поэтому формированию универсальных учебных действий могут способствовать задания творческого характера. Например:

1. Отгадывание кроссворда.

2. Составление кроссвордов, загадок по пройденной лексике.

Учащиеся средних классов школы очень любят составлять кроссворды по изученной лексике разных тем. Эти кроссворды помогают организовывать индивидуальные задания, соблюдать дифференцированный подход в обучении немецкому языку. На младшем этапе обучения ребята с удовольствием рисуют по заданной теме. Ученики с удовольствием делают поделки и рисунки по теме «Времена года», макеты часов и сувениры к пасхе. К рождеству ежегодно проводится конкурс поздравлений на немецком языке, конкурс стенгазет, страноведческие игры и многое, многое другое.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Душеина Т.В. Проектная методика на уроках иностранного языка // Иностранные языки в школе. – 2003. – №5.
2. Полат Е.С. Метод проектов на уроках иностранного языка // Иностранные языки в школе. – 2000. – № 2, 3.
3. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. – М.: Народное образование, 1998. – 255 с.

УДК 377.931

Муяссар Хамидова
(Ташкент,Узбекистан)

МАХСУС МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАСИДА ЛУҒАТ ИШИ

Мазкур мақолада ақли заиф болалар луғат бойлигини ўзига хос хусусиятлари ёритилади. Ушбу мақолада мактабгача ёшдаги ақли заиф болалар луғат бойлигини ошириш усуллари очиб берилади.

Таянч сўзлар: *махсус мактабгача таълим муассасаси, таълим, тарбия, ақли заиф болалар, луғат бойлиги, усуллар.*

This article covers the features of the richness of mentally disabled children Dictionary. This article describes methods of increasing the wealth of pre-school age children with mental disabilities dictionary.

Key words: *special preschool educational institution, education, training, mentally disabled children, vocabulary, methods.*

Махсус мактабгача таълим муассасасининг таълим ва тарбия дастурида болаларни теварак-атроф билан танитириш ва уларни луғатини бойитишга катта ўрин берилган.Ақли заиф болаларнинг сўз бойлигини ошириш махсус педагогиканинг долзарб масалаларидан бўлиб келган.Сўз нутқнинг энг асосий хом ашёсидир. Мудомики шундай экан, мактабгача олигофренпедагогика фанининг олдида турган энг асосий талаблардан бири болаларни сўзлар хазинасига олиб кириш, бу хазинадан бахраманд қилишдир. Бу мураккаб вазифани сўз устида мутасил иш олиб бормай туриб амалга ошириб бўлмайди.Ақли заиф болалар билан олиб борилган кузатишлар таҳлили шуни кўрсатадики, улар предметлар ва ҳолатларни билдирувчи сўзларнинг маъносини тушунишда қийинчилик ва хатоларга дуч келадилар, ҳаётий тажрибаларида кам учрайдиган предметларни ҳатто кўрсата олмайдилар [3, 67 б.]. Шунинг учун махсус мактабгача таълим муассасасида болаларнинг фаол луғатини уларга нотаниш ва қийин сўзлар ҳисобига бойитиш устида ишлаш муҳимдир.Мактабгача ёшдаги ақли заиф болалар луғатини кенгайтириш иши уни қуршаб олган олам билан таништириш асосида олиб борилади.Ҳар бир инсоннинг фаол ва пассив луғати бўлади.Кузатишлар шуни кўрсатадики, мактабгача ёшдаги ақли заиф болаларнинг пассив сўз бойлиги салмоғи фаол сўз бойлигидан юқори туради. Расмдаги тасвирларни мазкур тоифадаги болалар кўрсатиб бера олади, аммо номлашга ақлий имкони етмайди. Фаол сўз бойлигининг камлиги ақли заиф болаларнинг атрофдагилар билан мулоқот қилишда қийинчилик туғдиради. Ақли заиф болалар баъзи сўзларнинг расмдаги тасвирини айтиб беради, лекин бошқа шароитда ва вазиятда шу сўзларнинг маъносини тушунмайди.Шу билан бирга, сўз бойлигининг камбағаллиги туфайли болалар бир гуруҳ сўзлардагина фойдаланиши натижасида нутқнинг бир ёқлама, ноаниқ бўлишга олиб келади.Махсус мактабгача таълим муассасасида луғат ишнинг вазифалари қуйидагилардан иборат [1, 90 б.]:

а) Болалар луғатини бойитиш – болаларни янги ва мустақил ўзлаштириб олишлари учун

қийин бўлган сўзлар билан режа асосида мунтазам равишда таништириб бориш демакдир. Болаларнинг луғати уларнинг теварак-атрофдаги воқеалар билан бевосита танишишлари асосида, билиш фаолиятлари жараёнида: кузатишлар, кўздан кечириш, экскурсиялар ва ҳоказолар вақтида бойиб боради. Янги сўзларни ўзлаштириб фақат муомала қилишгагина ёрдам бермай, у болаларни тафаккурини такомиллаштириш воситаси бўлиб ҳам ҳисобланади. Чунки бу жараёнда болалар бутунни қисмларга бўлиш, алоҳида белгиларни бир-биридан фарқ қилиш, таққослаш, умумлаштириш, бир тизимга солишни ўрганадилар;

б) Болалар нутқида бўлган бор луғатни мустаҳкамлаш ва унга аниқлик киритиш. Бу вазифа болаларнинг хусусиятларига, уларнинг нутқининг тараққиёт хусусиятларига мувофиқ равишда илгари сурилади. Ақли заиф болалар сўзларни кўп марта такрорлашга муҳтождир. Аввало болалар учун қийин бўлган сўзлар уларнинг хотирасида мустаҳкамлаш билан махсус шуғулланиш лозим. Болалар учун янги бўлган товушларни тўғри талаффуз этилишига эътибор бериб борилади. Кўпинча сўзларни хотирада мустаҳкамлаш билан бир қаторда бошқа вазифалар сўзларнинг маъносини аниқлаш, уларнинг маъносини чуқурлаштириш ҳам амалга оширилади. Бу жараён бутун мактабгача тарбия ёшида давом этади. Сўзларнинг маъносини аниқлаш учун дефектолог ақли заиф болалар кўриб турган нарсани кўрсатиш ва уларнинг номини аниқ айтиб бериш усулидан кенг фойдаланади;

в) Болаларнинг луғатини фаоллаштириш махсус мактабгача таълим муоссасасидаги луғат ишининг энг муҳим вазифалардандир. Луғатни фаоллаштириш нутқда фойдаланадиган, мазмуни болаларга аниқ тушунарли бўлган сўзларни кўпайтиришдир.Турли ёш гуруҳларида қилинадиган луғат ишининг мазмуни «Мактабгача ёшдаги ақли заиф болаларни ўқитиш ва тарбиялаш» дастурида белгилаб берилган. Дастурда луғат иши болаларни теварак-атроф билан таништириш асосида олиб боришни назарда тутади. Дастурда болаларнинг актив луғатига муайян талаблар ққйилади. Теварак-атрофдаги буюмлар ҳамда ҳодисалар ҳақидаги билим ва тасаввурларни чуқурлаштириш асосида болаларнинг актив луғатига буюмлар, уларнинг сифати, қандай материалдан тайёрланганлигини англатувчи сўзларни киритиб борилади. Луғат ишининг мазмуни ҳар бир ёш гуруҳида мураккаблаштириб борилади. Луғат иши – болаларни теварак – атрофдаги ҳаёт билан таништириш ишининг ажралмас қисми бўлиб, у турли метод ва усуллар билан амалга оширилади.Луғат ишида қуйидаги усуллардан фойдаланилади: Луғат ишининг етакчи воситаси ўргатишдир. Ўргатиш машғулотлари болалар луғатини бойитишнинг самарали йўлидир. Луғат иши усуллари болаларни тарбиячи нутқидаги керакли сўзни аниқлаб, унинг маъносини тушуниб, пухта эсда сақлаб қолишига шунингдек у сўзни ўз нутқида ишлатилишига ёрдам бериши керак. Янги ва қийин сўзни айтиб бериш болалар луғатининг бойитишнин актив усулидир. Янги сўз аниқ, адабий жиҳатдан тўғри қилиб бўғинларга бўлмасдан талаффуз этилади. Номини айтиб беришда буюмнинг ўзи кўрсатилиб, тушунтирилиб берилади. Тарбиячи болаларнинг янги сўзларни эслаб қолишларига эришиш учун такрорлаш усулидан фойдаланиб, машғулот давомида бир ўзи айрим болалар билан биргаликда ёки бутун гуруҳ билан қша сўзларни бир неча маротаба такрорлашлари мумкин. Янги сўзни барча болалар билан такрорлаш усулидан болалар боғчасининг барча гуруҳларида фойдаланилади. Бу усул болаларнинг нутқ активлигини кучайтиради, бир болага янги сўзни айтиш имконини беради.Луғат иши учун баъзи машқлар ва дидактик ўйинлар ҳам усул сифатида қўлланиши мумкин. Масалан: катта гуруҳларда сўз танлаш машқларидан фойдаланилади. Буюмлар классификациялаш, таққослаш, топишмоқ, ўйинлардан катта гуруҳларда болалар луғатини активлаштириш учун фойдаланилади. Дефектолог луғат ишини режалаштираётганида болалар билан махсус ишлашни талаб этадиган сўзларни аниқлаши ва бу сўзларни ўргатиш усулларини танлаши зарур. Болалар луғатини ўстиришда суратлар муҳим аҳамиятга эга. Луғат ишининг барча вазифаларини хал этишда суратдан фойдаланилади.сурат ёрдамида педагог бевосита кўрсат а олмайдиган буюмлар, хайвонлар, ҳодисалар билан танишадилар. «Хирмон», «пахта даласи», «пахта териш машинаси» каби янги сўзларни билиб оладилар. Бошқа ҳолларда эса суратдан

болаларнинг билими ва луғатини мустаҳкамлаш, аниқлаштириш ҳамда активлаштириш воситаси сифатида фойдаланилади. Бунда суратлардан кузатиш, кўздан кечириш ва экскурсиялардан кейин фойдаланилади.Ақли заиф болаларга мўлжалланган суратлар педагогик жиҳатдан қийматли, қизиқарли ва болаларга тушунарли бўлиши лозим. Суратнинг мазмуни мактабгача ёшидаги болаларга тарбия бериш вазифаларига мос бўлиши керак. Кичик, ўрта гуруҳларда предметли ва сюжетли расмлардан фойдаланилади. Катта ва мактабга тайёрлов гуруҳларида асосан сюжетли суратлардан фойдаланилади, вақти-вақти билан предметли суратлардан ҳам фойдаланилади.Машғулот кўпинча кичикроқ муқаддима суҳбат тарзида ўтказилади. Бу суҳбат жараёнида дефектолог болаларни суратнинг мазмунини тушунишга яқинлаштиради [2, 34 б.].

Саволлардан фойдаланиб, болаларнинг ўз тажрибаларидаги сурат мазмунига яқин ҳодисаларни эслашларига ёрдам беради.Сурат асосида ўтказиладиган машғулот жараёнида янги сўзларни изоҳлаб бериш, қийин сўзларни хор бўлиб такрорлаш, таққослаш усулларидан фойдаланиш мумкин.Болаларга суратнинг мазмунини тушуниб олишларида ёрдамлашиш учун дефектолог саволларни тўғри ифодалай олиши керак. Чунки болаларнинг тўғри жавоб беришлари саволарнинг қандай қўйилишига ва уни тўғри тушунишга боғлиқ. Луғатни фаоллаштиришда стол устида кўриладиган майда суратлар ҳам жуда муҳим. Педагог машғулотлар учун суратлар, иллюстрациялар, открыткалар комплектларини танлаб олиши лозим. Дидактик ўйинлар ақлий тарбия бериш методи бўлиб, бу метод воситасида болаларнинг диққат, ҳотира, кузатувчанлик, топқирлик каби психик сифатлари таркиб топтирилади. Дидактик ўйинлар болаларнинг билимларини улар учун осон ва қизиқарли шаклда мустаҳкамлаш имконини беради. Дидактик ўйин луғат бойликни ошириш, луғатни мустаҳкамлаш ва фаоллаштиришнинг муҳим методларидир. Ҳар бир дидактик ўйин ўзининг дастур мазмунига эга ҳамда у буюмлар ҳақидаги билимларни мустаҳкамлайди. Бу ўйин орқали ақли заиф болаларнинг ҳис-туйғуларини ривожлантирилади. Дидактик ўйинлардан асосан болаларнинг ақлий фаолиятларини ривожлантиришга таъсир этувчи восита сифатида фойдаланиш билан бир қаторда нутқни ўстириш, атроф-муҳит билан, табиат билан таништиришда кенг қўлланилади. Ўйин шаклида ўтказиладиган машқлар эса болаларнинг диққатини ўзига жалб қилади, қизиқтиради, натижада болалар ўзларини қийнамай, мажбур қилмай такрорлаш лозим бўлган сўз ёки ҳаракатларни осонлик билан такрорлайдилар. Демак, дидактик ўйинлар болаларнинг нутқларини ўстиришда кенг фойдаланиладиган таълимий воситалардан бири бўлиб ҳисобланади. Дидактик ўйинлар жараёнида ақли заиф болаларнинг сўз бойлигини орттириш, товушларни тўғри талаффуз этишни машқ қилдириш, сўз интонациясини тўғри ифодалай олишга ўргатиш юзасидан иш олиб борилади.

Дидактик ўйин учун танланадиган материал ўзининг ташқи кўриниши билан болаларни қизиқтирадиган, ўйинга жалб этадиган бўлиши керак. Танланган нарсалар машғулот мазмунига мос бўлиши, нарсаларнинг белгилари аниқ бўлиши керак.Кичик гуруҳларда ўтказиладиган дидактик ўйинларда асосан турмуш луғати, яъни болаларнинг теварак-атрофдаги буюмларнинг номлари, сифати ва вазифаларини ифодаловчи сўзлар мустахкамланади. Масалан, «Кўғирчоқни чўмилтириш» ўйини натижасида болалар устки ва ички кийимлар, чўмилтириш учун зарур буюмлар (совун, сочиқ)нинг номларини аниқлайдилар.«Кўғирчоқни ухлатамиз» ўйинида болалар кўғирчоқни ётқизаётиб, кўрпа-ёстиқ номига боғлиқ сўзларнинг (тушак устини ёпиб қўйиш, ётқизиш) маъносини тушуниб оладилар.Ўрта гуруҳларда турли мазмундаги ўйинларда ўзларининг турмуш луғатларини (кийим - кечак идиш - товоқ, табиатга оид: ҳайвонлар, ўсимликлар, сабзавотлар, мевалар) мустаҳкамлайдилар, буюмларнинг белгилари сифати, вазифаларини билиб оладилар, буюмлардаги ўхшашлик ва фарқларни аниқлайдилар, буюмларни гуруҳлар бўйича классификация қиладилар. (стол, стул, шкаф – мебель). Кўғирчоқлар билан ўтказиладиган турли - туман ўйинларда ақли заиф болалар сўз бойлигига янги сўзлар киритилади ва уларнинг маъносини аниқланади.«Кўғирчоқларни чой билан меҳмон қиламиз» ўйинида таниш буюмларнинг вазифалари аниқланади: чойнак – чой учун, қанддон -қанд учун, сут

идиш - сут учун ва ҳоказо.Мактабгача ёшдаги ақли заиф болалар луғатини фаоллаштиришда «Ажойиб халтача» ўйинидан кенг фондаланилади. Бола халтачадаги нарсаларнинг номини билмаса, унинг шакли билан танишган бўлмаса, у халтачага қўлини тиқиб, қўли билан ушлаган нарсанинг номини айта олмайди. Шунинг учун бу ўйинни ўтказишда болалар маълум даражада билим ва куникмаларни эгаллаган бўлишлари керак. Бу ўйинда болалар нарсани кўрмасдан, ушлаб, пайпаслаб, унинг шаклига кўра номини аниқлаш қобилияти тарбияланади.Катта гуруҳларда буюмларсиз - оғзаки дидактик ўйинлардан фойдаланилади. Катта ёшдаги болаларнинг оғзаки нутқларини ўстиришда, эркин сўзлай олиш қобилиятларини тарбиялашда, ҳозир жавобликка ўргатишда нарсаларсиз ўтказиладиган оғзаки дидактик ўйинлар муҳим амалий аҳамиятга эга. Бундай ўйинлар болаларнинг сўз бойлиги анча ортганидан, атроф-муҳит ҳақида маълум даражада билимга эга бўлганларидан кейин ўтказилса, мақсадга мувофиқ бўлади. Чунки бундай ўйинда болалардан берилган саволларга жавоб бера билишлари талаб этилади. Мактабгача ёшдаги ақли заиф болаларнинг психик ривожланишидаги нуқсонлар буюмларсиз оғзаки дидактик ўйинларини ўтказишда маълум қийинчиликларни келтириб чиқаради. Мактабгача ёшдаги ақли заиф болаларнинг сўз бойлиги сифат жиҳатидан таҳлил қилинганда, асосан улар томонидан йўл қўйилган лексик хатолар, яъни сўзларнинг маъносига кўра нотўғри қўллаганликлари кузатилди. Сўз маъносини тушунмаган бола бир сўзни иккинчи сўз билан алмаштиради ва сўзларни бир-бири билан боғлай олмайди [4, 55 б.].

Лексик маъноси жиҳатидан яқин предметнинг номи, белгиси ва иш-ҳаракатини билдирувчи сўзларни дифференциация қилишда камчиликларга йўл қўядилар.Шунинг учун оғзаки ўйинлар ўтказиш табиий буюмлар билан бевосита танишилгандан кейин режалаштирилади, оғзаки ўйинлар тегишли луғатни анча мустаҳкамлайдиган машқлар, буюмли ўйинлар, ўйинчоқлар ва суратлар билан алмаштирилиб турилади.«Янглишма» ўйинида кийим кечакни ифодаловчи луғат фаоллаштирилади. Доира ўртасида ўтирган кўзи боғлиқ, бола кийимининг тавсифлаб беришига қараб болалардан қайси бирининг ўз олдига келганини топади.Мактабгача ёшдаги ақли заиф болалар билан ўйинни бошлашдан олдин уни ўтказиш қоидаси билан болаларни таништириш, 2-3 марта ўйинни боришини дефектолог кўрсатиб бериши лозим. Ўйинда мустахкамланадиган сўзлар рўйхати олдиндан белгилаб олинади. Ҳар бир боланинг нутқий имкониятларини ҳисобга олган ҳолда ўйинга жалб қилинади.Мактабгача ёшидаги болаларга таълим беришда топишмоқлардан кенг фойдаланиладиБолалар билан ишлашда топишмоқлардан фойдаланилган вақтда уларнинг тарбиявий ва педагогик қийматини ҳисобга олиш керак. Топишмоқ очиқ ва яширин шаклда қўйилган саволдир. Топишмоқ, топиш вазифани хал қилиш ва саволга жавоб бериш йўлини топиш, яъни қандайдир фикрлаш операциясини бажариш: анализ, синтез, таққослаш, хулоса чиқариш демакдир. Мактабгача ёшдаги ақли заиф болалар топишмоқлар жавобини топишда қийинчиликларга дуч келадилар [3, 89 б.].

Бунга ақли заиф болаларда тафаккур операцияларидан анализ, синтез, таққослаш, хулоса чиқариш, умумлаштириш жараёнларининг етарли даражада шаклланмаганлиги сабаб бўлади.Мактабгача ёшдаги ақли заиф болаларда топишмоқларни топишга ўргатиш жараёнида кузатиш усулидан фойдаланилса, яхши натижаларга эришиш мумкин. Кузатиш-мураккаб билиш фаолияти бўлиб, унда идрок тафаккур ва нутқ иштирок этади, барқарор диққат талаб этилади.Дидактик ўйинларда, суҳбатларда, суратларни кўздан кечиришда топишмоқдан қисқа тасвирлаш намунаси сифатида фойдаланилади. Топишмоқлар танлашда ақли заиф болаларнинг ақлий имкониятларини ҳисобга олиш муҳимдир.Педагогик ишда топишмоқлардан болаларнинг фикрлаш жараёнини фаоллаштириш, нутқини ўстириш уларда қизиқиш уйғотиш ва кузатувчанликни кучайтириш усули сифатида кенг фойдаланилади.Мактабгача бўлган даврдаёқ ақли заиф болалар нутқини тўғри йўналтириш уларнинг меъёрдаги тенгдошлари даражасига кўтарилишига рағбат уйғотади. Бунинг учун эса ақли заиф болаларнинг сўз бойлигини оширишга доир юқорида кўрсатиб ўтилган иш усулларидан фойдаланиш кечиктириб бўлмайдиган вазифалардандир.

АДАБИЁТЛАР

1. Войлокова Е. Ф. Особенности использования слов-названий сенсорных эталонов дошкольниками с выраженной умственной отсталостью // Теоретические и прикладные проблемы образования лиц с интеллектуальной недостаточностью. – СПб: Изд. РГПУ им. А. И. Герцена, 2000. – С.38-40.
2. Лисина М.И. Проблема онтогенеза общения. – М.: «Просвещение», 1986. – 143 с.
3. Логопедия / Под ред. Л.С. Волковой, С.Н. Шаховской. – М., 2003. – 46 б.
4. Смирнова З. Н. Развитие речи учащихся вспомогательной школы в связи с изучением имени прилагательного. – М.: “Просвещение”, 1990. – 112 с.

УДК 378.931

Мухаббат Хамраева
(Ташкент, Узбекистан)

ESHITISHDA NUQSONI BO‘LGAN O‘QUVCHILARNI TARBIYALASHDA MAKTAB VA OILA HAMKORLIGINING VAZIFALARI VA YO‘LLARI

Mazkur maqolada eshitishda nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarni tarbiyalashda maktab va oila hamkorligining ilmiy-nazariy asoslari yoritilgan. Eshitishda nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarni tarbiyalashda maktab va oila hamkorligining maqsadi, vazifalari va yo‘llari ochib berilgan.

Tayanch so‘zlar: *eshitishda nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar, tarbiyalash, maktab, oila, hamkorlik, yo‘llari, tarbiyasi,*

This article discusses the education of students in schools with congenital hearing and co-operation in the scientific theory of the family. The aim of the cooperation between the school and the family in the upbringing of pupils with congenital hearing, responsibilities and opportunities.

Key words: *students with congenital hearing, training, school, family, cooperation, cooperation ways, education.*

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar tarbiyasining muvaffaqiyati nafaqat surdopedogogning o‘z majburiyatlariga nisbatan munosabatlariga, ularning kasbiy tayyorgarligi-yu ahloqiy-psixologik qiyofasiga, balki bola tug‘ilib o‘sadigan mikro muhitga ham ko‘p jihatdan bog‘liq bo‘ladi. Oiladagi tarbiya shaxsning ahloqiy sifatlarining shakllanishida chuqur iz qoldiradi. Bola muayyan hayotiy tajriba orttiradigan va jamiyatda qaror topgan ahloq normalariga daxldor bo‘ladigan dastlabki ijtimoiy muhit bu oiladir.Bolaligida har bir inson beg‘araz va cheksiz onalik mehri va g‘amxo‘rligini sezadi, yaxshi amallarni yomonlaridan farqlashga o‘rganadi. Oilada bolaning muayyan ijtimoiy qadriyatlarga yo‘naltirilgan hayotiy qarashlari shakllana boshlaydi, hayotiy maqsad haqidagi tasavvurlari paydo bo‘ladi [3, 56 b].

Maktabga inson etti yoshida kirib keladi. Bu davrga kelib u yaxshilik va yomonlik, go‘zallik va xunuklik haqida o‘z tasavvurlariga ega bo‘ladi. O‘qituvchi bolada qanday tushunchalar shakllangani haqidagina emas, balki qanday sharoitda shakllanganini ham bilishi kerak. Shuning uchun o‘qituvchi ota-onalar bilan aloqa o‘rnatishi, o‘quvchi tarbiyasida ularning o‘ziga ittifoqdosh bo‘lishlariga erishishi lozim.Maxsus maktabda eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning ta’lim va tarbiya berish ishining maqsadi – bola shaxsining maqbul shart-sharoitlarda rivojlanishini ta’minlash (jismoniy, ijtimoiy, odob-ahloq meyorlarida, intellektual), bolaga kompleks, ya’ni ijtimoiy-pedagogik, korreksion, tarbiyaviy va psixologik yordam berish, shuningdek bolani kundalik hayotiy vaziyatlarda himoya qilishdan iborat [1, 145 b].

O‘qituvchilar ham, ota-onalar ham bola ijobiy tomonga rivojlanishi va to‘g‘ri tarbiya topishidan manfaatdorlar. Maktab va oilaning o‘zaro aloqalari tarbiya maqsadi va vazifalarining

birligidan kelib chiqadi. Bu maqsadni maxsus o‘quv muassasasining o‘zi bajara olmaydi. Bunda ota-onalar, oilaning yaqin kishilari, qolaversa mahallaning ishtiroki muhim o‘rin egallaydi. Bu esa o‘qituvchini, o‘zining ota-onaga bo‘lgan munosabatlaridan qat’i nazar, ular bilan doimiy aloqa qilib turishini taqozo etadi. Nogiron bolalarni tarbiyalash, ularning kamchiliklarini korreksiyalash va bartaraf etish, ta’limini to‘laqonli tashkil qilish, pirovard natijada ijtimoiy-foydali shaxs qilib etishtirishda oilaning roli katta ekani e’tirof etilgan haqiqatdir. Rivojlanishida kamchiliklar bo‘lgan bola uyda tarbiyalanayotgan paytda ham, rivojlanishdagi kamchilik chuqur bo‘lgani sababli yoki yuzaga kelgan hayotiy vaziyat tufayli u maxsus muassasada bo‘lgan paytda ham bola tarbiyasida ota-onalarning tutgan o‘rnini hech narsa bosa olmaydi.

O‘z farzandining rivojlanishi uchun maqbul shart-sharoitlarni yaratishda aql bovar qilmaydigan kuch sarflayotgan ota-onalar oz emas. Biroq ularga ko‘p hollarda bilim va malakalar etishmaydi, ba’zida esa sohta, hatto tasavvurlar halaqit beradi. Nogiron bolalarning oilada tarbiyalash masalalari bilan maxsus shug‘ullangan olimlardan A.R.Maller va G.V.Sikoto faqat bir qator shartlarga rioya qilinsagina turli nogironlikka ega bolalarning rivojlanishida kutilgan darajaga erishish mumkin deb hisoblaydilar [3, 78 b]. Bular: korreksion ishning imkon darajada erta boshlanishi; maqbul oilaviy vaziyat va maxsus muassasalarning oilalar bilan yaqin aloqasi; rivojlanishi normal kechmayotgan bolalarning real yosh davriga va real imkoniyatlariga hamda ularning tarbiya maqsadlariga mos keladigan ta’lim dasturlari va metodlaridan foydalanish.Shunday ekan, eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning tarbiyalashda surdopedagog va oilaning hamkorlikdagi faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq bu faoliyat samarali kechishi uchun maxsus maktab oilalarni o‘zining to‘laqonli hamkori bo‘lishida muayyan ishlarni amalga oshirishi lozim. Bu esa mutaxassis zimmasiga nafaqat eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning ta’limi, tarbiyasi va korreksiyasi bilan bog‘liq vazifalarni yuklaydi, balki ota-onalar bilan hamkorlik faoliyatini rejalashtirish, tashkil qilish va amalga oshirish bilan bog‘liq vazifalarni ham hal qilishni talab etadi. Avvalam bor surdopedagog eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning va uning atrofidagilari orasidagi vositachi, shuningdek bolani atrofidagilar bilan bevosita muloqotida murabbiy sifatida ishtirok etadi. U oilalarni ijtimoiy diagnostikasini o‘tkazadi, eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning tarbiyalash bo‘yicha muammolarni hal etuvchi, ota-onalarga yordam beruvchi dasturlar tuzadi. Oila va maxsus maktab hamkorligini amalga oshirishda mutaxassis-surdopedagog qarshisida avvalambor, ota-onalar bilan ta’limiy ishlarni olib borish talabi turadi. Ota-onaga eshitishida nuqsoni bo‘lgan farzandining psixologik-jismoniy xususiyatlari, o‘ziga xos ijobiy va salbiy jihatlari, bolaning zaif va kuchli tomonlari haqida ma’lumot berish va bunda bolaning kuchli tomonlariga ko‘proq e’tibor qaratish, muhimi bu bilimlardan foydalanish malakalarini rivojlantirish bu ishning asosiy mazmunini tashkil qiladi [1, 45 b].

Bu faoliyatning asosiy maqsadi onaning eshitishida nuqsoni bo‘lgan farzandiga nisbatan dunyoqarashini o‘zgartirishdan iborat. Ona o‘z bolasiga nisbatan vazifalarini faqat uni boqish, parvarishlash, davolashdagina emas, balki uni ijtimoiy hayotga tayyorlashda ekanini va bu vazifa muhimroq ekanini anglab etishi lozim. Shundagina u tarbiyaning ijtimoiy ahamiyatini tushunadi va o‘z kuchini shu vazifaga ham qaratadi. Natijada ota-ona farzandining ta’limi va tarbiyasi bilan bog‘liq korreksion ish sohasida ham bilim va tajribalari ortib boradi. Eshitishida nuqsoni bo‘lgan farzandiga onalari bilan olib boriladigan psixologik-pedagogik ish asosan uch bosqichda amalga oshiriladi.Birinchi bosqich onani o‘quv jarayoniga jalb qilishga yo‘naltiriladi. Surdopedagog bu ishda faqat uning muhabbati va hatti-harakatlariga muhtoj ekanligiga, eshitishida nuqsoni bo‘lgan farzandining o‘quv jarayoni bilan o‘zidan boshqa odam bu darajada sidqidildan shug‘ullana omasligiga, nihoyat, bu ishdan o‘zidan boshqa kishi bu darajada manfaatdor emasligiga surdopedagog bolaning onasini ishontirish kerak.Ikkinchi bosqich onada o‘z farzandining rivojlanish jarayoniga nisbatan qiziqishni shakllantirishni ko‘zda tutadi. Bunda surdopedagog onaning e’tiborini bolasida kichik bo‘lsa-da, ammo uning rivojalinishida g‘oyat muhim bo‘lgan yutuqlar bo‘lishi mumkinligiga qaratadi. Asta-sekin ona surdopedagog bergan topshiriqlar ustida uyda bolasi bilan ishlash malakalariga ega bo‘lib boradi.Uchinchi bosqichning maqsadi onaning ko‘z o‘ngida eshitishida nuqsoni bo‘lgan farzand ta’limida shaxsiy ijodiy yondashuvlarni qidirish

imkoniyatlarini ochib berishdan iborat.V.V.Tkachevaning fikricha, aynan ijodiylikni namoyon qilish onaga uzoq muddatli stress paytida salbiy ichki psixologik holatni susaytirish, o‘zining nogiron farzand bilan bog‘liq hayotiy qoidalari va qadriyatlarini qayta ko‘rib chiqish imkonini beradi [2, 90 b].

Eshitishida muammolar bo‘lgan farzandga ega oilalarda mutaxassis-defektologning ota-onalar bilan olib boradigan psixokorreksion ishining shakllari turli-tuman bo‘lib, YE.G.Dementyeva tomonidan taklif qilingan psixokorreksion modelga ko‘ra bu ishning quyidagi shakllari taklif qilinadi [3, 96 b]: Ota-onalarga individual maslahatlar berish. Bu maslahatlar oilada nogiron bolaning ta’limi, tarbiyasi va muloqotida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni bartaraf etish maqsadida olib boriladi, shuningdek surdopedagog bilan ota-ona o‘rtasida o‘zaro shaxsiy aloqani o‘rnatishda asos vazifasini o‘taydi.Ota-onalar bilan olib boriladigan dastlabki suhbatlarda surdopedagog ularga quyidagi qoidalarga rioya qilishni, bu qoidalar ularning hayotini ancha osonlashtirishini qayta-qayta ta’kidlashi lozim. Avvalambor, surdopedagog ota-onalarga qo‘rqinch, tushkunlik, umidsizlik tuyg‘ularini engish kerakligini, ikkinchidan, sodir bo‘lgan vaziyatda aybdorni qidirish behuda vaqtni sarf qilish ekanini, bu o‘rinda aybdorning o‘zi yo‘qligini uqtirishi kerak. Uchinchidan, ota-onalarga o‘z bolasiga va oilasiga qanday yordam talab qilinishini (tibbiy yoki psixologik-pedagogik, yoki har ikkalasi) aniqlab olishni maslahat beradi.Shunday qilib, surdopedagog ota-onalar bilan shaxsiy suhbatlarda ta’limiy va psixologik ishni birga qo‘shib olib boradi, ya’ni vaziyatni nazorat qilishga to‘sqinlik qiladigan shubha va qo‘rquv tuyg‘ulariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bundan tashqari oila oilaviy terapiya va ta’limiy treninglar dasturlariga ham jalb qilinishi mumkin. Ularning maqsadi – oila a’zolari o‘rtasidagi munosabatlarni yaxshilash, eshitishida nuqsoni bo‘lgan farzandiga tug‘ilishi va tarbiyasi bilan bog‘liq tang vaziyatlar keltirib chiqargan yashirin muammolarni hal qilish.Ota-onalar bilan olib boriladigan ishning individual maslahatlar berish shakli odatda ikki yoki undan ortiq kishilar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlardan iborat bo‘ladi. Maslahatlar davomida maslahatchi-surdopedagogning maxsus bilimlari maslahat oluvchilarga kundalik muammolarni hal qilish yoki bo‘lajak hatti-harakatlarga tayyorgarlik ko‘rishga yordam beradi.Bu ish shaklidan foydalanish zarurati shu bilan belgilanadiki, nogiron bolaga ega oilalarning ko‘pchiligi o‘tkir yoki surunkali stress holatida bo‘ladilar, o‘zlarining yangi maqomlariga moslasha olmaydilar, oila ichida va atrofdagilar bilan shaxslararo munosabatlarda qiyinchiliklarga duch keladilar. Shuning uchun ularga ishning boshida yangi bilimlar bilan bir qatorda maxsus tashkil qilingan samimiy muloqot g‘oyat zarurdir. Surdopedagog tomonidan maxsus ta’lim muassasasining boshqa mutaxassislari bilan hamkorlikda o‘tkaziladigan turli mavzularga oid majlislarda ota-onalarning qatnashuvi. Bunday majlislar natijasida nogiron bolalarning korreksion-rivojlantiruvchi faoliyati sohasida hamda bola bilan o‘zaro samarali aloqa o‘rnatish borasida kattalarning bilim doirasi kengayadi.

Ota-onalar tomonidan korreksion pedagogning individual mashg‘ulotlarini kuzatish. Ota-onalar bilan olib boriladigan bu ish shakli onalarning bolalari bilan birgalikdagi faoliyatini tashkil qilishda xamkorlik ko‘nikmalarini shakllantirishga, “ona - bola” juftligida jipslik, fikrdoshlik va hamjihatlikni mustahkamlashga qaratiladi. Ona individual mashg‘ulot davomida surdopedagogning bola bilan ishlash usullarini kuzatar ekan, bu mashg‘ulotlarning ishlanmasini yozib borar ekan, eshitishida nuqsoni bolaning ta’limi va tarbiyasi sohasida kerakli bilimlarni egallab boradi. Bo‘sh vaqtni birgalikda o‘tkazish. Ota-onalar, bolalar va pedagoglarni yanada birlashtirish, ular o‘rtasida erkin, behijolat munosabatlarni o‘rnatish maqsadida o‘tkaziladi. Bunday tadbirlarning quyidagi mavzularini taklif qilish mumkin: “Yangi yilni kutish”, “Onajonim-mehribonim”, “Navro‘z – bahor bayrami”, “Eng yaxshi ota”. Bu yo‘nalishdagi ish ota-ona uchun bolaga pedagogik va psixologik ta’sir ko‘rsatish vositalarini kengaytirishga, bola bilan o‘zaro munosabatlarning yangi usullaridan foydalanishni mashq qilishga yordam beradi. Nogiron farzand o‘stirayotgan ota-onalar uchun mo‘ljallangan treninglar avvalam bor oilaviy mikromuhitni boshqarishga, o‘zaro maqbul munosabatlarni o‘rnatishga, muammoli vaziyatlardan to‘g‘ri yo‘l topishga yordam beradigan malaka va ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan bo‘ladi. Trening ota-onalarning psixologik-pedagogik ta’limi bilan bog‘liq muammolarni hal qilishning eng istiqbolli shaklidir. Zero bu

muammoning dolzarbligi so‘nggi yillarda ayniqsa ortib bormoqda. O‘zlari ham nogiron bo‘lgan ota-onalarga nisbatan esa uning o‘tkirligi yanada ortadi. Ota-onalar bilan olib boriladigan guruhli ish shakllari ularga bir-birlari bilan tajriba almashinish, o‘z savollariga muammolari xuddi o‘zlarinikiga o‘xshagan guruhdoshlaridan javob olish imkonini beradi. Axborot almashinish jarayonida peshqadamlik namoyon qilgan ota-onaning faolligi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi yanada ortib boradi. Defektologlarning va maxsus ijtimoiy pedagoglarning ish tajribalarida guruhli ish shakllari, xususan ota-onalar uchun ta’limiy treninglar ijtimoiy-pedagogik ta’sirning etakchi texnologiyalari qatoridan o‘rin oladi. Ularning samaradorligi chet el tajribasida o‘z isbotini topdi.Shunday qilib, surdopedagog eshitishida nuqsoni bo‘lgan bola va uning oilasi hayotida katta rol o‘ynaydi. O‘z faoliyatida u asosan maslahat berish, treninglar o‘tkazish, patronaj usullaridan foydalanadi. Bu ish usullari va shakllari asosan chet el tajribasidan o‘zlashtirilgan. Shuning uchun bizda yaxlit ijtimoiy-pedagogik texnologiyalar haqida so‘z yuritish hali erta. Ular hozircha shakllanish va sinovdan o‘tish bosqichidadir.Shuni ta’kidlash lozimki, bolalarning yosh xususiyatlari tufayli noto‘g‘ri tarbiya oqibatlari mustahkamlanib boradi. Boshqa tomondan, xuddi shu yosh xususiyatlariga ko‘ra bolalar osonroq o‘zgaradilar, tarbiyaga ta’sirchanroq, rivojlanish borasida senzitivroq bo‘ladilar. Faqat buning uchun bolaga ko‘rsatilayotgan ta’sirlar uning imkoniyatlari va o‘ziga xos xususiyatlariga mos bo‘lmog‘i lozim. Bu oilaviy tarbiya kamchiliklarini erta tashxislash, oldini olish va korreksiyalashning zarurligini taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Шипицина Л.М. Необучаемый ребенок в семье и обществе. Социализация детей с нарушением интеллекта. – СПб.: Дидактика Плюс, 2002. – 496 с.

2. Мастюкова Е. М., Московкина А. Г.Семейное воспитание детей с отклонениями в развитии: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. В.И.Селиверстова. – М.:Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 408 с.

3. Акатов, Л. И. Дети с ограниченными возможностями здоровья в системе семейных отношений // Акатов Л.И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. – М., 2004. – С. 256–288.

УДК 378.014.5

Мусаллам Хасанова
(Тошкент, Ўзбекистон)

ЎЗБЕКИСТОН ШАРОИТИДА БОЛОНИЯ ТИЗИМИНИ ЖОРИЙ ЭТИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ ВА БУ ЖАРАЁННИНГ ИЖОБИЙ ВА САЛБИЙ ЖИҲАТЛАРИ

Мақолада Болония тизими хусусиятлари, уни Ўзбекистонда жорий этиш масаласи таҳлил қилинган. Ушбу тизим стандартларини мамлакатимизда амалга татбиқ этишнинг ижобий ва салбий жиҳатлари илмий ўрганилган.

Калит сўзлар: *олий таълим, стандартизация, Болония тизими, институционаллашув.*

This article analyses the features of Bologna’s educational system and considers the opportunities of implementing this system in Uzbekistan. The article reveals positive and negative aspects of the implementation of the standards of this system.

Key words: *higher education, standardization, Bologna system, institutionalization*.

Ўзбекистонда Болония жараёни дастурларини жараёнга аъзо давлатлар элчихоналари, ЕИ ваколатхонаси билан бир қаторда Темпус дастури олиб боради [3]. Шунингдек, Қозоғистоннинг Олмата шаҳрида Болония жараёни Марказий Осиё минтақавий информацион бюроси жойлашган бўлиб, бу бюро доимий равишда Ўзбекистон ҳукумати

билан ҳамкорлик қилади. Чунки, Ўзбекистон республикаси Болония тизимига аъзо эмас. Аммо, келинг, Ўзбекистон Болония тизимига аъзо бўлиш арафасида, ёки аъзо этиб қабул қилинди деб тасаввур қилиб кўрайлик. Хўш бу жараёндан Ўзбекистон нимага эга бўлади ва нимани йўқотади?

Ўзбекистоннинг Болония жараёнига аъзо бўлишининг **ижобий жиҳатларини** умумийлаштириб қуйидагича дейиш мумкин[1]:

1. Таълим тизимининг:

- Халқаролашуви
- Интеграцияси
- стандартлашуви

2. Мутахассисликнинг:

- Чуқурлашуви (2 босқич)
- Ўзгартириш имконияти

3. Мобиллик

- Талабаларнинг
- Ўқитувчиларнинг
- Тажриба, кўникма ва билим алмашуви

4. Меҳнат бозорининг

- Рақобатбардошлиги
- профиллашуви

5. Таълим хизматининг

- Даромадли экспорти
- Сифатининг ошиши

Салбий жиҳатлари. Болония жараёни – бу юз фоиз идеал олий таълим дастури эмас. Унинг ҳам ўз кучли ва кучсиз тарафлари мавжуд. Шунингдек, ҳар бир универсал ёки халқаро таълим стандартларида бўлгани каби унда миллий ўзига хосликлар ҳисобга олингмаган, бор эътибор умумий жиҳатларга қаратилган. Шундай қилиб, Ўзбекистоннинг Болония тизимига аъзо бўлиши ва унинг стандартларини тўлиқ жорий этиши қуйидаги салбий оқибатларга ҳам олиб келиши мумкин:

1. *Таълим унификцияси* – миллий, анъанавий ва маданий қадриятлар ва ўзига хосликларнинг инобатга олинмаганлиги – Болония стандартларини амалга жорий этишда муаммолар;

2. Талабалар ва ходимлар мобиллиги – *brain drain* (ақл оқиб ўтиши)га олиб келиш эҳтимоли кучли. Демак, Болония жараёни иқтисодий ривожланган мамлакатлар иқтисодиётига йўналтирилган ва ривожланаётган давлатлар эса интеллектуал салоҳиятли мутахассисларни йўқотади;

3. Талимнинг *элитар ва ноэлитар* табақаланиши. Зеро, кўпгина нуфузли Европа университетлари Болония тизимини инкор этишган: Париж сиёсий фанлар университети, Кембридж, Лондон Қироллик университети, Россияда Москва ва С.Петербург университетлари [2] ва б.қ.;

4. *Дипломларни тан олишдаги мавжуд дискриминация*. Европа Иттифоқи дипломлари тизимга аъзо бошқа давлатларда тан олинади, аммо , тизимдаги бошқа мамлакатлар дипломалари ЕИ давлатларида амалда тан олинмайди; Мутлоқ индивидуаллик – коллектив руҳнинг йўқотилиши;

5. Назорат турларининг *шаффофлиги* ва нотўғри талқинга сабаб бўлиши (масалан, тест тизими);

6. Талабанинг *жисмоний ҳолати эътиборсиз* қолганлиги (жисмоний тарбия дарсларининг йўқлиги ёки пуллилиги) [4].

Қуйидаги жадвалда республикамиз Олий таълим тизими ва Болония жараёни стандартлари ўртасидаги фарқлар кўрсатилган:

Ўзбекистон [6,7]	Болония жараёни [5]
Предметли (дисиплинар) тизим	модул тизими (индивидуал ёндашув)
Юклама- соат тизими	Юклама кредит тизими
Таълим ва меҳнат бозори ўртасида тафовут	Олий таълим 1 -босқичининг тўлиқ меҳнат бозорига йўналтирилганлиги
Кучсиз ички академик мобиллик	Академик мобиллик
Олий таълимнинг 1 ва 2 босқичининг қатъий ўзаро боғлиқлиги	Бакалавр ва магистратура мутахассисликлари бир хил бўлиши шарт эмас
Диплом бериш жараёнида фарқ	Диплом бериш жараёнида фарқ
Талабалар сафидан чиқариш ҳолатининг мавжудлиги	Талабалар сафидан чиқариш ҳолатининг йўқлиги
Танлов фан ва мажбурий фан ўртасидаги фарқ амалиётда қўлланилмаслиги	Фанларнинг гуруҳларга ажратилиши ва амалиётда улар ўртасида мутаносибликнинг борлиги

Кўпгина ўхшаш жиҳатларга қарамасдан, Ўзбекистонда баъзи эски стандартлар, мисол учун соатли юклама ва предметли (дисиплинар) тизим амалда. Агарда Ўзбекистон Болония жараёнига аъзо бўлишни ва ўзининг олий таълим тизимини янги сифат босқичига олиб чиқишни, халқаро олий таълим марказларидан бирига айланишни ва шу орқали етук профессионал миллий кадрларга эга бўлишни ва хорижий талабаларни жалб этиб ўз бюджетини бойитишни истаса соатли ва дисиплинар тизимдан воз кечишига, кредитли юклама ва индивидуал ёндашувга асосланган модулли тизимни жорий этиши керак. Шунингдек, Ўзбекистон олий ўқув юртларида расмий равишда фанлар ҳудди Болония тизимида бўлгани каби мажбурий, мутахассислик ва танлов фанларга бўлинган. Аммо, амалда негадир барча танлов фанлар мажбурий аҳамият касб этади, яъни талаба танлов фанлар орасидан ихтиёрий равишда бирон фанни эркин танлаш ҳуқуқига эга эмас. Бундан шундай хулоса келиб чиқадики, Ўзбекистон олий талимга жорий этилаётган ислоҳотларнинг амалий жиҳатларига, амалий механизмларига асосий эътиборини қаратиши керак [1].

Демак, Ўзбекистон Болония тизимига аъзо бўлишни, ёки унинг стандартларини ўзида жорий этишни истаса ЕИ малакатлари каби *универсал* йўл, яъни мутлоқ барча стандартларни амалга тадбиқ этиш, эскиларидан мутлоқ воз кечиш йўлини эмас, балки РФ ва Қозоғистон каби *дифференциал* йўлни танлаши, яъни Болония стандартларини босқичма-босқич жорий этиши керак ва уларни мутлоқ барчасини эмас, балки Ўзбекистон шароитига мос келувчиларини амалиётга қўллаши керак бўлади. Шунингдек, ушбу дифференциал йўлни танлар экан, Ўзбекистон стагнация ҳолатига тушиб қолиши керак эмас. Яъни, таълим тизими Болония жараёнининг янги стандартларни жорий қилишга тайёр бўлар экан, уларни тадбиқ этишни рад этмаслиги, қолипга тушиб қолмаслиги, доимий янгиланишда бўлиши керак.

XXI аср бу интеллектуал мулк, информацион технологиялар, умуман олганда янгиланишлар ва инновациялар даври. Олий таълим тизими ҳам мазкур янгиликлар ва ўзгаришлардан четда қолиши мумкин эмас: у жамиятга янги босқичга чиқиши учун профессионал ва юқори малакали кадрлар етказиб бериш орқали хизмат қилиши, фуқаролик

жамиятининг ҳар томонлама етук аъзоларини шакллантириб бериши ва янги юзйилликнинг асосий ривожланиш йўлларини белгилаб берувчи етакчиларни тарбиялаб бериши керак.

Ушбу жараёнда олий таълим тизимини ислоҳ этиш, уни жамият иқтисодиёти ва ижтимоий ҳаётига тўлиқ йўналтириш муҳим вазифадир. Бунда эса кўп йиллик илғор тажрибаларга асосланган, бир эмас, кўплаб давлатлар амалиётида ўз самарасини кўрсатган халқаро таълим стандартлари механизмлари ҳал қилувчи аҳамият касб этиши мумкин.

Шундай механизмлардан бири, ушбу таҳлилий иш жараёнида ўрганилган Европа олий таълим тизими дея юритилувчи Болония жараёнидир.

Болония жараёни бугунги кунда Европа малакатларининг умумий олий таълим тизими қобиғидан чиққан ҳолда умумеътироф этилган халқаро стандартларга айланиб улгурди. Бу механизмнинг албатта Ўзбекистон учун ўзининг салбий ва ижобий жиҳатларига бор. Аммо, Болония тизими, олий таълим тизимларининг умумийлашуви ва халқаролашуви замонавий воқеликка тўлиқ жавоб беради ва бунда энг асосий масала бу тизимни маҳаллий миқёсда жорий этишни жиддий ишлаб чиқиш, тўғри ташкилаштиришдир.

Ўзбекистон ва бошқа ривожланаётган мамлакатлар учун, Болония тизимига аъзо бўлиш биринчи навбатда, иқтисодиётни модернизациялаш, яъни ҳом-ашё иқтисодиётидан тўлиқ билимлар-интеллектуал иқтисодиётга ўтиш имконини беради. Болония жараёнини жорий этишда қуйидаги жиҳатларни ҳам эътиборга олиш лозим: фақат олий таълим эмас, балки бутун таълим структурасини, технологиялари ва моҳиятини босқичма-босқич янгилаш; таълим тизимига малакаси юқори мутахассисларни жалб этиш; мамлакат инновацион салоҳиятини тўғри аниқлаш, уни доимий ривожлантириш ва тўғри фойдаланиш механизмини ишлаб чиқиш. Мана шу шартлар ижобий бажарилган ҳолдагина республикамиз дунёнинг йирик олий таълим марказларидан бирига айланади. Бироқ, Болония жараёни шартларини қўллашда шошма-шошарликка йўл қўйиш, миллий ўзлик ва ўзига хосликни инобатга олмаслик, мактаб ва ўрта-махсус таълим тизимини ислоҳ этмасдан туриб олий таълимнигина ўзгартириш ижобий эмас, балки салбий натижаларга осабаб бўлиши муқаррар. Болония тизимини Ўзбекистонга тўлиқ жорий этишдан аввал бу ўзгаришлар учун мустаҳкам асос яратиш лозим.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Высшее образование в Узбекистане: состояние и рекомендации / UNDP Аналитическая записка. – 2009. – №1(12). – 13 с.

2. Смолин О.Н. Болонский процесс: кто в выигрыше? // Управление школой. – 2003. – № 14.

3. Реализация Болонского процесса в странах проекта Tempus (2009/2010). – Брюссель, 2010. – Т. 2. – 56 с.

4. The Bologna Declaration [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ihea.info/ uploads/declarations/ BOLOGNA_DECLARATION1.pdf

5. Электронный ресурс. – Режим доступа: www.europeunit.ac.uk/bologna process

6. Электронный ресурс. – Режим доступа: www.lex.uz//zakonii/1997/zakon_ob_obr.html

7. Электронный ресурс. – Режим доступа: www.lex.uz//zakonii/1997/ programma_podgotovki_kadrov.html

УДК. 373.3.015.311

Юлія Шевченко, Карина Стовбур
(Мелітополь, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ЛЮДСЬКОЇ ТВОРЧОСТІ ЯК СКЛАДОВОЇ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядаються особливості людської творчості і натхнення як складової процесу розвитку особистості. Зазначається, що ще філософи античності намагалися визначити поняття творчості та натхнення та виявити основні особливості цих понять як складової процесу розвитку особистості.

Ключові слова: *розвиток творчої пізнавальної активності, молодший шкільний вік, творчість, творча здатність, уява.*

The author reviews the features of human creativity and inspiration as a part of individual development. It is stated that ancient philosophers tried to define the concept of creativity and inspiration, to identify the main features of these concepts as a part of individual development.

Key words: *the development of creative cognitive activity, primary school age, creativity, creative ability, imagination.*

Сучасні соціально-економічні умови життя вимагають від людини швидкої орієнтації і адаптації до постійно мінливих умов, рухливості і гнучкості мислення, творчого підходу до вирішення великих і малих проблем. У багатьох професіях основна частина виконавської діяльності перекладається на машини, частка розумової праці зростає. В даний час існує потреба в ініціативних, діяльних, творчих особистостях, здатних до виходу за межі стандартного досвіду, вишукують нові шляхи і методи в економіці, науці, техніці, управлінні.

У зв'язку з цим проблема організації процесу навчання, орієнтованого на розвиток творчої пізнавальної активності учнів, є надзвичайно актуальною. Це пов'язано з тим, що творча пізнавальна активність – головна умова формування у школярів потреби в отриманні глибоких і міцних знань, оволодіння універсальними навчальними діями, розвитку самостійності.

Національна доктрина освіти в Україні визнає пріоритетною сферою створення максимально сприятливих умов для виявлення і розвитку творчих здібностей кожного громадянина Росії. Система освіти покликана забезпечити різнобічний і своєчасне розвиток дітей і молоді, їх творчих здібностей, формування навичок самоосвіти, самореалізацію особистості.

Відповідно до останньої редакції Закону України «Про освіту», національної програми «Освіта (Україна XXI століття)» підвищення інтелектуального потенціалу нації, виховання творчої особистості, здатної до активної участі в розбудові української держави, розвиток в учнів пізнавальної активності, самостійності, ініціативи входить в обов'язок педагогічних працівників.

Молодший шкільний вік є сприятливим, сензитивним періодом для розвитку творчого потенціалу дитини, що позначають такі науковці як Л.С.Виготський, А.З.Зак, Н.А. Менчинська, Д.Б. Ельконін та інші.

Проблема розвитку творчої пізнавальної активності завжди була в центрі уваги педагогічної теорії і практики (Ф.К. Дистервег, П.Ф. Каптерев, Я.А.Коменський, Дж. Локк, І.Г. Песталоцці, Ж.Ж.Руссо, В.О.Сухомлинський, Л.М. Толстой, К.Д. Ушинський).

Поняття «творчість» сходить до праць Аристотеля і Платона. Дане поняття в античній філософії пов'язувалося зі сферою кінцевого і мінливого буття. Головне ж значення мало споглядання вічного буття. Будь-який вид діяльності, в тому числі і творчість, ставилося нижче такого споглядання [1].

За часів античності у творчості бачили прагнення людини до відтворення скоєних зразків: мистецтво недосконале, але богоподібне. Творча здатність порівнювалася з божественною одержимістю, а в пізньому героїзмі розумілося як змагання з богами. Однак теоретичне пізнання, мудрість цінувалося більше, ніж творча праця.

Середньовічна філософія співвідносила творчість з розумінням Бога-творця, що створює і творить світ. Під творчістю розумівся вольовий акт, який викликає буття з небуття. Мислителі середньовіччя вважали, що людина – обмежена, гріховна істота і неможливо зіставити людське творіння з творінням Бога.

В епоху Відродження акцент змістився на творчість людини – її творчий потенціал, на сам творчий процес, особистість творця. Під творчістю розумілося художня творчість, її сутність – творче споглядання.

Творчість як вищу форму людської діяльності розглядає Ф.В.Шеллінг. Саме через творчість людина може стикнутися з Абсолютом.

Епоха Просвітництва висувала теорії уродженості і божественності людської творчості, протиставляла талант і геніальність, інтелект і безумство як джерело творчості (Гегель, Гете, Ніцше, Шопенгауер).

Імануель Кант у XVIII столітті провів аналіз творчої діяльності в навчанні щодо продуктивної здатність уяви, яку він розумів як єдність свідомого і несвідомого у діяльності. Згідно з Кантом, людина творить несвідомо, подібно до того як творить природа [3].

Ідеалістична філософія (кінець XIX – початок XX ст.) Протиставляє творчість механічно-технічної діяльності.

Найбільш розгорнута концепція творчості в «філософії життя» Анрі Бергсона. Під творчістю він розумів народження нового, яке становить сутність життя. У природі до цих процесів відносяться народження, зростання, дозрівання. У свідомості до них відносяться виникнення образів, переживань. Бергсон протиставляє творчість технічної раціональності, лише змінює старе.

Бердяєв визначає творчість як «завжди приріст, додаток, створення нового, не був у світі. Ніщо стало чимось, небуття стало буттям» [2]. Творчість є виникнення новизни. Бердяєв говорить про трьох елементах творчості. Перший – свобода, та, яка існує до Бога, свобода як потенціал новизни, але не визначилася як новизна. Другий елемент – дар геніальності, який дається творцеві Богом і робить його «знаряддям божого справи в світі». Третім елементом творчості виступає вже створений світ, в якому творчість відбувається і з якого воно черпає матеріали. Новизна в об'єктивованому світі – це її об'єктивація, осмисленість. Творчість є «просвітлення буття». Через людину-творця природний і соціальний світ сходять до Бога. Творчість – це зустріч людини з Богом.

Творчість, вважав Н. Бердяєв, видає геніальну природу людини, кожна людина геніальна, а з'єднання геніальності і таланту створює генія. Геніальність – це перш за все внутрішнє творчість, самотворчість, перетворення себе в людини, здатного до будь-якого конкретного виду творчості. Тільки така першотворчість і є витік і основа будь-якої творчої діяльності [2].

Отже, мислителі, починаючи з філософів античності і закінчуючи нашими сучасниками, намагалися визначити ці поняття, виявити основні особливості людської творчості як складової процесу розвитку особистості.

Аспектами подальшого вивчення для нас може стати аналіз різних підходів до розвитку творчості в теоріях сучасних вітчизняних й зарубіжних науковців.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Артемова Л.В. Історія педагогіки / Л.В.Артемова. – К.: «Либідь», 2006. – 105 с.
2. Бердяев Н. А. Смысл творчества (опыт оправдания человека) / Н.А.Бердяев. – М. : Изд-во Г. А. Лемана и С. И.Сахарова, 1916. – 269 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mudriyfilosof.ru/2013/03/berdyaev-smisl-tvorchestva.html)
3. Кант І. Рефлексії до критики чистого розуму / І.Кант . – Київ: Юніверс, 2004. – 464 с.

УДК 37.032

Карина Яковенко
(Харків, Україна)

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ІГРИ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТУДЕНТІВ

У статті досліджено проблему розвитку лідерських якостей студентів завдяки їх участі в інтелектуальних іграх. Розглянуто можливості дозвіллєвої діяльності як чинника саморозвитку, наголошено на можливості рекомендування інтелектуальних ігор для введення у позанавчальну діяльність студентів.

Ключові слова: *лідер, лідерські якості, інтелектуальні ігри, дозвілля, саморозвиток.*

The problem of leadership development of students through their participation in intellectual games has been specified in the article in the article. The possibilities of recreational activities as a factor of self-development has been developed, the opportunities for intellectual games recommending the introduction of extra-curricular activities of students has been accented.

Key words: *leader, leadership, intellectual games, leisure, self-improvement.*

Сучасний соціум характеризується істотними змінами в усіх сферах його життя. У сучасних умовах політичного і соціально-економічного розвитку України особливо гостро стоїть проблема визначення ефективних методів виявлення, особистісного розвитку та форм навчання соціально обдарованої молоді, тобто потенційних лідерів. Як відзначають провідні дослідники цієї галузі, лідерство – це не стан, а процес, «це властивість характеру (чесноти, свободи, самовдосконалення), а не темпераменту (біології і генетики). … Цілеспрямований характер, гармонія та врівноваженість не з'являються самі собою, від природи. Ми набуваємо їх за допомогою власних зусиль. Саме намір набути їх уже є актом лідерства. Лідерство може бути тільки характером» [4, с. 23]. Виходячи з цього, можемо дійти висновку, що лідерство, як і будь-яка властивість характеру може бути розкрита і розвинена, головне – обрати вірні засоби її розкриття. Системі освіти сучасної України потрібні нові психолого-педагогічні моделі, що відповідають вимогам і системі цінностей демократичного суспільства та здатні розкривати лідерський потенціал української молоді.

Актуальність проблеми обумовлена також і тим, що в даний час істотно зросли вимоги до якості підготовки фахівців. Забезпечення цих вимог можливо, по-перше, за умови вдосконалення технологій навчання, по-друге – за умови психолого-педагогічного супроводу процесу соціалізації молодої особистості. Існуюче протиріччя між необхідністю створення в системі вищої освіти психолого-педагогічних умов для формування лідерських якостей студентів і відсутністю науково обґрунтованих рекомендацій по здійсненню цього процесу також підтверджує актуальність даного дослідження і змушує шукати шляхи формування лідерських якостей у процесі не тільки навчального процесу, а й позанавчальної діяльності студентів.

На думку сучасних дослідників, саме дозвілля як форма незалежного від професійних (в даному випадку – навчальних) обов'язків проведення часу є домінуючою цільовою та ціннісною установкою для багатьох студентів. Таким чином, дозвілля можна вважати основною сферою вторинної соціалізації молоді [1, с. 19]. І від наповнення цієї сфери діяльності багато в чому залежить не тільки сам процес соціалізації, а й аспекти формування лідерських якостей сучасних студентів.

Дозвілля може надати значну допомогу у розвитку та самовдосконаленні особистості – адже в цій сфері студент має можливість займатися тим, що йому дійсно цікаво, отримувати нові знання і вміння з обраної ним галузі, приймати самостійні рішення і направляти власний розвиток в ту чи іншу сторону.

На жаль, дозвілля багатьох сьогоднішніх студентів не реалізує ці напрямки, обмежуючись забезпеченням лише комунікативної і рекреативної функції, в той час як інші функції (особистісний, інтелектуальний розвиток, підвищення культурного рівня, функція досягнень, підвищення престижу) реалізуються в недостатній мірі або не реалізуються взагалі.

У цієї проблеми можна виділити два джерела – по-перше, недостатній стимул розвитку у більшості молоді, обумовлений менталітетом нашого суспільства, по-друге – недостатній розвиток форм дозвілля, дійсно цікавих студентам. І в цьому плані вищий навчальний заклад може виступити посередником між своїми студентами і тими формами дозвіллєвої діяльності, які сприятимуть їх особистісному розвитку і, в тому числі, формуванню лідерських якостей.

Загальновідомо, що однією з найбільш поширених форм дозвілля для людей будь-якого віку (і особливо підлітків та молоді) є гра. При цьому гра відрізняється своєю універсальністю, вона є і формою проведення дозвілля, і інститутом творчості, і способом розвитку і самореалізації особистості, засобом навчання і самопізнання, самоідентифікації особистості, гра об'єднує людей, є механізмом соціалізації. Визначний вчений-психолог Д. Б. Ельконін в дослідженні «Психологія гри» дав грі наступне визначення «людська гра – така діяльність, в якій відтворюються соціальні відносини між людьми поза умов безпосередньо утилітарної діяльності» [2, с. 314].

Значними можливостями в сфері розвитку особистості студента мають інтелектуальні ігри спортивні версії телевізійних ігор «Що? Де? Коли?», «Брейн-ринг», «Своя гра», гра «Ерудит-квартет» тощо. Інтелектуальну гру можна визначити як «індивідуально-особистісне або (частіше) спільне (командне) рішення задач, що вимагають продуктивного мислення в умовах хронометрованого тимчасового простору і змагання» [3, с. 65].

Подібна форма дозвіллєвої діяльності передбачає наявність і активне використання ерудиції, логічного мислення, розвиває фантазію і креативність. При цьому безсумнівна цінність інтелектуальних ігор полягає в тому, що вони оперують реальними знаннями і фактами, що дозволяє студентам підвищити свій інтелектуальний рівень, поповнити багаж знань, відзначити напрямки для подальшого надбання знань з тієї чи іншої теми.

Крім того, в залежності від формату, дані гри припускають або активну командну взаємодію, або вміння швидко приймати самостійні рішення в умовах дефіциту часу. Це сприяє розвитку стресостійкості, навичок спілкування, формування комунікативної та конфліктологічної компетентності.

Ставлення до лідерства і відповідальності пов'язане з роллю гравця в команді і форматом гри, в якій він бере участь. Як правило, роль капітана і його заступника сприяє максимально повному розкриттю лідерського потенціалу студента, що можна використовувати для виявлення лідерських якостей серед студентської молоді – який гравець сам захоче виступити в ролі капітана, як він взаємодіє з командою і організаторами ігор, наскільки відповідає даній ролі. У той же час, формат «Своєї гри» передбачає індивідуальну відповідальність – таким чином, в ході цієї гри лідерські якості також можуть проявитися досить повно.

В цілому можемо зазначити, що участь в інтелектуальних іграх (а особливо, гра в ролі капітана команди) сприяє формуванню та розвитку особистісних якостей, що мають велике значення в сучасному суспільстві: прояву лідерського потенціалу, вмінню працювати в умовах дефіциту часу, прагненню до відповідальності.

Таким чином, можна зробити висновок, що інтелектуальні ігри мають значні можливості з точки зору розвитку лідерського потенціалу студентів, і їх можна рекомендувати для введення в програму позанавчальної діяльності ВНЗ.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Акимова Л. А. Социология досуга : учебное пособие / Л. А. Акимова. – М.: МГУКИ., 2003. – 123 с.
2. Эльконин Д. Б. Психология игры / Д.Б. Эльконин. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 360 с.
3. Певнев М.С. Интеллектуальная игра в образовательном процессе: ценностно-целевой, мотивационный и функциональный аспекты / М. С. Певнев // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. –Волгоград, 2006. – Вип. 4. – С. 64–67.
4. Романовський О. Г. Особистість сучасного керівника в аспекті теорії духовного лідерства / О. Г. Романовський, Н. В. Середа // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – Харків, 2013. – Вип. 3. – С. 20–27.

УДК 374.928

Дилобар Якубжанова
(Ташкент,Узбекистан)

TA’LIM TIZIMIDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA QO‘LLASH XUSUSIYATLARI

Mazkur maqolada ta’lim tizimida pedagogik texnologiyaning ilmiy-nazariy asoslari yoritilgan. Ta’lim tizimida pedagogik texnologiya qo‘llash xususiyatlari ochib berilgan.

Tayanch so‘zlar: *maxsus ta’lim tizimi, pedagogik texnologiya, bilimlar, o‘qitish, yangicha yondashuv, pedagogik jarayon, dars.*

This article describes the special education system, teaching the scientific theory of the technology. Explains the special features of the education system, the application of educational technology.

Key words: *special education, educational technology, knowledge, training, a new approach to the teaching process, educational process, lesson.*

Ma’lumki, pedagogik texnologiya - bu butun o‘qitish va bilimlarini o‘zlashtirish jarayonida o‘z oldiga ta’lim shakllarining samaradorligini oshirish vazifasini qo‘yuvchi texnik hamda shaxs zaxiralari va ularning o‘zaro aloqasini hisobga olib, bilimlarini yaratish, qo‘llash va belgilashning tizimli uslubidir.Pedagogik texnologiya o‘qitishga o‘ziga xos bo‘lgan yangicha yondashuv (innovatsiya)dan iborat bo‘lib, o‘yin usullarini ta’lim tizimi, dars jarayonida tatbiq etilishi muhim va samarali natija beradi. Yangi pedagogik texnologiyalarni maxsus maktab ta’lim tizimiga kiritish, tatbiq etish, qiziqarli usullardan foydalanish, o‘zining samarasini bermokda. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar hozirgi kunda maxsus maktab uchun o‘quv jarayonining zaruriy va asosiy komponentiga aylanib bormoqda. Chunki pedagogik texnologiya o‘qitishga o‘ziga xos yangicha yondashuvdan iborat bo‘lib, o‘yin yangicha, ilg‘or, shu bilan birga samarador usullarini ta’lim tizimiga dars jarayonida tatbiq etilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogik texnologiya – xorijiy pedagogikaning yo‘nalishi bo‘lib, uning maqsadi ta’lim jarayonining samarasini oshirish va o‘qitish natijalarini kafolatlashdan iborat bo‘lgan [3, 34 b.]. “Pedagogik texnologiya” bu ta’lim – tarbiya jarayonining qoidalari, metodlari, shakllari, vositalarining mukammaligini anglatuvchi bilimlar yig‘indisi yoki san’atidir. Zero, har bir o‘qituvchi, o‘qitish va tarbiyalashning qoida, shakl, metod, vositalarini mukammal, san’at darajasida bilsa, shunga qarab o‘qish jarayonini tashkil qilsa, o‘quvchini mustaqil o‘qishga, mustaqil fikrlashga, mutolaa qilishga o‘rgatadi va ko‘zlangan maqsadga erishadi. Shunday qilib, “Yangi pedagogik texnologiya” bilimli bo‘lishni, iste’dodni rag‘batlantirishni nazarda tutgan, o‘quv tarbiya jarayonini san’at, mahorat darajasiga kutarishga imkon yaratidagan, ta’lim sohasidagi barcha islohotlarning harakatlantiruvchi kuchidir.Ma’lumki, yuqorida ta’kidlab o‘tganimizdek mamlakatimizning bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o‘tib

borishi tufayli ishlab chiqarishning barcha jabxalari uchun ishbilarmon, o‘z kasbini mukammal biladigan tadbirkor, tashabbuskor mutaxassislar tayyorlash talab etiladi. Bunday mutaxassislar zamonaviy texnika, uning ishlash texnologiyasi bilan qurollangan bo‘lishlari va bu jarayonga ishtirok etish malakalariga ega bo‘lishlari lozim bo‘ladi.Shunga ko‘ra, professor N.Avliyoqulovning ta’biricha “Texnologiyani o‘qitish jarayoniga joriy etish pedagogik texnologiyaning vazifalaridan biri hisoblanadi” [5, 89 b.]. Bu qarashlarning barchasida yangi pedagogik texnologiyalarga o‘qitishning zamonaviy uslubi deb anglash mavjud. Pedagogik texnologiyaga o‘qitishning bir yangi uslubi, shakli yoki boshqarish uslubi sifatida qarash unchalik mantiqqa to‘g‘ri kelmaydi, chunki pedagogik texnologiya tushunchasini o‘quv jarayonini tashkil qilish, boshqarish, baholash, tahlil qilish jarayonlarining bir yoki bir necha sohasini, bosqichlarini qamrab oladigan, ilmiy-amaliy asoslangan yondashuv, texnik va informasion uslublar tizimlari deb atash bir oz mantiqqa yaqin bo‘ladi.Shuni e’tirof etish joizki, “Yangi pedagogik texnologiyalar” termini hali standartlashtirilmagan, uning mohiyati ilmiy jihatdan to‘liq ochib berilmagan mahsuli, taraqqiyot omili va ta’lim islohotlarining kuchi sifatida unga ta’riflar berilgan. Bu ta’riflarda ma’lum darajada pedagogik texnologiyaning mohiyati, mazmuni, uning davr bilan hamnafaslik tomonlari yechimini topa olgan. **“**Pedagogik texnologiya - bu, ta’lim shakllarini optimallashtirish maqsadida texnik vositalar, inson salohiyatini hamda ularning o‘zaro ta’sirini inobatga olib, o‘qitish va bilish, o‘zlashtirishning barcha jarayonlarini aniqlash, yaratish va qo‘llashning tizimli metodidir”, olim T. Sakamoto fikricha “Pedagogik texnologiya-bu majmuli fikr yuritish metodini pedagogikaga singdirish, boshqacha qilib aytganda, pedagogik jarayonni muayyan bir majmuaga keltirishdir**”** Mazkur, yuqoridagi ikki ta’rif, shubxasiz tayanch so‘zlar “tizimli yondashuv” va “majmuali yondashuv” asosiy, pedagogik texnologiya mazmunini anglatuvchi tayanch so‘zlar bo‘lib, ta’riflardagi boshqa barcha so‘zlar tizim sifatida pedagogik texnologiya mohiyatini tavsiflaydi. Xuddi mana shu sistemali, majmuali yondashuv pedagogik texnologiyani boshqa texnologiyalardan ajratib turadi va ta’lim maqsadlari, ta’lim – tarbiya mazmuni, o‘qitish va metodlari hamda ta’lim natijalarini oldindan kafolatlashni o‘zaro bog‘liqda va aloqadorlikda nazarda tutib, nazorat qilish va baholashni amalga oshiradi. Aynan mana shu xususiyat an’anaviy ta’limda yetishmaydi, Masalan, an’anaviy ta’limda o‘qitish jarayoni o‘quv axborotlarini eshitish, esda saqlashga mo‘ljallangan bo‘lib, bunda talabaning aktiv faoliyati, operatsiyalarni mustaqil bajarishi, tashkilotchiligi, boshqaruvchiligi esdan chiqarib qo‘yilgan. Yoyinki, ma’lum o‘quv yurtida, har bir o‘quv predmetining o‘ziga xos xususiyatlari, o‘zga fanlardan farqli tomonlari hisobga olinma yo‘llarni nazorat qilish va baholashni ma’muriyat tomonidan bir xil metodda amalga oshirish qoyida bo‘lib qolgan.Ma’lumki, G‘arb va Sharq olimlarining fikrlariga ko‘ra pedagogik texnologiyada belgilangan dastlabki maqsad va mazmun asosida o‘quv jarayoni rejalashtiriladi, uni amalga oshirish loyihalari ishlab chiqiladi, natija kafolatlanadi. Bunday yondashuvda o‘quvchi shaxsining ustivorligi, ta’limning o‘quvchi shaxsini faol shakllantirishga xizmat qilishi esdan chiqarib qo‘yilayapti. V.P.Bespalko ta’biricha: “Pedagogik texnologiya - bu o‘qituvchi mahoratiga bog‘liq bo‘lmagan xolda pedagogik muvaffaqiyatni kafolatlay oladigan o‘quvchi shaxsini shakllantirish jarayoni loyihasidir pedagogik texnologiya pedagogik jarayonning shunday mexanizmlarining umumlashgan texnologik asboblari tarzida qayd etiladiki, unga inson salohiyatidan qat’iy nazar ushbu asboblar oldindan tuzilganligi va loyihalanganligi tufayli shaxsning shakllanish jarayonini kafolatlay oladi. Demak, ta’lim-tarbiya jarayoni pedagogik texnologiya asosida ko‘rilsa, barcha pedagogik mexanizmlar ishlab chiqarish korxonasidagi texnologik xarita singari, bola shaxsining shakllanishi uchun poydevor yaratib shaxsiy fazilatlar (bilim, iqtidor, malaka, tarbiya) shakllana boradi. Bu ta’lim jarayoniga texnologik yondashuvning hosilasidir..Maxsus ta’limga tizimli yondashish g‘oyasi ko‘tarilgandan so‘ng asta- sekinlik bilan pedagogik texnologiyaning mohiyat-mazmuniga ma’lum aniqliklar kiritila borildi. Shunday yo‘nalishda rus olimlaridan biri B.M. Monaxov pedagogik texnologiya mohiyatini “...avvaldan rejalashtirilgan maqsadlar asosida natijalarga olib boruvchi va bajarilishi shart bo‘lgan tartibli amallar tizimi deb fikr yuritib, “Pedagogik texnologiya – bu o‘quv jarayonining texnologiyalashtirib, uning qayta tiklanuvchanligini hamda pedagogik jarayon turg‘unligini oshirib, bu jarayon ijrochisining

sub'ektiv xususiyatlaridan uni ozod qiladi" deb ta'riflaydi [1, 64 b.]. Ta'lim maqsadini aniqlash o'quv biluv faoliyatini optimallashtirish nuqtai nazaridan ham pedagogik texnologiyaga ta'riflar berilgan. Shulardan biri I.Ya.Lernerning ta'rifidir. Uning fikricha "Pedagogik texnologiya – o'quvchilar harakatlarida aks etgan o'qitish natijalari orqali ishonchi anglab olinadigan va aniqlanadigan maqsadni ifodalaydi". Zero, ta'lim-tarbiyada kam kuch va vaqt sarflab yaxshi natijalarni tezroq qo'lga kiritish uchun barcha imkoniyatlar-texnik vositalar, o'qituvchi mahorati, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi iqtidori, salohiyatini inobatga olish shu kunning talabidir.Ma'lumki, ilmiy-texnikaviy taraqqiyot nafaqat mamlakatimizdagi ishlab chiqarishning ko'p sonli tarmoqlariga, balki ma'naviy-ma'rifiy, ijtimoiy gumanitar va madaniy sohasiga ham ilg'or texnologiyalarni tadbiq etishni taqozo qilmokda. Shu boisdan O'zbekistonlik olimlar ham boshqa mamlakatlardagi hamkasblari singari ta'lim-tarbiya jarayoniga yangi pedagogik texnologiyalarni tadbiq etish bo'yicha birmuncha nazariy va amaliy ishlarni amalga oshirdilar hamda oshirmokdalar.

Pedagogik texnologiyaga pedagogik jarayonning majmui sifatida qaralib uni bosqichma-bosqich amalga oshirilishi to'g'risida fikr yuritgan olimlardan biri B. Ziyomuhammedov va Sh. Abdullayevalardir. Ularning fikricha "Pedagogik jarayon majmuini muayyan vaqt mobaynida bosqichma-bosqich amalga oshirilishi – pedagogik texnologiya deyiladi" [2, 78 b.]. Shunga ko'ra "Pedagogik texnologiya - bu jamiyat ehtiyojidan kelib chiqib, oldindan belgilangan kishi ijtimoiy sifatlarini samarali shakllantiruvchi va aniq maqsadga yo'naltirilgan o'quv jarayonini majmui sifatida qo'rib, uni tashkil qiluvchi qismlari bo'lgan o'qituvchi (pedagog)ning o'qitish vositalari yordamida o'quvchi(talaba)larga ma'lum bir sharoitda muayyan ketma-ketlikda ko'rsatgan ta'sirini nazoratga tutuvchi va ta'lim natijasini baholab boruvchi texnologiyalashgan ta'limiy tadbirdir". Mazkur ta'rifda shu narsa ko'zga tashlanadiki, pedagogik texnologiya ta'lim tarbiya jarayonini bir butunlikda ko'radi, ta'limning maqsadi, mazmuni, o'qitish metodlari va vositalarini bilim beruvchi va bilim oluvchilarni majmuiga keltirishni, o'qitish bosqichlarini loyihalashni, uning borishini nazorat qilish, natijani kafolatlashni ham majmuaga keltirishni nazarda tutadi. Uning yana bir xususiyati shundaki, ilmiy asoslangan yaxshi loyihalangan pedagogik texnologiya o'qituvchi mahoratidan qat'iy nazar ko'zlangan maqsadga erishishni kafolatlaydi, o'quvchi ta'lim tarbiyaning yakunida egallagan bilimlarni faol amalga oshiruvchisiga aylanadi.Shunday qilib, pedagogik texnologiya ilmiy konsepsiyaga asoslangan maqsadni belgilash va unga erishishda ijtimoiy, didaktik, ruhiy-pedagogik, falsafiy nazariyaga suyangan vazifa, faoliyat, natija yaxlitligi, muvaffaqiyatini ta'minlaydigan, ta'lim-tarbiyaning loyihalangan jarayoni, tamoyillari metodlari, vositalarining o'zaro hamkorlikdagi birligidir.Pedagogik texnolgiya-bu o'qituvchi (tarbiyachi) tomonidan o'qitish (tarbiya) vositalari yordamida o'quvchilarga ta'sir ko'rsatish va bu faoliyat mahsuli sifatida ularda oldindan belgilab olingan shaxs sifatlarini shakllantirish jarayonidir.Pedagogik texnologiya shaxs sifatlarini shakllantirish uchun o'qituvchining o'quvchilarga ta'sir ko'rsatishga qaratilgan maqsadga erishish tizimi loyihasi deb qaraladi [3, 90 b.]. Darhaqiqat har bir loyiha ilmiy asoslangan holda va texnologik talablarga javob bergan takdirdagina shaxs rivojlanishini hamda o'quv tarbiya jarayonining amalga oshishini ta'minlay oladi. Texnologik yondoshuvlar tahlili shuni ko'rsatadiki, aksariyat o'qitish texnologiyalari bo'sh texnologiyalanganligi bo'yicha qolib ketmoqda. Bir qator texnologiyalardan nazariy asosolar kuchaytirilgan, amaliy tomondan u qadar oydinlashtirilmagan.T.A.Ballo texnologiyaning bir tomonini, o'qitishda topshiriqli yondoshuvni yoritadi. Boshqalarida yo kompyuter orqali dasturlashtirilgan o'qitish yoki o'qitishning muammoli tuzilmasi ajralib turadi.L.V.Zankov, T.Ya.Galperin, V.I.Davidov tadqiqotlarida bosqichli o'qitishning yaxlit texnologiyalari haqida fikr yuritiladi. Jumladan: pedagogik texnologiya haqida olimlar turlicha tushunchalarni kiritganlar.Pedagogik texnologiya – psixologik va pedagogik o'gitlar yig'indisi bo'lib, shakllar, metodlar, usullar, o'qitish yo'llari, tarbiyaviy vositalarning maxsus to'plamidir. "Pedagogik texnologiya – pedagogning maqsadlarga erishishda foydalanilgan shaxsiy imkoniyatlar, jihozlar va metodologik vositalarda amalga bo'lishning tizimli yig'indisi va tartibni bildiradi" (M.V.Klarin). "Pedagogik texnologiya – o'zida turli mualliflar (manbalar) ning barcha ta'riflari mazmunini

qamrab olgan mazmuniy umumlashma hisoblanadi" (G.K.Selevko) "Pedagogik texnologiya – bu ta'lim shakllarini jadallashtirish vazifasini ko'zlagan o'qitish va bilimlarni o'zlashtirishning barcha jarayonlarini texnika va inson omillarida va ularning birgalikdagi harakatlarini vositasida yaratish, tatbiq etish va belgilashning izchil metodidir".Pedagogik texnologiya o'ziga xos potensial yaratiladigan pedagogik natijalarga erishish uchun pedagogik tizimning barcha tashkiliy tomonlariga aloqador nazariy va amaliy ta'limiy tizimi doirasida tadqiqotlar sohasi sifatida belgilanadi.Zamonaviy pedagogik texnologiya ta'lim maqsadlariga erishish va shaxsning rivojlanishiga qaratilgan pedagogik faoliyatni muttasil ravishda rivojlantirish tizimi loyihasidir.Ta'lim maqsadini aniqlash o'quv biluv faoliyatini optimallashtirish nuqtai nazaridan ham pedagogik texnologiyaga ta'riflar berilgan. Shulardan biri I.Ya.Lernerning ta'rifidir. Uning fikricha "Pedagogik texnologiya – o'quvchilar harakatlarida aks etgan o'qitish natijalari orqali ishonchi anglab olinadigan va aniqlanadigan maqsadni ifodalaydi". Zero, maxsus ta'lim-tarbiyada kam kuch va vaqt sarflab yaxshi natijalarni tezroq qo'lga kiritish uchun barcha imkoniyatlar-texnik vositalar, o'qituvchi mahorati, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi iqtidori, salohiyatini inobatga olish shu kunning talabidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Авлиякулов Н.Х. Практические основы модулной системы обучения и педагогической технологии. – Т.: Молия, 2001.
2. Азизходжаева Н.Н. Педагогические технологии и педагогическое мастерство. – Т.: Молия, 2002.
3. Беспалко В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. – М.: ИРПО, 1996.
4. Беспалко В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М: Наука, 1999.
5. Бородина Н.В., Самойлова Е.С. Модулная технология в профессионалном образовании. – Екатеринбург: УГППУ, 1998.

ПСИХОЛОГІЯ / ПСИХОЛОГИЯ

УДК 796.071.2:159.923.009.12

Александра Голец
(Киев, Украина)

ЦЕННОСТНО-СМЫСЛОВАЯ СФЕРА ЛИЧНОСТИ КАК РЕСУРС КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ КВАЛИФИЦИРОВАННЫХ СПОРТСМЕНОВ

В процессе совершенствования современной системы подготовки спортсменов особый интерес представляет изменение ценностно-смысловой сферы личности. Данная проблема рассматривается на основе изучения смысложизненных ориентаций квалифицированных спортсменов как ресурс их конкурентоспособности.

Ключевые слова: *ценностно-смысловая сфера личности, ценностные ориентации, терминальные ценности.*

In the process of improving the modern training system of athletes the change of value-semantic sphere of personality is of particular interest. This problem is considered on the basis of the study of life orientations of qualified athletes as a resource for their competitiveness.

Keywords: *value-semantic sphere of personality, values orientations, terminal values.*

Актуальность темы. Детальная разработка многих аспектов подготовки конкурентоспособности спортсменов в спорте высших достижений, а также психологические и смыслообразующие стороны процесса спортивной деятельности изучены все еще недостаточно. Проблема совершенствования современной системы подготовки спортсменов является самостоятельным предметом исследований и включает вопросы оптимизации различных сторон спортивной подготовки, построения структуры микро-, мезо- и макроциклов, совершенствования технической, тактической и других сторон подготовки спортсменов [1].

Таким образом, анализ имеющихся данных показывает, что проблема изучения ценностно-смысловой сферы личности спортсмена не была предметом специальных исследований, и требует более глубокого изучения, что определило актуальность и выбор темы настоящей работы.

Цель работы – изучить изменение ценностно-смысловой сферы личности спортсмена в процессе многолетней подготовки на основе исследования смысложизненных ориентаций личности при психологическом сопровождении сборных команд.

Задачи.

1. Изучить роль и влияние ценностно-смысловой сферы личности спортсмена на успешность спортивной карьеры
2. Проанализировать особенности ценностно-смысловой сферы субъекта спортивной деятельности в разных видах спорта.
3. Определить различия ценностно-смысловой сферы спортсменов разного возраста в процессе тренировочной деятельности.
4. Разработать практические рекомендации, направленные на развитие и укрепление смысложизненных ориентаций спортсменов в процессе многолетней подготовки и психологического сопровождения спортивной деятельности на основе преобразования ценностно-смысловой сферы.

Методы исследований.

Для достижения поставленной цели и определенных задач использованы методы исследования:

1. Обобщение научно-методической, психолого-педагогической и специальной литературы по проблеме исследования.
2. Констатирующий эксперимент с использованием методов психодиагностики

3. Педагогического наблюдения в процессе тренировочной и соревновательной деятельности и психологического интервьюирования,

4. Методы математической статистики.

Для исследования жизненных ценностей человека, что является одним из направлений нашей работы, мы использовали методику, которая называется «Морфологический тест жизненных ценностей» (МТЖЦ), направленную на определение мотивационно-ценностной структуры личности [7].

Основным диагностическим конструктом МТЖЦ являются терминальные ценности. Под термином «ценность» мы понимаем отношение субъекта к явлению, жизненному факту, объекту и субъекту, и признание его как важного, имеющего жизненную важность. Терминальные ценности реализуются по-разному, в различных жизненных сферах. Под жизненной сферой понимается социальная сфера, где осуществляется деятельность человека. Значимость той или иной жизненной сферы для разных людей неодинакова.

В исследовании принимали участие 143 квалифицированных спортсмена, специализирующихся в единоборствах, циклических, сложно координационных и игровых видах спорта.

В ходе исследования, направленного на изучение ценностных ориентаций, было выявлено преобладание ценности «достижение».

Этот факт свидетельствует о том, что спортсмены тщательно планируют свою жизнь, ставя конкретные цели на каждом ее этапе, и главным для них является, – достижение этих целей. По результатам анализа литературных источников, основной целью профессионального спортсмена, является достижение максимально возможного результата в избранном виде спорта. Поэтому, можно предположить, что спортсмены, принимающие участие в наших исследованиях сосредоточены на достижении высоких спортивных результатов и планировании дальнейшей спортивной карьеры. К тому же, чем больше целей достигнуто в процессе жизнедеятельности, тем больше человек удовлетворен собой.

Проведенное исследование свидетельствует о том, что на втором месте по иерархии ценностей – «духовное удовлетворение». На наш взгляд, доминирующая выраженность этой ценности говорит о стремлении спортсменов к получению морального удовлетворения во всех сферах жизни. Спортсмены, в первую очередь устремлены на получение морального удовольствия, возможно, ощущения счастья, радости, самореализации через любимую и интересную работу, которой является избранный вид спорта.

Результаты исследования терминальных ценностей у спортсменов высокой квалификации всей выборки (n=143), свидетельствуют о наличии достоверных различий ($p<0,05$) между показателем ценности «достижения» и такими терминальными ценностями как «собственный престиж» и «материальное положение». Поэтому, можно предположить, что спортсмены, в возрасте 16 – 23 лет, сосредоточены на достижении высоких спортивных результатов и планировании дальнейшей спортивной карьеры. К тому же, чем больше целей достигнуто в процессе жизнедеятельности, тем выше поднимается самооценка человека.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практические приложения / В.Н. Платонов. – К.: Олимпийская литература, 2004. – 808 с.

2. Платонов В.Н. Общая теория подготовки спортсменов в олимпийском спорте: учебное издание / В.Н. Платонов. – К.: Олимпийская литература, 1997. – 583 с.

3. Прохорова Н. Л. Психологические аспекты становления мотивации достижения: Учебное пособие / Н. Л. Прохорова. – Череповец: ГОУ ВПО ЧГУ, 2006. – 60 с.

4. Покровская А.Н. Теория ценности и вариативность культуры: автореф. дисс. на соискание науч. степени д-ра социол. наук: спец. 22.00.06 – «Социология культуры, духовной жизни» / А.Н. Покровская. – Минск, 1997. – 44 с.

5. Сопов В.Ф. Психические состояния в напряженной профессиональной деятельности: учебное пособие / В.Ф. Сопов. – М.: Академический Проект, Трикса, 2005. – 128 с.

Юлия Емшанова
(Киев, Украина)

ЛИЧНОСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СПОРТСМЕНОВ-ТЕННИСИСТОВ

В статье анализируются личностные особенности теннисистов квалификации МС и КМС. Результаты исследования показывают влияние спортивной деятельности (теннис) на личностные особенности теннисистов.

Ключевые слова: *спортсмен-теннисист, личностные особенности.*

In this article personal features of tennis players high qualification are analyzed. We can see influence of sporting activities on personal features of tennis players.

Key words: *tennis-athlete, personal features.*

Знание особенностей влияния психической нагрузки на все сферы деятельности спортсмена входит в круг решения практических задач, актуальных для спорта высших достижений. Таких как устранение влияния психической нагрузки на проявление специальных двигательных качеств спортсмена (координацию, выносливость, силу и т.д.) в различных условиях спортивной деятельности [3, 5]; восстановление работоспособности и уровня функциональной подготовленности спортсменов перед – и после больших тренировочных и соревновательных нагрузок [1, 2, 4, 6].

Необходимость и значимость исследований особенностей индивидуализации психологической подготовки в теннисе обусловлены факторами, которые определяются спецификой этого вида спорта, и соревновательной деятельности, равно как и индивидуально-личностными качествами теннисистов [7, 8].

Поэтому объективно необходимым является изучение путей мобилизации внутренних ресурсов спортсмена с целью совершенствования его профессиональной подготовленности.

Целью нашей работы было выявить личностные особенности теннисистов различной квалификации.

В исследовании были использованы следующие **методы**:

1. Теоретический анализ и обобщение данных специальной литературы и опыта передовой практики;
2. Анкетирование;
3. Педагогический констатирующий эксперимент с использованием спортивно-педагогических и психодиагностических методов;
4. Методы математической статистики.

В исследовании приняло участие 36 спортсменов-теннисистов, находящихся на разных этапах многолетнего спортивного совершенствования (мастера спорта, кандидаты в мастера спорта и спортсмены первого разряда).

Проведенные исследования с участием теннисистов различной квалификации позволили получить такие **результаты**:

Спортсмены-теннисисты, чья квалификация ниже, достоверно отличаются от высококвалифицированных спортсменов по ряду показателей, определяющих эффективность соревновательной деятельности: к ним относятся уровень и структура мотивации, уровень самооценки, уровень локус контроля, уровень личностной и реактивной тревожности (табл. 1).

Таблица 1.

Выраженность показателей психологических характеристик у теннисистов разной квалификации (соревновательный период)

Психологические характеристики		Соревновательный период				
		Теннисисты МС n=21x2=42		Теннисисты КМС n=15x2=30		Значение t-критерия Стьюдента
		$\bar{x}$	S	$\bar{x}$	S	
1	Самооценка (по Будасси)	0,5	0,4	0,8	0,0	4,98 **
2	Личностная тревожность	40,4	5,7	34,5	3,8	5,31**
3	Реактивная тревожность	41,7	9,5	34,7	2,3	4,58 **
Особенности локализации контроля						
1	Общий уровень интернальности	4,8	1,6	4,8	0,5	-
2	Интернальность в сфере достижений	6,0	1,6	6,0	0,8	-
3	Интернальность в сфере неудач	4,9	1,9	4,4	1,0	-
4	Интернальность в сфере производственных отношений	3,7	1,0	4,0	0,6	-
5	Интернальность в сфере межличностных отношений	6,3	1,1	5,6	1,1	2,28*
6	Интернальность в сфере здоровья	3,4	1,3	3,8	2,1	-

Примечания: ** – $p \leq 0,01$; * – $p \leq 0,05$; «–» – $p > 0,1$

Следует отметить, что самооценка менее квалифицированных спортсменов достоверно выше. В то же время самооценка теннисистов МС не соответствует оптимальному уровню, а находится на уровне ниже нормального минимального и достаточно неоднородна. Из приведенного можно заключить, что неадекватно высокая самооценка, характерная для теннисистов КМС приводит со временем (с приобретением опыта поражений, который переживается в таком случае болезненно) к нежелательному изменению уровня самооценки. Сказанное подтверждается достоверно более высоким уровнем личностной и реактивной тревожности, характерным для высококвалифицированных теннисистов. При этом теннисистам высокой квалификации характерна и значительная направленность на деятельность, по сравнению с направленностью на себя, выраженной больше у спортсменов КМС и I разряда (см. табл. 1).

В подготовительном периоде из показателей, отражающих активационное состояние, для спортсменов менее квалифицированных (КМС, первый разряд) характерна большая активность и удовлетворенность жизнью, а также меньшее психическое утомление и более высокий коэффициент адаптированности.

Выводы. Таким образом, мы отмечаем, у спортсменов более высокой квалификации, личностные особенности изменяются под воздействием вида спорта (тренировочной и соревновательной деятельности), что позволяет предположить об осуществлении адаптация теннисиста к напряженной спортивной деятельности и эти изменения снижают соревновательный стресс, в свою очередь, способствуя улучшению результата и продлению спортивной карьеры спортсменов-теннисистов.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Аболин Л.М. К проблеме психологического стресса в спорте / Л.М. Аболин, Т.И. Аболина // Психология спортивной деятельности / Ред. П.А. Жоров. – Казань, 1985. – С. 169–178.
2. Варданян Б.Х. Механизмы регуляции эмоциональной устойчивости / Б.Х. Варданян // Категории, принципы и методы психологии. Психические процессы. – М., 1983. – С. 542–543.
3. Воронова В.И. Личностные качества высококвалифицированных футболистов, влияющие на эффективность их деятельности / В.И. Воронова, С.Е. Шутова // Футбол-профи. – Донецк. – 2006. – №2(3). – С. 34–43.
4. Горская Г.Б. Психологические факторы самореализации профессионалов высокого класса / Г.Б. Горская / Дисс. д. психол. н. – М., 1997. – 320 с.
5. Метцлер П. Современный теннис / П. Метцлер. – М.: ФиС., 1973. – С. 27.
6. Платонов В.Н. Основы управления в системе подготовки спортсменов / В.Н. Платонов // Общая теория подготовки спортсменов в олимпийском спорте. – К.: Олимпийская литература, 1997. – С. 421–427.
7. Скородумова А.П. Роль психологической подготовки в теннисе. – М.: Физкультура и спорт, 1995. – 45 с.
8. Толочек В.А. Индивидуальный стиль деятельности – устойчивость и изменчивость // Вопросы психологии. – 1987. – № 4. – С. 100–108.

УДК 925:159.923

Ернест Івашкевич
(Рівне, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ФАХІВЦЕМ АДЕКВАТНОГО ПЕРЕКЛАДУ

У статті проаналізовано поняття "образу світу" в межах діяльнісної наукової парадигми. Описано, яким чином образ світу перекладача найбільшою мірою експліцитно відтворюється у перекладі (на прикладі перекладу О.Логвиненком розмовної та побутової лексики роману Дж.Д.Селінджера «Над прірвою у житі» із використанням стратегії «знаходження функціонального аналогу»).

Ключові слова: *перекладацька діяльність, образу світу, діяльнісна наукова парадигма, експліцитне відтворення, стратегії перекладу, знаходження функціонального аналогу.*

The article deals with the problem of the analyses of the concept «the image of the world» in the framework of the scientific paradigm of the activity. It was described how the image of the world in the greatest degree explicitly reproduced in the translation (for example, the translation by O.Logvynenko colloquial and everyday vocabulary of the novel «The Catcher in the Rye» written by Dzh.D.Selindzhera by using the strategy of the interpretation «finding a functional equivalent»).

Key words: *translation activity, the image of the world, scientific paradigm of the activity, explicit reproduction, strategies of the translation, finding a functional equivalent.*

У межах все більшої актуалізації проблеми виявлення специфіки, породження, розвитку, функціонування, а також способів дослідження всього різноманіття індивідуальних і групових культурно-історичних моделей світу, образів реальності, нас цікавить опосередковане бачення світу, що виникає в умовах перекладацької діяльності.

В наших публікаціях ми виходимо з того, що перекладацька діяльність створює безмежні можливості для особистісного розвитку фахівця, моделювання його індивідуального «образу

світу», який, в свою чергу, впливатиме на знаходження перекладачем смислів. В даному контексті мається на увазі не лише смисл певного конкретного перекладеного тексту або твору, а й смисл в акмеологічному розумінні, що дозволяє бачити предметно-об'єктне поле зовнішнього простору більш широко і глибоко. Тому в нашому дослідженні слід розглянути, яким чином організується, формується та моделюється цей «об'єктивний» світ для кожного конкретного перекладача. Отже, проаналізуємо процес конструювання світу, оскільки саме вивчення особливостей цього конструювання сприяє не лише розумінню фахівцем імпліцитного смислу тексту, а й розумінню людиною самого себе, свого внутрішнього світу. Останнє, в свою чергу, впливає на адекватність перекладу, а також визначає умови особистісного та професійного становлення суб'єкта.

Отже, зважаючи на актуальність дослідження з даної проблеми, *завданнями* нашої статті є:

1. Проаналізувати поняття «образу світу» в межах діяльнісної наукової парадигми.
2. Описати, яким чином образ світу перекладача найбільшою мірою експліцитно відтворюється у перекладі (на прикладі перекладу О.Логвиненком розмовної та побутової лексики роману Дж.Д.Селінджера «Над прірвою у житі» із використанням стратегії «знаходження функціонального аналогу»).

У вітчизняній психології в межах діяльнісної наукової парадигми поняття «образу світу» було введено О.М.Леонтьєвим [2]. Також дана категорія детально вивчалася в роботах О.Ю.Артем'євої [1] та її учнів. В цих дослідженнях розвиток поняття образу світу, побудова його експериментальних моделей пов'язані з вивченням проблеми свідомості та її складових. Ключове місце у вітчизняних концепціях образу світу [1; 2; 5] відводилося розгляду системи значень, структур та рівнів суб'єктивного досвіду, категорій, механізмів категоризації та впорядкування інформації щодо предметів світу, а також аналізу сфери індивідуальних, особистісних смислів, її динаміки тощо. Зокрема, О.М.Леонтьєв [2] розглядав образ світу як процес відображення світу в свідомості людини, безпосередньо включений у взаємодію людини та світу. Процес такого відображення є амодальним, і головними компонентами, які утворюють його, постають значення та особистісні смисли (що розуміються як «значення-для-мене»). Також С.Д.Смирнов [5] висловлює ідею первинності образу світу по відношенню до окремих образів, які виникають в процесі чуттєвого сприйняття людиною об'єктів зовнішнього простору. Під час сприйняття, вважає О.М.Леонтьєв, ціле може виникати поза процесом утворення частин цього цілого [2, с. 23, 28], і «не світ образів, а образ світу регулює і скеровує діяльність людини». Отже, «орієнтує не образ сам по собі, а внесок цього образу в картину світу» [2, с. 25]. Розвиваючи положення О.М.Леонтьєва [2] та С.Д.Смирнова [5], О.В.Наришкін [3] розглядає образ світу як багаторівневу, ієрархічну, надзвичайно динамічну систему.

Образ світу перекладача найбільшою мірою експліцитно відтворюється у перекладі О.Логвиненком розмовної та побутової лексики роману Дж.Д.Селінджера «Над прірвою у житі». Так, у перекладі роману зустрічаються різні стратегії перекладу. В даній статті, зокрема, зупинимось на перекладі О.Логвиненка із використанням стратегії «знаходження функціонального аналогу». Дана стратегія передбачає використання перекладачем розмовного варіанту лексеми, або її перекладу як сленгу, вульгаризму, жаргонізму, лайливого слова, просторіччя, арго тощо.

Як розмовний вираз перекладає Олекса Логвиненко «all that David Copperfield kind of crap» [6, с. 1] – «всю оту муру в дусі Девіда Копперфілда» [4, с. 1]. Насправді «kind of crap» перекладається «якоюсь мірою», «нібито», «на зразок», «неначе», «майже що», «декілька», «наполовину». Як просторіччя дана словосполучення має переклад «типу». Як розмовний вираз – переклад «різновид будь-чого», «свого роду», «в загальному», «типу як», «ніби як», «якось», «можна сказати», «декілька», «почасти ніби» [7]. В тексті зустрічаються й інші речення зі словом «crap», яке вживається Дж.Д.Селінджером та О.Логвиненком як розмовне:

- «I spilled some crap all over my gray flannel» [6, с. 11] – «Бо я облив свою сіру якоюсь гидотою» [4, с. 16].

- «It was all a lot of crap, naturally» [6, с. 16] – «Звісно, то все брехня» [4, с. 23].

- «But I certainly wouldn't have minded shooting the crap with old Phoebe for a while» [6, с. 29] – «Але ж так кортіло хоч трохи побазікати з каналією Фібі!» [4, с. 40].

Вираз «my whole goddam autobiography or anything» [6, с. 1] перекладається «свою триклятущу біографію» [4, с. 1]. Слово «goddam» є розмовним та означає «будь я проклятий», «чортячий», «чортів» [7], тоді як вживання автором першотвору «or anything» наприкінці речення додає ефекту експресивності, емоційності, афективного наголосу.

Слово «goddam» вживається Д.Д.Селінджером й в інших лексичних структурах, але при цьому його значення залишається незмінним, додаючі мові автора характеристик розмовного стилю та негативного відтінку. Наприклад, речення «I was the goddam manager of the fencing team» [6, с. 2] перекладається «Я, бачте, капітан тої, розтриклятої команди» [4, с. 2]. Або інший приклад: «on the goddam subway» [6, с. 2] перекладається як «у тому чортовому метро» [4, с. 2].

Подібно до слова «goddam» перекладається «stupid»: «…on top of that stupid hill» [6, с. 2] – «а надто на вершечку отої триклятущої гірки» [4, с. 3]. В розмовному мовленні «stupid» означає «божевільний», «дикий», «дурень» [7].

«Corny-looking or something» [6, с. 6] перекладає О.Логвиненко як «недорого вдягнена» [4, с. 8]. Адже пряме значення «corny» – це «хлібний», «зерновий». Сленг «corny» означає «малоосвічений», «сентиментальний», «плоско жартувати», «тупий». В американській розмовній мові «corny» перекладається як «слащавий», «несмачний» [7]. О.Логвиненко переклав даний вираз як розмовний, і до цього спонукало перекладача сполучення «or something».

Речення «It cost him damn near four thousand bucks» [6, с. 1] перекладається як «Вгатив у неї, кляту, мало не всі чотири тисячі» [4, с. 1]. Слово «кляту», яке є розмовним, перекладач вживає з метою максимального наближення ситуації твору до розмовної української мови. В цілому вираз «it cost him damn» є американським сленгом, який позначає «дурень», «простак», «марнотрат», «сексапіл», «ультрамодний». В розмовному мовленні даний вираз також позначає «важливу особу», «квінтесенцію». Як лайливий вираз «it cost him damn» перекладається як «придурок» [7].

У реченні «He wrote this terrific book of short stories…» [6, с. 1] словосполучення «terrific book» перекладається як «екстракласна збірка оповідань» [4, с. 1] (в даному випадку «terrific» є розмовним словом). В цілому слово «terrific» має значення «страхітливий», «чудовий», «величезний», «неймовірний», «той, що створює неабияке враження». В розмовному мовленні прикметник «terrific» вживається у значенні «надзвичайний», «колосальний», «приголомшливий», «страхітливий», «жахливий», «чудовий», «відмінний», «незрівнянний», «неможливий» (наприклад, «do a terrific job» – «чудово виконати задачу»). Як сленг прикметник «terrific» використовується для посилення значення іменника [7].

Як розмовне перекладає Олекса Логвиненко вираз «the two teams bashing each other» [6, с. 1] – «обидві команди мотлошили одна одну» [4, с. 2]. Слово «bashing» має значення «нападки», а в розмовній мові перекладається як «порка», і саме останнє використав перекладач у перекладі роману на українську мову (до речі, переклад «bashing» як одиниця сленгу відповідає українським еквівалентам «критика», «наклеп», «прелюбодіяти»; значення слова «bashing» як табуйованої лексичної одиниці – «проституція», «займатися проституцією») [7].

Досить багато речень в тексті зі словом «bastard». Наприклад, «Stradlater was a very sexy bastard» [6, с. 14] перекладається як «Стредлейтер жахливий розпусник» [4, с. 20]. Слово «bastard» означає «гібрид», «ублюдок», «сволота». Як сленг «bastard» перекладається як «сучий син», «людина, яку всі зневажають», «лжива людина», «егоїстична людина». Як розмовне слово «bastard» має значення «негідник» [7]. Словосполучення «sexy bastard»

перекладається Олексою Логвиненком як розмовне «жахливий розпусник», адже друге слово має негативне значення, а Д.Д.Селінджер, вживаючи «sexy», хотів зробити емоційний наголос на різко негативному значенні «bastard», що було досить вдало відтворене перекладачем. Але в основному лексема «bastard» вживається як автором твору, так і перекладачем як лайливе.

Речення «Pencey was full of crooks» [6, с. 2] перекладається як розмовне «У Пенсі злодюг – аж кишить» [4, с. 3]. Загальним значенням слова «crook» є «крюк», «крючок», «палиця з крючком». Австралійський сленг «crook» перекладається як «нечесна людина». В американській англійській мові «crook» має значення «афер юга», «злодій», «шахрай», «шарлатан», «злочинець». У сфері бізнесу також використовується сленг «crook» як «аферист». У розмовній мові «crook» має значення «шахрай», «пройдисвіт», «злодюга» [7]. Також слово «crook» перекладається як розмовне і в наступному реченні: «…but it was full of crooks anyway» [6, с. 2] – «а злодюг у школі аж кишить» [4, с. 3].

На нашу думку, переклад О.Логвиненка є максимальною мірою наближений до ментальності американців зокрема та до американської дійсності в цілому. Це так би мовити переклад, здійснений з англійської на українську мову, але образ світу перекладача настільки «американізований», що, за своєю суттю, втрачається розуміння української ментальності. Тому можемо зробити висновок, що аналіз процесу утворення образу світу, обґрунтування сенсу вчинків людини не можна здійснювати безпосередньо. Дослідження образу світу є можливим лише у процесі розв'язання проблеми «об'єктивації», знаходження низки конструктів, що висвітлюють специфіку індивідуального або групового, опосередкованого бачення світу. Ці операціональні конструкти мають бути адекватними щодо тої діяльності, яку виконує суб'єкт, зокрема, щодо перекладацької діяльності. Такі конструкти будуть детально проаналізовані в наступних наших публікаціях.

Отже, психологічними особливостями здійснення адекватного перекладу є:

- готовність перекладача до здійснення перекладу, максимальною мірою наближеному до ментальної картини світу автора оригінального тексту;
- врахування розмовних моделей, лінгвістичних конструктів, які висвітлюють специфіку індивідуального або групового, опосередкованого бачення світу автора твору реципієнтами;
- використання перекладачем доцільних до оригіналу стратегій перекладу тощо. Останні будуть проаналізовані в наступних наших публікаціях.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Артемьева Е.Ю. Основы психологи субъективной семантики / Елена Юрьевна Артемьева / [под ред. И.Б. Ханиной]. – М., 1999. – 127 с.

2. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения : в 2-х томах / Алексей Николаевич Леонтьев / [под ред. В.В. Давыдова и др.]. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 2. – 318 с. – (Тр. д. чл. и чл.-кор. АПН СССР).

3. Нарышкин А.В. Строение образа мира человека и соотношение понятий "знак" – "символ" и "значение" – "смысл" / Алексей Васильевич Нарышкин // Вопросы психологии. – 2004. – №1. – С. 88–99.

4. Селінджер Дж.Д. Над прірвою у житі : [повісті, оповідання] / Джером Девід Селінджер // [в укр. перекладі Олекси Логвиненка]. – К. : Молодь, 1984. – 272 с.

5. Смирнов С.Д. Мир образов и образ мира / Сергей Дмитриевич Смирнов // Вестн. МГУ. Сер. 14. Психология. – 1981. – № 2. – С. 15–29.

6. Salinger J.D. The Catcher in the Rye / Jerom David Salinger. – OCR & Spellcheck : Aerius, 2003. – 91 p.

7. Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.multitran.ru.

УДК 159.923.2:316.643.3

Марина Мосьпан
(Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЗДІБНОСТЕЙ ДО САМОРЕГУЛЯЦІЇ У КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджено критерії рівня розвитку здатності особистості до саморегуляції у конфліктних ситуаціях педагогічної діяльності. Вивчено психограму студентів, акцентуючи увагу на виділенні тих психологічних компонентів, які є найбільш важливими для саморегуляції студентів в конфліктних ситуаціях.

Ключові слова: *саморегуляція, спрямованість особистості, педагогічна діяльність, компоненти саморегуляції, мотиваційний компонент, профілі саморегуляції, формування засобів саморегуляції.*

The level of self-direction in conflict situations has a proximate influence on the effectiveness of educational work. This interconnection integrates personal resistant dependence of students' activity results from the level of their mental, emotional, willing, personally professional features and from activity in general. The empirical study requires defining the criteria of the level of personal self-direction ability development in conflict situation in educational activity

Key words: *self-direction, personal direction, educational activity, self-direction components, motivational component, self-direction profiles, formation of self-direction modes.*

З метою отримання більш повних та об'єктивних даних, а також ґрунтовного вивчення предмету дослідження, до емпіричного дослідження нами було залучено студентів педагогічного факультету Національного університету фізичного виховання та спорту України загальною кількістю 136 (сто тридцять шість) чоловік. З них 45 студентів другого курсу, 45 студентів третього курсу та 46 студентів четвертого курсу.

Було здійснено визначення рівнів розвитку здібностей до саморегуляції, виявлено особливості мотиваційно-ціннісного аспекту саморегуляції (суб'єктивного контролю, мотивів досягнення та уникнення невдач, спрямованості особистості), проаналізовано процесуальний аспект саморегуляції студентів.

Результати, отримані за методикою суб'єктивного локусу контролю, дають узагальнену характеристику особистості середньостатистичного студента в конфліктних ситуаціях педагогічної діяльності, пов'язану з високим рівнем активності, самостійності, відчуттям власної сили, відповідальності за те, що відбувається. Проте, привертають до себе увагу результати інтернальності, які були отримані за шкалою педагогічних (професійних) відносин. Ця шкала визначає, наскільки людина вважає власні дії важливим фактором в організації процесу педагогічної діяльності, в стосунках, які складаються в колективі. Зазначена інтернальність складає 6,5, що нижче показників за іншими шкалами. Хоча даний показник говорить про те, що студенти несуть відповідальність за всі організаційні компоненти професійної діяльності, але вони реально розуміють межу власного впливу.

З теоретичного аналізу мотиваційно-ціннісної сфери студентів можна зробити припущення, що значну роль у розвитку та формуванні засобів саморегуляції будуть відігравати мотиви досягнення та мотиви уникнення невдач в педагогічній діяльності. У дослідженні було висунуто гіпотезу, що в успішних студентів буде певна кореляція між рівнем розвитку мотивів на досягнення і рівнем розвитку мотивів уникнення невдач.

Середнє значення з мотивації досягнення успіху – 23,5%, що відповідає помірно високому рівню мотивації до успіху; середнє значення мотивації уникнення невдач вдвічі більше – 55,9%. Дослідженням виявлено, що тенденція прагнення до успіху є складною

функцією трьох змінних: мотиву прагнення до успіху, суб'єктивної вірогідності досягнення успіху, його привабливості в даній ситуації. Мотив прагнення до успіху – це стійка диспозиція особистості переживати гордість і задоволення при досягненні успіху. Тенденція уникнення невдач є мультиплікаційною функцією мотиву уникнення невдачі (прагнення уникнути невдачі та сорому) та її привабливості в певній ситуації.

Переважання тієї чи іншої мотиваційної тенденції впливає на вибір ступеня складності задачі. Люди з переважанням мотиву прагнення до успіху вибирають задачі середнього ступеня складності, на відмінну від людей, у яких переважає мотив на уникнення невдач, які вибирають або дуже легкі задачі (їх вибір гарантує успіх), або дуже важкі (якщо вона не може вирішити задачі цього класу, то не засмучується, бо невдача із задачами, з якими мало хто може впоратися, не дає підстави для сорому та почуття приниження).

Для того, щоб встановити значущість відмінностей між типами мотивації, ми використовували t-критерій Ст'юдента для залежних вибірок.

Домінування мотиву прагнення до успіху виявляється в усіх проявах особистості студента. Отже, цей мотив забезпечує високий рівень активності, спонукає особистість шукати нові способи втілення власної енергії, здібностей та сил. Також високий рівень мотивації до успіху пов'язаний з готовністю нести відповідальність за свої рішення, вмінням поставити мету та досягти її власними силами, що знайшло підтвердження в отриманих результатах дослідження суб'єктивного локусу контролю студентів. Зрозуміло, що виявлені особливості мотиваційно-ціннісної сфери сприяють успішності педагогічної діяльності.

Визначення спрямованості студентів дозволило виявити різні пріоритети: спрямованість на справу – 70,6%; спрямованість на взаємодію – 29,4%, тобто більшість з них спрямовані на професійну педагогічну діяльність, реалізацію її функцій. З отриманих нами результатів тестування виявлено, що у студентів, які досить успішно справляються з конфліктними ситуаціями педагогічної діяльності, ще більше, ніж у всього загалу, переважає спрямованість на справу, тобто суб'єктивно для них найбільш значущою є професійна діяльність.

Зазначене лежить в основі самореалізації ними психічної стійкості. Також виявлено, що у студентів, у яких більш виражена спрямованість на себе чи на взаємодію, спрямованість на справу знаходиться на другому місці. Для студентів, у яких домінує спрямованість на справу, характерна також й спрямованість на результат, установка на якість та точність, прагнення якнайкраще виконати педагогічні завдання, схильність відстоювати свою точку зору в конфліктних ситуаціях, здатність до співпраці, взаємодії заради справи, а вже потім орієнтація на пряму винагороду, пріоритетність статусного самовизначення, переоцінка статусних цінностей, авторитарність, агресивність, пошук соціального схвалення, залежність від групової думки, оцінки, рішення.

Дослідження особливостей цільової перспективи студентів виявило наступні результати: 94,1% респондентів одночасно мають загальні цілі життя та кар'єри, і цілі на найближчі п'ять років, і цілі на найближчий рік. 5,9% студентів не вказали на одну із трьох цільових перспектив. Найбільша питома вага у цьому припадала на ближні цілі – у 70,6% студентів, на середні – у 17,6% і на дальні – у 11,8%. Дослідження узгодженості часової перспективи у студентів свідчить про те, що: для 5,9% досліджуваних минуле, теперішнє, майбутнє не пов'язані; для 94,1% – пов'язані. Для більшості досліджуваних найбільш значущим є майбутнє і теперішнє. Найбільші зусилля студенти концентрують на ближній перспективі – підтримці теперішнього статусу та його підвищення в майбутній педагогічній діяльності.

Дослідження узгодженості часової перспективи у студентів дало такі результати: для 6,8% досліджуваних минуле, теперішнє, майбутнє не пов'язане (всі три кола малювалися окремо один від одного); для 93,2% всі, або дві з трьох перспектив були пов'язані. За розмірами кола були представлені так: найбільш значуще минуле – 5,2%; найбільш значуще теперішнє – 15,4%; найбільш значуще майбутнє – 23,6%; найбільш значуще теперішнє і майбутнє – 33,1%; рівнозначні всі три кола – 22,7%.

За отриманими показниками, для більшості досліджуваних найбільш значущим є майбутнє і теперішнє. Як бачимо, цільова перспектива у більшості студентів узгоджена, і вони достатньою мірою усвідомлюють зв'язок майбутніх подій з минулим і теперішнім. Представленість усіх трьох перспектив та їх пов'язаність сприяє тому, що мотиви і цілі виконують свою активуючу роль, а дії в конфліктних ситуаціях реалізуються ефективно. У нашому дослідженні виявлено, що найбільші зусилля студенти концентрують на ближній перспективі, що говорить про спрямованість їх перспективи на підтримку теперішнього статусу та його зростання в майбутньому. І, хоча більшість вчених підкреслюють важливість узгодженості, реалістичності, диференційованості цільової перспективи, ми знаходимо різні позиції стосовного того, орієнтація на яке планування повинна бути більш виражена. Близькі до наших висновки Л. А. Колесніченко щодо необхідності для успішної діяльності більшої виразності ближньої перспективи, яка впливає на підтримку мотиву в активному стані для досягнення мети [3].

У констатувальному експерименті нами досліджувався рівень сформованості ряду показників мотиваційно-ціннісного компоненту саморегуляції. Його результати було розподілено за рівнями та складовими.

Розподіл студентів за складовими (показниками) мотиваційно-ціннісного компоненту саморегуляції виявився більш-менш однорідним. За всіма компонентами саморегуляції найбільш вираженим виявився високий рівень саморегуляції. Такий результат підтверджує думку про те, що в конфліктних ситуаціях педагогічної діяльності саморегуляція відіграє переважаючу роль і забезпечує її успішність.

Дослідження рівня сформованості процесуального компоненту саморегуляції у студентів спрямовувалась на визначення регуляторного профілю, що характеризує індивідуальний рівень розвитку основних регуляторних механізмів, які забезпечують функціональні ланки цілісної системи саморегуляції. В. І. Моросанова виокремлює два типи профілів саморегуляції: гармонійний («гладкий») – коли всі основні процеси розвинені приблизно однаково та «акцентуйований» («шпилястий») – коли регуляторні ланки характеризуються різним ступенем сформованості [5].

Дані щодо розподілу неуспішних студентів за показниками саморегуляції свідчать про таке: потреба в активності у більшої половини неуспішних студентів виражена слабко; мотивація досягнення успіху майже у половини досліджуваних низька, у третини – на середньому рівні; мотивація уникнення невдач майже у половини на низькому рівні; диференційованість цільової перспективи більше, ніж у половини неуспішних студентів низька; представленість ближньої перспективи майже у 75% низька; узгодженість цільової перспективи у майже половини досліджуваних низька, у третини перебуває на середньому рівні; спрямованість особистості у половини на середньому рівні, у третини на високому і у чверті на низькому рівні; самооцінка особистості майже у половини занижена. Таким чином, у неуспішних студентів переважають низький та середній рівні саморегуляції практично за всіма показниками.

Висновки. Для успішного професійно-педагогічного становлення необхідно мати високорозвинені показники потребово-мотиваційної складової саморегуляції функціонального стану, самооцінку адекватну або з тенденцією до завищеної, ефективний профіль саморегуляції. При низьких рівнях розвиненості показників потребово-мотиваційної складової саморегуляції та самооцінки виникає нагальна потреба у їх розвитку. Серед перспективних напрямків подальших розвідок даної проблеми є подальше вивчення: питань довільної психічної саморегуляції педагогів в конфліктних ситуаціях педагогічної діяльності; питань, пов'язаних із вивченням суб'єктивних детермінант професійної надійності діяльності педагогів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бандура А. Теория социального научения/А.Бандура; [пер. с англ. – Н.Н.Чубарь]. – СПб.: Евразия, 2000. – 318 с.
2. Боришевський М.Й. Розвиток здатності до саморегуляції поведінки як вияв суб'єктного становлення особистості / М.Й. Боришевський. – К., 1993. – С. 18-19. (Психологія суб'єктної активності особистості)
3. Колесніченко Л.А. Психологічна підготовка майбутніх менеджерів // Навчальні інновації та їхній вплив на якість університетської освіти: Збірник матеріалів науково-методичної конференції 29 січня 2003 р. – С.440-442.
4. Конопкин О.А. Психическая саморегуляция произвольной активности человека (структурно-функциональный аспект) // Вопросы психологии. – 1995. – № 1. – С. 5–13.
5. Моросанова В.И., Коноз Е.М. Стилевая саморегуляция поведения человека // Вопросы психологии. – 2000. – № 2. – С.118–127.
6. Прохоров А.О. Функциональные структуры и средства саморегуляции психических состояний // Психологический журнал. – 2005. – №2, Т. 25. – С. 68-80.
7. Третяк О.С. Психічна саморегуляція в діяльності учителя: поняття, способи, прийоми // Актуальні проблеми психології. Том 1.: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. – К.: Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2002, Ч.6. – С. 235–242.

УДК 371.132:376.4

Ганна Сизко
(Бердянськ, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕФЕКТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

У статті розглядається проблема організації взаємодії педагогів із дітьми, що мають порушення психофізичного розвитку в умовах інклюзивного навчання. Означено засоби гармонізації стосунків із дітьми, враховуючи особливі потреби, що викликані психофізичними порушеннями розвитку. Представлено шляхи організації умов навчання дітей з урахуванням особливостей їх розвитку. Аналізуються питання самоосвіти та шляхи професійно-педагогічної підготовки педагога.

Ключові слова: *порушення, дефект, психофізичний розвиток, особливі потреби, своєрідний розвиток, особлива дитина, аномальна дитина, взаємодія, спілкування, ставлення, інклюзивна освіта.*

The article considers the problem of interaction of teachers with children with violations of psychophysical development in conditions of inclusive education. Allocated harmonization of relations with children, taking into account special needs arising from mental and physical disabilities. Presents ways of organizing the learning environment, taking into account features of their development. The issues of self-education and ways of professionally-pedagogical training of the teacher.

Key words: *disorder, defect, physical and mental development, special needs, unique development, special child, abnormal child, interaction, communication, attitude, inclusive education.*

Спільне навчання дітей з особливостями розвитку й без – процес непростий, він вимагає спеціальних знань, стратегій, умов. Але досвід показує, що для успішного початку необхідно внутрішнє рішення педагога полюбити не схожу на інших дитину.

На думку О.Кочерги, в кожному терміні єдина суть, яку дослідник викладає наступним чином: «Ця дитина – це не менш розвинена, а своєрідно, інакше розвинена дитина» [2, 9]. Особливо важливо враховувати це при взаємодії із дітьми з особливими потребами.

За твердженням відомого психолога Л.Виготського, «…дефективна дитина – якісно відмінний, своєрідний тип розвитку. …Дитина, розвиток якої ускладнений дефектом, не є просто менш розвинена, ніж її нормальні однолітки, діти, а інакше розвинена» [1, 16]. Отже, це означає, що така дитина має своєрідний розвиток.

Саме тому важливим завданням сучасної системи освіти є створення умов повноцінного розвитку та реалізації потреб всіх дітей у навчанні. Проте саме врахування особливостей кожної дитини допоможе правильно організувати взаємодію із дітьми з особливими освітніми потребами.

Оскільки основними складовими успіху взаємодії є взаєморозуміння, взаємоповага, що передбачають соціальний обмін, педагог забезпечує сприятливий соціально-психологічний клімат у класі. Він створює модель «прийняття, розуміння, підтримки», дає зразок поведінки щодо дитини з особливими потребами. Далі носіями заданих моделлю стосунків стають інші дорослі та діти.

Важливо забезпечувати емоційну причетність дитини до навчального процесу: навчання повинне впливати не тільки на розум, мислення, але й на почуття та емоції. Для створення позитивних емоційних переживань необхідно використовувати похвалу, винагороду, стимулювання, створювати ситуації успіху для дитини й уміти бачити сильні сторони дитини, навіть мінімальні досягнення.

Підтримка педагогом дитини не зводиться до допомоги, що веде до полегшення проблемної ситуації й позбавлення дитини від неї. Підтримка допомагає дитині переборювати ситуацію, розвиваючи при цьому її здатність й можливості до подолання труднощів, пов’язаних з недоліком. Надмірна допомога дорослих, заснована тільки на жалості, також небезпечна для дитини, як і повна байдужість до неї. Дитина, що звикла до опіки в період початкового навчання в школі, виявляється неготовою до педагогічних вимог, які висувають їй численні, але незнайомі вчителі базової школи.

Дитина з порушеннями в розвитку досягає більших результатів у сприятливому соціально-психологічному кліматі на основі довірливого, доброзичливого спілкування й розуміння одна одну, позитивного настрою й взаємного позитивного оцінювання.

В умовах інклюзивного навчання необхідно формувати у вчителів, учителів-дефектологів, батьків, однолітків адекватні установки щодо дитини з особливими потребами: дивитися на неї як на людину з певним потенціалом, приймати її такою, яка вона є, з усіма її особливостями.

У класі для такої дитини варто забезпечити позитивне емоційне самопочуття, різноманітні контакти з іншими дітьми. Для цієї мети педагогові рекомендується використовувати наступні форми, методи й прийоми.

1. Демонстрація здоровим дітям сильних сторін і позитивних якостей особистості дитини з особливими потребами (фізична сила й витривалість, працьовитість, старанність тощо).
2. Створення ситуацій успіху, що стимулює таких дітей до самостійності. Педагогові необхідно відзначати й позитивно оцінювати навіть незначні успіхи й досягнення дитини.
3. Демонстрація досягнень дорослих людей з особливими потребами в професійній діяльності й самостійному житті.
4. Надання шефської допомоги дітям з особливими потребами з боку здорових однолітків (підтримувати в порядку робоче місце, виконувати суспільні доручення тощо).
5. Читання спеціальної популярної літератури, зміст якої формує систему відносин до

даної категорії дітей (наприклад, И. Ахіллес, К. Шліє «Моя сестра – з обмеженими можливостями» тощо).

З метою забезпечення виникнення взаємних симпатій і стійких контактів між дітьми необхідно включати учнів із особливими освітніми потребами в колективну діяльність [3]. Наприклад, у процесі образотворчої й трудової діяльності педагог використовує наступні завдання:

- діти орнаментально розфарбовують кожний своє перо й розміщають їх на заготівлі Жар-птиці, виконаної вчителем;
- діти малюють і розфарбовують різні фрукти, вирізують їх і прикріплюють на заготівлю Чудо-Дерева;
- діти складають на папері в техніку оригамі риб і розміщають їх на заготівлі акваріума.

Досвід позитивної взаємодії переконує учнів у тому, що працювати разом приємно й цікаво, у спільній роботі виникають теплі почуття до партнерів і гарні стосунки, які зберігаються й по її закінченні.

При організації взаємодії й співробітництва дітей із особливими освітніми потребами з іншими дітьми педагогові необхідно підтримувати ініціативу дітей, надавати можливість брати на себе різні ролі, самостійно вчитися вирішувати проблеми. Відчуваючи, що їхня думка враховується, обговорюється, приймається, у дітей з'являється впевненість у собі, розвивається почуття власної гідності. Таким чином, позитивне ставлення, розуміння й прийняття педагогами й здоровими дітьми дитини з особливими потребами впливає на її розумовий, емоційний і соціальний розвиток.

З метою розвитку самостійності дитини рекомендується забезпечувати їй засвоєння соціального простору й розширення меж життєвого простору: установлення соціальних контактів, відвідування постанов, свят, спортивних заходів і в міру можливості участь у них [4].

Особливої уваги заслуговує позиція батьків здорових дітей. Нерідкими є побоювання із приводу того, що розвиток їхніх дітей може затримуватися присутністю в класі учнів з особливостями психофізичного розвитку. Однак практика доводить, що успішність здорових дітей не стає гіршою в умовах інклюзивного навчання, а навпаки, навіть поліпшується.

Разом з тим у виховному й освітньому середовищі у повній мірі реалізуються духовно-освітні потреби дітей, що розвиваються нормально. У них виховується емпатія стосовно дітей з обмеженими можливостями, виразне усвідомлення «іншого життя поруч» і необхідності проявляти почуття боргу, готовність прийти на допомогу. Психологічна підтримка батьків «нормальних» дітей виражається у формуванні в них переконаності, що інклюзивне навчання – це найкраще середовище для вирощування й прояву кращих моральних якостей їхніх дітей, їхньої гуманістичної позиції в майбутньому (що позитивно позначиться й на ставленні до самих батьків).

Стосунки дітей із порушеннями розвитку з однолітками багато в чому визначаються позицією дорослих: як вони дивляться на них, звертаються до них, довіряють їм, які використовують критерії оцінки їхньої діяльності. Чуйне керівництво з боку педагога може підсилити взаємний інтерес між здоровими дітьми й дітьми з особливими освітніми потребами.

Таким чином, показником успішності інклюзивного навчання є вільні природні ненапружені стосунки із взаємоповагою прийняттям і терпимістю всіх учасників процесу, незалежно від порушень у розвитку. Саме тому важливою місією сучасної системи освіти є підготувати суспільство до усвідомлення того, що діти з особливими потребами повинні мати рівні з іншими дітьми можливості отримати якісну освіту і бути готовими реалізувати свої потенційні можливості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л. Собрание сочинений; В 6 т. / Л.С. Выготский – М.: Педагогика, 1983. – Т. 5. Основы дефектологии / Под ред. Т. Власовой. – 363 с.

2. Кочерга О.В. Психофізіологія дітей з особливими потребами / Олександр Кочерга. – К.: Редакції газет з дошкільної та початкової освіти, 2012. – 128 с.

3. Кучеровський О.К.Суспільство й інвалід: проблеми соціальної установки / Кучеровський О.К. // Інвалід і суспільство: проблеми інтеграції. Збірник теоретичних і методичних матеріалів для працівників соціальних служб для молоді. / Упорядники – І.Д.Звєрєва, І.Б.Іванова. – К.: А.Л.Д., 1995. – С.10–13.

4. Специфіка роботи соціального гувернера з сім'ями, що мають дітей з особливими потребами: Методичні рекомендації до вивчення курсу «Основи соціального гувернерства» / Укл. Кобилянська Л.І. – Чернівці: ЧНУ, 2001. – 38 с.

СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ / СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

Ірина Беца, Леся Бойко
(Дрогобич, Україна)

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ВИКОРИСТАННЯ ГІБРИДНИХ МОДЕЛЕЙ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Життєвий цикл програмного забезпечення розглядається як послідовність етапів, які необхідно пройти для створення якісного ПЗ. Модель життєвого циклу – це схема виконання робіт та завдань у рамках процесів, що забезпечують розробку, експлуатацію та супровід програмного продукту, і відбиває еволюцію ПС, починаючи від формулювання вимог до неї до припинення користуватися нею.

Ключові слова: і*тераційна модель ЖЦ ПЗ, V-подібна модель ЖЦ ПЗ, інкрементна модель, модель швидкого прототипування.*

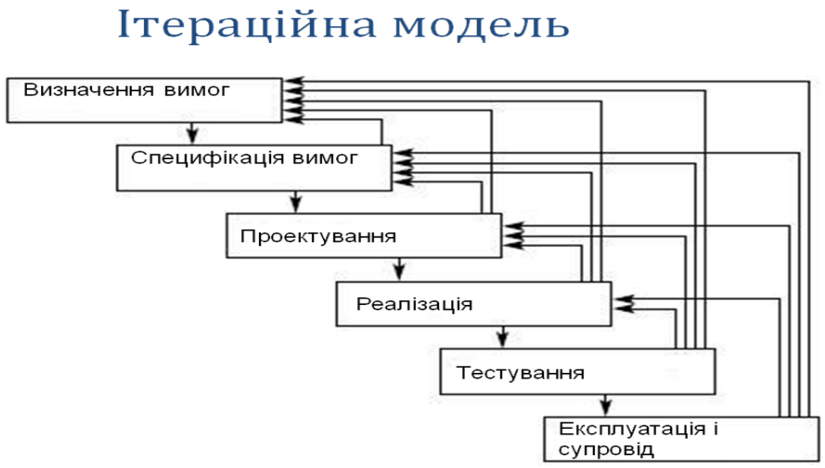
У програмній інженерії термін «життєвий цикл» застосовується до штучних систем ПЗ і означає зміни, які відбуваються в «житті» програмного продукту. Різні стадії між «народженням» виробу і його можливої «смертю» відомі як стадії життєвого циклу [1, с. 17]. Найбільш часто говорять про такі моделі життєвого циклу:

- каскадна (водоспадна) або послідовна;
- ітеративна і інкрементально-еволюційна (гібридна, змішана);
- спіральна (модель Боема).

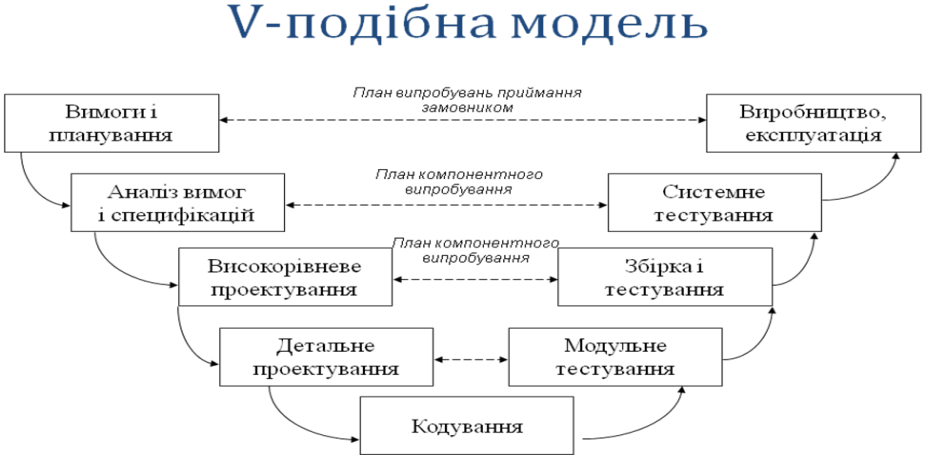
Легко виявити, що в різний час і в різних джерелах наводиться різний список моделей та їх інтерпретація. Наприклад, раніше, інкрементальна модель розумілася як побудова системи у вигляді послідовності збірок (релізів), визначеної відповідно до заздалегідь підготовлених планів із заданими (вже сформульованими) і незмінними вимогами. Сьогодні про інкрементальний підхід найчастіше говорять в контексті поступового нарощування функціональності створюваного продукту.

Альтернативою послідовної моделі є так звана модель ітеративної і інкрементальної розробки (англ. *iterative and incremental development, IID*), що отримала також від Т. Гілба в 70-і рр. назву *еволюційної моделі.* Також цю модель називають **ітеративною моделлю, інкрементальною моделлю, еволюційною моделлю.**

Модель IID передбачає розбиття життєвого циклу проекту на послідовність ітерацій, кожна з яких нагадує "міні-проект", включаючи всі процеси розробки в застосуванні до створення менших фрагментів функціональності, порівняно з проектом в цілому. Мета кожної *ітерації* – отримання працюючої версії програмної системи, що включає функціональність, визначену інтегрованим змістом всіх попередніх та поточної ітерації. Результат фінальної ітерації містить всю необхідну функціональність продукту. Підхід IID має і свої негативні сторони, які, по суті, – зворотна сторона достоїнств. По-перше, цілісне розуміння можливостей і обмежень проекту дуже довгий час відсутнє. По-друге, при ітераціях доводиться відкидати частину зробленої раніше роботи. По-третє, сумлінність фахівців при виконанні робіт все ж знижується, що психологічно зрозуміло, адже над ними постійно тяжіє відчуття, що "все одно все можна буде переробити і поліпшити пізніше" [3, с. 54].

V-подібна модель була створена для допомоги працюючій над проектом команді в плануванні та забезпеченні подальшої можливості тестування системи. В цій моделі особливе значення надається діям, спрямованим на верифікацію та атестацію продукту. План приймання кінцевого програмного продукту замовником розробляється на етапі планування, а компоновочного іспиту системи – на фазах аналізу, розробки проекту тощо. Процес розробки планів позначений пунктирною лінією між прямокутниками V-подібної моделі [2, с. 125].

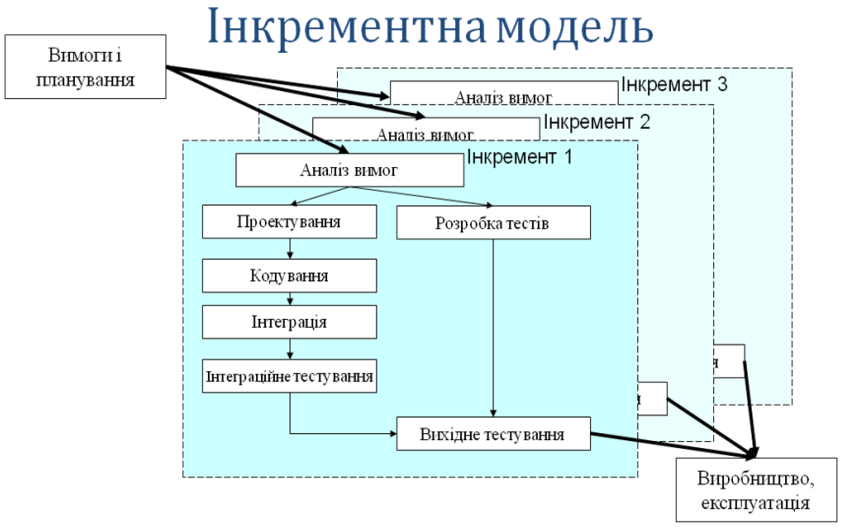
Проте, незважаючи на всі свої переваги та спрямованість на тестування, V-подібна модель має послідовну структуру: кожна наступна фаза починається лише по завершенню попередньої. Незважаючи на те, що передбачається план тестування виробляти на ранніх етапах ЖЦ ПЗ, саме тестування здійснюється вже після того, як ПЗ створено. Отже помилки, виявлені на цьому етапі та пов’язані з неправильним проектуванням, спричинять повернення на попередні етапи ЖЦ та значні фінансові втрати.

Суть інкрементної моделі ЖЦ полягає в наступному: перша створювана проміжна версія системи (випуск 1) реалізує частину вимог, в наступну версію (випуск 2) додають додаткові вимоги і так до тих пір, поки не будуть остаточно виконані всі вимоги та вирішені завдання розробки системи.

Згідно з цією моделлю ЖЦ, процеси якої практично такі ж, що і в каскадної моделі, орієнтир робиться на розробку деякої закінченої проміжної версії, а завдання процесу розробки виконуються послідовно або частково паралельно для ряду окремих проміжних структур версії [2, с. 131].

Роботи та завдання процесу розробки наступної версії системи з додатковими вимогами або функціями можуть виконуватися неодноразово в тій же послідовності для всіх

проміжних версій системи. Процеси супроводу та експлуатації можуть бути реалізовані паралельно з процесом розробки версії шляхом перевірки частково реалізованих вимог у кожній проміжній версії і так до отримання закінченого варіанту системи. Допоміжні та організаційні процеси ЖЦ зазвичай виконуються паралельно з процесом розробки версії системи і до кінця розробки будуть зібрані дані, на підставі яких може бути встановлений рівень завершеності та якості виготовленої системи.

При застосуванні даної моделі необхідно враховувати наступні фактори ризику:

• вимоги складені з урахуванням можливості їх зміни при реалізації продукту;

• всі можливості системи необхідно реалізувати з початку;

• швидке зміна технології та вимог до системи може призвести до порушення отриманої структури системи;

• обмеження в ресурсному забезпеченні (виконавці, фінанси) можуть призвести до затягування термінів здачі системи в експлуатацію.

Дану модель ЖЦ доцільно використовувати, у випадках коли:

• бажано реалізувати деякі можливості системи швидко за рахунок створення проміжної версії продукту;

• система декомпозується на окремі складові частини, які можна реалізовувати як деякі самостійні проміжні або готові продукти;

• можливе збільшення фінансування на розробку окремих частин системи.

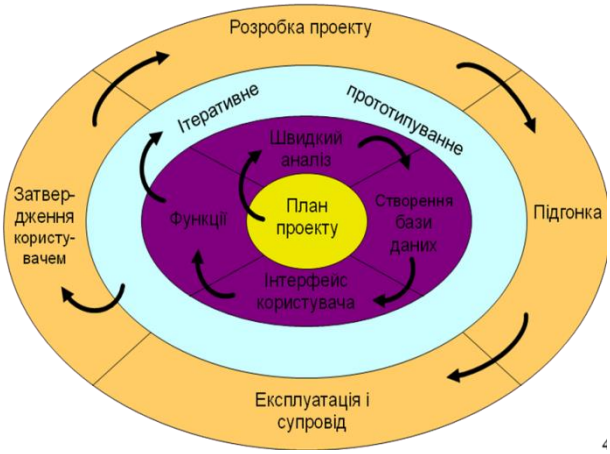
У випадку **еволюційної моделі** система розробляється у вигляді послідовності блоків структур (конструкцій). На відміну від інкрементної моделі ЖЦ мається на увазі, що вимоги встановлюються частково і уточнюються в кожному наступному проміжному блоці структури системи.

Використання еволюційної моделі припускає проведення дослідження предметної області для вивчення потреб замовника проекту та аналізу можливості застосування цієї моделі для реалізації. Модель застосовується для розробки нескладних і не критичних систем, для яких головною вимогою є реалізація функцій системи. При цьому вимоги не можуть бути визначені відразу і повністю. Тоді розробка системи проводиться ітераційний шляхом її еволюційного розвитку з одержанням деякого варіанту системи – прототипу, на якому перевіряється реалізація вимог. Іншими словами, такий процес за своєю суттю є ітераційний, етапи розробки якого повторюються, починаючи від змінених вимог і до отримання готового продукту. У певному сенсі до цього типу моделі можна віднести спіральну модель [5, с. 236].

Розвитком цієї моделі є **модель еволюційного прототипування** в рамках усього ЖЦ розробки. В літературі вона часто називається моделлю швидкої розробки додатків RAD

(Rapid Application Development). У даній моделі наведені дії, які пов'язані з аналізом її застосування для конкретного виду системи, а також обстеження замовника для визначення потреб користувача для розробки плану створення прототипу. У моделі є дві головні ітерації розробки функціонального прототипу, проектування та реалізації системи. Перевіряється, задовольняє вона всім функціональним і не функціональні вимогам. Основною ідеєю цієї моделі є моделювання окремих функцій системи в прототипі і поступове еволюційна його доробка до виконання всіх заданих функціональних вимог.

Модель швидкого прототипування

Ітерацій по отриманню проміжних варіантів прототипу може бути декілька, в кожній з яких додається функція і повторно моделюються робота прототипу. І так до тих пір, поки не будуть промодельовані всі функції, задані у вимогах до системи. Потім виконується ще ітерація – остаточне програмування для отримання готової системи.

Ця модель застосовується для систем, в яких найбільш важливими є функціональні можливості, і які необхідно швидко продемонструвати на CASE-засобах.

Так як проміжні прототипи системи відповідають реалізації деяким функціональним вимогам, то їх можна перевіряти і при супроводі та експлуатації, тобто паралельно з процесом розробки чергових прототипів системи. При цьому допоміжні та організаційні процеси можуть виконуватися паралельно з процесом розробки та накопичувати відомості за даними кількісних і якісних оцінок в процесі розробки.

При цьому враховуються такі фактори ризику:

• реалізація всіх функцій системи одночасно може призвести до громіздкості;

• обмежені людські ресурси зайняті розробкою протягом тривалого часу.

Переваги застосування даної моделі ЖЦ наступні:

• швидка реалізація деяких функціональних можливостей системи та перевірка їх робото-придатності;

• використання проміжного продукту в наступному прототипі;

• виділення окремих функціональних частин для реалізації їх у вигляді прототипу;

• можливість збільшення фінансування системи;

• зворотній зв'язок встановлюється з замовником для уточнення функціональних вимог;

• спрощення внесення змін у зв'язку з заміною окремої функції.

Модель розвивається у напрямі долучення нефункціональних вимог до системи, пов'язаних із захистом та безпекою даних, несанкціонованим доступом до них та ін.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко Л.П., Лавріщева К.М. Основи програмної інженерії. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. – 269 с.

2. Боэм Б.У. Инженерное проектирование программного обеспечения. – М.: Радио и связь, 1985. – 511 с.

3. Липаев В.В. Программная инженерия. Методологические основы. – М., 2006. – 609 с.
4. Инженерия программного обеспечения / Минько А.А., Момотюк А.А. Сингаевская Г.И. – М.: Вильямс, 2002. – 624 с.
5. Соммервилл, Иан. Инженерия программного обеспечения. – М.: Изд. дом «Вильямс», 2002. – 624 с.

УДК 378.1

Оксана Лещишин
(Бережани, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ МУЛЬТИМЕДІА ТА ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

У статті проведено аналіз методики використання інформаційно-комунікаційних технологій(ІКТ) в освітньому процесі, наведено їх переваги та недоліки. Зроблено акцент на необхідність розробок та застосування навчальних модулів та програм, адаптованих до використання не лише на комп'ютерах, а й на планшетах, телефонах. Показано важливість популяризації навчання з допомогою хмарних технологій та важливість обміну досвідом.

Ключові слова: *мультимедійні засоби, метод проектів, навчальні модулі, бінарні заняття, електронні засоби навчання, освітній процес.*

The article analyzes the methods of information and communication technologies (ICT) in education, given their advantages and disadvantages. Made emphasis on the need for development and use of training modules and programs adapted for use not only on computers but also on tablets, phones. Showing the importance of popularizing education through cloud and the importance of sharing experiences.

Keywords: *multimedia, project method, training modules, binary lessons, e-learning, the educational process.*

Обраний Україною курс на загальноєвропейську інтеграцію зумовив необхідність реформування всієї системи освіти, впровадження культурно-освітніх, науково-технічних норм і стандартів, спільних для країн, метою яких є побудова Європейського простору вищої освіти.

Проблеми необхідності подання великого обсягу нового матеріалу на заняттях, організації самостійної роботи студентів в умовах особистісно-орієнтованого навчання є актуальними в напрямах побудови якісно нової системи вищої освіти. Одним із шляхів вирішення цих проблем та підвищення якості засвоєння навчального матеріалу є широке та систематичне використання інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ).

Систематичне і педагогічно доцільне використання мультимедійних засобів на заняттях розвиває зорову і слухову чутливість студентів, формує вміння сприймати, розвиває спостережливість. Поряд із цим використання інформаційно-комунікаційних технологій та Internet сприяє розвитку перцептивної уваги. Окремі властивості зорових і слухових подразників та їх комплексний вплив на психіку людини обумовлюють виникнення мимовільної уваги, її стійкості та зосередженості. Однак, використання ІКТ не потрібно протиставляти традиційному навчанню, а доповнювати існуючі методики новими технологіями.

У «Всесвітній доповіді з освіти» ЮНЕСКО було виділено три цілі використання комп'ютерів у різних системах освіти:

– перша (традиційна) – як засіб забезпечення набуття особами, що навчаються мінімального рівня комп'ютерної грамотності;

– друга – як засіб підтримки та збагачення навчального плану;

– третя – як середовище для взаємодії між педагогом та студентом [4, с. 6].

На сучасному етапі у багатьох сферах людської діяльності все частіше використовується мультимедійний проектор – пристрій, який передає зображення з екрана монітора персонального комп'ютера чи ноутбука на великий демонстраційний екран. Це дає можливість значно розширити доступ до інформаційних ресурсів як викладачам, так і студентам.

Сьогодні ми маємо чимало власних напрацювань з методики викладання спеціальних дисциплін з використанням мультимедіа – розробки занять і виховних заходів та конкурсів, тематичних вечорів з використанням мультимедійних презентацій. Здійснюючи моніторинг якості освітнього процесу, зробивши аналізи анкет, переглянувши різноманітні підходи у викладанні, можна прийти до таких висновків: за допомогою проектора не доцільно демонструвати слайди, які містять багато тексту, наприклад, повні доведення теорем, трактування і означення основних понять. Проте ефективним є синхронне подання відомостей з теми на слайдах і на дошці, ілюстрації відеофільмів, gif зображень. Наприклад, на слайд можна нанести план (схему) доведення теореми, а на дошці – фіксувати повне її доведення. У залежності від особливостей теми, яка вивчається студентами, мультимедійний проектор можна використовувати як протягом всього заняття, так і під час його певних етапів. Цікавим доповнення до презентації є використання вбудованих ігрових навчальних модулів LearningApps.org, які допомагають зробити цікавішим оформлення тестових завдань, кросвордів. Такі навчальні модулі є зручними не лише для демонстрації, а й дають можливість учням та студентам виконувати домашнє завдання у невимушеній атмосфері у вигляді гри, сприяють кращому запам'ятовуванню матеріалу.

Серед найрізноманітніших форм організації занять найбільше зацікавлення сьогодні викликають **бінарні заняття**, оскільки саме вони наближають навчальний процес до реального життя, сприяють формуванню практичних умінь і навичок, забезпечують практичну спрямованість навчання.

Бінарне заняття побудоване на тісних міжпредметних зв'язках, яке проводиться спільно двома викладачами відповідних дисциплін, кожен із яких повинен досягнути своєї дидактичної мети. У сучасному тлумаченні бінарне заняття має бути побудовано на активному використанні комп'ютерної техніки на заняттях зі спеціальних дисциплін. Як показує досвід, доцільно проводити бінарні заняття, коли одна з дисциплін пов'язана з використанням комп'ютерних програм, а інша – будь-яка. (Приклад: бухгалтерський облік та Інформаційні системи в бухгалтерському обліку, математика та інформатика, економіка та інформатика).

В сьогоднішніх умовах велику перспективу має методика проведення бінарних занять з застосуванням комп'ютерної техніки. При раціональній організації навчання бінарні заняття уможливлюють органічне поєднання різноманітних ресурсів, які використовуються при вивченні двох чи більше дисциплін. Немає сумнівів, що для ефективного впровадження міжпредметних зв'язків необхідним є поєднання застосування традиційних та електронних засобів навчання.

Ще одним із методів, який доцільно використовувати сьогодні є метод проектів. Проектна технологія сприяє вихованню толерантності та комунікативності, адже передбачає роботу у групах, парах, вимагає співробітництва між студентами різного віку. Цей метод формує критичне та творче мислення студентів, а отже відповідає основному завданню вищої школи – вихованню соціально-активної особистості, здатної до самовдосконалення. Даний метод дозволяє результативніше вирішувати деякі навчальні і виховні проблеми. Кожен педагог хоча б раз в житті чув від студентів приблизно таку фразу: «А для чого мені це потрібно?». Метод проектів допоможе викладачу знайти аргументи на користь необхідності навчання. Проектна технологія дає можливість викладачу застосувати розмаїття інтерактивних вправ і змінити роль авторитарного транслятора готових ідей на натхненника

інтелектуального та творчого потенціалу студента. Майбутнє за системою навчання, що вкладалося б у схему " студент – технологія – викладач", за якої педагог перетворюється на технолога, а студент стає активним учасником процесу навчання.

Стрімкий перехід сучасного суспільства до ери глобальної комп'ютеризації не може не викликати змін у викладанні навчальних предметів [4, с. 12]. При підборі теми проекту викладач повинен орієнтуватися на інтереси і потреби студентів, їхні можливості і особисту значимість майбутньої роботи, практичну значущість результату роботи над проектом. Виконаний проект може бути представлений в найрізноманітніших формах: стаття, рекомендації, альбом, колаж і багато інших. Різноманітні і форми презентації проекту: доповідь, конференція, конкурс, свято, вистава. Головним результатом роботи над проектом будуть актуалізація наявних і придбання нових знань, навичок та вмінь і їх творче застосування в нових умовах.

Крім того проектор, як засіб ілюстрування та демонстрації, широко використовується не тільки вчителями і не тільки на заняттях. Для підвищення ефективності його використання необхідні підготовлені викладачі та студенти, цифрові фото та відеокамери і переносний комп'ютер (ноутбук), який дав би можливість використовувати проектор у будь-якій аудиторії.

Важливу роль на цьому етапі, крім комп'ютерів, відіграють такі ІКТ: телефонні засоби зв'язку, планшети, телебачення, що переважно застосовуються в процесі управління процесом навчання і системах додаткового навчання.

«Сучасні телекомунікаційні технології дадуть можливість підвищити якість освіти, зробити діяльність викладачів максимально ефективною, а заняття перетворити в захоплюючий процес. Але для цього вони повинні бути доступні всюди: і в місті, і в селі. Тому забезпечення доступності інноваційних технологій і ліквідація цифрової нерівності закладені в основу всіх проектів в сфері освіти.

Так, з 2003 року в Україні працює компанія «Майкрософт України» [5] (світовий лідер у розробці програмного забезпечення), до завдань якої входить розвиток ринку програмного забезпечення, а також впровадження і локалізація новітніх технологій на території України. Компанія реалізує ряд освітніх і соціальних програм, у тому числі комплексну програму **«Партнерство в навчанні»,** в рамках якої працює соціальна мережа для педагогів, проводиться щорічний конкурс **«Вчитель-новатор»,** проходять освітні форуми і проводяться дослідження. Компанія працює за сприяння **Міністерства освіти і науки України**, **Інституту модернізації змісту освіти міністерства освіти і науки України.** Тут важлива і участь в конкурсі, та те, що переможці мають можливість отримати програмне забезпечення для свого навчального закладу, а також інші цінні призи, щоб іти в ногу з часом.

Участь у XI всеукраїнському конкурсі Вчитель-новатор від нашого коледжу взяло 5 викладачів та отримали сертифікат учасника, в XII всеукраїнському конкурсі Вчитель-новатор ми маємо вже двох лауреатів даного конкурсу. Проте учасників повинно бути набагато більше. Адже кожен педагог має свої напрацювання, презентації до занять, проекти, які готували студенти, фотографії з відкритих занять, різноманітних конкусів… Тепер залишається все це оформити з допомогою програми **MS Power Point** із використанням налаштунку **Ofiicce Mix** або з допомогою програми **OneNote** та подати на конкурс. Головним критерієм оцінювання робіт є наявність проектної діяльності учня та учителя (студента та викладача). Конкурсна робота переможця має описувати конкретну ситуацію із життя групи(коледжу школи, місцевої громади тощо) та показати, яким чином використання сучасних технологій допомогло вирішити конкретну проблему. Переможці конкурсу щороку відзначаються як найпрогресивніші викладачі країни на щорічному Всеукраїнському форумі Microsoft «Вчитель-новатор».

При роботі з інформаційними технологіями в освітньому процесі важливе використання хмарних технологій та популяризація своєї діяльності в мережі Internet, зокрема участь у

різноманітних форумах, блогах. Адже без такої діяльності ми не можемо іти в ногу з часом, запозичувати один в одного цікаві ідеї навчання, ділитися досвідом, користуватися новими можливостями, а основне – навчати інших.

Отже, участь у таких конкурсах дуже важлива не лише для викладача, але і для навчального закладу та сприяє використанню мультимедіа. Це перш за все обмін досвідом, вивчення нових можливостей використання ІКТ. Технологія проведення занять з використанням комп'ютера тренує і активізує пам'ять, спостережливість, кмітливість, концентрує увагу студентів, примушує їх по-іншому оцінити пропоновану інформацію. ІКТ значно розширюють можливості представлення учбової інформації. Застосування кольору, графіки, звуку, сучасних засобів відеотехніки дозволяє моделювати різні ситуації і середовища. Це дозволяє посилити мотивацію до навчання. Крім того, застосування ІКТ на заняттях дозволяє усунути одну з найважливіших причин негативного відношення до навчання – неуспіх. Студент дістає можливість довести рішення задачі до кінця, спираючись на необхідну допомогу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Маркова І. С. Інтерактивні технології на уроках математики: навч. посіб. – Х.: «Основа», 2009. – 126 с.

2. Маслова Л. В. Активные и интерактивные методы преподавания на уроках истории и общеобразовании [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.urokam.net.ua

3. Пометун О., Пироженко Л., Інтерактивні технології навчання: теорія, досвід: методичний посібник, 2007 р.

4. Боденчук О. В. Фізика. Використання мультимедійних технологій. Методичний посібник по використанню мультимедійних технологій у процесі навчання фізики дітей з особливими освітніми потребами, 2015р.

5. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.microsoft.com

6. Електронний ресурс. – Режим доступу: https://education.microsoft.com

7. Матеріали з досвіду роботи ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний коледж»

УДК 519.237.8:519.254:004.9

Марина Сидорова, Тетяна Вершиніна, Анастасія Батурінець
(Дніпро, Україна)

ІНФОРМАЦІЙНА ТЕХНОЛОГІЯ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ ЧАСОВИХ РЯДІВ

В роботі розглянуто основні питання кластерного аналізу часових рядів та запропоновано інформаційну технологію, що здійснює оцінку якості отримуваних результатів, забезпечує підтримку прийняття рішень у налаштуванні параметрів та виборі методів для отримання найкращих розв'язків, враховуючи структуру досліджуваних даних.

Ключові слова: *кластерний аналіз, часові ряди, міри подібності, інформаційна технологія.*

The main issues of time series clustering have been considered and the information technology that evaluates the quality of the obtained results, provides decision support configurable options and choice of methods to get the best solutions, taking into account the structure of investigated data, have been proposed.

Keywords: *cluster analysis, time series, similarity measure, information technology.*

У зв'язку з удосконаленням технологій запису і зберігання даних, спостерігається тенденція накопичення великої кількості інформації. Для її обробки, виявлення прихованих знань, закономірностей, властивостей, тенденцій, кращого розуміння структури виникає необхідність розробки інформаційних технологій і програмних засобів кластерного аналізу.

Методи кластерного аналізу дозволяють зрозуміти структуру багатовимірних даних, спростити подальшу обробку, скоротити вихідну вибірку, виявити нетипові об'єкти, сформулювати або перевірити гіпотези на підставі отриманих результатів, знаходити практично цінні знання про природу об'єкта дослідження (кластери об'єктів, ієрархічні структури в даних, еталонні об'єкти і «викиди»), не вимагаючи апріорних знань про сутність досліджуваних явищ, процесів або ситуацій та використовуючи мінімальну про них інформацію, а також є корисними в різних прикладних областях: економіці, екології, соціології, маркетингу, біології, медицині, інформатиці тощо.

Аналіз часових рядів, де під часовим рядом розуміють упорядковану у часі послідовність спостережень $X(t)=\{x_i(t_i)\}, i=\overline{1,T}$ за деяким явищем або процесом, є ще однією важливою задачею інтелектуального аналізу даних. Актуальною проблемою сучасних досліджень у різних сферах науки та бізнесу є визначення однорідних груп часових рядів для подальшого їх аналізу та прогнозування. Не зважаючи на активні дослідження у цій галузі існують невирішені досі проблеми, такі як вибір способу подання часових рядів, визначення міри подібності, розробка ефективних алгоритмів кластеризації, аналіз багатовимірних часових рядів тощо.

Метою цієї роботи є проаналізувати основні питання кластерного аналізу часових рядів, розробити інформаційну технологію, що дозволить оцінювати якість отримуваних результатів, здійснювати підтримку прийняття рішень у налаштуванні параметрів та виборі методів для отримання найкращих розв'язків, враховуючи структуру досліджуваних даних.

Як правило, кластерний аналіз часових рядів складається з п'яти основних етапів: вибір представлення даних, визначення міри подібності порівнюваних рядів, застосування методів кластеризації, визначення якості результатів, аналіз отриманих кластерів. Проаналізувавши основні підходи та методи, що можуть бути застосовані на кожному з етапів, їх переваги та недоліки, було розроблено інформаційну технологію, опис структури якої подано далі.

1. *Спосіб представлення часових рядів.* Окрім безпосереднього аналізу часових рядів у явному їх вигляді, що може бути значно складним при досить великій кількості спостережень, пропонується застосовувати попереднє перетворення на основі апроксимації за допомогою кускової агрегації, що дозволяє представити часовий ряд X довжини n у вигляді $\hat{X} = < \hat{x}_1, \hat{x}_2, \dots \hat{x}_m > \in R^m,$ де m<n і $\hat{X}_i = \frac{m}{n}\sum_{j=\frac{n}{m}(i-1)+1}^{\frac{n}{m}i} X_j.$

2. *Визначення міри подібності.* Одним з найважливіших та найменш формалізованих питань кластерного аналізу є вибір способу обчислення міри подібності між об'єктами. Пропонуються обчислювальні схеми порівняння часових рядів на основі методів динамічної трансформації шкали часу (DTW), пошуку найбільшої спільної підпослідовності (LCSS), модифікації методу пошуку найбільшої спільної підпослідовності, що дозволяє контролювати зсув даних по часовій осі, методу, що враховує порогове значення (TQuest), метрик Евклідової та на основі коефіцієнта кореляції Пірсона, а також мір подоби (середньої, середньої квадратичної та пікової).

3. *Застосування методів кластеризації.* Розроблено обчислювальні схеми методу К-середніх та агломеративної ієрархічної кластеризації: одиничного, повного, середнього зв'язку та Уорда. Для швидкодії було реалізовано розбиття обчислювального процесу на декілька потоків.

4. *Оцінка якості результатів*. В залежності від вибору параметрів на попередніх кроках можна отримати різні розбиття об'єктів на кластери. Випадковий необґрунтований вибір методу може призвести до того, що отримане ним розбиття буде зовсім відмінним від

природної, притаманної досліджуваним даним, кластерної структури. Для оцінки результатів кластеризації існують різноманітні індекси (функціонали, коефіцієнти, показники) якості, що дозволяють у кількісному вигляді визначати відповідність вихідного розбиття природній структурі даних (зовнішні критерії), а також порівнювати результати отримані різними методами або при різних значеннях параметрів (відносні критерії). Запропонована технологія передбачає оцінку якості на основі наступних показників: відносні критерії (Калінського-Гарабача, Данна, Беджека-Данна, сума внутрішньокластерних дисперсій за всіма ознаками, відношення середньої внутрішньокластерної і середньої міжкластерної відстаней, сума внутрішньокластерних відстаней) та зовнішні критерії (Ренда, Жакарда, Фолка-Меллоу).

5. *Аналіз отриманих кластерів.* Для інтерпретації отриманих результатів запропоновано широкий спектр засобів візуалізації та представлення інформації (дендрограма, діаграма розсіювання, графіки часових рядів, таблиці та ін.), для кожного окремого кластера обчислюються основні показники досліджуваних рядів (тренду, сезонності, асиметрії та ін.).

Розроблений програмний продукт має дружній інтерфейс, зручний у використанні та детально протестований на реальних та штучних даних. На рисунку 1 представлено графічний вигляд досліджуваних даних, на рисунку 2 подано результати кластерного аналізу у вигляді дендрограми.

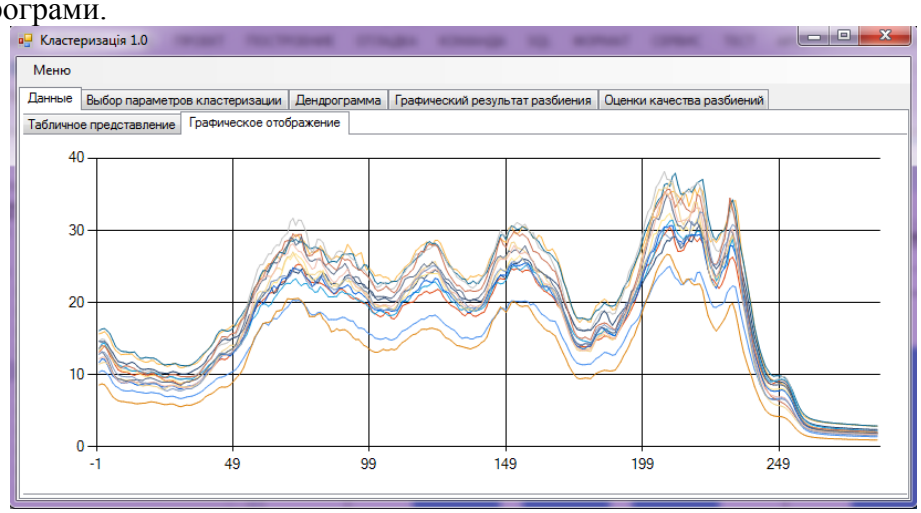

Рис. 1. Інтерфейс програмного забезпечення. Візуалізація даних.

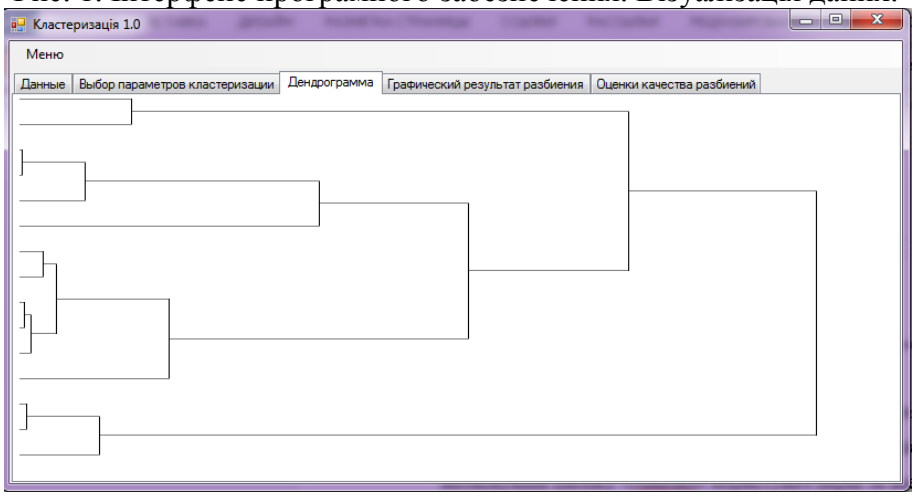

Рис. 2. Інтерфейс програмного забезпечення. Результат кластерного аналізу.

У подальших дослідженнях планується робота з багатовимірними рядами та реалізація ансамблевого підходу для підвищення стійкості розв’язків.

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ / ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 514.115

Мейрамкул Абдрахманова, Ұлмекен Ғали, Қуанышбай Қарсақбаев
(Арқалық, Қазақстан)

НҮКТЕНІҢ ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ ОРНЫН ТАБУ ЕСЕПТЕРІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Салу есептерін шешу әдістерінің бірі геометриялық орындар әдісі болып табылады. Мақалада нүктенің геометриялық орнын табу есептері қарастырылған.

Негізгі сөздер: *салу есептері, нүктенің геометриялық орны, түзу, перпендикуляр, фигура.*

One of the methods of decision of tasks on construction is the method of geometrical points. This article describes problems on locus.

Keywords: *tasks to build, locus straight, perpendicular, figure.*

Салу есептерінде геометриялық фигураны берілген сызба құралдарының көмегімен салу туралы сөз болады. Мұндай құралдар деп көбінесе сызғыш пен циркульды айтамыз. Есепті шешудің мәнісі фигураны салуда емес, оны қалай салуға болатынын айтып, тиісті дәлелдеу жүргізуде.

Салу есептерін шешу әдістерінің бірі геометриялық орындар әдісі болып табылады. Нүктелердің геометриялық орны деп белгілі бір қасиетке ие болатын жазықтықтың барлық нүктелерінен тұратын фигураны айтады.

Мысалы, шеңберді берілген нүктеден бірдей қашықтықта жатқан нүктелердің геометриялық орны ретінде анықтауға болады.

Нүктелердің маңызды геометриялық орнын келесі теорема береді.

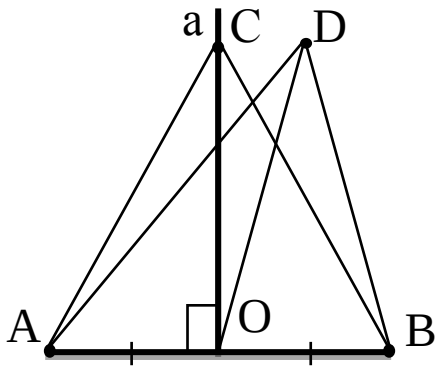
Теорема. Берілген екі нүктеден бірдей қашықтықтағы нүктелердің геометриялық орны осы нүктелерді қосатын кесіндіге перпендикуляр және оның ортасы арқылы өтетін түзу болады.

Дәлелдеу. Айталық, A мен B – берілген нүктелер, ал a – AB кесіндісінің ортасы – O арқылы өтетін және оған перпендикуляр түзу болсын (1-суретке сәйкес). Мынаны дәлелдеуіміз керек:

1) a түзуінің әрбір нүктесі A мен B нүктелерінен бірдей қашықтықта жатады;

2) Жазықтықтың A мен B нүктелерінен бірдей қашықтықта жатқан әрбір нүктесі a түзуінде жатады.

a түзуінің әрбір C нүктесі A мен B нүктелерінен бірдей қашықтықта жататындығы AOC және BOC үшбұрыштарының теңдігінен шығады.

Сурет 1. Берілген екі нүктеден бірдей қашықтықтағы нүктелердің геометриялық орны

Бұл үшбұрыштардың O төбесіндегі бұрыштары тік, OC қабырғасы ортақ, ал $AO = OB$, өйткені $O-$ AB кесіндісінің ортасы.

Енді жазықтықтың A мен B нүктелерінен бірдей қашықтықта жатқан әрбір D нүктесі a түзуінде жататынын көрсетейік. ADB үшбұрышын қарастырайық. $AD = BD$ болғандықтан, ол тең бүйірлі. Оның медианасы – DO. Тең бүйірлі үшбұрыштың қасиеті бойынша табанына жүргізілген медиана биіктік те болып табылады. Демек, D нүктесі a түзуінде жатады. Теорема дәлелденді [1, с. 76].

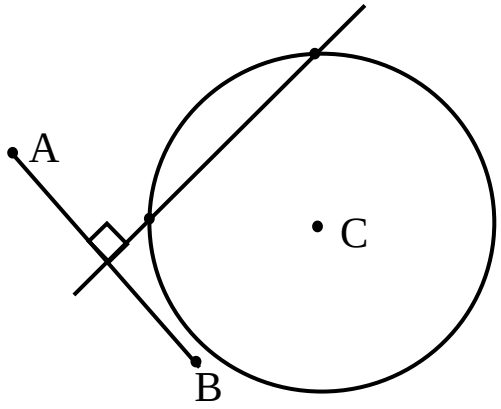
Салу есептерін шешуде пайдаланылатын геометриялық орындар әдісінің мәнісі мынада. Айталық, салу есебін шешкенде екі шартты бірдей қанағаттандыратын X нүктесін табу керек болсын. Бірінші шартты қанағаттандыратын нүктелердің геометриялық орнын қайсыбір F_1 фигурасы болады, ал екінші шартты қанағаттандыратын нүктелердің геометриялық орны қайсыбір F_2 фигурасы болады. Ізделінді X нүктесі F_1 фигурасына да, F_2 фигурасына да тиісті, яғни олардың қиылысу нүктесі болып табылады. Егер бұл геометриялық орындар қарапайым болса (мысалы, түзулер мен шеңберлерден тұрса), біз оларды сала аламыз және қажетті X нүктесін тауып алуымызға болады. Мысал келтірейік.

Есеп. A, B, C нүктелері берілген, A және B нүктелерінен бірдей қашықтықта және C нүктесінен берілген қашықтықта жататын X нүктесін табу керек.

Шешуі. Ізделінді X нүктесі екі шартты қанағаттандырады:

1) ол A мен B нүктелерінен бірдей қашықтықта жатады;

2) ол C нүктесінен берілген қашықтықта жатады. Бірінші шартты қанағаттандыратын нүктелердің геометриялық орны – AB кесіндісінде перпендикуляр әрі оның ортасынан өтетін түзу (2-суретке сәйкес).

Сурет 2. A және B нүктелерінен бірдей қашықтықта және C нүктесінен берілген қашықтықта жататын нүктені табу

Екінші шартты қанағаттандыратын нүктелердің геометриялық орны – центрі C нүктесінде, ал радиусы берілген ара қашықтыққа тең болатын шеңбер. Ізделінде X нүктесі осы геометриялық орындардың қиылысуында жатады [2, с. 76].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Погорелов А.В. Геометрия. Жалпы білім беретін мектептің 7-11 – сыныптарына арналған оқулық. – Алматы, 2002. – 72 бет.

2. Шарыгин И.Ф. Геометрия. 7-9 классы: Учебник для общеобразовательных учебных заведений. – М.: Дрофа. – С. 76.

УДК 519.179

Мейрамкул Абдрахманова, Ақерке Жақсыбек, Ұлжайна Шегебай
(Арқалық, Қазақстан)

МЕКТЕП МАТЕМАТИКА КУРСЫНДАҒЫ ГРАФТАР

Мақалада мектеп математика курсындағы есептерді графтар көмегімен шығару жолдары қарастырылған.

Негізгі сөздер: *нүкте, жиын, граф, бағытталған граф, граф төбесі.*

The article deals solutions of tasks to School Mathematics through using graphs.

Keywords: *point, plurality, graph, vertex of the graph, directed graph.*

Граф теориясы математиканың логика, комбинаторика және тағы басқа салаларында қолданылады. Әсіресе граф көптеген логикалық есептерді шығаруда көмектеседі. Оқушыларға әрбір логикалық пікірдің дәмін сезіне білу керек және бұл жерде графтарды қолдану логикаға назарын аударуға көмектеседі. Графтардың түзулері қабырғалары деп, ал нүктелері төбелері деп аталады. Графтардың төбелері тек нүктемен ғана емес, сонымен қатар, дөңгелектермен немесе басқа да фигуралармен берілуі мүмкін.

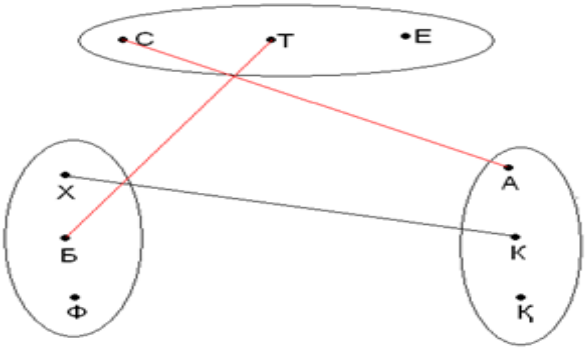
Графтар арқылы есептерді шешуге мынадай мысалдарды қарастыратын болсақ:

1-есеп: Үш дос: Серік, Талғат, Ернар әр түрлі үш пәннен (химия, биология, физика) Алматының, Қарағандының, Көкшетаудың мектептерінде сабақ береді. Егер мына мәліметтер белгілі болса:

1) Серік Алматыда жұмыс істемейді, ал Талғат Қарағандыда тұрмайды;
2) Алматылық физикадан сабақ бермейді;
3) Қарағандыда тұратын мұғалім химиядан сабақ береді;
4) Талғат биологиядан сабақ бермейді.

Әр мұғалім қай қалада тұрады, қандай пәннен сабақ береді?

Шешуі: Үш жиын алып, олардан үштен нүкте қарастырамыз. Оларды адамдар аттарының бас әріптері, пәндер мен қалалардың аттарының бірінші әріптерімен белгілейміз. Әр түрлі жиыннан алынған нүктелер бір ғана адамның қасиеттерін бейнелей алса, онда ол нүктелерді тұтас (үзіксіз) сызықтармен қосамыз, егер олар әр түрлі адамның белгілерін білдірсе, үзік сызықтармен (штрихтармен) қосамыз. Үзік - қызыл, ал тұтас – қара түспен сызамыз.

Граф есеп шартында көрсетілген жиын элементі және олардың арасындағы байланыс болады. Бұл есеп граф тілінде төбелері үш жиында жатқан, қабырғалары тұтас сызықтармен қосылған үш үшбұрышты салуға келтіріледі. ХТ- сәйкес келмейді, Х мен Т-ны қызыл сызықпен қосамыз, ол КХ сәйкес келеді (Көкшетауда тұратын мұғалім химиядан сабақ береді), Т мен К сәйкес келмейді – ТК, сондықтан Т мен Х сәйкес келмейді.

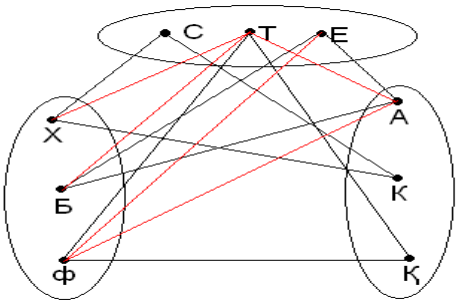
Граф арқылы осы есепке ұқсас есепті шешкенде мынадай ережелерді пайдаланамыз:

1) Үш төбесі үш жиында жатқан үшбұрыштың бір қабырғасы тұтас (қара) сызықпен, екіншісі үзік (қызыл) сызықпен сызылса, онда үшінші қабырғасы үзік (қызыл) сызықпен сызылады;

2) Жиынның бір нүктесінен екінші жиындағы екінші нүктеге үзік (қызыл) сызық жүргізілсе, онда үшіншісіне тұтас (қара) сызық жүргізіледі [2, с. 63];

3) Егер төбелері әр түрлі жиында жатқан үшбұрыштың екі қабырғасы тұтас (қара) сызықпен сызылса, онда үшіншісі де тұтас (қара) сызықпен қосылады.

Ережеге сүйеніп Ф мен Т-ны тұтас сызықпен қосамыз (ФТ). АТ - үзік сызықпен сызылады, себебі ТФА үшбұрышында ТФ – тұтас, ФА - үзік сызықтармен сызылады. ТҚ тұтас сызықпен қосылады, себебі ТА, ТК – үзік сызықтар. ФҚ- тұтас сызық. Олай болса, ТФҚ-үшбұрышының қабырғалары тұтас сызық болады. АЕ, СК, ХС, БА, БЕ - тұтас сызықтарын жүргіземіз. Сонда ТФҚ, КХС және ЕАБ - үшбұрышының төбелеріндегі элементтер сәйкес келіп, есептің сұрағына жауап береді, яғни Ернар - биолог, Алматыда тұрады; Серік - Көкшетауда тұрып, химиядан сабақ береді; Талғат Қарағандыда тұрады, физикадан сабақ береді.

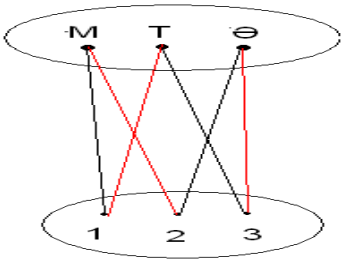
2-есеп: Дүйсенбі күнгі сабақ кестесін құру кезінде үш мұғалім мынадай өтініш айтты:

1) математика пәні кестеге бірінші не екінші сабаққа қойылсын;

2) тарих пәні бірінші не үшінші сабаққа қойылсын;

3) әдебиет екінші не үшінші сабақта болсын.

Осы пәндерді кестеге қойғанда қанша тәсілмен мұғалімдердің өтінішін орындауға болады?

Шешуі: Математика, тарих, әдебиеттің бас әріптерінен бір жиын сабақтардың 1, 2, 3 – деген ретінен екінші жиын құрамыз.

Математиканы бірінші сабаққа (онда ол екінші сабақ бола алмайды) қойсақ, онда тарих тек үшінші ғана болады, тарих бірінші сабаққа қойылмайды, онда әдебиет екінші сабаққа қойылған болады, ол үшінші сабаққа қойылмайды. Сонымен математика - бірінші, әдебиет - екінші, тарих - үшінші болады [2, с. 63].

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Омаров Р. Логикалық сұрақтар, есептер, ойындар мен құрастырмалар. – Алматы: Өлке, 2012. – 35 бет.

2. Нагибин Ф.Ф. Математическая шкатулка. – М.: Просвещение, 1988. – С. 63.

УДК 517.95

Юрій Климюк
(Рівне, Україна)

МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ДООЧИСТКИ ВОДИ ВІД ДОМІШОК У ШВИДКИХ ФІЛЬТРАХ З ОДНОРІДНИМИ ПОРИСТИМИ ЗАВАНТАЖЕННЯМИ

Запропоновано просторову математичну модель для прогнозування процесу доочистки води від домішок у швидких фільтрах з однорідними пористими завантаженнями при додержанні сталої швидкості фільтрації. Отримано алгоритм числово-асимптотичного наближення розв'язку відповідної нелінійної сингулярно-збуреної крайової задачі для просторової області, що має форму криволінійного паралелепіпеда, обмеженого двома еквіпотенціальними поверхнями і чотирма поверхнями течії.

Ключові слова: *математична модель, процес доочистки води, швидкий фільтр, пористе завантаження, сингулярно-збурена задача, просторова область.*

A spatial mathematical model to predict the process of water purification from impurities in rapid filters with homogeneous porous loads subject to constant rate filtration is proposed. The algorithm for numerically-asymptotic approximation of the solution of the corresponding nonlinear singular-perturbed boundary problem for the spatial area, which a having the shape of a curvilinear parallelepiped, bounded two equipotential surfaces and four surfaces of the flow, is developed.

Keywords: *mathematical model, process of water purification, rapid filter, porous load, singular-perturbed problem, spatial area.*

Постановка проблеми. Підземні води є багатокомпонентною динамічною системою, до складу якої входять гази, мінеральні й органічні речовини, що знаходяться в розчиненому, колоїдному і завислому станах, а також мікроорганізми. Зараз прісні підземні води широко використовуються для водопостачання, зрошення земельних угідь та інших видів господарської діяльності. Видалення завислих у воді домішок досягається шляхом її відстоювання і фільтрування, для якого використовуються швидкі фільтри із пористими завантаженнями [1]. Процеси адсорбції і десорбції домішок залежать від багатьох факторів: швидкості фільтрації, властивостей фільтруючих матеріалів, реагентів тощо. Зростаюча вартість фільтруючих матеріалів вимагає проведення досліджень для їх більш якісного використання.

Розробкою теоретичних основ доочистки рідин від домішок шляхом їх фільтрування через пористі завантаження та подальшим її вдосконаленням займалося чимало вітчизняних і зарубіжних вчених [1, 2]. В якості математичної моделі процесу доочистки рідини від домішок вітчизняними дослідниками найчастіше використовується модель Д. М. Мінца при сталій швидкості фільтрації або деяка її модифікація (вдосконалена модель). У [3] запропоновано просторове узагальнення математичної моделі Д. М. Мінца, яка є більш ефективною для проведення теоретичних досліджень, націлених на оптимізацію параметрів процесу фільтрування (часу захисної дії завантаження, розмірів фільтра тощо). У [4] вона вдосконалена шляхом введення додаткового рівняння для визначення зміни активної пористості завантаження вздовж висоти фільтру. Математичні моделі у [3, 4] описані нелінійними сингулярно-збуреними крайовими задачами (у моделях прийнято, що конвективні компоненти масоперенесення й адсорбції переважають над вкладом дифузійних процесів й десорбції) і розв'язуються з використанням числово-асимптотичних методів. При цьому суттєвим є перехід від вихідної задачі для складної конфігурації криволінійної області

(обмеженої поверхнями течії й еквіпотенціальними поверхнями) до задачі для відповідної канонічної області комплексного потенціалу, що має вигляд прямокутного паралелепіпеда.

У [3, 4] враховувалася лише дифузія домішок у воді, так як коефіцієнт дифузії домішок у фільтраційній течії значно більший за коефіцієнт домішок в осаді, адсорбованому на зернах завантаження. Але з часом спостерігається значне зростання концентрації домішок в осаді і відповідний доданок стає суттєвим. Тому актуальною залишається задача отримання числово-асимптотичного наближення розв'язку відповідної просторової нелінійної сингулярно-збуреної крайової задачі з врахуванням дифузії домішок в осаді.

Постановка задачі. Для модельної області $G = G_z \times (0,\infty)$ $(z = (x, y, z))$, $G_z = ABCDA_*B_*C_*D_*$ – однозв'язний криволінійний паралелепіпед, обмежений гладкими, ортогональними між собою в кутових точках та по ребрах, двома еквіпотенціальними поверхнями $ABB_*A_* = \{z:\ f_1(x,y,z) = 0\}$, $CDD_*C_* = \{z:\ f_2(x,y,z) = 0\}$ і чотирма поверхнями течії $ADD_*A_* = \{z:\ f_3(x,y,z) = 0\}$, $BCC_*B_* = \{z:\ f_4(x,y,z) = 0\}$, $ABCD = \{z:\ f_5(x,y,z) = 0\}$, $A_*B_*C_*D_* = \{z:\ f_6(x,y,z) = 0\}$ (рис. 1 а), розглянемо модельну задачу, описану системою рівнянь:

$$\vec{v} = \kappa \cdot grad\ \varphi,\ div\ \vec{v} = 0, \tag{1}$$

$$\begin{cases} \left(\sigma \cdot C\right)'_t = div\left(D \cdot grad\ C\right) - \vec{v} \cdot grad\ C - \alpha \cdot C + \beta \cdot U, \left(\sigma \cdot U\right)'_t = \\ = div\left(D^* \cdot grad\ U\right) + \alpha \cdot C - \beta \cdot U, \sigma'_t = -\gamma \cdot U, \left(x, y, z\right) \in G_z^s, s = \overline{1, p} \end{cases} \tag{2}$$

за крайових умов:

$$\varphi\Big|_{ABB_*A_*} = \varphi_*,\ \varphi\Big|_{CDD_*\tilde{N}_*} = \varphi^*,\ \varphi'_{\vec{n}}\Big|_{ADD_*A_* \cup BCC_*B_* \cup ABCD \cup A_*B_*C_*D_*} = 0, \tag{3}$$

$$C\Big|_{ABB_*A_*} = c^*,\ C'_{\vec{n}}\Big|_{CDD_*C_*} = 0,\ C'_{\vec{n}}\Big|_{ADD_*A_* \cup BCC_*B_* \cup ABCD \cup A_*B_*C_*D_*} = 0,$$

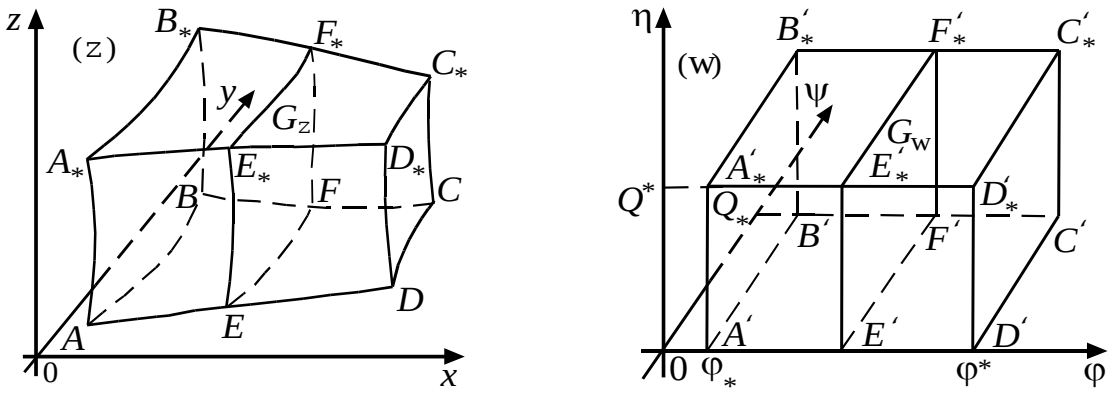
$$U\Big|_{ABB_*A_*} = u^*,\ U'_{\vec{n}}\Big|_{CDD_*C_*} = 0,\ U'_{\vec{n}}\Big|_{ADD_*A_* \cup BCC_*B_* \cup ABCD \cup A_*B_*C_*D_*} = 0 \tag{4}$$

і початкових умов:

$$C\Big|_{t=0} = c_0^0,\ U\Big|_{t=0} = u_0^0,\ \sigma\Big|_{t=0} = \sigma_0^0 \tag{5}$$

де $\varphi = \varphi(x, y, z)$ і $\vec{v} = \vec{v}(v_x, v_y, v_z)$ – відповідно потенціал і вектор швидкості фільтрації, $0 = \varphi_* < \varphi < \varphi^* < \infty$, $|\vec{v}| = \sqrt{v_x^2(x,y,z) + v_y^2(x,y,z) + v_z^2(x,y,z)} > 0$, κ – коефіцієнт фільтрації, $\kappa > 0$, $\vec{n}$ – зовнішня нормаль до відповідної поверхні; $C = C(x, y, z, t)$ і $U = U(x, y, z, t)$ – відповідно концентрації домішок у фільтраційній течії і осаді, адсорбованому на зернах завантаження; $\sigma = \sigma\left(x, y, z, t\right)$ – активна пористість, D – коефіцієнти дифузії домішок у фільтраційній течії, $D = \varepsilon \cdot d$, $d > 0$, D^* – коефіцієнти дифузії домішок в осаді, $D^* = \varepsilon \cdot d^*$, $d^* > 0$, α і β – коефіцієнти, що характеризують обсяги адсорбованих і десорбованих за одиницю часу домішок, γ – коефіцієнт, що характеризує швидкість зміни активної пористості завантаження, $\beta = \varepsilon \cdot \overline{\beta}$, $\gamma = \varepsilon \cdot \overline{\gamma}$, $\alpha = \alpha\left(x, y, z, t\right)$, $\overline{\beta} = \overline{\beta}\left(x, y, z, t\right)$ і $\overline{\gamma} = \overline{\gamma}\left(x, y, z, t\right)$ – неперервні обмежені функції, ε – малий параметр $(\varepsilon > 0)$, $c_* = c_*\left(M, t\right)$, $c_0^0 = c_0^0\left(x, y, z\right)$, $u_* = \quad = u_*\left(M, t\right)$,

$u_0^0 = u_0^0(x, y, z)$ і $\sigma_0^0 = \sigma_0^0(x, y, z)$ – достатньо гладкі функції, перші дві з яких узгоджені між собою на ребрах області G [5], $M \in ABB_*A_*$.

а) б)

Рис. 1. Просторова область фільтрації G_z (а) та відповідна їй область комплексного потенціалу G_w (б)

Шляхом введення пари функцій $\psi = \psi(x, y, z)$, $\eta = \eta(x, y, z)$ (просторово комплексно спряжених із функцією $\varphi(x, y, z)$) таких, що $\kappa \cdot grad\,\varphi = grad\,\psi \times grad\,\eta$ [6] і заміною останніх чотирьох з граничних умов (3) на умови: $\psi\big|_{ADD_*A_*} = 0$, $\psi\big|_{BCC_*B_*} = Q_*$, $\eta\big|_{ABCD} = 0$, $\eta\big|_{A_*B_*C_*D_*} = Q^*$, задача (1), (3) замінюється більш загальною прямою задачею на знаходження просторового аналогу конформного відображення області G_z на відповідну область комплексного потенціалу – прямокутний паралелепіпед $G_w = A'B'C'D'A'_*B'_*C'_*D'_*$ $= \{w = (\varphi, \psi, \eta):\ \varphi_* < \varphi < \varphi^*,\ 0 < \psi < Q_*,\ 0 < \eta < Q^*\}$, де Q_*, Q^* – невідомі параметри, $Q = Q_* \cdot Q^* = \int\limits_{EFF_*E_*} \frac{\partial \varphi}{\partial s} ds$ – кількість рідини, що проходить через деяку еквіпотенціальну поверхню EFF_*E_* області G_z (повна фільтраційна витрата).

Припустимо, що ця задача є розв'язаною [5], зокрема, знайдено поле швидкостей $\vec{v}$, параметри Q_*, Q^*, Q та ряд інших величин. Здійснивши заміну змінних $x = x(\varphi, \psi, \eta)$, $y = y(\varphi, \psi, \eta)$, $z = z(\varphi, \psi, \eta)$ у рівнянні (2) та умовах (4), (5), отримаємо відповідну "дифузійну задачу" для області $G_w \times (0, \infty)$:

$$\begin{cases} \left(\tilde{\sigma} \cdot c\right)'_t = D \cdot \left(b_1 \cdot c''_{\varphi\varphi} + b_2 \cdot c''_{\psi\psi} + b_3 \cdot c''_{\eta\eta} + b_4 \cdot c'_\psi + b_5 \cdot c'_\eta\right) - \kappa \times \\ \times b_1 \cdot c'_\varphi - \tilde{\alpha} \cdot c + \tilde{\beta} \cdot u, \left(\tilde{\sigma} \cdot u\right)'_t = D^* \cdot \left(b_1 \cdot u''_{\varphi\varphi} + b_2 \cdot u''_{\psi\psi} + b_3 \cdot u''_{\eta\eta} + \right. \\ \left. + b_4 \cdot u'_\psi + b_5 \cdot u'_\eta\right) + \tilde{\alpha} \cdot c - \tilde{\beta} \cdot u, \tilde{\sigma}'_t = -\tilde{\gamma} \cdot u, (\varphi, \psi, \eta) \in G_w^s, s = \overline{1, p}, \end{cases} \quad (6)$$

$$c\Big|_{\varphi=\varphi_*} = \tilde{c}_*,\ c'_\varphi\Big|_{\varphi=\varphi^*} = 0,\ c'_\psi\Big|_{\psi=0} = c'_\psi\Big|_{\psi=Q_*} = c'_\eta\Big|_{\eta=0} = c'_\eta\Big|_{\eta=Q^*} = 0,$$

$$u\Big|_{\varphi=\varphi_*} = \tilde{u}_*,\ u'_\varphi\Big|_{\varphi=\varphi^*} = 0,\ u'_\psi\Big|_{\psi=0} = u'_\psi\Big|_{\psi=Q_*} = u'_\eta\Big|_{\eta=0} = u'_\eta\Big|_{\eta=Q^*} = 0, \qquad (7)$$

$$c\big|_{t=0} = \tilde{c}_0^0,\ u\big|_{t=0} = \tilde{u}_0^0,\ \tilde{\sigma}\big|_{t=0} = \tilde{\sigma}_0^0, \qquad (8)$$

де $c = c(\varphi,\psi,\eta,t) = C\big(x(\varphi,\psi,\eta), y(\varphi,\psi,\eta), z(\varphi,\psi,\eta), t\big)$,

$u = u(\varphi,\psi,\eta,t)$, $\tilde{\sigma} = \tilde{\sigma}(\varphi,\psi,\eta,t)$, $\tilde{c}_* = \tilde{c}_*(\psi,\eta,t)$, $\tilde{u}_* = \tilde{u}_*(\psi,\eta,t)$,

$\tilde{c}_0^0 = \tilde{c}_0^0(\varphi,\psi,\eta)$, $\tilde{u}_0^0 = \tilde{u}_0^0(\varphi,\psi,\eta)$, $\tilde{\sigma}_0^0 = \tilde{\sigma}_0^0(\varphi,\psi,\eta)$,

$\tilde{\beta} = \varepsilon\cdot\tilde{\tilde{\beta}}$, $\tilde{\gamma} = \varepsilon\cdot\tilde{\tilde{\gamma}}$, $\tilde{\alpha} = \tilde{\alpha}(\varphi,\psi,\eta,t)$, $\tilde{\tilde{\beta}} = \tilde{\tilde{\beta}}(\varphi,\psi,\eta,t)$, $\tilde{\tilde{\gamma}} = \tilde{\tilde{\gamma}}(\varphi,\psi,\eta,t)$,

$\tilde{v}_s = \tilde{v}_s(\varphi,\psi,\eta)$, $b_r = b_r(\varphi,\psi,\eta)$ $(r = \overline{1,5})$,

$b_1 = \varphi'^2_x + \varphi'^2_y + \varphi'^2_z = \tilde{v}^2\cdot\kappa^{-2}$, $b_2 = \psi'^2_x + \psi'^2_y + \psi'^2_z$,

$b_3 = \eta'^2_x + \eta'^2_y + \eta'^2_z$, $b_4 = \psi''_{xx} + \psi''_{yy} + \psi''_{zz}$, $b_5 = \eta''_{xx} + \eta''_{yy} + \eta''_{zz}$ [5].

Розв'язання задачі. Аналогічно до [3 – 5] знайдено числово-асимптотичне наближення розв'язку задачі (6) – (8) з точністю $O(\varepsilon^{n+1})$ у вигляді таких рядів:

$$c = \sum_{i=0}^{n}\varepsilon^i\cdot c_i + \sum_{i=0}^{n}\varepsilon^i\cdot\tilde{P}_i + \sum_{i=0}^{n}\varepsilon^i\cdot\tilde{\tilde{P}}_i + \sum_{i=0}^{2n+1}\varepsilon^{i/2}\cdot\left(\hat{P}_i + \hat{\tilde{P}}_i + \breve{P}_i + \breve{\tilde{P}}_i\right) + R_{n+1},$$

$$u = \sum_{i=0}^{n}\varepsilon^i\cdot u_i + \sum_{i=0}^{n+1}\varepsilon^i\cdot\tilde{H}_i + \sum_{i=0}^{n+1}\varepsilon^i\cdot\tilde{\tilde{H}}_i + \sum_{i=0}^{2n+1}\varepsilon^{i/2}\cdot\left(\hat{H}_i + \hat{\tilde{H}}_i + \breve{H}_i + \breve{\tilde{H}}_i\right) + \breve{R}_{n+1},$$

$$\tilde{\sigma} = \sum_{i=0}^{n}\varepsilon^i\cdot\tilde{\sigma}_i + \sum_{i=0}^{n+1}\varepsilon^i\cdot\tilde{h}_i + \sum_{i=0}^{n+1}\varepsilon^i\cdot\tilde{\tilde{h}}_i + \sum_{i=0}^{2n+1}\varepsilon^{i/2}\cdot\left(\hat{h}_i + \hat{\tilde{h}}_i + \breve{h}_i + \breve{\tilde{h}}_i\right) + \breve{\tilde{R}}_{s,n+1},$$

де $c_i = c_i(\varphi,\psi,\eta,t)$, $u_i = u_i(\varphi,\psi,\eta,t)$, $\tilde{\sigma}_i = \tilde{\sigma}_i(\varphi,\psi,\eta,t)$ $(i = \overline{0,n})$ – члени регулярних частин асимптотик, $\tilde{P}_i = \tilde{P}_i(\tilde{\phi},\psi,\eta,t)$, $\tilde{H}_i = \tilde{H}_i(\tilde{\phi},\psi,\eta,t)$, $\tilde{h}_i = \tilde{h}_i(\tilde{\phi},\psi,\eta,t)$ ($i = \overline{0,n+1}$) – функції типу примежового шару в околі $\varphi = \varphi_*$ (поправки на вході), $\tilde{\tilde{P}}_i = \tilde{\tilde{P}}_i(\tilde{\tilde{\phi}},\psi,\eta,t)$, $\tilde{\tilde{H}}_i = \tilde{\tilde{H}}_i(\tilde{\tilde{\phi}},\psi,\eta,t)$, $\tilde{\tilde{h}}_i = \tilde{\tilde{h}}_i(\tilde{\tilde{\phi}},\psi,\eta,t)$ $(i = \overline{0,n+1})$ – функції типу примежового шару в околі $\varphi = \varphi^*$ (поправки на виході), $\hat{P}_i = \hat{P}_i\left(\varphi,\tilde{\psi},\eta,t\right)$, $\hat{H}_i = \hat{H}_i\left(\varphi,\tilde{\psi},\eta,t\right)$, $\hat{h}_i = \hat{h}_i\left(\varphi,\tilde{\psi},\eta,t\right)$, $\hat{\tilde{P}}_i = \hat{\tilde{P}}_i\left(\varphi,\tilde{\tilde{\psi}},\eta,t\right)$, $\hat{\tilde{H}}_i = \hat{\tilde{H}}_i\left(\varphi,\tilde{\tilde{\psi}},\eta,t\right)$, $\hat{\tilde{h}}_i = \hat{\tilde{h}}_i\left(\varphi,\tilde{\tilde{\psi}},\eta,t\right)$, $\breve{P}_i = \breve{P}_i\left(\varphi,\psi,\tilde{\eta},t\right)$, $\breve{H}_i = \breve{H}_i\left(\varphi,\psi,\tilde{\eta},t\right)$, $\breve{h}_i = \breve{h}_i\left(\varphi,\psi,\tilde{\eta},t\right)$, $\breve{\tilde{P}}_i = \breve{\tilde{P}}_i\left(\varphi,\psi,\tilde{\tilde{\eta}},t\right)$, $\breve{\tilde{H}}_i = \breve{\tilde{H}}_i\left(\varphi,\psi,\tilde{\tilde{\eta}},t\right)$, $\breve{\tilde{h}}_i = \breve{\tilde{h}}_i\left(\varphi,\psi,\tilde{\tilde{\eta}},t\right)$ $(i = \overline{0,2n+1})$ – функції типу примежового шару відповідно в околах $\psi = 0$, $\psi = Q_*$, $\eta = 0$, $\eta = Q^*$ (поправки на бічних стінках фільтру), $\tilde{\phi} = \dfrac{\varphi-\varphi_*}{\varepsilon}$, $\tilde{\tilde{\phi}} = \dfrac{\varphi^*-\varphi}{\varepsilon}$, $\tilde{\psi} = \dfrac{\psi}{\sqrt{\varepsilon}}$, $\tilde{\tilde{\psi}} = \dfrac{Q_*-\psi}{\sqrt{\varepsilon}}$, $\tilde{\eta} = \dfrac{\eta}{\sqrt{\varepsilon}}$, $\tilde{\tilde{\eta}} = \dfrac{Q^*-\eta}{\sqrt{\varepsilon}}$ – відповідні їм регуляризуючі перетворення (розтяги), $R_{n+1}(\varphi,\psi,\eta,t,\varepsilon)$, $\breve{R}_{n+1}(\varphi,\psi,\eta,t,\varepsilon)$,

$\tilde{\tilde{R}}_{n+1}(\varphi,\psi,\eta,t,\varepsilon)$ – залишкові члени. Зокрема, для знаходження c_i, u_i, $\tilde{\sigma}_i$ $(i=\overline{0,n})$ одержано формули:

$$c_0=\begin{cases}\tilde{c}_*(\psi,\eta,t-\tilde{f}(\varphi,\psi,\eta))\cdot e^{-\tilde{\lambda}_1(\varphi,\psi,\eta,t)}, & t\ge\tilde{f},\\ \tilde{c}^0(\tilde{f}^{-1}(\tilde{f}(\varphi,\psi,\eta)-t,\psi,\eta),\psi,\eta)\cdot e^{-\tilde{\lambda}_2(\varphi,\psi,\eta,t)}, & t<\tilde{f},\end{cases}$$

$$u_0=\frac{1}{\tilde{\sigma}_0^0}\cdot\int_0^t\tilde{\alpha}(\varphi,\psi,\eta,\hat{t})\cdot c_0(\varphi,\psi,\eta,\hat{t})d\hat{t}+\tilde{u}_0^0,\ \tilde{\sigma}_0=\tilde{\sigma}_0^0,$$

$$c_i=\begin{cases}e^{-\tilde{\lambda}_1(\varphi,\psi,\eta,t)}\cdot\int\limits_{\varphi_*}^{\varphi}\dfrac{g_i\left(\hat{\varphi},\psi,\eta,\tilde{f}(\hat{\varphi},\psi,\eta)-\tilde{f}(\varphi,\psi,\eta)+t\right)}{\tilde{v}^2\left(\hat{\varphi},\psi,\eta\right)}\cdot e^{\tilde{\lambda}_1(\hat{\varphi},\psi,\eta,t)}d\hat{\varphi}, & t\ge\tilde{f},\\ e^{-\tilde{\lambda}_2(\varphi,\psi,\eta,t)}\cdot\int\limits_0^t\dfrac{g_i\left(\tilde{f}^{-1}(\hat{t}+\tilde{f}(\varphi,\psi,\eta)-t,\psi,\eta),\psi,\eta,\hat{t}\right)}{\tilde{\sigma}_0^0\left(\tilde{f}^{-1}(\hat{t}+\tilde{f}(\varphi,\psi,\eta)-t,\psi,\eta),\psi,\eta\right)}\cdot e^{\tilde{\lambda}_2(\varphi,\psi,\eta,\hat{t})}d\hat{t}, & t<\tilde{f},\end{cases}$$

$$u_i=\frac{1}{\tilde{\sigma}_0^0}\cdot\int_0^t\tilde{g}_i\left(\varphi,\psi,\eta,\hat{t}\right)d\hat{t}\ ,\ \tilde{\sigma}_i=\int_0^t\tilde{\tilde{g}}_i(\varphi,\psi,\eta,\hat{t})d\hat{t}\ \ (i=\overline{1,n}),$$

де $$\tilde{\lambda}_1\left(\varphi,\psi,\eta,t\right)=\kappa\cdot\int\limits_{\varphi_*}^{\varphi}\frac{\tilde{\alpha}(\hat{\varphi},\psi,\eta,\tilde{f}(\hat{\varphi},\psi,\eta)+t-\tilde{f}(\varphi,\psi,\eta))}{\tilde{v}^2(\hat{\varphi},\psi,\eta)}d\hat{\varphi},$$

$$\tilde{\lambda}_2\left(\varphi,\psi,\eta,t\right)=\int_0^t\frac{\tilde{\alpha}(\tilde{f}^{-1}(\hat{t}+\tilde{f}(\varphi,\psi,\eta)-t,\psi,\eta),\psi,\eta,\hat{t})}{\tilde{\sigma}_0^0\left(\tilde{f}^{-1}(\hat{t}+\tilde{f}(\varphi,\psi,\eta)-t,\psi,\eta),\psi,\eta\right)}d\hat{t}\ ,$$

$$g_i=I(i,1)\cdot\Bigg(d\cdot\left(b_1\cdot c''_{(i-1)\,\varphi\varphi}+b_2\cdot c''_{(i-1)\,\psi\psi}+b_3\cdot c''_{(i-1)\,\eta\eta}+b_4\cdot c'_{(i-1)\,\psi}+b_5\cdot c'_{(i-1)\,\eta}\right)+\tilde{\tilde{\beta}}\cdot u_{i-1}-$$

$$-\sum_{l=1}^{i}\left(\tilde{\sigma}_l\cdot c'_{(i-l)\,t}-\tilde{\sigma}'_{l\,t}\cdot c_{i-l}\right)\Bigg),\quad \tilde{g}_{,i}=\tilde{\alpha}\cdot c_i-I(i,1)\cdot\Bigg(d^*\cdot\left(b_1\cdot u''_{(i-1)\,\varphi\varphi}+b_2\cdot u''_{(i-1)\,\psi\psi}+b_3\times\right.$$

$$\left.\times u''_{(i-1)\,\eta\eta}+b_4\cdot u'_{(i-1)\,\psi}+b_5\cdot u'_{(i-1)\,\eta}\right)+\tilde{\tilde{\beta}}\cdot u_{i-1}+\sum_{l=1}^{i}\left(\tilde{\sigma}_l\cdot u'_{(i-l)\,t}+\tilde{\sigma}'_{l\,t}\cdot u_{i-l}\right)\Bigg),\quad \tilde{\tilde{g}}_i=-I(i,1)\times$$

$\times\tilde{\tilde{\gamma}}\cdot u_{i-1}$, $\tilde{f}=\tilde{f}(\varphi,\psi,\eta)=\kappa\cdot\int\limits_{\varphi_*}^{\varphi}\dfrac{\tilde{\sigma}_0^0(\hat{\varphi},\psi,\eta)}{\tilde{v}^2(\hat{\varphi},\psi,\eta)}\,d\hat{\varphi}$ – час проходження відповідною частинкою шляху від точки $\left(x(\varphi_*,\psi,\eta),y(\varphi_*,\psi,\eta),z(\varphi_*,\psi,\eta)\right)\in ABB_*A_*$ до точки $\left(x(\varphi,\psi,\eta),y(\varphi,\psi,\eta),z(\varphi,\psi,\eta)\right)\in G_z$ вздовж відповідної лінії течії, $\tilde{f}^{-1}$ – функція, обернена відповідно до $\tilde{f}$ відносно змінної φ, $I(a,b)=\begin{cases}1, & a\ge b,\\ 0, & a<b.\end{cases}$

Висновки. Сформовано просторову математичну модель процесу доочистки води від домішок у швидких фільтрах з однорідними пористими завантаженнями, яка враховує зворотній вплив концентрацій домішок, адсорбованих на зернах завантаження, на активну

пористість. Отримана модель дозволяє шляхом проведення комп'ютерних експериментів спрогнозувати оптимальні варіанти використання фільтрувальних матеріалів та збільшення тривалості фільтроциклу фільтрів за рахунок підбору їх форми.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Орлов В. О. Водоочисні фільтри із зернистою засипкою / В. О. Орлов. – Рівне : НУВГП, 2005. – 163 с.

2. Минц Д. М. Теоретические основы технологии очистки воды / Д. М. Минц. – М. : Стройиздат, 1964. – 156 с.

3. Числово-асимптотичне наближення розв'язків просторових модельних задач процесу фільтрування / А. Я. Бомба, Ю. Є. Климюк, А. П. Сафоник, В. М. Сівак // Фізико-математичне моделювання та інформаційні технології. – 2010. – Вип. 11. – С. 29–39.

4. Климюк Ю. Є. Моделювання процесу доочистки води від залишкових катіонів алюмінію фільтруванням через аніоноактивні завантаження із врахуванням зміни фільтраційних властивостей середовища / Ю. Є. Климюк, В. М. Сівак // Волинський математичний вісник. Серія прикладна математика. – Вип. 7 (16). – Рівне : РДГУ, 2010. – С. 93–109.

5. Бомба А. Я. Математичне моделювання просторових сингулярно-збурених процесів типу фільтрація-конвекція-дифузія: монографія / А. Я. Бомба, Ю. Є. Климюк. – Рівне : ТзОВ фірма «Ассоль», 2014. – 273 с.

6. Рауз Х. Механика жидкости / Х. Рауз. – М. : Стройиздат. – 1967. – 390 с.

УДК 53(07)

Андрій Петриця
(Дрогобич, Україна)

ПЛАНУВАННЯ ЦІЛЕСПРЯМОВАНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОЦЕСІ ВИКОНАННЯ ЛАБОРАТОРНИХ РОБІТ З ФІЗИКИ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ

У статті розглядається планування цілеспрямованої діяльності у процесі виконання лабораторних робіт з фізики в основній школі.

Ключові слова: *цілеспрямована навчальна діяльність, лабораторна робота, ціле покладання.*

The article deals with planning purposeful activity in the laboratory work in physics at the elementary school.

Keywords: *targeted training activities, laboratory work, aim.*

Виходячи з незадовільного стану забезпечення шкільного кабінету фізики обладнанням й устаткуванням для проведення лабораторних робіт з фізики, який склався на сьогодні, учитель загальноосвітньої школи вимушений вишукувати можливості реалізувати вимоги програми на базі наявного обладнання. Здійснення цього, у більшості випадків, зводиться до зміни переліку лабораторних робіт та їх змісту. У деяких випадках цей процес може привести до часткової втрати тих педагогічних цілей і завдань, які закладалися навчальними програмами.

Розглядаючи різні підходи до формування переліку лабораторних робіт, можна викреслити два підходи: **1** – з точки зору використання лабораторних робіт виступає як педагогічна задача; **2** – з точки зору учня (суб'єкта навчання) виконання лабораторної роботи виступає як специфічна складова діяльності учіння.

Базуючись на концептуальних засадах "діяльнісного підходу", лабораторні роботи з фізики слід розглядати як окремий вид навчальних задач, результати розв'язування яких обов'язково пов'язані з предметною діяльністю. Найбільш характерним при цьому є залучення до діяльності спеціальних засобів та приладів, що потребують від суб'єкта навчальної діяльності засвоєння деякої множини спеціальних знань, умінь та навичок, не усі з яких входять до навчальної мети саме тій роботі, яка виконується. Тобто лабораторна робота виступає як комплекс активних форм діяльності. При цьому діяльність, яку здійснює учень у процесі виконання навчальної лабораторної роботи, є діяльність уміння, а кінцевою метою - формування у учня визначеної структури тань, умінь та навичок, що відповідають деякій моделі освіти, конкретизованої у відповідному навчальному плані та змісті робіт.

Будь-яка діяльність, у тому числі і діяльність, що пов'язана з виконанням лабораторної роботи, виступає для учня у формі нормативно-схваленого способу діяльності. У процесі виконання роботи учень перетворює його в індивідуальний спосіб діяльності. При цьому внутрішньою стороною оволодіння зазначеним комплексом є формування психологічної системи діяльності на підставах індивідуальних властивостей суб'єкта діяльності через їх реорганізації, переструктурування, виходячи з мотивів діяльності, цілей та створених умов виконання цієї роботи.

Відтак, у процесі навчальної діяльності відбувається розвиток та трансформування мотиваційної структури суб'єкта діяльності. Виконання практичних дій допомагає формуванню структури мотивів та їх обізнаності. Результатом цього процесу є встановлення особистісного смислу діяльності та окремих її аспектів. Розуміння особистісного смислу діяльності знаходить своє відображення у характері виконання окремих дій і діяльності в цілому, що найбільш повно відображаються у ході виконання лабораторних робіт дослідницького типу.

Виходячи із загальної методологічної концепції про те, що зовнішні дії заломлюються через внутрішні умови, можна казати, що нормована регламентована пізнавальна діяльність учня завжди приймає індивідуальний характер, бо власна діяльності заломлюється через особистісні якості школяра. З іншого боку, коли учень неспроможний на певному рівні розвитку реалізувати потреби діяльності зокрема, виконати певну низку дій, що передбачені у лабораторній роботі, здійснюється розвиток самої діяльності та розвиток учня.

Спрямованість навчальної діяльності на досягненню встановленої у лабораторній роботі мети визначає будову та динаміку розвитку подій у процесі виконання такої роботи і виступає у двох аспектах: а) ідеальне або мислене уявлення майбутнього результату; б) рівень досягнень, на який претендує особистість. За цих обставин закономірності та механізми формування образу-мети є специфічним явищем випереджувального відображення. Головним у цьому відображенні є передбачення (прогнозування, екстраполяція). Передбачення характеризує випереджування відображення об'єктивного ходу подій так, що суб'єкт виступає просто як спостерігач безвідносно до суб'єкта навчання. Саме ж передбачення є основою формування власного плану дій щодо виконання лабораторної роботи.

В залежності від рівня опанування теоретичним матеріалом та досвіду роботи учня рівні передбачення можуть бути різними. Елементарні рівні можуть бути описано лінійними графами, складні – розгалуженими, тобто містити альтернативні рішення, на що головним чином треба звертати увагу і чому слід навчати учня засобами лабораторної роботи.

План цілеспрямованої навчальної діяльності, сформований до початку її виконання як загальна мета, яку учень має досягти в результаті виконання лабораторної роботи, у процесі діяльності може розвиватися та уточнюватися у вигляді планів окремих фаз роботи, плани операцій та переходів від однієї операції до іншої.

Відтак на відміну від планування, цілепокладання характеризує випереджувальне відображення, яке включене у діяльність суб'єкта . Тут мета виступає як випереджувальне відображення майбутнього результату цієї діяльності. У випадку навчальної лабораторної роботи цілепокладання формується як на основі теоретичних знань учня, так і на базі поданої

формується як на основі теоретичних знань учня, так і на базі поданої інструкції до лабораторної роботи. Образ-мета не залишається сталим під час виконання роботи, він може трансформуватися, уточнюватися, деталізуватися тощо.

Сформований у учня образ-мета результату дії (наприклад визначення величин електричних параметрів як результатів дослідження) допомагають йому у прийнятті рішення про продовження або припинення своєї дії на основі порівняння результатів дії з фіксованою метою. Виконання лабораторної роботи з фізики передбачає формування у учня складної структури цілепокладання, до якої входять: цілі операційних дій (наприклад, управління процесами маніпуляції з лабораторним обладнанням або спостереження за ходом фізичних процесів); цілі про можливості (методу) обробки результатів вимірювань або спостережень; висновки про результати дій або спостережень (на кожному етапі роботи як локальні цілі, або про роботу в цілому як кінцевої мети діяльності).

Під час виконання лабораторної роботи різних варіантів, коли має місце випадок з використанням декількох засобів при виконанні різнорівневих лабораторних робіт, учень має виконувати декілька діяльностей: до діяльності у фізичній галузі додається діяльність з управління окремим засобом, а у складнішому випадку – управлінням комплексом засобів (технікою). Необхідність суміщати дії та переключатися від одного завдання на інше викликає затруднення і потребує нервово - психічного напруження, яке треба враховувати в ході планування лабораторної роботи як за змістом, так і за складом обладнання.

Практика роботи в школі переконує, що навчальна діяльність учнів організується по-різному, в залежності від того, як вона спланована. Найпростішим способом планування є *робота "за орієнтирами",* коли дії будуються за принципом відповідей на інформацію, що надходить, а цілепокладальна навчальна діяльність підпорядковується тільки ходу зовнішніх подій.

Працюючи з вимірювальними приладами або використовуючи засоби НІТ при виконанні навчальної лабораторної роботи, учень сприймає інформацію про стан фізичного явища у вигляді "оперативного образу". Завдяки оперативному образу діяльність учня організуються в єдину систему, забезпечується адекватність діяльності меті, предмету, засобам та умовам діяльності.

Сприйняття учнем *фізичного явища* через визначення *положення стрілки* на шкалі вимірювального приладу, стовпчика ртуті у термометрі, світлової плями на екрані електронно-променевої трубки тощо - це *сприйняття фізичного явища на рівні сприйняття носія інформації.* Декодування цієї інформації та формування на її основі деякої "уявної картини" самого процесу в інженерній психології прийнято називати "концептуальною моделлю". Співпадання цієї моделі з нормативним еталоном ("орієнтиром", який сформульовано у інструкції до лабораторної роботи, або який є елементом

Виконання дій лише за орієнтирами, що подані інструкцією, показує, що учень не має власного плану дій, який забезпечував би плідну підготовку до самостійної роботи. Це можна спостерігати, наприклад, як постійно (чи періодично) учень звертається до опису лабораторної роботи (інструкції). За цієї умови робота виконується крок за кроком, орієнтиром кожного є наступний пункт інструкції. Якщо зовнішня подія (фізичне явище, або процеси, що відбуваються у лабораторному дослідженні, чи непередбачені покази вимірювальних приладів тощо) відрізняється від описаного в інструкції, прийняття рішення про подальшу діяльність викликає у учня затруднення, потребу і втручання у цілеспрямовану навчальну діяльність учня або залучення додаткової інформації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Величко С.П. Педагогічні принципи та ергономічні вимоги до шкільного фізичного експерименту: Монографія / Величко С.П., Вовкотруб В.П. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. – 128 с.

2. Мартинюк М.Т. Вивчення фізики і астрономії в основній школі (теоретичні і методичні засади). – К.: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998. – 274 с.

3. Петриця А.Н. Використання віртуального та реального фізичних експериментів у основній школі / А.Н. Петриця // Науковий часопис. – Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи. – Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова. – 2008. – Вип. 12. – С. 238-243.

4. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Фізика. Астрономія. 7-12 класи / 0.1. Бугайов, С.В. Коршак, М.Т. Мартинюк, М І. Шут та ін. – К., Ірпінь.: ВТФ „Перун”, 2005. – 80 с.

5. Фізика, 9 клас [Електронний ресурс] : педагогічний програмний засіб для загальноосвітніх навчальних закладів. – 226 Mb. – Київ : Корпорація ЗАТ “Транспортні системи”, 2009. – 1 електрон, опт. диск (CD-ROM).

ӘОК 53.02 (075.8)

Базаргуль Садыкова, Алуа Тұрсынбек, Ерболат Жабағы
(Арқалық, Қазақстан)

ФИЗИКА САБАҒЫНДА СЫН ТҰРҒЫСЫНАН ОЙЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУ

Сын тұрғысынан ойлау сабақта оқушылардың қызығушылығын арттыра отырып,өз ойыңды еркін және зерттей талпындырып, тұжырым жасап,ой қозғай отырып, оқушының өз ойымен өзгелердің ойына сыни қарап, естіген, білгенін талдап, салыстырып, реттеп, сұрыптап, жүйелеп, білмегенін өзі зерттеп, дәлелдеп, өз бетімен және бірлесіп шығармашылықпен жұмыс жасауға септігін тигізеді. Бұл мақалада «Топтау», «Суретке қарап болжау» стратегиясы қарастырылған.

Түйінді сөз: *сын тұрғысынан ойлау, «Топтау» стратегиясы, «Суретке қарап болжау» стратегиясы.*

Teaching critical thinking gives an increase of critical thinking of students in the class, encouraging them to explore and express their opinions freely and to respect the thoughts of other students. And it allows you to see, hear, analyze, compare critical view of the organization and classification of thinking independently and together with the work of the group. This article discusses "Grouping" strategy, "Predicting through image"

Keywords: *critical thinking, the strategy of "Grouping" strategy "Predicting through image".*

Қазіргі заманғы ғылыми техникалық үрдістің қарқыны білім беру жүйесінің алдында мүлде жаңа міндеттер қойып отыр. Ол өз жұмыс орнында және бүкіл техникалық тізбекте технологиялардың үздіксіз өзгерістеріне бейімделе алатын орындаушының тұрғасын қалыптастыру. Ал оларды даярлау үшін қазіргі дидактикалық мүмкіншіліктерді жаңа идеяларды және білім беру технологияларын пайдалану керек. Мұндай технологиялар қатарына «Модульдік оқыту технологиясы», «Деңгейлеп оқыту технологиясы», «Жеке бағыт – тұлғаға бағдар беру технологиясы», «Сын тұрғысынан ойлау технологиясы» жатады. Сонымен қатар сабақтарда ВЕНН диаграммасын, кластер әдісін, инсерт (түртіп алу) әдісін және семантикалық карта арқылы жұмыс жүргізуге болады.

Баланың тұлғалық психикалық қасиеттерінің қалыптасуы, яғни танымдық қызметтің өзінен оқушы жағында эмоция алатындай етіп ұйымдастырылған жағдайда ғана тұлғаның дамуы іске асады. Бұл үшін әр мұғалім сабақта әр балаға психологиялық қолдау көрсетіп, жайлы орта туғызуы керек.

К.Роджерстің айтуы бойынша мұғалім балаға ондай жағдай жасау үшін келесі қағидаларды басшылыққа алуы тиіс: Балаға үнемі сенімен қарау; Оқушыларға оқудың міндеттері мен мақсатын белгілеп, нақтылауға көмектесу; Оқушылардың оқуға деген ішкі

қызығушылығына мән беру; Әр түрлі нәтиженің қайнар көзі ретінде оқушы қиындыққа кездескенде әрқашан кеңес алуға болатын тұлға ретінде түруы; Өзін өзі білуі тиіс.

Қазіргі мектепте мұғалімдерге қойылған жаңа технологияны ғылыми түрде меңгерту және терең білімді, ұлтжанды ұрпақ тәрбиелеу мәселесі қолдау табуда. Сыныптарда оқытуды сын тұрғысынан ойлау бағдарламасымен жүргізіп, оқушылармен бірлескен әрекетімізде үйренудің тиімді, оңай жолдарын анықтау, маңызды жағдайларды шеберлікпен шеше білу, өз ойын сыни тұрғыда ойлауға қалыптастыру, өз білімдерін бағалауға, ұжым болып жұмыс жүргізе білуге қол жеткізуге болады.

Сын тұрғысынан ойлау (СТО)-сынау емес, шыңдалған ойлау. Бұл бағдарламаны бірнеше стратегиялармен жұмыс жүргізуде жүзеге асырылады. Бұл әдістер мынандай мақсаттар қояды:

-оқушыларды ойландыруға,
-өз ойларын ашық айтуға,
-пікір таластыруға,
-дұрыс сөйлей білуге,
-өз бетімен ізденіп, жұмыс істеуге,
-шығармашылығын дамытуға.

Осы мақсатпен физика пәнінен топпен жұмыс істей отырып, ойлау қабілеттері мен сөйлеу қабілеттері төмендеу оқушылардың өзі ізденіп, топқа өз үлесін қосуға тырысатынын, пәнге ықыласы артатынын, өз пікірін айтып, оның дұрыс, не қателігін мойындайтынына көз жеткізуге болады [1, 42 б].

Сабақ СТО бағдарламасы бойынша 3 сатыға бөлінеді.

1. Қызығушылықты ояту.
2. Мағынаны ажырату.
3. Ой толғанысы.

Қызығушылықты ояту сатысында-бүгінгі қарастырғалы тұрған мәселе туралы оқушы не біледі, не айта алады, бұрыннан білетінін еске түсіру, ой қозғап, әсер ету кезеңі болады.

Оқушылар өз топтарында еске түсіріп, талдап, ортаға салады, осылайша шыңдалған ойлауға қадам басады.

Мағынаны ажырату сатысында-нақты тақырыпты мұғалім сұрақ-жауап арқылы өз беттерімен ойларын айтуға, тапсырмалар орындауға бағыттайды.

Ой толғанысы сатысында-оқушы не үйренгенін қорытып, саралап, оны түсіндіру арқылы білім жинақтайды.

Әр топ сыни көзбен қарап, баға береді. Ол үшін бірнеше стратегияларды пайдалануға болады.

1 сатыда: «Топтау», «Суретке қарап болжау», «Түртіп алу».

2 сатыда: «Венн диаграммасы», «Қос шеңбер», «Ұқсастық пен даралық», т.б.

Топтау стратегиясы.

Механикалық қозғалыс. 7-сынып

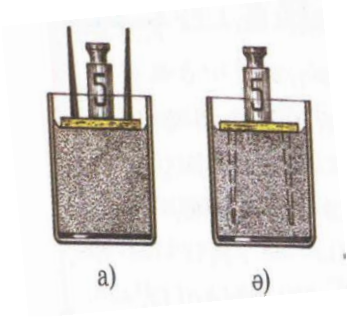

Оқушы осылайша топтастырып, ойын қозғайды, байланыстырады, ойын айтуға тырысады.

Суретке қарап болжау стратегиясы бойынша оқушылар экрандағы суретті түсіндіріп берулері тиіс

а) шаңғы тепкен баланың табан ауданы, етік киген табан ауданынан 20 еседей үлкен. Ал шаңғышының табанының қысымы 20 еседей аз болады.

ә) қатты дене бір бағытта әрекет етсе, ал газ бен сұйық барлық жаққа бірдей әрекет етіп, барлық бағытқа бірдей қысым түсіреді. Бұл қағида Паскаль заңы деп аталады.

Оның формуласы: $P = \frac{F}{S}$

Си жүйесіндегі өлшем бірлігі Па [2, 35 б].

Қорытындылай келе, «Топтау», «Суретке қарап болжау» стратегиясын сабақ үрдісінде пайдалану оқушылардың пәнге деген қызығушылықтарын оятады, ойлау қабілеттері мен сөйлеу қабілеттері арта түседі.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ

1. Теория и методика обучения физике в школе. Частные вопросы.Учебное пособие для студентов пед. вузов. Под ред.С.Е.Каменецкого. – М.: Издательский центр «Академия», 2001.

2. ҚР педагог қызметкерлерінің біліктілігін арттыру деңгейлі бағдарламасының негізінде әзірленген педагог кадрларды даярлайтын ЖОО бітіруші курс студенттеріне қосымша білім беру бағдарламасы «Студентке арналған нұсқаулық» «НЗМ» ДББҰ, 2015.

УДК 510.2

Боранкуль Узакова, Нуржан Батырханов, Айдана Ериш
(Аркалық, Қазахстан)

ҚАЗІРГІ МЕКТЕПТЕГІ МАТЕМАТИКАЛЫҚ ОҚЫТУДАҒЫ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ

Бұл мақалада қазіргі мектептегі математикалық оқытудағы шығармашылық қызметі қарастырылған. Осыған орай,үлкен жауапкершілік жүктеліп отырған мұғалімдерге жаңашылдықпен жұмыс жасау керек.

Негізгі сөздер: *функционалдық сауаттылық, халықаралық бағалау зерттемелер, білім алу, іскерлік және дағдыларды қалыптастыру*

This article provides creative activity of teaching school mathematics. A greater responsibility in this regard should testament to its pioneering work with teachers who.

Key words: *functional literacy, international monitoring, research and education business skills.*

Елбасының «Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ атты Жолдауында «Ұлттық білім берудің барлық буынының сапасын жақсартуға бізді ауқымды жұмыс күтіп тұр. Осыған орай,үлкен жауапкершілік жүктеліп отырған мұғалімдерге жаңашылдықпен жұмыс жасауға тура келеді. Ең алдымен барлық пәндер бойынша білім сапасын арттыру керек» деп айтылған.

Функционалдық сауаттылық тұжырымдамасына негізделген анағұрлым танымал халықаралық бағалау зерттемелерінің бірі Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының (ЭЫДҰ) қолдауымен өткізілетін 15 жастағы оқушылардың оқу жетістіктерін бағалаудың халықаралық бағдарламасы (Programmer for International Student Assessment – PISA) болып табылады. PISA 15 жастағы жасөспірімдердің мектепте алған білімдерін, іскерлігі мен дағдыларын адами іс-әрекеттердің әртүрлі салаларында, сондай-ақ тұлғааралық қарым-қатынас пен әлеуметтік қатынастарда өмірлік міндеттерді шешу үшін пайдалана алу қабілеттерін бағалайды.

PISA зерттеулері қазіргі уақытта әлемде мектептік білім берудің тиімділігін салыстырмалы бағалаудың әмбебап құралы ретінде қарастырылады. Зерттеу барысында алынған деректер тұтастай оқытудың мазмұны мен әдістері ретінде, сондай-ақ контексті факторлардың (басқару моделі, оқыту тілі, отбасының және т.б әлеуметтік мәртебесі) мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту деңгейіне әсері ретінде білім беру жүйесін дамыту стратегиясын анықтауға негіз болады [1].

Білім беру – өркениетті саяси әлеуметтенудің қозғаушы күші. Жеке тұлғаның саяси – әлеуметтік мәртебесі, оның материалдық әл аукатының денгейі мен қоршаған ортадағы беделді, көбінесе алған білімінің сапасына байланысты болып келеді.

Математика **–** барлық ғылымдардың логикалық негізі, демек, математика - оқушының дұрыс ойлау мәдениетін қалыптастырады, дамытады, оны шыңдай түседі және әлемде болып жатқан жаңалықтарды дұрыс қабылдауға көмек береді. Математика сабағында оқытудың әр түрлі әдіс-тәсілдерін қолдана отырып, оқушылардың шығармашылық ізденістерін, өз бетінше жұмыс істеу белсенділіктерін арттыру барысында теориялық білімдерін кеңейтіп, логикалық ойлау қабілеттерін дамытуға болады. Оқушылардың ойлау қабілетін дамытуда, математиканың негізін қалыптастыру, ұғындыру, түсініктерін тереңдетуде бастауыш сынып мұғалімдерінің математикалық білімдері терең болуы керек.

«Математикалық сауаттылық» – ауызша, жабаша қабілеттерін қалыптастыру арқылы оқушының «математикалық сауаттылықты» меңгере білу қабілетін шындайды.

Оқушылар сөзден, кітаптан, көрнекіліктен, тәжірибелік жұмыстардан білім алады. Осыны ескеріп 20-30 жылдарда Н.М.Верзилин, Е.Я. Голант сөздік, тәжірибелік, көрнекілік

әдістерін ұсынады. Қазір компьютерлік жүйелер арқылы білім алу мүмкіндігі бар. М.А.Данилов (1899-1973), Б.П.Есипов (1899-1967) дидактикалық мақсатқа жету үшін қолданылатын әдістерді топтастырды. Олар: білім алу, іскерлік және дағдыларды қалыптастыру, білімді қолдану, шығармашылық іс-әрекет, бекіту, білім, іскерлік, дағдыларды тексеру. Аталған авторлардың пікірлері бойынша оқыту әдісі - дидактикалық мақсатқа жету үшін оқушылардың іс-әрекетін реттеп, ұйымдастыру тәсілдері. Бұл саралауда әдістер оқытудың алдында тұрған міндеттермен сәйкестендірілген [2, 17 б].

Алдымен математика сабағында оқушылардың шығармашылық қызметін қалыптастыруға бағыт беретін тақырыптарды таңдап алу қажет. Ол үшін алдымен оқушының деңгейін анықтап, дарынды оқушыны білу керек. Дарынды оқушыны білу үшін мыналарды ескеру керек: оқушыны зерттеу, оқушыны қызықтыратын тақырыптар, пәнге деген қызығушылығы. Осы үш мәселені пайдаланып, оқушыларға анкета сұрағын қойып, нәтижесінде дарынды оқушыны анықтау керек. Оқу процесінде оқушыны зерттеу әдістемесін қолданған тиімді. Бұл әдістеме бойынша оқушыларға әр түрлі деңгейдегі тапсырмалар беріледі. Оқушының қандай тапсырма алуына шек келтірілмейді.

Математика сабағында оқушылардың шығармашылығын қалыптастыру үшін сабақта жаңа технология түрлерін қолдануға болады. Олар деңгейлеп оқыту технологиясы, модульдік оқыту технологиясы және тағыда басқалар.

Оқушылардың шығармашылық ізденістерінің деңгейлерін көтеру процесі төрт кезеңнен тұрады.

Бірінші кезең – мұғалім оқушының қарапайым таным әрекетімен танысады. Ұлы адамдардың есептерін, тарихи есептерден, ертегі есептерді шығару әдістері көрсетілген есептерді жинақтап рефераттар дайындауға үйретеді. Логикалық ойлауды қажет ететін қызықты есепті жеңілдерінен бастап тақырыпқа жетелейтін әзіл есептерді шығару барысында пәнге деген қызығушылығын арттырып, өзбетімен жұмыс істеуге баулу керек. Оқушының әрбір басқан қадамына көңіл бөліп бақылап отырған жөн. Сонда оқушы өзмүмкіндігіне сеніп, қызығушылығы артады. Кейбір жеке есептерді шығару барысында кітаппен жұмыс істеуге, шығарылған есептерді оқып түсінуге, соған ұқсас есептерді тауып шығара білуге көмектеседі. Есептердің шығарылуына нұсқау беріп, өзбетімен орындауына мүмкіндік береді.

Екінші кезең – бұл кезеңде мұғалім есеп шығарудың әртүрлі әдіс тәсілдерін көрсетіп, талқылай отырып қолайлысын, тиімдісін таңдай білугеүйретеді. Берілген тапсырмалардың бірнеше әдіспен шығарылуын талап етеді. Кейбір жаңа материалды оқушының өзбетімен оқып, әртүрлі қиындықтағы тапсырмаларды оқу құралдарын, анықтамаларды пайдаланып, шығару керек. Есептерді шығарудың қалыптан тыс әдістерін қолдана білуге үйретеді.

Үшінші кезең – бұл кезеңде оқушыға өте үлкен жауапкершілік жүктеледі. Осы кезеңде оқушы негізгі деңгейге шығады. Мұнда оқушы сыныптантыс қосымша оқуға жалпылама қорытынды жасай білуге үйрену керек. Оқушылар өз жұмысна анализ жасап, қателерді болдырмау үшін нені әліжетік білмеймін деген мақсатта өзжұмысын қорытындылап, алдағы жұмысына жоспар құра білуді үйрену керек.

Оқушының есеп шығару білігін қалыптастыру үшін мұғалім көп жұмыс атқару тиіс, соның ішінде әр түрлі әдебиеттерді, бағдарламаларды, оқулықтарды, оқу-әдістемелік кешендерді, және тағы басқа оқу құралдарына талдау жасау, оқушының жас ерекшелігіне, деңгейіне сай материалдарды іріктеу, жұмысын жоспарлау қажет.

Е.Н.Турецкийдің айтуынша есеп ұғымы іс-әрекет мақсаты ұғымымен бірдей және есеп шығару процесінде оны шығаруға қажетті амалдарды іздестіру жұмыстары жүргізіледі [3, 208 б].

«Есеп» термині ғылыми әдебиетте сан алуан мағынада пайдаланылады. Олардың ішінде көбірек тарағаны есептің мағынасын ойлау қызметінің мақсаты ретінде түсіну, өткені ойлау процесінде қалай да бір соңғы нәтиже алу үшін есепті шығарудың жолы мен амалдары іздестіріледі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасы 12 жылдық орта білім берудің жалпыға міндетті стандарты. Нормативтік құжаттар. – Астана. 2006.

2. Нұрғалиева Г.Қ. Педагогиканық логикалық-құрылымдық курсы. – Алматы, 1996. – 17 б.

3. Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе. – М.: Просвещение, 1985. – 208 с.

УДК 511.46

Боранкуль Узакова, Индира Жапарова, Нурзиля Бакытжан
(Аркалық, Қазахстан)

АЛГЕБРАЛЫҚ ЖӘНЕ ТРАНСЦЕНДЕНТТІК ТЕҢДЕУЛЕРДІ ЖУЫҚТАП ШЕШУ ӘДІСТЕРІ

Бұл мақалада алгебралық және трансценденттік теңдеулерді жуықтап шешу әдістері қарастырылған. Бұл әдісті көп жағдайларда, теңдеудің түбірлерінің бастапқы жуық мәнін табуға қолдануға болады.

Негізгі сөздер: *трансцендент, графиктер әдісі, итерациялық әдістер, релаксация, Ньютон әдісі, қиюшылар әдісі.*

This article provides methods for the approximate solution of algebraic and transcendental equations. In most cases, this method can be used to find the initial value of about roots.

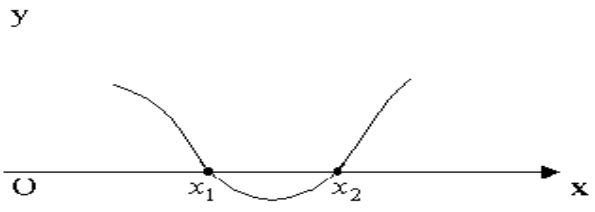
Keywords: *transcendent, graphs method of iterative methods, relaxation, Newton's method, the method qïyuşılar.*

Біз түрінде берілген теңдеуді *n* дәрежелі алгебралық теңдеу, ал $f(x) = ax + b\sin x - c = 0$, $f(x) = ae^x + bx - c = 0$, түрінде, яғни құрамы көрсеткіштік, логарифмдік, тригонометриялық, кері тригонометриялық функциялардан тұратын теңдеулерді трансценденттік теңдеулер дейміз.

Егер алгебралық көпмүше болса, онда 5-дәрежелі көпмүшеге дейін ғана теңдеуінің түбірлерін дайын формулалар арқылы есептеуге болатыны белгілі. Ал трансценденттік теңдеулердің шешімдерін табудың жалпы әдісі жоқ. Сондықтан көптеген мәселелердің шешуі түптеп келгенде алгебралық немесе трансценденттік теңдеулерді алдын ала берілген дәлдікпен жуықтап шешуге келіп тіреледі [1, 110 б].

Графиктер әдісі. теңдеуінің бастапқы мәндерін табудың бір жолы функциясының графигін сызу арқылы, осы функцияның осімен қиылысу нүктелерін тауып, соларды теңдеудің жуық түбірлері ретінде қолдану. Мысалы функциясының графигі 1-суреттегідей болсын.

Онда нүктелерінің біреуін бастапқы мән ретінде алуға болады.

1-сурет

Егер функциясын екі функцияның айырымы немесе қосындысы түрінде жазуға болатын болса, яғни болса, онда теңдеуін түрінде жазып, функцияларының графиктерінің қиылысу нүктелерін бастапқы мән ретінде аламыз.

Итерациялық әдістер. Бұл әдісте теңдеуін теңдеуімен алмастыру жолдарын қарастырамыз.

Айталық, кесіндісінде үзіліссіз және бір ғана түбірі бар болсын, яғни $f(a)\cdot f(b)<0$. Енді берілген теңдеуін түрінде жазсақ, он (1) теңдеуінің шешуі теңдеуінің шешуімен бірдей. Ал итерациялық процесті былай жазуға болады $x_{n+1}=x_n+\tau(x_n)f(x_n)$. (2)

Енді функциясын таңдап алу арқылы әр түрлі итерациялық әдістерді қарастырайық.

Релаксация әдісі. Айталық, болсын. Онда (1) теңдеуін былай жазуға болады: (3). Осыдан $\varphi'(x)=1+\tau f'(x)$. Енді $x_{n+1}=x_n+\tau f(x_n)$, (4) итерациясы жинақты болуы үшін (5) шарты орындалуы тиіс. Мұндағы теңдеуінің шешімі. Егер α-ның маңайында $f'(x)<0$, (6) шарттары орындалса, онда аралығында итерациялық процесс жинақталады. Енді тиімді итерациялық параметр τ-ды табу үшін қатесін (4) теңдеуіне қойып

$z_{n+1}=z_n+\tau f(\alpha+z_n)$ теңдеуін аламыз. Орта мән туралы теореманы қолдансақ

$f(\alpha+z_n)=f(\alpha)+z_nf'(\alpha+\theta z_n)=z_nf'(\alpha+\theta z_n)$, мұнда $\theta\in(0,1)$.

Сондықтан теңдігін бағалау арқылы теңсіздігін аламыз. Егер (6) шарты орындалса, онда $|z_{n+1}|\le\max\{|1-\tau M_1|,|1-\tau m_1|\}|z_n|$. Сонымен тиімді параметрін функциясы ең аз мән қабылдайтын етіп алуымыз керек. $g(\tau)$ функциясының минимумы шартын қанағаттандыратындықтан (7)

Сондықтан $g(\tau_0)=\rho_0=\dfrac{1-\xi}{1+\xi}$, болғандықтан $n=0,1,...$

Ньютон әдісі. (Жанама әдісі) Айталық, функциясы кесіндісінде төмендегі шарттарды қанағаттандырсын:

1) функциялары үзіліссіз.
2) таңбаларын өзгертпейді.
3) $f(a)f(b)<0$.
4) болғанда теңсіздігі орындалады.
5) $f'(x)\neq0$.

Енді берілген теңдеуінің шешуі, ал теңдеудің жуық шешуі болса, онда жеткілікті аз шама. Осыдан $\alpha=x_n+\varepsilon$. Егер (8) теңдеуінің сол жағын нүктесінде Тэйлор қатарына жіктесек теңдігін аламыз. Осыдан өте аз шама десек, онда жуықтау теңдігінен ε-ды табамыз $\varepsilon\approx-f(x_n)/f'(x_n)$, (9)

Сондықтан $\alpha\approx x_n+\varepsilon$. Немесе деп аламыз. Яғни дәлдігі жоғары келесі жуық шешу былайша табылады: $x_{n+1}=x_n-f(x_n)/f'(x_n)$. (10)

Бұл формуланы Ньютон әдісі деп атайды. Енді Ньютон әдісінің жинақтылығын бағалайық. Тэйлор формуласын қолдану арқылы

$0=f(\alpha)=f(x_n)+f'(x_n)(\alpha-x_n)+\dfrac{1}{2}f''(\xi)(\alpha-x_n)^2$ формуласын аламыз.

Мұнда Осыдан $\dfrac{f(x_n)}{f'(x_n)}=x_n-\alpha-\dfrac{1}{2}\dfrac{f''(\xi)}{f'(x_n)}(\alpha-x_n)^2$. (11) [1. 152 б].

(10) формуласынан (11) формуласын ескере отырып, мына формуланы аламыз: $x_{n+1}-\alpha=x_n-\alpha-\dfrac{f(x_n)}{f'(x_n)}=\dfrac{1}{2}\dfrac{f''(\xi)}{f'(x_n)}(\alpha-x_n)^2$.

Егер деп белгілесек, онда $|x_{n+1}-\alpha| \le \frac{M_2}{2m_1}|x_n-\alpha|^2$, (12) Осыдан Ньютон әдісінің жинақталу жылдамдығы шығады.

Қиюшылар әдісі. (Хорда әдісі) Берілген теңдеуі (13) түріндегі теңдеумен алмастырайық және функциясы Ньютон әдісіндегі бірінші төрт шартты қанағаттандырсын. Бұл әдісті Ньютон әдісіндегі функциясын бөлінген айырымдармен алмастыру арқылы алуға болады. Мысалы нүктесі мен нүктесі өте жақын орналасқан десек, онда $f'(x) \approx \frac{f(x)-f(x_0)}{x-x_0}$ деуге болады.

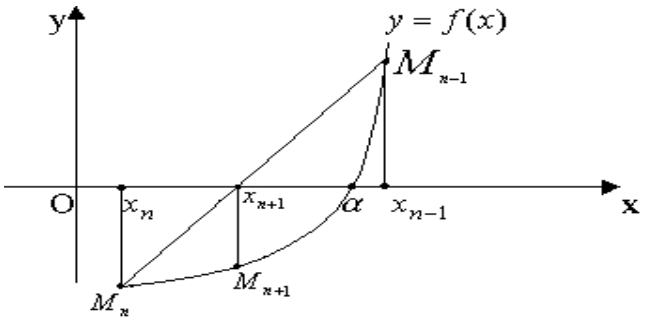
Сондықтан десек, онда теңдеуін былай жазуға болады: (14). Ал итерациялық процесс былайша жазылады: (15)

Мұнда нүктесін шарты міндетті түрде орындалатындай етіп аламыз. Егер (10) формуладағы $f'(x_n)$-ді былайша жуықтасақ:

$f'(x_n) \approx \frac{f(x_n)-f(x_{n-1})}{x_n-x_{n-1}}$, онда мынандай итерациялық формулаға келеміз:

$$x_{n+1} = x_n - \frac{x_n - x_{n-1}}{f(x_n)-f(x_{n-1})} f(x_n), \quad (16)$$

Бұл әдіспен теңдеуді шешу үшін теңсіздігін қанағаттандыратын x_0, x_1-бастапқы мәндер белгілі болуы керек. Енді осы әдістің геометриялық мағынасына тоқталайық (2-суретте көрсетілгендей).

2-сурет

$M_{n-1}(x_{n-1}, f(x_{n-1}))$, $M_n(x_n, f(x_n))$ нүктелері арқылы түзу жүргізсек, онда оның теңдеуін былай жазуға болады: (17)

Енді осы түзу осін нүктелерінде қиып өтсе, онда қиылысу нүктесінде болғандықтан (17) теңдеуін былай жазуға болады:

$\bar{x} = x_n - \frac{(x_n - x_{n-1})}{f(x_n)-f(x_{n-1})} f(x_n) = x_{n+1}$. Сондықтан (15), (16) формулалар қиюшылар әдісі деп аталады, немесе (17) формуласын нүктелері арқылы тұрғызылған бір дәрежелі интерполяциялық көпмүше деп қарап, ал x_{n+1}-ді осы көпмүшенің түбірі деп қарауға болады.

Енді осы әдістің жинақтылығын қарастырайық.

$f(x_n) = f(x_n) - f(\alpha) = f'(\xi)(x_n - \alpha)$, болғандықтан $x_n - \alpha = \frac{f(x_n)}{f'(\xi)}$ теңдігін аламыз. Егер болса, онда (18)

Осы формуладан $f(x_n)$-нің мәнін бақылау арқылы алдын ала берілген дәлдікпен теңдеуді шешуге болады [3. 320 б].

Қақ бөлу әдісі. (биссекция әдісі). Айталық, (19) теңдеуі берілсін және сонымен қоса функциясы кесіндісінде үзіліссіз және болсын. Теңдеудің алдын ала дәлдікпен берілген түбірін табу үшін кесіндісін қақ бөлеміз, яғни $x_1 = \frac{a+b}{2}$. Егер болса, онда теңдеудің шешуін тапқанымыз, ал олай болмаған жағдайда немесе кесінділерін қарастырамыз, егер болса, онда деп аламыз, олай болмаса $a_1 = \frac{a+b}{2}$, деп аламыз. Осыдан кейін кесіндісін қақ бөлу арқылы табамыз. Егер болса, онда теңдеуді жуық түбірі табылды деп есептейміз, ал олай болмаған жағдайда кесіндісін тағы қақ бөлеміз. Осы процестерді қайталау арқылы $[a_1, b_1\ ]$, $[a_2, b_2\ ]$,…, $[a_n, b_n\ ]$ кесінділер тізбегін аламыз. Бұл кесіндіде болғандықтан және теңдігі орындалатындықтан тізбектерінің ортақ шегі бар, яғни үзіліссіз болғандықтан Осы теңсіздіктен $f(\alpha) = 0$, яғни α-теңдеудің түбірі. Сонымен қоса $0 \le \alpha - a_n \le \frac{1}{2^n}(b-a)$. (20) [4. 176 б].

Бұл әдісті көп жағдайларда, теңдеудің түбірлерінің бастапқы жуық мәнін табуға қолдануға болады. Әдісте функцияның туындыларына ешқандай шек қойылмайтындықтан және алгоритмі қарапайым болу себепті, әдіс ЭВМ-де теңдеуді шешуге өте қолайлы.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Бабалиев Ә.М., Әлібиев Д.Б. Сандық әдістер. – Алматы, 2014. – 110 б.
2. Ділман Т.Б., Ділманова А.Т. Сандық әдістер. – Қызылорда, 2015. – 152 б.
3. Турчак Л. И. Основы численных методов. – М.: Наука, 1987. – 320 с.
4. Заварыкин В.М. Численные методы. – М.: Просвещение, 1990. – 176 с.

Оксана Яцинич
(Дрогобич, Україна)

ДИФЕРЕНЦІАЛЬНІ РІВНЯННЯ І ДЕЯКІ ЗАКОНИ РУХУ

Стаття розглядає застосування диференціальних рівнянь для виведення закону руху метеора і розрахунку швидкості снаряда космічного корабля для старту з поверхні Землі і досягнення Місяця. Для складання рівнянь використані закони Ньютона і закон всесвітнього тяжіння.

Ключові слова: *космічний корабель, сила тяжіння, закон руху, закони механіки, закон всесвітнього тяжіння, гравітаційне поля Землі, прискорення вільного падіння, швидкість космічної ракети.*

The article examines the use of differential equations to derive the law of motion meteor and calculate the speed of the projectile to launch spacecraft from the Earth's surface and reaching the moon. For the equations used Newton's laws and the law of gravity.

Keywords: *spaceship, gravity, law of motion, laws of mechanics, law of universal gravitation, Earth's gravity field, acceleration of gravity, speed of the space rocket.*

ЗАКОН РУХУ МЕТЕОРА

Один з основних законів механіки полягає в тому, що сила притягання одного тіла іншим обернено пропорціональна квадрату віддалі між ними.

Припустимо, що в момент часу $t = 0$ метеор, що знаходиться в точці $x = 0$ на великій відстані h від центру Землі, з початкового стану спокою починає прямолінійно падати на

Землю вздовж осі, яка сполучає центр метеора з центром Землі. [1, с. 48]. В кожний момент часу швидкість метеора $v = \frac{dx}{dt}$, а прискорення $a = \frac{d^2x}{dt^2}$.

В деякій точці М. яка знаходиться на великій віддалі $(h - x)$ від Землі, на метеор діє тільки сила тяжіння $F = ma$, де m - маса метеора, a - його прискорення. Припускається, що на такій відстані відсутня атмосфера Землі, немає опору середовища, тому $a = \frac{dv}{dt}$.

На поверхні Землі радіусом R на довільне тіло масою m діє лише сила тяжіння $P = mg$, де g - прискорення вільного падіння. Сили F і P обернено пропорціональні квадратам віддалей падаючого метеора від центру Землі, тобто $\frac{F}{P} = \frac{ma}{mg} = \frac{R^2}{(h-x)^2}$. Звідси $a = \frac{gR^2}{(h-x)^2}$, тобто $\frac{dv}{dt} = \frac{gR^2}{(h-x)^2}$. Якщо з цього рівняння виключити змінну t: $\frac{dv}{dt} = \frac{dv}{dx} \cdot \frac{dx}{dt} = \frac{dv}{dx} \cdot v$, то отримаємо диференціальне рівняння руху метеора

$v \cdot \frac{dv}{dx} = \frac{gR^2}{(h-x)^2}$.

Розділяючи змінні, отримаємо $vdv = \frac{gR^2}{(h-x)^2} dx$ [3, c. 72]. Після інтегрування отримаємо $\frac{v^2}{2} = \frac{gR^2}{h-x}$ + C, де C – довільна стала [2, c. 98]. Її легко знайти, врахувавши, що на початку руху, коли $t = 0$, *також маємо* $x = 0$ і $v = 0$. Матимемо : $C = -\frac{gR^2}{h}$. Тому закон руху метеора має вигляд [4, c. 69]

$$v^2 = 2gR^2\left(\frac{1}{h-x} - \frac{1}{h}\right) \qquad (1)$$

З формули (1), коли $x = h - R$ (точка М знаходиться на Землі), випливає, що швидкість метеора $v_з$ біля поверхні Землі $v_з = \sqrt{\frac{2gR(h-R)}{h}}$.

Вважатимемо, що метеор перебуває в космосі на необмежено великій віддалі h від Землі . тоді його швидкість біля поверхні Землі

$v_k = \lim_{h\to\infty} \sqrt{\frac{2gR(h-R)}{h}} = \sqrt{2gR}$.

Відомо, що $R \approx 6377$ км, $g \approx 9{,}81$ м/c^2, тому $v_k \approx 11{,}18$ м/с. Насправді наявність атмосфери зменшує значення v_k.

Розв'язок рівняння (1) за умови, що $x = h$ при $t = 0$, має вигляд

$$R\sqrt{2ght} = h\sqrt{xh - x^2} + h^2 arccos\sqrt{\frac{x}{h}} \qquad (2)$$

Це співвідношення визначає момент часу t, в який метеор проходить точку М.

Якщо провести дослідження рівняння (2), вважаючи, що тіло, маса якого m, вільно падає на Землі з висоти S, досить малої порівняно з радіусом Землі. Отже, припускаємо, що $x = R, h = R + S, S \ll R$. Тоді $\sqrt{2gh} \approx \sqrt{2gR}$, $h\sqrt{xh - x^2} \approx R\sqrt{RS}$, $h^2 arccos\sqrt{\frac{x}{h}} = h^2 arccos\sqrt{\frac{R}{R+S}} = h^2 arccos\frac{1}{\sqrt{1+\frac{S}{R}}} \approx R^2\sqrt{\frac{S}{R}}$. При підстановці цих наближених рівностей в рівність (2), після деяких нескладних обчислень отримаємо $S = \frac{gt^2}{2}$.

Слід нагадати, що цей закон руху тіла має місце лише тоді, коли віддаль S тіла від поверхні Землі значно менша від радіуса Землі.

З ГАРМАТИ – НА МІСЯЦЬ

Згідно з законом всесвітнього тяжіння сила взаємодії $\vec{F}$ двох довільних тіл масами m_1 і m_2, які знаходяться на віддалі r одне від одного, прямо пропорційна добутку мас цих тіл і обернено пропорційна квадрату відстані між ними. Чисельне значення цієї сили обчислюють за формулою

$F = \frac{km_1m_2}{r^2}$, k – коефіцієнт пропорційності, стала тяжіння або гравітаційна стала.

Дослідимо, яку початкову швидкість v_0 потрібно надати снаряду космічного корабля маси m для старту з поверхні Землі і досягнення Місяця $[1, с. 52]$. Вважатимемо, що корабель стартує з поверхні Землі з початковою швидкістю v_0 , причому вертикально розташоване гирло гігантської гармати напрямлене строго до центру Місяця. Припускаємо, що Земля і Місяць – тіла строго кульової форми з радіусами відповідно $R_з \approx 6377$ *км і* $R_м \approx 1728$ *км*, прискорення вільного падіння на Землі $g \approx 9{,}81\ м/с^2$, на Місяці $g_м \approx 1{,}62 м/с^2$ (близько 1/6 g), віддаль Місяця від Землі $l \approx 384395$ *км*. При розв'язуванні задач будемо враховувати лише дії сил тяжіння Землі і Місяця на корабель і нехтувати впливом Сонця та інших планет.

Приймемо напрям від центра Землі до Місяця за додатній і нехай s – змінна віддаль корабля від поверхні Землі. На корабель діють сили $\overrightarrow{F_1}$ і $\overrightarrow{F_2}$ - сили взаємодії його відповідно з Землею і Місяцем. Чисельне значення цих сил обчислюємо за формулами $F_1 = \frac{km_зm}{(s+R_з)^2}$ і $F_2 = \frac{km_мm}{(l+R_м-s)^2}$, а напрям дії рівнодійної сили протилежний до вибраного напряму.

Рівнодійну силу обчислюємо

$F = m\frac{d^2s}{dt^2} = -\frac{km_зm}{(s+R_з)^2} + \frac{km_мm}{(l+R_м-s)^2}$, тобто

$$\frac{d^2s}{dt^2} = -\frac{km_з}{(s+R_з)^2} + \frac{km_м}{(l+R_м-s)^2}, \qquad (1)$$

де $m_з$ *і* $m_м$ - відповідно маси Землі і Місяця.

На поверхні Землі $\frac{km_зm}{R_з^2} = mg$, а на поверхні Місяця $\frac{km_мm}{R_м^2} = mg_м$, тобто

$km_з = gR_з^2$, а $km_м = g_мR_м^2$, тому отримуємо таке диференціальне рівняння для визначення закону руху корабля $[3, с. 78]$.

$$\frac{d^2s}{dt^2} = -\frac{gR_з^2}{(s+R_з)^2} + \frac{g_мR_м^2}{(l+R_м-s)^2}.$$

Враховуючи, що $\frac{d^2s}{dt^2} = \frac{dv}{dt} = \frac{ds}{dt}\cdot\frac{dv}{ds} = v\frac{dv}{ds}$, маємо диференціальне рівняння для визначення швидкості космічного корабля $[3, с. 81]$

$$vdv = (-\frac{gR_з^2}{(s+R_з)^2} + \frac{g_мR_м^2}{(l+R_м-s)^2})ds.$$

Після інтегрування $[5, с. 231]$ отримаємо $\frac{v^2}{2} = \frac{gR_з^2}{s+R_з} + \frac{g_мR_м^2}{l+R_м-s} + C$,

де С – довільна стала. ЇЇ обчислюємо з врахуванням того, що на початку руху при $s = 0$ *швидкість* $v = v_0$. Маємо

$$C = \frac{v_0^2}{2} - gR_з - \frac{g_мR_м^2}{l+R_м}.$$

Отже, закон руху космічного корабля, що стартує із Землі на Місяць з початковою швидкістю v_0, має вигляд $[5, с. 235]$.

$$v^2 = \frac{2gR_з^2}{s+R_з} + \frac{2g_мR_м^2}{l+R_м-s} + v_0^2 - 2gR_з - \frac{2g_мR_м^2}{l+R_м}. \qquad (2)$$

Знайдемо, яку початкову швидкість потрібно надати космічному кораблю, щоб він досягнув точки між Місяцем і Землею, в якій сумарна сила тяжіння Землі і Місяця на корабель дорівнює нулю, із швидкістю $v = 0$. Нехай положення цієї точки $s = \rho$. Оскільки $v = 0$, то прискорення також нульове. З рівняння (1) для визначення ρ отримуємо умову

$$\frac{m_з}{(\rho+R_з)^2} = \frac{m_м}{(l+R_м-\rho)^2}. \qquad (3)$$

Враховуючи, що $\frac{m_з}{m_м} \approx 81{,}53$, і розв'язуючи рівняння (3) відносно ρ, будемо мати $\rho \approx$ 346990 км.

З іншого боку, при $s = \rho$ швидкість $v = 0$, тому з рівняння (2) отримаємо

$$v_0^2 = 2gR_з + \frac{2g_мR_м^2}{l+R_м} + \frac{2gR_з^2}{\rho+R_з} - \frac{2g_мR_м^2}{l+R_м-\rho}. \qquad (4)$$

Підставляючи в праву частину отриманого рівняння (4) відповідні числові значення і враховуючи, що $g_м \approx \frac{g}{6}, R_м \approx \frac{R_з}{4}$, отримаємо $v_0 \approx 11{,}2\,\frac{км}{с}$.

Початкова швидкість v_0 за умови досягнення поверхні Місяця має бути, очевидно, більшою за отримане значення початкової швидкості, яке необхідне для досягнення точки $s = \rho$. Тому $v_0 > 11{,}2\ км/с$.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Призва Г.Й. Диференціальні рівняння і їх застосування. – К.: Вища школа, 1974.
2. Дороговцев А.Я. Інтеграл та його застосування. – К.: Вища школа, 1974.
3. Диференціальні та інтегральні рівняння: Підручник / С.А.Кривошея, М.О. Перестюк, В.М. Бурим. – К. : Либідь, 2004.
4. Диференціальні рівняння в задачах: Навч. посібник / А.М.Самойленко, С.А. Кривошея, М.О.Перестюк. – К.: Либідь, 2003.
5. Пискунов Н.С. Дифференциальное и интегральное исчисления для втузов, т.2: Учебное пособие для втузов. – М. : Наука, 1985.

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ / ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СПОРТ

УДК 378:016:796.011.3

Сергій Городинський
(Чернівці, Україна)

СУТЬ АДАПТИВНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ КРІЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

У зв'язку із погіршення стану здоров'я населення все частіше виникає потреба у дослідженні адаптивної фізичної культури. АФК завдяки своїй багатокомпонентності дає можливість людям з вадами здоров'я (інвалідністю чи тимчасовими) відчути себе повноцінним членом суспільства.

Ключові слова: *адаптивна фізична культура, інвалідність, вади здоров'я.*

Due to the deterioration of health is increasingly a need to study adaptive physical education. AFC through its the multicomponent enables people with disabilities (disability or temporary) feel like a full member of society.

Keywords: *adaptive physical education, disability, health defects.*

На сьогоднішній день людина, її культура, освіта, науковий розвиток, здоров'я, особисті якості розглядаються як інструмент у тій чи іншій діяльності, а насамперед як мета, результат, суть та існування самого суспільства. Це пов'язано зі зміною парадигми розвитку суспільства, яка відбувається у нашій країні протягом десятиліть, новою концептуальною системою поглядів, відповідно до якої людина з усіма її унікальними корисними властивостями є головною складовою цього ж суспільства. Натомість, така переоцінка ролі особистості у розвитку нашого суспільства пов'язана з тим, що відбуваються процесами гуманізації, демократизації, лібералізації, збільшення гласності.

Саме ці процеси розкрили одну із найбільш актуальних проблем сучасності – проблему інвалідності та залучено до увагу широкі верстви населення нашої країни, включаючи політиків, учених, громадських діячів, працівників середньої і вищої школи.

Нажаль в України чи не найменший досвід застосування засобів і методів фізичної культури у роботі з людьми, які мають вади здоров'я.

Тому зазвичай адаптивну фізичну культуру трактують як частину лікувальної фізичної культури, чи прирівнюють до адаптивного фізичного виховання у спеціальних (корекційних) освітніх установах для дітей із відхиленнями у розвитку. Хоча, відзначивши безперечні досягнення вітчизняних фахівців у зазначених напрямах, це є неправильним судження щодо функції такого об'ємного і широкого соціального феномена, яким є АФК.

АФК інтегрує у собі принаймні три великих сфери знань – фізичну культуру, медицину, корекційну педагогіку, які можна отримати в багатьох освітніх закладах.

Необхідність поєднання у єдиний дослідницький колектив представників ФК, медицини, корекційної педагогіки призводить до різноманітного трактування суті АФК. Однак завдання даної науки надзвичайно складні, але саме їх виконання дадуть можливість розглянути людину з вадами здоров'я (зокрема яка має ту, чи іншу інвалідність) цілісно.

У зв'язку з комплексом наук, які вивчають людину з різних аспектів, необхідно виділити ті опорні концепції, що суттєво впливають на формування особистості людини з обмеженими можливостями, власного духовного й фізичного розвитку, її соціалізації та інтеграції у суспільстві.

Мета такої підходу – не збирання фактів з різних галузей людських знань, а визначення співвідношення теорій, встановлення базових міждисциплінарних взаємозв'язків у сфері створення теорії та методології дисциплін.

Найважливішими, або такими, які мають вагоме значення для людей з будь-яким порушеннями й у формування теорії АФК, є наступні концепції:

- по-перше, становлення людини, як найвищої цінності землі незалежно від стану її здоров'я: немає нічого ціннішого ніж життя.

- по-друге, розуміння людини, як цілісної неподільної сутності, у якій інтегрується біологічна й духовна, психосоматична і соціокультурна єдність;

- по-третє, визнання людини, як особистості, унікальність якої визначається поєднанням вроджених особливостей, впливом довкілля, де вона формується, своєрідністю тілесної і психічної організації, темпераменту, інтелектуального потенціалу, потреб, задатків, здібностей тощо.;

- по-четверте, визнання особистості як істоти вільної, одухотвореної, в моральній основі якої є добро, почуття справедливості, співчуття, милосердя;

- по-п'яте, здатність особистості до самопізнання, саморозвитку, самореалізації як в творчості так і в усіх галузях життєдіяльності, зокрема ФК.

Для більшості інвалідів АФК стала єдиним способом «розірвати» замкнутий простір, ввійти у соціум, придбати нових друзів, мати змогу для спілкування, повноцінних емоцій, пізнання світу тощо. Саме на заняттях з АФК (а це відбувається часто) чи не вперше у своєму житті вони пізнають радість руху, навчаються перемагати цінувати й гідно переносити поразки, усвідомлюють щастя перемоги над собою і "кожною клітинкою свого тіла відчувають філософію «чесної гри»…

Беручи до уваги всі аспекти завдання з АФК можна розділити на дві групи.

Перша група завдань випливає з розгляду особливостей людей, які займаються, тобто осіб із вадами здоров'я чи інвалідів. Це корекційні, компенсаторні і профілактичні завдання.

Розглядаючи корекційні завдання маються на увазі порушення (дефекти) не лише опорно-рухового апарату (постава, плоскостопість, ожиріння тощо.), а й відхилення у роботі сенсорних систем (зору, слуху), мовлення, інтелекту, емоційно-вольової сфери, соматичних функціональних систем та інших.

До другої ж групи відносяться освітні, виховні, оздоровчо-розвиваючі завдання – найбільш традиційні для ФК.

Тому узагальнивши вище вказане можна за напрямком роботи назвати наступні види АФК:

- Адаптивне фізичне виховання (освіта) – вид АФК, який задовільняє потреби індивіда з вадами здоров'я та його підготовка до життя, побутової та трудової діяльності, формування позитивного і активного ставлення до АФК.

- Адаптивний спорт – вид АФК, який задовольняє потреби особистості в самоактуалізації, в максимально можливій самореалізації своїх здібностей, порівняння їх зі здібностями інших людей; потреби у комунікативній роботі і соціалізації.

- Адаптивна рухова реакція –вид АФК, що дозволяє задовольнити людські потреби з вадами здоров'я (включаючи інваліда) відпочинку, розваги, цікавому проведенні дозвілля, отримання задоволення, спілкування.

- Адаптивна фізична реабілітація – вид АФК, розглядаються потреби індивіда з вадами здоров'я при лікуванні, відновлення в нього тимчасово втрачених функцій (крім тих, які втрачені, чи тимчасово порушені на певний період або назавжди у зв'язку з основним захворюванням).

- Креативні (художньо-музичні), тілесно-орієнтовані практики АФК – вид АФК, який має на меті потреби людей з вадами здоров'я (включаючи інваліда) в самоактуалізації, творчому саморозвитку, самовираженні духовної сутності через рух, музику, образ (зокрема художній), інші засоби мистецтва.

Екстремальні види рухової активності – вид АФК, який задовільняє потреби осіб із вадами здоров'я в ризику, підвищеній напрузі, потреби випробувати себе у незвичайних, екстремальних умовах, котрі об'єктивно чи суб'єктивно небезпечні для здоров'я або й для життя.

Отже, АФК нова для України інтегративна галузь освіти, науки, культури, соціальної практики має великі перспективи. Це пов'язано з незадовільним станом здоров'я населення нашої країни й неможливістю кардинально змінити ситуацію без перегляду всієї політики держави, менталітету її керівників та самого населення, за відношення здорового життя.

Величезні перспективи науково-дослідної роботи у сфері АФК надає поєднання чималої кількості галузей об'єднаних для вирішення потреб людей з вадами здоров'я.

Серед перелічених видів найбільш поширеними є види, які пов'язані з доробком людини, нетрадиційними способами її самоактуалізації, з мистецтвом.

Повсюдне запровадження у життя АФК як найважливішої області соціальної практики дозволить підняти новий якісний рівень всієї системи комплексної реабілітації інвалідів з вадами здоров'я, їх інтеграції у суспільстві.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бріскін Ю. А. Паралімпійський спорт: навч. посіб. / Ю. А. Бріскін, А. В. Передерій, В. В. Строкатов; за заг. ред. Ю. А. Бріскіна. – Львів : Арал, 2001. – 141 с.

2. Бріскін Ю. Спорт інвалідів: [навч. посіб.] / Юрій Бріскін. – К. : Олімп. л-ра, 2006. – 264 с.

3. Карпюк Р. П. Підготовка майбутніх фахівців з адаптивного фізичного виховання як педагогічна проблема // Наукові записки: [зб. наук. статей] / Мін-во освіти і науки України; Нац. пед. Ун-т імені М. П. Драгоманова; укл. : П. В. Дмитренко, Л. Л.Макаренко. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – Вип. LXVIII (68). – С. 91–101. – (Серія «Педагогічні та історичні науки»).

4. Чудна Р. В. Стан і актуальні питання галузі фізичного виховання неповносправних в Україні / Р. В. Чудна // Теорія і методика фізичного вихо/ вання і спорту. – 2002. – № 4. – С. 62–66.

5. Адаптивна фізична культура як наука: [навч. посіб.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bukvar.su/fizkultura-i-sport/58142-Adaptivnaya-fizicheskaya-kul-tura-kak-nauka.html.

УДК 37.013:376

Наталія Куліш
(Чернівці, Україна)

СУТЬ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ У ГАЛУЗІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Автор намагається вказати, що спроби запровадження інклюзивної освіти у фізичне виховання і фізичну культуру можуть стати значно більшою проблемою в порівнянні з іншими шкільними предметами. Потрібні значні зміни програми, організації та змісту уроку відповідно до інтересів і можливостей всіх дітей, що навчаються в одному класі.

Ключові слова: *інклюзивне навчання, фізична культура, вади здоров'я.*

The author tries to point out that attempts to introduce inclusive education in physical education and physical education can become much more of a problem compared to other school subjects. Require significant changes to the program, organization and content of the lesson according to the interests and opportunities of all children enrolled in one class.

Key words: *inclusive education, physical education, health defects.*

Міжнародні стандарти в галузі прав людини ґрунтуються на ідеї участі кожної особи в суспільному житті на засадах рівності й без дискримінації. Поширення в Україні процесу інклюзивного навчання дітей з обмеженими можливостями фізичного або психічного здоров'я є не лише відображенням часу, але й представляє собою ще один крок до забезпечення повної реалізації прав дітей з особливими потребами на якісну освіту.

Збільшення кількості народження дітей із порушеннями в розвитку не лише проблема українського, але й глобального масштабу. Рівень підтримки, гуманізм та терпимість у ставленні до дітей з особливими потребами, можливість надати їм доступну та якісну освіту – показники ступеня розвитку суспільства, в якому вони живуть. Одним з результатів гуманістичного розвитку сучасного суспільства можна вважати інклюзивну освіту.

Інклюзія (від англ. *Inclusion* – включення) – процес збільшення ступеня участі всіх громадян в соціумі, і насамперед, що мають труднощі у фізичному розвитку. Він припускає розробку і застосування таких конкретних рішень, які зможуть дозволити кожній людині рівноправно брати участь в академічному і суспільному житті. Термін інклюзія має відмінності від термінів інтеграція та сегрегація. При інклюзії всі зацікавлені сторони повинні брати активну участь для отримання бажаного результату.

Інклюзія – це процес реального включення дітей з особливостями психофізичного розвитку в активне суспільне життя і однаковою мірою необхідна для всіх членів суспільства. Дитина з особливими потребами – це не обділена долею, це, швидше, визначений спосіб життя за обставин, що склалися, який може бути дуже цікавий їй і оточуючим людям, якщо порушення розглядати в рамках соціальної концепції. Тоді головний сенс процесу інклюзії можна позначити так: «Всім тут раді!»

У сучасних освітніх установах інклюзивні методи є інноваційними. Розвиток інклюзивної освіти – не створення нового, а системна зміна всіх ступенів освіти і суспільства в цілому.

Однак, на сьогоднішній день в Україні немає єдиної думки з питання впровадження системи інклюзивної освіти в масові школи, особливо в систему фізичного виховання дітей.

Деякі фахівці фізичної культури, сумніваються у можливості розвинути фізичні здібності дітей з обмеженими здібностями здоров'я на спільних уроках фізичної культури в інклюзивній школі без шкоди для кожного учня, враховуючи, що відмінності дітей особливо яскраво проявляються саме в руховій сфері під час цілеспрямованих рухових дій.

У інклюзивній освіті фізичне виховання і фізична культура можуть стати значно більшою проблемою в порівнянні з іншими шкільними предметами. Потрібні значні зміни програми, організації та змісту уроку відповідно до інтересів і можливостей всіх дітей, що навчаються в одному класі. Багато фахівців не вірять в ефективність подібної системи, а деякі взагалі вважають її нездійсненною, вважаючи, що різні можливості і здібності учнів є непереборною перешкодою для його впровадження. Причому, відмінності дітей особливо яскраво проявляються саме в руховій сфері, під час уроків фізичного виховання.

Проте в системі інклюзивного фізичного виховання проблема спільного навчання рухових дій, розвитку фізичних здібностей та виховання особистісних властивостей дітей з обмеженими можливостями здоров'я та їх здорових однолітків в нашій країні вивчено поки недостатньо; відсутні теоретичні обґрунтування, концептуальні та технологічні підходи до вирішення даної проблеми.

У зв'язку з цим актуальним є визначення та обґрунтування засобів, методів і організаційних форм інклюзивного фізичного виховання дітей шкільного віку.

Інклюзивна освіта – процес розвитку загальної освіти, який має на увазі доступність освіти для всіх, в плані пристосування до різних потреб всіх дітей, що забезпечує доступ до освіти для дітей з особливими потребами.

Інклюзивна освіта базується на визнанні, що всі діти – індивідууми з різними потребами в навчанні мають рівні права в цій сфері соціальної практики. Інклюзивна освіта намагається впровадити підхід до викладання і навчання, який буде більш гнучким для задоволення різних потреб у навчанні.

Одним з перших дослідників, що зробили спробу науково обґрунтувати ідею інтегративного навчання, був Л.С. Виготський, який, зокрема, вказував на необхідність системи навчання, що об'єднує спеціальну педагогіку і педагогіку нормального дитинства. Вчений вважав, що завданнями виховання дитини з порушенням розвитку є його інтеграція в життя та здійснення компенсацій недоліків шляхом активації діяльності його збережених аналізаторів.

Досвід зарубіжних країн показує, що з будь-якої жорсткої освітньої системи якась частина дітей вибуває, тому що система не готова до задоволення індивідуальних потреб таких дітей у навчанні. Це співвідношення становить 15% від загального числа дітей у школах і, таким чином школярі, що вибули, стають відокремленими і виключаються із загальної системи. Потрібно розуміти, що не діти зазнають невдачі, а система виключає їх. Інклюзивні підходи можуть підтримати таких учнів у навчанні та досягненні успіху, що дасть шанси і можливості для кращого життя.

Особливої уваги в демократичному суспільстві потребують громадяни з обмеженими фізичними можливостями, а тому ще однією з проблем, яку має вирішити суспільство і державна політика, є пошук інструментів соціальної та духовної реабілітації, спеціального навчання, адаптації та інтеграції в суспільство молоді з обмеженими фізичними можливостями. Адже ці люди розвиваються в умовах деформованого процесу соціалізації, що значно утруднює процес становлення та формування повноцінної особистості. До інструментів, що застосовуються державою для вирішення цього питання, належать освіта, психолого-педагогічний та духовний вплив на особистість.

Інклюзивна освіта є сучасною інноваційною тенденцією, що широко обговорюється в наукових колах, педагогічною та громадською спільнотами.

Незважаючи на зростаючий науковий інтерес до інклюзивної освіти у світі, в Україні тільки розпочато державний експеримент з навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку у загальноосвітньому просторі. Він здійснюється за такими двома напрямами: інтегроване та інклюзивне навчання.

Перший напрямок – інтегроване навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку передбачає, що при загальноосвітній школі організовуються спеціальні класи компенсувального типу для дітей з конкретним порушенням у розвитку. У вільні від навчання години учні з відхиленнями у психофізичному розвитку спільно зі здоровими однолітками беруть участь у різних сферах шкільного життя. Хоча навчальний процес у цих класах здійснюється за диференційованими навчальними планами, програмами, підручниками й супроводжується обов'язковими заняттями з корекційного блоку, інтеграція, все ж, передбачає пристосування дітей з психічними і фізичними вадами до вимог системи освіти, яка в цілому залишається незмінною і не пристосованою для навчання даної категорії учнів. Проте механічне поєднання (інтеграція) в одній паралелі класів дітей з особливими потребами і зі звичайним розвитком не означає повноцінної участі перших в житті класу.

Другий напрямок – інклюзивне навчання. Поняття інклюзії прийшло на зміну поняттю «інтеграція». Заміна терміну «інтегративний» на «інклюзивний» відображає досягнення дещо іншого рівня розуміння необхідності змін у цьому процесі, при якому діти не лише об'єднані в єдине ціле (від «to integrate» – об'єднувати в єдине ціле), але й включені в соціум, являються повноправною його частиною («to include» – включати, мати в своєму складі). У межах інклюзивної моделі діти з різними порушеннями психофізичного розвитку навчаються в звичайних класах, школах.

Сьогодні гостро постає питання про пошук форм організації фізичного виховання в системі інклюзивної освіти. Ряд авторів вважає, що бар'єрна середу у разі інклюзивної фізичного виховання настільки значна, що найбільш доступними в рамках інклюзії є рекреаційні види занять фізичними вправами, що включення дітей з обмеженими можливостями здоров'я, насамперед дітей-інвалідів, у спільну зі здоровими однолітками фізкультурно-рекреаційну діяльність є найбільш доцільним.

Інклюзивна фізична рекреація орієнтована на відпочинок, розвага, зміну видів діяльності, отримання задоволення і т.п., не може замінити інклюзивна фізичне виховання, що має свої спеціальні завдання, що стосуються не тільки дітей з обмеженими можливостями здоров'я (дітей-інвалідів), але їх здорових однолітків. Зрозуміло, що завдання для здорових дітей на уроках фізичного виховання не можуть бути зведені тільки до розвитку толерантності та відповідальності.

Є позитивний досвід занять інклюзивними формами адаптивного спорту. Насамперед, це заняття за програмою «об'єднаний спорт», яка об'єднує приблизно рівне число спортсменів Спеціальної Олімпіади і людей, які не мають затримки розумового розвитку, в спортивні команди для тренувань і змагань, а так само організація роботи спортивних секцій, в яких інтегруються здорові спортсмени зі спортсменами, що мають ураження опорно-рухового апарату, зору, слуху. Проте слід враховувати, що адаптивний спорт є частиною системи додаткової освіти дітей, яка не є для них обов'язковою, як система адаптивного фізичного виховання. Крім того, заняття адаптивним спортом не мають настільки жорстких часових обмежень, як заняття адаптивним фізичним вихованням.

Таким чином, проблема бар'єрної середовища у випадку занять інклюзивним фізичним вихованням набуває значно більше значення в порівнянні з іншими шкільними предметами і видами адаптивної фізичної культури. Все це призводить до необхідності зміни змісту освітнього процесу відповідно до інтересів і можливостей всіх дітей, що навчаються в одному класі.

Сказане дозволяє зробити висновок, що, незважаючи на значні труднощі подолання бар'єрної середовища в системі інклюзивного фізичного виховання, це доцільно робити, вишукуючи відповідні засоби, методи і організаційні форми. Це допоможе не тільки, людям з «обмеженими можливостями» знайти себе в соціумі і здобути освіту, але й допоможе іншим стати добрішими, гуманніше до оточуючих.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Боднар І. Організація і методика фізичного виховання з учнями спеціальної медичної групи у школах Львівської області / Іванна Боднар, Ярослав Гаврих, Наталя Стефанишин // Молода спортивна наука України : зб. наук. пр. з галузі фіз. культури та спорту. – Л., 2009. – Вип. 13, т.2. – С. 13–20.

2. Борисенко Л.Л. Підвищення ефективності процесу фізичного виховання в умовах інклюзивної освіти / Л. Л. Борисенко // Надання освіти з особливими потребами в умовах інклюзивного освітнього простору: Збірник матеріалів регіональної науково-практичної конференції. – Лисичанськ : ВП ЛПК ЛНУ: Лисичанськ: ТОВ «КИТ – Л», 2015. – С. 23–26.

3. Вржеснєвський І. І. Оцінка фізичних можливостей студентів у системі медико-педагогічного контролю у процесі фізичного виховання спеціального відділення вузу : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту : [спец.] 24.00.02 „Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення" / І. І. Вржесневський ; Нац. ун-т фіз. виховання і спорту України. – К., 2011. – 20 с.

4. Гордеева А. В. Реабилитационная педагогика: от теории – к практике : монография / А. В. Гордеева. – М., 2001. – 321 с.

5. Дутчак М. В. Теоретичні аспекти впливу способу життя на здоров'я молоді / Дутчак М. В., Благій О. Л. // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. (Серія: Педагогічні науки). – Чернігів:ЧНПУ, 2011. – Вип. 91(1). – С. 120-125.

6. Інклюзивна освіта: сутність, поняття, термінологія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://doshkilla.blogspot.com/2012/03/blog-post.html.

7. Приступа Є. Н., Петришин Ю. В., Боднар І. Р. Інклюзивне фізичне виховання школярів 1-3 груп здоров'я [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/ppmb/texts/2013_1/13pentgh.pdf

8. Основи інклюзивної освіти : навч.-метод. посіб. / [за заг. ред. Колупаєвої А. А.]. – К. : А. С. К., 2012. – 308 с.

УДК 378:016:796.011.3

Світлана Самойленко
(Чернівці, Україна)

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ЗМІН У СТРУКТУРІ ТА ЗМІСТІ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН З АДАПТИВНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Звертається увага на розвиток структури та змісту навчальних дисциплін з адаптивної фізичної культури створених для викладання у вищих навчальних закладах. Запропоновані розділи сприятимуть структурному і логічному викладанню предмету та ефективній підготовці фахівців в області адаптивної фізичної культури і спорту.

***Ключові слова**: структура навчальної дисципліни, адаптивна фізична культура, інвалідний спорт, фахівець.*

Attention is drawn to the development of the structure and content of academic disciplines, adaptive physical education designed for teaching in higher education. The proposed topics will contribute to the structural and logical teaching of subject matter and effective training of specialists in the field of adaptive physical culture and sports.

***Keywords**: course structure, adaptive physical education, wheelchair sports, specialist.*

Останнім часом у суспільній свідомості відбуваються поступові зміни у ставленні до людей з інвалідністю Тому, сьогодні в Україні все більше приділяється уваги створенню системи профільної освіти. Такі зміни торкаються питань і зміщення акценту уваги на осіб з обмеженими фізичними можливостями у бік свідомого сприйняття і використання поінформованості про необхідність нарощування набутих потужностей для найбільш значущих проявів індивідуальних можливостей таких людей. Визначений пріоритетний напрямок, спрямований на удосконалення освіти щодо інтеграції інвалідів та людей з особливим психофізичним розвитком в суспільство. Таким позитивним освітньо-корекційним елементом є адаптивне фізичне виховання і спорт.

Ще не так давно проблема достатньо великої категорії населення, такої як інваліди було проігноровано але з часом у результаті поступової гуманізації суспільства, була прийнята "Загальна декларація прав людини". Багато країн прийняли законодавчі акти, що висвітлюють проблеми людей з інвалідністю. Вже накопичений чималий досвід – прийнята "Усесвітня програма дій відносно інвалідів" і "Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів", Європейська Хартія "Спорт для всіх: інваліди", резолюції Міжнародної Федерації адаптивної фізичної активності – IFAPA.

Відповідно до нових завдань і підходів, відбувається процес формування нової дисципліни і професій, яка отримала в 1973 році, міжнародну назву "Адаптивна фізична активність". Концепція "Адаптивної фізичної активності" схиляється до аспектів теорії і практики адаптації фізичних вправ до специфічних потреб тих, кого поки що кваліфікують як інваліди.

Сьогодні "Адаптивна фізична активність" – це термін, що поєднує всі види фізичної активності та спорту, які відповідають інтересам і сприяють збільшенню можливостей індивідів з різними обмеженнями функцій, не лише інвалідів, але і всіх тих, хто потребує педагогічної, терапевтичної, технічної та іншої (адаптуючої) підтримки.

З кожним роком зростає інтерес до паралімпійського руху, а саме до людей з обмеженими можливостями. Постійно збільшується кількість спортивних дисциплін, в яких приймають участь спортсмени-інваліди. Така тенденція потребує належного кадрового забезпечення, а саме фахівців в області адоптованого спорту. Кількість фахівців, які працюють з людьми з обмеженими фізичними можливостями в області охорони здоров'я неухильно зростає.

Таким чином, щоб компенсувати відсутність інформації потрібно створити систему підготовки та перепідготовки фахівців. На Україні в багатьох вищих навчальних закладах викладається дисципліна "Інвалідний спорт". Однак перелік питань включені в паспорті цієї спеціальності далеко не вичерпується масштаби проблем, пов'язаних з життям людей, які мають інвалідність. Тому підготовка спеціалістів по адаптивній фізичній культурі має містити багато інших аспектів, і зокрема, забезпечення науковими кадрами створення наукової спеціальності для захисту кандидатських дисертацій на кшталт тієї, яка вже існує в інших країнах "Теорія і методика фізичного виховання, спортивного тренування, оздоровчої і адоптованої фізичної культури". Отже, щоб забезпечити якісну підготовку студентської молоді, та перепідготовку фахівців, які працюють з такою категорію спортсменів на Україні.

Так, на сьогодні існують розбіжності у самій назві предмету найбільш прогресивні, такі як Національний університет фізичного виховання і спорту та Львівський державний університет фізичної культури включили до переліку дисциплін професійної і практичної спрямованості "Адаптивний спорт" більшість навчальних закладів на сьогодні залишили стару назву – "Інвалідний спорт".

Розширення навчальних дисциплін за рахунок запропонованих розділів дасть можливість студентам отримати більше знань з таких питань:

1. Актуальні питання розвитку адаптованої фізичної культури і спороту для інвалідів. На сьогодні серед таких питань виступає роль вчителя фізичного виховання в програмах адаптованого спорту**.** Надбанні знання будуть сприяти поступовому переходу від шкільного життя до самостійного життя в суспільстві.

2. Спорт, як метод реабілітації. В законі "Про реабілітацію інвалідів в Україні" висвітлюються питання про необхідність комплексної реабілітації такої категорії населення і в тому числі і про реабілітацію інвалідів засобами спорту.

3. Волонтерський рух в адаптованому спорі. У сфері фізичної культури та спорту гарним прикладом є залучення волонтерів до організації та проведення Спеціальних Олімпіад**.** Волонтери приймають участь у проведенні різного рівня змагань з інвалідами**.** Майбутнім фахівцям в області фізичної культури і спорту потрібно знати специфіку роботи у цьому напрямку.

За будь-яких проявів спорту для всіх у суспільстві – чи то є пропаганда здорового способу життя**,** консультативно-методична робота**,** чи організація масових фізкультурно-спортивних заходів - ми**,** як правило**,** спираємось на три основних ресурси**:** час**,** люди і гроші.

4. Методологія моніторингу доступності фізкультурно-оздоровчих і спортивних послуг для інвалідів. Необхідно якомога більше залучати інвалідів до фізичного виховання при цьому стоїть гостро питання не тільки як таким людям дістатися до спортивних закладів**,** а і у створенні належних умов для занять**.**

5. Матеріально-технічне забезпечення в адаптивному спорті. Допоможе студенти розширити знання в області класифікації засобів**,** необхідних для забезпечення споруд під час проведення спортивно-оздоровчої роботи з інвалідами.

6. Маркетинг в паралімпійському спорті. Сьогодні маркетинг є основною складовою спорту високих досягнень**.** Для кожного виду маркетингу головною дійовою особою є споживач**.** Спортивний маркетинг не є виключенням**,** але на відміну від інших**,** спортивний маркетинг має три групи споживачів.

7. Безпека в адаптивному фізичному вихованні**.** Майбутній фахівець повинен вміти систематично здійснювати медико-педагогічний контроль під час занять. Слідкувати за систематичним і вчасним проходженням спортивного диспансеру. Готувати допуск до змагань. Створювати належні умови для занять, дотримуючись техніки безпеки.

8. Етика спілкування з людьми з обмеженими можливостями**.** Етика спілкування вимагає відсутності можливого тиску зовнішнього оцінювання, оскільки лише за таких умов людина може виявити себе нестандартно, по-новому, творчо і, таким чином, самоактуалізуватися. Спілкування майбутнього педагога з людьми обмежених

функціональних можливостей повинно стати допомогою в їхній комунікації, організації міжособистісних стосунків.

Адаптивна фізична культура і адаптивний спорт розглядаються як засіб для соціальної інтеграції інвалідів в суспільство, а також важливим стимулом, який допомагає відновленню та взагалі встановлення зв'язку з навколишнім світом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бабаліч В.А., Косівська С.В., Тітаренко А.А. Обгрунтування структури та змісту навчальної дисципліни "інвалідний спорт" у вищих навчальних закладах / В.А. Бабаліч, С.В. Косівська, А.А. Тітаренко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 15. "Науково-педагогічні проблеми фізичної культури /фізична культура і спорт/"36. Наукових праць / За ред. Г. М. Арзютова. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – Вип. 3К(44)14. – С. 40-44.

2. Бріскін Ю. Проблеми реалізації Олімпійської освіти в умовах загальноосвітніх навчальних заколів / Пітин М. // Фізична культура, спорт та здоров'я нації/ зб. наук. праць. – Вип. 12. Т.1. – Вінниця, 2011. – С. 13-16.

3. Винник Д.П. Адаптивное физическое воспитание и спорт. – Киев: Олимпийская литература, 2010. – 608 с.

4. Евсеев С.П., Шапкова Л.В. Адаптивная физическая культура. – М.: Советский спорт, 2000. – 240 с.

5. Закон України "Про реабілітацію інвалідів в Україні" від 06.10.2005 №2961-IV // Урядовий кур'єр. – 09.11.2005. – № 213.

6. Матвеев С. Адаптивный спорт в Олимпийском движении / И. Когут, Л. Шульга // Наука в Олимпийском спорте. – К., 2009. – № 12. – С. 9-14.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ / ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 821.111+821.112]:82.31

Валерія Бандура
(Київ, Україна)

«ЧЕРНЕЦЬ» М. Г. ЛЬЮЇСА ТА «ЕЛІКСИРИ САТАНИ» Е. Т. А. ГОФМАНА ЯК ЗРАЗКИ ЖАНРУ ГОТИКО-ФРЕНЕТИЧНОГО РОМАНУ

У роботі досліджуються художні особливості готико-френетичного роману «Чернець» М. Г. Льюїса у порівнянні із романом «Еліксири сатани» Е.Т.А.Гофмана. Автор спирається на критичні відгуки поетів С. Т. Колріджа та Г. Гейне, теоретичні дослідження стосовно жанру готико-френетичного роману в сучасному літературознавстві.

Ключові слова: *М. Г. Льюїс, Е. Т. А. Гофман, готичний роман передромантизму, готико-френетичний роман, традиції, новаторство.*

In this research we learn art features of gothic novel "Monk" of M.G. Lewis and compare it with gothic novel "Satan's elixirs" of E.T.A Hoffmann. Author used reviews of S.T. Coleridge, H. Heine and theoretical aspect of gothic novel in modern literary criticism.

Keywords: *M.G. Lewis, E.T.A. Hoffmann, gothic novel of pre-Romanticism, gothic-phrenetical novel, traditions, innovation.*

У західноєвропейському літературознавстві поняття «френетичний роман», «готико-френетична поетика» є достатньо відомими і дослідженими. У вітчизняних наукових розвідках останнього десятиліття спостерігається пожвавлення інтересу до жанру готичного роману і зокрема до поетики френезії. Так дослідниця Х. Денисюк, посилаючись на польський словник літературних термінів, визначає характерні ознаки цього жанру: «перенасичення образу світу мотивами жаху, злочину, божевілля, неприборканих пристрастей і поривів, звільнених з-під контролю розуму» [2, с. 75]. Як приклад, згадують романи англійських письменників Г. Уолпола, А. Радкліфф, М. Г.Льюїса, В. Годвіна, Ч. Р. Метьюріна.

Історично склалося, що зародження готики припало на XVIII століття і на таку країну, як Англія. У той час вона була країною, яка розвивала тему Просвітництва у своїй культурі. Не слід забувати про могутній вплив англіканської церкви на суспільно-політичне та культурне життя країни. Хоча церква і не порівнювала себе із просвітниками, проте відповідала ідеалам віротерпимості. Досліджуючи поняття «готики», ми зіштовхуємося із різнобічними поглядами на розвиток даного явища в європейській літературі. Загальноприйняте вважати готику одним із напрямів живопису та архітектури Середньовіччя.

Українська дослідниця Х. Денисюк виділяє такі характерні риси готичного роману:

- Сюжет роману, зазвичай, є таємницею. Чи то це нерозкритий злочин, чи таємниче зникнення, чи позбавлення спадщини та вбивство. Для готичного роману характерним є поєднання декількох тем. Розкриття цієї загадки відкладається до самого фіналу. Окрім того, центральними є образи замку, в'язниці, монастиря. Оповідь розгортається у атмосфері постійної напруги, загроз безпеці і честі героя. Нервова напруга посилюється інтер'єром, темними коридорами, забороненими приміщеннями.

- У ранніх готичних романах головним героєм була дівчина, яка врешті-решт в кінці твору винагороджувалася подружнім щастям, була доброчесна і скромна протягом всього твору. Проте була дещо дивакувата, що проявлялося у її любові до самотніх прогулянок темним лісом. Крім того, дівчина була інфантильною та аж занадто сентиментальною і непритомніла у кульмінаційних моментах.

- Сам сюжет вимагав присутності злочинця, який би притягував до себе увагу читачів. У пізніх готичних романах він отримує повноту влади і є центральною фігурою у творі [2, с. 75].

Як зазначає Х. Пастух, термін «френетичний» походить від французького слова «френезія» і означає «шалений», і відповідно френетична література є шаленою, насиченою мотивами жаху, злочину, божевілля, а також натуралізму, з яким описані сцени насилля. Історією готико-френетичного роману цікавилися M. Wheeler, D. Cecil, K. Tillotson. З вітчизняних досліджень можна виділити роботи Т. Гундорової, С. Павличко і Х. Пастух.

У романі М.Г. Льюїса «Ченець» мова йде про красномовного проповідника Амброзіо, який через самовпевненість у своєму таланті не помічає, як стає на гріховну стежку. Каталізатором того є Матильда, коханка Амброзіо, підіслана до нього Люцифером. Чернець відчуває пристрасть не тільки до Матильди, а й до молодої прихожанки Антонії, яку він, врешті-решт, ґвалтує та за допомоги абатиси вмуровує у стіни храму разом із немовлям, яке народилося після того страшного вчинку. Така заплутаність сюжету, поєднання відразу декількох сюжетних ліній, розкриття яких відкладається до кінця твору, і є доказом того, що «Чернець» М.Г. Льюїса належить до класичних прикладів готичного роману. Окрім того, образ замку, як головного місця подій, що уособлює також і в'язницю для Антонії та її дитини – є провідною ознакою готичного роману.

Роман Льюїса «Чернець» (1796) з моменту свого виходу викликав в літературно-критичних колах неоднозначні оцінки. Наприклад, англійський поет-романтик, критик С. Т. Колдрідж у своєму анонімному відгуку, що вийшов в журналі «Критичне Ревю», зазначав, що, з одного боку, майстерність висвітлення історій про «скривавлену черницю» та «Вічного Жида» у Льюїса має високий літературний професіоналізм, проте, з іншого – критикував моральні цінності в романі, зазначаючи, що у творі присутнє богохульство і те, що цю книгу, сповнену насиллям над молодими дівчатами та немовлятами, читають жінки і діти. С. Т. Колдрідж наголошував на тому, що «роман пропагує порок, що збуджував потаємні негативні сторони людської душі» [5, с. 205].

Не дивлячись на це, в середині XX ст. дослідники Е. Райло, М. Саммерс та Л. Пек назвали роман «Чернець» Льюїса готичним романом предромантизму.

Під впливом цього твору перебував і Гофман, який продовжив традиції готико-френетичного роману у своїх «Еліксирах сатани».

Аналізуючи роман Е.Т.А. Гофмана «Еліксири сатани», ми можемо спостерігати усі характерні особливості готичного роману: таємничий сюжет, що полягає у невідомій гріховності батька Медарда, вбивста, образи замку та монастиря, емоційна напруга, загроза безпеці головного героя з боку в'язниці та присутність злочинця, яким стає сам чернець, що притягує до себе всю увагу читачів.

Роман Гофмана довго вважали пародією на «Ченця» Льюїса. Так, зокрема Г.Гейне зазначав: «В «Еліксирах сатани» є найстрашніше та найжахливіше, що тільки здатен придумати розум. Який же слабкий у порівнянні з цим «Чернець» Льюїса, написаний на цю ж тему. Говорять, що один студент у Геттінгені збожеволів від цього роману» [1, с. 88].

Проте, порівнюючи фабули романів, ми бачимо суттєві відмінності як у характерах головних героїв так у факті візуалізації, а значить і безпосередній присутності інфернальних сил.

Наприклад, у Гофмана диявол не показується Медардові, а лише голосом направляє його. У Льюїса диявол особисто тричі з'являється Амброзіо, що символізує три стани деформації душі ченця. Аврелія – набожна дівчина, кохана Медарда у «Еліксирах сатани», не намагається спокусити ченця, в той час як Матильда у Льюїса – посланець диявола – головний спокусник Амброзіо. У Гофмана Медарда оточують ченці та пастори, тоді як Амброзіо знаходиться завжди у компанії інфернальних сил і бачить, зазвичай, лише іпостасі Люцифера. У романі «Еліксири сатани» абатиса є символом добра та материнської любові, а у «Ченці» вона позбавлена добрих людських якостей, доказом чого є її сприяння у

вмуруванні Антонії із немовлям у стіни монастиря. Медард у Гофмана протягом всього роману намагається протистояти інфернальним силам і врешті-решт помирає із врятованою душею. Амброзіо ж продав душу дияволу та був забраний до пекла, не маючи сил боротися зі злом.

Тож, ми бачимо, що попри загальну схожість сюжету, фабули романів помітно різняться не тільки подіями, а й особливостями боротьби головних героїв з впливом злих сил, а також амбівалентна роль другорядних героїв у розвитку та вчинках головних героїв.

В готико-френетичному романі, як і в готичному, варто звернути увагу на «локус несамовитості», що є дещо більшим явищем, аніж визначеним німецькою енциклопедією «Brockhaus Enzyklopadie» – «зловісно-фантастичною ареною подій» [6]. Тут поєднані часова і просторова організація, які є відносно самостійними. Крім того, локусів у френетичному романі може бути декілька. Як зазначає Х. Денисюк, «будівля перестає бути епіцентром подій, функцією у творах фрагментарної композиції з непоодинокими локусами несамовитості виконує лейтмотивна ідея» [3, с. 159]. У даній ідеї цікавим є застосування засобів готичної поетики для створення локусів. Наприклад, у Льюїса – це матеріалізація потойбічних сил, у Гофмана – це матеріалізація інфернального у пляшці з еліксиром.

Чим більше у творі локусів несамовитості, тим довший простір дороги. В дорозі трапляються доленосні події, як, наприклад, у Гофмана в романі «Еліксири сатани», вбивство ченцем Медардом свого брата Вікторіана. Протягом усього готико-френетичного роману присутня міфологема шляху, чи то більш масштабна, як мандрівки Медарда у Гофмана, чи менш масштабна, як перебування у монастирі Амброзіо у Льюїса.

Окрему увагу привертає мотив втечі з монастиря. Х. Денисюк на прикладі роману Метьюріна «Мельмонт-Блукач» трактує «саму будівлю як «клітку-пастку», яка тримає героя, що мріє про свободу» [3, с. 161]. Із цього можна зробити висновок, що деформація характеру головного персонажу твору відбувається під час перебування у стінах монастиря. Герої Льюїса (Амброзіо) і Гофмана (Медард) теж знаходиться під впливом абатства не тільки з боку ченців та абатів, а також і з боку будівлі, яка підсвідомо гнітить молодих, сповнених сил, життєвої енергії та амбіцій чоловіків.

Популярним є і образ Вічного Жида, як уособлення ще одного локусу несамовитості. Цей образ впливає на долю головних героїв: ченця Амброзіо у Льюїса та послушника Медарда у Гофмана.

Отже, у часовому просторі романів Г. Уолпола «Замок Отранто» та Ч.Метьюріна «Мельмот-Блукач», М. Льюїса «Чернець» та Е. Т. А. Гофмана «Еліксири сатани» сформувався жанр готичної поетики, що розвивався від поетики «приємного страху» (А. Радкліфф «Таємниці Удольфо») до романтичної френезії (М. Льюїс та Ч. Метьюрін). Опісля романтизм змінюється на реалізм і з'являється новий тип роману, що є синтезом готики, романтизму і реалізму, як, наприклад, роман Е. Бронте «Буреверхи» [3].

Романи «Чернець» Льюїса і «Еліксири сатани» Гофмана в світлі сучасних літературознавчих досліджень зазнають нового тлумачення і сприймаються як зразки жанру готико-френетичного роману.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гейне Г. Путевые картины. Собр. соч. в 10 томах. Т. 4. / Г. Гейне. – М.: Гослитиздат, 1957. – С. 157-247.

2. Денисюк Х. Два англійські романи готико-френетичної поетики (порівняльний аспект) // Слово і час. – 2007. – №1. – С. 75-86.

3. Денисюк Х. Локус несамовитості у готичному романі / Х. Денисюк // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2006-2007. – С. 157-164.

4. Напцюк Б.Р. Готический роман М. Г. Льюиса «Монах» в восприятии и оценке английских читателей и критиков конца XVIII – начала XIX века: Автореф… канд. филол. наук. – Адыгейск, 2013.

5. Coleridge S.T. General Character of the Gothic Literature and Art // Raysor TH.M. Coleridge's Miscellaneous Criticism. Cambridge, 1936. – 380 p.

6. Gotischer Roman // Brockhaus Enzyklopadie: In 24 Bd., vollig neubearb. – Mannheim: Brockhaus, 1989. – Bd. 9. Got-Herp. – S. 7-11.

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент Т.І.Тверітінова

УДК 811.161.2'42:791.32

Юлія Гарюнова
(Харків, Україна)

РИСИ КІНОКРИТИЧНОГО ДИСКУРСУ ЯК СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОГО ФЕНОМЕНУ

У статті окреслено основні мовознавчі підходи щодо розуміння понять «кінодискурс» і «кінокритичний дискурс». Полемізуючи з науковцями, автор визначає кінокритичний дискурс як соціолінгвістичний феномен й виокремлює його головні риси.

Ключові слова: *кінокритичний текст, креолізований текст, критик, реципієнт, оцінка.*

The article outlines the basic linguistic approaches with regard to understanding the concepts of "cinema discourse" and "cinema-critical discourse". Disagreeing with scientists, the author defines cinema-critical discourse as sociolinguistic phenomenon and isolate its main features.

Keywords: *cinema-critical text, creolized text, critic, recipient, evaluation.*

Діалогічна природа мови реалізується в межах діади «мова – мовлення». Дискурс слід розуміти як явище сучасного комунікативного середовища й результат мовленнєво-комунікативної діяльності, сутність якого є неоднорідною, оскільки одночасно апелює до вербального й невербального складників. Він є засобом соціальної взаємодії, за допомогою якого здійснюється обмін інформацією [4, с. 133; 15, с. 90]. Для аналізу дискурсу доречно використовувати комплексний підхід, який полягає у вивченні як вербальних компонентів цього комунікативного утворення, так і прагматичних особливостей його формування. Увага дослідників першочергово концентрується на чиннику особистості, що як учасник комунікативної діяльності перебуває в конкретних психологічних, соціокультурних тощо умовах, і це відображається в соціолінгвальному феномені дискурсу [16, с. 55–93].

У класифікації дискурсів Г. Почепцова автор типології окремим різновидом визначає кінодискурс [10, с. 75–100]. Оскільки кожен тип дискурсу характеризується низкою певних мовних ознак, особливостями комунікативної поведінки адресанта і адресата, ситуативно-контекстуальними параметрами тощо, доцільно визначити специфічні риси кінокритичного дискурсу й відокремити його від дискурсу кіно. У свої роботі ми не ототожнюємо ці поняття, тому виникає потреба звернутися до мовознавчих студій, пов'язаних із їх дослідженням.

Місце дискурсу кіно серед інших його типів визначається, на думку В. Карасика, тим, які критерії обирати головними: з точки зору соціолінгвістики критеріями класифікації є типові учасники дискурсу, з позицій прагмалінгвістики – типи комунікативної тональності, з позицій лінгвосемантики – теми спілкування [5, с. 336]. І. Лавріненко, описуючи риси кінодискурсу, підкреслює, що за критерієм каналу спілкування кінодискурс не можна зараховувати до усного чи писемного [7, с. 41], оскільки від усного дискурсу він відрізняється наявністю автора, що не просто копіює дійсність, а осмислює її у формі

образів, а від писемного – наявністю звукоряду, адже дискурс кіно – «це динамічна система звукових і пластичних форм, що існує в екранних умовах» [14, с. 17]. Спілкування кіногероїв моделює інституційний і побутовий дискурси, але в цілому кінофільм реалізує буттєвий дискурс [7]. У межах кінодискурсу можна говорити про інформативне й фатичне (метакомунікативне) спілкування [2]. Отже, кінодискурс визначається специфічними функційними, формальними й змістовими критеріями, враховуючи які І. Лавріненко пропонує дефініцію: «полікодове комунікативне утворення, поєднання різних семіотичних одиниць у нерозривній єдності, що характеризується зв'язністю, цілісністю, завершеністю, адресатністю й реалізується за допомогою вербальних, невербальних (зокрема кінематографічних) знаків згідно з задумом колективного автора» [7, с. 41]. Ф. Бацевич підкреслює, що в кінодискурсі шлях інтерпретатора пролягає від тексту до мови, а у звичайній комунікації – від мови до тексту [1, с. 140]. У межах такого дискурсу спостерігається складний «синтаксис» зображення і слова, адже розташовані поряд кадри вимагають віднайдення зв'язку між ними, творчої уяви [там само]. Ось чому, описуючи складну візуально-вербальну природу досліджуваного феномену, науковці часто вживають термін «кінотекст».

Як зв'язне, цілісне й завершене повідомлення, оформлене за допомогою вербальних і невербальних засобів, що відповідає задуму колективного функційно диференційованого автора й трансльоване через кінематографічні коди, призначене для аудіовізуального сприйняття глядачами, кінотекст розглядають представники волгоградської наукової школи, зокрема М. Єфремова, О. Іванова, Г. Слишкін [11, с. 32].

Кінотекст традиційно вважають різновидом креолізованого тексту, тобто полікодового, синкретичного утворення, фактура якого, за визначенням Ю. Сорокіна і Є. Тарасова, складається з двох негомогенних частин (вербальної та невербальної), при цьому характерною є синсематія фрагментів структури [12, с. 180–181]. Науковці, що розробляють питання кінотексту, наголошують: визначальною його рисою є прагматична спрямованість, а саме комплексний вплив на адресата.

Маючи складну негомогенну структуру, кінотекст є лише частиною кінодискурсу, тому в межах нашого дослідження ми вважаємо кінодискурс ширшим поняттям, ніж кінотекст. Кінодискурс охоплює фільм як окремий тип семіотичної одиниці, що формується за законами невідповідності (монтажу) [1, с. 140]; авторів кінотексту, тобто творців сценарію й кіно; глядача, тобто реципієнта; інтерпретацію кінотексту тощо.

Окремим елементом кінодискурсу є корпус текстів, у яких ословлюється оцінка кінопродукту. Авторами таких статей є професійні критики кіно або люди, чия діяльність пов'язана зі створенням фільмів. Поєднання таких оцінних текстів як вербального складника й екстралінгвальних умов, у яких ці тексти створюються, ми називаємо кінокритичним дискурсом.

Актуальними для сучасної науки залишається низка питань: термінологічне означення текстів, що становлять вербальний складник кінокритичного дискурсу; жанрове різноманіття таких текстів; лінгвістичні особливості критичних текстів про кіно тощо.

Сьогодні мовознавці схильні визнавати будь-який текст як ланку зв'язку між автором та адресатом, як форму репрезентації знань у мові, одиницю, що має психологічне, соціальне, когнітивне навантаження [3]. А. Токмаков, досліджуючи метонімічні перенесення у французькій кінокритиці, обирає матеріалом для своєї роботи кінорецензії – «один з основних жанрів кінокритики, що пов'язана з об'єктом не вербальної, а складної візуально-вербальної природи, образне утворення якої значною мірою спирається на принцип метонімічної суміжності» [13]. При цьому автор наголошує: текст рецензента, реалізуючи процес пізнання кінотвору, підпорядкований закону об'єктивності та є метамовним повідомленням, породженим принципом соціально-критичного оцінювання [там само].

С. Панченко, визначаючи лінгвістичні параметри російськомовного кіноанонсу, підкреслює: досліджуваний специфічний жанр містить інформацію про запропонований до

показу фільм і має прагматичну спрямованість на залучення уваги потенційного глядача. Кіноанонс, на думку науковця, є «головною формою реклами фільмів як дешевий і найдоступніший рекламний продукт і як певний суто мовний твір зі своїми лінгвістичними параметрами, що вимагають вивчення й опису як через специфічність його прагматики, так і через значну поширеність і велику різноманітність лінгвістичних структур, за допомогою яких цей текст створюється» [9]. Особливими рисами кіноанонсу С. Панченко вважає антиципацію, тобто попереднє знайомство потенційного глядача фільму з його особливостями з метою викликати інтерес і бажання подивитися стрічку, і наявність креолізованого оцінного компонента [там само].

Ширший матеріал використовує для своєї роботи Л. Ваховська. Звертаючись до сучасної американської періодики, вона розглядає лінгвокогнітивний та комунікативний аспекти англомовних текстів із кінематографічної проблематики, серед яких виокремлює анотації, короткі огляди, стислі й розгорнуті рецензії та інтерв'ю [3]. Висновки дослідниці провокують полеміку: Л. Ваховська, виділяючи ядро і периферію в досліджуваних текстах, до останньої зараховує оцінку пропонованого фільму. При цьому оцінність характеризується як одна зі стратегій розглядуваних текстів [там само]. На наше переконання, аксіологічний складник є найбільш значущою частиною структури тексту про кіно. У цьому твердженні ми солідаризуємось із Т. Ляшенко, що, вивчаючи специфіку текстів мистецтвознавчої рецензії, наголошує: досліджуваний субмікрожанр містить у собі критичне осмислення естетичної продукції, тобто «є оцінкою й розглядом твору мистецтва» [8]. Оцінний компонент у досліджуваних текстах науковець визначає базовим, що виявляється на рівні поверхневої мовної репрезентації, на передповерхневому рівні концептуальної репрезентації й на глибинному інтенціональному рівні [6]; завдяки своєму прескриптивно-рекомендаційному потенціалові «оцінна інформація є засобом формування й посилення директивної іллокуції як мовленнєвого акту спонукання» [8].

Продовжуючи наукову дискусію з Л. Ваховською, що використовує термін «текст із кінематографічної проблематики», пропонуємо термін «кінокритична стаття», який, на нашу думку, є більш доречним, бо, по-перше, містить у своєму семантичному наповненні вказівку на оцінність тексту про певний фільм, по-друге, охоплює всю систему мікрожанрів, що пов'язані з кінематографічною тематикою. Як синоніми до терміна «кінокритична стаття» пропонуємо використовувати поняття «кінокритичний текст», «оцінний критичний текст», що за семантичним наповненням не дисонують між собою та з попереднім терміном.

Отже, кінокритичний дискурс як специфічний тип такого утворення, з одного боку, характеризується загальними дискурсивними рисами, а з другого – має свої особливості. Його слід розглядати як соціолінгвістичний феномен, на оформлення якого впливають політичні, соціокультурні, психологічні й інші чинники. Він має складну структуру, що поєднує лінгвальний та екстралінгвальний складники, і характеризується спільністю культурного простору для автора і реципієнта. Специфічними рисами цього дискурсу є полікодовість, поєднання вербальних і невербальних (кінематографічних) знаків, цілісність, завершеність, орієнтованість на адресатність, зв'язок із візуально-вербальним феноменом кінотексту, інформативність, принцип об'єктивності, залежність від соціально-критичного оцінювання і, як наслідок, обов'язкова наявність базового оцінного компонента.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.

2. Булыгина Т. В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 574 с.

3. Ваховська Л. Ф. Лінгвокогнітивний та комунікативний аспекти англомовних текстів з кінематографічної проблематики (на матеріалі сучасної американської періодики) : автореф.

дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 04 «Германські мови» / Л. Ф. Ваховська. – К., 2005. – 14 с.

4. Дейк ван Т. А. Язык, познание, коммуникация / Т. А. ван Дейк. – Б. : БГК им. И. А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. – 308 с.

5. Карасик В. И. Языковые ключи / В. И. Карасик. – Волгоград : Парадигма, 2007. – 520 с.

6. Киричук Л. М. Прагматичні особливості категорії оцінки в рекламному тексті (на матеріалі реклами журналу «Time») : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 04 «Германські мови» / Л. М. Киричук. – К., 1999. – 20 с.

7. Лавриненко И. Н. Критерии классификации кинодискурса / И. Н. Лавриненко // Вісн. Харк. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. – 2012. – № 1003. – С. 41–44.

8. Ляшенко Т. С. Структурно-композиційні, лінгвостилістичні та прагматичні особливості тексту мистецтвознавчої рецензії (на матеріалі німецьких газет) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 04 «Германські мови» / Т. С. Ляшенко. – Львів, 2004. – 11 с.

9. Панченко С. А. Лінгвістичні параметри кіноанонсу [Електронний ресурс] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 02 «Російська мова» / С. А. Панченко. – Дніпропетровськ, 2008. – 20, [1] с. – Режим доступу: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=philology&id=1529&start=3.

10. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації / Г. Г. Почепцов. – 2-ге вид., доп. – К. : ВПЦ «Київський університет», 1999. – 308 с.

11. Слышкин Г. Г. Кинотекст (опыт лингвокультурологического анализа) / Слышкин Г. Г., Ефремова М. А. – М. : Водолей Publishers, 2004. – 153 с.

12. Сорокин Ю. А. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция / Сорокин Ю. А., Тарасов Е. Ф. // Оптимизация речевого воздействия. – М. : Наука, 1990. – С. 180–186.

13. Токмаков А. Н. Метонимия как средство прагматического воздействия (на материале французской кинокритики) : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10. 02. 05 «Романские языки» / А. Н. Токмаков. – М., 2000. – Режим доступу : http://www.dissercat.com/content/metonimiya-kak-sredstvo-pragmaticheskogo-vozdeistviya-na-materiale-frantsuzskoi-kinokritiki#ixzz2R6twmIVn.

14. Усов Ю. Н. Основы экранной культуры / Ю. Н. Усов. – М. : Новая школа, 1993. – 90 с.

15. Чугуєнко В. М. Дискурс як субстанція демократизації та гуманізації суспільства / В. М. Чугуєнко // Філософська думка. – 2001. – № 5. – С. 90–101.

16. Stubbs M. Discourse Analysis : The Sociolinguistic Analysis of Natural Language / M. Stubbs. – Oxford : Blackwell,1983. – 272 p.

УДК 81’286 (477) «712»

Ірина Денисовець
(Полтава, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ ОКАЗІОНАЛЬНИХ ІМЕННИКІВ – ЗАГАЛЬНИХ НАЗВ У ТВОРАХ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ДИТЯЧИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Визначено словотвірну похідність індивідуально-авторських загальних назв, використаних у творах сучасних українських дитячих письменників. Досліджено специфіку структури і стилістичне навантаження таких оказіональних лексем, з’ясовано їхній емоційно-експресивний та оцінний потенціал.

Ключові слова: *індивідуально-авторські загальні назви, оказіональне словотворення, експресивність, емоційність, сучасна українська дитяча проза.*

The article defines the derivational origins of individual author's common names used in the works of modern Ukrainian children's writers. The paper investigates the specificity of structure and stylistic load of such occasional words, finds their emotionally expressive and evaluative potential.

Key words: *individual author's common names, occasional derivation, expressivity, emotionality, modern Ukrainian prose for children.*

Оказіональні утворення – характерна риса сучасного українського дитячого дискурсу, без всебічного вивчення якої не можна говорити про мовне новаторство в дитячій літературі. Саме тут яскравіше відображені різноманітні творчі прояви авторської особистості, адже мова дитячої прози, як ніяка інша, вільна від різних штампів і канонів, а все ненормативне, урешті-решт, підпорядковується авторському задумові.

У творенні оказіональних загальних назв значну роль відіграє тенденція до аналогії. Можливості словотворення за наявними зразками досить широкі, тому дитячі письменники активно використовують цей потенціал в утворенні індивідуально-авторських одиниць. Оказіональне словотворення відбувається не автоматично за аналогійними загальновживаними словами високої продуктивності, як, наприклад, потенційні слова, а внаслідок комбінування частин слова за відповідними зразками непродуктивних або малопродуктивних моделей. У таких випадках активізується роль непродуктивної моделі, розширюються її потенційні можливості в індивідуальних контекстних умовах, пор.: *казк'ютер, мухожер, капризит, пригодоманія, хрюсик, весолипедка, кошмарля*. Такі оказіональні деривати не можуть входити до живого словотвірного ряду, проте «…навіть найдивовижніший оказіоналізм так чи так знаходить собі словотвірну аналогію в загальній мовній синтагмо-парадигматичній системі словоутворення» [3, с. 73]. У процесі утворення оказіональних одиниць будь-яка непродуктивна або малопродуктивна модель оживає, розширює свої словотвірні можливості, а порушення граматичних норм дає змогу письменникові створити яскравий, неповторний образ.

У сучасному художньому дитячому дискурсі, крім утворень за аналогією, трапляються також інновації, побудовані за оказіональними словотвірними авторськими моделями. Письменники використовують наявні в мові морфеми, але по-новому їх комбінують. Такий акт свідомого творчого новаторства вимагає від творця знання правил граматики, адже штучність лише вдало створеного оказіоналізму здатна вигідно виділятися на тлі звичайних слів контексту, виконуючи художню функцію. Важливо врахувати не лише словотвірний, але й лексикологічний аспект. Ці оказіоналізми відрізняються від потенційних слів насамперед своєю незвичайною семантичною характеристикою.

Серед створених за індивідуальними словотвірними моделями оказіоналізмів у текстах сучасних українських дитячих творів маємо такі групи слів:

- відіменникові дієслова, пор.: *Князь так і міниться на лиці, так і* ***мухомориться*** (← мухомор) [12, с. 90].

- дієслова, утворені від вигуків, сполучників та звуконаслідувальних слів, пор.: *«Го!» Я люблю* ***гокати*** *(← го) в колодязь: таке «го» виходить – аж у вухах лящить* [10, с. 17]; *Ну що ти все* ***«алекаєш»*** (← але) ! *– вигукнув Ромка* [8, с. 89]; *Спершу я лише ходив попід вікнами у Ренів і на всіх* ***цикав*** *(← цитькав)* [10, с. 179].

- віддієслівні іменники, напр.: *Ич який!* ***Видумляка*** (← вигадувати, видумувати)*! Такий, як я, – усміхнулася Дюдя* [5, с. 31]; *От* ***видумляки*** (← вигадувати, видумувати)*! – зітхнула Свєта* [9, с. 225]; *Маленький* ***куська*** (← кусати) *сором'язливо й обережно визирав з-за листка* [13, с. 87]. Зрідка трапляються іменникові загальні назви, утворені за російською моделлю, пор.: *Мовчіть уже,* ***догадальщики*** (← рос. догадываться / догадаться)*! – скривилася Раїска Мняу* [7, с. 62].

- відіменникові іменники, пор.: *Від іменників Стефа – **сміхотунчик*** (← сміхотун). *Точнісінько як тато* [1, с. 4]; *Узагалі, Стефа і **татійка*** (← тато)*, і **мамійка*** (← мама)*, і **сестрійка*** (← сестра)*, і навіть **бабусійка*** (← бабуся) *іноді – коли бабуся приїжджає* [1, с. 5].

- відприкметникові іменники, напр.: *А **сліпандя*** (← сліпий) *в Топольках один – Тимко Барабан* [11, с. 6]; *Ще один **рудько*** (← рудий)*! Руда команда*]7, с. 8]; *Може, колись я тобі розповім, хоча ти й **здорованиха*** (← здорова, зі значенням «доросла») [2, с. 32]; *Ох ти ж **смішнячка*** (← смішна)*! Собак не бачила, чи що* [9, с. 37]; *Шкода **бідолайчика*** (← бідолашний) *їжачка і зайчика* [5, с. 46]; *Ну, ти ж і **розумняга*** (← розумний)*! – захоплено вигукнув козак Морозенко* [6, с. 53]; *Наче Венера з піни морської… **Красючка*** (← красива) *неймовірна* [8, с. 65]; *Так що, хлопче, забувай свій поріг, свою маму, бо ми віднесемо тебе до **холоднячки*** (← холодна)*, де ніхто себе не пам'ятає* [14, с. 67]; *І якщо вони добре вчаться і витівки їхні не злі, не образливі, вчителі, хоч і гримають на них часом, та люблять їх не менше, ніж зразкових нудних **слухнянців*** (← слухняний) [6, с. 125]; *Та це ж такі чарівні хлопчики з родини **цікавунів*** (← цікавий) [4, с. 138]. Такі оказіональні відад'єктивні іменники яскраво характеризують портретні (зовнішні) ознаки персонажів дитячих творів, особливості їхніх внутрішніх якостей (характеру або темпераменту), маючи у своєму семантичному навантаженні потужний емоційний (позитивний чи негативний) та експресивний потенціал.

Індивідуально-авторські утворення виражають самостійні лексичні значення, збагачують художнє мовлення дитячих творів, а також збагачуються самі внаслідок розширення своїх асоціативних зв'язків. Для таких утворень характерна тонка змістовна гра. Автори використовують не ті основи, що наявні в мовній системі і властиві конкретному словотвірному типові, а основи іншого стилістичного забарвлення.

Отже, у творах сучасних дитячих авторів основним критерієм виокремлення оказіональних загальних лексем є словотвірний, проте важливо також послуговуватися й такими ознаками оказіонального слова, як аномальність, словотвірна похідність, високий ступінь експресивності, разовість (одиничність уживання), контекстуальна залежність.

Оказіональні загальні назви надзвичайно різноманітні за своєю структурою, способами й особливостями утворення. Вони мотивовані майже всіма частинами мови. Найбільше оказіональних іменників та прикметників. Зрідка трапляються дієслівні та прислівникові оказіональні одиниці. Ці особливості зумовлені впливом нормативного словотвору.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусяк І. Стефа і її Чакалка. Дівчача повістина: повість [Текст] / Іван Андрусяк. – К. : Грані-Т, 2011. – 64 с.

2. Воронина Л. Прибулець з Країни нямликів [Текст] / Леся Воронина. – К. : Грані-Т, 2012. – 136 с.

3. Лыков А.Г. Окказиональное слово как лексическая единица речи / А.Г. Лыков // Филологические науки. – 1971. – № 5. – С. 70–81.

4. Нестайко В.З. Дивовижні пригоди в лісовій школі: Сонце серед ночі. Пригоди в Павутинії [Текст] / В.З. Нестайко. – Х. : ВД «ШКОЛА», 2012. – 208 с.

5. Нестайко В.З. Дивовижні пригоди в лісовій школі: Загадковий Яшка. Сонячний зайчик і Сонячний вовк [Текст] / В.З. Нестайко. – Х. : ВД «ШКОЛА», 2012. – 128 с.

6. Нестайко В.З. Дивовижні пригоди в лісовій школі: Таємний агент Порча і козак Морозенко. Таємниці лісею «Кондор» [Текст] / В.З. Нестайко. – Х. : ВД «ШКОЛА», 2011. – 128 с.

7. Нестайко В.З. Дивовижні пригоди в лісовій школі: Секрет Васі Кицина. Енелолик, Уфа і Жахоб'як [Текст] / В.З. Нестайко. – Х. : ВД «ШКОЛА», 2011. – 128 с.

8. Нестайко В.З. Чарівні окуляри [Текст] / В.З. Нестайко. – К. : Веселка, 2008. – 95 с.

9. Нестайко В.З. Одиниця з обманом : Повісті й оповідання [Текст] / В.З. Нестайко. – Х. : ВД «ШКОЛА», 2006. – 320 с.

10. Нестайко В.З. Тореадори з Васюківки [Текст] / В.З. Нестайко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2009. – 440 с.
11. Новікова-Бемм Л.К. Катя Шпулька : повість [Текст] / Л.К. Новікова-Бемм. – Донецьк : Донбас, 2013. – 88 с.
12. Павленко М. Півтора бажання [Текст] / Марина Павленко. – К. : Грані-Т, 2007. – 128 с.
13. Паньо К. Цвіт мандрагори : повість [Текст] / Катерина Паньо. – К. : Грані-Т, 2010. – 96 с.
14. Чередниченко Д. Мандри Жолудя: вірші, казки, оповідання [Текст] / Дмитро Чередниченко. – К. : Школа, 2007. – 224 с.

УДК 374.31

Ольга Жукова
(Берислав, Україна)

ПРОЕКТ «КНИГИ, ЯКІ ЧИТАЄ МІЙ КУМИР»

Як зацікавити дітей читанням, як знайти шлях до їх сердець, як навчити культури читання? Не можна примусити особистість полюбити книгу просто так. Для цього повинен виникнути емоційний поштовх, який пробудить бажання пізнати навколишній світ через читання. У статті пропонується один із таких «емоційних поштовхів».

Проект, читання, кумир, книги

«Вы спрашиваете меня, незнакомка души моей, что вам надлежит читать. Мои советы вас, наверное, удивят. И все же следуйте им. Мой учитель Ален говорил, что каждому из нас нужно прочесть не так уж много книг, и собственным примером подтверждал бесспорные преимущества этого принципа. Его библиотека состояла главным образом из сочинений нескольких выдающихся авторов. На протяжении всей жизни он добавил буквально 6-7 произведений. Весьма эффективный метод чтения – «звездообразный»: читатель расширяет круг интересов, двигаясь в разных направлениях – как бы по лучам звезды – от основной книги или сюжета. Пример: я читаю Пруста и восторгаюсь им. Углубляясь в его книги, я узнаю, что сам Пруст восторгался Рескиным, Жож Санд. Приступаю К Рескину и Санд: то, что такой читатель, как Пруст, находил хорошим, не может оставить равнодушным и меня. Благодаря Шатобриану я познакомился с Жубером. А Шарль ДюБо натолкнул меня на «Дважды потерянную Эвридику». Морис Баринг в свое время приобщил меня к Чехову, Гоголю. Таким образом и возникают узы духовной дружбы…», – писав А. Моруа у своїх «Листах незнайомці» [1, с. 52].

Ні для кого не секрет, що сучасна молодь не хоче брати до рук книги. І взагалі, вона дуже мало читає. На заняттях з зарубіжної літератури майже всі студенти-першокурсники уважно слухають, але висловити свою думку не можуть. А все тому, що недостатній словниковий запас не дозволяє їм повно та грамотно сформулювати її. Студенти другого курсу вже доволі правильно формулюють думки, але читають ще недостатньо. Питання про формування потягу до книги, звичку проводити дозвілля за читанням літератури, формування читацької культури – одне з головних завдань викладача літератури.

Читаючи листи Андре Моруа, ми задумалися про принципи вибору літератури для читання студентами коледжу. Думка про «зоряне читання» послужила відправною точкою для створення проекту «Книги, які читає мій кумир».

Мета проекту: вивчаючи книги, які читають кумири студентів, показати різноманіття внутрішнього світу цих людей, формувати психологічні та моральні якості (цікавість, допитливість, вміння себе подати, цілеспрямованість, творчість); зацікавити учасників проекту і залучити їх до практичної реалізації проекту; виховувати повагу до досягнень людини-кумира, а також негативне ставлення до різних проявів поклоніння; розвивати

логічне мислення; розширювати світогляд, познайомити з творами, на які треба звернути увагу; прививати інтерес до читання, формувати культуру читання.

Учасниками проекту стали студенти ІІ курсу. Основний вид діяльності – пошук і збір матеріалів про улюблені твори своїх кумирів, ознайомлення з ними, створення анотацій для презентації проекту.

Проміжний результат:

- систематизація зібраних матеріалів, оформлення сценарію;
- засідання творчої групи;
- ознайомлення з пошуковими матеріалами студентів І курсу на заняттях зі всесвітньої літератури;
- проведення виховного заходу;

Кінцевий продукт:

- анотації творів, презентації;
- розміщення матеріалів на сайті Бериславського педагогічного коледжу.

«Фильмы, лекции, картинки не могут соперничать с чтением. Изображение ценно, поскольку оно иллюстрирует текст; фильм прокручивается и гаснет, устная речь, отзвучав, умолкает – возвратиться к ним трудно, почти невозможно. Книга же остается нашим товарищем на всю жизнь. Монтень говорил, что ему необходимы три вещи: любовь, дружба и чтение книг. Но между ними столько общего! К книге можно питать страстную любовь; книги – преданные друзья. Дружить с книгой, вопрошать ее, доискиваться до ее тайны можно вечно. И притом эту дружбу безо всякой ревности разделяют с вами миллионы читателей во всех странах. Бальзак, Диккенс, Толстой, Сервантес, Гете, Данте, Мелвилл непостижимыми узами соединяют людей, которых, кажется, ничто не могло бы сблизить. С людьми, которых я никогда не видел, – с японцем, русским, американцем - у меня оказываются общие друзья, и друзья эти – Наташа из "Войны и мира", Фабрицио из "Пермской обители", Микобер из "Дэвида Копперфилда" [1, с. 283].

А й справді, у кожного з нас є або була людина, на яку хотілося бути схожим, наслідувати та просто постійно перебувати поруч і ловити кожне слово. Поклоніння кумирам – закономірний етап у розвитку особистості і невід'ємна частина молодіжної культури. Часи і кумири змінюються, але бажання «рівняти себе» за ідеалом охоплює всі покоління.

Взагалі-то, саме слово «кумир» означає не що інше, як ідол, язичницький божок. Але за поданнями сповідуючих єдинобожжя це були всього лише дрібні злі духи, які жадали слави і загального поклоніння, а досягти цього могли, тільки лише видаючи себе за справжніх богів. Ось таких ось «шахраїв» і називали кумирами.

А що ж в наш час? У будь-якому тлумачному словнику ви знайдете визначення, яке містить такі слова, як ці: «... предмет захоплення, поклоніння...» [2, с. 188]. Чи так це насправді? Звичайно. Тільки зараз подібне визначення застосовується вже не до богів, і навіть не до їх жалюгідної подоби, а до таких же людей, як я і ви. І, без сумніву, в наші дні поняття «кумир» анітрохи не змінилося, хіба що трохи атрофувалось.

Повага до тієї чи іншої знаменитості відкриває підлітку двері в різні компанії або фан-клуби, в яких збираються однодумці. Про свого кумира шанувальники хочуть отримати якомога більше інформації, тому вони збирають все, що якимось чином пов'язане з предметом їх захоплення - фотографії, компакт-диски або журнали, автографи і т.п. Багато часу присвячується вивченню фактів з життя кумира, його звичок, захоплень і хобі. Підлітки намагаються наслідувати знаменитостям, намагаються в усьому бути на них схожими. Ось ми і дісталися до мети нашого проекту: наскільки глибоко студенти знають і цікавляться життям, звичками і інтересами свого кумира.

Хто вони, нинішні кумири? Артисти, зірки телебачення, співаки, спортсмени, письменники та успішні бізнесмени ... І кожен знаходить свою аудиторію, тобто тих людей, які з готовністю стануть захоплюватися саме їм.

В результаті аналізу зібраних анотацій, можна зробити висновок. Що на першому місці серед людей, якими захоплюються студенти коледжу стоять діячі мистецтва та культури (46%). Причому більшість з них вперше з'явилося на екранах саме в серіалах або в фільмах про студентські роки, підлітків, сагах про вампірів. Це такі особистості як Джастин Тимберлейк, Хитклифф Эндрю Леджер, Аджелина Джоли, Леонардо Ди Каприо, Марина Александрова, Роберт Паттинсон, Дениэл Редклифф, Кристен Стюарт, Анастасія Волочкова та інші.

Наступні на черзі – співаки і співачки (21%): Ані Лорак, Віктор Цой, Майкл Джексон, Макс Барских, Володимир Висоцький та ін.

Третє місце у рейтингу посідають телеведучі (17%): Володимир Зеленський, Юрій Горбунов, Марія Єфросініна, Ольга Фреймут, Іван Ургант, Анастасія Заворотнюк та ін.

Спорт нікого не залишає байдужим, тому спортсмени нерідко стають кумирами молоді (12%): Криштіану Роналду, Андрій Шевченко, Володимир Кличко, Дієго Марадонна, Яна Клочкова.

У дитинстві єдиним прикладом для наслідування є батьки. Однак зі шкільного віку дитина починає віддалятися від батьків. Дитина 10-12 років критично оцінює все, що говорять і роблять батьки. У період статевого дозрівання протистояння посилюється. Підлітки і молоді люди змінюються, а разом з тим змінюються і їхні кумири. Однак це не означає, що для молодих людей батьки перестають бути прикладом для наслідування – вони просто по-іншому їх оцінюють. Студенти презентували книги своїх мам, хресних татусів, старших братів та сестер (4%).

Всіх цих людей об'єднує те, що так чи інакше вони поміняли на краще оточуючий студентів світ, а деякі продовжують його міняти. Можна сказати, що всі з них успішні, або принаймні були. І кожен з них чимось відрізняється від суспільства. І відмінність ця таїться не в великому мішку грошей, а в їхніх поглядах на цей світ.

Книги – це двері, розкриті в чужі душі, ворота, що ведуть до інших народів; завдяки книгам ми вириваємося із замкнутого світу нашої власної особистості і вислизаємо з-під гніту безплідних роздумів про самих себе. Вечір, проведений за читанням великих творів, для душі значить стільки ж, скільки для тіла – відпочинок в горах: людина спускається з цих вершин оновленим, його легені, його мозок немов відмиті від кіптяви; і він хоробро крокує назустріч випробуванням, які чекають його на рівнинах повсякденного життя. А книги, які надихали наших кумирів, можуть надихнути і нас з вами до нових досягнень. Але головна мета проекту – залучити студентів до читання книжок – досягнута!

Досвід підказує, що недостатньо просто читати, хай і разом з кумиром книгу, треба розбирати її, ставити питання, відповідати на них, аналізувати вчинки героїв, прогнозувати їх подальші вчинки, робити замальовки, використовувати різні форми роботи. Всі ці методи і прийоми направлені на одне – спонукати дитину звернутись до книги, зробити її невід'ємною частиною життя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Моруа, Андре Письма незнакомке : Избранные произведения [Текст] / Андре Моруа. – Л. : Вища школа. 1989. – 296 с.

2. Новий тлумачний словник української мови. В 4-х т.[Текст] / уклад. В. Яременко, О. Слыпушко. – К. : Аконіт, 1999. – Т.2. Ж-ОБД. – 911 с.

3. Григорьева, Т. Откуда берутся кумиры и нужны ли они нам? [Электронный ресурс] / Татьяна Григорьева. – Школа жизни. Ру: познавательный журнал. – Режим доступу : http://shkolazhizni.ru. – Назва з екрану. – Дата звернення: 11. 10 2016.

4. Моруа, Андре. Письма незнакомке [Электронный ресурс] / Андре Моруа. – Режим доступу: http://lib.ru/MORUA/letters.txt. – Назва з екрану. – Дата звернення: 11.10.2016.

УДК 4.485

Гузалхон Исакова
(Ташкент, Узбекистан)

ЛОТИН ТИЛИ ҲАҚИДА МУЛОҲАЗАЛАР

Рим адабиётидан дунё халқларига жуда бой маданий мерос қолган. Нутқимизда фаол қўлланилаётган лотин тилидан ўзлашган сўзлар, иборалар ва авлоддан – авлодга ўтиб келаётган мақоллар, лотин тилининг буюк мутаффаккирлари ижодида қўлланган маънодор ифодалар шулар жумласидандир. Улар кундалик ҳаётда кўп қўлланувчанлиги боис барча халқларнинг тилига сингиб кетган ва шунинг билан лотин тилининг жаҳон цивилизациясидаги ўрнининг беқиёслигини кўрсатиш мумкин.

Таянч сўзлар: *антик маданият, антик адабиёт, лотин тили, маданий мерос, тиббий атамалар, ўзлашган сўзлар, маънодор ифодалар, иборалар, мақоллар, қанотли сўзлар.*

The Roman literature left very rich cultural heritage. Borrowed words, sayings and proverbs, meaningful terms, which were borrowed from Latin, can be example for it. They are very often used in our speech and that's why we can say that the role of Latin is great in the world civilization.

Key words: *antic culture, antic literature, the Latin language, cultural heritage, medical terms, borrowed words, meaningful terms, idioms, proverbs, popular quotations.*

Маълумки, юнон адабиёти мустақил равишда пайдо бўлган адабиётдир. Тараққиётда юксак даражага кўтарилган бу адабиёт мил.ав. III асрда Рим маданиятининг яратилишида ҳам туртки бўлган. Ушбу икки халқ яратган маданият, санъат ва адабиёт *антик маданият, антик адабиёт* деб юритилади. Европа халқлари тараққиёти ушбу юнон-рим маданияти билан чамбарчас боғлиқ ва улар учун ушбу маданият энг қадимий ҳисобланади.

Рим адабиёти Италия тупроғининг ғарбий қирғоқларида пайдо бўлган ва ўз даврининг етакчи қабилаларидан ҳисобланган *лотин* қабиласи тилида яратилган. Манбалардан биламизки, лотин тилининг тарқалиши, бошқа тилларнинг Рим ҳудудидан сиқиб чиқарилиши мил.ав. IV-III асрларга тўғри келади. Рим империясининг гуллаб-яшнаши, ўзга халқларнинг мустамлакага айлантириши натижасида ушбу тил Шимолий Африка, Испания, Галлия, Германия, Дунай бўйи ҳудудларига тарқалган.

Римликлар юнон адабиётида яратилган бадиий мерос андозаларидан ўрнак олиб, ўзларининг миллий адабиётларини яратганлар. Даврлар мабайнида Рим адабиёти ривожланиб, юқори босқичга кўтарилади ва Европа адабиётига кучли таъсир кўрсата оладиган қудратли бир адабиётга айланади. Буни Уйғониш даври ижодкорлари, XVII аср ёзувчилари ижодлари орқали кўришимиз мумкин.

Лотин тилининг ёрқин намоёндалари сирасига комедиянавис Тит Макк Плавт (мил.ав. 250-184 й.), Публий Теренций (мил.ав. 195-159 й.), сўз устаси Марк Туллий Цицерон (мил.ав. 106-43 й.), саркарда ҳамда сўз устаси Гай Юлий Цезарь (мил.ав. 100-44 й.), йирик шоирлардан Публий Вергелий Марон (мил.ав. 70-19 й.), Квинт Гораций Флакк (мил.ав. 65-8 й.), Публий Овидий Назон (мил.ав. 43-мил. 18 й.), Дицим Юлий Ювенал (60-140 й.) ва бошқа кўплаб ижодкорларнинг номларини киритиш мумкин.

Манбаларда берилишича, V асрга келиб Рим империясининг қулаши туфайли империя ҳудудидаги халқларда сўзлашув тилининг ҳудудий фарқланиши кузатила боради. Бу ҳолат IX асрга келиб роман тилларининг пайдо бўлишига олиб келади. Ёзма лотин тилининг бирлиги сақланиб қолди, у лексик жиҳатдан ривожланишда давом етди, классик лотин тилининг асосий луғат таркиби ва грамматик қурилиши барқарорлашди. Адабий лотин тили тарқалган барча ҳудудларда у маъмурий бошқарув, савдо-тижорат ёзув тили бўлиб хизмат қилди. У XVIII-IX асрларгача дипломатия, илм-фан ва фалсафа тили ҳисобланди. XX асрда эса катологик черкови тили, Ватиканнинг (итальян тили билан бирга) расмий тили бўлиб қолди. Ҳозирда *ўлик тил* деб аталадиган лотин тили роман тиллари гуруҳи учун она тили ҳисобланади. Ушбу тилнинг роман тилларидаги тутган ўрнини гапиришдан олдин унинг дунё миқёсидаги мавқеига назар ташласак.

Энг аввало, лотин тили тиббиёт тили ҳисобланади. Ушбу соҳага оид барча атамалар лотин тилида ўрганилади. Тиббиёт олий ўқув юртларида ушбу тил кенг ўқитилади. Бундан кўзланган мақсад, бўлажак тиббиёт ходимларининг лотин тилида мустақил ўқиш ва луғат орқали тиббий матнларни тушуниш, соҳа бўйича илмий адабиётлардан олинган маълумотларни ўзлаштириш ва мутахассислик доирасида ёзиш, ташхис қўйиш, рецептни грамматик жиҳатдан тўғри ёзиш каби кўникмаларни ўргатишдан иборат.

Нутқимизда *лотин тили*дан ўзлашган сўзлар кўплаб кузатилади. Биз уларга кундалик ҳаётимизда кўп дуч келишимиздан, тилимизга сингиб кетганлигидан ўзлашма эканлигини унутиб ҳам қўямиз. Ҳозирда уларнинг кўплари байналминал сўзларга айланиб кетган. *Конституция, конференция, революция, партия, империя, республика, реформа, конгресс, армия, либерал, аттестат, институт, университет, факультет, аудитория, лекция, консультация, профессор, доктор, доцент, экзамен, аспирант, студент, лаборатория, субъект, объект* ва кўплаб бошқа сўзлар шулар жумласидандир.

Лотин тилидан қолган баъзи бир ифодалар борки уларни таржима қилиш ҳам шарт эмас. Масалан, олимпиада ўйинлари шиорига айланган *Citius, altius, fortius,* ёки маънавий озуқа берадиган жойга нисбатан қўлланиладиган *Alma Mater* ифодалари шулар жумласидандир. Шунингдек, Римнинг йирик шоирларидан бири Горацийнинг *Aurea mediocritas* (Golden mean; Золотая середина; Беғалва иш) ёки *Carpe diem* (Take the chance; Лови момент; Фурсатдан фойдаланиб қол) каби маънодор ифодалари инглиз, рус ва ўзбек тилларида ўз муқобилларига эга, роман тилларида бўлса таржимасиз, асл ҳолатида қўлланади. Чунки улар кундалик ҳаётда кўп қўлланувчанлиги боис халқларнинг тилига сингиб кетган.

Рим адабиётидан дунё халқларига жуда бой маданий мерос қолган. Булардан бири мақоллардир. Биламизки, нутқ жараёнида мақоллардан ўринли фойдаланиш нутқимизнинг таъсирчанлигини, ширалилигини оширишга хизмат қилади. Мақол қатор илмий манбаларда ҳаётий тажриба асосида халқ томонидан яратилган, одатда, панд-насиҳат мазмунига эга бўлган ихчам, образли ва ҳикматли ибора, гап сифатида кўрсатилади. Ҳар қандай мақол тайёрлик, бир бутунлик белгисига эга бўлиб, нутққа тайёр ҳолда олиб кирилади. Бундай ҳикматли ибора ёки гаплар ихчамлилик, мазмундорлик хусусиятига эга. Улар авлоддан - авлодга ўтиб, бойиб келмоқда.

Qui non laborat, non manducet(лот); He that will not work shall not eat(инг); Qui ne travaille pas, ne mange pas(фр); Кто не работает тот не ест(рус); Ишламаган – тишламайди(ўзб).

Corvus corno oculos non eruit(лот); Dog does not eat dog(инг); Corbeaux contre corbeaux ne se crèvent jamais les yeux(фр); Ворон ворону глаза не выклюет(рус); Қарға қағанинг кўзини чўқимайди(ўзб).

In angustiis amici apparent; *A friend in need is a friend indeed(инг);*On connait l’ami dans le besoin(фр); Друзья познаются в беде(рус); Дўст бошга кулфат тушганда синалади(ўзб).

Quot capita, tot sensus(лот); Two heads are beaer than one(инг); Autant de têtes, autant d’avis(фр); Сколько голов, столько умов(рус); Бир калла яхши, икки калла ундан яхши(ўзб).

Шунингдек, лотин тилининг буюк мутаффаккирлари ижодида қўлланган маънодор ифодалар, яъни ўзидан кейинги, ўзига ўхшаш бўлган воқеа ва ҳодисаларга намуна бўла оладиган, оғиздан - оғизга ўтиб кенг тарқалган, *қанотли сўз*лар ҳам жаҳон халқлари тилларидан муносиб ўрин олган. Қанотли сўзлар нутқда образли цитата сифатида фойдаланилаётган алоҳида иборалардир. Улар тилга яхлит ҳолда кирган ва улардан ижтимоий, маиший, психологик кўринишларнинг ифодали тавсифи сифатида фойдаланилади.

Маълумки, *қанотли сўзлар* афористик, кенг қамровлилик, маънодорлик, қўлланувчанлик ва аниқ манбага эгалик жиҳатлари билан фарқланади. Улар нутқда чуқур фикрларни лўнда шаклда, аниқ ва образли етказиб берадиган, мураккаб ҳолат ва характерлар маъносини қисқа қилиб аниқлаб берадиган ифодалардир. Лотин тилидан келиб чиққан *қанотли сўзлар* фақатгина роман тиллари ичида эмас, балки ҳар хил тил оиласига мансуб, жойлашув ўрни ҳам бир-бирига яқин бўлмаган, ҳатто ирқи ва дини ўзгача бўлган тилларда ҳам ўзларининг муқобилларига эга эканлиги эътиборимизни тортади.

Dulce et decorum est pro patria mori (Гораций); It is proud and exciting to breath and live for motherland(инг); Il est doux et beau mourir pour la patrie(фр); Отрадно и почетно умереть за отечество(рус); Ватан учун жон фидо қилиш ҳам шарафли ҳам завқлидир(ўзб).

Salus populi suprema lex (Цицерон); People's sake is the principle law(инг); Que le salut du peuple soit la suprème loi(фр); Блага народа да будет высшим законом(рус); Халқ манфаати бош қонун(ўзб).

Audaces fortuna juvat (Марон); Fortune favours the brave(инг); La fortune favorise les audacieux(фр); Смелым судьба помагает(рус); Ботирни тақдир қўллайди(ўзб).

Юқоридаги мисоллардан кўринадики, лотин тилида яратилган, чуқур фалсафий маънога эга бўлган ифодалар ватан ҳиссидек шарафли туйғуни, инсонга бўлган эътибор каби улуғ ғояларни тараннум этганлиги боис ҳам *қанотли сўзлар*га айланиб, кўплаб тилларга жило бериб келмоқда.

Ҳозирда биз нутқда фаол қўллайдиган баъзи мақол ёки ибораларнинг келиб чиқиши ҳам лотин тилига бориб тақалади. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, биз қуйида мақол сифатида қўллаган ифодалар аслида лотин тилининг ёрқин намоёндалари асарларидан олинган сермазмун ифодалар, *қанотли сўзлар*дир. Уларнинг лўндалиги, маънодорлиги ва қўлланувчанлиги мақол сифатида қўлланилишига олиб келган десак адашмаймиз.

O matra pulchra filia pulchrior (Гораций); Good blood alurays shows itself(инг); Telle mère, telle fille(фр); Яблоко от яблони не далеко падает(рус); Онасини кўр, қизини ол(ўзб).

Gutta cavat lapidem (Овидий); Little strokes fell great oaks(инг); Goutte a goutte l'eau creuse la piirre(фр); Капля по капли и камень долбит(рус); Томчи тошни ўяди(ўзб).

Ira auror brevis est (Гораций); Anger is short madness(инг); La colure vient, la raison s'en va(фр); Гнев - кратковременное безумие(рус); Жаҳл чиққанда ақл кетар(ўзб).

Mens sana in corpora sano (Ювенал); An apple a day keeps the doctor away(инг); Esprit sain dans un corps sain(фр); Здоровый дух в здоровом теле(рус); Соғлом танда – соғлом ақл(ўзб).

Potius sera, quam munquam (Тит Лив); It's better late than never(инг); Mieux vaut tard que jamais(фр); Лучше поздно, чем никогда(рус); Ҳечдан кўра кеч яхши(ўзб).

Veritas odium parit (Теренций); Home truths are hord to swallow, the truths hurts(инг); Il n'y a que la vérité qui blesse(фр); Правда глаза колет(рус); Тўғри гап кўзни ўяди(ўзб).

Est modus in rebus (Плавт); Everytning is good in its season(инг); En tout il faut garder la mesure(фр); Есть мера в вещах(рус); Ҳар нарсанинг ўз ўлчови бор(ўзб).

Amor caecus (Плавт); Love is blind(инг); L'amour est aveugle(фр); Любовь слепа(рус); Севгининг кўзи кўр(ўзб).

Homo homini lupus est (Плавт); People's enemy is people(инг); L'homme est un loup pour (a)(фр); Человек человеку волк(рус); Одамнинг душмани одам(ўзб).

Amantium irae amoris integratiost (Теренций); Quarrel ot lovers is renewing their love(инг); Querrelle d'amants, renouvellement d'amour(фр); Гнев влюбленных - возобновление любви(рус); Икки ёрнинг урушгани - ўйнашгани(ўзб).

Демак, ҳозирда *ўлик тил* деб юритиладиган лотин тилини бизгача сақланиб қолинган асарларда кўрамиз. Шу асарлар ёрдамида унинг асрлар давомида ривожланиши ва ўзгаришларига гувоҳ бўламиз. Ўрта асрнинг тарихий ёдгорликлари ва ҳужжатларида, уйғониш даври ижодкорларининг асарларида кенг сақланиб қолган. Рим томонидан босиб олинган халқлар, итальян, португал, француз, испан, румин тилларида унинг ўрни катталигини, шунингдек, бошқа кўплаб тиллар ҳам лотин тили таъсирига учраганлигини кўрамиз. Бу таъсир, асосан, уларнинг лексикасида жуда кўп сонли лотин сўзларининг ишлатилиши билан намоён бўлмоқда.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, лотин тилидан қолган турли терминлар, иборалар, мақол ва қанотли сўзлар ҳақиқатан ҳам ушбу тилнинг жаҳон цивилизациясига қўшган ҳиссаси беқиёслигига ишора қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Алимуҳаммедов А. Антик адабиёт тарахи. – Тошкент, 1975.
2. Le Petit Larousse. Dictionnaire encyclopedique. – Paris, 1993.
3. Овруцкий Н.О. Крылатые латинские изречения в литературе. – Киев, 1962.

УДК 81'44

Ян Капранов
(Київ, Україна)

КОНСТРУЮВАННЯ *NOSTRATIC DICTIONARY* А.Б.ДОЛГОПОЛЬСЬКОГО ЯК ОДНОГО З ДЖЕРЕЛ МАКРОКОМПАРАТИВІСТИКИ

У статті проаналізовано побудову Nostratic Dictionary А.Б. Долгопольського, який спробував представити реконструйовані етимони для ностратичної прамови на матеріалі шести мовних сімей: індоєвропейської, картвельської, афроазійської, уральської, дравідійської й алтайської.

Ключові слова: *Nostratic Dictionary, ностратична прамова, реконструйований етимон.*

Лінгвістична макрокомпаративістика продовжує розробку принципів пошуку масового споріднення мов. Як відомо, ще на початку 60-х рр. XX ст. класифікацію і дослідження ностратичних мов В.М. Ілліч-Світич здійснював зі своїм колегою А.В. Долгопольським, якого К. Ренфью називає "провідним дослідником у сфері дослідження ностратичної макросім'ї" [5, p. v] завдяки його праці "Nostratic Dictionary", опублікованої 2008 р., над якою він працював протягом чотирьох десятиліть.

Фрагменти цієї праці цитували у своїх наукових доробках колеги-компаративісти [1, с. 8]. К. Ренфью називає цей словник найбільш повною і великою демонстрацією і документацією того, що окреслюють як *ностратична гіпотеза*, згідно з якою окремі з найвідоміших у світі мовних сімей пов'язані за своїм походженням їх граматиками і лексиконом, що належать більш ранньому утворенню – *ностратичній макросім'ї* [5, p. v].

Зважаючи на дискусійний характер деяких елементів ностратичної гіпотези, в McDonald Institute for Archaeological Research був проведений симпозіум, на якому обговорювалися спірні моменти [4], де був присутній А.Б. Долгопольський, який вислухав різні позиції, висловлені в ході цього симпозіуму, і намагався їх врахувати при створенні "Nostratic Dictionary" [5, p. v].

К.В. Бабаєв називає "Nostratic Dictionary" "одним із найбільших досліджень далекої спорідненості мов", тому "словник став і підсумком наукової діяльності А.Б. Долгопольського, і, хоча сам він нерідко, навіть після опублікування словника, нарікав на його "незавершеність", він, безсумнівно, є найбільш повною і структурованою лексико-етимологічною базою даних ностратичних мов" [1, с. 8].

У виданні представлено понад 2800 словникових одиниць для реконструйованої ностратичної прамови з підібраними відповідниками з давніх і сучасних мов макросім'ї. К.В. Бабаєв зазначає, що в ньому поєднані досягнення не лише самого автора, але і його колег, у тому числі й В.М. Ілліч-Світича і С.А. Старостіна: невипадково саме їм присвячені не лише "Nostratic Dictionary", але ще й одне видання "Индоевропейский словарь с ностратическими этимологиями" [2]. Саме ці досягнення дозволили обґрунтувати гіпотезу про далеку спорідненість мов Євразії, поставити їх на методологічну основу макрокомпаративістики, а відтак, завоювати визнання з боку значної частини світової лінгвістичної спільноти [1, с. 8].

"Nostratic Dictionary" складається з чотирьох томів, мега- і макроструктура яких демонструє такі дані:

У **томі I** представлено дві передмови, написані К. Ренфью і самим А. Долгопольським, а також три блоки, зокрема:

Блок Вступ: Ностратична макросім'я, де вміщується інформація про: 1. *ностратичну макросім'ю* (The Nostratic macrofamily). 2. *Фонологію* (Phonology). 3. *Граматику* (Grammar). 4. *Граматичну типологію* (Grammatical typology). 5. *Деривацію* (Derivation). 6. *Місце хамітосемітських мов* (The place of Hamito-Semitic). 7. *Застосування етимологічних словників*

(Using etymological dictionaries). 8. *Ностратичний симпозіум. Зауваження моїх колег і методологія* (The Nostratic symposium. Remarks of my colleagues and methodology). 9. *Алфавітний порядок словникових статей* (Alphabetical order of entries). 10. *Ностратичний етимон і перехресні посилання* (Nostratic etyma and cross-references). 11. *Зауваження щодо реконструкцій* (A note on reconstructions). 12. *Чи була ностратична мова коренево-ізолюючою або осново-ізолюючою?* (Was Nostratic a root-isolating or a stem-isolating language?). 13. *Транскрипція* (On transcription). 14. *Посилання* (On references). 15. *Епохи і діалекти мов* (On epochs and dialects of languages). 16. *Інфінітиви і "псевдо-інфінітиви" в наших словникових статтях* (On infinitives and 'pseudo-infinitives' in our vocabulary entries). 17. *На що вказують значення слів і форм* (On indicating the meaning of words and forms).

Блок Класифікація ностратичних мов включає опис різних мовних сімей і мов: I. *Індоєвропейських* (Indo-European). II. *Семіто-семітських* (Афразійських) (Hamito-Semitic (Afroasiatic)). III. *Картвельських* (Kartvelian). IV. *Уральських* (Uralic). V. Алтайських (Altaic). VI. *Дравідіських* (Dravidian). VII. *Еламської* (Elamite). VIII. *Нівхської* (Gilyak). IX. *Чукотсько-камчатських* (Chukchee-Kamchadal). X. *Ескімосько-алеутських* (Eskimo-Aleut).

Блок Ностратичні етимології (Nostratic etymologies) включає *Загальні зауваження* (General remarks), де матеріал організовано відповідно до реконструйованих фонем: *ʔ, *ˀ; *ʕ, *ʕ̱; *b; *c, *ć, *C; *c̣, *ć̣, *C̣ ; *č; *ĉ; *ĉ̣; *d; *g; *g; *ɣ, *Г.

У **томі II** представлено Ностратичні етимології (Nostratic etymologies (*cont.*)) для таких реконструйованих приголосних фонем: *h; *H, *н, *н$_1$, *н$_2$; *ħ; *k; *k̲, *K̲; *l, *l‘; *L; *Ĺ; *m; *n, *ṅ, *n̲, *ɴ, *N, *N̲; *ń; *ŋ.

У **томі III** представлено Ностратичні етимології (Nostratic etymologies (*cont.*)) для таких реконструйованих приголосних фонем: *p, *p̲; *q; *q̣; *r; *s, *ś, *s̄, *s', *S; *š; *ŝ; *t; *t̨; *w; *χ, *χ̣; *y; *z, *ź, *z̄, *z', *Z; *ž; *ẑ; *ʒ, *ʒ´, *ʒ̄, *ʒ', *Ʒ; *ǯ; *ʒ̂.

У **томі IV** представлено такі блоки, як: 1. *Список словникових статей для ностратичних мов та індо-європейські корені* (List of Nostratic entries and Indo-European roots). 2. *Фонетичні символи та інші знаки, використані в етимологічних статтях* (Phonetic symbols and other signs used in the etymological entries), де містяться: а) *конструкції для праностратичної мови* (In pN constructions); б) *реконструкції для праіндоєвропейської та вузькоіндоєвропейської сім'ї мов* (In pIE and NaIE reconstructions); в) *транскрипції живих і мертвих мов, транскрипційні символи реконструкції* (окрім праностратичної, праіндоєвропейської мов та вузькоіндоєвропейської сім'ї мов) (Transcription of living and extinct languages, transcription symbols of reconstruction (other than in pN, pIE and NaIE)); г) *транслітерація коптських букв* (Transliteration of Coptic letters); д) *вірменські букви* (Armenian letters). 3. *Скорочення назв мов, діалектів, мовних сімей, підсімей і системи їх опису* (Abbreviations of names of languages, dialects, language families, subfamilies, and script systems), де містяться: а) *назви мов, діалектів і сім'ї мов* (Names of languages, dialects, and families of languages); б) описи (Scripts); в) *назви транскрипційних систем* (Names of transcription systems). 4. *Символи імен вчених, назви колективних робіт, джерела інформації* (Symbols of names of scholars, titles of collective papers, sources of information). 5. *Вчені та їх наукові доповіді* (Scholars and scholarly papers); 6. *Символи давніх і середньовічних джерел та авторів* (Symbols of ancient and medieval sources and authors). 7. *Скорочення граматичних, фонологічних і орфографічних термінів, форм і класів слів, термінів їх словотвірної та семантичної історії, а також знаків, що позначають реконструкції як гіпотези* (Abbreviations of grammatical, phonological, and orthographic terms, forms and classes of word, terms of their derivational and semantic history, and signs denoting reconstructions as hypotheses). 8. Бібліографія (Bibliography). 9. *Періодичні видання та зібрані документи* (Periodicals and collected papers). 10. *Скорочення назв міст у бібліографії* (Abbreviations of city names in the bibliography). 11. *Транслітерація латиницею в бібліографічних посиланнях* (Transliteration of non-Roman scripts in bibliographical references).

Підсумовуючи вищевикладене, відзначимо, що *Nostratic Dictionary* А.Б. Долгопольського, проект якого складає 4 томи, служить джерелом для опису й пояснення

гіпотетичних версій і положень про ностратичну макросім'ю, її склад (Том I), етимологічні версії з приводу ностратичних реконструйованих фонем (Том II, III), у тому числі й опис можливих форм ностратичної прамови (Том IV), де, своєю чергою, представлено теоретико-методологічний алгоритм до її реконструкції. Запропоновані в останньому розділі реконструйовані корені, транслітерація і транскрипція букв, фонем тощо для окремих мов, праці вчених з версіями про гіпотетичні реконструкції є верифікаційною доказовою платформою *теорії про далеку спорідненість мов.*

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бабаев К.В. Происхождение индоевропейских показателей лица / К.В. Бабаев. – М. : Эйдос, 2008. – 296 с.

2. Долгопольский А.Б. Индоевропейский словарь с ностратическими этимологиями / А.Б. Долгопольский; отв. ред. А.В. Дыбо; ред. К.В. Бабаев; Российская академия наук, Институт языкознания. – М. : Рукописные памятники Древней Руси, 2013. – Том 1. – 848 с. – (Сер. Studia philological).

3. Dolgopolsky A. Nostratic Dictionary / Aaron Dolgopolsky. – Cambridge, UK : McDonald Institute for Archaeological Research, 2008. – Vol. I–IV. – 3124 p.

4. Renfrew C. Nostratic: Examining a Linguistic Macrofamily / C. Renfrew, D. Nettle // Papers in the Prehistory of Languages. – Cambridge : McDonald Institute for Archaeological Research, 1999. – P. 179–230.

5. Renfrew C. Preface / C. Renfrew // Nostratic Dictionary / [ed. Aharon Dolgopolsky]. – Cambridge, UK : McDonald Institute for Archaeological Research, 2008, p. v– viii.

УДК 811.111'373.612

Олена Касаткіна-Кубишкіна
(Рівне, Україна)

ДО ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ВАРІАТИВНОСТІ МОВИ

Стаття окреслює коло питань, присвячених дослідженням національної варіативності мови в лінгвістиці. У статті основна увага зосереджується на критичному огляді основних підходів до зазначеної проблеми, вивчаються складні відношення та взаємодії у межах сучасної англійської мови, досліджено та сформульовано визначення національного варіанту мови.

Ключові слова: *дивергенція, варіативність, національний варіант мови, діалект, національна норма.*

A range of issues dealing with variability within national variant of the language is outlined. The article focuses on the critical analysis of main approaches to the problem, complicated relations and interactions within Modern English are considered. The notion "national variant of the language" is analyzed and the definition is formulated.

Key words: *divergence, variability, national variant, dialect, national standard.*

На фоні зростаючої міжкультурної взаємодії і розширення міжнародних контактів в різних сферах людської діяльності, на сьогодні особливий методологічний інтерес для багатьох науковців становить соціальна та функціональна зумовленість варіантів тих західноєвропейських мов (англійська, німецька, французька, іспанська, португальська), які мають статус державної в декількох країнах. Це зумовлено необхідністю дослідити такі проблеми, як нормування мови, культура мовлення, мовні контакти, варіативність мов тощо.

Англійська мова – багатогранна, полінаціональна і поліфункціональна, тобто вона належить не одному, а цілому ряду етносів, має ієрархічно поліваріантну архісистему, яка обслуговує комунікативні, когнітивні та інші потреби етнічно та соціально різноманітної спільноти її носіїв. Англійська мова як полінаціональна охоплює п'ять національних варіантів англійської мови: британський варіант, американський, канадський, австралійський та новозеландський варіанти. У реальному функціонуванні англійська мова як архісистема реалізується у вигляді варіантів, які розрізняють на основі генетичних і функціональних критеріїв, а також критеріїв нормування. Так, британська англійська мова є первісним варіантом, а варіанти мови у Канаді, США, Австралії та Новій Зеландії є похідними, первісними варіантами максимальної включеності із власними аксіологічними та деонтичними нормами, які, в свою чергу, зумовлюють формування в кожному з варіантів особливих варіантних рис.

Вивченням проблеми мовної варіативності займались як вітчизняні (Ю.О. Жлуктенко, О.Є. Семенець, С.В. Семчинський В.І. Карабан, Н.Б. Мечковська, А.Д. Швейцер та ін.), так і зарубіжні дослідники (R. Barnhard, A. Blank, D. Crystal, J. Honey, P. Trudgill, J. Wells та ін.). Попри широке висвітлення питань варіативності мови, дана тема лишається актуальною, адже мова, як і життя людей постійно розвивається, з'являються нові реалії, поняття, які потребують глибшого дослідження. Це робить аналіз лексико-семантичного рівня мовної структури сучасних варіантів мови надзвичайно актуальним.

Розвиток будь-якої мови зумовлений взаємодією двох протилежних процесів – дивергенції та конвергенції, які слід розглядати у сукупності, адже діють вони синхронно, хоча і з неоднаковою активністю. У дивергенції зазвичай вбачається процес центробіжного розвитку мови, причини якої кореняться, насамперед, у соціально-історичних умовах, натомість конвергенція не призводить до витіснення однієї мови іншою, а зумовлює появу в контактуючих мовах загальних ознак. У мовних контактах одним із наслідків конвергенції є збагачення лексичного складу за рахунок запозичень, котрі є не тільки результатом «чужих» впливів, а й свідченням життєдіяльності мови. Взаємодія конвергентних і дивергентних процесів відбиває специфіку національних варіантів мови, які виявляють як спільні, так і різні мовні характеристики. Дивергентні риси національних варіантів, зумовлені мовними та позамовними чинниками, виявляються на всіх рівнях мовної системи – морфологічному, лексичному, фразеологічному та синтаксичному. Однак найбільш яскраво їх відбиває лексика, яка оперативно реагує на будь-які зміни у суспільстві [5].

У центрі уваги дослідників мовної варіативності є поняття полінаціональної мови та національного варіанта.

Варіативність мови – це той універсальний чинник, який забезпечує розвиток і функціонування мови за умов її використання різними територіальними, соціальними та комунікативними спільнотами.

Між варіантами мови простежуються складні відношення та взаємодії, які відображають переплетення багатьох екстра- та інтралінгвальних чинників [8].

Варіювання загалом уможливлює функціонування мови через адаптацію до потреб мовної спільноти. Семантичне варіювання покладено в основу семантичної деривації – процесу утворення нових лексико-семантичних варіантів слова, які належать до певного варіанта мови (стандартна мова / субстандартна мова, літературна мова, розмовна мова, діалект, національний варіант мови).

Варіативність як фундаментальна властивість мови забезпечує різноманітність форм існування мови. Явище варіативності відмічається не лише у внутрішній будові мовної системи, адже практично кожна мова існує у вигляді великої кількості різновидів, або «аллосистем», таких як ідіолекти, діалекти, говори, територіальні варіанти. Кожна з них має особливі лінгвістичні ознаки, свої соціальні та комунікативні функції [6]. Поряд з

національно-гомогенними мовами багато мов існують у вигляді комплексів специфічних різновидів, кожний із яких функціонує в іншому комунікативному соціумі та має власні соціальні та лінгвістичні властивості (Г.В. Степанов, А.Д. Швейцер, А.І.Домашнєва) [3]. За цими формами існування мов закріпилось найменування інаціональних варіантів мов (канадський, американський та австралійський національні варіанти англійської мови). Єдність цих полінаціональних, або національно-негомогенних мов не обов'язково дорівнює тотожності їх національних характерів, а навпаки, заснована на визнанні того, що мова може не бути ідентичною сама собі по всій території свого розповсюдження [4].

Така національна своєрідність мов є настільки виразною, що науковці відмовляються від поняття єдиного стандарту англійської мови (Standard English) та від порівняння окремих різновидів мови (англійська мова в США чи Австралії) на основі певного «наднаціонального стандарту», адже національно-негомогенна стандартна мова існує лише як абстракція і практично як у письмовій, так і в усній формі реалізується у вигляді варіантів [2]. Так, *chips* – чіпси, *French Fries* – смажена картопля (AmE), *crisps* – чіпси, *chips* – картопля фрі (BrE); "*Oh, no! I got a flat!* " – «*О ні! Я купив квартиру!*" (BrE); *flat = flat tire* – проколене колесо, спущена автопокришка (AmE); *pavement* – тротуар (BrE), бруківка, дорога, проїжджа частина (AmE). Трава в австралійському варіанті англійської мови – *mull*, а не *grass* як в британському варіанті, австралійський варіант слова *fight – blue* тощо.

Поняття «національного варіанту» отримало різні трактування. Так, О.Д. Швейцер визначає його як територіально обмежений різновид літературної мови та розповсюджені на території діалекти, що на нього орієнтуються; Д. Брозович – як форму пристосування єдиної стандартної мови до традицій і потреб націй, як певних соціально-економічних формацій; О.Остапович – як особливу форму функціонування єдиної мови, частковий прояв реалізації варіативності внутрішньої структури й функціональної системи практично на всіх її рівнях. Отже, національний варіант мови – це національно-територіальний різновид мови, якою послуговується певна комунікативна спільнота, враховуючи специфічні значимі інвентарні та дистрибуційні відмінності в якості офіційної (або ж фактичної) загальнонаціональної державної мови, адаптуючи її до традицій, потреб та умов життя мовної спільноти.

Національна норма (національний різновид загальної норми), яка відображає сутність специфіки варіанта мови, є суверенною та самостійною, вона розуміється та підтримується в межах кожної національної спільноти та є, зазвичай, надійним засобом національної ідентифікації мовця. Таким чином, національний різновид мови є однаково суспільно затвердженим, зразковим, як і інший різновид норми даної мови [7].

Важливу роль у формуванні національних різновидів англійської мови відіграють діалекти та інші місцеві форми існування мови (діалект міста, побутово-розмовні форми мови). Проте, В.О. Барабаш зауважує, що саме у зв'язку з цим необхідно відрізняти національні варіанти мов від територіальних (регіональних) варіантів, точніше від певних сукупностей регіональних особливостей, які можуть розвиватися в будь-якій літературній мові, яка сформувалася на основі діалектів, які відрізняються помітно між собою, або в мові з достатньо великим ареалом поширення [1].

Незалежно від ступеня інтенсивності відмінностей національні варіанти мови завжди мають ознаки, які забезпечують їм не лише відому стабільність, а й подальший розвиток та динаміку у межах цих норм, якщо при цьому зберігається її територіальний та соціальний простір. Отже, національна мова завжди має можливості самостійного та незалежного розвитку, причому відношення варіантів єдиної мови один до одного має осмислюватись як паритетне в соціальному, культурному, політичному та лінгвістичному аспектах.

Досліджуючи процес формування національних варіантів певної мови, лінгвісти підкреслюють, що варіанти завжди являють собою результат поступового історичного розвитку. Таким чином, національні варіанти не можуть бути "декретованими", оскільки не

з'являються услід соціально-економічним чи суспільно-політичним перетворенням. Однак будь-яка мова починає реагувати на ці нові умови, і її подальший розвиток завжди залежить від них [9].

У зв'язку з розвитком та функціонуванням національних варіантів необхідно також наголосити, що незалежно від ступеня інтенсивності відмінностей вони завжди мають такі ознаки, які забезпечують їм не тільки відому стабільність, але і подальший розвиток у межах цих форм, якщо при цьому зберігається їх територіальний та соціальний простір.

Внаслідок широкого використання певної мови в одному територіальному, історичному та соціальному просторі, у неї неминуче розвиваються характерні риси, у зв'язку з якими мова даної національної спільноти відрізняється від даної мови іншої національної спільноти, яка починає послуговуватись власним кодифікованим стандартом. Конвергенція та дивергенція будуть і надалі визначати розвиток національних варіантів, збалансовувати їхній стан та функціонування на різних етапах мовного розвитку, адже носії різних варіантів англійської мови будуть і надалі по-різному концептуалізувати та категоризувати навколишню дійсність за допомогою різних засобів і способів вербалізації одного і того ж явища, виходячи з умов свого існування. Варіативні ж розбіжності мови можуть бути виявленими в процесі порівняльно-зіставного аналізу лексично-семантичного рівня мовної структури сучасних варіантів розмовної та письмової англійської мови.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Барабаш О.В. Лексичний склад мови як відображення картини світу народу / О.В. Барабаш // Вісник ЛНУ «Філологія». – 2006. – № 38. – С. 116–122.

2. Брозович Д. Славянские стандартные языки и сравнительный метод / Д. Брозович // Вопросы языкознания. – 1967. – № 1. – С. 3–33.

3. Вострецова В.О. Динамічність лексичного складу мов / В.О. Вострецова, О.В. Мініна // Актуальні питання науки та практики: досягнення та перспективи : зб. мат. Міжнар. наук.-практ. конференції. – Полтава, 2008. – С. 29–31.

4. Орлов Г.А. Новейшие исследования английской литературно-разговорной речи / Г.А. Орлов // Вопросы языкознания. – 1993. – № 5. – С. 119–130.

5. Сахнова О.І. Семантична дивергенція в національних варіантах англійської мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / О.І. Сахнова. – Донецьк, 2014. – 22 с.

6. Семенец О.Е. Социальный контекст и языковое развитие. Территориальная и социальная дифференциация английского языка в развивающихся странах / О. Е. Семенец. – К. : Высшая школа, 1985. – 174 с.

7. Томахин Г.Д. Реалии в языке и культуре / Г.Д. Томахин // Иностранные языки в школе. – 1997. – № 3. – С. 13–18.

8. Томенчук М.В. Варіантно зумовлена специфіка картини світу носіїв сучасної англійської мови / М.В. Томенчук // Наукові записки. Серія: Філологічні науки. – 2011. – Вип. 95 (1). – С. 107–110.

9. Ярцева В.Н. Языки мира: Проблема языковой вариативности / В.Н.Ярцева. – М.: Наука, 1990. – 214 с.

УДК 81'0

Алла Корольова
(Київ, Україна)

ВИТОКИ АНТРОПОЦЕНТРИЧНОГО НЕОФУНКЦІОНАЛІЗМУ ЯК ДОМІНАНТНОГО ПРИНЦИПУ ЛІНГВІСТИКИ XXI СТОЛІТТЯ

У статті представлено витоки антропоцентричного методологічного принципу лінгвістики, які сягають ще антропоморфізму; представлено етапи поступового утвердження цього принципу у наукознавстві загалом та в різних лінгвістичних парадигмах та їх напрямах зокрема.

Ключові слова: *антропоморфізм, антропоцентризм, неофукціоналізм, методологія лінгвістики.*

The article represents the origins of anthropocentric linguistics methodological principle that date back anthropomorphism. The stages of gradual establishment of this principle has been represented in the science in general and in different language paradigms and their approaches in particular.

Keywords: *anthropomorphism, anthropocentrism, neofunctionalism, methodology of linguistics.*

У процесі переходу структуралізму у його вищу фазу – когнітивну, відбулося, за словами О.Б. Клевцової, що спирається на позицію О.С. Кубрякової, "поглиблення наукової рефлексії і розширення проблематики семантики від лексичної – до когнітивної за рахунок залучення категорій свідомості, пізнання і мислення" [3, с. 60].

Когнітивна семантика досліджує процеси, механізми й результати реконструкції структур свідомості шляхом аналізу мовної об'єктивації знань людини (концептуальних структур), а також процес творення значень (концептуалізації), установлюючи у такий спосіб відношення між досвідом людини, концептуальною системою і семантичною структурою, закодованою засобами мови [3, с. 60]. Така зорієнтованість когнітивної семантики засвідчує той факт, що основним її принципом є *антропоцентричний*, вияв якого у кодуванні значень потребує нових досліджень, насамперед, на основі залучення здобутків теорії самоорганізації і теорії фракталів, які все частіше пов'язують з лінгвосинергетикою. Спробую стисло представити окремі позиції антропоцентризму та його відображення в мовній системі, витоки якого сягають ще антропоморфізму.

Реконструкція артефактів германо-скандинавської (та, зрештою, й інших, зокрема і слов'янської) міфології, які є продуктами первісних уявлень (первісної свідомості) людини, дає підстави припустити, що для архаїчної моделі світу англосаксів був характерний *антропоморфізм* – перенесення людських рис (людської подоби та її властивостей) на об'єкти рослинного і тваринного світу, а тому і синкретизм їхнього мислення. Англосакси обожнювали природу, вклонялися небу, сонцю, вітру, птахам, каменю і т. ін., що відображувалося в їхніх віруваннях, обрядах, магічних діях.

Язичницькі Боги панували над людською свідомістю [6, с. 92–93]. Натомість, християнізація англосаксів, яка розпочалася у VI столітті, на думку В.М. Топорова, сприяла руйнації системи богів як представників вищого рівня релігійно-міфологічної організації [8, с. 227–285].

Основна відмінність язичництва від християнства полягає у протиставленні численних богів – тенденції *теоцентризму* – одному Богові, актуалізувавши ідею гармонії Людини як Мікрокосму і Світобудови як Макрокосму / Універсаму / Всесвіту, що і стала відправним моментом в утвердженні *принципу антропоцентризму* в науці.

У лінгвістиці ідеї про роль людини в мові в різних формулюваннях порушувалися представниками всіх наукових парадигм, починаючи від порівняльно-історичної, передовсім,

у працях В. фон Гумбольдта в його тлумаченні мови “як духу народу”, яке він представив у концепції про внутрішню форму мови; потім у роботах засновників психологічного напряму у лінгвістиці Г. Штейнталя, К. Фосслера, О.О. Потебні та ін.; у глоссематиків – копенгагенської школи структуралізму, зокрема у Л. Єльмслєва в його теорії суб’єктивно-об’єктивного погляду на мову.

Безпосередньо ідеї антропоцентризму викристалізовуються у роботах Е. Бенвеніста як один із основних принципів вивчення мови, пов'язаний із необхідністю дослідження духовної культури народу у зв’язку з мовою. Проблема “людина – мова” стає центральною також у функціонально-прагматичній парадигмі – у теорії мовленнєвих актів Дж. Остіна та його послідовників.

Розробка антропоцентричних концепцій підготувала потужний ґрунт для становлення когнітивно-дискурсивної парадигми, або неофункціональної, яка утвердила Людину як центр Світобудови [1, с. 64], вимірюючи мову параметрами людини [5, с. 70].

Неофункціоналізм, репрезентований когнітивним і комунікативно-дискурсивним напрямами, сприяв перегляду багатьох традиційних положень семантики й лінгвосеміотики. Утвердилася головна принципова настанова на розгляд мовної форми як відображення структур людської свідомості, мислення та пізнання. Мовознавство включило до сфери своєї компетенції такі змістові сутності, як юнгівські архетипи, культурні концепти, стереотипи, картини світу тощо [4, с. 7; 7, с. 61].

Цей прорив (breakthrough) до нових методологічних настанов було забезпечено міждисциплінарним модусом лінгвістичних досліджень або як його ще часто називають поліпарадигмальним.

І найкращим свідченням цього є залучення до неофункціональної методології (сучасної парадигми) класичного поняття лінгвокомпаративістики (порівняльно-історичної парадигми) – реконструкції – для інтерпретації основних понять когнітивістики крізь призму мови, насамперед, – для реконструкції структур людської свідомості та мислення з усіма притаманними їм ментальними процесами та станами; структур представлення знань (knowledge representations), які забезпечують людині здатність переробляти та трансформовувати (inner processing) величезні обсяги інформації за обмежений проміжок часу. Причому людина тут витлумачується як діяч, що активно сприймає та продукує інформацію, маючи в якості основи своєї ментальної діяльності певні схеми, програми, плани, стратегії [2, с. 20].

Саме антропоцентричний неофункціоналізм запропонував новий інструментарій для вивчення мови – когнітивну операційну процедуру реконструкції процесів і механізмів категоризації й концептуалізації дійсності людською суб’єктивною свідомістю, результати яких закодовані в мовних формах. Як наслідок, фокус уваги семасіологів змістився із зовнішнього світу, де наявний лише реальний об’єкт, на свідомість мовця як вмістилище архетипно-прототипно-стереотипних уявлень, що підлягають вербалізації. При цьому мовні категорії почали трактувати як складову частину когнітивного апарату людини.

Неофункціоналісти започаткували поняття когнітивного контексту (когнітивної структури, пов’язаної зі значенням слова, що склалася на основі життєвого досвіду людини і забезпечила його розуміння й правильне використання в мовленні), актуалізованого у дискурсивних практиках, які все частіше стають об’єктом лінгвістичної реконструкції і у центрі уваги яких перебуває мовна особистість, тобто людина.

Відтак, переміщення людини і всього людського в центр лінгвістичної уваги зумовило перегляд багатьох, здавалося б, незаперечних аксіом мовознавства і підготувало аргументи для зняття апроксиматичних висновків у результаті дослідження мовних фактів, запропонувавши для їхньої реконструкції різні процедури й операції, пов’язані з математичними обчисленнями, статистичним вимірюванням, унаочненням і візуалізацією цих фактів на основі різних моделей тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентричной парадигмы в языкознании / С.Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–72.
2. Голубовська І.О. Актуальні проблеми сучасної лінгвістики: навч. посібник / І.О. Голубовська, І.Р. Корольов. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2011. – 242 с.
3. Клевцова О.Б. Феномен человеческого тела как принцип лингвистической реконструкции мира : [монографія] / Ольга Борисовна Клевцова. – Тюмень : Изд-во Тюменского государственного ун-та, 2012. – 192 с.
4. Кубрякова Е.С. Парадигмы научного знания в лингвистике и её современный статус / Е.С. Кубрякова // Изв. АН России. Сер. лит. и яз. – 1994. – Т.53. – № 2. – С. 3–15.
5. Попова Е.А. Человек как основополагающая величина современного языкознания / Е.А. Попова // Филологические науки : Научные доклады высшей школы. – 05/2002. – N3. – С. 69–77.
6. Сапронов П.А. Русская культура IX–XX в. / П.А. Сапронов. – СПб : Паритет, 2005. – 702 с.
7. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
8. Топоров В.Н. Пространство и текст / В.Н. Топоров // Текст : семантика и структура. – М. : Наука, 1983. – С. 227–285.

УДК 809.4/ 9

Умида Мавлянова
(Ташкент, Узбекистан)

ТАРЖИМАШУНОСЛИКДА "ТАРЖИМА БИРЛИКЛАРИ"НИ АЖРАТИШ МУАММОСИ

Ушбу мақолада таржимашунос олимларнинг таржима бирлигини белгилашга доир фикрлари муҳокама этилади. Асл матннинг сегментацияси жараёнида ҳисобга олиниши зарур бўлган унсурлар таҳлил этилади.

Таянч сўзлар: *таржима, таржимашунослик, таржима бирлиги, сегмент, асл манба тили, таржима тили, муқобиллик*

In this article the problem of studying of the type of Chinese expressions - guanyun'yuy have been analyzed. The differentiating features guanyun'yuy (GY) from another types of Chinese expressions - chenyuy (CY), sexoyuy (XY), yanyuan (YY - proverbs), geya (aphorism) have been investigated.

The ideas on the definition of the unit of translation of translator-scolars have been analyzed in this article. The items of segmentation of the original text i have been investigated.

Key words: *translation, translation studies, unit of translation, segment, source language, target language, equivalence.*

Таржима жараёнида таржимон маълум бир тил бирликлари билан иш кўради, уларнинг мазмунини аниқлаш ва таржима тилидаги муқобилларини таҳлил этади. С.А.Семконинг таъкидлашича, «Матн таржимаси, айниқса, катта ҳажмдаги матнлар таржимаси бир пайтнинг ўзида амалга оширилиши мумкин эмас, матн "унсурма-унсур" тадрижий равишда ўгирилади. Таржимон асл матннининг маълум маънодаги маъновий сегментацияси ўтказади, яъни матнни бўлакларга бўлади ва кейин таржима тилидан унга мос келувчи муқобилларни излайди» [3, б. 115]. Таржима жараёнини тавсифлаш мақсадида қайси сегментлар таржимон

иш кўрадиган .асосий бирликлар эканини, яъни нима айнан “таржима бирлиги” эканини аниқлаши зарур (рус тилида «переводема» ёки «транслема” атамалари ишлатилади). Бироқ авваломбор таржима бирликларини ажратиш тамойилларини белгилаш керак.

Таржима бирлиги сифатида тилшуносликда ажратиладиган маълум бир бирлик ёки бирликларни қўллаш мумкин ёки “соф таржима бирлигини” ажратиш мумкин, деган ёндашувлар мавжуд. Бундан ташқари, таржима жараёнида иштирок этувчи тиллардан бирортасида таржима бирликлари ажратиладими ёки улар асл матн ва таржима матни бўлаклари ўртасидаги қандайдир муносабатни билдирадими, бу саволга ҳам жавоб топиш керак [2, б. 185-186].

Таржимада бир бутунлик сифатида ўгириладиган, асл матннинг энг кичик тил бирлигини таржима бирлиги тарзида қабул қилишимиз мумкин. Чунки таржима матнида таржима бирлиги таркибий қисмларининг (агар бундай таркибий қисмлар бўлса) маъносини таржимада қайта шакллантирувчи бирликни аниқлаб бўлмайди [2, б. 187]. Ж.-П. Вине ва Ж.Дарбельне “таржима бирлиги” «ахборотнинг энг кичик сегменти бўлиб, ушбу сегментдаги белгилар бирикуви мазкур бирликни ажратиб таржима қилишга имкон бермайди», деб ёзишган эди [4]. Л.С.Бархударов таржима бирлиги дейилганда, таржима матнида муқобилини топиш мумкин бўлган, бироқ мазкур бирликнинг таркибий қисмлари алоҳида муобилига эга бўлиши мумкин бўлмаган, бирламчи матндаги ихтиёрий бирлик тушунилишини ҳисобга олган тарзда, ҳар қандай тил сатҳининг ҳар қандай бирлиги “таржима бирлиги” бўлиши мумкин, деган қарашни илгари суради [1, б. 175]. Бошқача қилиб айтганда, таржима фонемалар ёки графемалар сатҳида (масалан, инглизча Heath фамилияси *Хит* шаклида, Lincoln фамилияси *Линкольн* шаклида таржима қилиниши мумкин. бунда биринчи мисолда транскрипция, иккинчи мисолда транслитерация усулидан фойдаланилган), морфемалар сатҳида (backbencher – *орқа ўриндиқ),* сўзлар сатҳида (He came home – *Он пришел домой / У уйга келди),* сўз бирикмалари сатҳида (to come to the wrong shop – *Обратиться не по адресу- нотўғри манзилга мурожаат қилиш),* гап сатҳида (Many happy returns of the day – *Поздравляю с днем рождения – Туғилган кунингиз билан!)* ва матн сатҳида (маслан, назмий) амалга оширилиши мумкин [1, б. 176-185]. А.Д. Швейцер таржима бирлигининг бунжай ажратилишига қарши чиқади. Унинг фикрига кўра, ҳар қандай бирлик, биринчидан, доимий ўлчам, иккинчидан, бу бирлик у ёки бу тил бирлигини шакллантиради, учинчидан, бундай бирлик гўёки шу ўлчовдаги бирликларни ўлчаш, бунда уларни бир чизиқдаги кетма-кетликлар ёки маълум бир бирликлар йиғиндиси тарзида бериш имконини. Айни чоғда Л.С. Бархударовнинг таърифига кўра, таржима бирлиги ўзгарувчан ўлчамдир, асл матн тилининг ўзгарувчан ва ноаниқ бўлган, тилшунослик атамаларида ажратилмаган нутқ бўлаклари таржима бирлиги деб ўрганилади; таржима жараёнини таржима бирликларининг оддий бирикуви, деб қабул қилиш [6, б. 71-72].

В.Н.Комиссаровнинг қайд этишига қараганда, таржима жараёнининг мустақил объекти сифатида иштирок этадиган матннинг энг кичик бирлиги таржима бирлиги, деб таърифланиши мумкин [2, б. 186]. В.Н. Комиссаров бунда таржимоннинг асл матнни маълум бир бўлакларга бўлиши, бир бўлакни таржима қилиб бўлгач, кейинги бўлакни таржима қилишга ўтишини эътиборга олиб, шундай хулосага келади. Муаммо бундай бўлакларнинг ўлчамларини белгилашда кузатилади. В.Н.Комиссаровнинг таъкидлашича, бундай бўлаклар турли тиллар ва таржиманинг турли кўринишлари учун бир хилда ўлчамга эга бўлмайди. Масалан, инглизча-русча, русча-ўзбекча ёзма таржималар учун таржима қилинаётган матнларнинг энг кичик бирлиги, одатда битта, айрим ҳолларда иккита гап шаклида бўлиши мумкин. Чунки бунда таржимада муқобил келувчи гап тузилмасини белгилаш учун ахборот етарли бўлган бирлик таржима бирлиги сифатида майдонга чиқади. Синхрон таржимада энг кичик таржима бирлиги кўпинча маъновий гуруҳ кўринишига эга бўлади. Бироқ бу вазиятда ҳам гап таржима бирлиги ўлароқ хизмат қилиши мумкин [2, б. 186-187].

Таржима тилининг бирликларини диққат марказда тутган ҳолда, таржима бирликларни ажратишнинг бошқача услубини таклиф этиш мумкин. Бу ёндашувда таржима тилидаги

айрим лексик ёки грамматик категорияларга мутаносиб муқобил сифатида қўйиш мумкин бўлган, асл матн тилидаги лексемалар ёки граммемаларнинг энг кичик мажмуаси тил бирлиги сифатида қабул қилинади. Мазкур ёндашувда таржима тилидаги лексик ва грамматик категориялар тизими асл нусха тилига ўтади. Натижада асл матн тилида турли типдаги бирликлар йиғиндиси ажратилади ва асл матнда бундай мажмуанинг пайдо бўлиши таржима тилида маълум бир аниқ лексик ёки грамматик категорияларни ишлатиш зарурати ҳақида хабар қилади. В.Н.Комиссаров бундай ёндашувнинг камчиликлари қаторида қуйидагиларни санайди: биринчидан, таржима бирлиги ўлароқ қабул қилинган бирликларнинг йиғиндисини ташкил этган бирликларнинг турли типда эканлиги, иккинчидан, бу бирликлар моҳиятан олинса, таржима бирликлари эмас, балки икки тил тизимининг мутаносиб келувчи бирликларидир.

Бошқа бир ёндашувга кўра, таржима бирликларини излаш фақат асл матннинг мазмун планига йўналган ҳолда олиб борилади. Таржима бирлиги таржима матнида қайта тикланадиган асл матн мазмунининг энг кичик бирлиги деб таърифланади. Яъни таржима бирлиги асл матн мазмунининг турли сатҳларининг оддий маънолари орасидан топилади.

Л.А.Черняховская шу фикрга яқин муносабатни илгари суради. Олима асл матнининг бирорта сегментини ёки асл матн тилининг бирорта ҳам бирлигини таржима бирлиги сифатида қабул қилишни қатъий рад этади.. Л.А.Черняховская таржима қилинаётган матнга бошқача ёндашишни – унинг мазмунини ташкил этувчи маълумотни ажратишни таклиф этади(агар бирламчи тилдаги бир сўз ҳар хил маълумотни англатса, – айниқса, агарда таржимага қилиш учун шундай экспликация талаб этилса – бу сўз таржимада бир бутун абзац шаклида берилиши мумкин.). Шу қарашга асосланган ҳолда Л.А.Черняховская тилнинг у ёки бу белгилари эмас, балки асл матн тилидаги сифат жиҳатдан ҳар хил бўлган эксплицит ва имплицит маълумот таржима объекти бўлиши керак, деб таъкидлайди. «Матнда сифат жиҳатдан турли-туман таркибий қисмларни – улар фонема ёки абзац эканлигидан қатъи назар – ажратиш бизга таржима бирликларини белгилаб беради» [5, б. 8-29].

Л.А.Черняховская ўзининг бой таржимонлик амалиёти ва бу соҳа мутахассиси сифатида асл матн мазмунини ташкил этувчи информацион компонентларни таржимада акс эттириш зарурлигини асосли равишда қайд этади (коммуникатив жиҳатдан релевант ва норелевант маълумотни ҳисобга олганда ҳолда). Аммо таржимашунос асл матндаги маълумотнинг бу сегментларини ажратишнинг аниқ мезонларини таклиф этмайди. Шу ўринда бу каби мезонларни аслида ишлаб чиқиш мумкинмикан, деган савол ҳам туғилади.

Шу ўринда бундай мулоҳаза юритиш даврида кейинчалик таржима объекти сифатида асл матн мазмуни унсурларини, маълумотнинг квантлари ёки сегментларини аниқлаш, таржимон томонидан асл матнни тўла билишига асосланилади. Асл матннинг бошдан-оёқ мазмунини ҳисобга олиш таржимада бериш кўзда тутилган маълумотнинг маълум бир квантларини ажратиш, таржима тилидан айнан шу ахборотни ташувчи муқобил тил бирликларини излаб топишга имкон беради Кўп маъноли сўзнинг бу матнда қайси маънода келганлигини аниқлаш контекстни, баъзан бутун асар контекстини билишни тақозо этади. Сўзлар ўзига хос бўлмаган, ноодатий маъноларда қўлланилиши мумкин, бу маънони аниқлаш эса таржима қилинаётган матннинг ғоясини назарда тутишни талаб этади.

Матнни унинг барча мазмуни ва шаклий белгилари билан биргаликда таржима бирлиги тарзида ўрганиш таржимани тадқиқ этишнинг функциональ-коммуникатив ёндашувчига мутаносиб келади. Мазкур қарашга мувофиқ равишда, асл матн ахборот жўнатувчининг коммуникатив интенциясини асл матн тили воситалари билан ифодалаш усули ҳамда ушбу матнни қабул қилувчига исталган таъсирни кўрсатиш воситаси ўлароқ таҳлил этилади. Жўнатувчининг коммуникатив интенцияси бутун матнга чинглирилганлиги ва уни аниқлаш учун асл матнни бошдан оёқ таҳлил этиш лозимлиги ҳаммага тушунарли. Худди шу сингари, таржима матнини яратар эканмиз, агар ярим йўлда тўхтаб қолсак, яъни матнни охиригача таржима қилмасак, ёки асл матннинг айрим қисмларини ўгирсак, таржимани қабул

қилувчига кўнгилдагидай коммуникатив таъсирини таъминлай олмаймиз. Бошқа қилиб айтганда, тиллараро мулоқотнинг муваффақияти асл матн ва таржима матнининг коммуникатив жиҳатдан тенг қийматга эга бўлиши ёки бўлмаслигига боғлиқ бўлади. Таржиманинг воситачи тил сифатидаги вазифаси ҳам икки матннинг айнан коммуникатив жиҳатдан тенг қийматли бўлишини таъминлашдан иборат (В.Н.Комиссар томонидан таржимага берилган таърифни эсга олинг). Таржимага бўлган бундай ёндашув сўзсиз қабул қилинган бошқа таърифларда ҳам намоён бўлади. Масалан, А.Д. Швейцернинг фикрига қарганда, таржима «тиллараро ва миллатлараро мулоқотнинг бир томонмала ва икки босқичли жараёни бўлиб, бирламчи матннинг маълум мақсадга йўналтирилган ҳолдаги таҳлили воситасида унинг бошқа лисоний ва маданий муҳитда ўрнини босувчи иккиламчи матни (метаматн) яратилади; шунингдек, кўпинча икки тил, икки маданият ва икки коммуникатив вазият ўртасидаги фарқлар орқали ўзгарувчи, бирламчи матннинг коммуникатив таъсирини беришга йўналтирилганлиги билан характерланувчи жараён» [7, б. 75]. Юқорида баён этилган мулоҳазалардан аён бўлиши зарурки, тил сатҳлари бирликлари ёки асл матн сегментларининг ёки асл матн тили ва таржима тили ўртасидаги ўзаро муносабатнинг таржима бирлиги сифатида ажратилиши мақсадга мувофиқ эмас, чунки асл матнга коммуникатив жиҳатдан айнан тенг келувчи таржима матнини яратиш таржима жараёнининг асосий вазифасидир. Аммо матнни таржима бирлиги сифатида қабул қилиш ушбу матннинг бирликлари ёки унинг алоҳида бўлимларини эмин-эркин таржима қилиш дегани эмас. Асл матн уйғотадиган коммуникатив таъсир лексик бирликлар ва синтактик қурилмалар мазмун-моҳиятига сингдирилган ахборотни имкон қадар тўлиқ таржимада етказишни кўзда тутади. Моҳиятан эса бунда тиллараро муқобилликлар (таржиманинг махсус кўринишлари)га кўп мурожаат этиш тақозо этилади. Амма ўзгача ҳолатларда айнан шу вазифа таржимон олдига тиллараро муқобилликларни қўллашдан воз кечиш, демакки, асл матн бирликларида (бадиий матн, қисман, публицистик матнларда) ифодаланган маъноларнинг барчасини ёки маълум бир қисмини етказишдан воз кечиш масаласини қўяди. Таржимон ўз стратегиясини танлашда миллатлараро мулоқот фаолиятининг хусусиятлари, таржима қилинаётган матннинг белгиларига асосланиладики, бу ҳолат, таржиманинг бирлиги деганда охир-оқибат матн тушунилишини яна бир бир таъкидлайди.

МАНБАЛАР ВА АДАБИЁТЛАР

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод / Вопросы общей и частной теории перевода. – М.: Междунар. отношения, 1975.

2. Комиссаров В. Н. Слово о переводе (Очерк лингвистического учения о переводе). – М.: Междунар. отношения, 1973.

3. Комиссаров В. Н. Слово о переводе (Очерк лингвистического учения о переводе). – М.: Междунар. отношения, 1973.

4. Семко С. А. и др. Проблемы общей теории перевода. – Таллинн: «Валгус», 1988.

5. Топер П. М. Перевод в системе сравнительного литературоведения. – М: «Наследие», 2000.

6. Черняховская Л. А. Существует ли «единица перевода»?// Теория и практика перевода: Сб. науч. трудов. Вып. 295. – М: МГПИИЯ им. М.Тореза, 1987.

7. Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика. – М.: Воениздат, 1975.

8. Швейцер АД. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты. – М: Наука, 1988.

УДК 4.087

Севара Маҳмудова
(Ташкент, Узбекистан)

ГИБРИД ТЕРМИНЛАР ЯСАЛИШИ ВА ЭТИМОЛОГИЯСИГА ДОИР

Мақолада ўзбек тилида ноодатий усулда ясалган гибрид терминологик атамаларнинг ясалиши ва этимологиясига оид кузатишлар турли бадиий ва илмий адабиётлардан олинган мисоллар билан баён этилган.

Калит сўзлар: *гибрид атамалар, окказионал ясалишлар, этимология, аналогия, терминоэлементлар.*

The present article deal wite the methods of forming Uzbek hybrid terms formed in unusual ways and as well as observations on their etimology through the examples taken from different fiction and scientific literature.

Key words: *hybrid terms, occasional formations, etimology, analogy, term elements.*

Ўзбек тилшунослигида илмий терминларнинг юзага келиш сабаблари, атамалашиш жараёнига ҳар хил қарашлар бор. Албатта, аксарият ҳолларда умумабадий норма (меъёрлик маром) га таяниш эътироф этилади. Бироқ бу соҳада ҳам окказионналлик босқичини ўтайдиган ҳолатлар анчагина. Аслида фанга киритилган у ёки бу янгиликнинг, янги терминнинг ижодкори “муаллифи” бўлади.Демакки, уларнинг тилга кириб келиши ҳам шахсий-ижодий, тасодифий, ғайриодатий, сунъий табиатга эга бўлиши аниқ. Шу ўринда чех тилшуноси К. Сохор эътирофи ўринли: чех тилидаги янги сўзларнинг 90 фоизи ғайриодатийлик, сунъийлик белгисига эга деганда ҳақли.

Рус атамашунос олимлари В.П. Даниленко ва В.М. Лейчикларнинг қарашлари ҳам эътиборга молик. В. П. Даниленконинг фикрича, илмий фанний атамалар қайд этиш ва қўлланиш соҳаларида “яшайди”. Муайян терминни қайд этиш иккиламчи соҳа бўлиб, тил луғат мулкига ўтган атамалар учун хос. В. М . Лейчик эса, терминларнинг [1, с. 11] яратилиши, [2, с. 77] ишлатилиши [3, с. 89] қайд этиш соҳаларни фарқлаш зарур деб кўрсатади.

Фан тилини, унинг махсус атамалари тизими эҳтиёжидан келиб чиқиб ясалган атамалар кўпинча “сунъий” бўлади. “ Сўз терминга айлангандан сўнг мавжуд синонимия ва антонимия қаторидан чиқиб кетади”, ... маъноси эса сунъий равишда семантик тараққиётдан, ўзгаришлардан тўхтатилган бўлади”, “ ясама терминларнинг илк маънолари (“ички формалари”) аниқ англашилиб туради”. [4, с. 8-9; с. 33]

Фан ва техникада келиб чиқиши лотинча ёки юнонча сўз, ўзак морфема, аффикс ва префикслрнинг “терминоэлементлар” мақомида хилма-хил атамалар, чунончи, В. Флуднинг кўрсатишча, XX асрнинг 70-йилларида инглиз тилида 1150 та, Д. Хелларнинг ҳисобича 1129 та, Н.В. Юшмановнинг таъкидлашича рус тилида эса 1100 та мана шу атама ясовчи бегона тил элементлари қўлланар экан. [5, с. 3-4]

Мутахассисларнинг ҳисобича, рус, инглиз, француз тилларидаги неологизмларнинг 50% дан 80% гачасини айни мана шу унсурлар асосида ясалган, сунъийлик, ғайриодатийлик сифати билан фаҳмланадиган терминлар ташкил этади.

Жуда кўп миллий тиллар терминологиясида авиа-, аэро-, гидро-, космо-, био-, теле-, нео-, супер-, интер-, сингари байналмилалашган, агглютинатив морфема вазифасини бажарувчи воситалардан кенг фойдаланишади ва гибрид-окказионал ясалмалар ҳосил қилади. Бундай телескопик ясалишлар ўзбек тилида ҳам йўқ эмас. Масалан, авиценит, берунит, аширит, мавлянавит, туронит, ферганит, ҳамрабоевит, шокировит, қурбонсин ва ш.к. Сунъий терминлар тизимининг яратилиши “сохта морфемаларни” ҳам юзага келтиради. Яна қиёсланг: далапон (гербицид), ўзбелон, камилон, адониз туркистанус (дори номи); камалин,

камарол, кавраксин, шаширол, шаширин... Англашилишича, Ўзбекистонда ўзбек олимлари яратган кашфиётларга ўзбекча ном қўйиш, бунда тилдаги аналогия қонунияти асосида ноодатий бирикувлар йўли билан окказионал ясалмалар ҳосил қилиш мақсадга мувофиқ. Тилшунос олим А.А. Флоренский термин илм-фан тараққиётидаги юксалишларни қайд этувчи лисоний аломат. Бу илм-фаннинг, тафаккурнинг, маданиятнинг қайси миллатга, ҳудудга дахлдорлигини кўрсатувчи ва шу ҳақида маълумотни сақловчи чегарадир деганда ҳақли. [6, с. 65]

А.А. Реформатский "Терминология-эта служанка двух господ-языка и логики" деганда атамаларнинг илмий билимлар тизимидаги тушунчалар чегарасинигина эмас, миллий тил луғатига дахлдорлик сифатини ҳам назарда тушган бўлса керак. [7, с. 94] "Муслимка" атамаси бунга мисол бўлади. 1937 йилда яратилган буғдой навининг бу атамаси нафақат термин, балки унинг яратувчиси-ўзбек аёли Муслима Бегимқулованинг фаолияти, умуман, Ўзбекистон, ўзбек халқи ҳақида ҳам маълумот беради. [8]

Шундай экан, ноодатий йўсинда ясалган илмий терминларнинг юзага келиши жараёнларини кузатиб, тадқиқ қилиш ва уларга хос қонуниятларни аниқлаш нафақат ўзбек тилининг, балки ўзбек миллатига хос фикрлаш тарзининг ўзига хос томонларини, ўзбек олимларининг илм-фан ривожига қўшаётган ҳиссаларини эътироф этишдир. Зеро, фан мутахассисларининг ўзлари ҳам атама-термин ясалишининг бу усулидан фойдаланишлари лозим. Таъкидланганидек, бу хил гибрид терминологик атамалар Ўзбекистоннинг, ўзбек халқнинг, ўзбек олимларининг фанга қўшган хиссаларидан огоҳ этувчи, миллий-маънавий юксалишдан гувоҳлик берувчи муҳим лисоний далилдир.

Бу хил ноодатий ясаламалардан бадиий услубда турли жанрларда кенг фойдаланилади. Айниқса, сатирик ва юмористик жанр усталари ижод қилган индивидуал-окказионал ясалмалар муаллиф илгари сураётган ғояни очишда, у ёки бу қаҳрамон нутқини индивидуаллаштиришда, қолаверса, ижобий маънодаги бадиийликка хизмат килади: ҳамдамит (А. Мухтор), хаёлхона (М. Шайхзода), болазор (Ш. Раҳмон), "аширқония" замбуруғи (С. Нуров), кулгускоп, кулгидром, қултимиқин, миниатюракардин, танқидамин, фелъетономицин (" Муштум" журнали). Яна қиёсланг: "динозавр" (инглиз Ричард Оуэн киритган)- "Фарғонадинозавр", "Тошкентзавр", "Оролзавр", "Ҳисорзавр", "туркманозаврус", "хўжапилозаврус", "ҳисоразавруслар" ("Фан ва турмуш" журнали).

Яна шуни таъкидлаш керакки, сўз ясаш ва аташ (номинация) тушунчалари қанчалик яқин ва ўзаро алоқадор бўлмасин, ўзига ҳос фарқли жиҳатларга эга. Аввало, сўз ясалиши таҳлилида сўздан тушунчага ва аксинча ономасиологик таҳлилда тушунчадан сўзга деган фикр назарда тутилади. Атама/термин-ясалма маъноси таърифдан, тасвирдан, синтактик тузилмалар мазмунидан келиб чиқади. Окказионал ясалишларда айни мана шу хусусият матнда ифодаланган бўлади. Илм-фанга оид атамаларнинг "махсус лексика" номи билан гуруҳланиши ҳам шу мақсадга асосланади. Шундай экан, термин ясаш жараёни умумий (объектив, одатий) ва шахсий (субъектив, ижодий) жиҳатларга эга бўлган ҳодиса.

Гибрид ясалма атамаларнинг таркибий қисмлари одатдаги морфемалар эмас, балки атама ясовчи унсурлар (формантлар) холос. Масалан, ўзбе- ва- лон, фарғона- ва -троп бир бутунликдагина аниқ мазмунга эга бўлади. Улар ясовчи асос, ясовчи қўшимча ҳам бўла олмайди. Бундай терминларнинг мантиқий ва морфем таркибланиши ўзгачалиги билан фарқланади. Худди мана шу хусусияти билан одатдаги узуал ясалишлардан фарқ қилади.

Гибрид атамалар этимологияси ҳам ҳақиқий морфологик этимология бўла олмайди. Буни ўзбекча сўзлардан ясалган туҳматология, ғурбатология, ҳасадология, гаплология каби окказионализмлар мисолида кўриш мумкин.

Қизиқ бир мисол; антибиотик - "ҳаётга, тирикликка зид" дегани, ҳолбуки, бу сўз бутунлай бошқа мақсадда қўлланади. Яна қиёсланг; антижиян, антимен, антирасм, антимеханизатор ("эмас" маъносида ишлатилган); антикўрималин, антитепакалин ("зид" деган маънони англатган). Демак, атаманинг-гибрид ясалманинг луғавий маъноси унинг асл "ички формаси" билан бевосита боғлиқ бўлмаслиги ҳам мумкин.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Русский язык и советское общество. Лексика. – М., 1960. – С. 160.
2. Даниленко. В. П. Русская терминология, опыт лингвистического описания. – М., 1977. – С. 77.
3. Филологические науки. Журнал. – 1990. – №3. – С. 89.
4. Усмонов. С. Ўзбек терминологиясининг баъзи масалалари. – Т.: Ўқитувчи, 1968, 8-10-бетлар; Акобиров. С. Ф. Тил ва терминология. – Т., 1968. – 33 бет.
5. Юшманов. М. Н. Элементы международной терминологии. Словаръ-справочник. – М.: Наука, 1968. – С. 3-4.
6. Лейчик. В. М. Новое о терминах // Вопросы языкознания. – 1983. – №5. – С. 65.
7. Вопросы языкознания. Журнал. – 1989. – №1. – С. 94.
8. Муслима опанинг Муслимкаси // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. – 1984. – 26 октябрь сони.

УДК 81’25

Чинара Мирзабаева
(Астана, Казахстан)

ПОЛИТИЧЕСКАЯ РЕЧЬ В ЛИНГВОПЕРЕВОДЧЕСКОМ АСПЕКТЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРЕДВЫБОРНЫХ РЕЧЕЙ БАРАКА ОБАМЫ)

В данной статье рассматривается политическая речь в лингвопереводческом аспекте. Материалом для анализа являются речи Президента США Барака Обамы 2008 года. Были выявлены особенности речи оратора, которые требуют особого подбора переводческих трансформаций.

Ключевые слова: *политическая речь, перевод, трансформации, оратор, культура, дискурс.*

This article deals with political speech in the linguistic aspect of translation. The materials for analysis are the speeches of the President of the US Barack Obama. The peculiarities of the speaker’s speech that require special selection of translation transformations were found out.

Key words: *political speech, translation, transformations, speaker, culture, discourse.*

Всем известен тот факт, что в современном мире политическая речь, политический дискурс являются одной из важных сфер коммуникации. Необходимо понимать, что в собственном смысле речь ораторская – это речь политическая по содержанию, устная и публичная по форме. Политическая речь – это высший, наиболее сложный и действенный вид красноречия. [9, с. 162]

Успех оратора в политике во многом обусловлен тем, насколько он умело аргументирует свою позицию, учитывая особенности различных социальных групп, к которым он обращается. Его главная задача – быть понятым. Немаловажно и заразить слушателей своей уверенностью в правоте позиции, вызвать у них определённый эмоциональный настрой.

В данной статье были изучены и проанализированы предвыборные речи Барака Хусейна Обамы 2008 года. Обама является одним из ярких представителей современного ораторского мастерства. Во время предвыборной кампании Б. Обамы, по всей Америке развернулась *«obamamania»*. С приходом к власти чернокожего Барака Обамы, лексикон американцев пополнился такими словами как *obamacans* – республиканцы, поддерживающие Обаму, *obamasize* – изъясняться как Обама (словами Обамы), *obamanomics* – экономические меры, предлагаемые Обамой. И все это в первую очередь благодаря ораторскому мастерству Барака Обамы.

Политическая речь как феномен культуры является сложным и многоаспектным процессом. Научный анализ политической речи неизбежно вызывает сопряжение различных областей гуманитарного знания. К таковым относятся лингвокультурология, прагмалингвистика, языкознание, теория коммуникации, социология, философия, история и т.д.

Произведение политической речи предъявляет всегда определенные фонетические и, в частности, ритмические требования к переводу. При переводе политической речи переводчик закономерно ставит себе то же условие, какое ставит себе оратор, а именно – ориентируется на слушателя. Это практически означает необходимость представить себе текст перевода звучащим, чтобы выявить и устранить трудно произносимые скопления звуков, слишком заметные повторения одних и тех же звуков на близком расстоянии, рифмующиеся слова и, наконец, слова и словосочетания, затрудняющие течение фразы при ее произнесении. Жанрово-стилистическая специфика подлинника здесь непосредственнейшим образом определяет практические задачи перевода. [7, с. 215]

Перевод политических речей представляет собой воспроизведение их прагматики средствами другого языка в гораздо большей степени, чем это представляется. В сущности можно вести речь о проблеме политического перевода. Политический перевод действительно представляет собой проблему, поскольку совершенно не ясны его прагматические свойства, имеющие своим результатом, часто далеко идущие и уже не языковые события, и иметь нежелательные социально-политические последствия.

Сила воздействия слова в переводе политических текстов зависит от мастерства переводчика, поскольку оно стоит на стыке разных отраслей человеческой мысли. На перевод политических текстов влияет уровень владения переводчиком иностранного языка, знание психологии и ее приемов, умение владеть словом на высоком лингвистическом уровне.

Также на перевод политических текстов в сильной мере повлияет и способ донесения до аудитории смысла политического заявления: в устной речи, в виде статьи или иных средств. От способа будет зависеть, какие термины и психологические приемы следует применить в тексте: воздействующие на слуховое восприятие, визуальный или образный ряд.

Специфика обращения к различным социальным группам влияет на использование определенных терминов и устойчивых фразеологических оборотов, понятных именно этой целевой аудитории, в конечном счете, также должно быть учтено при переводе политических текстов. Политическая речь не только терминологична, она также требует тактичности. Демонстрируя свои нравственные принципы, Обама избегает огульной критики оппонентов. Почти во всех своих речах, он сначала перечисляет достоинства противника, благодарит и поздравляет их с победой и т.д. к примеру, выступая с порицаниями в адрес Джона Маккейна, он не забывает в первую очередь упоминать о его службе родине. Таким образом, он не опускается до забрасывания противников грязью.

The Republican nominee, John McCain, has worn the uniform of our country with bravery and distinction, and for that we owe him our gratitude and respect.

Кандидат республиканцев, Джон Маккейн, отважно и доблестно носил мундир нашей армии и заслужил наше признание и уважение.

После подобного начала Обама незаметно переходит на критику своих соперников. Он подвергает жесткой критике политику, которую введет Маккейн, если станет президентом страны. Главный акцент Обама делает на *«никому не нужную войну»* в Ираке, точнее на нежелании Маккейна прекращать военные действия там.

And today, as my call for a time frame to remove our troops from Iraq has been echoed by the Iraqi government and even the Bush Administration, even after we learned that Iraq has a $79 billion surplus while we're wallowing in deficits, John McCain stands alone in his stubborn refusal to end a misguided war.

И сегодня, после моего призыва за определенные сроки вывести наши войска из Ирака поддержало правительство этой страны, и даже администрация Буша. После того как мы узнали, что Ирак имеет 79 миллионов долларов прибыли, в то время как наша страна погрязла в долгах, лишь Джон Маккейн все упрямо отказывается прекратить эту ошибочную войну.

Позиция Маккейна характеризуется словосочетанием *stubborn refusal* («упрямый отказ»), а отношение к войне, которую он поддерживает, выражается при помощи эпитета *misguided* («ошибочная»).

Подобные лексические единицы с отрицательной коннотацией прямо выражают мнение Обамы, которое он хотел бы донести до своих потенциальных избирателей.

Говоря о приемах влияния на аудиторию, нельзя не обратить внимание на повтор. Повтор – это одно из наиболее эффективных средств усиления речевого воздействия, причем наиболее действенным является не просто повтор в «чистом виде», а повтор частичный: с варьированием форм и содержания, дополненными другими риторическими и стилистическими средствами. Аргументация в речах Б. Обамы реализуется за счет многократного использования фигур повтора.

***"We can't keep** spending money that we don't have in a war that we shouldn't have fought. **We can't keep** mortgaging our children's future on a mountain of debt. **We can't keep** driving a wider and wider gap between the few who are rich and the rest who struggle to keep pace. It's time to turn the page."*

Мы не можем продолжать тратить деньги, которых у нас нет на войну, которую нам не следовало начинать. Мы не можем закладывать будущее наших детей на гору долгов. Мы не можем продолжать расширять разрыв между немногими, кто богат и большинством, кто сводит концы с концами. Пришло время перевернуть страницу.

Критерий успеха переводимого текста определяется также тем, насколько эффективно используются в переводе языковые средства воздействия и насколько переводной текст отвечает принятым в другом языковом коллективе нормам массовой коммуникации. Всякий перевод, ориентированный на передачу лишь содержания общественно-политического текста и игнорирующий необходимость обеспечить его прагматическую ценность, не может быть признан адекватным. [12, с. 235]

На основе выше сказанного можно выделить некоторые приемы, которые помогли Обаме завоевать своих слушателей.

Нужно говорить о том, что волнует аудиторию.

Когда Обама выступил речью 27 июля 2004 году, которая сделала его знаменитым, он заговорил о простых американцах, через рассказ о своих родителях – о людях среднего класса. Это был блестящий прием, который он взял себе на вооружение.

My father was a foreign student born and raised in small village in Kenya. He grew up herding goats went to school in a tin- roof shack. His father – my grandfather – was a cook, a domestic servant to the British. But my grandfather had larger dreams for his son. Through hard work and perseverance my father got a scholarship to study in a magical place, America. (2004)

Мой отец был иностранным студентом, он родился и вырос в кенийской деревушке. В детстве он пас коз и ходил в школу, которая располагалась в хибарке под жестяной крышей. Его отец, мой дед, был поваром, слугой англичанина. Но, несмотря на этот факт, у деда были большие замыслы для своего сына. Тяжким трудом и упорством мой отец добился стипендии, чтобы получить образование в чудесной стране – Америке.

Умело пользуясь коммуникативными методами, Обама излагал свою биографию как историю жизни американца, который начал жить скромно и добился поразительного успеха. Обама подчеркивает свое простое происхождение. Это помогало ему установить контакт с аудиторией; его биография воспринималась как классический сюжет.

Нужно быть проще, нужно изъясняться не слишком сложными для восприятия словами.

Лозунг президентской кампаниии Обамы – "перемены, в которые вы поверите (change you can believe in)" – простой и легкозапоминаемый. Он может показаться даже слишком простым, но нельзя отрицать то, что он отлично сработал. Даже самая образованная и эрудированная аудитория лучше воспримет информацию, поданную просто.

Change we need doesn't come from Washington. Change comes to Washington. Change happens because the American people demand it – because they rise up and insist on new ideas and new leadership, a new politics for a new time.(28 августа)

Перемены, которые нам нужны, исходят не из Вашингтона. Перемены направлены в сторону Вашингтона. Перемены происходят, потому что американский народ требует их, потому что он поднимается и настаивает на новых идеях и новом лидерстве, на новой политике для новых времен.

В своих речах Обама обещает американскому народу изменить многие аспекты социальной жизни. В переводе слово *change* передано множественным числом, чтобы показать, что Обама собирается произвести множество изменений.

Говоря о переводе политической речи, нельзя не упомянуть инаугурационную речь. Инаугурационные речи в целом достаточно заурядны, и строятся по одной и той же схеме. Президенты, как правило, подчеркивают свое намерение тем или иным образом изменить свою страну. Кроме того, во всех речах содержится призыв к единству. Следует отметить, что инаугурационная речь Обамы вызвала значительную реакцию в самых разных кругах своей непосредственной аудитории. Подобный широкий отклик детерминирован не только вербаликой речи, но и в весьма значительной степени экстралингвистическими факторами, как чрезвычайная многочисленность аудитории адресата и социально-политической ситуацией страны, когда необходимость перемен воспринимается единственно возможным выходом из кризисного состояния, и новый президент олицетворяет грядущие перемены.

Таким образом, целесообразно сделать вывод о наличии определенных лингвистических и экстралингвистических детерминант перевода политического текста. Среди них целесообразно выделить национально культурный компонент, как языка исходного текста, так и языка, на который переводится текст. Представляется также важным принимать во внимание систему социально-политических преференций общественного строя для оценки адекватности политического перевода.

В своих предвыборных речах Обама умело воздействует на своего слушателя, используя некоторые ментальные особенности американцев. Здесь и стремление американцев к осуществлению «американской мечты», идея мессианства, патриотизм, трудолюбие, традиционная вовлеченность в религию.

Одним из тезисов своей предвыборной программы Барак Обама сделал вопрос о возрождении «американской мечты» (*American Dream*). «Американская мечта» в понимании Обамы включает в себя возможность иметь свой дом, получать доступную медицинскую помощь и дать детям хорошее образование. Идея о возрождении «американской мечты», которую выстрадали предки нынешних жителей США, присутствует во всех предвыборных выступлениях Обамы. Он обещает вернуть «американскую мечту», и не случайно в его речах часто используется слово *promise* – «обещание». Так, в тексте его речи под характерным названием «The American Promise», произнесенной им 28 августа 2008 г., можно наблюдать неоднократное повторение словосочетания *American promise***,** например:

This moment – this election – is our chance to keep, in the 21st century, the American promise alive. What is that promise? It's a promise that says each of us has the freedom to make of our own lives what we will, but that we also have the obligation to treat each other with dignity and respect. That's the promise of America – the idea that we are responsible for ourselves, but that we also rise or fall as one nation; the fundamental belief that I am my brother's keeper; I am my sister's keeper.

Этот момент – эти выборы – наш шанс сохранить, в 21-м веке, американское обещание живым. Что это за обещание? Это обещание, которое говори, что каждый из нас имеет право распоряжаться своей жизнью как хочет, но также оно говорит о том,

что у нас есть обязательство относиться друг к другу с достоинством и уважением. Это обещание Америки - идея, что мы несем ответственность за себя, а также, что мы поднимаемся или терпим крах, как один народ. Это фундаментальная вера, что я сторож брату моему, что я сторож сестре моей.

Также Обама мастерски вплетает в свою речь библейские цитаты «*я сторож брату моему», «я сторож сестре моей», «уверенность в невидимом».* Библейские выражения и заповеди преодалевают барьеры между расами, классами и группами, помогая ему установить связь с аудиторией. Таким образом, можно сделать вывод, что, политическая речь является высшим, наиболее сложным и действенным видом красноречия, в котором отражается менталитет, культура того или иного народа. Политическую речь можно также рассматривать сквозь призму лингвокультурологии. Политическая речь является сложным и многоаспектным процессом.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Barack Obama “Yes We Can” http://www.scoop.co.nz/stories/WO0801/S00115.htm
2. Barack Obama’s Democratic Convention Speech http://usliberals.about.com/od/ extraordinaryspeeches/a/ObamaSpeech.htm
3. Barack Obama’s Inaugural Speech http://www.nytimes.com/2009/01/20/us/politics/20text-obama.html
4. Barack Obama’s North Carolina Victory Speech http://blogs.wsj.com/washwire/ 2008/05/06/obamas-north-carolina-victory-speech/
5. Barack Obama’s speech in Denver http://www.nytimes.com/2008/08/28/us/politics/28text-obama.html
6. Barack Obama’s Victory speech http://www.npr.org/templates/story/ story.php?storyId= 96624326
7. Chilton, P. Analysing political discourse: Theory and Practice/ London: New York, 2003. (28)
8. Апресян, Г.З. Ораторское искусство. – Москва: Изд-во МГУ, 1978. (16)
9. Ножин Е. А. Мастерство устного выступления. – Москва: Изд-во политической литературы, 1978. (18)
10. Ильин М. В. Политический дискурс как объект лингвистического анализа // Полис. – 2004. – № 3. (25)
11. Водак Р. К. Язык. Дискурс. Политика. – Волгоград: Перемена, 1997. (24)
12. Иванова С.В., Чанышева З.З. Лингвокультурология: проблемы, поиски, решения. – Уфа: РИЦ БашГУ, 2010. (4)
13. Тер-Минасова Г. Язык и межкультурная коммуникация. – Москва: Слово, 2000. (27)
14. Джефкинс Ф., Ядин Д. Паблик рилейшнз. – Москва: Юнити-Дана, 2003. (5)

Научный руководитель – Г.И.Кульдеева

УДК 811.58(100-87)

Шукрия Назирова
(Ташкент, Узбекистан)

ХИТОЙ ТИЛИДАГИ ГУАНЬЮНЪЮЙ (GY)ЛАР: НАЗАРИЙ ҚАРАШЛАР ВА ТАЛҚИН

Ушбу мақола хитой тилидаги фразеологизмларнинг тури бўлган гуаньюнъюйларнинг хитой тилшунослигида ўрганилиши масаласи таҳлил этилади. Мақолада хитой тили фактик материаллари асосида гуаньюнъюйларнинг (GY) чэнюй (CY), сехоюй (XY), янюй (YY - мақоллар), гэянь (афоризмлар)лардан фарқланувчи хусусиятлари тадқиқ этилади.

Таянч сўзлар: *хитой тили, хитой тилшунослиги, фразеологизм, гуаньюнъюй (GY), чэнюй (CY), сехоюй (XY), янюй (YY - мақоллар), гэянь (афоризмлар).*

In this article the problem of studying of the type of Chinese expressions - guanyun'yuy have been analyzed. The differentiating features guanyun'yuy (GY) from another types of Chinese expressions - chenyuy (CY), sexoyuy (XY), yanyuan (YY - proverbs), geya (aphorism) have been investigated.

Key words: *chinese language, Chinese linguistics, expressions, guanyun'yuy (GY), chenyuy (CY), sexoyuy (XY), Yanyuan (YY - proverbs), geya (aphorism).*

Фразеологизмлар хитой тилшунослигида ўрганила бошлангач, ушбу тилдаги фразеологик бирликларни таснифлаш, тизимлаштириш масаласи кўтарила бошланди. Масалан, Сунь Вэй-чжан фразеологизмларни қуйидагича таснифлайди: 1) чэнюй (CY); 2) гуаньюнъюй (GY); 3) сехоюй (XY); 4) янюй (YY - мақоллар); 5) гэянь (афоризмлар) [5, b.1].

Хитой тилидаги фразеологизмлар, Сюй Го-циннинг фикрича, CY, GY, XY лардан иборат. Бироқ номлари тилга олинган хитой тилшунослари бу икки таснифдан кўпроқ биринчисига ён босадилар[1]. Булардан фразеологизмларнинг CY, GY турлари алоҳида эътиборни жалб этади. CY термини сўзма-сўз таржима қилинганда “тайёр ифода” ёки “тайёр шаклдаги ифода” мазмунини билдиради. Бу терминга қарама-қарши қўйилаётган GY эса “одатий ифода” тушунчасига эга.

GYлар хитой тилининг муҳим ажралмас бўлакларидан биридир. Улар хитойликларнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ҳаёт тарзи, фикрлаши, жамиятга бўлган муносабати, маданий анаъналарини ёрқин акс эттиради. Уларни беш минг йиллик шонли тарихга эга хитой ижтимоий маданиятида битиб қолдирилган халқ тафаккурининг бебаҳо хазинаси, деб аташ мумкин. Бундан ташқари, GYлар кўпроқ оғзаки нутққа хос бўлиб, оддий халқ тушунчаларини ўзига сингдира олган ва узоқ аждодларнинг фикрлаш тарзи, дунёқараши ва менталитети ҳақида ёрқин тасаввур уйғотишга қодир. Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда, айтиш мумкинки, GY оддий меҳнаткаш халқ тафаккури, билими ва ақл-заковатининг жавоҳиридир.

Хитой тилини ўрганаётган чет элликлар, улар хитой тилида қанчалик равон ва силлиқ гапирмасинлар, хитойлик билан сўзлашиш жараёнида катта бир тўсиққа учрайдилар. Бу эса уларнинг хитойликларнинг руҳига кириб боролмагани билан белгиланади. Хитойликларнинг ўзи, хоҳ давлат раҳбари бўлсин, хоҳ оддий киши бўлсин, кимлигидан қатъи назар, нутқида халқ оғзаки ижоди намуналаридан тез-тез фойдаланишни одат қилган. Улар мулоқотларда кўпроқ GYлардан фойдаланардилар. Бу жиҳатлар нутқнинг жонли ва таъсирчан чиқишига хизмат қилади. Хитой тили лексикасининг ана шу нозикларидан хабардор киши бундай вазиятдан осон қутилади ва хитойликнинг ҳазил-мутоибасини тез англайди, уддасидан чиқса, ўзи ҳам унга улаб кетади. Акс ҳолда, кўплаб тушунмовчилик келиб чиқади, ҳатто суҳбатдошни нотўғри тушуниб, кулгига қолиш ҳам мумкин.

GY хитой тили лексикасининг энг қизиқарли ва, шунинг билан бирга, мураккаб

бўлакларидан саналади. Қизиқарли жиҳати шундаки, ҳар бир гап ёзувда бир нечта иероглифдан ташкил топади, лекин ўз ичида чуқур маънони қамраб олади; мураккаблиги шундаки, GYларни чет тилига таржима қилиш жараёнида уларнинг муқобил шаклларини топиш қийин. Муқобил шакли топилган тақдирда ҳам кўп ҳолларда у ўзининг асл маъносидан бир қадар узоқлашганини илғаш мумкин. Бу каби ҳолатлар тилшунос олимлар ва ёш изланувчилар, таржимонлар эътиборини ўзига жалб қилиши керак. Шунинг учун ҳам GYлар бўйича илмий тадқиқотлар олиб бориш хитойшуносликда муҳим саналади.

Хитой GYлари халқнинг урф-одати ва қарашларини ўзида акс эттиради. Шунинг боис бу масала нафақат хитой тилини ўрганувчи чет элликлар балки хитойликларнинг ўзлари учун ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бу ҳолат чет элликлар учун хитойликларнинг анъанавий қарашлари ва фикрлаш тарзини англаб етишида кенг кўламли ёрдам беради.

Биз аввалambор хитой тилида *GY* термини қандай маъно касб этишини аниқлаштириб олишимиз зарур. Хитой тилида GY нимани англатади деган савол туғилиши, табиий. GY сўзининг пайдо бўлиши Танг сулоласи даврига бориб тақалса-да, бу термин ўтган асрнинг 50-60- йилларига келиб ҳозирги замон тилшуносларининг эътиборини ўзига жалб қилди. Бу борада кенг миқёсдаги илмий тадқиқот ишлари қизғин равишда амалга оширила бошланди. Натижада GY хитой тили лексикологиясининг алоҳида бир соҳасига айланди ва хитой фразеологизмларининг муҳим бўлаги сифатида намоён бўлди. 1999 йил нашр этилган《辞海》(“Сихай”) луғатида GY терминига шундай таъриф берилган[5]: “ [GY] - фразеологизмнинг бир тури. Одатда, тўлиқ маъно ифодаловчи бирлик сифатида фойдаланилувчи турғун сўз бирикмасидир. Унда асосий маъно ҳар бир сўзнинг алоҳида маъноларидан келиб чиққан ҳолда ифодаланмасдан, балки метафора орқали вужудга келган стилистик маънога эга. Оғзаки нутқни безаш учун хизмат қилади”.

GY, CY, YY ва XYлардан фарқ қилиб, унинг ўзига хос томонлари бор. Қуйида ана шулар тўғрисида сўз юритамиз.

Хитойликлар узоқ асрлардан буён фойдаланиб келаётган CYлар турғун бирикма, шаклан содда ва якунланган маънога эга тўрт иероглифдан иборат содда гапдир. У, асосан, адабий тилда кўп ишлатилади. Масалан, 不三不四*bù sān bú sì(“бўлар-бўлмас”),* 杀一儆百*shā yī jǐng bǎi* (*“бирга жазо, мингга ибрат”)*.

Кези келганда, GY ва CYларнинг бир-биридан фарқ қилишини таъкидлаб ўтиш жоиздир. Умуман, GY ва CYнинг ўхшашлиги, бир-бирига яқинлиги хусусида сўз юритганда, уларнинг фарқли жиҳатларига ҳам эътибор қаратиш лозим бўлади. Фарқлар қуйидагиларда кўринади: Биринчидан, ҳар иккиси турғун сўз бирикмаси ва аниқ шаклий ўзига хосликка эга бўлса-да, улар ўзаро солиштирилганда ибора GYга нисбатан шаклан бир қадар турғундир. CYдаги сўзларнинг жойлашуви турғун ҳолатда бўлиб, уни хоҳлаганча ўзгартириш мумкин эмас, CY таркибига бошқа сўз қўшиб ёки камайтириб ҳам бўлмайди. GYлар эса, маълум даражада жонли ва эркин характерга эга. Масалан: 敲竹杠 *qiāo zhú gàng (“пулини шилмоқ, нархни кўтариб юбормоқ; шип-шийдон қилмоқ”*) GYини 敲了一个竹杠 *qiāo le yí gè zhú gàng* шаклида ҳам келтириш мумкин. 这个竹杠敲得太厉害了。*zhè ge zhúgàng qiāo de tài lìhài le.(“Бизни ҳаддан ортиқ шип-шийдон қилишди”*). Иккинчидан, иборалар, одатда, адабий тилда кенг ишлатилади, GYлар эса, асосан, оғзаки нутқда қўлланади. Улар кўпроқ сўзлашувга хос. Шунингдек, даврлар ўтиши ва ҳаёт ўзгариши билан янги-янги GYлар пайдо бўлиб бораверади. Учинчидан, ибора тўртта иероглифдан ташкил топса, GYлар уч иероглифдан таркиб топади. Тўртинчидан, иборалар ўзида Хитойнинг турли анъанавий маданиятини акс эттиради, GYлар эса ижтимоий ҳаётни акс эттириши билан характерланади.

GYлар ва YYлар ўртасида ўзига хосликлар мавжуд. YYлар халқ орасида пайдо бўлиши ва оммалашиши, кенг тарқалиши билан тилда амалий аҳамият касб этади. У одатда, оғзаки нутқ шаклида сақланиб, ҳаётий тажриба ва билимларни содда ва равон шаклда етказиш ҳамда уқтириш асосий мақсади ҳисобланади. YYлар тузилиши ва грамматик жиҳатдан шаклланган, тугалланган фикрга эга бўлган гапдир. Масалан: 同行是冤家 *Tóng háng shì yuānjiā.*

(“Гадонинг душмани гадо бўлади”) ва ҳ.к. YYлар шакл жиҳатидан иборалар сингари у қадар турғун эмас, балки бир маънони ифода қилувчи YY бир неча хил шаклга эга бўлиши мумкин. Масалан:三个臭皮匠，合成个诸葛亮。*Sān ge chòu píjiàng，hé chéng ge Zhūgě Liàng (“Бир калла калла, икки калла- тилла”).* GYлар YYлардан фарқли равишда, сўз бирикмаси шаклига эга бўлиб, гапда гап бўлаги вазифасини бажаради, алоҳида гап бўла олмайди. YYлар, юқорида таъкидлаб ўтилганидекдек, инсоннинг ҳаётий кузатувлари, тажриба ва билимлари асосида юзага келади. Шунингдек, YYлар кишида маълум бир объект ёки ҳодисага нисбатан муайян тушунча, билим пайдо қилади. GYларда YYларга хос бундай жиҳатлар кўзга ташланмайди, балки бирон тушунчани ифодалайди ва тугалланган метафорик мазмунга эга бўлади. Масалан: 碰钉子*pèng dīngzi,* яъни (*“дакки емоқ”*; сўзма-сўз таржимаси: (*“михга урилмоқ”*) танқидга учраганлик маъносини ифодаласа, 泼凉水*pō liángshuǐ (“шаштидан қайтармоқ”;* сўзма-сўз таржимаси:(*“совуқ сув сепмоқ”*) эса “кимнингдир шаштини сусайтриш” маъносини англатишда фойдаланилади.

GY ва XYларнинг муносабатлари ҳам хитой фразеологизмлари ўртасида ўзига хос шаклга эга. Яъни улар бир-бирига боғлиқ бўлган икки қисмдан ташкил топади ва асосий маъно иккинчи қисмдан ўрин эгаллайди. XYнинг биринчи қисми топишмоқ кўринишига эга бўлса, иккинчи қисмида унинг жавоби берилади. Масалан: 竹篮子打水 – 一场空 *zhú lánzi dǎ shuǐ – yì chǎng kōng (“ғалвирда сув ташимоқ - беҳуда оворагарчилик”*) сингари.

GYнинг ибора, YY ва XYлардан яна бир жиддий фарқи шундаки, у икки хил маънони ифодалаш хусусиятига эга (асосий маъно ва метафорик ёки кўчма маъно), шунингдек, метафорик ёки кўчма маъно хусусиятлари контекстда келмаса-да, ўз мазмунини сақлаб қолади. Айнан мана шу ҳолат GYларни аниқлашдаги муҳим мезондир.

Ли Сингцзяннинг фикрича[2], GYларнинг кенг ва тор маъно ифодаловчи икки тури мавжуд. Унинг қайд этишича, GYларни аниқлаб олишнинг яна бир усули - кенг маъно ифодалайдиган турғун бирикмали GYлар ичидан YY, матал ва XYларни ажратиб олишдир. Ажратиб олинганлардан қолгани айнан GYдир. Тор маъноли GYлар кенг маъноли GYларнинг ярмига тенг. Бу иккисининг асосий фарқи уларнинг семантик жуфт маънога эга ёки эга эмаслигидадир [2].

Лю Шусиннинг фикрича, GYлар турғун сўз бирикмалари орасидан фақат турғун бирикма ёки турғун бирикма эмаслиги билан эмас, балки жуфт маъно ифода этиш хусусияти бор ёки йўқлиги билан ҳам ажратилади. Айнан бир иш-ҳаракат борасидаги одатий тушунчани ифодаловчи ҳамда иш-ҳаракат билан боғлиқ бўлмаган бошқа бир тушунча ёки махсус хусусиятга эга тушунчани ифода қилувчи турғун сўз бирикмалари GY ҳисобланади[3]. Ушбу олимнинг сўзлари шуни кўрсатадики, 穿小鞋*chuān xiǎo xié(“адабини бермоқ”*), 碰钉子 *pèng dīngzi (“дакки емоқ”*) кабилар ибораларга *(ченгюй)* тааллуқли, аммо 从容不迫 *cóng róng bú pò (“бемалол бўлмоқ”*), 超级大国 *chāo jí dà guó (“ўта қудратли давлат”*) сингарилар эса, аксинча, GYлардир.

Чжоу Цзяннинг қарашлари [6] бошқа олимлардан бирмунча фарқ қилади. Унинг фикрича, маънони мезон саналган ҳолда тил бирликларини турларга ажратаётган пайтда албатта аниқ шаклни таянч қилиб олиш керак. 穿小鞋 chuān xiǎo xié (“адабини бермоқ”）каби уч иероглиф қолипидагилар маъно жиҳатидан метафора хусусиятига эга эканлиги учун GY деб бўлмайди, уларнинг барчаси сўздир. Шу пайтгача GY ҳисоблаб келинаётганлар ичидан уч иероглифдан ташкил топганларини чиқариб ташлангандан сўнг қоладиган бирликлар айнан GY ҳисобланади. Бизнингча, Чжоу Цзян GYлар кўламини сунъий равишда кичрайтириб юбормоқда. Назаримизда, GYларнинг умумий сони тенг иккига қисқариб кетишига олиб келадиган бундай ёндашувлар ўзини оқламайди.

Юқорида номлари зикр этилган олимларнинг тадқиқотлари асосида биз ҳам бу борада ўз фикрларимизни баён қилишга ўтамиз. Бизнингча, GYлар қуйидаги хусусиятларга эга бўлиши керак: 1) тузилиш жиҳатидан нисбатан турғун бўлиши; 2) сўз бирикмасининг умумий маъноси унда келган ҳар бир сўз маъносидан келиб чиққан ҳолда тушунилмаслиги, унинг

жуфт маънога эга бўлиши; 3) аниқ ва равшан ҳамда оғзаки нутқ ранг-баранглигига эга бўлиши; аниқ стилистик вазифага эга бўлиши; 5) ҳиссий ранг-баранглик жиҳатидан кўпроқ салбий маъно ифодалаши.

Албатта, бундай тасниф қўйилаётган барча талабларга тўлиқ жавоб беради, деган фикрдан йироқмиз. Шундай экан, бу борадаги илмий изланишлар, тадқиқотлар давом этишига шубҳа йўқ.

GYларнинг ўзга тилларда муқобили бор-йўқлиги масаласи борасида шуни айтиш керакки, шу кунга қадар 惯用语*guànyòngyǔ (GY)*, яъни *GY* нинг ўзбек, инглиз ва рус тилларидаги муқобил таржима вариантини топишга муваффақ бўлинмади. Чунки у тузилиш жиҳатидан ўзига хос ва алоҳида метафора хусусиятига эга бўлиб, оддий сўз ҳам ва ҳатто оддий сўз бирикмаси ҳам эмас. Шунинг учун, фикримизча, баъзи тушунмовчиликлар келиб чиқишининг олдини олиш мақсадида, ушбу сўзнинг хитой тилидаги талаффуз шакли, яъни *GY* терминини сақлаб қолишни мақсадга мувофиқ ҳисоблаймиз.

МАНБАЛАР ВА АДАБИЁТЛАР

1. 胡裕树 《现代汉语》 (Ху Йюн-шу. Ҳозирги хитой тили. – Шанхай: 1981. – 458 б.

2. 李行健《现代汉语惯用语规范词典》, 长春：长春出版社, 2001. (Ли Хинг Жиан Замонавий хитой тили GYлар стандарт луғати, Чангчун: “Чангчун” нашриёти, 2001.

3. 刘叔新《汉语描写词汇学》.北京:商务印书馆,2005. П20-21 (Лиу Шу Син. Хитой тили Сўзларга таъриф лексикологияси. Пекин: Шангу нашриёти, 2005. 20-21 б.

4. 孙维张 《汉语熟语学》 (Сунь Вэй-чжанг. Хитой тили фразеологияси. – Пекин: 1989. – Б.1.

5. 夏征农 《辞海》上海辞书出版社1999 “Сихай” луғати. -Шангхай: Қомусий китоблар нашриёти, 1999.

6. 周荐《惯用语新论》, 《语言教学与研究》1998年第1期 72页 (Жоу Жиан. GY ҳақида янги фикрлар. Лингвистика ва тадқиқот маркази, 1998. 1-сон, 72 б.

УДК 811.111: 81’373.7

Валентина Остапенко
(Кам’янець-Подільський, Україна)

AMERICAN ETHNIC NICKNAMES FOR EUROPEAN IMMIGRANTS

The article represents the results of investigating American ethnic nicknames denoting immigrant groups from European countries. The selected materials are analyzed with the purpose to determine the most common motivating factors of creating such lexical units.

Key words: *ethnic nickname, ethnophaulism, linguocultural community, motivation, stereotype.*

У статті представлені результати дослідження американських етнічних прізвиськ на позначення іммігрантів з європейських країн. Відібраний матеріал проаналізовано з метою визначення найбільш типових мотиваційних факторів створення таких лексичних одиниць.

Ключові слова: *етнічне прізвисько, етнофолізм, лінгвокультурна спільнота, мотивація, стереотип.*

National character peculiarities of any linguocultural community are reflected in people’s verbal and non-verbal behavior, in knowledge and attitude to the reality, that is in their mentality. The investigation of the national mentality specificity shows that representatives of different linguocultural communities possess a kind of “threshold” that prevents them from adequate

perception of one another. They have different knowledge, habits, stereotypes and perceive existing reality in different ways.

Many recent studies have been focused on investigating how stereotypical perception of the world is reflected in different languages [1; 2].

Although considerable amount of research has been devoted to studying ethnic nicknames used in the USA, little attention has been paid to those which denote representatives of the European ethnic groups.

The purpose of this paper is to present the results of the investigation of American ethnic nicknames referring to the immigrants from the European countries. The major task of this study is to analyze the most common semantic motives of creating such lexical units.

The analyzed materials were mainly selected from the Internet resources ”List of Ethnic Slurs” [4] and “The Racial Slur Database“ [5].

It is a well-known fact that the US society as a part of the English-speaking world represents a peculiar conglomeration of representatives from different nations and races, “the melting pot” of various ethnic cultural traditions that adjusted to the US way of life as a result of assimilation and Americanization. However, the unity of axiological and ideological orientations of the American society, devotion to the US way of life do not eliminate contradictions and antagonism, discriminative and contemptuous attitude to other ethnic minorities [2, p. 95].

The stereotypical perception of the individuals belonging to out-groups are reflected in the language in the form of lexical units known as *ethnic slurs* or *ethnophaulisms* [6]. **Ethnophaulisms** are, or have been, used as insinuations about members of a given ethnicity or to refer to them in a critical or disrespectful, pejorative (disapproving or contemptuous), or insulting manner.

Extralinguistic reality explains that fact that the majority of ethnic slurs are derogatively marked.

Firstly, we grouped the selected ethnophaulisms by the targeted countries. The most abundant groups occurred those that referred to immigrants from England, Ireland, Germany, Italy. We suppose it may be explained by the most numerous groups of these countries’ representatives among the immigrants. In the list given below we introduce the results of investigation: some of the ethnic slurs are supplied with comments about their origin, the others are not as we consider them self-explanatory:

England: *WASC* (acronym from White Anglo-Saxon Catholic), *Lime-juicer* or *Limey* (from lime juice that was historically served on the British ships), *John-bull* or *Joan-bull*, *Islander*, *Beefeater* (from the fame of the English roast beef, also name of a warder in the Tower of London), *Cockney* or *Corkney* (a double pun on accented and alleged drinking habits);

Ireland: *Bog-trotter* or *Bog-jumper* (abundance of bogs in Ireland), *Potato-eater*, *Paddy*, *Pat* or *Patlander* (from the name of Patrick, the patron saint of Ireland), *Shamrock*, *Harp, Emeralder* (from Emerald Isle); *Coal-Cracker* (many Irish immigrants mined coal); *F.B.I.* (Foreign Born Irish); *Nina* (No Irish Need Apply (from the days of the potato famine when they immigrated to the US and nobody wanted to hire them));

Germany: *Nazi*, *Sauerkraut*, *Sausage, Hitlander, Metzel* (probably from metzel-soup, a German-American dish), *Fritz, Fraulein, Rhinelander, Hans, Autobahn* (refers to the idea that Adolf Hitler build the autobahn for war).

Italy: *Spaghetti-bender*, *Spag, Macaroni, Mafia, Gangster, Grape-stomper, Siciliano, Antonio, Tony, Tally*;

France: *Frog, Jean, Parleyvoo* (from French parlez-vous), *Mounseer* (from French monsieur);

Greece: *Gricola* (from agricola – farmer), *Marble-head* (reference to marble statuary of ancient Greece), *Highboots* (attributed to fishing heritage/large number of Greek immigrants to US with that trade); *Olive-Picker* (from large amount of olives grown in Greece);

Hungary: *Hungry* (probably a pun on Hungary), *Horwat, Goulash, Bohunk* (a blend of Bohemian and Hungarian);

Netherlands: *Black-Dutch; Butter-mouth, Frog-lander, Pickle-herring, Copper-head, Wooden-shoe*;

Norway: *Herring-destroyer, Norsky, Ski-jumper, Viking*;

Denmark: *Butter-cookie* (reference to Kjeldsen's Butter Cookies, a fairly famous export from Denmark);

Poland: *Dumb-polack, Yak, Dyno* (from Polish *dai-no* "give me"), *Psecrev* (from Polish *psja crev* "dog's blood"), *Poski* (alteration of *polski*); *Skier* (a lot of Polish last names end with -ski);

Portugal: *Portugoose* (Portu"geese" = Portu"goose"), *Manny* (because it seems nine out of ten Portuguese guys are named "Manuel", or "Manny"), *Tuna* (Portuguese worked principally as tuna fishermen);

Scotland: *Pinch-penny, Mactavish or Mack* (from the prefixes Mc- or Mac- in many Scottish surnames), *Kiltie, Blue-bonnet*;

Spain: *Spinach, Dago (Diego), Jose*;

Sweden: *Herring-choker, Olaf, Ole, Silvertip, Swenska*;

Switzerland: *Colin-tampon* (from the drumbeat of the Swiss guard), *Yodeller or Yodellander*;

Turkey: *Arab, Abdul, Infidel*;

Wales: *Waler, Cousin-Anne* (wife of Welsh miner working in the US), *Cousin-Jack* (Welsh miner working in the US), *Taffy* (from *Daffyd, David,* the saint patron of Wales or from the Taff, the name of the river that runs through Cardiff, the capital of Wales, also from a poem that starts: "Taffy was a Welshman, Taffy was a thief....").

The motivating diversity characteristic of American ethnophaulisms is united by the general idea: to give a name to the representative of a certain ethnic and racial community on the basis of subjective or objective evaluation. It results in creating metaphoric figurative features based upon identifying the object of denomination with the realities of the environment.

We distinguished the most common factors that motivated creating numerous ethnic nicknames. The results are represented by the following semantic groups:

1) motivated by appearance features:

- hair colour – *Fire crotch, Carrot top, Ginger-pubes, Fire bush* – Irishmen (they are known by having red hair), *Ginger-nob* – Scotsmen;
- peculiarities of hairdo – *Greasy wop* – Italians; *Grease Ball* – Greeks; *Silver-tip* – Swedes;.
- physical defects – *Chinless wonder* – British, *Uni-Brow* – Greeks (they tend to have hairy eyebrows that often meet and appear as one).

2) motivated by specific features of national cultures. Several groups can be distinguished here:

- clothing items: *Blue-bonnet, Kiltie* – Scotsmen, *Wooden-shoe* – Dutchmen*; Cloggie* (from clogs – the wooden shoes).
- national symbols: *Harp* – Irishmen (the harp is a national symbol of Ireland); *Orangie* – Dutchmen (the national Dutch color is orange, and they manifest this color everywhere in their country), *Johnny Bull / John Bull* (as symbol of England. Non-English ethnics in the USA use the term derisively towards English-Americans);
- food preferences or names of traditional dishes: *Lime-juicer, Frog, Frog-eater, Hans-wurst, Sauerkraut, Sausage, Goulash, Potato-eater, Macaroni, Spaghetti, Butter cookie*;

3. motivated by the most common first names in the ethnic groups or names of saint patrons*: Manny, Taffy, Pat, Paddy, Olaf, Ole, Hans, Abdul;*

4. motivated by accented pronunciation: *Parleyvoo, Mounseer, Dyno, Psecrev;*

5. motivated by the most common occupations among immigrants: *Gricola, Olive-picker, Grape-stomper, Coal-cracker, Herring choker.*

In general, this investigation shows that the ethnic slurs perform denominative function giving ethnic out-groups and their representatives another additional name.

The obligatory semantic component of an ethnic slur is ironical, jocular or even openly pejorative description of the referent.

The creation of ethnic slurs is motivated by various associations. Among them we distinguish those that are based upon features of appearance, speech or accented descriptions. Such units have obvious motivation and can be understood without additional context.

The ethnic nicknames motivated by cultural peculiarities such as clothes, food preferences or specific ethnic dishes possess a high degree of figurativeness. The peculiarities of national cuisines is that factor which provoked a large number of derogatory ethnic names in the USA.

RESOURCES AND LITERATURE

1. Антонченко Т. М. Лінгвопрагматичні особливості функціонування етнонімів та етнофобізмів (на матеріалі американського варіанта англійської мови) / Т. М. Антонченко // Вісн. Київ лінгв. ун-ту. Сер.Філологія. – 1999. – Т. 2. – № 1. – С. 95–103.

2. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М. : Издательский центр “Академия”, 2001. – 208 с.

3. Святюк Ю. В. Лінгвокультурологічний та лінгвокогнітивний аспекти етнонімів у сучасній англійській мові / Ю. В. Святюк // Слов’янський вісник/ Збірник наук.праць: Серія Філологічні науки. – Рівне, 2003. – №3. – С. 53–57.

4. List of ethnic slurs [Electronic Resource]. – Mode of access: http://en.wikipedia.org/ wiki/List_of_ethnic_slurs (viewed on October 24, 2016). – Title from the screen.

5. The Racial Slur Database [Electronic Resource]. – Mode of access : http://www.rsdb.org. (viewed on October 24, 2016). – Title from the screen.

6. What Did You Just Call Me? European and American Ratings of the Valence of Ethnophaulisms [Electronic Resource] / Diana R.Rice, Dominic Abrams, Constantina Badea and others (15) // Journal of Language and Social Psychology, 2010. – № 29 (1). – P. 117-131. – Mode of access: http://www.academia.edu/602571/What_Did_You_Just_Call_Me_ European_and_American_Ratings_of_the_Valence_of_Ethnophaulisms (viewed on October 25, 2016). – Title from the screen.

УДК 82.091

Світлана Пилипишин
(Бережани, Україна)

УКРАЇНСЬКІ (МАЛОРУСЬКО-ГАЛИЦЬКІ) ВІДНОСИНИ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ З РОСІЙСЬКОЇ ПЕРСПЕКТИВИ

У статті на матеріалах публіцистичної спадщини М. Т-ова вимальовуються малорусько-галицькі відносини кінця XIX – початку XX століть. Подано оцінку витоків літератури галицької та малоруської у відособлених територіально і політично частинах України. Стаття має виключно історико-літературне значення і грунтується на історичних архівних матеріалах.

Ключові слова: *малорусько-галицькі відносини, русини, галицька література, малоруська література, М. Т-овъ (М. Драгоманов), українофіли, галицька інтелігенція.*

Minor Ruthenian and Galician relationship of the late XIX and early XX centuries are appeared in the given article on documents of publicistic heritage of M. T-ov. It is submitted assessment of sources of Minor Ruthenian and Galician literature in separate territorially and politically parts of Ukraine. The article is purely historical and literary value and it is based on historical archival documents.

Keywords: *Galician-Ruthenian relations, Ruthenians, Galician literature, Minor Ruthenian literature, M. T-ov (M. Drahomanov), Ukrainophiles, Galician intellectuals (Galician intelligentsia).*

У поляків довго панував вислів, що русинів, мовляв, придумав у 1848 році гр. Стадіон, намісник у Галичині, для паралізування польських ліберально-революційних прагнень. В останні роки XIX століття така думка змінилася іншою, нібито «русинів» придумала вже «московско-православная (схизматицкая) интрига» [2, с. 120], аби проникнути до лібералів Польщі і знищити Австрію, а з нею чи не всю західну цивілізацію.

Звичайно, «русинів» придумав не граф Стадіон, але йому спало на думку висунути на політичну арену ті кола галицько-руських духівників і літераторів, які не цуралися національних ідей та прагнень, навіяних слов'янським відродженням. На думку автора, що заховався за криптонімом М. Т-ов (тобто М. Драгоманов. – С.П.), «русинскіе патріоты были стихотворцы, незнавшіе даже на какомъ языкѣ имъ писать: на томъ ли, на какомъ писались вирши и духовныя сочиненія въ Малороссіи и Литвѣ въ XVII-XVIII в., и который съ грѣхомъ пополамъ, принимая все больше польскіе, латинскіе и нѣмецкіе элементы, а иногда и заблудившіеся «россійскіе», дожилъ до послѣднихъ дней въ духовныхъ семинаріяхъ Галичины; на «россійскомъ» ли, на которомъ доходили до Галичины столь прекрасныя для ея литераторовъ оды Ломоносова, Державина и т.д.; или на малороссійскомъ, на которомъ забрели въ Галицію думы, изданныя Максимовичемъ, стихи Метлынскаго, повѣсти Квитки, и который былъ такъ сходенъ съ народно-галицкимъ (хлопскимъ), что Максимовичъ совѣтовалъ галицкимъ литераторамъ именно этимъ языкомъ и писать ихъ произведенія» [2, с. 120-121].

Нечисленні галицькі філологи й археологи становили чималу частину місцевої руської інтелігенції. Вони знаходили в старовинних книгах руський народ, руську історію і мову, – та тільки затруднялися знайти все це в сучасності, оскільки бачили в себе руського тільки «поповъ и хлоповъ» і соромилися визнавати «хлоповъ» справжнім руським народом, а їх мову – руською мовою. Саме тому, коли вони починали писати руську граматику, то вносили туди різні форми, до церковно-слов'янських включно, а не «хлопські». А свої публічні праці писали або по-німецьки, або по-польськи, рідше по-російськи. М. Т-ов/Драгоманов уважав, що ті, які починали в Галичині руське відродження, були далекими від народу і навіть не допускали думки про літературу для народу, зверхньо ставлячись до нього як до «хлопів», за винятком хіба що М. Шашкевича.

Незважаючи на те, що австрійська влада прихильно ставилася до руського духівництва в Галичині, вона завжди з недовірою дивилась на спроби світської освіти та літератури в цьому краї. На питання австрійської адміністрації, хто такі «рутени», тодішні представники галицької інтелігенції переконливо відповісти не змогли. Старші галицькі літератори, які керували у 1848 році Головною руською радою у Львові, були вихідцями з поляків та німців (Зубрицький, Лозинський, Левицький). Останній навіть скаржився на спроби М. Шашкевича, Я. Головацького та І. Вагилевича писати по-«народно-русскому», захищаючи церковне письмо як таке, що прийняте п'ятдесятьма мільйонами, і вихваляв зверхників за те, що вони не дозволили альманаху «Русалка Дністрова» вийти в такому вигляді, в якому задумали його творці.

Ще в першій половині XIX століття русинські духівники та літератори дивилися на свій народ як на хлопів, а себе вважали людьми греко-католицького обряду, і в тому значенні вони русини, а не поляки. Вони знали, що в Росії теж живуть люди такого обряду, що в Росії є література російська і початки малоросійської. У працях слов'янських філологів вони читали, що галицькі русини належать до племені руського, а в ньому до гілки малоруської, але різниці у тому всьому вони не бачили. І про це свідчить той факт, що Левицький наводив як приклад малоруської мови вірші М. Державіна.

Треба зазначити, що сумніви про національність русинів були пов'язані з зовнішніми політичними обставинами. Через те в майбутньому їх література, мова, етнографія набули політизованого значення, і ці проблеми намагалася вирішувати влада. «Пишетъ человѣкъ гражданкой, – staatsgefährlich[7] на одинъ манеръ! Пишетъ другой кулишевкой, –

[7] Staatsgefährlich – в пер. з німец. «небезпечний для держави»

staatsgefährlich на другой манеръ! Говоритъ одинъ, что онъ «русскій», – москвофильство! Говоритъ другой, что онъ «руській», – украинофильство! Читаетъ Пушкина – измѣнникъ! Читаетъ Шевченка – революціонеръ! Почитаетъ землякомъ Владиміра св. – «схизматикъ», и слѣдовательно опять измѣнникъ, революціонеръ! Почитаетъ Казиміра Великаго и Мицкевича – полонофилъ, и слѣдовательно революціонеръ на другой манеръ!» [2, с. 133]. Причину такої ситуації М. Т-ов/М. Драгоманов убачав у тому, що русини намагалися вирішити свої національні питання з чужими людьми, а не заявили відразу прямо і твердо, хто вони такі, а владі має бути достатньо і того, що вони вірні послушники державних законів. Але русинські чільники не усвідомлювали, хто такі русини, і не звикли до думки, що останні існують без сумніву і не потребують обґрунтування своїх прав на існування.

1860-1863 роки були тим періодом, коли «нова» пореформена Росія звернула на себе велику увагу за кордоном. Тоді одним із проявів «нової» Росії було сильне піднесення малоруської історіографії та белетристики, що виявилося і в Галичині, куди доходили друковані в петербурзькій «Основі» статті, твори М. Костомарова, Т. Шевченка, П. Куліша, М. Вовчка з різко вираженими демократичними настроями. «Вѣденскій Вѣстникъ» (офіційний журнал, заснований владою для русинів при віденській семінарії) застерігав галицьких літераторів від «украинскаго болота» і ще настирливіше почав розвивати теорію про особливу тримільйонну галицько-руську народність, кордони якої, не лише адміністративні, але й етнографічні, лежать на річці Збруч, яка відділяє Галичину від Подолії. Врешті-решт ситуація стала такою, що чи то українське, чи то «общерусское», чи то «великорусское» спрямування приймала галицька література, все одно вона здавалася полякам москвофільською та схизматичною, а австрійській бюрократії – сепаратистською. Русини, захищаючись, заявляли в газеті «Слово», що русини – частина великого народу руського, який має в Росії національну владу, могутню літературу й національно налаштоване суспільство, які не залишать без допомоги своїх побратимів в Австрії, відданих під утиски полякам, угорцям та німцям. Галицькі публіцисти твердили, що мова, якою говорять в Росії, є та сама галицька літературна мова. Так, редактор «Слова» Б. Дідицький видав працю «Въ одинъ часъ малоруссину выучитись по-великорусски», в якій доводив, що Русь галицька, угорська, київська, московська, тобольська та ін. – одна і та ж Русь. А Климкович почав видавати з Ловчаком у Відні журнал «Слов'янська зоря», де не лише надрукував відкрите зречення своєї попередньої літературної діяльності в статті «Быти ли малорусскому (литературному) вопросу», а й рекомендував усім слов'янам австрійським писати тою мовою, якою зазвичай пишуть у Росії. Проте, як зазначав М. Т-ов/Драгоманов, «въ этихъ обращеніяхъ взоровъ галицкихъ патріотовъ на Россію было всегда своего рода двуличіе, или по меньшей мѣрѣ не было прямоты и послѣдовательности» [2, с. 143]. Та й для Росії в політичному сенсі ніколи не існувало галичан, а була Австрія, і ніхто серйозно не думав про те, щоб росіяни клопотали про приєднання до себе Галичини. М. Т-ов/Драгоманов писав: «Наши ученые признаютъ малорусскій языкъ такимъ же совершенно самостоятельнымъ славянскимъ нарѣчіемъ, какъ и великорусское, сербское, польское и т.д. ‹…› » [3, с. 780].

Після довгих випробувань русини побачили нарешті, що надій на центральну владу мало, на Росію тим більше, і тоді між галичанами почала утверджуватися ідея, що підґрунтя для патріотичної діяльності треба шукати у власному краї.

У середині XIX ст. представники галицької інтелігенції розділилися на «твердих» і «м'яких» русинів. Одні хотіли насамперед своєї літературної мови і ведення освіти цією мовою; інші бажали відразу починати з освіти, хоча і вони клопоталися про літературну мову для науки й публіцистики. Але умови для розвитку літератури в Галичині склалися однакові і для «твердих», і для «м'яких» русинів; і для «русскихъ», і для «руськихъ»: народ говорив по-руськи, тобто по-українськи, а джерела і посібники для освіти та науково-літературної роботи писалися по-німецьки, по-латині, по-польськи, по-давньоруськи, по-малоруськи, по-російськи.

У статті «Литературное движеніе въ Галиціи» М. Т-ов/Драгоманов цитував відповідь голови «Академическаго Кружка» на питання, чому той гурток не займається народною освітою і не пише книжок для сільського люду: «Мы, – мовляв, – не будемъ дѣлать этого, потому что не признаемъ языка малорусскаго, по-польски же писать не хотимъ, а по-московски такъ не знаемъ» [4, с. 248]. Подібне відповідали і молоді члени «Русской Рады», чому вони між собою розмовляють польською мовою: «Малорусская рѣчъ – *хлопская*, великорусской не знаемъ, такъ и говоримъ *цивилизованнымъ* (курсив наш. – С.П.) языкомъ польскимъ» [4, с. 249]. Публіцист робив висновок, що бажанню відрізнитися від «хлопа» мовою відповідає презирство. Такі, на його думку, *неминучі* наслідки розмаїтих поділів, які існували в тодішньому галицько-руському суспільстві, а звідси й омана, що основою політичної сили в краї може бути тільки «хлопство», що на піднесення морального й матеріального благополуччя його мають бути в основному спрямовані зусилля патріотів, повинні пропагуватися ідеї не про відокремлення від «хлопів», а навпаки, зближення з ними.

З 1866 року журнали старої галицької партії висловлювали думку про однорідність галицького народу з великоруським; галицької літератури з великоруською та взагалі вихваляли Росію та її порядки. Народовці ж визнавали однорідність свого народу тільки з малоросіянами. Південноруське плем'я вони називали руським, а великоросів іменували росіянами. У російській же імпер-патріотичній публіцистиці, як зазначає сучасний український вчений І. Дзюба, «посилено розробляється теза про дві України – істинну, вірну матушці-Росії, і зрадницьку, зіпсуту, західницьку» [1, с. 891].

Галицько-руські літератори, зануривши в політику, не мали змоги представляти живі інтереси народу: їм не залишалося нічого іншого, ніж служити австрійській бюрократії. Молодше галицьке покоління визнавало свою літературу частиною південноруської. У книгах, писаних у Російській імперії малоруською мовою і доступних їм, вони знаходили те, чого не могло задовольняти «рутенське» письменство та «рутенські» суспільно-політичні ідеї 1848-1861 років. М. Т-ов/Драгоманов гадав, що твори Т. Шевченка дійшли до галичан ще у 1848-1849 роках, але читати їх почали лише після 1861 року, і висловлював думку, з якою важко було погодитися: «Мы полагаемъ, что никто не сочтетъ за парадокс, если мы скажемъ, что Шевченко, какъ и Гоголь, и Островскій, и Некрасовъ и т.д., по эпохѣ развитія русскаго общества, къ которому они принадлежатъ, суть *русскіе* (курсив наш. – С.П.) писатели» [4, с. 267]. Галичани читали Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша, М. Вовчка не лише тому, що їхні твори були написані найзрозумілішою для них мовою, а й тому, що ці твори відповідали тим прагненням до незалежності в політиці, тим поняттям про значення народу, які зароджувалися в середовищі молодших галицьких патріотів. М. Т-ов/Драгоманов з цього приводу далі зазначав: «Новая малорусская беллетристика и исторіографія была для галичанъ новою европейскою литературой, писанной найближайшимъ языкомъ для ихъ народа. Галицкіе народовцы не потому стали народовцами, что заразились «мечтательными» тенденціями нашихъ украйнофиловъ, а потому стали украйнофилами, что нашли у послѣднихъ «народныя» (демократическія) идеи» [4, с. 268]. М. Т-ов/Драгоманов твердив, що начебто корисніший вплив на галицьку белетристику справило б ґрунтовне вивчення Гоголя, якби самі галичани «по украинофильскому узкоглядію» не трактували його як «московскаго» письменника, а також російська література після Гоголя. Проте російський публіцист високу оцінку дав виданням галичанина Наумовича. На його погляд, «живости и вліянію журналовъ г. Наумовича способствуетъ живость языка, который у г. Наумовича почти чисто мѣстный, народный, чуть кое-гдѣ тронутый церковно-славянизмами, полонизмами и латинизмами. Вообще, языкъ изданій г. Наумовича, именно по своей близости къ народному, одна изъ самыхъ русскихъ, чистыхъ и живыхъ рѣчей, какія мы встрѣчаемъ въ Галицкой литературѣ» [5, с. 695]. Це стосувалося і віршів самого Наумовича та його кореспондентів із середовища селян: «Эти стихотворенія не Богъ знаетъ какого высокаго поэтическаго значенія, но, по крайней мѣрѣ, они удобопонятны и чужды той мертвечины и реторическаго безобразія, какимъ отличается Галицкая лирика и эпика, особенно недавно-прошедшаго времени, – благодаря именно своей близости къ народнымъ

пѣснямъ и полународнымъ виршамъ» [5, с. 695]. Водночас М. Т-ов/Драгоманов звинувачував Наумовича в тому, що він, свідомо чи несвідомо, піддавався впливу хлопоманії, впливу Т. Шевченка та інших малоруських письменників, через що на практиці п. Наумович робився народовцем та українофілом, хоча теоретично належав до старої клерикальної партії.

У підсумку зазначимо, що під час суперечки про «галицьку» та «українську» словесність російські вчені висловлювали різні думки щодо цього. Одні взагалі не схвалювали спроб писати іншою, ніж панівною в Росії літературною мовою, інші допускали, щоби різними російськими наріччями писати книжки для сільського читання. Так, В. Ламанський вважав за необхідне творення малоруської, а особливо галицької словесності, але разом з тим мовою вищої освіти в Галичині, з його погляду, повинна бути тільки російська літературна мова. М. Т-ов/Драгоманов розумів же, що в Галичині ні народ, ні інтелігенція не можуть сприйняти російську мову як рідну, бо вони не брали участі у творенні її, не чули і не чують її у повсякденному житті. Тому народ Галичини важко навчати за книгами, за якими навчають селян, скажімо, у Володимирській губернії. Це усвідомлювали і самі галичани. Тому для них треба було, що і робили члени товариства «Просвіта», писати книжки мовою найближчою до місцевої говірки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дзюба І. З криниці літ : в 3 т. / Іван Дзюба. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – Т. 2. – 976 с. : фот.

2. Т-овъ М. Русскіе въ Галиціи // Вѣстникъ Европы. – 1873. – № 1. – С. 115-152.

3. Т-овъ М. Русскіе въ Галиціи // Вѣстникъ Европы. – 1873. – № 2. – С. 769-798.

4. Т-овъ М. Литературное движеніе въ Галиціи // Вѣстникъ Европы. – 1873. – № 9. – С. 240-268.

5. Т-овъ М. Литературное движеніе въ Галиціи // Вѣстникъ Европы. – 1873. – № 10. – С. 681-717.

Ірина Хомуха
(Кривий Ріг, Україна)

МОВНО-ЛІТЕРАТУРНИЙ КВЕСТ – АКТИВНА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ЛОГІЧНА ГРА ТА ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

У статті розглянуто поняття «квест». Розкрито психолого-педагогічні аспекти використання інформаційно-комунікативних технологій в навчальному процесі. Вплив новітніх технологій на рівень пізнавальної активності студентів.

Ключові слова: *квест, пізнавальна активність.*

The article deals with the notion of "Quest". Psychological and pedagogical aspects of the usage of information and communication technolog'es in the educational process are explained. The influence of new technologies on the level of cognitive activity is analysed. The scientists conducted the study of the subject are pointed. The notion "cognitive activity" and its components are developed. It is spoken about the problem of the creation and usage of innovative teaching forms than enhance the efficiency of self-educative work of students. Planning of lessons using Quest Information technologies are proposed (examples of Plans). It developes the idea of combitation of traditional teaching tools and innovative forms for motivation students activity at the lessons.

Key words: *Quest, cognitive activity.*

Як зробити процес навчання цікавим? Як перетворити спілкування викладача-словесника та студентів на години естетичної насолоди? Як мотивувати прагнення студентів до знань?

Завданням сучасного педагога є розвиток вольової поведінки студентів, навчання умінню володіти своїми емоціями. Цьому сприяють різноманітні інтерактивні форми роботи, серед

яких чільне місце займає квест [1].

Квест (від англійського guest – «пошук»), різновид активних інтелектуально-логічних ігор, синонім активного відпочинку [2].

Квест – пригодницька гра (синоніми: Квест (трансліт. англ. Quest – пошуки), Adventure (англ. – пригода)). У міфо логії й літературі поняття «квест» спочатку позначало один із способів побудови сюжету – подорож персонажів до певної мети через подолання труднощів. Наприклад, «Міф про 12 подвигів Геракла», де головному герою – Гераклу, необхідно виконати за велінням царя Еврісфея дванадцять великих подвигів, для того щоб знайти велику славу, стати безсмертним й отримати вдячну пам'ять у віках. Або «Міф про Персеї», де головному герою необхідно було виконувати важкі завдання від Полідекта, людини, яка приютила Персея та його матір.

Із сучасних літературних творів, прикладом квесту, можна назвати роман-епопею англійського письменника Дж. Р. Р. Толкієна «Володар перснів». Ще одним яскравим прикладом квесту є роман «Квест» Бориса Акуніна. Читачеві пропонується незвичайна можливість – розгадати разом із героєм одну з головних таємниць людства, для чого доведеться відправитися в Радянський Союз тридцятих років, а звідти перенестися в ще більш віддалену епоху. «Квест» – це два самостійних романи, пов'язані між собою за допомогою підказок-кодів. Обидва томи знаходяться під однією обкладинкою, надруковані з різних сторін. Незважаючи на те, що обидва томи є цілком самодостатніми творами, у другому томі знаходяться підказки до «проходження» першого.

У 1970 роки термін «квест» був запозичений розробниками комп'ютерних ігор для позначення ігор, метою яких є рух по ігровому світу до якоїсь мети. Її досягнення стає можливим тільки в результаті подолання різних перешкод шляхом розв'язання завдань, пошуку і використання предметів, взаємодії з іншими персонажами. У 1995 році в Сан-Дієго Берні Доджем і Томом Марчем була розроблена концепція веб-квестів, тобто квестів із використанням інформаційно-комунікаційних технологій і мережі Інтернет. Веб-квест визначається Берні Доджем як «орієнтовна діяльність, де практично вся інформація береться з мережі Інтернет». У концепції Б. Доджа [Dodge, 1997] і Т. Марча [March, 1998] визначено, що квести призначені для розвитку вміння аналізувати, синтезувати та оцінювати інформацію.

На сьогоднішній день проблему створення та використання квестів в освітньому процесі активно вивчають зарубіжні та вітчизняні науковці: Б. Додж [Dodge, 1997], Т. Марч [March, 1998], М.В. Андрєєва, Я.С. Биховський, О.Л. Гапеєва, М.С. Гриневич, Л.А. [7].

Застосування квест-технологій не лише осучаснює, але й забезпечує нову якість навчання та викладання, оптимізує умови освітнього процесу та підвищує його ефективність, а також забезпечує здійснення основної соціальної функції – «підготовку людини до повноцінної життєдіяльності в умовах сучасного суспільства» [5].

Упровадження квесту дозволяє:

5. активізувати розумову діяльність шляхом створення спеціальних умов для виконання завдань, які потребують достатньої свідомості й зрілості студентів, здатності до подолання спеціально створених перешкод;

6. формувати стійкий інтерес студентів до філологічних дисциплін;

7. активізувати сприйняття матеріалу засобами наочності (реальних предметів, макетів, моделей, зображень кінофрагментів, фотографій, малюнків, умовних графічних знаків, символіки);

8. поєднати новітні та традиційні дидактичні засоби навчання;

9. розвинути універсальні форми розумової діяльності в контексті навчання (аналіз, синтез, індукція, порівняння, систематизація тощо) [3].

Квест – це інтелектуальні змагання студентів. Будь-який ігровий компонент, має певні переваги. Отже, гра:

- залучає до активної пізнавальної діяльності кожного студента окремо і всіх разом, тим

самим оптимізуючи певний етап навчально-виховного процесу;

- реалізує навчання через самостійну діяльність студентів, що має характер особливого виду практики, у процесі якої засвоюється значно більше інформації;
- забезпечує вільну діяльність, що дає можливість вибору, самовираження і саморозвитку для її учасників;
- приводить до певного результату, чим стимулює студента до досягнення мети (перемоги) та до усвідомлення шляху досягнення бажаного;
- урівнює команди або окремих студентів на початку (немає поганих і гарних, а є тільки гравці); результат залежить від самого гравця, рівня його підготовленості, здібностей, витримки, умінь і характеру;
- забезпечує трансформацію без осібного процесу навчання у дії особистісного значення;
- уможливлює змагальність – невід'ємну частину гри – привабливу для студентів; адже задоволення, одержане від гри, створює комфортний стан і підсилює бажання вивчати філологічні дисципліни [6].

Основна ідея квесту – розвиток навчально-пізнавальної активності в умовах, коли всі психічні процеси студента, його увага, емоційно-вольова сфера готові до активного опрацювання навчального матеріалу [3].

Дослідники, зокрема І.А. Романова, зазначають, що доцільне використання інтелектуальних ігор полегшує вирішення багатьох педагогічних завдань, забезпечуючи:

- соціалізацію: гра є особливою діяльністю, у якій підлітки/юнаки виконують ролі дорослих, відтворюючи їх в ігрових формах – у такий спосіб студент розв'язує суперечність між можливостями і прагненнями брати безпосередньо участь у житті та діяльності дорослих;
- розвиток: гра сприяє розвиткові різноманітних психічних складових особистості підлітка/юнака;
- формування моральних поглядів: гра є школою поведінки (Д.Ельконін) та школою моралі в дії (А.Леонтьєв);
- психокорекцію: ігрова взаємодія виявляє стан емоційного та інтелектуального розвитку підлітка/юнака, створює умови для психологічної корекції негативних показників спрямованості її особистості;
- розвагу: гра забезпечує потребу підлітка/юнака в позитивних емоціях;
- релаксацію: у процесі ігрової діяльності відбувається зняття емоційної напруги, викликаної навантаженням на нервову систему під час інтенсивного навчання;
- психотренінг: гра формує потребу підлітка/юнака до самовдосконалення;
- навчання: гра сприяє формуванню загальнонавчальних умінь та навичок підлітка/юнака, сприйняттю інформації різної модальності;
- виховання: через гру підліток/юнак засвоює загальнолюдські цінності, визнані в суспільстві [6].

Змістова лінія квесту включає такі компоненти:

- вступ, керівництво до дії – визначення часових рамок, головних ролей учасників або сценарій квесту, попередній план роботи, знайомлення зі змістом квесту в цілому;
- центральне завдання – чітко визначено результат, який має одержати команда, виконавши задану серію завдань;
- список інформаційних ресурсів (на електронних чи паперових носіях), необхідних для виконання завдання, може даватися студентам у процесі роботи на кожному з етапів;
- опис процедури роботи, яку необхідно виконати учасникам під час проходження етапу (може зазначатися на кожному етапі окремо чи на початку гри);
- розробка критеріїв чи параметрів оцінювання – залежить від типу навчальних завдань,

які вирішуються на квесті;

- висновок – аналіз досвіду, отриманого учасниками квесту [2].

Основні засади квесту:

- проходження за сюжетом, який може бути чітко визначеним або мати декілька варіантів, у залежності від вибору учасника;
- питання розраховані на застосування логіки;
- однозначність відповіді (одне слово, якщо це запитання для переходу між етапами; розширена відповідь, якщо це запитання самого етапу);
- регламентована кількість часу на обговорення;
- не завжди лаконічні та чіткі завдання розвивають дослідницькі навички – аналіз випадкових, на перший погляд, відомостей, збір різних, дещо абсурдних як за виглядом, так і за функціональністю даних-повідомлень;
- залучення всіх учасників – думка кожного учасника враховується, навіть, якщо це тільки «рух у невідоме», висловлювання ідей, виконання певних практичних завдань;
- міжпредметні зв'язки, застосування знань у новій ситуації [3].

У рамках "Тижня філолога" мною було розроблено сценарій мовно-літературного квесту та проведено гру в межах коледжу. Завдання були підібрані з урахуванням міжпредметних зв"язків. Організація першого квесту зайняла багато часу, але результат був того вартий. Студенти упродовж тривалого часу ділилися враженнями про гру, розпитували про способи розв'язування тих чи інших завдань.

При використанні квесту, як методу стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності засобами ігрової діяльності, студенти знаходять оригінальні рішення. Під час гри команди вирішують логічні завдання шляхом підказок і пошуку рішень у нестандартних ситуаціях. Після завершення чергового завдання команди переходять до виконання наступного. Перемагає команда, що виконала завдання швидше за інших.

Під час організації мовно-літературного квесту використала окремі прийоми дидактичних ігор: головоломки, ребуси, «крокодил», шаради, анаграми, викреслення зайвого, шифрування, збирання предметів, створення за зразком, представлення за обмежений час результатів дослідницької роботи у вигляді виступу, презентації, стінгазети, брошури, запитання-відповідь, розв'язування задач, «ключове слово», складання пазлів, деформовані тексти, римування, пантоміму, "морський бій", декламування, інсценізації, мітки.

Учасникам видається завдання, якщо вони правильно розгадують його за відведений час, то одержують завдання-перехід, де зашифровано номер чи назву кабінету, у якому розв'язуватимуть наступне завдання.

Аналізуючи власну професійну діяльність, прийшла до висновку, що використання квесту в навчально-виховному процесі дає позитивні результати: дозволяє студентам швидко приймати важливі рішення; розкриває потенційних лідерів, інтелектуалів, студентів-логістів; розвиває логічне мислення, інтуїцію; розкриває вміння швидко знаходити вихід із складної ситуації; допомагає долати комунікативні бар"єри; забезпечує пошук аналогій та асоціацій між явищами; забезпечує швидке відтворення актуальної інформації; ігрові моменти сприяють емоційному сплеску, що психологічно зближує студентів, викликають масу позитивних емоцій і радісних спогадів, сприяють розвитку комунікабельності; інтелектуальні етапи розвивають ерудицію та допомагають виявляти спритність.

Отже, квест дозволяє розвивати активне пізнання студентів, сприяє розвитку мислення, допомагає долати проблеми та труднощі, а саме: вирішити, розплутати, придумати, уміти застосовувати свої знання на практиці у нестандартних ситуаціях, тобто актуалізувати знання, вчить мислити логічно, розвиває інтерактивні здібності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://teacherjournal.in.ua/shkilni-predmeti/ukrajinska-literatura/2188-kvest
2. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://zw.ciit.zp.ua/index.php/%D0% A1%D1% 82%
3. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/34730/
4. Електронний ресурс. – Режим доступу: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc
5. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://konf.koippo.kr.ua/blogs/index.php/blog5/title-285
6. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.wisely.info/?p=4988
7. Електронний ресурс. – Режим доступу: https://scholar.google.com.ua/scholar?biw=1517&bih=708&bav

УДК 809.4/9

Зилола Худайбергенова
(Ташкент, Узбекистан)

TARJIMAShUNOSLIK VA LINGVOMADANIYATShUNOSLIK SOHALARISINING O‘ZARO ALOQASI: TARIX VA TALQIN

Mazkur maqolada lingvokulturologiya fanining shakllanish omillari haqida ma’lumot beriladi. Tarjimashunoslik va lingvokulturologiya sohalarining o‘zaro aloqasi, o‘zaro ta’siri, shuningdek, ularning rivojida madaniyatlararo muloqot nazariyasining tutgan o‘rni va ahamiyati haqida so‘z ketadi.

Tayanch so’zlar: *tarjimashunoslik, lingvomadaniyatshunoslik, tarjima nazariyasi va amaliyoti, madaniyatlararo munosabatlar, lingvistik antropologiya.*

This article is about the factors of formation of cultural linguistics. The interaction and mutual influence of translation and cultural linguistics, as well as, the importance and role of the theory of intercultural communication in their development have been analyzed.

Key words: *translation, cultural linguistics, theory and practice of translation, intercultural communication, linguistic anthropology.*

Zamonaviy tilshunoslikning dolzarb yo‘nalishlaridan biri – dunyoning milliy lisoniy manzarasi ifodasi aspektida til vositalarining obrazliligini o‘rganish, shu jumladan, badiiy asar tilini muallifning dunyo manzarasi nuqtai nazaridan tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etadi. Dunyoning umummilliy manzarasi va mualliflik dunyo manzarasi o‘zaro chambarchas bog‘liq hodisadir, chunki muallif ona tilining egasi va o‘z millatining vakili sifatida madaniy va assisiativ fonni belgilab beruvchi dunyoning milliy manzarasini o‘z asarlarida aks ettiradi. Ushbu fon o‘sha til va milliy madaniyat egasi bo‘lgan kitobxonlarga tushunarli. Ammo badiiy asarlarni boshqa tillarga (ayniqsa, boshqa til oilalariga mansub tillarga) tarjima qilish jarayonida ko‘pincha ona tili vositalari orqali ifodalangan muallif obrazlarini aynan berish ikki jihatdan muammo keltirib chiqaradi: tushunchaviy mazmunni aniq berish; obrazli va ramziy madaniy assotsiatsiyalar xarakterini aniq ifodalash. Badiiy asarlar tarjimonlari oldida asar tilini ta’sirchan va jonli qiladigan tilning tasviriy vositalari va stilistik usullarining to‘g‘ri tarjimasini amalga oshirish vazifasi turadi.

Tarjima san’ati muallif tomonidan tasvirlangan, his qilingan, ko‘rilgan olamni boshqa tilga bera olish qobiliyatidir. Shuning uchun Florinning fikricha, tarjimon muallif tilida fikrlash va fikrini

bayon etishni bilishi kerakki, bu holat bir tildan ikkinchi tilga mexanik tarjima qilishni istisno etadi [5, b. 113-168]. Ya'ni asl matnni aynan tushunishi va uni tahlil etishni bilishi lozim.

R. Yakobson tilshunoslik fanlari uchun tarjimaning muhim o'rin tutishini qayd etib o'tgan. Tarjimani keng ma'noda tushunish tadqiqotchiga uni lingvistik tahlilning universal vositasi sifatida taqdim etishiga yordam berdi. «Tafovutlar bor joydagi muqobillik, – deb yozgan edi u, – tilning eng ahamiyatli muammosi va tilshunoslikning markaziy muammosidir. Verbal axborotni qabul qiluvchi har qanday odam kabi, tilshunos ham axborotning sharhlovchisidir. Til haqidagi fan birorta tilshunoslik hodisasini uning belgilarini ayni tizimdagi yoki boshqa tizimdagi boshqa belgilarga tarjima qilmasdan izohlab bo'lmaydi. Ikki tilning ixtiyoriy qiyosi ularning o'zaro bir–biriga tarjima qilish imkonini ko'rib chiqishni taqozo etadi» [14, b. 18]. Shunday qilib, o'zaro bir–biriga tarjima qilish imkoni har qanday tillar juftligiga xos bo'lgan asosiy xususiyatlardan biri tarzida tillararo lingvistik tahlilning metodologik asosini tashkil etadi.

Tarjima nazariyasi va amaliyoti sohasi hozirda rivojlanish bosqichida. Tarjimashunoslik masalalariga bag'ishlangan ko'plab konferensiyalar, simpoziumlar o'tkazilmoqda. Jahonning ko'plab universitet va institutlarida tarjimashunoslik fakultetlari ochilmoqda, tarjima nazariyasi va amaliyoti ta'lim yo'nalishi va magistratura bosqichlariga talabalar qabul qilinmoqda. U yoki bu tildagi amalga oshirilgan va nashr etilgan tarjima asarlar ushbu til egalarining madaniyati darajasini namoyon etmoqda.

Til - bu tarjima, madaniyatlararo munosabatlar vositasidir. N.I.Jinkin tilga quyidagicha ta'rif beradi [8]: «Til madaniyatning bir qismi, uning qurolidir, ruhiyatimizning borlig'i, madaniyatning yuzi. U millat mentalitetining (o'ziga xos xususiyatlari) ifodasidir». K.Levi-Stross fikricha, til bir vaqtning o'zida madaniyatning bo'lagi va mevasidir, uning rivojlanishiga yordam beruvchi omildir [9]. Bundan tashqari, til madaniyatning o'ziga xos xususiyatlarini rivojlanishiga ham o'z ta'sirini o'tkazadi. Til madaniyatning unsuri va qurolidir. Madaniyat esa muayyan bir jamiyatning o'z tarixiy rivojlanish jarayonida ma'naviy va madaniy sohalarda qo'lga kiritgan natijalarining mazmun va ayni paytdagi taraqqiyot darajasi, keyingi yuksalish istiqboli hisoblanadi. Har bir jamiyat, millat, davlat va elat ma'naviy madaniyati tufayli o'zligini anglab yetadi. Har bir millat o'z tilini, urf-odatini, an'analarini saqlab qolish orqali jahon madaniyati tarixida o'z o'rnini egallashga intiladi.

XX asrga kelib turli millatlar o'rtasida sodir bo'ladigan muloqot fanda «madaniyatlararo muloqot» deb yuritila boshlandi. Madaniyatlararo muloqot turli madaniyatga mansub kishilar o'rtasida sodir bo'lar ekan bu jarayonda kommunikantlar bir-birlariga axborot yetkazib qolmay, shu bilan birga bir-birlariga tarbiyaviy ta'sir ham o'tkazadilar. Bu jarayonda ishtirok etayotgan kommunikantlar o'z madaniyatlarini solishtirish orqali suhbatdoshining madaniyatidagi o'zlariga o'xshash va o'xshamaydigan jihatlarini bilib oladilar. Shu sababli hozirgi davrda madaniyatlararo muloqotga o'rgatish til o'rgatish jarayonining asosiy maqsadiga aylandi.

V.P.Furmanovning fikricha [13], madaniyatlararo muloqot muomala jarayonida madaniyatlarning yaqinlashuvi, bir madaniyat rakursidan madaniyatlarni solishtirish, qiyoslash rakursiga o'tishdir. Chunki, bu jarayonda nutqiy muloqot turli madaniyat va tilga mansub kishilar o'rtasida sodir bo'ladi. Muloqot jarayonida ular bir-birlariga, «begona», «notanish» ekanliklarini his etib turadilar.

So'nggi yillarda tilshunoslikda lingvomadaniyatshunoslik muammolariga jiddiy e'tibor qaratilayotganligi sababli, ushbu muammoni yoritishga yo'naltirilgan ko'p miqdordagi tadqiqotlar natijalari nashr etilmoqda. Ayniqsa, rossiyalik tilshunos olimlarning bu sohadagi ishlarini ta'kidlab o'tish lozim. Jumladan, Yu.S.Stepanovning "Konsonantlar: rus madaniyati lug'ati" kitobida rus tilida so'zlashuvchilar uchun muhim bo'lgan tushunchalar va ularning sharhi keltirilgan [11, b. 43]. N.V Teliya tadqiqotining predmeti frazeologik birikmalar bo'lib, uning asosiy maqsadi milliy-madaniy konnotatsiyalarni tasvirlash va mentalitetni o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashdan iborat [12]. Umuman olganda lingvomadaniyatshunoslik va uning atamalari so'nggi yillarda nashr etilgan ko'pgina tadqiqotlarda uchraydi. Lekin ularning ta'rifi mualliflar tomonidan o'rinli asoslanmaganligi natijasida lingvomadaniyashunoslilik kategoriyasi turlicha talqin qilinib kelinmoqda.

Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, lisoniy madaniyatshunoslik tilshunoslikdagi antropologik yo‘nalish mahsuloti sifatida XX asrning oxirgi choragida paydo bulgan. Mazkur yo‘nalishdagi tadqiqotlarga esa X1X asrda Vilgelm fon Gumboldtning “Odam tillarining tuzilishini farqlanishi va uning odam zotini ma’naviy rivojlanishiga ta’siri” nomli asarida asos solingan [7]. Olimning “Turli tillar o‘z mohiyatlari, bilish va sezishga ta’sir ko‘rsatishlari bo‘yicha turli dunyoqarashni tashkil etadilar” hamda “til xususiyatlari millatning mohiyatiga ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun tilni sinchiklab o‘rganish odamning ichki dunyosini bog‘laydigan barcha tushunchalarni qamrab olishi lozim”ligi haqidagi fikrlari keng tarqala boshladi [7, b. 80]. Gumboldt g‘oyalari X1X-XX asrlarda *neogumboldtianlik* (tilshunoslikda Gumboldt bilan bog‘liq yangi davr) doirasida rivojlantirildi. X1X asrda Rossiyada A.A.Potebnya uning “til faoliyat sifatida” g‘oyasini rivojlantirdi [10, b. 19-20]. Yevropada L. Vaysgerber, X. Glins, X.Xols XX asr o‘rtalarida fikrlash va fikrning mantiqiy tuzilmasini tilning tuzilishiga bog‘liqligi haqidagi masalani tadqiq etdilar. Umuman, gumboldtianlar tadqiqotlarda turli tillarning semantik qobiqlarini o‘rganib, ular orasidagi o‘xshashlik va farqlanishlarni aniqlaganlar. L. Vaysberger “olamni verballashtirish” tushunchasini kiritdi va uni olamni til vositasida o‘rganish va uni bilish obyektiga aylanish jarayoni sifatida tavsifladi, shuningdek, u tilning mazmuniy jihatini aks ettirib, uni “harakatlanuvchi kuch” sifatida taqdim etuvchi yangi grammatika yaratilishi zarurligi haqidagi tezisni ilgari surdi.

AQShda Gumboldt g‘oyalari X1X asr oxiri va XX asr boshida U.D. Uitni, D.U Pauell, F.Boas hamda E.Sepir va B.L. Uorf kabi tilshunoslar tomonidan rivojlantirildi. E.Sepir va B.L. Uorf lisoniy nisbiylik haqidagi farazni ilgari surdilar. Ushbu faraz bo‘yicha, bilish jarayonida til hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shimoliy Amerika hindulari tillarini o‘rganish jarayonida to‘plangan materiallar tahlili natijasida ular til kategoriyalarini fikrlashga ta’siri haqida xulosaga kelganlar. Lisoniy nisbiylik farazi bo‘yicha, turli tillarda har xil kategoriyalar mavjudligi ushbu tilda so‘zlashuvchilarni borliqni turlicha idrok etishlarini tasdiqlaydi.

XX asr davomida Sepir-Uorf farazi qattiq tanqid qilindi va unutila boshladi. Hozirgi kunda u yana tilshunoslarning diqqat markaziga aylandi: 90-yillarda D.Lyuisning“ Language Diversiti and Thouht (1992)” va P.Lining “ Worf Theori Complex” (Lee.1996) nomli kitoblari nashr etildi. 1998 yilda Duysburg (Germaniya) shahridagi universitetda “Humboldt and Revisited/ Universal and Culture-Shesific Consehtuazations in Grammar and Lexis” nomli xalqaro simpozium o‘tkazildi. Simpoziumda lisoniy nisbiylik va tilda inson omilini o‘rganishning yangi yo‘nalishlari belgilandi.

Sepir-Uorf gipotezasi zamonaviy tilshunoslikda ko‘pgina oqimlarning asosini tashkil etdi: oqimlarning turlicha nomlanishi ularning “kuchli” va “kuchsiz” tomonlari haqida fikr yuritish imkoniyatini yaratdi. Bundan tashqari, XX asr tilshunoslari bu farazni boshqacha tahrir qilishga urindilar. Masalan, G. Brutyanning “lingvistik qo‘shimchalilik gipotezasi” [3] va A. Vejbiskayaning “lingvistik universallik gipotezasi” [4]. Shunday bo‘lishiga qaramay, muammoga bo‘lgan qiziqish va uni o‘rganishga bo‘lgan turli yondashuvlar asosida tilni madaniyatning o‘ziga xos ko‘rsatkichi sifatida o‘rganish davom ettirilayotganligi haqida xulosa qilish mumkin.

XX asrning o‘rtasida Amerikada yana bir yo‘nalish paydo bo‘ldi: D.Xaymz “til va nutqni antropologik aspektda o‘rganish”ga asoslangan lingvistik antoropologiyaning nazariy va metodologik asoslarini yaratdi [2]. Olimning fikricha, «lingvistikaning vazifasi til haqidagi bilimlarni til nuqtai nazaridan umumlashtirishdan, antropologiyaning vazifasi esa til haqidagi bilimlarni odam nuqtai nazaridan umumlashtirishdan iborat”.

Lingvistik antropologiyaning gumanitar sohadagi o‘rni A. Duranti tomonidan ishlab chiqildi. Uning g‘oyasi bo‘yicha, “lingvistik antropologiyaning tilshunoslik haqidagi fanlardan farqi shundan iboratki, u real borliqning individual ko‘rsatkichiga alohida diqqat qaratadi” [1, b. 15].

Lingvokulturologiya aslida madaniyatning turi bo‘lgan tilni madaniyatning mahsuli sifatida, boshqacha qilib aytganda, til va madaniyatni chambarchas aloqada, ularning doimiy o‘zaro aloqasida o‘rganadi. “Til va madaniyat” muammosini ularning o‘zaro aloqasi prizmasi orqali tahlil etar ekan, lingvokulturologiya ko‘pincha madaniyatda ramziy, etalon, obrazli-metaforik mazmunga ega bo‘lgan va inson ongi faoliyati natijalarini umumlashtiruvchi til birliklarini tadqiqot obyekti sifatida tanlaydi.

Lingvomadaniyatshunoslik, birinchidan, tilning madaniyat bilan bog‘liq jihatlarini o‘rgansa-da, X1X-XX asrlardagi tilshunoslikning rivojlanishi natijasidir. Ikkinchidan, mazkur nazariy-metodologik asosning shakllanib kelayotganligini ta’kidlash lozim. Lingvomadaniyatshunoslikning maqomi, predmeti va metodologiyasi haqida olimlar orasida yagona talqin mavjud emas. To‘g‘ri, tilni madaniyat bilan bog‘langan holatda o‘rganish lingvomadaniyatning asosini tashkil etishini ko‘pchilik olimlar e’tirof etishmoqda. Shu bilan bir qatorda ta’kidlash joizki, til va madaniyatni o‘zaro aloqasini faqatgina lug‘at birliklari va matn misolida o‘rganish haqiqiy manzarani ochishga imkoniyat bermaydi, shuning uchun diskursli tahlil lingvomadaniyatshunoslikning istiqbolli yo‘nalishi bo‘lishi mumkin. Lingvomadaniyatshunoslik yangi asrdan boshlab tarjimashunoslikning ham tadqiqot obyekti sanala boshlandi. Chunki, asliyat va tarjima tillaridagi milliy va tarixiy o‘ziga xosliklarning lingvomadaniyatshunoslik xususiyatlari tarjima jarayoniga ham bevosita ta’sir etmay qolmaydi. Asliyatdagi milliy o‘ziga xosliklarni tarjima matniga o‘tkazishda har ikki tilning lingvomadaniyatshunoslikka oid jihatlarini aniqlash zarurati bor.

Lingvokulturologiyaning hozirgi zamondagi ijtimoiy qadriyatlar, ijtimoiy me’yorlar va hozirgi zamondagi istiqbollarga yo‘nalganligini e’tirof etgan holda, dissertasion ishimizda V.V. Vorobevning nuqtai nazaridan ish ko‘ramiz. Zero, olimning fikriga qaraganda, bu fan ma’lum shaklda tanlangan va shakllantirilgan madaniy qadriyatlar yig‘indisini tadqiq etadi, nutqni yuzaga kelishi va qabul qilininshiing jonli kommunikativ jarayonlarini, til shaxsiyati va milliy mentalitet tajribasini tahlil etadi [6].

Lingvokulturologiya madaniyat va tilshunoslik bilan shug‘ullanuvchi fanlar kesishuvidagi fan bo‘lib, madaniyat va tilni ularning faoliyati jarayonida o‘rganadi. Lingvokulturologiya predmeti til kommunikatsiyasi tizimida yuzaga keluvchi jamiyat mavjudligining milliy shakllaridir. Bu soha sinxron aspektda o‘rganiluvchi qadriyatlar tizimini diqqat nazarida tutadi hamda zamonaviy madaniy mushohadaga mutanosib keluvchi tushunchalar tizimini ishlab chiqish bilan shug‘ullanadi.

Lingvokulturologiya “til va madaniyat” muammosini ularning o‘zaro aloqasi prizmasi orqali tahlil etar ekan, lingvokulturologiya ko‘pincha madaniyatda ramziy, etalon, obrazli-metaforik mazmunga ega bo‘lgan va inson ongi faoliyati natijalarini umumlashtiruvchi til birliklarini tadqiqot obyekti sifatida tanlaydi.

Tilda vujudga kelgan va mustahkam o‘rnashgan madaniyat ko‘rinishlarini o‘rganuvchi lingvokulturologiya sotsiolingvistika va etnolingvistika bilan uzviy bog‘langan. Zotan, ushbu ikki yo‘nalish tilni nafaqat kommunikatsiya va bilish vositasi sifatida, balki millatning madaniy kodi sifatida tahlil etadi. Lingvokulturologiyada jonli kommunikativ jarayonlarida, muayyan davrlarda mavjud bo‘lgan xalq mentaliteti uchun qo‘llaniluvchi til ifodalarining aloqasi tadqiq etiladi.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Goodwin C., Duranti A. Rethinking context. Language as an interactive phenomenon. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

2. Hendel, Charles W. Studies in the philosophy of David Hume. 1963. – S. 277. Read more: David Hume – Major works, "Mitigated skepticism", Theory of knowledge, Theory of ideas – Social Perception, Mean Example, Experience, and Truth – JRank Articles http://psychology.jrank.org/pages/316/David-Hume.html#ixzz3bnz8H6YZ

3. Брутян Г. Философское введение в математическую логику. – Ереван, 1968.

4. Вежбицкая А., Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики. – М.: Культура, 2001.

5. Влахов В., Флорин В. Непереводимое в переводе. – М.: Высшая школа, 1980.

6. Воробьев В.В. Лингвокультурологическая парадигма личности. – М.: Издательство РУДН, 2006.

7. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1984. – 400 b.

8. Жинкин Н. И. Язык. Речь. Творчество. – М.: Лабиринт, 1998.

9. Леви-Стросс К. Структурная антропология / Пер. с фр. В.В. Иванова. – М.: Наука, 2001. – 512 b.

10. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – Харьков, 1922. – В.19, 20.

11. Степанов Ю.В. Константы: словарь русской культуры. – М.: Наука, 2004.

12. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекти. – М., 1996.

13. Фурманова В. П. Межкультурная коммуникация в теории и практике преподавания иностранных языков в вузе. – Саранск : Наука, 2009. – 164 b.

14. Якобсон Р. О лингвистических аспектах перевода. – М.: Просвещение, 1978.

МЕДИЧНІ НАУКИ / МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ

УДК 616-06+ 616.127-005.8+616.12-009.72

Руслана Деніна, Романа Соловій
(Івано-Франківськ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ІШЕМІЧНОЇ ХВОРОБИ СЕРЦЯ У ЖІНОК

Ішемічна хвороба серця (ІХС) – одна з найбільш актуальних проблем сучасної кардіології. У жінок частіше ніж у чоловіків зустрічаються надлишкова масса тіла, дисліпідемії, артеріальна гіпертензія, діабет, зростає кількість жінок, що курить. Діабет і куріння є важливими предикторами ІХС у обох статей, але ризик серцево-судинних ускладнення у жінок в 2-4 рази вище. У роботі представлено аналіз історій хвороб хворих на ІХС. Установлено, що у жінок вищі ризики розвитку інфаркту міокарда та серцевої недостатності ніж у чоловіків.

Ключові слова: *ішемічна хвороба серця ,жінки, особливості.*

Coronary heart disease (CHD) is one of the most pressing problem of modern cardiology. Dyslipidemia, hypertension, diabetes, overweight more often found in women than men, grows number of women smoking. Diabetes and smoking are important predictors of coronary heart disease in both sexes, but the risk of cardiovascular complications in women is 2-4 times higher. The article presents an analysis of patients with coronary heart disease's medical records. There was established that risks of myocardial infarction and heart failure in women are higher than men.

Keywords: *coronary heart disease, women, features.*

Вступ. Незважаючи на певні досягнення в профілактиці і терапії ішемічна хвороба серця (ІХС) залишається на сьогодні основною причиною інвалідності та смертності в Україні серед жінок старшого віку, значно перевищуючи ці показники при раку молочної залози [6, 7].

Більшість клінічних досліджень ішемічної хвороби серця (ІХС) проводилися в чоловічих вибірках. Складність встановлення діагнозу ІХС у жінок пов'язана із особливостями діагностики та інтерпретації результатів обстеження. У загальній популяції жінки хворіють на ІХС у віці на 10-15 років старше, ніж чоловіки, що пояснюється впливом естрогенів з їх антиатерогенними властивостями які минають з настанням менопаузи. Жінки у віці до 60-70 років мають менший ризик розвитку ІХС, ніж чоловіки . Після 60-70 років ризик ІХС зрівнюється у чоловіків і жінок одинаково [2, 4, 7].

Факторами, які можуть прискорити розвиток ІХС у жіночої популяції вважають: сімейну гіперліпідемію, паління, артеріальну гіпертензію (АГ), цукровий діабет (ЦД), надмірну масу тіла, гіперкоагуляцію, недостатню фізичну активність, хронічний стрес а також ранню менопаузу і гіпоестрогенію [5].

Жінки з ІХС мають суттєві відмінності в клінічній картині захворювання, у них спостерігаються певні особливості діагностики, що створює ще більші діагностичні труднощі. [1, 3]

Мета роботи. Встановити гендерні особливості ІХС.

Матеріали і методи. Історії хвороби хворих на ІХС.

Результати дослідження. Проаналізовано 2350 історій хвороб хворих на ІХС у тому числі 1275 (54,26 %) історій хвороб осіб працездатного віку, які знаходилися на стаціонарному лікуванні в ОККД протягом 2015 року, серед яких було 1181 (92,6%) чоловіків і 94 (7,4%) жінок. Серед хворих непрацездатного віку 1075 (45,74 %) спостерігали

майже однаковий відсоток чоловіків і жінок (45,12% та 54,88 % відповідно). У непрацюючих жінок частіше, ніж у чоловіків спостерігалася АГ (67,8%; p=0,001). ЦД II типу серед чоловіків виявлено всього у 14 (8,0%) хворих; а в жінок - у 23 (35,9%) (p = 0,0001). Надмірна маса тіла переважала у жінок 42,54 % (p<0,05). У 44,23% жінок була менопауза, вік настання якої склав в середньому 47,0 ± 0,59 років. Обтяжений садковий анамнез –у 36%, і куріння – у 27,5% жінок.

Стабільна стенокардія менш вираженою була в жінок (84%; p=0,02). Інфаркт міокарда (ІМ) діагностовано у 67,1% жінок непрацездатного віку проти 42,47 % у чоловіків (p=0,001), коли в працездатному віці переважають чоловіки (57,83%; p=0,03). ІМ з формуванням аневризми лівого шлуночка (ЛШ) –перенесли 18% жінок. Повторний ІМ спостерігався у 16 хворих, коли серед чоловіків у 20 % випадків.

При коронарографії односудинне ураження виявлено у 7,5% чоловіків і 5,25% жінок (p =0,02). Ураження двох судин спостерігалося у 7,5% чоловіків і 8,9% жінок (p = 0,4); ураження трьох коронарних судин – у 12,95% і 18,42 % випадках відповідно (p = 0,05). Середній бал ураження коронарних артерій за шкалою Syntax у чоловіків склав 16,14±7,79; у жінок – 19,68±7,04 (p = 0,012).

Найчастіше за первинною медичною допомогою зверталися чоловіки працездатного віку і непрацюючі жінки.

Висновки. У жінок непрацездатного віку найчастіше діагностуються такі коморбідні стани, як АГ, ЦД, ожиріння. У жінок частіше зустрічаються багатосудинні ураження коронарних артерій, в разі яких доцільне коронарне шунтування.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Caimi G., Hoffmann E., Montana M. Haemorheological pattern in young adults with acute myocardial infarction // Clin. Hemorheol. Microcirc. – 2003. – Vol: 29(1). – P. 11-18

2. Jensen R. Psychosocial Risk Factors and Retinal Microvascular Signs The Multi-Ethnic Study of Atherosclerosis / R. Jensen [et al.] // Am. J. Epidemiol. – 2010. – 171 (5). – P. 522-531.

3. Jollis J.G., Roettig M.L., Aluko A.O. et al. Implementation of a statewide system for coronary reperfusion for ST-segment elevation myocardial infarction // JAMA. – 2007. – № 20. – P. 2371-2380.

4. Kim D. Do Neighborhood Socioeconomic Deprivation and Low Social Cohesion Predict Coronary Calcification? The CARDIA Study / D. Kim [et al.] // Am. J. Epidemiol. – 2010. – 172(3). – P.288-298.

5. Raine R., Goldfrad C., Rowan K., Black N. // J. Epidemiol. Community Health. – 2002. – V. 56 (6). – P. 418-423.

6. Волков В.І. Гендерні та вікові особливості ішемічної хвороби серця / В.І. Волков, В.І. Строна // Здоров'я України. – 2007. – № 12/1. – С. 33-35.

7. Погосова Н. В. Качество жизни больных с сердечно-сосудистыми заболеваниями: современное состояние, проблемы / Н. В. Погосова // Кардиология. – 2012. – № 4. – С. 66-78.

УДК 616.314-056.71:(-008.1)-053.3

Лілія Деркач, Ірина Ярмошук, Марта Тарнавська, Юрій Солоджук
(Івано-Франківськ, Україна)

ЕФЕКТИВНІСТЬ ХІРУРГІЧНОГО ЛІКУВАННЯ ХВОРИХ НА ГЕНЕРАЛІЗОВАНИЙ ПАРОДОНТИТ З ОСТЕОПЕНІЄЮ

Проблема хірургічного лікування хворих на генералізований пародонтит з остеопенією є особливо актуальною. Численними дослідженнями підтверджуються переваги методик хірургічного лікування із застосуванням остеопластичних матеріалів для стимуляції процесів репарації тканин пародонта.

Ключові слова: *генералізований пародонтит, остеопенія, остеопластичний матеріал, антирезорбент.*

The issue of surgical treatment of patients with generalized periodontitis and osteopenia is particularly topical. Numerous studies have confirmed the benefits of surgical treatment procedures using osteoplastic material to stimulate repair process of periodontal tissues.

Key words: *generalized periodontitis, osteopenia, osteoplastic material, antiresorptive agent.*

Постановка проблеми і аналіз останніх досліджень. Генералізований пародонтит (ГП) – поширене захворювання, частота якого збільшується з віком і характеризується запальними й резорбційно-деструктивними процесами у тканинах пародонта хворого [1, с. 65]. Серед численних факторів, що призводять до виникнення ГП особливе місце займають мікроорганізми [2, с. 12]. Пародонтопатогенні види мікрофлори пошкоджують тканини пародонта і сприяють виділенню цитокінів [3, с. 27]. Хірургічні методи лікування є невід'ємною частиною комплексного лікування ГП [4, с. 5]. Оперативне лікування захворювань пародонта є найбільш ефективним методом отримання стабільних позитивних результатів [5, с. 143].

Мета дослідження – підвищення ефективності хірургічного лікування хворих на **ГП з остеопенією, шляхом поєднаного використання остеопластичного матеріалу і антирезорбенту в перед- та післяопераційному періодах.**

Матеріал і методи дослідження. Під час дослідження нами було обстежено, проліковано та проведено клінічне спостереження у 60 пацієнтів віком від 24 до 65 років. В залежності від лікування всі хворі на ГП з остеопенією були розділені на дві групи, **рандомізовані за віком, статтю і тривалістю захворювання.** У дослідження не включали хворих на соматичні захворювання у стадії декомпенсації, злоякісні новоутвори, декомпенсовані форми цукрового діабету, інфекційні захворювання. І групу склали 20 хворих на ГП **з остеопенією**, яким хірургічне лікування проводилось загальноприйнятим методом. **В ІІ групі –** 20 хворих на ГП **з остеопенією**, яким хірургічне лікування проводилось з **використанням остеопластичного матеріалу** «Easy Graft» **і антирезорбенту «Бонвіва». Групу порівняння склали 20 практично здорових осіб.**

Усім хворим на ГП з остеопенією було проведено класичну клаптеву операцію Цішинського-Відман-Неймана на пародонті відповідної щелепи. Кісткові порожнини заповнювали матеріалом «Easy Graft». Призначали антирезорбент «Бонвіва» 150 мг по 1 таблетці 1 раз в місяць протягом трьох місяців та базову медикаментозну терапію: «Азитроміцин-Астрафарм» 500мг по 1капсулі впродовж трьох днів (курсова доза 1,5 г), «Лоратадин» по 1 таблетці (10мг) 1 раз на добу вродовж 10 днів та «Лактовіт Форте» по 1 капсулі 2 рази на добу вродовж 10 днів.

Усім хворим І групи, які одержували базову медикаментозну терапію у комплексному лікуванні було проведено класичну клаптеву операцію Цішинського-Відман-Неймана на

пародонті відповідної щелепи: на нижній щелепі – 18 операцій, на верхній щелепі – 2 операції. По одному хірургічному втручанню зроблено 18 (90,0%) хворим, по два – 1 (10,0%) хворим.

Усім хворим ІІ групи, які одержували базову медикаментозну терапію з **використанням остеопластичного матеріалу і антирезорбенту** у комплексному лікуванні було проведено класичну операцію Цішинського-Відман-Неймана на пародонті відповідної щелепи: на нижній щелепі – 16 операцій, на верхній щелепі – 4 операції. По одному хірургічному втручанню зроблено 16 (80,0%) хворим, по два – 2 (20,0%) хворим.

Аналіз клінічних досліджень проводили до операції, на 1, 2, 3, 14 день після операції, через 6 місяців після хірургічного лікування.

При проведенні статистичної обробки отриманих результатів усі необхідні розрахунки виконували методом варіаційної статистики з використанням прикладного пакету комп'ютерної програми медико-статистичних обчислень STATISTICA.

Результати дослідження та їх обговорення. В обстежених хворих на ГП з остеопенією основними симптомокомплексами ГП були симптоматичний гінгівіт, пародонтальні кишені, наявність травматичної оклюзії. Вираженість цих ознак залежала від важкості процесу. ГП ІІ ступеня розвитку з остеопенією було діагностовано у 18 (45,0%) хворих, ГП ІІІ ступеня розвитку з остеопенією – у 22 (55,0%) хворих.

У перший день після операції у всіх хворих була загальна слабкість, недомагання, головний біль, підвищення температури тіла від 37,5^{0}С до 38,7^{0}С, місцево спостерігався незначний набряк, помірна болючість м’яких тканин.

У І групі на другий день після операції у всіх хворих температура тіла була від 36,9°С до 37,6 °С, з'явився набряк м'яких тканин обличчя, усі хворі скаржилися на загальну слабкість, недомагання. У ІІ групі на другий день після операції у 10 (50,0%) хворих температура була від 36,9°С до 37,6°С, з'явився набряк м'яких тканин обличчя, усі хворі скаржилися на загальну слабкість, недомагання.

На 3 добу хворі І групи 18 (90,0%) хворих скаржилися на незначну болючість ясен при доторкуванні, незначний набряк перехідної складки виявлений у 8 (40,0%) хворих. Максимальна кількість загоєнь операційної рани первинним натягом у хворих І групи припадала на 9-11 день. В ІІ групі на 3 добу – 8 (40,0%) хворих скаржилися на незначну болючість ясен при доторкуванні, незначний набряк перехідної складки – у 9 (45,0%) хворих. Максимальна кількість загоєнь первинним натягом у хворих ІІ групи припадала на 6-8 день. Шви хворим ІІ групи знято в середньому на (7,06±0,23) добу, тобто на 2-3 дні раніше, ніж хворим І групи.

У І групі на 14-15 добу всі прооперовані хворі почували себе задовільно. Ясна мали блідо-рожевий колір, не кровоточили, щільно охоплювали шийки зубів, рухомість яких зменшилась. В жодного хворого не спостерігали нагноєння операційної рани та післяопераційної кровотечі. Шви пацієнтам І групи знято в середньому на 10,24±1,36 добу. У ІІ групі всі прооперовані хворі почували себе задовільно. Ясна мали блідо-рожевий колір, не кровоточили, щільно охоплювали шийки зубів, рухомість яких зменшилась. В жодного хворого не спостерігали нагноєння операційної рани та післяопераційної кровотечі.

Результати хірургічних втручань оцінювали через 6 місяців після операції. Результати клінічних обстежень стану тканин пародонта переконливо доводили ефективність застосування остеопластичного матеріалу «Easy Graft» та антирезорбенту «Бонвіва».

У хворих на ГП з остеопенією через 6 місяців після хірургічного лікування кровоточивість ясен не спостерігалася, набряк ясен, свербіж у яснах, біль у яснах, рухомість зубів відсутні.

Висновки.

1. Для хворих на ГП з остеопенією характерними є значні зміни у тканинах пародонта, які наростають зі збільшенням ступеня важкості захворювання.

2. Поєднане використання остеопластичного матеріалу «Easy Graft» та антирезорбенту «Бонвіва» призводить до стійкої стабілізації процесу, що підтверджується показниками клінічних досліджень як у ранньому, так і у віддаленому післяопераційному періоді.

3. Розроблено схему хірургічного лікування хворих на хронічний ГП II і III ступеня **розвитку з остеопенією** в комплексі з медикаментозною корекцією, що сприяє підвищенню ефективності хірургічного лікування і стабілізації процесу, є безпечною і доступною в практиці лікаря – стоматолога.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Враховуючи значну поширеність ГП, постає питання подальшого вивчення впливу остеопластичного матеріалу «Easy Graft» та антирезорбенту «Бонвіва» на клінічні прояви як у ранньому, так і у віддаленому післяопераційному періоді.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Мазур И. П. Применение ибандроновой кислоты в комплексном лечении при генерализованном пародонтите в стадии обострения / И. П. Мазур, П. В. Леоненко // Український медичний часопис. – 2013. – №1. – С. 65-72.

2. Тивоненко Л. І. Ефективність застосування композиції Амізон-Метронідазол методом аерозольних інгаляцій у комплексній терапії генералізованого пародонтиту / Л. І. Тивоненко, І. М.Федянович, О. А. Значкова // Пародонтологія. Новини стоматології. – 2012. – № 3. – С. 12-15.

3. Candida albicans, Staphylococcus aureus and Streptococcus mutans colonization in patients wearing dental prosthesis / Baena-Monroy T, Moreno-Maldonado V, Franco-Martnez F // Med Oral Pathol. Oral Cir Bucal. – 2005. – № 10. – E. 27-39.

4. Георгієв Т. Д. Особливості хірургічного лікування генералізованого пародонтиту в осіб зі зниженням мінеральної щільності кісткової тканини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра мед. наук: 14.01.22 / Т. Д. Георгієв. – Одеса, 2005. – 32 с.

5. Мазур І. П. Вікові особливості структурно-функціонального стану тканин пародонта та кісткової тканини у жінок / І. П. Мазур, О. М. Ступницька // Здоровье женщины. – 2012. – № 9 (75). – С. 143-150.

УДК 616-009.24

Арслон Косимов, Нигора Кудратова, Сохиба Хакимова,
Наргиза Абдуллаева, Азиза Джурабекова
(Самарканд, Узбекистан)

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ЛЕЧЕНИЯ ПО ДАННЫМ ЭЛЕКТРОЭНЦЕФАЛОГРАФИИ ПРИ СИМПТОМАТИЧЕСКОЙ ПОСТТРАВМАТИЧЕСКОЙ ЭПИЛЕПСИИ
СИМПТОМАТИК ПОСТТРАВМАТИК ЭПИЛЕПСИЯ БИЛАН

Распространенность эпилепсии в популяции увеличивается с возрастом, что связано с увеличением продолжительности жизни, и, соответственно, осложнениями, возникающими на протяжении всей жизни, что определяет группу приобретенных фокальных симптоматических эпилепсий. Посттравматическая эпилепсия составляет 5% от всех случаев эпилепсии и более 20% случаев симптоматических эпилепсий.

Ключевые слова: *симптоматическая посттравматическая эпилепсия, ЭЭГ.*

The prevalence of epilepsy in the population increases with age, which is associated with an increase in life expectancy, and therefore the complications that arise throughout life that defines the group acquired focal symptomatic epilepsy. Post-traumatic epilepsy is 5% of all cases of epilepsy and more than 20% of cases of symptomatic epilepsy.

Keywords: *symptomatic post-traumatic epilepsy, EEG.*

Актуальность. Эпилепсия является распространенным заболеванием нервной системы. Так, заболеваемость эпилепсией составляет от 48 до 69 случаев на 100000 человеко-лет в Европейских странах [1, 2, 5, 11]. Одним из наиболее частых последствий черепно-мозговой травмы (ЧМТ) является посттравматическая эпилепсия (ПЭ), как правило, развивающаяся в сроки от 3 до 18 месяцев от момента травмы, полученной впервые или повторно. Отличиями посттравматической эпилепсии от других симптоматических форм являются: менее выраженная проградиентность, зависимость течения заболевания от тяжести ЧМТ, сочетание эпилептических приступов со стойкими очаговыми неврологическими симптомами, превалирование очаговых проявлений в структуре приступа, интеллектуально - мнестические нарушения (Авакян Г.Н и соавт., 2004).

ПЭ составляет 5% от всех случаев эпилепсии и более 20% случаев симптоматических эпилепсий (Friedman H., 2001). Симптоматическая фокальная ПЭ развивается у 11-20% пациентов, перенесших ЧМТ; ее частота и тяжесть течения зависят от тяжести первичной травмы, локализации посттравматического очага, состояния преморбидного фона (наличие повторных ЧМТ и генетической предрасположенности) (Гусев Е.И. и др., 2004).

Трансформация клинической картины эпилепсии со временем может определять прогноз заболевания, развитие резистентности к проводимой противоэпилептической терапии, а также требовать проведения коррекции когнитивных функций. В связи с этим изучение возрастной эволюции и трансформации эпилепсии является актуальной проблемой эпилептологии и коренной биологической проблемой [6, 9, 10].

Цель. Изучить электроэнцефалографические параметры после лечения при симптоматической посттравматической эпилепсии.

Материалы и методы исследования. В течение двух лет было обследовано 1150 пациентов с различными формами эпилепсии, из них было отобрано 250 пациентов симптоматической ПЭ. Пациентам с симптоматической ПЭ в рамках прескрининга проводилось оценка изменений когнитивной сферы с помощью теста MMSE и теста заучивания 10 слов, а так же оценка эмоционального статуса с использованием шкалы Гамильтона для оценки депрессии, Госпитальной Шкалы Тревоги и Депрессии. Среди пациентов с симптоматической ПЭ было выявлено 50 пациентов с сочетанием когнитивных и эмоциональных нарушений.

Все 50 обследуемых пациентов имели ранее установленный диагноз симптоматической фокальной ПЭ, который подтверждался при скрининге на основании локализации анатомического субстрата, подтвержденный анамнезом заболевания, методами нейровизуализации (КТ/МРТ) головного мозга в совокупности с электроэнцефалографическим коррелятом, клинической картиной и кинематикой эпилептических приступов, соответствующих зоне очагового поражения головного мозга, эффективности и переносимости терапии, трансформации приступов у пациентов с длительным анамнезом. Возраст пациентов варьировал от 19 до 60 лет (средний возраст 24,6 ± 11,9 лет). Длительность заболевания колебалась от 9,6 ± 7 лет. Тяжесть оценивали по частоте приступов, которую определяли анамнестически за последние 12 месяцев.

Результаты исследования и их обсуждение. Первым этапом проведения видео-ЭЭГ-мониторинга с фармако-ЭЭГ-исследованием было фоновое электроэнцефалографическое исследование, в котором проводилась общая визуальная оценка ЭЭГ и определялось наличие и локализация эпилептиформной активности. Это позволило разделить пациентов вне зависимости от типов приступов и локализации патологического очага на 3 подгруппы, в соответствии с типом выявленной биоэлектрической активности головного мозга. В 1-ю группу вошло 6 пациентов, у которых на ЭЭГ был хорошо представлен регулярный α-ритм с выраженными амплитудными модуляциями и нормальным зональным распределением.

Таблица 1.

Распределение пациентов группы депакина по типам ЭЭГ

	Тип ЭЭГ		
Тип приступов	С выраженным α-ритмом (1 тип)	С фрагментарным α-ритмом (2 тип)	Дезорганизованная по основному ритму б.э.а. (3 тип)
Фокальные приступы	1	2	3
Вторично-генерализованные приступы	1	3	4
Фокальные и вторично-генерализованные приступы	4	2	6
Всего	6 (24%)	7 (28%)	13 (52%)

Во 2-й группе было 7 пациентов, у которых ЭЭГ характеризовалась наличием фрагментарного α-ритма с сохранными зональными различиями. 3-ю группу составили 13 пациентов с дезорганизацией ЭЭГ по основному ритму и отсутствием регионарных различий на ЭЭГ. Распределение пациентов второй группы по типам ЭЭГ представлено в таблице 1. Анализируя данные таблицы, можно сказать, что отмечалась большая представленность пациентов с фокальными и вторично-генерализованными судорожными приступами – 12 человек (48%). У 13 пациентов (52%) преобладала дезорганизованная по основному ритму биоэлектрическая активность головного мозга.

Таблица 2.

Распределение эпилептиформной активности у пациентов группы депакина и контрольной группы

Эпилептиформная активность	**Острая-медленная волна (пик-волна)**	**Региональные острые\медленные волны**	**Региональное замедление б.э.а.**	**Феномен ВБС**
Группа Депакина	6	8	9	2
Контрольная группа	6	5	11	4

Анализ электроэнцефалограмм выявил различные эпилептиформные паттерны и фокусы патологической активности: комплексы острая-медленная волна, комплексы спайк-волна, региональные медленные волны и региональное замедление б.э.а. головного мозга, которое представлено в таблице 2.

У 2-х пациентов группы депакина при проведении видео-ЭЭГ-мониторирования были зарегистрированы эпилептические приступы. У пациента Т., 40 лет, наблюдающегося с диагнозом симптоматической фокальной посттравматической лобной эпилепсией с ВГСП зарегистрирован вторично-генерализованный судорожный приступ, с фокальным началом в виде продолженного регионального бифронтального замедления (FIRDA) с последующим бифронтальным распространением и билатеральной синхронизацией нарастающей спайк-волновой активности 6 Гц.

На протяжении 30 дней пациенты получали депакин в дозировке 250 мг/сутки (125 мг – 2 раза в день) в комплексе с противоэпилептической терапией в индивидуально подобранной ранее дозировке. После курсового приема депакина пациенты повторно проходили продолженное многочасовое видео-ЭЭГ-мониторирование.

Особенностью изменений ЭЭГ у больных 1-й группы явилось усиление основного ритма в затылочно-теменных отведениях и ослаблением α – ритма в передних отделах мозга. Спектральный анализ ЭЭГ показал нарастание мощности в α диапазоне у всех пациентов этой группы Во всех отведениях наблюдалось уменьшение ирритативных знаков и диффузных медленных (тета- и дельта-) волн. При визуальном анализе выявлено уменьшение представленности эпилептиформной активности. Характерной особенностью изменения мощности спектра ЭЭГ под влиянием курсового комбинированного применения депакина было достоверное увеличение мощности спектра в диапазоне α-частот в затылочно-теменных и задневисочных отведениях обеих гемисфер. У пациентов с фрагментарной и слабо модулированным α-ритмом и сглаженными зональными различиями, курсовое комбинированное применения депакина вызвало отчетливое усиление α-активности во всех отведениях и снижение дельта- и тета-активности. Изменения мощности спектра ЭЭГ выражались в увеличении мощности спектра в диапазоне α-частот во всех отведениях, кроме височных, и уменьшении мощности спектра в диапазоне дельта и тета-частот. Изменения ЭЭГ представлены на рисунке 1. Статистический анализ данных спектрального анализа, усредненных для всей группы показал, что изменения мощности спектра в диапазоне α-частот достигали достоверных значений в лобно-центрально-теменных отведениях обоих полушарий, при этом отмечается достоверной снижение мощности спектра в диапазоне тета-активности.

Рис. 1. Фоновая ЭЭГ пациента Н, 49 лет, зарегистрированная до (слева) и после (справа) курсового назначения депакина

Визуальный анализ влияния курсового комбинированного применения депакина на биоэлектрическую активность пациентов, с выраженной дизритмией биопотенциалов, выявил нормализацию биоэлектрической активности, что выражалось в угнетении диффузных медленных волн и усилении регулярного α-ритма, отмечалось достоверное увеличение мощности спектра в диапазоне α-частот в теменных и затылочных отведениях. Отмечено снижение индекса эпилептиформной активности (рисунок 2)

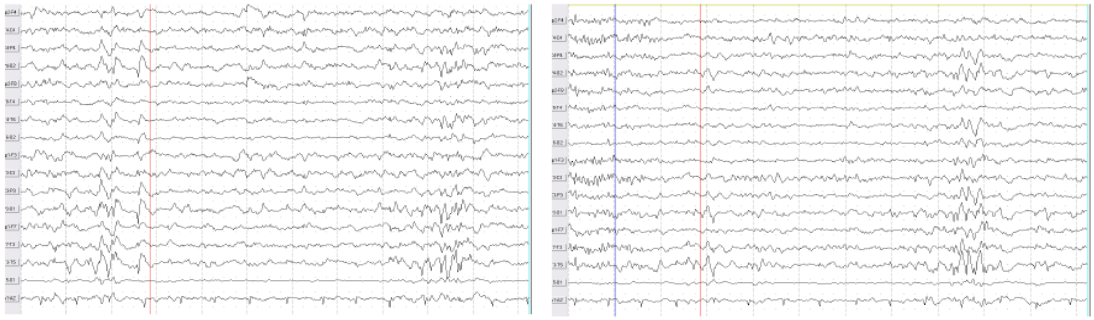

Рис. 2. Фоновая ЭЭГ пациента Н, 49 лет, зарегистрированная до (слева) и после (справа) курсового назначения депакина. Отмечается снижение представленности эпилептиформной активности, нормализация зонального распределения α и бета активности

Таким образом, проведенные исследования показали, что под влиянием курсового применения этилметилгидроксипиридина сукцината у всех пациентов отмечается тенденция нормализация основного ритма и снижении индекса эпилептиформной активности. Статистический анализ представленных выше данных показал, что увеличение мощности спектра ЭЭГ в диапазоне α-частот не достигали достоверных значений, тогда как у пациентов с дизритмичной ЭЭГ мощности спектра в диапазоне α- и бета частот достигали достоверных различий. Вместе с тем, снижение мощности спектра в диапазоне дельта- и тета- частот не достигало достоверных различий для всех групп пациентов.

Анализ эпилептиформных изменений в ЭЭГ на момент окончания исследований показал тенденцию к уменьшение таковых у больных, получавших депакин, по сравнению с группой контроля. Динамика эпилептиформных изменений на ЭЭГ упрощенно представлена в таблице 3.

Таблица 3.

Динамика эпилептиформных изменений на ЭЭГ в группе депакина по сравнению с группой контроля

Эпилептиформная активность	Группа депакина (n=25)		Группа контроля (n=25)	
	на начало исследования	на конец исследования	на начало исследования	на конец исследования
Наличие	14	11	14	15
Отсутствие	11	14	11	10

У 14 пациентов было выявлено наличие эпилептиформной активности. После проведения терапии депакином количество пациентов с зарегистрированной эпилептиформной активностью уменьшилось на 21,5% и составило 11 человек. В контрольной группе существенных изменений не выявлено. Уменьшение представленности эпилептиформной активности непосредственным образом коррелировало с уменьшением количества эпилептических приступов и улучшением общего состояния пациента по данным нейропсихологического анализа и качеству жизни.

Таким образом, после курсовой терапии депакином выявлено уменьшение количества региональных медленных волн (с 6 до 5), уменьшилось количество пациентов с зарегистрированным замедлением биоэлектрической активности (с 11 до 7). Были отмечены положительные изменения частотно-амплитудных характеристики восстановление нормального зонального распределения нормальных ритмов биоэлектрической активности.

У всех пациентов независимо от биоэлектрической активности наблюдалось усиление исходно низких показателей когерентности для средних височно-височных межполушарных пар отведений (F7-F8, T3-T4 и T5-T6) до уровня нормативных значений.

Выводы. Таким образом, для подверждения диагноза эпилепсии результаты ЭЭГ имеют неоспоримое значение, но контроль проводимой терапии, достоверное подтверждение стойкости ремиссии не всегда адекватны при анализе только результатов рутинной ЭЭГ.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Авакян Г.Н., Бадалян О.Д., Бурд С.Г., Вальдман Е.А., Воронина Т.А., Неробкова Л.Н., Крикова Е.В., Авакян Г.Г., Чуканова А.С., Стойко М.И., Савенков А.А. Экспериментальная и клиническая эпилептология. Журнал «Эпилепсия и пароксизмальные состояния» 2010; 2; 4: 41-53.

2. Авакян Г.Н., Бадалян О. Д., Савенков А.А. Роль видео-ЭЭГ- мониторинг в диагностике «экзотических» эпилептических пароксизмов // Выступление на 18 конгрессе Человек и лекарство 12.04.2011 ВЭЭГ мониторинг в диагностике эпилепсии.

3. Мухамеджанова Н.М. Состояние когнитивных функций при посттравматической эпилепсии. Дисс. канд. мед. наук. – Ташкент, 2012.

4. Мухин К.Ю., Миронов М.Б.. Видео-ЭЭГ мониторинг в диагностике эпилепсии. Современные медицинские технологии. Научно-аналитический журнал. – Июнь 2010. – №4. – С. 42-46.

5. Карлов В.А. с соавт. Эпилепсия у детей и взрослых, женщин и мужчин. Руководство для врачей. – М.: Медицина, 2010.

6. Повереннова И.Е., Якунина А.В., Калинин В.А., Куров М.В. N- карбамоилметил-4-фенил-2-пирролидон в комплексной терапии симптоматической посттравматической эпилепсии Журнал неврологии и психиатрии. Эпилепсия. – 2011. – №5. – С.81-83.

7. Ярмухаметова М.Р. Посттравматические эпилептические приступы. Эпилепсия. – 2010. – №3. – С.34-38.

УДК 616-009.24

Нигора Кудратова, Арслон Косимов, Сохиба Хакимова,
Наргиза Абдуллаева, Азиза Джурабекова
(Самарканд, Узбекистан)

КЛИНИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЭПИЛЕПСИИ В ЗРЕЛОМ И ПОЖИЛОМ ВОЗРАСТЕ

Проблема эпилепсии у пожилых пациентов старше 70 лет в 2-3 раза превышает частоту эпилепсии у детей. Нет четкой клинической характеристики эпилепсии зрелого и пожилого возраста больных, в зависимости от признаков стареющего мозга.

Ключевые слова: *эпилепсия зрелого и пожилого возраста, МРТ, ЭЭГ.*

The epilepsy problem at elderly patients at the age of 70 years by 2-3 times exceeds epilepsy frequency at children. There is no accurate clinical characteristic of epilepsy of mature and advanced age of patients, depending on signs of the growing old brain.

Keywords: *epilepsy of mature and advanced age, MRT, EEG.*

Актуальность. Эпилепсия занимает в структуре неврологических заболеваний третье место. В мире заболеваемость эпилепсией колеблется от 48 до 110 на 100 000 населения.

В литературе показано, что в 1/3 случаев эпилепсия возникает у пожилых пациентов, а в возрасте 70 лет, частота заболевания в 2-3 раза превышает частоту эпилепсии у детей. После 70 лет риски манифестации эпилепсии выше, чем в первые десять лет жизни. Необходимо различать эпилепсию, впервые возникшую у лиц старше 70 лет – «эпилепсию пожилых» и эпилепсию, диагностированную до этого возраста, то есть, с более молодого возраста – «стареющую эпилепсию».

Материалы и методы исследования. Работа основана на результатах наблюдения за 168 пациентами эпилепсией (87 мужчин и 81 женщин – 53,0% и 47,0% соответственно). В исследование включена группа детей раннего возраста (10,7%), по классификации возрастных периодов актуальной в настоящее время в отечественной педиатрии (Пальчик А.Б., 2002). Основной контингент составили пациенты детского, юношеского и молодого возраста, а также больные зрелого возраста и пожилые, всего 1458 наблюдений (89,3%).

Парциальные эпилепсии наблюдались в 73,5%, как простые, так и сложные: соматомоторные, психомоторные, вегетативно-висцеральные, сложные полиморфные припадки и другие. Вторично-генерализованные парциальные припадки зарегистрированы в 86,7% случаях. Генерализованные эпилепсии отмечались в 386 наблюдениях (26,5%). В зрелом возрасте нарастало количество травматических эпилепсий, опухолей головного мозга. В пожилом возрасте симптоматические эпилепсии развивались на фоне церебрального атрофического процесса, в восстановительном периоде ОНМК, при опухолях головного

мозга. Обследование больных эпилепсией проводили по общепринятым методикам, изучая семейный анамнез, историю заболевания с тщательным ретроспективным анализом возраста, возникновения первого приступа, провоцирующих факторов, эффективности и переносимости терапии, трансформации приступов у пациентов с длительным анамнезом. Внешний осмотр целенаправленно выявлял малые аномалии развития и их сочетания.

Больным проведено нейропсихологическое исследование, а так же нейровизуализационные методики. Состояние головного мозга и его ликворных пространств диагностировали, проводя компьютерную топографию (КТ) и магнитно-резонансную томографию (МРТ). Исследовались основная (фоновая) активность на ЭЭГ в виде α- и ţ-ритма, их зональные различия, частотно-амплитудные характеристики. Тщательно выделяли патологические графоэлементы: комплексы «острая – медленная волна», высокоамплитудные острые и медленные волны; пароксизмальную активность. Полученные электроэнцефалограммы исследовали как визуально, так и с использованием методик компьютерной обработки.

Результаты исследования и их обсуждение. Нами наблюдалась группа больных старше 50 лет с эпилепсией, начавшейся в молодом и среднем возрасте. Пациенты этой группы страдали, как правило, резистентными формами эпилепсии, у которых отмечалось уменьшение частоты идиопатических форм и возрастание числа симптоматической эпилепсии в возрастные периоды до 50 лет и после. Полученные результаты свидетельствуют об увеличении с возрастом случаев симптоматической эпилепсии (в восстановительном периоде ОНМК и новообразований головного мозга) и об уменьшении числа посттравматических эпилепсий.

Представляет интерес возможность развития эпилепсии в зрелом и пожилом возрасте на фоне атрофического процесса головного мозга разной степени выраженности и имеет свои особенности. Пациенты пожилого возраста с абсолютной резистентностью составили всего 8,0%. Что касается относительно- резистентных форм, то можно отметить их неоднородность. Группа с частыми припадками довольно большая (43,1%), причем 20,9% из них страдают эпилепсией с юношеского и молодого возраста, но в течение многих лет получали с низкой эффективностью один или два антиконвульсанта (как правило, барбитураты) и не обращались к эпилептологу для коррекции терапии. Поэтому, несмотря на длительный анамнез, они не могли считаться абсолютно резистентными. Причиной обращения пациентов за помощью было учащение приступов на фоне соматической или неврологической патологии. Эпилептические припадки в старшей возрастной группе довольно полиморфны. Примечательно, что парциальные эпилепсии составили 90,0%. Подобное распределение приступов соотносится с количеством накапливающихся в течение жизни повреждающих факторов, вызывающих морфологические изменения головного мозга. Частота генерализованных эпилепсий минимальна, по сравнению с другими возрастными группами больных, которая составила 10,0%. Анализ этой группы пациентов показал наличие двух вариантов манифестации заболевания. Первый вариант – манифестация приступов в юношеском возрасте в виде генерализованных судорожных припадков в сочетании (или без) миоклоническими приступами и абсансами. Это пациенты с редкими припадками, которые либо никогда не получали антиконвульсантов, либо получали их нерегулярно или использовали небольшие дозы карбамазепина. Под нашим наблюдением находились 3 пациента с подобным вариантом течения заболевания.

Второй вариант – поздняя манифестация юношеского варианта идиопатической генерализованной эпилепсии. Мы наблюдали только один случай подобного развития заболевания и приводим его в качестве клинического примера. У остальных пациентов зрелого возраста и пожилых с изолированными генерализованными судорожными приступами (23 пациента) наблюдались в центре с симптоматическими или криптогенными фокальными эпилепсиями. В этой группе больных в равном количестве представлены посттравматические эпилепсии, последствия ОНМК, оперированные опухоли головного мозга – по 15,8%. Атрофические изменения головного мозга (умеренные и выраженные)

были выявлены только у 42,1% больных и у 2 больных МРТ головного мозга описываются как вариант нормы. В трех случаях достигнута ремиссия заболевания, в одном - регистрируются приступы с частотой 1 в год – полтора года. При симптоматических и криптогенных вариантах только с вторично генерализованными припадками ремиссии удалось достигнуть только в 3 случаях (15,8%), в половине наблюдений регистрировались редкие приступы, у 36,8% пациентов отмечались медикаментозно-резистентные частые припадки. Фокальные эпилепсии доминируют в структуре эпилепсий у пациентов зрелого возраста и пожилых (старшей возрастной группе), из них симптоматические формы достигают 83,9% эпилепсии и встречаются чаще, чем в «среднем» возрасте. Значительно чаще в этой возрастной группе отмечается вторичная генерализация припадков (до 71,6%).

Припадки в старшей возрастной группе отличаются «плавным» началом, часто сериями длительностью до 20-30 минут. Диагностика простых и парциальных припадков в пожилом возрасте затруднена «сглаженными» границами начала и окончания приступов. В большинстве случаев до развития вторично генерализованного приступа пациенты наблюдались с транзиторными ишемическими атаками, декомпенсациями соматической патологии. Дневные припадки в большинстве случаев простые и комплексные парциальные, ночные – обычно вторично генерализованные, они короткие, преимущественно тонические.

Пример. Больной Д., 64 года. Жалобы на приступы тонического напряжения и парастезии в правых конечностях длительностью до 2-3 минут. Такие приступы беспокоят с 51 года, частота их – 1 в месяц или в 1,5-2 месяца. За медицинской помощью не обращался. С возраста 54 лет приступы утяжелились и усложнились, вслед за парциальным началом возникала быстрая утрата контакта с окружающими, гипермоторные автоматизмы до 30 секунд с последующей короткой дезориентацией. С 61 года приступы участились до 10 в день, что послужило причиной обращения к неврологу и назначения сразу политерапии, на фоне которой вышеописанные припадки повторяются с частотой от 1 до 2-3 в месяц. Пациент обратился к эпилептологу.

В анамнезе – диффузно-узловой зоб (в настоящее время компенсированный, лечения не получает).

МРТ головного мозга: Диффузный атрофический процесс головного мозга.

ЭЭГ: Диффузные изменения биоэлектрической активности головного мозга с периодическим замедлением активности в левых лобно-теменных отведения. Со стороны внутренних органов патологии не отмечается. АКД 120 и 80 мм.рт.ст. Неврологический статус. Общемозговых и менингеальных симптомов нет. Черепные нервы: слабость конвергенции с двух сторон, положительные симптомы орального автоматизма. Двигательных, чувствительных нарушений нет. Легкая атаксия в правых конечностях. Сухожильные рефлексы несколько оживлены, равномерные. Умеренное когнитивное снижение.

Клинический диагноз: Криптогенная лобная эпилепсия с частыми комплексными парциальными приступами.

Пациент принимал депакин-хроно 300 по 1,5 табл. 2 раза в день, карбамазепин 0,2 по 1 табл. 3 раза в день. На фоне проводимой терапии наблюдалось урежение приступов и было достигнуто менее чем на 50%. Отмечалась отчетливая атаксия, сонливость, снижение памяти, внимания предположительно на фоне колебаний концентрации противоэпилептических препаратов. Пациент никогда не получал противоэпилептические препараты в монотерапии. Принято решение о постепенной отмене карбамазепина, контролем концентрации депакина (вальпроата) в крови и затем, в случае недостаточного контроля приступов и высокой концентрации депакина в крови, дополнительным назначением ламотриджина с медленным титрованием до 200 мг в сутки с последующим контролем уровня АЭП в крови.

Диагностика эпилепсии в старшей возрастной группе остается сложной задачей. Пароксизмальные нарушения сознания, двигательной активности, когнитивные нарушения могут быть реализованы в процессе диагностического поиска как ложноположительным, так

и ложноотрицательным диагнозом эпилепсии.

У пациентов зрелого возраста и пожилых, в основном, наблюдаются фокальные приступы с или без вторичной генерализации, в нашем исследовании до 90,0%. Преобладания сложных парциальных приступов у пожилых нами получено не было в отличие от других исследований. Вторичная генерализация в этой возрастной группе достигает 71,6%, что меньше, чем у детей и юношей. Диагностированные идиопатические генерализованные эпилепсии в зрелом и пожилом возрасте редкие, но наличие семейного анамнеза, отсутствие значимых изменений на МРТ и региональной активности на ЭЭГ, позволяют утверждать, что такие варианты поздней манифестации возможны (Карлов В.А., 2010).

В нашем исследовании пациенты с идиопатическим вариантом эпилепсии составили 2,2%.

Влияние выраженности атрофического процесса головного мозга на возникновение и течение эпилепсии более выражено, чем других повреждающих факторов. Причем, в случае текущей резистентной эпилепсии нарастание атрофического процесса может приводить к более доброкачественному течению эпилепсии (урежение и укорочение приступов, отсутствие вторичной генерализации), но и выраженная атрофия может запустить эпилептогенез без значимых повреждающих факторов.

Таким образом, эпилепсию необходимо рассматривать с позиций наличия эпилепсии у пациента до нарастания верифицированной по МРТ головного мозга атрофии или манифестации эпилепсии на фоне выраженного в той или иной степени атрофического процесса.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. DeRose P., Perrino F., Lettori D. et al. Visual and visioperceptual in children with Panayiotopoulos syndrome. Epilepsia. 2010; 51(7): 1205-1211.

2. Galimberti C., Magri F et all. Changes in sex steroid levels in women with epilepsy on treatment: Relationship with antiepileptic therapies and seizure frequency. Epilepsia, 2010, 50 (suppl): 28-32.

3. Авакян Г.Н., Бадалян О.Л., Крикова Е.В., Чуканова А.С., Бурд С.Г. Репродуктивные нарушения у мужчин с эпилепсией. Эпилепсия и пароксизмальные состояния. – 2010. – №1. – С.30-36.

4. Березнякова Е.Ю., Троценко О.Б., Шевченко Л.М., Михедько Н.Г. «Гендерные особенности течения эпилепсии» // Международный медицинский журнал. – 2010. – №1. – С.23-26

5. Власов П.Н. Результаты монотерапии леветирацетамом парциальной эпилепсии у взрослых [Текст] / Власов П.Н., Карлов В.А. Комелькова Е.Г. // Журнал неврологии и психиатрии им. С.С. Корсакова. – № 11(2). – С. 15-20.

6. Гусев, Е.И. Эпидемиология эпилепсии в Российской Федерации [Текст] / Гусев, Е.И. Гехт, А.Б. Мильчакова Л.Е. // II Российский международный конгресс «Цереброваскулярная патология и инсульт». – СПб., 2011. – С. 23-26.

7. Калинин В.А., Якунина А.В., Поверенново И.Е. « Закономерности течения эпилепсии в разные возрастные периоды» Неврология, нейропсихиатрия, психосоматика. 2015; (спецвыпуск 1): 26-30.

8. Карлов В.А. Эпилепсия у детей и взрослых женщин и мужчин, руководство для врачей. – М: ОАО Издательство «Медицина», 2010. – 720 с.

9. Одинцова Г.В., Королева Н.Ю., Чугунова А.А., Сайкова Л.А. Эпидемиология возраста дебюта женской эпилепсии [Текст]. – 2011. – Т. 3, №3. – С. 29.

10. Щедеркина И.О. Затылочные эпилепсии у детей: Особенности диагностики и тактики ведения [Текст] / Щедеркина И.О. // Эпилепсия и пароксизмальные состояния. – 2014. – Т. 6, №1. – С. 44.

УДК 378.147:611]:371

Lesya Lavriv
(Chernivtsi, Ukraine)

MODERN METHODS OF TEACHING HUMAN ANATOMY

The theoretical basis of the medical profession is the human anatomy, which in medical education is fundamental and important clinical implications because of ignorance of anatomical parts may cause medical errors. In order to ensure clarity of the educational process at workshops to be used Complex modern computer technologies, tables, radiographs models, anatomical atlases and natural anatomical specimens.

Key words: *methods of teaching, anatomical specimens, information technology, human anatomy.*

Теоретичною базою професії лікаря є анатомія людини, яка у системі медичної освіти має фундаментальне та важливе клінічне значення, оскільки незнання анатомічних деталей може служити причиною лікарських помилок. З метою забезпечення наочності навчального процесу на практичних заняттях слід використовувати комплекс сучасних комп'ютерних інформаційних технологій, таблиці, рентгенограми, муляжі, анатомічні атласи і натуральні анатомічні препарати.

Ключові слова: *методика викладання, анатомічні препарати, інформаційні технології, анатомія людини.*

The objective of Bologna Convention is to create conditions when the majority of people, taking advantage of all the achievements of national systems of education and science, can be in demand on the European labour-market. To improve the quality of training physicians, further advance of the methods of teaching theoretical subjects at higher medical educational establishments which form world outlook of medical professionals concerning the questions of therapeutic and practical activity is of special importance. Over the last few decades, a major paradigm shift in medical education has been to move from passive, didactic, and teacher-centered approach to active, clinical-based, and student-centered approach i.e., from teaching to learning. Mastering these subjects should be combined with the application of a number of visual aids as the evidence of theoretical statements with practical processes [2; 1].

The main part. Anatomy has been a cornerstone of medical education for hundreds of years. Traditionally sole pedagogy of gross anatomy has been through cadaver dissections and didactic lectures. It is an undisputed fact that the comprehensive knowledge of anatomy plays a vital role in proper understanding of any other branch of Medicine. It plays an important role in the process of training medical professionals and thereby ensuring safe medical practices. Learning is the personal development following an experiential process, leading to a relatively stable modification of the knowledge behavior. Changes in the teaching of gross anatomy have often involved decreasing student contact time alongside the use of new methods for teaching.

Clinical anatomy is a theoretical base of a medical profession having both fundamental and clinical importance in the system of medical education, and ignorance or lack of anatomical knowledge may be a cause of medical errors. A highly qualified, competitive professional able to affect the development of medicine in Ukraine and in the world must have deep knowledge of regularities of the structure, development of the human body and the character of its changes under the influence of environmental factors. Specificity and complexity of teaching clinical anatomy is stipulated by a considerable scope of the material to be learnt, difficulty of the spatial imagination concerning anatomical formations, peculiarities of topographic-anatomical interrelations [3; 4].

Clinical anatomy as a basic science requires with a maximal accuracy learning anatomical terms, anatomical specimens, dissection of the organs and systems on dead bodies, making pictures

of the organs and parts of the body. At present, there are a lot of textbooks and atlases on clinical anatomy with bright colored pictures (arteries are red, veins – blue, nerves – yellow etc.). Although anatomical structures inside the human body look differently from those, depicted in these atlases. In spite of a high printing quality these images do not present true picture of the structures of the human body. In this connection with the aim to ensure visual aspects of the educational process natural anatomical specimens should be used during practical classes along with the use of a complex of modern computer information technologies, tables, radiograms, models, anatomical atlases etc. [5]. Because bare anatomical knowledge could be acquired by students through many media, the teacher should act as an ally and companion of the students in order to build strong, logical medical knowledge.

The main objective of practical training is to ensure that students acquire the greatest amount of knowledge about the macro and microstructure of each organ and its location. Students should explain the importance of anatomy in medical training, stressing that the resulting knowledge about the structure of the human body, its organs and systems are not only important for the development of other medical and biological disciplines, but also for future practical work. Since the first studies need to convince students in the exceptional importance of anatomical specimens for the study of human anatomy - the basis of all medicine.

Anatomical specimens are important elements of teaching as they promote learning the structure of the human body. They enable to see the details of the natural structure of the organs, to create volume representation concerning the structure of organs and their location. The possibility to study natural specimens of organs afforded by our Department is unique to some extent [6]. Complete sets of the specimens of bones, separate internal organs from all the systems, complexes of organs, vascular-nervous specimens are available at the Department of Anatomy, Topographic Anatomy and Operative Surgery. Students work with natural specimens during practical classes and self-preparation. Thematic anatomical specimens are also used while passing modules.

Particular directions have questions variant anatomy. If students have learned well the anatomy of the relevant organ or organ system, they perceived with interest the information on the options anatomy with great value has clarity of presentation. The creative approach in explaining educational material enables students to a certain extent to master the methodology of the analysis of phenomena and helps an objective assessment of the situation in practice. A major role in the formation of clinical thinking in younger students play the competition on the anatomy, as well as joint meetings of the students' scientific circles several departments [7]. In these sessions, students are actively involved in the discussion of the issues raised and improve their practical skills.

Methodically substantiated way of optimization and scientific organization of educational process with applied learning of clinical anatomy for the students of higher medical educational establishments should provide reasonable use and combination of traditional methods with various forms of integration. Introduction of approaches to organizational-methodical ensuring of the educational process which final aim is to form a conscious motivation concerning learning both the programmed and additional material will effectively increase the interest to morphology and medicine in general [8; 9].

Proper utilization of newer technologies along with the traditional teaching methods will certainly lead to better understanding of gross anatomy and will eventually improve students performance. Hence the advanced teaching methodologies help in learning anatomy in a better and an easier way.

Evaluation of the students' opinion on teaching methods is an important component of teaching assessment. Teaching is a process of conveying a body of knowledge to a group of students. Teaching methods can be considered the pedagogic approach utilized by instructors to facilitate a set of learning outcomes expected of an "ideal curriculum". Learning methods are the strategies that students take to organise and assimilate learning matter; it is their way of engaging a learning task. Knowledge retention is dependent on factors including intelligence, attitude and the learning strategies employed. Students often adopt a strategy of superficial learning in anatomy units due to

the large volume of information presented. While teaching methods and learning strategies are not quantifiable, knowledge retention can be measured through reliable and valid assessment. Ultimately, the most effective methods of teaching and learning will increase knowledge retention of basic sciences such as anatomy [10; 11].

The focus problem is a fundamental requirement to take into account when designing the teaching-learning process to contribute to its improvement and form education professionals with a solid foundation of knowledge, skills and habits. The regular use of directed case analysis is a valuable addition to the traditional methods of lecture, textbook reading, and laboratory for the teaching of human anatomy.

Reduction of our discipline negatively affects surgical preparation of students, post-graduate, young specialists. The system of continuous medical education based on its innovative nature as a tool of professional development should be a strategic objective in the implementation of the objectives for reforming professional medical education in Ukraine. The teachers and learners need to constantly reinvent themselves to keep pace with the changing demands of the profession and the technological advances. Computer-assisted learning provides an important alter-native pedagogical tool. It may provide an effective supplement to conventional methods of teaching. However, many anatomy educators are of the opinion that computer-based anatomy resources are valuable tool in anatomy teaching and can be used to supplement the traditional methods, but cannot replace dissection as the primary method of teaching and learning anatomy.

Conclusion. In modern conditions teaching clinical anatomy at higher medical educational establishment requires constant work and ability to combine classical forms of teaching with new approaches to education. In spite of modern information technologies and technical aids, classical and traditional forms of teaching (demonstration and learning natural specimens) should not be forgotten which in its turn will ensure a maximal level of mastering the educational material. The diversity of demonstration material (macrospecimens, models, volumetric models, educational tables, films) in the complex lays down the fundamental knowledge. Visual teaching aids are of leading importance for understanding and keeping in memory the educational material.

REFERENCES

1. Гусейнов Т. С. Совершенствование качества образования на кафедре анатомии человека медицинских вузов / Т. С. Гусейнов, С. Т. Гусейнова, А. Ш. Кадиев // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2013. – № 11. – С. 21.

2. Tanasi C.M. Modern Methods Used in the Study of Human Anatomy / C.M. Tanasi, V.I. Tanase, T. Harsovescu // The International Conference Psychology and the realities of the Contemporary World . Psiworld. – Vol. 127, № 22. – 2014. – P. 676-680.

3. Князевич-Чорна Т. В. Основні методичні підходи до викладання анатомії студентам факультету підготовки іноземних громадян у медичних вузах / Т. В. Князевич-Чорна // Світ медицини та біології . – 2012. – № 3. – С. 166–168.

4. Benly P. Teaching Methodologies on Anatomy- A Review / P. Benly // J. Pharm. Sci. & Res. – 2014. – Vol. 6, № 6. – P. 242-243

5. Sugand K. The anatomy of anatomy: a review for its modernization / K. Sugand, P. Abrahams, A. Khurana // Anat. Sci. Educ. – 2010 – Vol. 3, № 2. – P. 83-93.

6. Кашперук-Карпюк І. С. Оптимізація викладання анатомії людини за умов використання комплексу комп'ютерних інформаційних технологій / І. С. Кашперук-Карпюк, Л. П. Лаврів // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Медицина». – 2015. – Вип. 1 (51). – С. 269-271.

7. Цыбулькин А. Г. Некоторые проблемы преподавания анатомии человека в медицинских вузах / А. Г. Цыбулькин // Успехи современного естествознания. – 2010. – № 3. – С. 99-100.

8. Лаврів Л. П. Значення демонстраційних макропрепаратів як елемента наочності в сучасних методиках викладання анатомії людини / Л. П. Лаврів, І. С. Кашперук-Карпюк // Вісник проблем біології і медицини. – 2015. – Вип. 2. – Т. 1 (118). – С. 91-93.

9. Shaffer K. Teaching anatomy in the digital world / K. Shaffer // N. Engl. J. Med. – 2004. – Vol. 351. – P. 1279-1282.

10. Пріоритетність викладання клінічної анатомії / О.М. Слободян, Д.В. Проняєв, Л.П. Лаврів [та ін.] // Адаптаційні можливості дітей та молоді: матеріали XI міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 200-річчю з дня заснування Державного закладу "Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського" (Одеса, 15-16 вересня 2016 р., Ч. 2) / голов. ред. А.І. Босенко. – Одеса: Изд-во, 2016. – С. 83-86.

11. Лаврив Л.П. Организация учебного процесса с использованием мультимедийных средств / Л.П. Лаврив // Проблемы биологии и медицины. Материалы научно-практической конференции с международным участием "Модернизация высшего медицинского образования: модульная система обучения", Самарканд, 26 мая 2016 г. – Республика Узбекистан, 2016. – № 2.1 (88). – С. 79.

УДК 616-073:618.19

Гульшод Мардыева, Фаррух Шодиев
(Самарканд, Узбекистан)

ИНТЕГРИРОВАННАЯ ВИЗУАЛИЗАЦИЯ ПАТОЛОГИЙ МОЛОЧНОЙ ЖЕЛЕЗЫ

Важную роль в структуре маммологической заболеваемости играет разнообразная диффузная доброкачественная патология и рак молочной железы. Проведена оценка цифровой маммографии и сонографии в выявлении патологий молочной железы. Примененные нами методы лучевой диагностики оказались взаимодополняющими. При технической возможности их следует использовать в комплексе для получения максимального количества диагностически значимой информации.

***Ключевые слова**: маммография, сонография, молочная железа, рак, мастопатия*

Integrated visualization of the pathology of mammary gland. Various diffusive benign pathology of breast cancer plays an important role in structure of mammary disease. Estimated pathology of mammary gland was identified by digital mammography and ultrasonography. The methods of radial diagnosis we applied turned out to be complementary. They should be used in combination with technical possibility to produce maximum amount of important diagnostic information.

***Key words:** mammography, ultrasonography, mammary gland, cancer, mastopathy.*

Заболевания молочной железы развиваются весьма часто. Важную роль в структуре маммологической заболеваемости играет разнообразная диффузная доброкачественная патология и рак молочной железы. Достаточно отметить, что рак этого органа – наиболее часто выявляемая у женщин злокачественная опухоль. Диагностика основывается на результатах клинического осмотра и специальных исследований, которые имеют решающее значение для выявления ранних стадий заболевания. Лучевая диагностика в последние годы заняла почетное место в этом комплексе. Основной рентгенологической методикой является маммография. Современные цифровые технологии открывают новые возможности в диагностике и дифференциальной диагностике заболеваний молочной железы [1, с. 100; 2, с. 29].

Целью исследования – проведение оценки лучевых методов исследования, в том числе цифровой маммографии в выявлении патологии молочной железы.

Материал и методы исследования. Лучевое исследование проводилось на цифровом маммографе «BM-2B X-RAY MAMMOGRAPHY UNIT» (производства Китай) и ультразвуковом аппарате «EDAN DUS 6», (производства Китай). Были анализированы данные лучевого обследования 178 женщин амбулаторного отделения Самаркандского онкологического диспансера, проведенные в 2016 году. 53,5% женщин были в возрасте 45 лет и старше, 46,5% – моложе 45 лет. Маммография выполнялась в двух проекциях – прямой и косой или же прямой и боковой. Дополнительно к обзорным маммограммам в некоторых случаях необходимы были прицельные снимки отдельных участков железы. Лучевое обследование производили в первую фазу менструального цикла (с 5-го по 12-й день, считая с первого дня менструации). Женщинам в менопаузе обследование производили в любое время. Лучевая нагрузка при маммографии не превышает 0,6–1,2 Гр.

Результаты исследования. Диагностическую маммографию проводили пациенткам, у которых на основании клинических данных заподозрено поражение молочной железы. Весьма перспективна дигитальная маммография. К ее достоинствам относятся уменьшение лучевой нагрузки, лучшее выявление мелких деталей структуры железы, возможность использования в автоматизированных системах связи и архивирования. Показания к данному исследованию разнообразны: прощупываемые уплотнения, выделения из соска, мастодиния, осложнения после протезирования молочной железы [3, с. 30; 4, с. 10].

У 34 из 178 обследованных женщин (19,1%) патологии выявлено не было, у остальных пациенток (80,9%) были обнаружены различные изменения структуры молочных желез.

Главной задачей лучевой диагностики является обнаружение рака молочной железы, особенно в той стадии, когда он не определяется ни больной при самообследовании, ни врачом при осмотре и пальпации молочной железы, т.е. непальпируемого рака.

Диагноз рака молочной железы был установлен и подтвержден при цитологическом и гистологическом исследованиях у 11 женщин, что составило 7,6% от общего числа обследованных лиц с патологиями. При маммографии от окружающих тканей опухоль отличалась повышенной плотностью. Форма узла была различна. У двух больных это была форма круга или овала, причем с какой-то стороны от него отходил дополнительный выступ в виде протуберанца. Еще типичнее была звездчатая фигура, отмечаемая у остальных пациенток, образованная плотным центральным ядром неправильной конфигурации, от которого в окружающую ткань тянулись постепенно суживающиеся тяжи. Для ракового узла характерны были зазубренные или мелковолнистые очертания, изменения структуры окружающей ткани.

Второй по важности выявляемый признак рака (у 4 пациенток) это микрокальцинация, т.е. мельчайшие скопления известковых солей в зоне новообразования, требующие динамического наблюдения. Микрокальцинация напоминала песчинки, рассеянные на ограниченном участке или образующие скопления. Форма микрокальцинатов при раке была многообразна в отличие от более правильной формы обызвествленных кист или отложений извести в дисгормональных пролифератах или стенках артерий.

На сонограммах опухоль определялась как очаговое образование с неровными очертаниями и неоднородной структурой. У четырех больных эхогенность опухоли была невысокой, так как преобладали железистые элементы, а у 7 пациенток, наоборот, эхогенность опухоли была повышена, обусловленное преобладанием стромы. В демонстрации микрокальцинатов сонография менее чувствительна.

Из доброкачественных образований молочной железы наиболее часто наблюдается фиброаденома. Фиброаденома была обнаружена у 20 женщины (11,2%). Она дает на маммограммах округлую, овальную или, реже, дольчатую тень с ровными, иногда слегка фестончатыми контурами. Тень фиброаденомы интенсивная и однородная, если в ней нет отложений извести. Обызвествления располагались как в центре, так и по периферии узла и

имели вид крупных глыбок. На сонограммах выявлялась неоднородность структуры фиброаденомы при ее общей пониженной эхогенности. Следует отметить, что сонограммы позволяли сразу отличить фиброаденому от кисты, что не так просто было сделать по маммограммам. При аденозе на маммограммах определялись множественные округлые и нерезко очерченные очаги уплотнения.

Информативность УЗИ снижалась при жировой инволюции, вследствие слабой ультразвуковой контрастности между опухолевой и жировой тканью, а также при выраженных рубцовых изменениях.

Маммография показана всем женщинам с дисгормональной гиперплазией ткани железы, так называемой мастопатии [4]. Маммограммы позволяли уточнить форму поражения, распространенность и выраженность процесса, наличие злокачественного перерождения. Повторные снимки отражали динамику болезни, связанную с циклическими изменениями в организме женщины и лечебными мероприятиями.

Изменения характерные для диффузной фиброзной мастопатии визуализировались у 68 женщин (47,2%). Фиброзная форма мастопатии выражалась в том, что тень железистой части становилась интенсивной и почти однородной. На этом фоне выделялись отдельные более грубые тяжи, иногда были видны отложения извести по ходу молочных протоков. В большинстве случаев рентгенологическая картина фиброзной мастопатии характеризовалась наличием множественных теней неправильной формы с подчеркнутыми контурами на фоне плотного относительно однородного стромального треугольника. Ультразвуковая картина заболевания характеризовалась наличием в стромальном комплексе фиброзного компонента, который преимущественно в равной степени преобладал по объему над жировым и железистым компонентами.

Фиброзно-кистозная мастопатия визуализировалась у 27 (18,8%) больных. Кисты молочных желез были определены у 6 женщин (4,2%), Мелкокистозная перестройка**,** как правило, происходила в обеих молочных железах. Более крупные кисты проявлялись в виде округлых и овальных теней разной величины – от 0,5 до 3–4 см с четкими ровными дугообразными контурами. Многокамерная киста имела полициклические очертания. Тень кисты всегда была однородна без отложений извести. Наиболее демонстративна киста была на сонограммах. При давлении датчиком на кисту ее форма изменялась.

У 35 пациенток (24,3%) отмечались образования молочной железы неясного происхождения, что требовало дальнейшего наблюдения. В 3 случаях (2,1%) отмечались изменения, характерные для инфильтративной мастопатии.

Смешанные формы мастопатии обусловливали пеструю рентгенологическую картину: вместо резко обозначенной тени железистого треугольника с трабекулами, радиально расходящимися от основания железы к ареоле, выявлялась перестройка структуры железы с множественными участками затемнения и просветления разной формы и величины, так называемый «лунный рельеф».

Диагностику мастита осуществляли на основании клинических данных, но сонография являлась ценным вспомогательным методом. В начальном периоде мастита определялась затушеванность обычного рисунка железы. В железистой части появлялись эхонегативные включения размером 0,3—0,5 см, часто располагающиеся группами. Следует отметить, что возникающий участок разрежения на этом фоне указывал на деструкцию и развитие гнойного мастита.

Выводы. Программа обработки маммограмм позволяла тщательно изучить область поражения при увеличении в несколько раз, детализировать характер затемнения, обнаружить мельчайшие кальцинаты, отчетливо визуализировать форму, контуры и структуру патологического участка, состояние окружающих тканей. Цифровая маммография сочетает в себе высокие диагностические возможности, минимальное воздействие ионизирующего излучения на молочную железу, высокий уровень организации автоматизированного рабочего места врача-рентгенолога. УЗИ в рамках скрининга рака

пригодно для женщин с очень высокой рентгенологической плотностью ткани молочной железы, а также для беременных и лактирующих женщин в качестве единственного метода диагностики. В целом оба метода очень близки по уровню своей информативности. Примененные нами методы лучевой диагностики оказались взаимодополняющими при патологиях молочной железы. При технической возможности их следует использовать в комплексе для получения максимального количества диагностически значимой информации.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Жариков А.А., Паршин В.С, Нархова Н.П. Ранняя инструментальная диагностика доброкачественных и злокачественных заболеваний молочных и щитовидной железы // Ультразвуковая и функциональная диагностика. – 2009. – №1. – С. 100-106.

2. Зикиряходжаев А.Д., Летягин В.П., Корженкова Г.П., Волченко А.А. Диагностическая ценность ультразвукового исследования при раке молочной железы у женщин молодого возраста // Российский онкологический журнал. – 2008. – №2. – С. 29-30.

3. Мустафин Ч.К. Комплексная диагностика и лечение диффузной мастопатии // Лечащий врач. – 2011. – №11. – С. 29-30.

4. Рожкова Н.И., Бурдина И.И., Меских Е.В., Мазо М.Л. Диффузные доброкачественные заболевания молочной железы. Диагностика и лечение: руководство для врачей [Под. ред. В.А. Солодкого, Н.И. Рожковой]. – М.: Спец. изд-во. мед. кн., 2012. – 124 с.

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО / СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО

UDC 638.178.2–138

Leonora Adamchuk
(Kyiv, Ukraine)

BEE POLLEN MORPHOLOGICAL FEATURES

Наявність значного біорізноманіття пилконосних рослин та одержаної з них продукції бджільництва у різних природо-кліматичних зонах України вимагає усесторонніх досліджень біологічних, біохімічних та морфологічних характеристик отриманого бджолиного обніжжя та перги. Встановлено, періоди цвітіння пилконосних рослин, спектрометричні та морфологічні параметрами пилкових грудочок монофлорного бджолиного обніжжя отриманого з деяких видів рослин. Подальші дослідження будуть стосуватися вмісту біологічно-активних речовин у бджолиному обніжжі різного ботанічного походження.

Ключові слова: *бджолине обніжжя, пилкова грудочка, морфологічні параметри, спектрометрія*

Key words: *bee pollen, pollen lump, morphological parameters, spectrometry*

Bee pollen is one of the products of the beekeeping industry, which has a plant-animal origin, than due to its broad range of properties and composition. For bees and brood is the only source of protein feed. The lack or absence of pollen in nature can lead to protein degeneration bees, slowing the development of family and death. Production technology of bee pollen envisages its sampling of bees using pollen traps, removal of impurities and primary processing for long-term storage [2, pp. 57–65]. The value of this product is for people in its preventive and therapeutic, dietary, diabetic, immune properties. This effect is caused by complex biochemical content. Bee pollen contains the essential amino acids macro- and micronutrients, vitamins, plant hormones, pheromones and other valuable substances for the human body [3, pp. 131–222]. However, the properties of bee pollen are not constant. They depend on the nature and climatic environmental conditions, harvesting period, and at most caused by botanical type of plant from which bees collect pollen [1, pp. 16–21]. Significant honey-polliniferous resources and climate Ukraine contributes obtaining bee pollen at industrial level. So now, for scientists is the actual depth study of technological, biochemical and morphological characteristics of bee pollen.

The purpose of the study to establish morphological bee pollen features. For research was used: methods morphometry, macroscopy, microscopy and spectrometry; equipment: ANG 100C (Ahis) (for weight), microscope Zeiss SteREO Discovery V20, Nicolet 6700 FT-IR Spectrometer, Lovibond SP62 S/N 044929; software: Ascension Waves Vision, Microsoft Office Excel (2010).

Monoflorality of total collection of common hazel bee pollen was determined and it was 98.13 ± 0.171 %. Level shape of pollen lumps of bee pollen was in the range from 3 to 4 points. Morphometric parameters of pollen lumps: length is 2.84 ± 0.053 mm, width is 2.25 ± 0.056 mm and weight is 4.28 ± 0.222 mg. Parameters of spectrometry for monofloral common hazel bee pollen were, units: L* 57.75 ± 0.102, a* 5.13 ± 0.086, b* 27,02 ± 0.168, C* 27.50 ± 0.171, h° 79.24 ± 0.167. Low variation of spectrometric parameters confirms the homogeneity of pollen lumps of bee pollen.

Explored homogeneous lumps of pollen collected by bees from genus willow typical of length – 2.92 ± 0.453 mm, width – 2.36 ± 0.444 mm, mass – 7.04 ± 2.045 mg. Color models monophloral bee pollen from genus willow inherent parameters: L – 56.18 ± 0.345, a – 7.92 ± 0.210, b – 26.79 ± 0.368 units. The results of research make it possible to identify the botanical origin of bee pollen spectrometry method and can be used for evaluating the quality of bee pollen on morphometric

parameters. In the future necessary to conduct related research of bee pollen obtained from highly polliniferous species.

Researched spectrometric and morphological parameters for bee pollen lumps monofloral obtained from genus maple: *A. platanoides* L. (length 3.07 ± 0.048 mm, width 2.49 ± 0.055 mm, weight 8.04 ± 0.314 mg; indicators of spectrometry, units: L* 57.94 ± 0.131, a* 3.52 ± 0.057, b* 23.07 ± 0.157, C* 23.34 ± 0.157, h° 81.30 ± 0.140); from *A. negundo* L. (length 2.85 ± 0.046 mm, width 2.40 ± 0.051 mm, weight 5.73 ± 0.207 mg; indicators of spectrometry, units: L* 60.47 ± 0.119, a* 7.80 ± 0.062, b* 30.72 ± 0.145, C* 31.69 ± 0.145, h°75.74 ± 0.109); from *A. tataricum* L. (length 3.87 ± 0.062 mm, width 3.35 ± 0.071 mm, weight 10.88 ± 0.41 mg; indicators of spectrometry, units: L* 63.96 ± 0.119, a* 2.69 ± 0.023, b* 23.98 ± 0.081, C* 24.13 ± 0.082, h° 83.59 ± 0.053); from *A. campestre* L. (length 3.54 ± 0.061 mm, width 2.94 ± 0.067 mm, weight 9.78 ± 0.334 mg; indicators of spectrometry, units: L* 64.34 ± 0.093, a* 2.95 ± 0.034, b* 23.81 ± 0.128, C* 23.99 ± 0.126, h° 82.93 ± 0.096).

Scientific knowledge was deepened about morphology of oilseed rape bee pollen with such parameters: length (3.40 – 3.66 mm), width (2.88 – 3.26 mm), weight (8.65 – 11.31 mg) and shaping level of pollen clumps (4.62 – 4.96 points), monoflorality ratio of total pollen collection (79.94 – 98.00 %). Bee pollen clumps of oilseed rape are large, dense, with regular shape, without splits, these indicate on the possibility of their use for commercial scale. First time of the most appropriate period of flowering species was determined for the quality production of oilseed rape monofloral pollen.

Determined for common chicory: long period flowering the ranging from 75 to 102 days; biological productivity of nectar the ranging from 92.55 to 190.04 g of one plant; productivity of honey the ranging from 166.59 to 301.34 kg/ha; biological productivity of pollen the ranging from 1.785 to 3.064 g of one plant. In the bee pollen that is collected from 01.06 to 08.31.16, pollen lumps of common chicory were the ranging from 10 to 80 % of the total. Morphometric parameters of common chicory pollen lumps were: level shape 4 ± 0.15 points, weight of 7.21 ± 0.255 mg, length of 3.42 ± 0.048 mm, width of 2.97 ± 0.070 mm.

Further studies will relate to the content of bioactive substances in bee pollen of different botanical origin.

Acknowledgement. The publication was prepared with the active participation of researchers involved in the International network AgroBio*Net* of the Institutions and researchers for realization of research, education and development program «Agrobiodiversity for improving nutrition, health and life quality» TRIVE (ITMS 26110230085) and within the project ITEBIO (ITMS 26220220115). Author Leonora Adamchuk thanks the International Visegrad Fund for scholarship and research internships, during which were got the results and knowledge presented in this paper.

REFERENCES

1. Adamchuk, L. O. (2013). Klasyfikatsiini oznaky bdzholynoho obnizhzhia [CLASSIFICATIONS BEE POLLEN]. Tvarynnytstvo Ukrainy [ANIMAL HUSBANDRY UKRAINE], 5, 16–21. Doi:TvUkr_2013_5_7.pdf. (in Ukrainian)

2. Brovarskyi, V. D., Holovetskyi, I. I., Losiev, O. M., Velychko, S. M., Adamchuk, L. O. & Stepaniuk, M. M. (2009). Bdzholyne obnizhzhya, vyrobnytstvo ta zberihannya. Monohrafiya. [BEE POLLEN PRODUCTION AND PRESERVATION]. Kyiv: FOP I. S. Madanchenko, 76. (in Ukrainian)

3. Brovarskij, V. & Brindza, J. (2010). Včelí obnôžkový peľ [BEE POLLEN]. Kyjev-Nitra: FOP I. S. Maidachenko. ISBN 978-966- 8302-31- 2. (in Slovak)

УДК 631.173

Станіслав Дейнека
(Ніжин, Україна)

ОГЛЯД ГІДРАВЛІЧНИХ СІВАЛОК ОВОЧЕВИХ КУЛЬТУР: АНАЛІЗ І ПЕРСПЕКТИВИ

Розглядається можливість висіву пророщеного овочевих культур за допомогою гідравлічних сівалок. Проаналізована робота над розробкою таких сівалок в Україні.
Ключові слова: *овочі, насіння, сівалки, гідровисів, пророщене.*

It discusses the process of sowing vegetable sprouted seeds by hydroseeding machine. Analyzes the work of constructers such hydroseeding machine in Ukraine
Key words: *vegetable, seeds, seeding machines, hydroseeding, sprouted.*

Овочеві культури відносяться переважно до теплолюбивих рослин. Висів їх насіння виконується в пізні строки, коли ґрунт достатньо прогріється. Але при цьому запаси вологи в ґрунті суттєво зменшуються. Тому в технологіях вирощування овочевих культур, висів займає провідне місце. Поява сходів є одним із найвідповідальніших періодів розвитку рослин. Незадовільна підготовка насіння, відхилення від оптимальних таких ґрунтових режимів як температура, вологість призводять до великої різниці між лабораторною і польовою схожістю. Польова схожість багатьох овочевих рослин не перевищує 35-55% від лабораторної, а насіння таких овочевих рослин, як селера, петрушка – 15%. [5].

Для підвищення польової схожості і скорочення термінів проростання насіння розробляється спосіб висіву пророщеного насіння. Незважаючи на додаткові затрати на підготовку насіння до такого висіву собівартість продукції навіть знижується за рахунок зростання врожайності. На сьогодні параметри технологічного процесу висіву насіння а також агротехнічна оцінка процесу виконана не в повній мірі [3].

Розробці висівного апарату для посіву пророщеним насінням присвячені наукові дослідження Черкащенко Г.М., Дешко В.І., Коновал О.О., Кузьменко Л.І., Ящук Д.А., Ольховський М.Ф., Бакум М.В., Манчиський Ю.О., Клімчук О.Д., Бойко В.Б. та ін. Однак запропоновані конструкції висівних апаратів не підходять для висіву пророщеного легковагового насіння овочевих культур, оскільки наявність крохмалю в шкірці насіння при контакті з водою, призводить до налипання насіння на деталі висівного апарату. Це призводить до значних травм посівного матеріалу, травмування насіння і його паростків при висіві, низькій польовій схожості, і як підсумок, до неефективності використання висівних апаратів.

Існуючі овочеві сівалки не суміщають технологічні операції посіву і поливу, що не завжди сприяє отриманню більш ранніх і рівномірних сходів. Суміш з насіння, води та інших компонентів (добрива, піску і т.д.) дозволяють не тільки підвищити якість сходів і в кінцевому результаті отримати гарний врожай. Ця задача стала основою для розробки нового способу посіву овочевих культур – гідровисіву. Також для цього способу можна використовувати і попередньо пророщене насіння, так як вода являється «транспортуючим засобом», яка не пошкоджує насіння.

Із овочевих посівних машин з висівними системами інших принципів дії найбільший інтерес має гідросівалка Fluid Dulling Ltd (Великобританія) [4], яка дозволяє здійснювати висів пророщеного насіння в гелі, в'язкість якого дозволяє підтримувати насіння у завислому стані [6]. Але, не дивлячись на явні переваги цього способу сівби, слід наголосити на істотних недоліках: високій вартості посівного гелю, неможливості застосовувати розчинні мінеральні добрива, біологічно активні компоненти. Крім того, конструкція гідросівалки

здатна забезпечити тільки гніздовий посів, а застосування поршневих насосів травмує паростки насіння.

В основу винаходу Ольховського М.В., Халимоненко С.В. поставлена задача забезпечення рівномірності висіву пророщеного насіння [1]. Запропонований гідравлічний апарат включає цистерну з розміщеною в ній мішалкою з приводом обертання, яка має вихідний отвір, обладнаний запірним пристроєм, встановленим в розподільній камері. Згідно з винаходом висіваючий апарат містить регулюючу систему, яка включає установлену в напрямних кронштейнах з можливістю вертикального переміщення підпружинену місткість, що сполучається в нижній частині з цистерною, при цьому ззовні до дна місткості закріплена зубчаста рейка, що зв'язана з зубчастим колесом, на осі якого закріплений кулачок з профілем, виконаним по спіралі Архімеда, а запірний пристрій, виконаний у вигляді стакана, встановленого на циліндричному стояку, закріпленому в донній частині розподільної камери, причому стакан обладнаний штоком, що зв'язаний з кулачком за допомогою двоплечого важеля.

Запропонована конструкція гідравлічного висівного апарата дозволяє при зміні рівня водонасіннєвої суміші в резервуарі автоматично регулювати величину вихідного отвору, забезпечуючи при цьому сталість виходу суміші. Безперервний процес регулювання підтримує високу якість рівномірності висіву незалежно від рівня водонасіннєвої суміші в цистерні.

Недоліком відомого висівного апарату є те, що він не повністю забезпечує задовільну рівномірність висіву насіння через коливання датчика рівня рідини, виконаного у вигляді підпружиненої місткості, що призводить до похибок в регулюванні витікання робочої суміші, особливо на недостатньо підготовленому ґрунті, до того ж форма лопатей мішалки не дозволяє в повній мірі забезпечити перемішування насіння з малою парусністю, а запірний пристрій при повністю заповненій цистерні не забезпечує достатнього просвіту поміж запірно-регулювальним стаканом і вихідним отвором, що перешкоджає висіву крупного насіння

Удосконаленим варіантом є наступний гідравлічний висівний апарат, що включає цистерну з розміщеною в ній мішалкою з приводом обертання, яка має вихідний отвір, обладнаний запірним пристроєм, регулювальну систему, до складу якої входять датчик рівня рідини, виконаний у вигляді місткості, що сполучена в нижній частині з цистерною трубопроводом, регулювальний пристрій, шток якого через двоплечий важіль [2]. Дана конструкція гідравлічного висівного апарату дозволяє виключити негативний вплив коливань посівного агрегату на роботу автоматичної регулювальної системи, підвищити якість перемішування насіння різної крупності і форми в рідині та його розподіл поміж окремими насіннєпроводами, що сприяє підвищенню рівномірності висіву

Ми пропонуємо наступний варіант гідравлічної сівалки, принцип роботи якої полягає в тому, що в змішувальну камеру гідровисіваючого апарату подається суміш дрібного насіння та рідини. Далі за рахунок подачі стислого повітря через перфороване днище утворюються пухирці повітря, які спливаючи рівномірно розміщують насіння в об’ємі змішувальної камери. Спливаюче насіння попадає в уловлювач, який розташовано всередині змішувальної камери, далі проходить через насіннєпровід і потрапляє в насіннєве ложе.

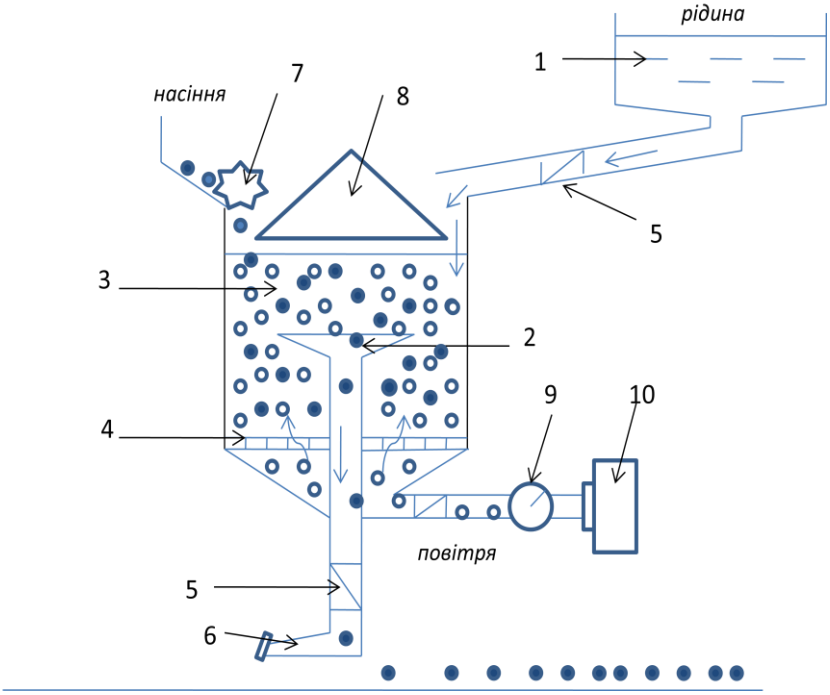

Схема гідравлічної сівалки:

1 – бак з рідиною; 2 – уловлювач; 3 –- змішувальна камера; 4 – отвори перфорованого днища; 5 – запірні клапани; 6 – сошник; 7 – котушковий апарат; 8 – обмежувач; 9 – манометр; 10 – компресор.

Отже, гідравлічна сівалка дає можливість висіву дрібного насіння овочевих культур без механічної дії на них, що в свою чергу дозволяє отримання ранніх врожаїв овочевих культур в промислових обсягах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. А.с. № 13999А Україна. Гідравлічний висіваючий апарат./ М.Ф. Ольховський та інші /Україна/. - №93111494; Заявл.03.05.93. Опубл.25.04.97. Бюл. №3 “Промислова власність”. 1996.

2. А.с. № 55508 Україна. Гідравлічний висівний апарат./ М.Ф. Ольховський та інші /Україна/. - №2000074469.15.02.2002.. Бюл. №2, 2002 р.

3. Гідросівалка для висіву пророщеного насіння. Патент України №58353 A01C 7/16, опубліковано 11.04.2011. Бюл. №7, с. 4.

4. Давидов Е.И., Мюйрипеал М.В. Гидросеялка ЛГАУ для овощных культур // Тракторы и сельськохозяйственные машины. – 1991. – №6. – С. 37-38.

5. До обґрунтування нового способу сівби насіння овочевих культур Бакум М.В., к.т.н., доц., Манчинський Ю.О. д.т.н., проф., Вотченко О.С., Циба М.В. інженери, Ящук Д.А., Бакум М.М. магістранти, Ольховський М.Ф.

6. Хармат А., Надим П. Флюидный сев овощных культур пророщенными семенами // Международный сельськохозяйственный журнал. – 1985. – №1. – С. 50-52.

УДК 623.4:635.92

Мирослав Піковський, Олександр Середюк, Микола Астратонов
(Київ, Україна)

ДІАГНОСТИЧНІ ОЗНАКИ ГРИБНИХ ХВОРОБ БЕГОНІЇ

Вивчено діагностичні ознаки сірої гнилі, борошнистої роси та чорної ніжки бегонії. Встановлено, що сіра гниль характеризувалася появою на уражених органах мокрих плям, гнилі, нальоту, некрозів, знебарвлення тканин. Борошниста роса проявлялася у вигляді білого нальоту з наступним побурінням та засиханням листків. Чорна ніжка призводила до потемніння кореневої шийки та прикореневої частини стебла, їх загнивання, а також пожовтіння листків та в'янення хворих рослин.

Ключові слова: *бегонія, сіра гниль, борошниста роса, чорна ніжка, діагностичні ознаки.*

Studied the diagnostic signs of botrytis, powdery mildew and black legs begonias. Found that gray mold characterized by the appearance on the affected organs wet stains, mold, plaque necrosis, tissue discoloration. Powdery mildew was shown as a white plaque with subsequent drying and browning of leaves. Black leg led to darkening of the root collar and basal part of the stem, they rot and leaf yellowing and wilting of diseased plants.

Key words: *begonia, gray mold, powdery mildew, black stem, diagnostic features.*

Бегонія (*Begonia* L.) широко культивується у різних ґрунтово-кліматичних умовах України, що зумовлено її цінними декоративними якостями. Однак, досить часто властивості цієї культури втрачаються через проявлення багатьох хвороб. У різних країнах світу серед небезпечних патологій бегонії автори вказують борошнисту росу, сіру гниль, філостиктоз, антракноз, фітофтороз, стеблові та кореневі гнилі, бактеріоз [1, с. 59-61; 3, 673-677; 4, 7-10; 2, 90]. Водночас, дослідження проведені нами в умовах Київського територіального центру Національного університету біоресурсів і природокористування України, дозволили виявити в у мовах вегетаційного періоду 2016 року ураженість рослин бегонії сірою гниллю, борошнистою росою і чорною ніжкою.

У результаті проведеного фітопатологічного моніторингу нами встановлено, що збудник сірої гнилі (гриб *Botrytis cinerea* Pers.) паразитував на усіх надземних органах бегонії. Хвороба прогресувала за наявності атмосферних опадів і високої вологості повітря. Початок ураження рослин у відкритому ґрунті відмічено під час цвітіння рослин. На уражених пелюстках з'являлися водянисті плями, які за високої вологості повітря вкривалися густим сірим нальотом. Інфіковані квітки загнивали та обпадали. Потрапляння уражених залишків квіток (пелюсток) на різні органи рослин (листкові пластинки, черешки, стебла,квітконоси) веде до їх ураження.

Симптоми хвороби на листкових пластинках досить різноманітні: виникнення водянистих різної форми та конфігурації плям, які швидко збільшуються в розмірах; формування на поверхні уражених тканин сірого спороношення; випадання уражених ділянок; загнивання та обпадання листків. У випадках, якщо після прояву хвороби наставала суха погода, уражені ділянки міняли забарвлення на світло-коричневе, знебарвлювалися. Під час ураження стебел, хворі ділянки вкривалися рясним сірим нальотом. У кінцевому результаті стебла в місцях прояву хвороби загнивали та надламувалися.

Початкові симптоми борошнистої роси (збудник – гриб *Oidium begoniae* Puttemans) на листкових пластинках бегонії характеризувалися появою окремих ділянок, вкритих рідким білим павутинним нальотом. За інтенсивного розвитку хвороби він охоплював увесь листок і ущільнювався. Надалі сильно уражені листки буріли та засихали. В окремих випадках борошниста роса також спостерігалася на квітконосах і чашелистиках.

Чорна ніжка (збудники – гриби *Pythium debarianum* R. Hesse, *Rhizoctonia solani* J.G. Kuehn.) нами виявлена під час вирощування розсади. У хворих рослин спостерігалося потемніння кореневої шийки та прикореневої частини стебла. Уражена тканина спочатку була водянистою, потім буріла та загнивала, а коренева шийка потоншувалася. Розмочалювання тканин кореневої шийки та стебла призводило до вилягання рослин і їх загибелі. На певних етапах патологічного процесу також можна спостерігати пожовтіння листків та в'янення хворих рослин.

Таким чином, у результаті вивчення діагностичних ознак хвороб бегонії встановлено: сіра гниль характеризувалася мінливістю симптомів на уражених органах рослин (мокрих плям, гнилі, некрозів, знебарвлення тощо); динаміка проявлення борошнистої роси змінювалася від рідкого білого павутинного нальоту до побуріння та засихання листків; у рослин уражених чорною ніжкою спостерігалося потемніння кореневої шийки та прикореневої частини стебла, їх загнивання, а також пожовтіння листків і в'янення хворих рослин.

Відмічені симптоми важливо враховувати для достовірної діагностики хвороб на основі котрої проводяться заходи їх контролю.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Станчева Й. Атлас болезней сельскохозяйственных культур. Том. 5. Болезни декоративных и лесных культур / Й. Станчева, Б. Роснев. – София-Москва: Pensoft, 2005. – С. 59-61.

2. Daughtrey M.L. Compendium of flowering potted plant diseases / M.L. Daughtrey, R.L. Wick, J.L. Peterson. – APS Press, Saint Paul, 1995. – P. 90.

3. Orlikowski L.B. Begonia semperflorens – new host of Phytophthora cactorum in Poland / L.B. Orlikowski, M. Ptaszek // Progress in plant protection. – 2010. – Vol. 50, № 2. – P. 673-677.

4. Park Jong-Kyu. First Report of Anthracnose Caused by Colletotrichum acutatum on Begonia (Begonia semperflorens Link.) Nurseries / Jong-Kyu Park, Gyoung-Hee Kim, Gyung-Mi Min et al. // The Plant Pathology Journal. – 2006. –Vol. 22, Iss. 1. – P. 7-10.

УДК 634.11: 631.8

Сергій Чебан
(Кам'янець-Подільський, Україна)

РІСТ ТА ПЛОДОНОШЕННЯ ЯБЛУНІ ЗАЛЕЖНО ВІД СПОСОБУ ФОРМУВАННЯ КРОНИ

Вивчено ріст, плодоношення і товарні якості плодів яблуні зимового строку достигання на клоновій підщепі М9 за формування різних форм крони. Вирощування даного сорту на цій підщепі сприяє більшому рівню урожайності, що позитивно впливає на зростання продуктивності насаджень.

***Ключові слова**: яблуня, підщепа, сорт, форма крони, урожайність.*

Studied the growth, fruiting and fruit quality of commercial apple winter maturing on clonal rootstock M9 for the formation of various forms of the crown. The cultivation of this variety on the same rootstock contributes to greater level of productivity, which positively affects the growth performance of the plantations.

***Keywords:** apple, rootstock, grade, crown shape, yield.*

Для підвищення продуктивності яблуневих садів та ефективності галузі в Україні, потрібна послідовна її інтенсифікація шляхом переходу до створення сучасних промислових насаджень з використанням найновіших досягнень української садівничої науки.

В інтенсифікації садівництва важливе місце займають прогресивні конструкції насаджень, що включають: раціональні схеми розміщення та системи обрізування дерев.

В інтенсивних скороплідних насадженнях яблуні на слаборослих клонових підщепах для отримання високих і стабільних врожаїв потрібно постійно керувати процесами росту і плодоношення плодових рослин, впливати на тривалість продуктивного використання дерев, якість отриманої продукції.

Одним із основних показників вегетативного росту дерев яблуні є також сумарний приріст довжини однорічних пагонів, який характеризує процеси пагоноутворення плодового дерева та має значний вплив на формування врожаю у сортів із бічним типом плодоношення.

У середньому за два роки максимальне значення даного показника відмічено при способі формування віссеподібної крони.

В певній мірі це пояснюється інтенсивнішим обрізуванням дерев сформованих по типу французька вісь, для проведення циклічної заміни гілок. Що призводить до зростання збудливості вегетативних бруньок і збільшення пагоноутворювальної здатності.

Таблиця 1

Сумарний приріст однорічних пагонів сорту Вілмута на підщепі М9 залежно від способу формування крони, м

Спосіб формування крони	2014 р.	2015 р.	Середнє за два роки
Струнке веретено (к)	6,0	5,8	5,9
Французька вісь	8,6	5,9	7,2

Урожайність плодових дерев – це вирішальний показник, що характеризує рівень продуктивності плодових насаджень яблуні, і власне, те, заради чого і вирощуються дерева яблуні. Урожайність залежить від багатьох факторів: ґрунтових, кліматичних умов, конструкції насаджень.

Інтенсивні технології в садівництві передбачають вирощування садів, які б забезпечували скороплідність та високу якість плодів. На урожайність дерев яблуні досить сильно впливають фактори зовнішнього середовища, як біотичні так і абіотичні. Але найбільший вплив на процеси плодоношення здійснює правильний вибір сортопідщепного комбінування.

За наших досліджень головними факторами, що визначали рівень продуктивності дерев можна вважати підщепу, сорт та різні форми крони. Досить впливовим фактором на урожайність є такі показники: кількість плодів та їх середня маса.

Урожайність формується під комплексним впливом багатьох факторів: кліматичних та ґрунтових умов, фітосанітарного стану і конструкції насаджень тощо. Адже урожайність визначає рівень продуктивності плодових насаджень яблуні.

Урожайність досліджуваних дерев значно коливалась за роки ведення досліджень. Це пояснюється несприятливими кліматичними умовами у 2011 році та переформуванням досліджуваних дерев. Але вже в наступному році прослідковується чітка різниця за різних форм крони. В цілому урожайність досліджуваних насаджень знаходилась на достатньо високому рівні і в середньому становила не менше 25 т/га.

Таблиця 2

Урожайність яблуні сорту Вілмута на підщепі М9 залежно від способу формування крони, т/га

Спосіб формування крони	2014 р.	2015 р.	Середнє за два роки
Струнке веретено (к)	18,9	32,8	25,8
Французька вісь	22,0	36,8	29,4
$НІР_{05}$	*5,3*	*1,2*	–

Висновок: Отримані результати досліджень дозволили зробити ряд висновків щодо особливостей росту та продуктивності дерев сорту Вілмута залежно від форми крони:

1. За приростом діаметра штамбу при способі формування струнке веретено біометричні показники були вищими порівняно з варіантом «французька вісь».
2. Урожайність дерев за способу формування струнке веретено становила 25,8 т/га, тоді як при формуванні „французька вісь” отримали підвищення урожайності до 29,4 т/га.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Єрмаков О.Ю., Власов В.І. Шляхи інтенсифікації вирощування яблуні в Україні // Садівництво: Міжвідомчий тематичний науковий збірник. – К., 1997. – Вип. 45. – С. 105-109.
2. Інтенсивні технології вирощування яблуневих садів (рекомендації) / Черній В.В., Ріпамельник В.П., Довбиш О.П. та ін. – Вінниця: Подільська досл. ст. ін-ту сад-ва, 2001. – 16 с.
3. Кондратенко П.В. Способи прискорення вступу яблуневих насаджень у плодоношення // Садівництво: Міжвідомчий тематичний науковий збірник. – К., 1997. – Вип. 45. – С. 27-32.
4. Мельник О.В. Формування й обрізування інтенсивних насаджень яблуні // Новини садівництва. Спеціальний випуск. – 2010. – Квітень. – С. 11-12.
5. Мельник О.В. Сортові особливості у формуванні і обрізуванні струнких веретена // Новини садівництва. – 1995. – №1. – С. 17-21.
6. Мельник О., Стрейф А. Догляд за садом голландського типу // Новини садівництва. Спеціальний випуск. – 2001. – № 6 (30). – С. 7.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ. ТРАНСПОРТ / ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ. ТРАНСПОРТ

Людмила Воскресенська
(Слов'янськ, Україна)

КУРСОВЕ ТА ДИПЛОМНЕ ПРОЕКТУВАННЯ У ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ-КЕРАМІКІВ

У статті дається аналіз важливого етапу теоретично-практичного навчання студентів-кераміків – курсового та дипломного проектування. Визначається його мета, завдання, роль у підготовці фахівців технічного профілю.

Ключові слова: *навчально-дослідницька діяльність, курсове та дипломне проектування, теоретична частина, економічна частина, стандарти освіти, молодший спеціаліст, креслення.*

The article provides an analysis of an important phase of theoretical-practical education of students in the ceramics course – diploma projects. Define its purpose, objectives, role in the training of technical specialists.

Keywords: *teaching and research activities, course and diploma design, the theoretical part, the economic part, the standards of education, Junior specialist, drawing.*

Навчити застосуванню знань завжди складніше, ніж навчити самим знанням, і спеціальні дисципліни не є виключенням. Найбільш ефективно інтегрувати теоретичні знання і практичні уміння на навички студентів у процесі діяльності навчально-дослідницького характеру дозволяють курсові та дипломні проекти. Саме у процесі застосування знань відбувається їх диференціація, суттєве відокремлюється від несуттєвого, і на основі активної аналітико-синтетичної роботи формуються узагальнення високого рівня, які надалі забезпечують використання засвоєних знань у нових умовах.

Курсове та дипломне проектування є невід'ємною складовою підготовки фахівців технічного профілю, тому що дозволяє шляхом вирішення конкретних виробничих завдань залучати студентів до майбутньої діяльності, виховує їх у дусі відповідальності за виконану роботу, прищеплює їм навички науково-дослідної роботи.

Курсові проекти виконуються після закінчення теоретичної частини навчальної дисципліни або розділу, який забезпечує наявність знань, достатніх для виконання курсового проекту. Теоретичне та практичне навчання студентів спеціальності Виробництво тугоплавких неметалевих і силікатних матеріалів і виробів Слов'янського хіміко-механічного технікуму завершується дипломним проектом, який студент виконує самостійно за індивідуальними завданнями. При цьому студент повинен показати своє уміння самостійно вирішувати завдання в галузях проектування, користуватись науково-технічною літературою, математичними методами розрахунків, інформаційними технологіями. Студенти-кераміки під керівництвом викладачів виконують креслення, технічні рисунки до курсових та дипломних проектів, займаються реальним проектуванням.

Головною метою курсового та дипломного проектування є оволодіння методологією творчого вирішення (розв'язання) сучасних проблем наукового або прикладного характеру на основі отриманих знань, професійних умінь та навичок відповідно до вимог стандартів вищої освіти.

Основне завдання дипломного проектування для студентів технікуму:

- систематизація, закріплення і розширення теоретичних знань, отриманих у процесі навчання за освітньо-професійною програмою підготовки молодшого спеціаліста та їх практичне використання при вирішенні конкретних інженерних, наукових, економіко-соціальних і виробничих питань у певній галузі професійної діяльності;

- розвиток навичок самостійної роботи, оволодіння методикою досліджень та експериментування, фізичного або математичного моделювання, використання сучасних інформаційних технологій у процесі розв'язання задач, які передбачені завданням на дипломне проектування;
- визначення відповідності рівня підготовки випускника вимогам освітньо-кваліфікаційної характеристики фахівця, його готовності та спроможності до самостійної роботи в умовах ринкової економіки, сучасного виробництва, прогресу науки, техніки та культури.

Працюючи над курсовим чи дипломним проектом, студент повинен навчитися користуватися довідковою літературою, матеріалами ДСТУ; ЄСКД, єдиними нормами, типовими проектами тощо, а також застосовувати сучасні технічні засоби для розрахунків при роботі з текстовою й креслярською документацією. За допомогою системи курсових проектів студент готується до виконання більш складного інженерного завдання – дипломного проектування.

До дипломного проектування студенти допускаються лише після успішного завершення теоретичного курсу навчання, здачі іспитів і диференційованого заліку з виробничої практики.

Для контролю виконання дипломного проекту, вирішення організаційних питань і надання допомоги у вигляді консультацій з кожного дипломного проекту призначається керівник з числа викладачів циклової методичної комісії хіміко-технологічних дисциплін. Керівник проекту і студент відповідно до затвердженої теми визначають обсяги і зміст дипломного проекту й окремих його розділів, оформляють індивідуальне завдання на дипломний проект, складають графік його виконання. У процесі проектування керівник дає консультації з усіх розділів проекту, здійснює контроль ходу виконання завдання, визначає ступінь готовності дипломника до захисту проекту, подає державній кваліфікаційній комісії свій висновок про якість.

Консультації з дипломного проекту й окремих його розділів мають за мету:

- дати необхідну спрямованість дипломному проекту;
- допомогти дипломнику в роз'ясненні окремих складних питань, виборі оптимального рішення, проведенні системного аналізу техніко-економічних обґрунтувань прийнятого рішення, у підборі літературних джерел;
- стимулювати самостійну творчу роботу дипломника.

Консультації з дипломного проектування регламентуються розкладом так, щоб студент-дипломник знав, де й у який час він може одержати консультацію. Проект вважається виконаним, коли пояснювальна записка і весь графічний матеріал оформлені відповідно до вимог діючих стандартів. Відповідальність за правильність прийнятих рішень, обґрунтувань, розрахунків та якість оформлення несе студент – автор проекту (роботи).

З метою орієнтації студентів на самостійне і більш ефективне виконання практичних завдань та розрахунків, підвищення рівня навчально-пізнавальної активності і формування творчого стилю мислення, при виконанні курсових та дипломних проектів студентами спеціальності «Виробництво тугоплавких неметалевих і силікатних матеріалів і виробів» застосовуються такі інноваційні прийоми, як комп'ютерні розрахунки технологічної й економічної частини проектів, які працюють на:

- індивідуалізацію і диференціацію процесу навчання;
- здійснення самоконтролю і самокорекції;
- вивільнення навчального часу за рахунок виконання на ЕОМ трудомістких обчислювальних робіт і діяльності, зв'язаною з числовим аналізом;
- комп'ютерну візуалізацію навчальної інформації;
- моделювання або імітацію всіх досліджуваних об'єктів, процесів;
- посилення мотивації навчання;
- розвиток певного виду мислення;

- формування вміння приймати оптимальне рішення або варіативні рішення в складній ситуації;
- формування культури навчальної діяльності.

Іноді тематика курсового проекту надто подібна для всіх її виконавців, часто виникає ситуація, коли окремі студенти не завжди демонструють достатню самостійність розумової діяльності – невпевненість у своїх знаннях, а елементарні лінощі мислення призводять до копіювання дій оточуючих.

Одним із шляхів вирішення цієї проблеми може бути застосування індивідуальних завдань, комп'ютерних програм, які дозволяють організувати виконання курсового чи дипломного проектів у такій формі, при якій суб'єкт навчання може і повинний виявляти повну самостійність і наявність творчого мислення.

При виборі теми дипломного проекту необхідно враховувати, якою мірою вона:

- актуальна для господарських суб'єктів;
- забезпечена вихідними даними, літературними джерелами;
- відповідає індивідуальним здібностям та інтересам студентам.

У кожному завданні на дипломний проект має буди елемент новизни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ильевич А.П. Машины и оборудование для заводов по производству керамики и огнеупоров. – М.: Высшая школа, 1970. − 344 с.

2. Методичні вказівки з підбору основного технологічного устаткування вогнетривкого виробництва при виконанні курсового та дипломного проектування для студентів / Укл.: В.В. Пісчанська, Г.Г. Чернавський, В.М. Медведовська, Л.Д. Пилипчатін. – Дніпропетровськ: НМетАУ, 2006. – 44 с.

3. Пісчанська В.В., Медведовська В.М. Механічні процеси і апарати хімічних виробництв: Навч. посібник. – Дніпропетровськ: НМетАУ, 2008. – 52 с.

4. Будников П.П., Полубояринов Д.Н. Химическая технология керамики и огнеупоров. – М.: Издательство литературы по строительству, 1972. – 553 с.

УДК 629.3.078

Оксана Герасименко
(Кривий Ріг, Україна)

ВПЛИВ УМОВ ЕКСПЛУАТАЦІЇ НА НАДІЙНІСТЬ РОБОТИ ВЕЛИКОВАНТАЖНИХ ПОЗАШЛЯХОВИХ САМОСКИДІВ

Розглянуто основні аспекти умов роботи самоскидів в кар'єрі, виділені основні фактори, що впливають на продуктивність їх роботи. Висвітлені кліматичні, гірничотехнічні, дорожні умови, експлуатаційні режими роботи транспорту.

Ключові слова: *самоскид, кар'єр, кліматичні умови, дорожні умови, ухил, профіль, швидкість, надійність, спрацювання.*

The main aspects of the working conditions of trucks at the quarry, identified the main factors influencing the performance of their work. Highlights climatic conditions, mining conditions, road conditions, operational modes of transport.

Keywords: *the dump truck, quarry, climatic conditions, road conditions, incline, profile, speed, reliability, wear.*

В технології відкритого способу розробки родовищ процес переміщення вантажів є одним із основних. На даний час частина перевезень автомобільним кар'єрним транспортом

сягає до 75%. Автомобільний транспорт при вантажопідйомності самоскидів 130…220т може забезпечити різну продуктивність кар'єру по гірській масі – до 200млн.т на рік та більше. [4, с.6]

У гірничодобувній галузі України та інших країн СНД найбільше розповсюджені автосамоскиди фірм БЕЛАЗ, Caterpillar, Komatsu, Hitachi, Terex. Дослідження показників роботи кар'єрних самоскидів різних виробників на вітчизняних та закордонних кар'єрах показали, що економічна доцільність формування парків кар'єрних самоскидів вантажопідйомністю 90 т - 130 т існує разом із використання екскаваторів, що оздоблені ковшами 8–12 м^3. [1]

Самоскиди входять до основної технологічної ланки, тому технічна готовність парку життєво необхідна для кар'єру. Кожна марка має свої переваги та недоліки. БЕЛАЗ, наприклад, має привабливу ціну, але на плече 10км використання його недоцільне. З довгими дистанціями добре справляються Komatsu и Caterpillar. [2]

Самоскид впродовж строку служби зношується і ефективність змінюється. До основних умов експлуатації, що впливають на надійність роботи самоскида можна віднести кліматичні умови району, гірничотехнічні умови, дорожні умови, експлуатаційні режими роботи транспорту.

Транспортні фактори визначаються відстанню перевезень, видом вантажу, умовами його навантаження та розвантаження. При роботі на кар'єрах Криворіжжя більше 85% автомобілів працюють на короткому плечі довжиною 0,5 ÷3км, з вантажем насипною щільністю 1,8÷2,3 т/м^3, із утрудненими умовами навантаження та розвантаження.

Гірничотехнічні фактори визначаються довжиною руху самоскида на підйом та ухилом доріг в кар'єрі. При роботі в кар'єрах більшість самоскидів долають ухили 7-8% протяжністю 2÷3км.

Дорожні фактори залежать від типу і стану дорожнього покриття, складності доріг і розмірів майданчиків для маневрування при завантаженні та розвантаженні і також можуть погіршувати умови експлуатації самоскидів.

Безперервний цілорічний режим роботи підприємств із відкритим способом добування корисних копалин передбачає цілодобову працю самоскидів при різних погодних умовах. Під час інтенсивного використання автосамоскиди піддаються швидкому фізичному зношуванню, що призводить до значних знижень техніко-експлуатаційних показників їх роботи та приросту витрат на їх експлуатацію за рахунок багаторазових ремонтів.

Ефективна робота самоскидів залежить в першу чергу від пристосованості конструкції до різних умов експлуатації. Конструктивні особливості самоскидів суттєво впливають на продуктивність автотранспорту. Для забезпечення працездатності конструкцій БЕЛАЗів в умовах низьких температур на підприємствах виконують підготовку до зимової експлуатації таких вузлів, як радіатор, піддон двигуна, шафи керування електрообладнанням, акумуляторного коробу та кабіни. Це дає змогу плавно змінювати температурний режим роботи двигуна під час експлуатації, зменшити кількість відмов в роботі електрообладнання, також надає сприятливі умови роботи водіям.

Робота самоскида в кар'єрі залежить від пори року та погодних умов. Вплив цих факторів на продуктивність автотранспорту потрібно враховувати коефіцієнтом сезонності, який для середньої смуги складає : в літній період 0.95÷0.97, в зимовий період 1÷1.1, а у перехідний – 0,79÷0,82. Цей коефіцієнт перш за все відобразиться на швидкості руху самоскидів в кар'єрі. По території кар'єру самоскиди рухаються із дозволеною швидкістю до 30км/год. При численних опадах погіршується стан доріг в кар'єрі, що веде за собою зменшення швидкості руху. При поганому стані доріг, викликаному намоканням ґрунту, утворенням нерівностей, вибоїн, зменшується зчеплення ведучих коліс з опорною поверхнею, підвищується опір коченню коліс до опорної поверхні; погіршується пристосованість коліс до опорної поверхні. Крім того, на слизьких дорогах погіршується керованість та зменшується стійкість самоскида. Може спостерігатися явище буксування, на

відвальних дорогах з м'якою поверхнею стрімко збільшується опір коченню та знижується прохідність. У цих випадках часто коефіцієнт зчеплення складає 0,1÷0,3.

Навесні технічні швидкості завантаженого самоскида зменшуються порівняно із зимнім періодом близько 10%, не зважаючи на гірший стан доріг взимку. Пояснюється це тим, що погіршений стан доріг обмежує більш високі швидкості. Середня експлуатаційна швидкість для більшості кар'єрів складає близько 12 км/год, при дозволеній швидкості руху в кар'єрі 30км/год.

Найвищі швидкості порожнього самоскиду фіксуються влітку. Однак і тут є свої особливості. Так, при температурі навколишнього середовища $+35^0$С і вище, у випадку руху самоскида у напрямку вітру при роботі з підвищеними навантаженнями та на великих ухилах двигун перегрівається, потужність знижується, а витрати палива збільшуються. Падіння потужності пояснюється стрімким зниженням коефіцієнту наповнення двигуна, за рахунок підвищеної температури довкілля. Термін служби шин при русі по дорогам з високою температурою покриття також значно скорочується.

На багатьох кар'єрах України будуються тимчасові дороги, що не мають твердого покриття, що сприяє інтенсивному пилоутворенню. Посилене пилоутворення прискорює зношування поверхонь тертя, особливо у двигуні. Тому для зменшення зношування двигуна використовують різноманітні двоступеневі системи фільтрів. А для зниження пилоутворення проводять поливання доріг водою, обробку щебеневих, гравійних і ґрунтових доріг гігроскопічними солями та розчинами. При поливанні щебеневих доріг водою запиленість знижується у 6-7 разів, але дія води короткотривала, нажаль. Найбільш цікавими у використанні є барди, після обробки щебеневої дороги якими, пилоутворення майже відсутнє впродовж тривалого часу – до декількох місяців.

Основним навантаженням для роботи кар'єрного самоскида стають дороги, які мають складний профіль. Низка спусків та підйомів, інколи затяжних, потребують використання динамічного гальма під час спуску. Як правило, подолання великих затяжних підйомів призводить до перевитрат палива, перегріву двигуна та підвищеному зношуванню деталей. Повздовжні нахили головних доріг влаштовують з підйомом у вантажному напрямку до 80 ‰, рідше до 100‰. Для забезпечення сприятливих умов руху довжину ланок з великими підйомами треба обмежувати. Наявність горизонтальних ділянок на затяжних підйомах дозволяє самоскиду накопичувати енергію для більш плавного підйому та сприяє більш нормальному режиму роботи двигуна та зменшенню витрат пального. Середньотехнічна та експлуатаційна швидкості руху самоскидів підвищується в 2-2,5 рази із збільшенням відстані транспортування від 1,1 до 3,0 км. [2]

Величина поперечного ухилу залежить від типу дорожнього покриття, ширини, водонепроникності, швидкості руху і складає 20-40‰. Дороги на уступах виконують з поперечним ухилом в 20‰ в бік вище розміщеного уступу.

Рух автосамоскидів по кривим із малими радіусами поєднано із рядом труднощів. На крутих поворотах дуже збільшується опір коченню колеса майже до 30%, що призводить до перевитрат палива та інтенсивному зношуванню шини. Досліди виявили, що кількість відмов правих передніх шин в середньому на 10% більше, ніж передніх лівих, тому що при поворотах шлях, що проходить права шина, більший, ніж лівої. Найбільша кількість відмов у шин задньої лівої півосі на 8-15% більший, ніж у задній правій. [4]

Важливим критерієм якості кар'єрної дороги є опір коченню – показник сили, що повинна бути подолана колесом при русі його по поверхні. Досвід показує, що в розрахунку на кожну тону вантажу мінімальний опір коченню складає 20кг(200Н). При русі автомобіля угору по похилій площині виникає додатковий супротив. Необхідно виділити, що при збільшенні коефіцієнту опору в 3,6рази, використання самоскидом пального збільшиться в 1,45 разів. [1]

Підтримання дорожнього полотна у відповідності до вимог експлуатаційної документації підвищує ефективність експлуатації самоскидів. У ряді випадків зниження

опору коченню дозволяє зменшити парк самоскидів на одну-дві одиниці, при цьому будуть збережені обсяги перевезень. Якісні кар'єрні дороги знижують вплив динамічної дії на транспортні засоби, що зменшує витрати на ремонт та підтримання їх в працездатному стані, збільшить ресурс шин.

Досвід експлуатації самоскидів показує, що у важких гірничотехнічних умовах не завжди рама витримує динамічні навантаження, особливо при русі по нерівним дорогам. Аналіз зруйнованих деталей виявив, що їх більшість виникають внаслідок втоми металу, що накопляється впродовж дії випадкових динамічних навантажень, які виникають при русі самоскида. [4, с. 102]

В результаті досліджень, було встановлено, що зношування деталей автомобілів залежить від умов експлуатації і насамперед від умов навантаження, розподілу вантажу по площині кузову та нахилу вантажної платформи під час підйому автосамоскида на породний відвал. Проведені експериментальні дослідження виявили, що у кожного кар'єрного самоскиду який працює з перевантаженням до 30% від номінальної вантажопідйомності, завчасно з'являються передчасні зношування та відмова базових і основних агрегатів. Система контролю завантаження забезпечує контроль рівномірного та точного завантаження самоскидів без недовантаження або перевантаження. Працюючі в кар'єрі самоскиди оздоблені GPS системою і диспетчерська служба відстежує місцезнаходження та завантаження машини. [3]

Треба звернути увагу і на те, що на строк служби транспорту значно впливає професійність кадрів. Зокрема, на роботу кар'єрних самоскидів впливає професіоналізм водія та механіків, обслуговуючого персоналу. Дилетантство може посприяти швидкому виходу з ладу самої надійної техніки, тоді як компетентні кадри значно підвищать терміни експлуатації самоскидів. В цілому ж система підготовки кадрів для кар'єрного автотранспорту потребує суттєвого підвищення її якості.

Аналіз показників, що характеризують технічний стан і експлуатацію кар'єрних самоскидів впродовж усього терміну їх роботи, показав на необхідність систематизації та уточнення формулювань з метою вдосконалення процесу управління кар'єрним транспортом. Багаторічне використання автосамоскидів в кар'єрах Кривбасу свідчить про нереальність збереження закладеної в них надійності без регулярного контролю працездатності агрегатів і систем, не дивлячись на наявність у них добре розвиненої бортової діагностики.

Інтенсивність змінення наробітку годин технічної готовності і роботи на лінії, а також продуктивність кар'єрних самоскидів залежать від конструктивних особливостей надійності техніки, умов експлуатації, рівня організації та витрат технічного сервісу в загальній структурі собівартості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарев И.Ф. 130-тонные самосвалы БелАЗ в карьерах России // Горная промышленность. – 2002. – №6 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.mining-media.ru

2. [Електронний ресурс]. – Режим досутуп: http://maxi-exkavator.ru

3. [Електронний ресурс]. – http://vtbbaikal.ru/stati/o-spectehnike/yekspluatacija-samosvalov-belaz-i-ee-oso.html

4. Мариев П.Л. и др. Карьерный автотранспорт: состояние и перспективы. – Санкт-Петербург: «Наука», 2004. – 429 с.

УДК 685.34.023

Тетяна Кулік, Борис Злотенко
(Київ, Україна)

ВДОСКОНАЛЕННЯ ВИРОБНИЦТВА ВЗУТТЯ З ПОЛІМЕРНИХ МАТЕРІАЛІВ

Проведено аналіз сучасного ринку взуття з полімерних матеріалів. Визначено сферу застосування полімерних матеріалів та їх роль у виготовленні взуття. Встановлено основні шляхи розширення асортименту та підвищення якості полімерного взуття, що випускається вітчизняними підприємствами.

***Ключові слова**: технологія виготовлення взуття, полімерне взуття, полімерні деталі взуття, лиття полімерів під тиском.*

The analysis of the market of footwear from polymeric materials is conducted. The scope of polymeric materials and their role in making shoes is defined. The basic ways to increase the range and quality shoes from polymers produced by domestic enterprises are determined.

***Keywords**: manufacturing technology, shoe, polymer, injection molding.*

У виробництві взуття полімери поступово витісняють натуральні матеріали. Практично усе взуття масового виробництва виготовляється, як мінімум, з полімерною підошвою. Також штучні синтетичні матеріали застосовуються і для виготовлення верху [1]. Полімерні матеріали мають ряд переваг перед натуральними шкірами: невисока собівартість, відносна простота переробки та висока продуктивність виробництва, однорідність властивостей у всіх напрямках та по всій площі виробу. За своїми експлуатаційними характеристиками сучасні полімерні матеріали не поступаються, а часто й перевершують характеристики натуральної шкіри: мають більшу зносостійкість, кращі амортизуючи властивості, більш стійкі до дії вологи, довше зберігають форму та гарний зовнішній вигляд. На сьогодні існує велика кількість полімерних матеріалів, характеристики яких змінюються у широких межах, що дає можливість виготовляти з них вироби з необхідними прогнозованими властивостями. Отже, застосування полімерних матеріалів є перспективним напрямом розширення асортименту взуття загального призначення та розробки і вдосконалення взуття спеціального, до якого висуваються специфічні вимоги.

Метою даної роботи є аналіз ринку взуття із полімерних матеріалів, встановлення перспективності виготовлення різних видів такого взуття та розробка рекомендації щодо його виготовлення у сучасних умовах.

Залежно від складу застосовуваних матеріалів, взуття, що виготовляється з використанням полімерів, можна розділити на чотири групи [2]:

- комбіноване взуття, що включає деталі (головним чином, верх) із різних видів матеріалів (текстильних, шкіряних або штучних шкір тощо);
- полімерно-текстильне взуття, що містить текстильний каркас (підкладку), устілки, задники та інші деталі;
- суцільнополімерне взуття, що виключає використання будь-яких текстильних чи інших видів матеріалів:
- інші види взуття, що включає полімерні деталі складної конфігурації або полімерні деталі із металевими чи неметалевими вставками.

Найбільш поширеним та затребуваним є взуття першої групи. При виготовленні такого взуття для пошиття верху користуються звичайними прийомами швейного виробництва, а низ виготовляють за технологією переробки полімерів, найчастіше литтям під тиском у закриті прес-форми або вирубуванням деталей підошви з листового полімеру з наступним

приклеюванням їх до заготовки верху взуття. Також поширеним є литтєвий метод кріплення полімерної підошви, при якому підошва приливається одразу на заготовку верху.

Взуття другої групи – це, найчастіше, гумові чоботи, чобітки або напівчеревики, всередині яких є підкладка з текстильного матеріалу або штучного хутра. Підкладка шиється окремо у вигляді панчохи з трикотажного полотна, після чого вона подається до литтєвого автомату, де в автоматичному режимі отримується готовий виріб [3].

Третя група – суцільнополімерне взуття, у якому і верх, і підошва виготовляються виключно з полімерних матеріалів. При цьому таке взуття може бути однорідним або ж в одному виробі можуть комбінуватися різні полімерні матеріали або різні кольори одного й того самого матеріалу.

Останніми роками асортимент суцільнополімерного взуття значно розширився. Якщо донедавна виготовлення такого виду взуття обмежувалося гумовими чоботами, калошами та пляжними туфлями, то сьогодні взуттєва промисловість пропонує широкий вибір яскравого дитячого та молодіжного, зручного побутового та спеціального і, навіть, вишуканого модельного взуття, виготовленого повністю із полімерних матеріалів. Часто суцільнополімерним є взуття спеціального призначення – для медиків, будівельників, пожежників, спортсменів, взуття для басейну та дайвінгу тощо.

Взуття останньої, четвертої, групи може бути як суцільнополімерним, так і комбінованим, але технологія його виготовлення ускладнюється через наявність додаткових елементів або складність конструкції. До цієї групи відноситься спортивне взуття, наприклад, для гри в футбол, для бігу, а також шиповане взуття, призначене для використання на слизьких поверхнях.

Для виробництва шипованої підошви використовують гуму або термопластичний матеріал та металеві або пластмасові штирі. Найчастіше така підошва виготовляється литтям під тиском. Штирі розташовуються у прес-формі, після чого до оформлюючої порожнини упорскується розплав полімеру. Після охолодження (або вулканізації, у випадку використанні гуми) шипована підошва видаляється із прес-форми. При виготовленні такого виробу потрібно забезпечити надійне з'єднання металевих штирів із матеріалом підошви. Необхідно, щоб у процесі носки взуття штирі не випадали і не продавлювали підошву із протилежного боку – з боку стопи людини.

При виготовленні взуття на повітряній подушці необхідно забезпечити герметичність повітряних камер та міцність з'єднання усіх елементів підошви.

У підошвах, що мають складну форму, повинна забезпечуватися міцність елементів її конструкції – зубців, трубок, пружин тощо.

У взутті, підошва якого прикріплена не тільки до нижньої частини заготовки верху, а й частково перекриває її верхню частину, потрібно особливу увагу приділити міцності з'єднання полімеру з текстильною частиною.

Висновок. На сьогоднішній день майже все взуття виготовляється з використанням полімерних матеріалів. Найбільш поширеним є взуття, яке складається з полімерної підошви та текстильного чи шкіряного верху. Виготовлення такого взуття широко розповсюджене в Україні, його широкий асортимент та висока якість задовольняє попит населення та дозволяє конкурувати на світовому ринку. Останнім часом у світі, у тому числі й в Україні, зростає попит на суцільнополімерне взуття високої якості, проте в нашій країні цей сегмент розвинений недостатньо. І практично зовсім не випускається високотехнологічне взуття з полімерними деталями складної форми – асортимент спортивного взуття представлений виключно взуттям на плоскій підошві.

Отже, виробництво взуття з пластичних мас є перспективним напрямом розширення асортименту взуття як загального, так і спеціального призначення, а розвиток наукових основ його проектування сприятиме інтенсивному розвитку даного напряму в Україні, що матиме важливе значення для вітчизняної економіки та для споживачів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Садловська С. І. Напрями використання полімерних матеріалів для підошви взуття: патентний огляд / С. І. Садловська, М. С. Беднарчук // Вісник Львівської комерційної академії. – 2014. – Вип. 14. – С. 83-87.

2. Альтзицер В. С. Производство обуви из полимерных материалов / [Альтзицер В.С., Красовский В.Н., Меерсон В.Д.] под ред. В.А. Берестнева. – Л.: Химия, 1987. – 232 с.

3. Алешунина Л. А. Технология резиновой обуви: Учебное пособие для техникумов. / Алешунина Л. А., Давиденко Н. З. – Л.: Химия, 1978. – 216 с.

УДК 711.4

Роман Любицький
(Львів, Україна)

ФІНАНСОВІ ВТРАТИ ВНАСЛІДОК БЕЗКОШТОВНОГО ПАРКУВАННЯ ПРИВАТНОГО АВТОТРАНСПОРТУ У М. ЛЬВІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОПОЗИЦІЙ ПАРКІНГІВ)

За проектами паркінгів, які були надані житлово-комунальними господарствами, проведено натурні дослідження, метою яких було встановити стан їх реалізації. Додатково кожен проект паркінгу, використовуючи ГІС технології, описувався за типом (вуличний чи позавуличний) та необхідністю оплати (платний чи безкоштовний), що дало змогу підрахувати приблизні фінансові втрати від безкоштовного паркування для м.Львів.

Ключові слова: *автостоянки, паркінги, Львів, безкоштовне паркування, дослідження паркінгів, управління паркуванням, фінансові втрати.*

Using parking projects, provided by the residential households, nature investigation with the purpose of implementation status defining was conducted. Additionally, every parking project, with the use of GIS technologies was described by type (on-street or off-street) and payment necessity (paid or free) that gave a possibility to count the approximate free parking financial loss for Lviv.

Keywords: *parking, Lviv, free parking, parkings research, parking management, financial loss.*

З метою проведення дослідження стану паркування у м. Львові, житлово-комунальними господарствами було надано проекти автостоянок. Проектами розроблялись лише наземні паркінги – вуличні (у межах вулиць та доріг) та позавуличні (з окремим в'їздом на їх територію). В загальній кількості було надано 178 растрових файлів (у *.jpg форматі) (рис.1). За часом виконання пропозицій, якістю та графікою подачі, проекти різнились. В одному файлі подекуди містилось кілька окремих пропозицій на одне місце розташування або на кілька різних, крім того зустрічались кілька пропозицій на одне місце розташування у різних файлах. Внаслідок цих особливостей, в цілому було опрацьовано 165 паркінгів.

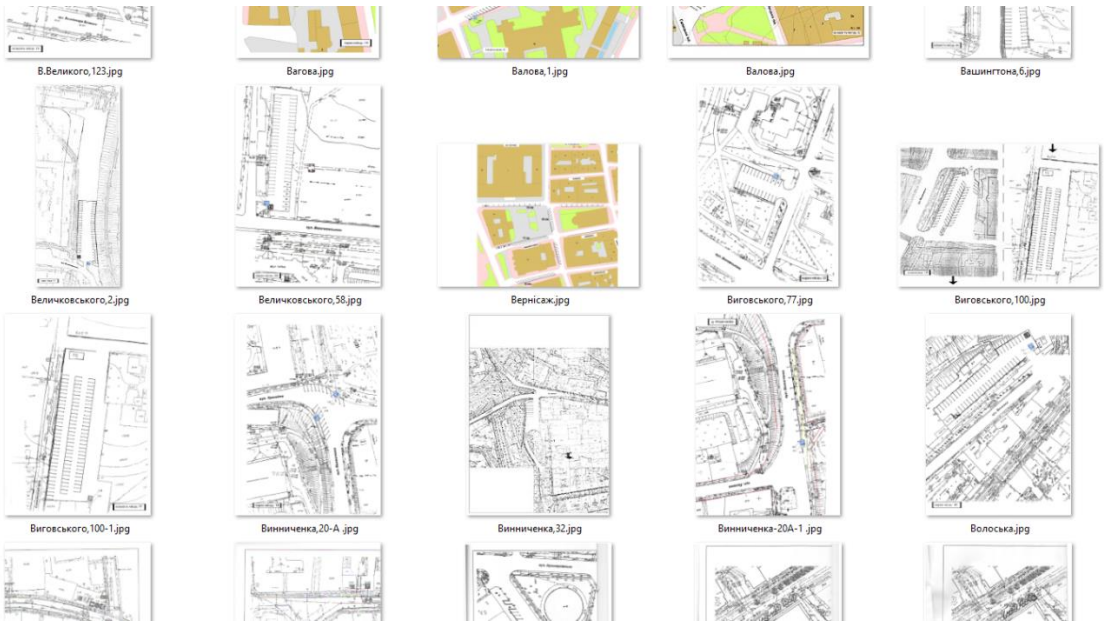

Рис. 1. Отримані пропозиції наземних паркінгів у Львові.

Використовуючи геоінформаційну систему "QGIS", кожна пропозиція, точково та у координатах, наносилась на підоснову Львова. Всі пропозиції вносились в один шейпфайл (файл типу *shp, який містить інформацію про місце розташування об'єкта у координатах та атрибутні дані до кожного із них) та описувалась за наступними критеріями:

1. Адреса парковки (вулиця);
2. Статус реалізації парковки ("1" – реалізовано, "2" – не реалізовано, або "3" – неможливо реалізувати з певних причин – наприклад земельна ділянка використовується для інших цілей);
3. Кількість паркомісць;
4. Тип паркування (вуличне або позавуличне);
5. Платна/безкоштовна ("так" – для платного, "ні" – для безкоштовного);
6. Вхідна назва файлу (назва наданого растрового файлу);
7. Примітка (наприклад "1/2" означало що в одному растровому файлі містилось 2 пропозиції, які були окремо нанесені на карту);
8. Додаткова примітка (додаткове пояснення, наприклад "мало бути платне" означало що парковка реалізована, але безкоштовна).

Приклад атрибутних даних для вуличного паркування на вул. Гнатюка:

1. Адреса парковки: "*Гнатюка";*
2. Статус реалізації парковки: "*1";*
3. Кількість паркомісць: "*26";*
4. Тип парквання: "*вуличне";*
5. Платна/безкоштовна: "*так";*
6. Вхідна назва файлу: "*г1/г2"* (креслення парковки містилось у 2 файлах під назвою г1.jpg та г2.jpg);
7. Примітка: *"-";*
8. Додаткова примітка: "*паркомісць більше ніж за проектом, парковки під кутом".*

Описавши за такими критеріями кожну пропозицію паркінгу, виникла можливість підсумувати загальний стан їх виконання та отримати статистичні дані із їх просторовою візуалізацією.

Отримані результати (всього запропоновано 165 паркінгів):

1. 148 пропозицій реалізовано, 9 – не реалізовано, 8 – не можливо реалізувати (рис. 2).
2. Пропозиції містили пропозиції 73 вуличні парковок та 92 позавуличних. Більша частина пропонованих вуличних парковок знаходилась у центрі міста (рис. 3).

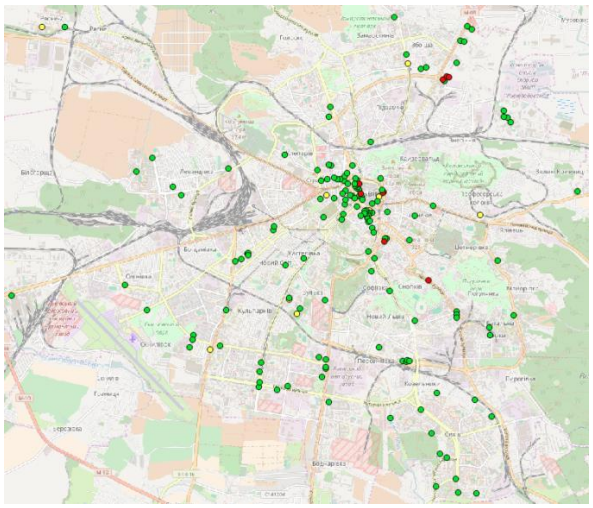
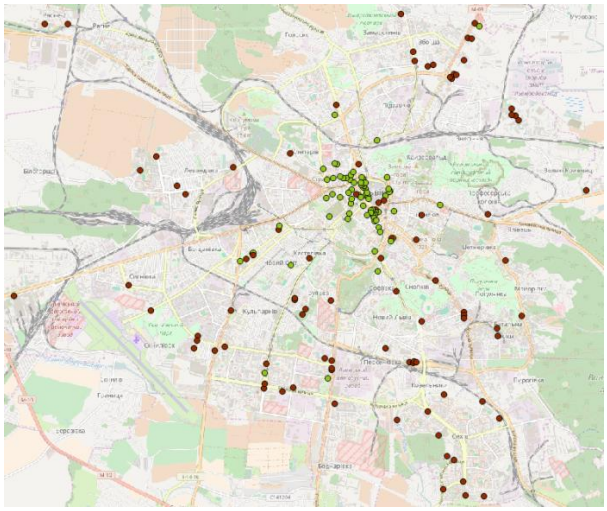

Рис. 2. Стан реалізації запропонованих парковок (зеленим – реалізовано, жовтим – не реалізовано, червоним – не можливо реалізувати); Рис. 3. Пропозиції вуличних та позавуличних парковок (зеленим – вуличні, червоним – позавуличні).

3. Серед позавуличних паркінгів 59 платних, 21 – безкоштовний, 12 потребують уточнення або мають особливий режим використання (рис. 4).

4. Серед вуличних паркінгів 20 – платних, 44 – безкоштовних, 9 потребують уточнення, або мають особливий режим використання, наприклад використовуються для стоянки таксі або службових цілей (рис. 5).

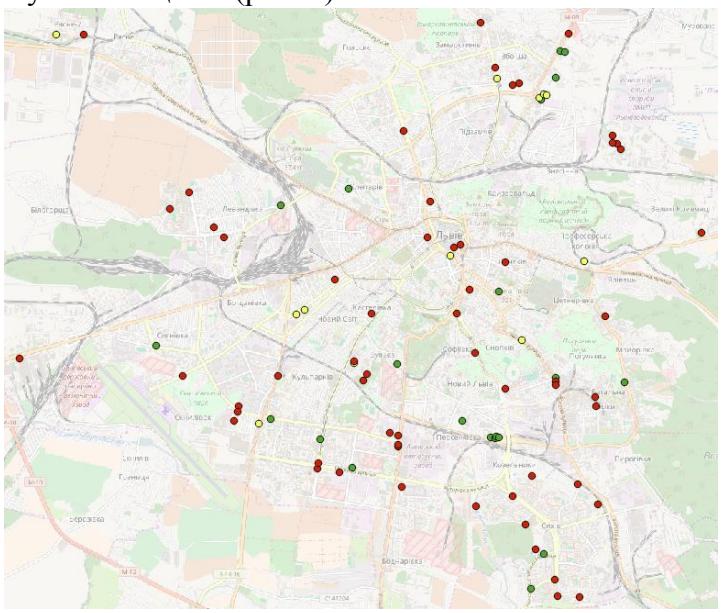
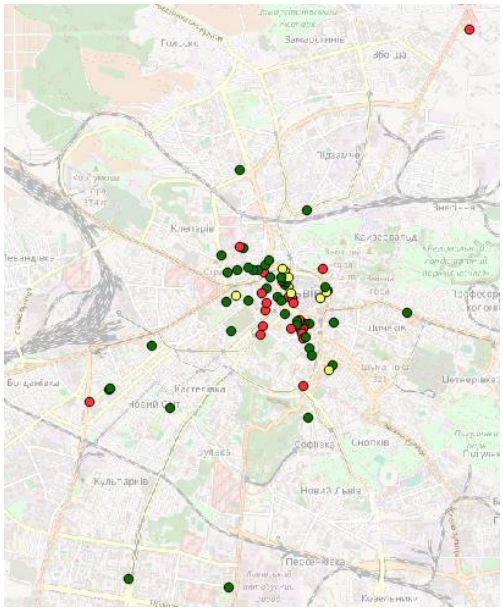

Рис. 4. Платні та безкоштовні позавуличні паркінги (зеленим – безкоштовні, червоним – платні, жовтим – потребуються уточнення або мають особливий режим використання); Рис. 5. Платні та безкоштовні вуличні паркінги (зеленим – безкоштовні, червоним – платні, жовтим – потребуються уточнення або мають особливий режим використання).

5. Загальна кількість платних парковок – 79, безкоштовних – 65, 21 потребують уточнення даних або використовуються для службових цілей (рис. 6).

6. На 65 безкоштовних парковках, згідно із пропозиціями, знаходиться 951 паркомісце (рис. 7).

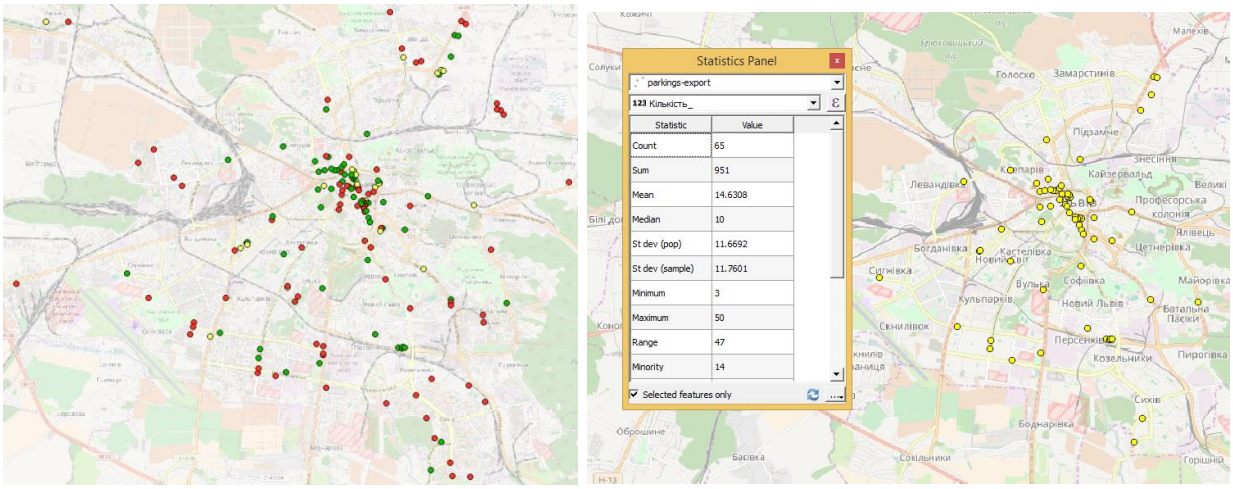

Рис. 6. Платні та безкоштовні паркінги обох типів (зеленим – безкоштовні, червоним – платні, жовтим – потребуються уточнення або мають особливий режим використання);
Рис. 7. Сумарна кількість безкоштовних паркінгів.

Висновки та рекомендації.

Більшість проектів паркінгів було реалізовано. На 65 безкоштовних паркінгах із 951 паркомісцем місто втрачає 7608 грн за годину, або 182 592 грн за добу при умові 100% заповненості (платне паркування на вул. Валовій у центрі Львова коштує 8 грн за годину [1]). Приймаючи гіпотетичну заповненість 70% місць паркування і те що вартість паркування по всьому місту в середньому складатиме 8 грн/год, за рік місто могло б отримувати близько 45 млн. грн лише за ті паркування, що були передбачені проектами (кількість яких незначна). Приймаючи до уваги що вартість трамваю "Електрон" складає 12 млн. грн. [2], за отримані кошти, за рік місто могло б придбати 4 таких трамваї, або вкладати їх у розвиток пішохідної та велоінфраструктури. Приймаючи до уваги той факт, що безкоштовних парковок в історичних європейських містах, особливо у центральних їх частинах обмаль [3, с. 22-72], введення плати за паркування для забезпечення сталого розвитку транспортної інфраструктури Львова є критично необхідним.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Григор'єва С. З квітня вартість паркування у центрі Львова зросте не на жарт [Електронний ресурс] / Соломія Григор'єва // Львівський портал. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://portal.lviv.ua/news/2016/03/30/z-kvitnya-vartist-parkuvannya-u-tsentri-lvova-zroste- ne-na-zhart.

2. Вілкул О. Ю. Нарешті ми отримали перший український трамвай [Електронний ресурс] / Олександр Юрійович Вілкул // Львівська міська рада. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: http://city-adm.lviv.ua/news/city/transport/212091-nareshti-my-otrymaly-pershyi-ukrainskyi-tramvai-o-vilkul.

3. Kodransky M. Europe's Parking U-Turn: From Accommodation to Regulation / M. Kodransky, G. Hermann. – New York: The Institute for Transportation and Development Policy, 2011. – 84 с.

УДК 648.5 (031)

Ігор Петко, Микола Бондаренко
(Київ, Україна)

РОЗРОБЛЕННННЯ КОНДИЦІОНЕРА ТИПУ СПЛІТ-СИСТЕМА, ЩО ПРАЦЮЄ В РЕЖИМІ ОБІГРІВУ, ПРИ ТЕМПЕРАТУРІ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ДО -27°С

Запропонована конструкція спліт-системи, що призначена для охолодження та обігріву повітря в приміщенні при температурі зовнішнього середовища до -27°С, в той час як існуючі спліт-системи працюють при температурі зовнішнього середовища до -5°С.

Ключові слова: *кондиціонер, спліт-система, конденсатор, випарник.*

The proposed design of split-system is intended for cooling and heating the indoor air at ambient temperature up to -27°C, while the existing split systems operate at ambient temperature up to -5°C.

Keywords: *air conditioner, split system, capacitor, evaporator.*

Процес кондиціонування повітря призначений для підтримання стану приміщення у відповідності з певними параметрами(температура, вологість, склад забруднювальних домішок) для створення сприятливих умов праці.

Комфортні умови забезпечуються за рахунок таких параметрів: температура та вологість повітря в приміщені; напрямок та швидкість руху повітря; хімічний склад повітря; рівень шуму та освітленість в приміщені. Сучасні системи кондиціонування забезпечують перші три параметри.

Вважається, що при невеликому фізичному навантаженні комфортна температура в приміщенні в зимовий час складає 21°С, а в літній час – близько 24°С. Діапазон вологості повітря вважається оптимальним 30-60%. Причиною поганого самопочуття людини є низька рухомість повітря, в погано вентильованому приміщенні створюється оболонка, що насичується парами води, приймає її температуру та зменшує тепловіддачу. Тому важливу роль відіграє рухомість і температурні параметри повітря.

Для кондиціювання повітря в приміщенні використовуються, в основному, спліт-системи.

Як відомо, в основі роботи спліт-системи є переміщення теплоти скрапленим газом в процесі зміни його агрегатного стану (рідина-пара). В якості газу використовується холодоагент R-107[a].

У зовнішньому блоці спліт-системи (рис. 1) встановлено компресор, завдяки якому циркулює холодоагент. У внутрішньому блоці знаходиться контур, де холодоагент має низький тиск, оскільки при виході із зовнішнього блока він дроселюється вентилем регулювання температури (ТРВ) або у капілярній трубці в залежності від конструкції системи.

Холодоагент, температура якого після дроселювання становить 10-15°С, закипає і переходить в пару. Енергія надходить з теплого повітря приміщення, яка віддає частину своєї теплоти холодоагенту в теплообміннику. Таким чином, через вентилятор охолоджене повітря повертається назад у приміщення.

Пароподібний холодоагент, проходячи через компресор, стискається, таким чином його тиск збільшується, а температура досягає 50-60°С. Гаряча пара охолоджується в конденсаторі, віддаючи тепло навколишньому середовищу, що оточує конденсатор зовнішнього блоку.

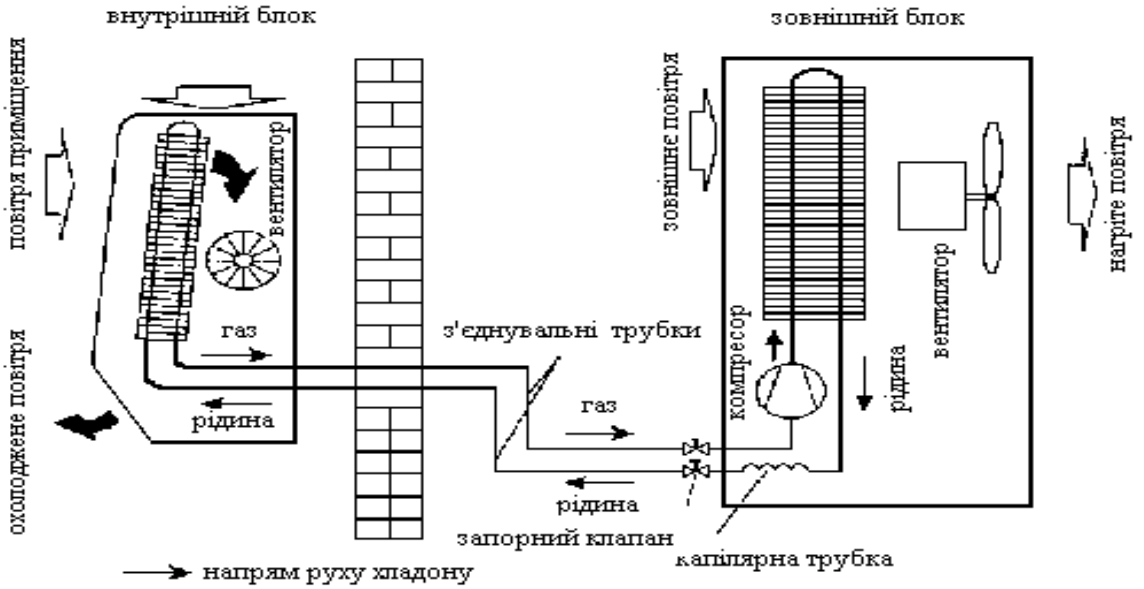

Рис. 1. Схема спліт-системи для охолодження повітря

Зріджений холодоагент з конденсатора пропускається по капілярній трубці чи ТРВ. Тиск падає і температура знову опускається до 10-15°C, в результаті чого відбувається кипіння у випарнику внутрішнього блока і поглинання тепла з охолоджуваного приміщення.

Крім основної задачі – охолодження повітря в приміщенні, спліт-системи в деяких конструктивних виконаннях здатні також підігрівати повітря (рис. 2).

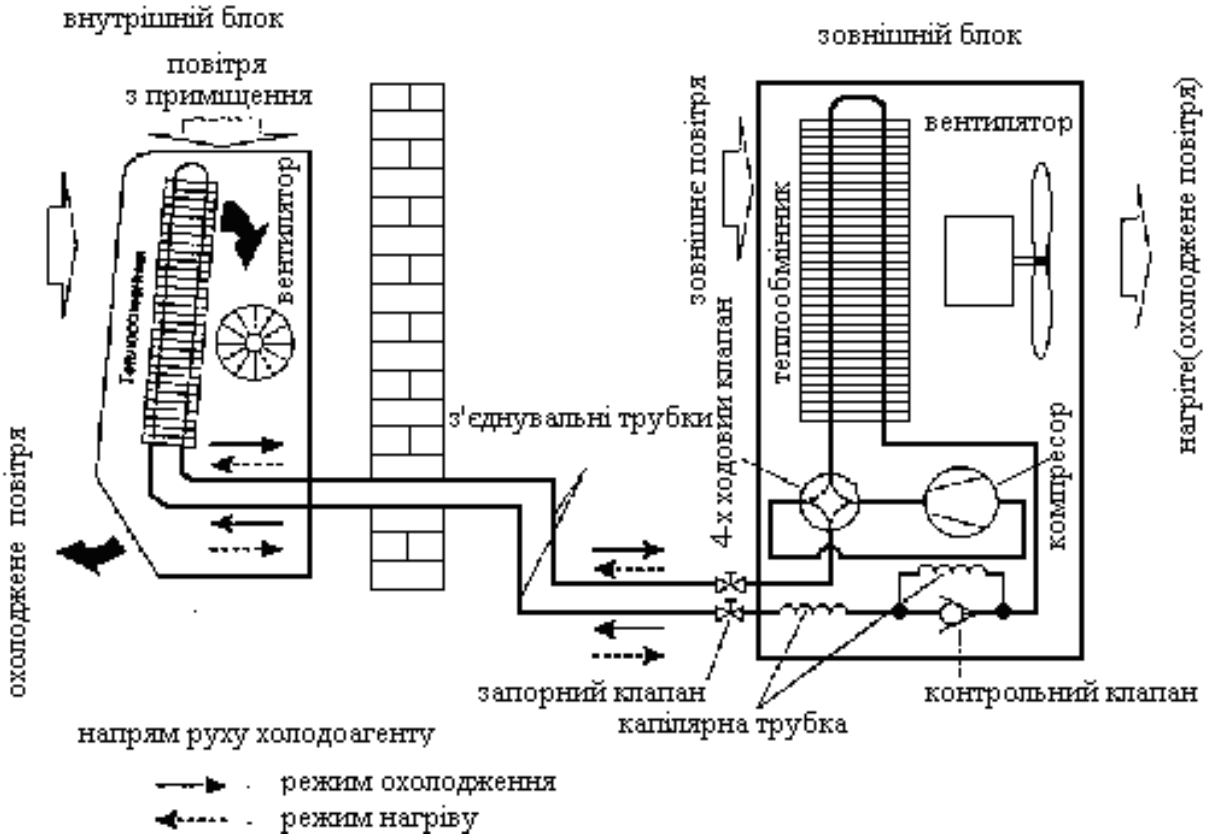

Рис. 2. Схема дворежимної спліт-системи

При зміні режимів роботи кондиціонера з охолодження на обігрів відбувається зміна призначення теплообмінників (зовнішній стає випарником, а внутрішній – конденсатором), введенням в систему чотириходового клапана, що призначений для зміни напрямку руху холодоагенту.

Після зміни напрямку руху холодоагенту чотириходовим клапаном в режимі обігріву, відбувається всмоктування компресором холодоагенту із зовнішнього блока і нагнітання його у внутрішній блок. За рахунок високого тиску і температури газ конденсується в теплообміннику внутрішнього блока, завдяки чому виділяє тепло в приміщення. Конденсована рідина дроселюється на вході капілярної трубки, у зовнішньому блоці змінює агрегатний стан на газоподібний, газ всмоктується компресором, цикл повторюється.

Кондиціонер, що працює в режимі обігріву із навколишнього середовища забирає тепло, тобто потужність обігріву падає при зниженні температури зовнішнього середовища.

Основним недоліком спліт-системи є залежність в режимі обігріву від температури зовнішнього середовища, це обумовлено тим, що при наднизьких температурах відбувається обмерзання теплообмінника, що в свою чергу призводить до припинення закипання холодоагенту. Наслідком цього є потрапляння розрідженого холодоагенту в компресор, що призводить до відмови роботи спліт-системи.

Для забезпечення надійної роботи спліт-системи необхідно не допустити обмерзання теплообмінника зовнішнього блоку в режимі обігріву, надати сучасній спліт-системі можливість опалювати приміщення в межах критичних температур для забезпечення економії енергоресурсів, створення комфортних умов для споживача, використання повного потенціалу установки.

Так, наприклад, коли середовище 1 має температуру T_1 (гаряче середовище), середовище 0 (холодне) має температуру T_0 ($T_1>T_0$), то перетворення високотемпературної теплоти, в прямому теплосиловому циклі, Q_1 в роботу L буде відбуватися перехід частини теплоти на більш низький температурний рівень T_0. Згідно закону збереження енергії у нагрівача з температурою T_1, відбирається теплота Q_1, а випарнику, що має температуру T_0, віддається теплота Q_0:

$$Q_1 = L+Q_0,$$

а ККД К прямого теплосилового циклу дорівнює:

$$К = L/Q_1$$

Низькотемпературна теплота Q_0 перетворюється у високотемпературну теплоту Q_1 за рахунок роботи L, яку виконує тепловий насос. Закон збереження енергії виконується, а коефіцієнт ефективності Е дорівнює:

$$E = Q_1/L$$

Для теоретичного циклу Карно без втрат енергії:

$$E = T_1/(T_1-T_0)$$

Чим менша різниця температур гарячого і холодного середовищ незначна, тим вищий коефіцієнт ефективності циклу кондиціонера. Тобто, із зниженням температури зовнішнього середовища ефективність спліт-системи, яка працює на обігрів, падає.

Для вирішення цієї проблеми нами запропонована вдосконалена конструкція спліт-системи. Схема конструкції представлена на рис. 3.

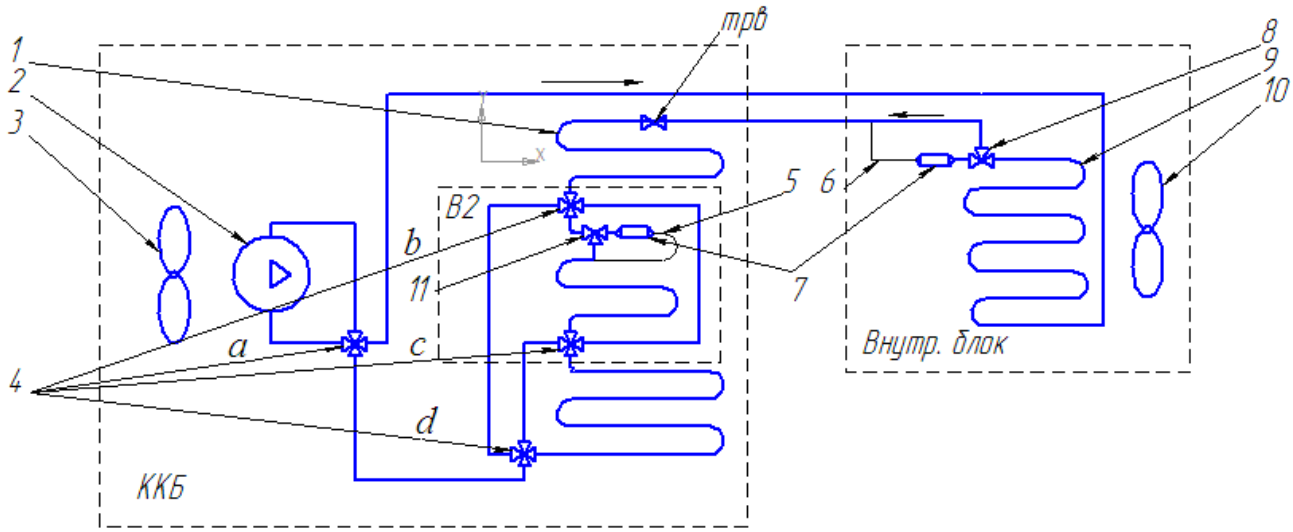

Рис. 3. Схема вдосконаленої спліт-системи
1 - конденсатор зовнішнього блока; 2 - компресор; 3 - вентилятор зовнішнього блоку; 4 - чотириходові клапани; 5 - капілярна трубка зовнішнього випарника; 6 - капілярна трубка внутрішнього випарника; 7 – фільтр-осушувач; 8 - триходовий клапан; 9 - випарник внутрішнього блока; 10 – вентилятор внутрішнього блока; 11 - триходовий клапан випарника зовнішнього блока.

В кондиціонері можна застосувати як розімкнену, так і замкнену системи керування для ввімкнення режиму обігріву. При зміні режиму охолодження на режим обігріву, спрацьовує, як і в звичайній спліт-системі, чотириходовий клапан (a), який забезпечить зміну напрямку перекачування холодоагенту компресором. Далі відпрацьовує триходовий клапан (8), який забезпечить обхід капілярної трубки внутрішнього блока (6), що забезпечить не закипання холодоагенту, таким чином конденсатор зовнішнього блока (1) збереже своє першочергове значення конденсувати холодоагент, далі спрацювання чотириходового клапана (b) забезпечить обхід секції конденсатора (B2), яка далі буде випарником, а також забезпечить подачу холодоагенту до іншої секції конденсатора через чотириходовий клапан (d). Чотириходовий клапан (c) забезпечить обхід секції (B2), подасть холодоагент до капілярної трубки (5), а також холодоагент в газоподібному стані з випарника подасть на чотириходовий клапан (d). Спрацювання чотириходового клапана (d) забезпечить подачу холодоагенту в обхід секції випарника (B2), а також газоподібний холодоагент з випарника (B2), направить у компресор.

Після відпрацювання всіх чотириходових клапанів (b,c,d), утвориться система із двох секцій гарячих температур (конденсатори) і однієї секції холодних температур (випарник), між ними.

Для підтвердження роботоздатності системи виконано розрахунок площі теплопередавальної поверхні кондиціонера.

За способом роботи конденсатора, він складається з: зони перегріву; зони конденсації; зони переохолодження.

Розрахунок визначає параметри охолодження парів хладона, які поступають до випарника внутрішнього блока:

$t1 = 32^oC$; $t2 = 132^oC$; $t2' = 55^oC$; $t3 = 55^oC$; $t3' = 32^oC$.

Таким чином довжина першої зони становить:

$$L_1 = \frac{G_д * (i_2 - i_2') * 10^3}{K * \pi * d_{вип} * 10^{-3} * \phi * (\frac{t_2 + t_2'}{2} - t_{нс})} =$$

$$= \frac{5{,}845 * (721{,}36 - 629{,}72) * 10^{-3} * 10^3}{5 * 3{,}14 * 8 * 10^{-3} * 4{,}1 * (\frac{132 + 55}{2} - 37)} = \frac{535635{,}8}{29095{,}24} =$$

$$= 18{,}4 \text{ м}$$

Довжина другої ділянки:

R = 93 кДж/кг – теплота перетворення холодоагенту;

$$L_2 = \frac{G_д * R * 10^3}{K * \pi * d_{вип} * 10^{-3} * \phi * (t_2' - t_{нс})} == \frac{5{,}845 * 10^{-3} * 93 * 10^3}{5 * 3{,}14 * 8 * 10^{-3} * 4{,}1 * (55 - 37)}$$

$$= \frac{543585}{9269{,}28} = 58{,}64 \text{ м}$$

Довжина третьої ділянки:

$$L_3 = \frac{G_д * (i_3 - i_3') * 10^3}{K * \pi * d_{вип} * 10^{-3} * \phi * (\frac{t_3 + t_3'}{2} - t_{нс})} =$$

$$= \frac{5{,}845 * 10^{-3} * (486{,}05 - 450{,}43) * 10^3}{5 * 3{,}14 * 8 * 10^{-3} * 4{,}1 * (\frac{55 + 32}{2} - 37)} = \frac{208198{,}9}{3347{,}24} =$$

$$= 62{,}02 \text{ м}$$

Таким чином, загальна довжина конденсатора зовнішнього блока становить:

$$L_{конд} = L_1 + L_2 + L_3 = 18{,}4 + 58{,}64 + 62{,}02 = 139{,}06 \text{ м}$$

Розрахунок показує, що довжина ділянки конденсатора в зоні конденсації майже дорівнює довжині випарника, що дає можливість стверджувати про доцільність і ефективність запропонованої модернізації.

Висновок. Запропонована компоновка випарника і конденсаторів забезпечить постійний підігрів за рахунок високих температур конденсаторів, які розташовані з двох сторін випарника, без додаткових витрат на обігрівачі. Робота системи реалізується наступним чином: при роботі конденсатора його температура досягає до 110°C, в той час як температура навколишнього середовища досягає -15 - -27°C, оскільки згідно розрахункам площа зони гарячих температур в 2 рази більша площі випарника, в системі утвориться середовище, що сприятливе для кипіння холодоагенту при низьких температурах навколишнього середовища.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Петко І.В. Електропобутова техніка. Навчальний посібник / І.В. Петко, О.П. Бурмістенков, В.В. Кострицький, Т.Я. Біла, О.В. Бібік. – К.: КНУТД, 2009 – 204 с.

2. Основи електропобутової техніки.: Навчальний посібник / І.В. Петко, О.П. Бурмістенков, Т.Я. Біла. – К.: КНУТД, 2013 – 239 с.

Євген Русанов
(Слов'янськ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ДЛЯ СТУДЕНТІВ-МЕХАНІКІВ

У статті розкриваються особливості методики проведення практичних робіт з дисципліни «Обладнання підприємств галузі» для студентів спеціальності 5.05050207 Обслуговування та ремонт обладнання підприємств хімічної та нафтогазопереробної промисловості. Визначається їх мета, завдання, роль у підготовці до курсового та дипломного проектування.

Ключові слова: *самостійність, навчальне заняття, вміння і навички, теоретична підготовка, узагальнення, систематизація, аналіз.*

The article describes the features of the methodology of implementation of practical works on discipline "Equipment of enterprises of the industry" for students majoring in specialty 5.05050207 Service and repair of equipment of enterprises of chemical and oil and gas processing industries. Determine their purpose, objectives, role in the preparation of course and diploma designing.

Keywords: *independence, classroom training, the abilities and skills, theoretical training, generalization, systematization, analysis.*

У Положенні про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах зазначено: «Практичне заняття – форма навчального заняття, при якій викладач організує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння і навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання студентом відповідно сформульованих завдань. Практичне заняття включає проведення попереднього контролю знань, умінь і навичок студентів, постановку загальної проблеми викладачем та її обговорення за участю студентів, розв'язування завдань з їх обговоренням, розв'язування контрольних завдань, їх перевірку, оцінювання. Оцінки, отримані студентом за окремі практичні заняття, враховуються при виставленні підсумкової оцінки з даної навчальної дисципліни».

Отже, це вид навчального заняття, на якому викладач організовує докладний розгляд студентами теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння і навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання студентами відповідно сформульованих завдань.

Основна дидактична мета практичного заняття – розширення, поглиблення й деталізація наукових знань, отриманих студентами на лекціях та в процесі самостійної роботи і спрямованих на підвищення рівня засвоєння навчального матеріалу, прищеплення умінь і навичок, розвиток наукового мислення та усного мовлення студентів. Тематика і плани проведення практичних занять із переліком рекомендованої літератури заздалегідь доводяться до відома студентів. Перелік тем і зміст практичних занять визначаються робочою навчальною програмою дисципліни.

Практичне заняття проводиться, як правило, з академічною групою. З окремих навчальних дисциплін, виходячи з особливостей їх вивчення та вимог безпеки життєдіяльності, допускається поділ академічної групи на підгрупи.

Для проведення практичного заняття викладачем готуються відповідні методичні матеріали: тести для виявлення ступеня оволодіння студентами необхідними теоретичними положеннями; набір практичних завдань різної складності для розв'язування їх студентами на занятті та необхідні дидактичні засоби. Студенти згідно з тематичним планом проведення практичних занять самостійно опрацьовують лекційний матеріал та рекомендовану

літературу з відповідної теми, готують, при потребі, необхідні дидактичні матеріали та виконують домашні завдання.

Якість підготовки студентів до заняття та їх участь у розв'язуванні практичних завдань оцінюються викладачем і враховуються при виставленні підсумкової оцінки з цієї навчальної дисципліни.

Практичне заняття ставить за мету на основі засвоєних системних теоретичних знань включати студентів у різні види самостійної діяльності – практичної, інтелектуальної, предметної.

Практична діяльність забезпечує використання знань, умінь і навичок у різних ситуаціях. Наприклад, предметна – це маніпуляція матеріальними об'єктами (робота з мікрокалькулятором, обладнанням, вимірювальними приладами, реактивами та ін.). Інтелектуальна діяльність у процесі виконання практичної роботи – це бачення та виправлення своїх помилок, перенесення знань з одного предмета на інший, діагностування й моделювання навчально-пізнавальної діяльності.

Практична робота проводиться відповідно до навчальної та робочої програм дисципліни і її виконання є обов'язковим. Вона має велике значення для політехнічної освіти, розкриття дидактичного принципу зв'язку теорії із практикою, розвитку пізнавальних здібностей та самостійності студентів, формування в них умінь і навичок, необхідних для майбутнього життя та самоосвіти, впливає на конкретизацію й закріплення знань, розвиває вміння спостерігати та пояснювати явища оточуючого світу.

Цілями практичного заняття можуть бути: розширення уявлень про явища оточуючого світу, у т. ч. тих, що вивчаються, глибоке проникнення в їх сутність; формування в них умінь виявляти об'єктивні зв'язки та взаємообумовленість явищ; озброєння студентів спеціальними навичками, необхідними не тільки в навчальній, а й у виробничій праці.

Практичне заняття передбачає попередню теоретичну підготовку студентів, збір фактичного матеріалу для узагальнення, систематизації, аналізу. На практичне заняття відводиться, як правило, дві академічні години (тривалість визначається навчальною програмою); завдання, які винесені на практичне заняття, виконуються всією навчальною групою, при цьому форма організації діяльності може бути індивідуальною, груповою, фронтальною, змішаною.

Також до вимог щодо організації й проведення практичного заняття слід віднести:

- вивчення тих елементів практичних знань, умінь і навичок учнів, які вимагають подальшого формування та розвитку, відпрацювання на даному практичному занятті;
- раціональне поєднання форм навчальної діяльності студентів (репродуктивної, раціоналізаторської, творчої);
- розробка критеріїв оцінки результативності виконання практичної роботи, уведення в самостійну роботу елементів сюжетних дій та змагань як важливого фактора її стимулювання;
- здійснення контролю та корекції навчально-пізнавальної діяльності студентів;
- підбиття підсумків практичного заняття.

З метою забезпечення ефективності практичного заняття викладачеві треба: підготувати студентів до виконання практичної роботи, тобто щоб вони не тільки добре знали зміст теоретичного матеріалу, на основі якого виконуватиметься практична робота, а й були ознайомлені з прийомами її виконання; забезпечити всіх посібниками, приладами, інструментами, довідниками; контролювати хід виконання роботи, вчасно приходити на допомогу студентам, не обмежуючи їхньої активності та самостійності; аналізувати та оцінювати виконання практичного завдання. Практичні завдання мають, як правило, тренувальний характер. При цьому інструктаж викладача повинен бути конкретним і зрозумілим, можливі неодноразові повторення, нагадування у процесі поетапного виконання практичної роботи.

Навчальна дисципліна «Обладнання підприємств галузі» вивчається протягом чотирьох семестрів, її вивчення закінчується на 4 курсі іспитом. Загальний обсяг годин – 297, аудиторних – 188 годин, з них: лекцій – 128 годин, практичних – 60 годин, самостійне вивчення – 109 годин.

Рівень засвоєння студентами теоретичного матеріалу суттєво залежить від практичного його закріплення, адже практика є основним критерієм і показником ефективності всього навчального процесу. Практичні методи навчання забезпечують формування практичних навичок і вмінь, формування розумових та психологічних здібностей та можливостей кожного зі студентів. Практичні методи навчання дають викладачеві дисципліни оперувати такими формами та прийомами роботи, як виконання практичних вправ, лабораторних робіт, практичних робіт, проведення практикумів та інструктажів. Виконання практичних робіт з «Обладнання підприємств галузі» студентами спеціальності 5.05050207 Обслуговування та ремонт обладнання підприємств хімічної та нафтогазопереробної промисловості має на меті застосування отриманих на лекційних заняттях знань для вирішення конкретних практичних завдань. Досить ефективним прийомом підготовчої роботи, як показує досвід, є етап з умовною назвою «Проба». Його суть у тому, щоб напередодні практичної роботи студенти відпрацювали вміння розв’язувати задачі та виконувати розрахунки, подібні до тих, що будуть на практичній роботі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. – К.: “Академвидав”, 2006. – 252 с.
2. Носенко Е.Л. До проблеми зміни освітньої парадигми // Педагогічний процес: теорія і практика. – К., 2002. – Вип.2. – С.77-80.
3. Савельев А. Инновационное высшее образование // Высшее образование. – 2001. – №6. – С.43-45.
4. Чернилевский Д.В. Дидактические технологии в высшей школе. – М., 2002.
5. Генкин А.Э. Оборудование химических заводов. – М., 1986.
6. Лащинский А.А. Конструирование сварных химических аппаратов. – Л., 1981.

Алла Синицька
(Слов’янськ, Україна)

ВПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ВИВЧЕННІ ДИСЦИПЛІНИ «ПРОЦЕСИ ТА АПАРАТИ ХІМІЧНИХ ВИРОБНИЦТВ»

У статті дається аналіз впровадження інтерактивних технологій при вивченні дисципліни «Процеси та апарати хімічних виробництв». Розкрито сутність проблемного навчання під час проведення аудиторних занять.

Ключові слова: *процеси та апарати, технологія проблемного навчання, методика, теоретичні дослідження, ситуаційні завдання.*

The article provides an analysis of the introduction of interactive technologies in the study of the discipline" Processes and devices of chemical production". The essence of problem-based learning during classroom lessons.

Keywords: *processes and devices, the technology of problem-based learning, methodology, theoretical recearch, situational tasks.*

Практика навчання у вищих навчальних закладах освіти та психолого-педагогічні дослідження вже давно довели необхідність повністю відмовитись від уявлень про навчально-виховний процес як процес повідомлення і передачі інформації.

Накопичення знань у їх традиційному розумінні певною мірою втрачає своє значення як мета навчально-виховного процесу. Роль сучасного викладача не в тому, щоб ясніше, зрозуміліше, ніж у підручнику, повідомити студенту інформацію, а в тому, щоб стати постановником певної навчальної проблеми, організатором пізнавальної діяльності, у якій головним суб'єктом у системі «викладач – предмет – студент» стає саме студент. У певній мірі вищеназваним вимогам відповідає проблемне навчання, основна мета якого полягає в забезпеченні активного ставлення студентів до оволодіння знаннями, інтенсивного розвитку їхньої самостійної пізнавальної діяльності та індивідуальних творчих здібностей.

Основний зміст технології проблемного навчання становить методика застосування проблемних виробничих ситуацій на різних видах навчальних занять та в пізнавальній діяльності студентів.

Дисципліна «Процеси та апарати хімічної технології» – це фундаментальна дисципліна, яка є базою для вивчення спеціальних дисциплін, виконання курсових та дипломних проектів, забезпечує підготовку молодого покоління для вирішення професійних завдань та передбачає досить високий рівень сформованості у випускників різних умінь і навичок, а також здатності їх постійно удосконалювати. Тому проблемне навчання при викладанні даної дисципліни для студентів спеціальності 5.050130102 Виробництво неорганічних речовин може виступати у вигляді теоретичних досліджень, постановці і вирішенні навчальних проблем, способу використання набутих знань у розв'язанні ситуаційних завдань.

Кожний з перерахованих видів проблемного навчання може проходити з різним ступенем пізнавальної активності студента. Визначення цього ступеня має важливе значення для управління процесом формування пізнавальної самостійності.

Відповідно до рівня складності проблемних задач, питань, завдань, можна визначити чотири рівні проблемності:

- рівень, що обумовлює репродуктивну діяльність студентів (дії за зразком) - найнижчий рівень пізнавальної діяльності;
- рівень, що забезпечує використання попередніх знань у новій ситуації;
- репродуктивно-пошуковий рівень;
- творчий рівень.

Чотири рівні проблемності обумовлюють чотири рівні мислення:

1. Рівень звичайної «несамостійної» активності – сприйняття студентами пояснень викладача, засвоєння зразків розумових дій в умовах проблемних ситуацій, виконання студентами самостійних робіт відтворювального характеру, усне відтворення.

2. Рівень напівсамостійний – характеризується використанням попередніх знань у нових ситуаціях за участю студентів.

3. Самостійний рівень – самостійна робота студента з нормативною та довідковою літературою з дисципліни, використання попередніх знань у нових ситуаціях, вирішення задач середнього рівня складності з незначною допомогою викладача.

4. Рівень творчої активності - виконання студентами самостійних робіт, що потребують творчих уявлень, логічних системних аналізів, відкриття нових способів вирішення навчальних проблем та формування самостійних доказів.

Проблемний виклад матеріалу полягає у створенні викладачем проблемних ситуацій, показі логіки розумового пошуку в розв'язанні ситуації. В умовах навчального процесу проблемний виклад реалізується, як правило, на лекції.

За допомогою відповідних методичних прийомів (постановка проблемних та інформаційних питань, висування гіпотез та їх підтвердження або спростування, звертання до студентів за «допомогою») викладач збуджує студентів до сумісного мислення, дискусії, яка може початися безпосередньо на лекції. Чим вищий ступінь діалогічності лекції, тим більше вона наближається до проблемної і тим вище її орієнтуючий, навчаючий та виховний ефект. При проведенні проблемних лекцій перспективним є застосування методів морфологічного аналізу та синтезу. Морфологічний аналіз та синтез базуються на

класифікації та систематизації. Суть полягає в тому, що при розгляданні та вирішенні проблеми визначають певну кількість ознак, які дозволяють знайти варіанти вирішення цієї проблеми.

На лекціях з дисциплін «Процеси і апарати хімічної технології» може бути розглянута одна або декілька проблем. Якщо проблем декілька, то викладач повинен сумісно із студентами визначити головну з них і шукати шляхи її вирішення Лекції проблемного характеру дозволяють забезпечити творче засвоєння майбутніми спеціалістами принципів і закономірностей дисципліни, яку вони вивчають, активізують навчально-пізнавальну діяльність студентів.

Крім лекцій, впровадження проблемного навчання дає змогу істотно змінити проведення практичних та семінарських занять. Загальноприйняті правила та орієнтири в методиці проведення семінарських занять, але головним повинна бути творча співпраця студентів і викладача. Проведення семінарських занять у вигляді дискусій, ігрових моделей дозволяє творчо підходити до процесу навчання, сприяє розвитку вміння зважувати альтернативні тлумачення, рішення, бачити і знаходити неординарні, нестандартні шляхи розв'язування проблем.

Вимоги часу до сучасного спеціаліста - вміння приймати обґрунтовані рішення в умовах, що постійно змінюються. Оволодіти новими знаннями та навичками студентам допомагають практичні заняття, побудовані на ділових іграх. Для підвищення ефективності результатів подібних занять необхідно вміло скопіювати реальну виробничу ситуацію та відтворити основні зв'язки, які студенти повинні виявити, зрозуміти та використати.

Ділові ігри розробляються з урахуванням виробничих функцій, якими повинен володіти спеціаліст після закінчення технікуму. Структура та зміст проблемних ситуаційних завдань визначені відповідно до первинних посад молодшого спеціаліста зі спеціальності 5.050130102 Виробництво неорганічних речовин.

На підставі вищезазначеного, можемо говорити про те, що традиційні формальні умови навчання, спрямовані на запам'ятовування звичайною матеріалу, повинні давати місце перспективним дослідницьким методам. Якщо перші орієнтують на розвиток пам'яті, то другі – на розвиток інтелекту сучасної молодої людини в цілому.

Розвиток наукової думки, розширення масштабів наукового знання супроводжується диференціацією науки, виникнення і відділенням її нових галузей, посиленням відокремлення між різними науковими дисциплінами та розділами в дисципліні. В результаті з‘являються ускладнення при вивченні дисциплін, у використанні надбань однієї дисципліни при теоретичному і експериментальному вивченні та практичній реалізації рішень в іншій галузі. Одна із найважливіших задач полягає в тому, щоб розкрити перед студентами зв’язки дисципліни «Процеси та апарати хімічної технології» з іншими (передуючими, суміжними, наступними) і між розділами дисципліни. Тому при вивченні дисципліни дуже гостро стала проблема інтеграції. Поєднати методично окремі підходи до аналізу процесів, явищ дуже не просто. Однак, якщо цього не зробити, то перед студентом курс не буде виступати у вигляді єдиного, логічно пов’язаного цілого. Такий курс буде громіздким, не об’єднаним загальною ідеєю.

Втілення принципу міждисциплінарності виявляє потужний ресурс у процесі професійної підготовки сучасного фахівця, який має орієнтуватися на творчій рівень діяльності. Міждисциплінарні зв’язки є конкретним вираженням інтеграційних процесів, суттєвої особливістю яких є оволодіння студентами узагальненим характером пізнавальної діяльності. Узагальненість дає можливість застосовувати знання та вміння в конкретних ситуаціях, під час розгляду конкретних питань. Серед міждисциплінарних зв’язків велику роль відіграють внутрішньо предметні зв’язки між темами дисципліни. Міжпредметні зв’язки сприяють всім функціям навчання: формування системи наукових знань, узагальнених пізнавальних умінь, широких пізнавальних інтересів студентів.

Впровадження інтегрованого підходу до формування змісту навчання покликане подолати диференціацію змісту навчання, відрив його від практичної професійної діяльності.

Використання цих методів забезпечує тісний зв'язок теорії з практикою, розвиток нестандартного стилю мислення, рефлексивної сфери мислення (самосвідомості й саморегуляції розумової діяльності), створення атмосфери співробітництва, розвиток навичок спілкування.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Падалка О.С. Нісімчук А.С., Смолюк І.О., Шпак О.Т. Педагогічні технології. – К., 1995.
2. Фіцула М.М. Педагогіка. – К., 2000.
3. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. – М., 1979.
4. Якиманская И.С. Развивающее обучение. – М., 1979.
5. Занков Л.В. Наглядность и активизация учащихся в обучении. – М., 1960.
6. Орлов А.А. Основы профессионально-педагогической деятельности. – М., 2004.

УДК 620.66.022

Володимир Стаценко, Тетяна Біла
(Київ, Україна)

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ВИГОТОВЛЕННЯ СУМІШЕЙ СИПКИХ МАТЕРІАЛІВ У ВІДЦЕНТРОВОМУ ЗМІШУВАЧІ

Стаття присвячена дослідженню якості процесу змішування сипких матеріалів в відцентрових змішувачах безперервної дії. Розглянуто постановку повнофакторного експерименту та наведено аналіз його результатів. За отриманими результатами побудовано математичну модель та рекомендовані раціональні конструктивні та технологічні параметри процесу змішування.

***Ключові слова**: змішувач, процес змішування, змішувальна здатність, сипкий матеріал.*

The article investigates the quality of the loose materials mixing in continuous centrifugal mixers. Factorial experiment setting and its results analysis considered. The mathematical model was built and rational constructive and technological parameters of the mixing process were recommended based on the experiment results.

***Keywords**: mixer, mixing process, mixing ability, loose materials.*

Технологічні процеси змішування сипких матеріалів широко застосовуються у різних галузях промисловості. На сьогоднішній день відомі різноманітні конструкції змішувального обладнання, але одними з найперспективніших є відцентрові змішувачі безперервної дії (ВЗ), які забезпечують ряд суттєвих переваг, серед яких: висока продуктивність, низький нагрів компонентів суміші під час змішування, можливість використання у складі автоматизованих технологічних ліній. Водночас складна фізико-механічна природа руху частинок всередині змішувача суттєво ускладнює моделювання роботи такого обладнання та вимагає проведення експериментальних досліджень ефективності його роботи.

Основним параметром змішувача, що визначає якість готової суміші, є його змішувальна здатність σ, яка визначається конструктивними та технологічними параметрами процесу змішування, з урахуванням постійного середньоквадратичного відхилення вмісту ключового компоненту у вхідному потоці.

На рисунку показана схема конструкція ВЗ, що складається з корпусу (1) з вхідним (2) та вихідним патрубками (3), конічного ротора (4), турбулізатора (5) з трикутними отворами (6), приводних валів ротора (7) та турбулізатора (8). Під час його роботи компоненти суміші подаються через вхідний патрубок, за допомогою турбулізатора розділяються на окремі потоки та потрапляють у конічний ротор. За рахунок відцентрових сил частинки рухаються вздовж бічної стінки ротора за спіральними траєкторіями, що і забезпечує процес їх змішування. Після виходу з ротора суміш за допомогою розвантажувальної лопаті (9) подається до вихідного патрубку.

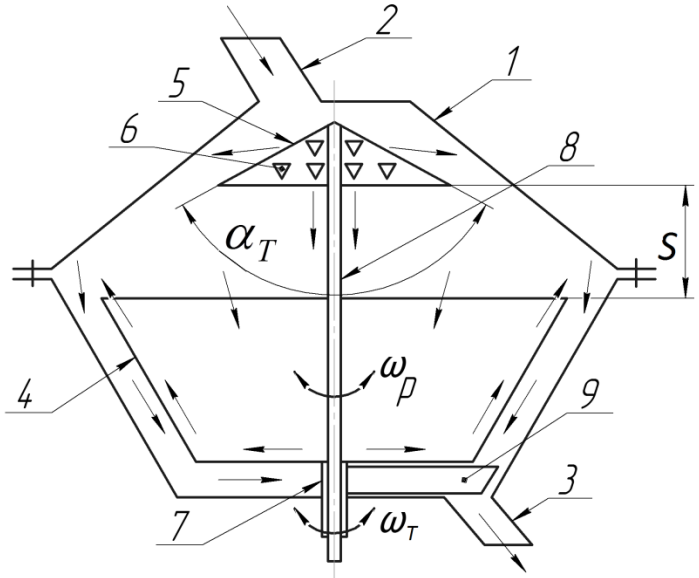

Рис.1. Схема конструкція відцентрового змішувача безперервної дії

Аналіз апріорної інформації [1] дозволяє виділити для експериментальних досліджень змішувальної здатності ВЗ найбільш значимі фактори, що створюють найбільший вплив на процес змішування: ω_p – частота обертання конічного ротора, с$^{-1}$; ω_T – частота обертання турбулізатора, с$^{-1}$; α_T – кут розтрубу турбулізатора, град; S – відстань між великими основами ротора і турбулізатора, м.

Вплив кута розтрубу конічного ротора на якість змішування не розглядається, оскільки багатьма дослідниками встановлено, що оптимальний кут розтрубу ротора для відцентрових пристроїв пов'язаний з кутом зовнішнього тертя компонентів суміші. Для добре сипких матеріалів цей кут становить 30^0, а кут розтрубу конічного ротора обирають рівним 60^0 [2].

Дослідження проведені на експериментальному стенді за наступних конструктивних параметрах ротору та турбулізатору (табл.1). Якість суміші оцінювалась за способом, розробленим авторами [3]. При проведенні експерименту компоненти змішувались у співвідношенні 95% основного компоненту та 5% ключового компоненту. Таке співвідношення компонентів є одним з найбільш складних з точки зору змішування та визначення якості суміші, що отримана.

Табл.1

Геометричні розміри ротора та турбулізатора, які є сталими під час проведення експериментальних досліджень

№ п/п	Параметр	Одиниця виміру	Значення параметру
1	Кут розтрубу конічного ротору	град	60
2	Радіус більшої основи ротору	м	0,30
3	Висота ротору	м	0,17
4	Кількість трикутних отворів в роторі	шт.	24
5	Висота отворів в роторі	м	0,04

6	Довжина основи отворів	м	0,02
7	Висота турбулізатора	м	0,036
8	Кількість отворів в турбулізаторі	шт.	36
9	Висота отворів в турбулізаторі	м	0,013
10	Довжина основи отворів	м	0,008

Для визначення впливу конструктивних та технологічних параметрів змішувача на якість суміші поставлено ПФЕ типу 2^4 з двома паралельними дослідами в кожній точці плану. Матриця планування ПФЕ типу 2^4 та результати паралельних дослідів σ_1 та σ_2 представлені в табл.2, де позначено: x_1, x_2, x_3, x_4 – значення ω_p, ω_T, α_T, S у закодованому вигляді, відповідно. В кожній точці плану експерименту додатково здійснений контроль потужності, що витрачалась на змішування.

Табл.2

№ п/п	x_1 мас.ч.	x_2 мас.ч.	x_3 мас.ч.	x_4 мас.ч.	$\sigma_1 \cdot 10^{-2}$ мас.ч.	$\sigma_2 \cdot 10^{-2}$ мас.ч.
1	+	+	-	-	0,85	0,81
2	-	-	-	-	0,253	0,267
3	+	-	+	+	0,26	0,28
4	-	+	+	+	0,774	0,746
5	+	-	+	-	0,669	0,681
6	-	+	+	-	0,78	0,82
7	-	-	-	+	0,731	0,749
8	+	+	-	+	0,645	0,615
9	+	-	-	-	0,42	0,387
10	-	+	-	-	0,718	0,722
11	-	-	+	+	0,99	0,91
12	+	+	+	+	1,01	1,06
13	+	-	-	+	0,78	0,74
14	-	+	-	+	1,13	1,15
15	-	-	+	-	0,277	0,263
16	-	-	+	-	0,762	0,718

Відтворюваність процесу перевірена за критерієм Кохрена з урахуванням рівності паралельних дослідів (m = 2) для кожного рядка матриці планування. Вибіркова дисперсія розрахована за формулою:

$$S_u^2 = \frac{\sum\left(\sigma_u - \overline{\sigma}_u\right)^2}{m-1},$$

де σ_u – експериментальне значення вихідного параметру в u-му рядку матриці; $\overline{\sigma}_u$ – середнє значення вихідного параметру в m – паралельних дослідах.

Для максимальної дисперсії $S_н^2 = 32 \cdot 10^{-8}$ розрахунковий критерій Кохрена дорівнює $G_{\max} \approx 0{,}31$. Для рівня значущості q = 0,05 табличне значення критерію Кохрена складає $G_T(1{,}16) \approx 0{,}46$. Таким чином, нерівність $G_{\max} \le G_T$ виконується, тобто процес відтворюється. При цьому дисперсія відтворюваності (помилка досліду) становить $S_u^2 = 6{,}54 \cdot 10^{-8}$.

За результатами досліджень визначені коефіцієнти взаємозв'язку факторів. З урахуванням змішаного ефекту взаємодії змінних, що досліджуються, отримана математична модель у вигляді рівняння регресії.

Оцінка значимості коефіцієнтів регресії виконана за критерієм Стьюдента:

$$|b_i| \geq \Delta b_i = t(0{,}05;\ f_2)\frac{S_u}{\sqrt{N}}$$

Враховуючи табличне значення параметру $t_r = 2{,}12$ при $f_2 = 16$, розраховано значення $\Delta b_i = 1{,}365 \cdot 10^{-4}$. Виключивши незначимі коефіцієнти математичну модель можна записати у вигляді:

$$\begin{aligned}\sigma_{см} = 10^{-4}(&68{,}6 - 1{,}875x_1 + 1{,}45x_2 + 9{,}875x_4 - \\ &- 9{,}375x_1x_4 - 4x_2x_4 - 3{,}375x_3x_4 + 6{,}5x_1x_2x_3 + 5{,}75x_1x_2x_4 - 0{,}13x_1x_3x_4 + \\ &+ 3{,}75x_2x_3x_4 + 12x_1x_2x_3x_4) \quad \textit{мас.ч.}\end{aligned} \tag{1}$$

Адекватність отриманої моделі процесу змішування перевірена за критерієм Фішера. Розрахункове значення критерію дорівнює $F = 1{,}213$. Табличне значення критерію Фішера для рівня значимості 0,05; $f_{ad} = 1$; $f_u = 16$ становить $F_T = 4{,}494$. Як видно, розрахункове значення менше за табличне, тобто рівняння (1) адекватно описує процес, що досліджується.

Виконуємо перехід від кодованих змінних до їх натуральних величин та отримуємо:

$$\begin{aligned}\sigma_{см} = 10^{-2}(&17{,}15 - 0{,}31\omega_p + 1{,}61\omega_T - 0{,}195\alpha_T - 568{,}25S - \\ &- 10{,}02\omega_p S - 54{,}18\omega_T S - 6{,}28\alpha_T S + 0{,}0286\omega_p\omega_T + 0{,}0034\omega_p\alpha_T + 0{,}0176\omega_T\alpha_T - \\ &- 0{,}0003\omega_p\omega_T\alpha_T - 0{,}915\omega_p\omega_T S - 0{,}564\omega_p\alpha_T S - \\ &- 0.1067\omega_T\alpha_T S + 0.0094\omega_p\omega_T\alpha_T S) \quad \textit{мас.ч.}\end{aligned}$$

(2)

Для застосування рівняння (2) при розрахунках середньоквадратичного відхилення вмісту ключового компоненту за довільним співвідношенням компонентів в суміші, розділимо його на теоретичне стандартне відхилення σ_0 при заданому вмісті ключового компоненту суміші:

$$\sigma_0 = \sqrt{\overline{C}(1-\overline{C})},$$

де $\overline{C}$ – середній вміст ключового компоненту суміші в масових частинах.

В проведених експериментальних дослідженнях $\overline{C} = 0{,}05$, відповідно, теоретичне середньоквадратичне відхилення дорівнює 0,218. Остаточно вираз для математичної моделі (2), що характеризує вплив конструктивних та технологічних параметрів відцентрового змішувача безперервної дії на якість суміші, у відносних одиницях для композицій з будь-яким співвідношенням компонентів приймає вигляд:

$$\frac{\sigma_{см}}{\sigma_0} = 10^{-2}(78{,}67 - 1{,}43\omega_p + 7{,}39\omega_T - 0{,}9\alpha_T - 260{,}7S + \\ + 49{,}96\omega_p S + 248{,}5\omega_T S - 28{,}82\alpha_T S + 0{,}13\omega_p\omega_T + \\ + 0{,}02\omega_p\alpha_T + 0{,}086\omega_T\alpha_T - 0{,}001\omega_p\omega_T\alpha_T - 4{,}2\omega_p\omega_T S - \\ - 2{,}59\omega_p\alpha_T S - 0{,}49\omega_T\alpha_T S + 0{,}04\omega_p\omega_T\alpha_T S) \quad \textit{мас.ч.} \tag{3}$$

Для визначення параметрів, за яких в процесі змішування досягається найкраща якість суміші, проведено розрахунок раціональних параметрів відцентрового змішувача: $\omega_p = 100c^{-1}$; $\omega_T = 12{,}16c^{-1}$; $\alpha_T = 129^0$; $S = 0{,}079$ м. При цьому розрахований за моделлю (3) критерій якості суміші становить $\frac{\sigma_{см}}{\sigma_0} = 0{,}197 \cdot 10^{-4}$.

При даних рекомендованих параметрах проведено три досліди по змішуванню компонентів, в яких відхилення експериментальних результатів від розрахункового не перевищувало 10%.

Отримані значення конструктивних параметрів ВЗ та режимів його роботи можна рекомендувати як параметри, що забезпечують найкращу якість суміші при збереженні високої продуктивності змішувача ($Q = 0{,}43 \cdot 10^{-3}\ м^3/с$) та незначних енерговитратах ($N \le 0{,}65\ кВт$).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ковальов А.П. Аналіз існуючих конструкцій змішувачів безперервної дії для сипких матеріалів / А.П. Ковальов, Т.Я. Біла. – Вісник КНУТД. – 2006. – №2.

2. Оборудование для переработки сыпучих материалов: учебное пособие / [Борщов В.Я., Гусев Ю.И., Промтов М.А. и др.] – М.: «Издательство Машиностроение-1», 2006. – 208 с.

3. Пат.66717 України МКИ 7G01N15/02. Спосіб визначення неоднорідності суміші сипучих компонентів / Кострицький В.В., Стаценко В.В., Біла Т.Я. Опубл.17.05.04; Бюл. №5, 2004.

ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ / ОХРАНА ТРУДА И БЕЗОПАСНОСТЬ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Степан Адамів
(Бережани, Україна)

ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ БЕЗПЕКИ ПРАЦІ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Розглянуто основні проблеми безпеки праці в сільському господарстві. Рекомендовані основні заходи щодо попередження травматизму та професійних захворювань. В статті акцентовано увагу на доцільності запровадження служби охорони праці в сільському господарстві.

***Ключові слова**: безпека праці, умови праці, травматизм,навчання.*

The basic problem of safety in agriculture. The main activities for the prevention of injury, occupational diseases. The article focuses on the feasibility of introducing the service of occupational safety in agriculture.

***Key words**: safety,working conditions, traumatism, training.*

Сільське господарство – одна з найважливіших галузей української економіки. На розвиток вітчизняного сільського господарства впливає не тільки наявний природний потенціал, але і створений останнім часом новий формат аграрної політики держави. Це привабило в цей сектор нових підприємців, нові інвестиції і технології, забезпечило модернізацію виробничої бази галузі і, в кінцевому рахунку, економічне зростання. Разом з тим виявилися і проблеми, від вирішення яких значною мірою залежить економічне зростання держави. Це, по-перше, розвиток матеріально-технічної бази агропромислового комплексу; по-друге, технологічне переоснащення галузі, що, з одного боку, вимагає інвестицій, а. з іншого, формування у секторі сучасної інноваційної системи (розвиток сільськогосподарської науки та освіти, механізмів впровадження у виробництво досягнення науково-технічного прогресу); по-третє, це соціальне облаштування села, розширення сфери несільськогосподарської зайнятості, з тим щоб, забезпечити приплив на село кваліфікованих кадрів, а значить, і забезпечити безпеку праці в сільському господарстві.

Ні для кого не таємниця, що працівники сільського господарства значною мірою піддані різним ризикам та умови праці в цьому секторі економіки часто несприятливі для нормального функціонування організму людини. Це сильна запиленість при виконанні механізованих робіт у полі, ненормований робочий день, це широко поширені на сьогоднішній день різні алергічні реакції, а також отруєння від контакту з отрутохімікатами. Дії уповноважених органів не можуть сприяти забезпеченню належної уваги до охорони праці в господарствах АПК, підвищення рівня безпеки та захищеності працівників сільського господарства, в тому числі працівників на підприємствах ремонту та технічного сервісу МТП в АПК.

Праця робітників в сільському господарстві характеризується тим, що більшість основних робіт проводиться на відкритому повітрі, при цьому на робочих постійно впливають різні температурні чинники, інтенсивність яких, визначається погодними умовами. Сезонність і конкретна терміновість робіт в рослинницькому комплексі обумовлює нерівномірність навантажень на працівників, створюючи велику напругу в окремі періоди, що приводь до перевтоми, а. отже, і до травматизму, що в сільському господарстві не рідкість. Умови праці в сучасному землеробстві залежать від організації, технології обробітку рослин, рівня механізації, що вимагає врахування антропометричних і психофізіологічних можливостей людини. При гігієнічній оцінці умов праці механізаторів

встановлено, що температура повітря в кабінах перевищує оптимальні рівні, тому що роботи часто проводяться з відкритими вікнами, що збільшує запиленість повітря в робочій зоні тракториста. Шум і вібрація на робочому місці механізатора залежать від характеру польових робіт, вологості та щільності ґрунту, а також від строку експлуатації машин. Можна багато наводити прикладів небезпечних і шкідливих чинників у сільському господарстві, що призводять до професійних захворювань і втрати працездатності, але це не поліпшить положення працівників у сільському господарстві.

Законодавство в галузі охорони праці має не лише правовим шляхом ліквідувати наслідки цих ризиків, але стежити за тим. щоб в агропромисловому комплексі створювалися спеціальні служби з охорони праці, які могли б стежити не тільки за умовами праці, але і гігієною праці в АПК. Для цього необхідно організувати систему безпеки та гігієни праці в сільському господарстві, що в цілому складніше, ніж у промисловості. Її організація вимагає участі не тільки державної служби з питань праці та міністерства охорони здоров'я, але і міністерства аграрної політики та міністерства екології та природних ресурсів. Ці відомства, відповідальні за трудові відносини, як індивідуальні, так і колективні, за питання зайнятості та професійної підготовки, охорони здоров'я, безпеки праці, соціального забезпечення працівників, за стан умов праці (включаючи питання праці жінок. дитячої праці, тривалості робочого часу, системи оплати праці) і за технічні аспекти сільськогосподарського виробництва. В цьому секторі потрібні досвід і знання великої кількості спеціалістів високої кваліфікації, включаючи інспекторів праці, інспекторів з безпеки і гігієни праці, інспекторів з трудової медицини, фахівців з області соціального забезпечення та експертів з питань страхування, спеціалістів з безпеки та гігієни праці в сільських районах, інженерів і техніків з техніки безпеки, посадових осіб національних органів охорони здоров'я, інструкторів, агрономів і працівників з поширення знань. Ці спеціалісти часто працюють незалежно один від одного, а їх завдання якоюсь мірою переплітаються. Часто відсутні всебічні програми, немає співпраці між відомствами, і вжиті заходи не узгоджуються, за винятком випадків, коли проводиться загальна оцінка проведених заходів та їх впливу. Але поки з досвіду сільськогосподарських підприємств ці проблеми покладаються наказом на агронома або на головного інженера господарства, в кращому разі, якщо в господарстві є інвестори, виділяється штатна одиниця на спеціаліста з охорони праці. Однак, посаду інженера з охорони праці займають люди самої різної спеціалізації і рівня підготовки, з вищою освітою працює трохи більше 12%, інші мають в основному середню освіту, переважно агрономічного, зооветеринарного, технічного профілю, а також фахівці із педагогічною освітою. Кожен п'ятий, що займає посаду інженера з охорони праці, має гуманітарну освіту. Без спеціальної освіти на цій посаді працює 6% практиків. Старші інженери з охорони праці обласних і районних виробничих управлінь сільського господарства за своїм фаховим складом і рівнем підготовки не відрізняються від маси рядових інженерів в господарствах і не в змозі забезпечити їм кваліфіковану допомогу. Такі фахівці нерідко виконують не свої функції, не можуть ефективно впливати на політику охорони працівників, не в змозі здійснювати підвищення продуктивності праці засобами охорони праці. Рівень навчання керівників служб охорони праці при інших рівних умовах (розміри і оснащеність підприємства, стаж роботи) тісно пов'язаний з показниками виробничого травматизму,які зростають при зниженні рівня освіти.

Якщо прийняти показники травматизму підприємства, де працює спеціаліст з повною вищою освітою за одиницю, то з базовою вищою ці показники складуть – 1,2, з освітою молодшого спеціаліста відповідно – 1,5, із середньою освітою – 2,5. А там де цю роботу доручили працівникові з початковою освітою (практику) ці показники зростають до 3,3. Дослідженнями встановлено, що в АПК значна частина працівників що займають посади інженерів з охорони праці не забезпечують виконання і половини дій, передбачених посадовою інструкцією, що позначається на результатах їх діяльності. Найкращі показники при інших рівних умовах мають спеціалісти, які закінчили факультети механізації сільського

господарства. Рівень травматизму в господарствах, де вони відають питаннями охорони праці, в 1,5-3,3 рази нижче порівняно з господарствами, де інженери з охорони праці мають іншу спеціальність.

Сільське господарство складається не тільки з галузі рослинництва, але і галузі тваринництва, а також галузі ремонту і технічного обслуговування сільськогосподарських машин. Тому, одному спеціалісту з охорони праці важко встежити за станом умов і безпекою праці, не кажучи про те, коли посаду інженера з охорони праці поєднує інший фахівець. Крім того, як показує аналіз інформаційних матеріалів про причини виробничого травматизму, нерідкі випадки проведення формального навчання (інструктажу) безпечним методам роботи. У зв'язку з цим, у господарствах, де навчання проводиться формально, в перші 15 днів після його проведення, рівень травматизму більш ніж в 10 разів вищий в порівнянні з господарствами, де. при інших рівних умовах, навчання проводиться неформально. Нерідкі випадки, коли до роботи допускаються непідготовлені люди. Наприклад, у рослинництві понад 40% із числа постраждалих з летальним результатом зовсім не проходили навчання безпечним методам праці.

Найчастіше допускаються до роботи без інструктажу рільники, машиністи причіпних збиральних машин, персонал з обслуговування причіпних сільськогосподарських машин. Найбільш низькою якістю навчання в рослинництві відрізняються такі професії, як комбайнер, помічник комбайнера, тракторист-машиніст, овочівник.

Розуміючи всі означені проблеми, керівник господарства не поспішає проводити атестацію робочих місць з подальшою їх сертифікацією. І проблеми не тільки фінансова, але і в тому, що керівництво намагається приховати небезпечні місця в організації охорони праці. Із-за цього у організацій виникають проблеми з контрольно-ревізійними органами, оскільки надання пільг за шкідливу працю залежить від результатів атестації. Але слід відмітити, що свідомість багатьох грамотних керівників змінюється, найбільш далекоглядні роботодавці розуміють, що витрачати гроші на захід «для галочки» не правильно, і прагнуть отримати з матеріалів з атестації робочих місць дійсно реальну користь, для того, щоб можна було більш ефективно організувати роботу служб охорони праці.

Таким чином, у кожному конкретному випадку вибір того чи іншого шляху поліпшення умов праці та безпеки праці залежить від економічної доцільності. Розробка організаційної структури навчання і підвищення кваліфікації повинна базуватися на строго наукових принципах, до яких необхідно віднести виділення структуроутворюючих факторів, забезпечення територіально-галузевої діяльності, підготовку спеціаліста без відриву від виробництва. Все це дозволить сформувати інформаційний фонд нормативно-правових актів, що містять єдині вимоги з питань навчання з охорони праці, а також пов'язаних з ними документів галузевої системи агропромислового виробництва. Впровадження та виконання вимог цих нормативних документів дозволить знизити виробничий травматизм та професійну захворюваність. Планомірна робота щодо проведення державної політики в області охорони праці в сільському господарстві та забезпечення безпеки працюючих, реалізація науково обґрунтованих напрямків дозволять здійснити прийняття відповідних адекватних рішень щодо захисту здоров'я і життя працюючих у сільському господарстві.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Волошин В.А. Соціальні пріоритет регіону / В.А. Волошин, П.Р. Потапенко. – К.: Вид-во «Економіка», 2014. – 350 с.

2. Гусак-Катрич Ю.А. Охрана труда в сельском хозяйстве / Ю.А. Гусак-Катрич. – Одесса: Изд-во Арта-Пресс, 2015. – 175 с.

3. Полевий Г.І. Підвищення безпеки агропромислового виробництва удосконаленням навчання охороні праці/автореферат дис. канд. тех. наук. – Тернопіль, 2012. – С. 15.

УДК 331.45

Михайло Грабар
(*Вовчанськ, Україна)*

ОХОРОНА ПРАЦІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Створення безпечних умов праці є невід'ємною частиною соціально-економічного розвитку держави і однією з найважливіших функцій діяльності органів державної влади всіх рівнів. Проблема охорони праці є глобальною.

Ключові слова: *соціальне партнерство, соціальна відповідальність, Глобаьний договір ООН.*

Creating a safe work environment is an integral part of the socio-economic development of the state and one of the most important functions of activities of public authorities of all levels. The problem of labor protection is a global one.

Key words: *Social partnership, social responsibility, The UN global compact.*

Сучасні економічні відносини, розвиток інтеграційних процесів, інтенсифікація виробництва, курс України на зближення з Європейським Союзом – все це потребує принципово нового підходу до питань охорони праці в державі, а також змін в ідеології роботодавців щодо відповідальності за життя, здоров'я і належні умови праці найманих працівників.

Закон України "Про охорону праці" – це самостійна гілка в законодавстві України про працю. Закон визначає основні положення щодо реалізації конституційного права працівників на охорону їх життя і здоров'я у процесі трудової діяльності, на належні, безпечні і здорові умови праці, регулює за участю відповідних органів державної влади відносини між роботодавцем і працівником з питань безпеки, гігієни праці та виробничого середовища і встановлює єдиний порядок організації охорони праці в Україні.

Проблема охорони праці є загальносвітовою, над її вирішенням наполегливо працюють всі члени міжнародної спільноти.

Глибокий вплив на трудове життя, на умови праці має глобалізація. Виникнення нових технологій, розширення торгівлі та зміни фінансово-економічних режимів прискорило темпи глобалізації. Істинні результати глобалізації мають двоїстий характер: деякі держави змогли добитися переваг в ринковій економіці, інші стали ще більш маргінальними, дезінтегрованими і знедоленими. Тиск світової конкуренції, вимушує роботодавця розглядати профілактику травматизму і охорону праці працівників не як інтегральну компоненту управління, а як додаткову перепону на шляху до збуту продукції. Тому зараз актуалізуються питання соціальної відповідальності бізнесу.

Міжнародний досвід показує, що оскільки в єдину систему охорони праці залучені декілька суб'єктів з різними інтересами, те, якою б сильною не була законодавча складова цієї системи, все-таки найдійовішим залишиться шлях переговорів, спільний пошук шляхів вирішення проблем охорони праці в організації, – все те, що вкладається в поняття «соціальне партнерство».Воно прийшло до нас із міжнародного досвіду трудових відносин і поступово стає нормою нашого життя.

Соціальне партнерство в охороні праці – це система пошуку взаємно-прийнятних шляхів рішення загальних проблем охорони праці в організаціях, система взаємних домовленостей між всіма суб'єктами охорони праці.

Ідея соціального партнерства, зокрема в галузі охорони праці, є основоположною в діяльності міжнародних організацій. Міжнародна організація праці (МОП) загалом має унікальну тристоронню структуру, визнану компетенцію і багатий досвід у соціальній сфері,

тому вона відіграє важливу роль у розробці принципів, якими керуються уряди, організації роботодавців і організації працівників.

Соціальна відповідальність – це відповідальність організації за вплив її рішень і діяльності на суспільство і довкілля через прозору і етичну поведінку.

Загальні принципи соціальної відповідальності викладені в Глобальному договорі ООН (UN Global Compact).

Глобальний договір ООН – це ініціатива ООН, спрямована на виявлення й поширення передового досвіду в сфері розробки і реалізації соціальної відповідальності компаній.

До документів соціальної відповідальності відноситься міжнародний стандарт ISO 26000:2010 «Настанова по соціальній відповідальності» (опублікований 28 жовтня 2010 р.) допомагає організаціям упорядкувати свою діяльність в галузі соціальної відповідальності. Ця настанова дає єдине розуміння соціальної відповідальності і детальну інструкцію для всіх організацій. Трудові відносини організації поєднують у собі всю діяльність, що відноситься до роботи, що виконується самою організацією або від її імені. Власне кажучи, трудові відносини містять у собі не тільки взаємини організації зі своїми працівниками або відповідальність організації на робочих місцях, які належать їй; вони містять у собі відповідальність організації за роботу, яка виконується від її імені іншими, включаючи субпідряд.

Питання охорони праці розглядаються як складова частина соціальної політики ЄС. Соціальна ж політика відноситься в ЄС до питань так званої першої колони. Широко затвердилася думка, що основою і рушійною силою поліпшення умов праці й життя є взаємовплив економічного й соціального розвитку. Соціальний аспект має таке ж саме значення, як і економічний. Про це свідчить схвалений у Страсбурзі в 1989 р. Статут про соціальні права. У ньому головний наголос у соціальній політиці робиться на сприяння праці і зайнятості.

Міжнародне співробітництво в галузі охорони праці охоплює такі основні напрямки:

- вивчення, узагальнення та впровадження світового досвіду з організації охорони праці, покращення умов праці та виробничої безпеки;
- участь у міжнародних інституціях з соціально-трудових питань та у роботі їх органів;
- одержання консультацій зарубіжних експертів та технічної допомоги у питаннях вдосконалення законодавчої та нормативної бази охорони праці;
- проведення та участь у міжнародних наукових чи науково-практичних конференціях та семінарах;
- підготовка кадрів з охорони праці за кордоном.

Одним із загальновизнаних міжнародною спільнотою прав людини є право на безпечну працю. Якщо Україна приймає участь в міжнародних програмах та угодах і при цьому вимоги міжнародних норм по охороні праці є вищими за вимоги законодавства України, то повинні виконуватися міжнародні вимоги по охороні праці.

Основною інституцією міжнародного співробітництва в галузі охорони праці для України крім організації об'єднаних націй (ООН), всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), міжнародної організації праці (МОП) є Європейський Союз (ЄС).

Соціальні аспект розвитку ЄС мають таке саме значення, як і економічні. Про це свідчить схвалений в Страсбурзі в 1989 році «Статут про соціальні права». Практичні результати втілення Статуту пов'язані с розробленими програмами дій, у відповідності до яких найбільша кількість обов'язкових директив ЄС була передусім підготовлена саме з питань охорони праці.

Забезпечення гарних умов на робочому місці - одна із головних цілей Статуту про соціальні права. Статут підкреслює також право працівників на отримання інформації, особливо при зміні трудових умов.

Європейська Комісія має намір інтенсифікувати роботу з міжнародними організаціями, такими як Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) і Міжнародна організація праці

(МОП). Крім того, Комісія сприяє роботі Співтовариства в країнах третього світу і виконанню угод, укладених із країнами Центральної і Східної Європи. Щодо останніх, то передбачають наближення їхніх законодавств в галузі охорони праці до відповідних законодавств Європейського Союзу. Комісія Євросоюзу має намір працювати над поліпшенням умом виробничого середовища в цих країнах.

Налагоджується співробітництво в галузі охорони праці України із Європейським Союзом. На саміті «Україна – ЄС» в 2010 р. був підписаний протокол до Угоди про партнерство і співробітництво по основним принципам участі в програмах ЄС.

Порядок денний асоціації Україна – ЄС (далі-ПДА) є новим практичним інструментом підготовки до реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС до моменту набуття нею чинності. Його розроблено на принципах політичної асоціації та економічної інтеграції, спільної участі, спільної відповідальності та спільної оцінки. Документ мас гнучкий характер, що передбачає щорічний перегляд та запровадження механізму моніторингу його реалізації. В рамках виконання ПДА Держгірпромнагляд спільно з Міністерством соціальної політики та Міністерством охорони здоров'я України визначено відповідальними за виконання положення ПДА: посилення адміністративної та виконавської спроможностей у сфері охорони здоров'я та безпеки праці.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гогіташвілі Г.Г., Карчевські В.М., Лапін В.М. Управління охороною праці та ризиком за міжнародними стандартами: Навч. посібник. – К.: Знання, 2007. – С.10-14.

2. Русаловський А.В. Правові та організаційні питання охорони праці: Навч. посібник. – 5-те вид., допов. І перероб. К.: Університет «Україна», 2011. – С. 23-55; 253-276.

3. Основи охорони праці / За ред. проф. В.В.Березуцького: Навч. посібник. – Х.: Факт, 2005. –С. 111-123.

УДК 658.382

Галина Гринюк
(Вижниця, Україна)

ВПЛИВ ДУХОВНОСТІ НА ЯКІСТЬ ЖИТТЯ ТА ДОВГОЛІТТЯ

Стаття присвяченена дослідженню довголіття та впливу духовності на якість життя. Описується проблема кризи духовності сучасного суспільства. Як наслідок,втрата сенсу життя та неправильні акценти пріоритетів.

Ключові слова: *духовна криза, якість життя, рівень життя.*

The article is devoted to the studying of the influence of spirituality on the quality of peoples life.The problem of spiritual crisis is studied at the article. The lost of life meaning and wrong priorities in life is the result of this process.

Keywords: *spiritual crisis, quality of life, standard of living.*

Сучасна людина. Вона завжди кудись поспішає, вона заклопотана, адже головне гасло зараз – «час – це гроші!». Людина вже встигла втомитися від своєї роботи, часто марної праці. Але ж вона працює і стрімко пливе за течією новодення, щоб знайти своє місце в житті, щоб встояти перед навалою щоденних дрібних та важливих проблем. Так що ж тоді таке наше життя? Це наша робота? Наша щоденна праця? Мета якнайбільше заробити, щоб утамувати стрімко зростаючу жагу нових, кращих матеріальних благ??? Духовна криза людини – це духовна криза людства, безмежна провалина, у яку ми щодня поринаємо, не помічаючи того

У сучасному світі смертність від самогубств більш ніж у три рази перевищує смертність від автомобільних катастроф. Суїцид залишається однією з провідних причин смерті у молодому віці.При цьому вікова вісь суїциду постійно зміщується в бік 24 – і навіть 15-річних. Першим спадає на думку, здавалося б, здорове міркування про те, що чим краще життя – ситніше, веселіше і т. д., тим менше людей, охочих звести рахунки з життям. Розглядаючи самогубство з позицій моралі, слід визнати, що такий спосіб відходу з життя не відповідає ідеалам досконалої особистості.

Що це за висока якість життя, від якої за власним бажанням відмовляються щасливі власники цього самого життя? Саме такий простий показник задоволеності якістю життя, як рівень самогубств, тобто фактичне заперечення якої б-то не було її цінності, показує, що абсолютні показники якості продуктів і рівень їх споживання самі по собі не дають задоволеності життям. Саме економічно розвинуті країни за цим показником знаходяться далеко не попереду.

Аморальність, як відсутність духовної освіти, є головним фактором стримуючим не лише досягнення певної якості життя на індивідуальному рівні, а й, певною мірою, позбавляє здатності особистості скористатися тими можливостями, які дає цей високий рівень. Нерозвиненість сфери сенсу, на індивідуальному рівні також породжує нездатність не тільки оцінити, але організувати досягнення певної якості життя людиною.

Бездуховність. Вона, немов тонка та прозора чорна вуаль, щодня, щохвилини вкриває все більше і більше людських сердець. Але не можна говорити, що люди зовсім забули про слово «духовність». На мою думку, воно, навпаки, стало легким, як полова, і зарясніло у мові людства. Одні шукають її у релігійних віруваннях різних народів. Інші ж несуть своїх дітей до церкви охрестити, але потім не вчать їх жити по-християнськи. Деякі прикладають духовні зусилля у науковій сфері, і теж, начебто, стають більш духовними…

Бездуховність чатує на наші серця щохвилини, а саме: коли ми проходимо повз каліку і лишень співчуваємо їй; коли ми засуджуємо молоду дівчину, що невідповідально завагітніла; коли багато говоримо про молодь, що палить та вживає алкоголь, але чомусь не досить здатні переконати її зійти з хибного шляху; коли ми виходимо з крамниці з повними пакунками у руках, і проходимо швидко і холодно повз жебрака з очима, у яких давно згасло полум’я життя.

Ми обманюємо, порушуємо подружню вірність, створюємо собі кумирів, не шануємо батьків, впадаємо у відчай... Ми розлучаємося і покидаємо дітей напризволяще, зловживаємо алкоголем і наркотиками, покінчуємо життя не Божою, а власною волею... і, не відповідаючи загальнолюдським нормам моральності, забувши народні традиції, хочемо бути щасливими та здоровими».

Щоб якось полегшити свою участь та позбавиться від хаосу в душі, багато хто, при погляді на цей, здавалося б, божевільний світ вдається до надмірного оточення себе продуктами матеріального світу, предметами розкошу та заповнює весь свій вільний час усілякими розвагами. Таким чином, за допомогою світського марнотратства, друзів на один вечір та пустопорожніх розваг, людина вдається до самообману аби якось забути про свою духовну спустошеність.

Почнемо з початку. Людина є активною по своїй суті, діяльною. Діяльність є суто людською формою активності, зорієнтована на задоволення своїх потреб. Можна розглядати базисні потреби людини за відомою нам пірамідою Маслоу.

В основі піраміди знаходяться фізіологічні потреби. Перші дві базові, ті, що не відрізняють нас від тварин – фізіологічна та екзистенціальна (потреба в безпеці).Інші притаманні людині, оскільки вона має свідомість. 3 рівень – соціальні потреби, 4- потреба в

повазі і 5-духовні потреби. І ось вершина, до якої прийде кожен різними шляхами. Момент істини.

Якщо ієрархічність потреб не дозволяє переступити з нижчого рівня на вищий, то питання – до якої міри можна задовольняти свої базові потреби (адже можна зациклитись на базових), так і не дiставшись до духовної.

Питання для дослідження- яка міра частковості задоволення базових потреб (де той мінімум, при якому доступ до верхнього трикутника найкоротший?) При цьому пам'ятаємо, що життєвий ресурс не безмежний. Досліджувала Євгенія.

У соціальній і політичній лексиці останнім часом дедалі ширше використовується поняття "якість життя". Проте його зміст часто плутають з іншим терміном – "рівень життя". Рівень життя – це ті умови, в яких існує людина: житло, харчування, освіта, політичні права тощо. Людина має певні потреби й певні можливості: фізіологічні, емоційні, духовні, що обумовлені її генетичними особливостями, набутим досвідом, широтою світогляду, моральними цінностями.

Якість життя – це відповідність між умовами життя та людськими потребами й можливостями. Це компас соціального благополуччя, який показує, якою мірою людина відчуває себе повноцінною та щасливою. Якість життя характеризують кілька показників:

-тривалість життя;(довголіття);

-задоволеність життям(економічна складова);

-духовне благополуччя (рівень освіти).

Науковими дослідженнями доведено, що вдоволеність життям залежить на 40% від матеріальних умов і на 60% – від психологічних чинників. Саме тому підвищення рівня життя не обов'язково супроводжується підвищенням якості життя. Якість може навіть знижуватися, якщо зростання добробуту призводить до деформації свідомості, коли запити людини набирають спотворених форм чи зростають випереджальними темпами. Якщо суспільство буде спроможним переосмислити ситуацію, знизить планку вимог чи змінить пріоритети, тоді навіть погіршення умов життя зможе супроводжуватися поліпшенням якості життя.

-Не в насолоді щастя, а у чистоті серця, в духовній рівновазі, в радості. «Пізнай себе» – є не лише поняттям зрозуміти самого себе, а й вказівка основного цього шляху, пізнання. Таким чином найкраще пізнати себе може лише сама людина, так як тільки вона здатна переживати, тим самим переживати цей шлях, шлях пізнання. Напевно саме тому добитися щастя власної душі можна лише через самовдосконалення.

-Одним з важливих аспектів із міркувань про щастя є ще й такий – людське щастя втілюється не тільки в сердечній радості, духовному спокої, та моральній рівновазі, а ще й у праці. Праця повинна виступати як творчість. Уміння, здібності які отримує людина, дана від Бога. Важливим критерієм щастя є наймення чистої совісті, чистої душі, чого досягнути можна лише через працю. І завдання людини обрати собі заняття не тільки не шкідливе суспільству, а і яке приносить задоволення самій людині, яке задовольняє внутрішні потреби, та приносить душевний спокій. - У людини є можливість піднятись без віри до найвищих вершин, Але відчувши потім прозріння, здобувши віру, вона опиняється перед усвідомленням того,наскільки це все є мізерним. Таким чином віра починається там, де кінчаються межі розуму.

Не ускладнювати собі життя, а жити просто, не гнатись за грошима чи статусом, а отримувати вдоволення від спілкування з природою. В людині поєднується нетлінне з тлінним, а над тлінним стоїть дух. Це і є сутність життя. -«Крізь любов та віру людина пізнає себе», – це твердження розглядає віру і любов як органічний прояв самої духовності.

Протилежним до любові та віри, за своєю дією на людину, є поняття нудьги, туги, суму, страху. Вони роблять людську душу приреченою на розслаблення, та забирають здоров'я. І саме тому - запорука здоров'я душі це її радість,і кураж

-Якщо з'єднати сутності любові,віри із самопізнанням людської душі то є можливість отримати розуміння головної категорії – щастя. Люди самі творці свого щастя,тобто щастя знаходиться в нас самих. Це відбувається через осяяння себе,ми відшукуємо внутрішній спокій,та душевну рівновагу. Можливість досягнути щастя велика,якщо людина йшла стежкою віри та любові. Досягнення щастя від самої людини, від серця.

Людство відірвалося від джерел, воно перестало заглиблюватись у себе, йти по дорозі вічного пізнання істини. Ми зупинилися на перехресті долі людства і обрали шлях забуття релігійного коріння: перестали служити ідеалам, які народилися у проповідях Христа.

Потрібно повернутися до перехрестя у своєму серці і обрати інший, нехай важчий, але потрібний нам шлях. Ми можемо і ми здатні скинути чорну вуаль з наших сердець, інакше бездуховність стане початком людського кінця!!!

-Духовність визначено підвищує якість життя. Та людина, яка вірить в себе, що не хвилюється через дрібниці, живе свідомо і любить – відчуває себе набагато краще, ніж засмиканий, хто ненавидить, переконаний у своїх невдачах, живе в іншій реальності, у вигаданому світі, і переконує себе, що для нього це найкращий вибір.Навпаки, духовно розвинена людина намагається пізнати істину свого існування, вона прагне до знань, до праці

-Пошук Істини приводить людей до розуміння, що Істина – це є те, що існує насправді і її треба уміти бачити. Щоб пізнати Істину, потрібно пізнати самого себе. Мало хто серед людей усвідомлює, хто він є насправді, у чому полягає сенс його життя.

-Три вічні сестри – Віра, Надія, Любов – допомагають піднестися до стану внутрішньої чистоти. Таке бажання світу дозволяє встановити з ним взаємини повної згоди, гармонії. Перенесення свого внутрішнього світу, спокою у зовнішній світ переходить в смиренність. Лише після проходження названого етапу людина, що допомогла собі, може допомагати іншим, сіяти справжню благодать. При цьому слава постає як вінець довершеності.

Отже, вплив якості життя на довголіття є очевидним.

У XIII столітті військо хана Батия зруйнувало Київ, і тільки свята Софія залишилася стояти над згарищем міста. За словами Павла Загребельного, Софія Київська стояла над попелом і руйновищем, ніби сама Богоматір підносила руки в молінні. Вона вистояла завдяки міцному фундаменту – Вірі, Надії, Любові.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Акопян К.С. Самогубство: Проблеми мотивації (роздуми у зв'язку з психологічним етюдом Н. А. Бердяєва "Про самогубство"). – 2004. – №3. – С. 153-159.

2. Ведрін Ж., Вебер Д. Чи можна оцінити ризик суїциду? // Соціальна й клінічна психіатрія. – 2004. – № 3. – С. 69-72.

3. Дарк О. Право на смерть: феноменологія суїциду // Незалежна газета. – 2003. – № 25 від 3 вересня. – С. 16.

4. Джалагонія В. Суїцид. Чи можна зупинити біду? // Ехо планети. – 2007. – №34. – С. 40-45. – Від 7-13 вересня.

5. Волков Ю. Г., Добреньков В. І, Кадар Ф. Д, Савченко І. П, Шаповалов В. А. Соціологія молоді / Під ред. проф. Ю. Г. Волкова. – Ростов-н / Д.: Фенікс, 2006. – 576 с.

6. Виховання важкої дитини. Діти з девіантною поведінкою / Під ред. М.І.Рожкова. – М.: Вид. центр ВЛАДОС, 2006. – 239 с.

7. Дюркгейм Е. Самогубство: Соціологічний етюд / Пер. з франц. – М.: Просвещение, 2004. – 375 с.

8. Карпухін О. Чи легко бути молодим? // Діалог. – 2002. – №2. – С.14.

9. Меліхов А. Вихід не тут! // Учительська газета. – 2005. – №43. – Від 20 липня. – С. 20.

10. Меліхов А. Дрібні справи чи спільну справу? // Учительська газета. – 2005. – №22. – Від 13 квітня. – С. 21.

11. Меліхов А. Миша чорна, біла ...або. Профілактика самогубства // Учительська газета. – 2005. – №23. – Від 13 липня. – С. 23.

12. Неядерний кошмар в кінці 20 століття // Ровесник. – 2004. – №6. – С. 6.

13. Орлова І.Б. Самогубство – явище соціальне // Соціологічні дослідження. – 2002. – №8. – С. 69-72.

14. Первова І.Л. Діагностика та лікування підліткової депресії // Питання психології. – 2005. – №3. – С. 15-22.

15. Поліщук Ю.І. Про спірному розумінні самогубства як психологічного явища // Питання психології. – 1994. – №1. – С. 128-130.

16. Адорно Т. Проблемы философии морали. – М.: Республика, 2000. – 248 с.

17. Бердяев Н. А. Дух и реальность. Основы богочеловеческой духовности // Бердяев Н.А. Философия свободного духа. – М.: Республика, 1994. – С.364-462.

18. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла. – М.: Добросвет, 2000. – 260 с.

19. Бодрийяр Ж. Соблазн. – М.: Ad Marginem, 2000. – 320 с.

20. Дельоз Ж. Суспільство контролю. Post scriptum // Література Плюс. – 1999. – №14. – С. 6-7.

21. Ясперс К. Истоки истории и ее цель // Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М.: Республика, 1994. – С. 28-286.

22. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://ibib.ltd.ua/krizis-duhovnosti-sovremennom-obschestve.html

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Абдрахманова Мейрамкул Турганбаевна – магистр естественных наук, старший преподаватель кафедры математики и физики Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина

Абдуллаева Наргиза Нормаматовна – доктор медицинских наук, доцент кафедры неврологии, нейрохирургии, травматологии и ортопедии Самаркандского государственного медицинского института

Адамів Степан Станіславович – викладач кафедри екології, охорони навколишнього середовища та збалансованого природокористування Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»

Адамчук Леонора Олександрівна – кандидат сільськогосподарських наук, старший викладач кафедри конярства і бджільництва факультету тваринництва та водних біоресурсів Національного університету біоресурсів та природокористування України

Азізова Катерина Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент, провідний фахівець Відділу забезпечення якості освіти та інноваційного розвитку Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

Арістова Наталія Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської філології Національного університету біоресурсів і природокористування України

Артикова Шахноза Махаммадовна – преподаватель кафедры иностранных языков Ферганского государственного университета

Астратонов Микола – студент 4 курсу факультету захисту рослин, біотехнологій та екології Національного університету біоресурсів і природокористування України

Ахмедова Зухра Мирзабековна – кандидат филологических наук, доцент кафедры коррекционной педагогики Ташкентского государственного педагогического университета имени Низами

Аҳмедова Гулбаҳор Ҳамроқуловна – преподаватель кафедры начального образования Института повышения и переподготовки кадров народного образования Ферганской области

Бақытжан Нурзиля Елжаскызы – студентка 4 курса факультета естествознания и информатизации Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина

Бандура Валерія Олександрівна – студентка 1 курсу магістратури Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка

Батуринец Анастасия Геннадьевна – студентка 5 курса факультета прикладной математики Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара

Батырханов Нуржан Сейдесханулы – студент 4 курса факультета естествознания и информатизации Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина

Беца Ірина Миколаївна – викладач ДВНЗ «Дрогобицький механіко-технологічний коледж»

Біла Тетяна Яківна – кандидат технічних наук, доцент кафедри електромеханічних систем Київського національного університету технологій та дизайну

Білан Людмила Василівна – викладач циклової комісії фізико-математичних дисциплін, інформатики та обчислювальної техніки Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів та природокористування України «Бережанський агротехнічний коледж»

Білінський Олександр Миколайович – студент 3 курсу спеціальності «Фінанси і кредит» фінансового відділення Вінницького технічного коледжу

Бойко Леся Михайлівна – викладач ДВНЗ «Дрогобицький механіко-технологічний коледж»

Болатова Акбота – магистрант Южно-Казахстанского государственного университета имени М.Ауезова
Бондаренко Микола Йосипович – доцент кафедри електромеханічних систем Київського національного університету технологій та дизайну
Бурдаш Уляна Євгенівна – голова циклової комісії спеціальних економічних дисциплін Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів та природокористування України «Бережанський агротехнічний коледж»
Валуйських Юлія Артурівна – викладач кафедри прикладної психології та логопедії Бердянського державного педагогічного університету
Василенко Оксана Олександрівна – магістрант Навчально-наукового інституту соціально-педагогічної та мистецької освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
Вершинина Татьяна Викторовна – студентка 5 курса факультета прикладной математики Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара
Вільхова Оксана Григорівна – викладач кафедри початкової освіти, природничих і математичних дисциплін та методик їх викладання Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка
Вовк Ганна Степанівна – викладач вищої категорії, викладач математики та інформатики циклової комісії фізико-математичних дисциплін, інформатики та обчислювальної техніки Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний коледж»
Войтко Валентина Володимирівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки, психології і корекційної освіти Комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені В.О.Сухомлинського»
Волинець Юлія Олександрівна – кандидат педагогічних наук; доцент кафедри дошкільної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка
Воскресенська Людмила Львівна – викладач ЦМК хіміко-технологічних дисциплін Слов'янського хіміко-механічного технікуму
Вощенко Вікторія Юріївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
Гадельшина Татьяна Викторовна – магистрант 2 курса факультета биологии и экологии УО «Гродненский государственный университет имени Янки Купалы», учитель биологии ГУО «Средняя школа №2 г. Волковыска»
Ғали Ұлмекен Дәуренқызы – студентка 4 курса факультета естествознания и информатизации Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина
Ганинець Рената Євгеніївна – аспірант ІІ року навчання кафедри менеджменту мистецтва Львівської національної академії мистецтв
Гарюнова Юлія Олегівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови філологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна
Гензера Ольга Володимирівна – викладач вищої категорії, викладач економічних дисциплін, голова циклової комісії економічних дисциплін Індустріального коледжу ДВНЗ «Криворізький національний університет»
Герасименко Оксана Валеріївна – магістр інженерної механіки, викладач І категорії транспортно-будівельного відділу Індустріального коледжу ДВНЗ «Криворізький національний університет»
Гіроль Катерина Павлівна – студентка 2 курсу факультету туризму Національного університету фізичного виховання та спорту України

Голец Александра Викторовна – кандидат наук по физическому воспитанию и спорту, преподаватель кафедры психологии и педагогики Национального университета физического воспитания и спорта Украины
Городинський Сергій Ілліч – старший викладач кафедри внутрішньої медицини, фізичної реабілітації та спортивної медицини Буковинського державного медичного університету
Ғофуров МирзоУлуғбек Мажидович – преподаватель кафедры начального образования Института повышения и переподготовки кадров народного образования Ферганской области
Грабар Михайло Володимирович – методист ЦПК загальноосвітньої, гуманітарної та соціально-економічної підготовки КЗОЗ «Вовчанський медичний коледж» Харківської обласної ради
Гринюк Галина Миколаївна – викладач охорони праці та природознавства циклової комісії загальноосвітніх, гуманітарних та соціально-природничих дисциплін Вижницького коледжу прикладного мистецтва імені В.Ю.Шкрібляка
Дейнека Станіслав Миколайович – викладач циклової комісії загальнотехнічних дисциплін Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Ніжинський агротехнічний коледж»
Демишина Діана Вікторівна – студентка 3 курсу спеціальності «Фінанси і кредит» фінансового відділення Вінницького технічного коледжу
Денисовець Ірина Вікторівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри українознавства, культури та документознавства Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
Деніна Руслана Валентинівна – кандидат медичних наук, доцент кафедри внутрішньої медицини №2 та медсестринства ДВНЗ «Івано-Франківський національний медичний університет»
Деркач Лілія Зіновіївна – кандидат медичних наук, доцент кафедри хірургічної стоматології ДВНЗ «Івано-Франківський національний медичний університет»
Джурабекова Азиза Тохировна – доктор медицинских наук, профессор кафедры неврологии, нейрохирургии, травматологии и ортопедии Самаркандского государственного медицинского института
Дмитришин Марта Василівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та фінансів Івано-Франківського навчально-наукового інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету
Досмуратова Эльмира Ербулатовна – магистр экономики, старший преподаватель Южно-Казахстанского государственного университета имени М.Ауезова
Дудко Наталья Вячеславовна – студентка 2 курса магистратуры факультета заочного, дистанционного и последипломного образования Харьковского национального экономического университета имени Семёна Кузнеца
Емшанова Юлия Алексеевна – кандидат наук по физическому воспитанию и спорту, доцент кафедры психологии и педагогики Национального университета физического воспитания и спорта Украины
Еріш Айдана Әдилқызы – студентка 4 курса факультета естествознания и информатизации Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина
Жабағы Ерболат – студент 3 курса факультета естествознания и информатизации Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина
Жақсыбек Ақерке – студентка 4 курса факультета естествознания и информатизации Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина
Жаныс Арай Бошанқызы – доктор философии PhD, профессор, заведующая кафедрой информационных систем и информатики Кокшетауского университета имени Абая Мырзахметова

Жапарова Индира Бақыткелдикызы – студентка 4 курса факультета естествознания и информатизации Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина

Жаркова Роксолана Євгеніївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри початкової та дошкільної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка

Жукова Ольга Віталіївна – викладач зарубіжної літератури предметної (циклової) комісії викладачів іноземної філології Комунального вищого навчального закладу «Бериславський педагогічний коледж імені В.Ф.Беньковського» Херсонської обласної ради

Загул Мирослава Іллівна – викладач економіки циклової комісії загальноосвітніх, гуманітарних та соціально-природничих дисциплін Вижницького коледжу прикладного мистецтва імені В.Ю.Шкрібляка

Зазуляк Тетяна Костянтинівна – спеціаліст вищої категорії, викладач-методист, викладач навчальної дисципліни «Композиція і проектування» циклової комісії «Образотворче мистецтво та креслення» Вижницького коледжу прикладного мистецтва імені В.Ю.Шкрібляка

Злотенко Борис Миколайович – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри електромеханічних систем Київського національного університету технологій та дизайну

Зубкова Олена Петрівна – викладач економічних дисциплін, заступник директора з навчальної роботи ДВНЗ «Маріупольський будівельний коледж»

Исакова Гузалхон Неъматовна – кандидат филологических наук, доцент кафедры языков и литературы Государственного института искусств и культуры Узбекистана

Исматуллаева Гулшода Эргашевна – преподаватель кафедры начального образования Института повышения и переподготовки кадров народного образования Ферганской области

Івашкевич Ернест Едуардович – перекладач, пошукувач кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету

Істинюк Ірина Дмитрівна – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри педагогіки та методики початкового навчання Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Камалова Дилдора Сулаймановна – преподаватель Института искусства и культуры Республики Узбекистан

Камлук Надія Іларіонівна – викладач-методист, викладач циклової комісії «Обслуговування і ремонт автомобілів та двигунів» Житомирського автомобільно-дорожнього коледжу Національного транспортного університету

Капко Світлана Михайлівна – магістр історії, викладач кафедри історії Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка

Капранов Ян Васильович – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської філології та перекладу Київського національного лінгвістичного університету

Касаткіна-Кубишкіна Олена Володимирівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практики англійської мови Рівненського державного гуманітарного університету

Кисіль Наталія Романівна – студентка 6 курсу факультету початкового навчання Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка

Кізима Ірина Вікторівна – викладач інформатики циклової комісії фізико-математичних дисциплін, інформатики та обчислювальної техніки відділення «Обслуговування комп'ютерних систем та мереж і електрифікації сільського господарства» Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний коледж»

Климюк Юрій Євгенійович – кандидат технічних наук, доцент кафедри інформатики та прикладної математики Рівненського державного гуманітарного університету

Ковальчук Віра Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Коновальчук Марина Валеріївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної та початкової освіти Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка, завідувач Чернігівського регіонального центру Інституту обдарованої дитини НАПН України

Корольова Алла Валер'янівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального і порівняльного мовознавства та германістики Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Косимов Арслон – резидент магистратуры 3 года обучения кафедры неврологии, нейрохирургии, травматологии и ортопедии Самаркандского государственного медицинского института

Костарев Александр Сергеевич – кандидат биологических наук, доцент кафедры экологии и биотехнологии Западно-Казахстанского инновационно-технологического университета

Кудратова Нигора – резидент магистратуры 2 года обучения кафедры неврологии, нейрохирургии, травматологии и ортопедии Самаркандского государственного медицинского института

Кузняна Альона Юріївна – студентка 6 курсу (магістрант) педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка

Кулік Тетяна Ігорівна – кандидат технічних наук, доцент кафедри електромеханічних систем Київського національного університету технологій та дизайну

Куліш Наталія Миколаївна – старший викладач кафедри внутрішньої медицини, фізичної реабілітації та спортивної медицини Буковинського державного медичного університету

Курдибаха Катерина Віталіївна – студентка 3 курсу спеціальності «Фінанси і кредит» фінансового відділення Вінницького технічного коледжу

Кучерявенко Марина Юріївна – викладач ІІ категорії, викладач економічних дисциплін циклової комісії економічних дисциплін Індустріального коледжу ДВНЗ «Криворізький національний університет»

Қарсақбаев Қуанышбай Рымбекұлы – студент 4 курса факультета естествознания и информатизации Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина

Лаврів Леся Петрівна – кандидат медичних наук, старший викладач кафедри анатомії, топографічної анатомії та оперативної хірургії ДВНЗ «Буковинський державний медичний університет»

Лещишин Оксана Михайлівна – викладач вищої категорії циклової комісії фізико-математичних дисциплін, інформатики та обчислювальної техніки, завідувач навчально-методичного кабінету Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів та природокористування України «Бережанський агротехнічний коледж»

Любицький Роман Ігорович – аспірант І року навчання кафедри містобудування Національного університету «Львівська Політехніка»

Мавлянова Умида Хаджиакбаровна – старший преподователь кафедры китайского языка и литературы Ташкенсткого государственного института востоковедения

Мамаражабова Зулфия Нарбаевна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры коррекционной педагогики Ташкентского государственного педагогического университета имени Низами

Мар'єнко Людмила Володимирівна – викладач технічного креслення та інформатики, майстер виробничого навчання з професії «Помічник машиніста тепловоза, слюсар з ремонту рухомого складу» Маріупольського вищого металургійного професійного училища

Мардыева Гульшод Маматмурадовна – кандидат медицинских наук, доцент кафедры общей хирургии, лучевой диагностики и терапии Самаркандского государственного медицинского института

Марчук Володимир Васильович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Білоцерківського національного аграрного університету

Матвієнко Людмила Василівна – студентка 4 курсу факультету початкового навчання Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка
Махмудова Севара Ирисалиевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры языков и литературы Государственного института искусств и культуры Узбекистана
Мещерякова Ольга Михайлівна – аспірант І року навчання кафедри містобудування Національного університету «Львівська Політехніка»
Мирзабаева Чинара Шухратовна – студентка 2 курса магистратуры филологического факультета Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева
Мирзажонова Раъно Абдураимовна – преподаватель кафедры зарубежной филологии Академического лицея №2 при Ферганском государственном университете
Мирошниченко Володимир Олександрович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри правознавства Бердянського державного педагогічного університету
Михайлишин Маріанна Степанівна – завідувач відділення обслуговування комп'ютерних систем та мереж і електрифікації сільського господарства Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний коледж»
Мицюк Світлана Василівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник НДС «Центр економічних досліджень» економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Москалюк Наталія Володимирівна – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри ботаніки та зоології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
Мосьпан Марина Олександрівна – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології і педагогіки Національного університету фізичного виховання і спорту України
Назирова Шукрия – старший преподователь кафедры китайского языка и литературы Ташкенсткого государственного института востоковедения
Наколонко Ігор Михайлович – аспірант ІІІ року навчання кафедри культурології та медіа-комунікацій Харківської державної академії культури
Нургалиева Акмарал Кажмуратовна – кандидат педагогических наук, преподаватель кафедры педагогики Павлодарского государственного педагогического института
Оберська Надія Василівна – голова циклової комісії спеціальних електротехнічних дисциплін Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний коледж»
Остапенко Валентина Іванівна – старший викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
Осташек Наталія Семенівна – викладач професійної майстерності циклової комісії «Образотворче мистецтво та креслення» Вижницького коледжу прикладного мистецтва імені В.Ю.Шкрібляка
Петко Ігор Валентинович – доктор технічних наук, професор кафедри електромеханічних систем Київського національного університету технологій та дизайну
Петриця Андрій Назарович – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри теоретичної і прикладної фізики та комп'ютерного моделювання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
Пилипишин Світлана Ігорівна – директор Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний коледж», кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»

Піковський Мирослав Йосипович – кандидат біологічних наук, доцент кафедри фітопатології імені академіка В.Ф.Пересипкіна Національного університету біоресурсів і природокористування України

Пулатова Саодат Махамадаминовна – преподаватель кафедры коррекционной педагогики Ташкентского государственного педагогического университета имени Низами

Ракітіна Людмила Іванівна – молодший науковий співробітник Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

Рахманова Нилуфар Закиржановна – преподаватель кафедры коррекционной педагогики Ташкентского государственного педагогического университета имени Низами

Рокотянська Світлана Вікторівна – магістрант Навчально-наукового інституту соціально-педагогічної та мистецької освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Русанов Євген Георгійович – голова ЦМК спеціальних механічних дисциплін Слов'янського хіміко-механічного технікуму

Садыкова Базаргуль Сапарбековна – магистр естественных наук, преподаватель кафедры математики и физики Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина

Саидова Дилноза Мариповна – преподаватель кафедры начального образования Института повышения и переподготовки кадров народного образования Ферганской области

Самойленко Світлана В'ячеславівна – викладач кафедри внутрішньої медицини, фізичної реабілітації та спортивної медицини Буковинського державного медичного університету

Самойленко Тамара Василівна – методист ЦПК загальноосвітньої, гуманітарної та соціально-економічної підготовки КЗОЗ «Вовчанський медичний коледж» Харківської обласної ради

Сасіна Людмила Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри соціології та психології управління Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

Семенишина Ірина Віталіївна – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри фізико-математичних та загальнотехнічних дисциплін Подільського державного аграрно-технічного університету

Середюк Олександр Олексійович – кандидат сільськогосподарських наук, співробітник ботанічного саду Національного університету біоресурсів і природокористування України

Сєрікова Олена Вікторівна – методист ДВНЗ «Маріупольський будівельний коледж»

Сидорова Марина Геннадьевна – кандидат технических наук, преподаватель кафедры математического обеспечения ЭВМ Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара

Сизко Ганна Іванівна – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри прикладної психології та логопедії Бердянського державного педагогічного університету

Синицька Алла Вікторівна – викладач хіміко-технологічних дисциплін, завідувач технологічного відділення Слов'янського хіміко-механічного технікуму

Сірецька Зіновія Василівна – голова циклової комісії «Образотворче мистецтво та креслення» Вижницького коледжу прикладного мистецтва

Сова Ольга Сергіївна – викладач кафедри образотворчого мистецтва Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Соловій Романа Дмитрівна – студентка 5 курсу медичного факультету ДВНЗ «Івано-Франківський національний медичний університет»

Солоджук Юрій Іванович – викладач кафедри хірургічної стоматології ДВНЗ «Івано-Франківський національний медичний університет»

Стаднік Надія Вікторівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка

Стаценко Володимир Володимирович – кандидат технічних наук, доцент кафедри електромеханічних систем Київського національного університету технологій та дизайну
Стовбур Карина Олександрівна – магістрант Навчально-наукового інституту соціально-педагогічної та мистецької освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
Тарнавська Марта Вікторівна – викладач кафедри хірургічної стоматології ДВНЗ «Івано-Франківський національний медичний університет»
Ташланова Нигора Джураевна – старший преподаватель кафедры языков Ферганского филиала Ташкентского университета информационных технологий
Тернова Ірина Валер'янівна – завідувач відділення економіки та прикладної екології Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів та природокористування України «Бережанський агротехнічний коледж»
Тисячна Юнна Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент, провідний фахівець відділу забезпечення якості освіти та інноваційного розвитку Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
Тулеметова Айгуль Саиновна – кандидат экономических наук, профессор Южно-Казахстанского государственного университета имени М.Ауезова
Тўрақулов Иқболжон Икромович – преподаватель кафедры начального образования Института повышения и переподготовки кадров народного образования Ферганской области
Тұрсынбек Алуа – студент 3 курса факультета естествознания и информатизации Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина
Узакова Боранкуль Зиядиновна – старший преподаватель кафедры математики и физики Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина
Федосова Юлия Анатольевна – магистр политических наук, аспирант III года обучения кафедры государственного управления социальной сферой и белорусоведения Академии управления при Президенте Республики Беларусь
Хайдарова Дилдора Комиловна – преподаватель кафедры иностранных языков Ферганского государственного университета
Хакимова Сохиба Зиядуллаевна – кандидат медицинских наук, преподаватель кафедры неврологии, нейрохирургии, травматологии и ортопедии Самаркандского государственного медицинского института
Хамидова Муяссар Полисаидовна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры методики специального образования Ташкентского государственного педагогического университета имени Низами
Хамраева Мухаббат Ахметжановна – старший преподаватель кафедры коррекционной педагогики Ташкентского государственного педагогического университета имени Низами
Хасанова Мусаллам Муминовна – старший преподаватель кафедры немецкой филологии Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Хомуха Ірина Геннадіївна – викладач української мови і літератури та зарубіжної літератури, голова циклової комісії філологічних дисциплін Індустріального коледжу ДВНЗ «Криворізький національний університет»
Худайбергенова Зилола Нарбаевна – доктор филологических наук, профессор кафедры теории и практики перевода Ташкенсткого государственного института востоковедения
Ціпух-Гузьо Мар'яна Ярославівна – магістр з банківської справи, викладач економічних дисциплін Івано-Франківського коледжу Львівського національного аграрного університету
Чебан Сергій Данилович – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри садівництва, овочівництва і садово-паркового господарства Подільського державного аграрно-технічного університету
Шабаков Берик Ерланович – магистр технических наук, преподаватель кафедры экологии и биотехнологии Западно-Казахстанского инновационно-технологического университета

Шабахов Амангельди Ерланович – преподаватель Областной санаторной школы-интернат имени М.Утемисова

Шанаєва-Цимбал Людмила Олексіївна – кандидат наук з державного управління, старший викладач кафедри англійської філології Національного університету біоресурсів і природокористування України

Шахноза Амирсаидова Мирсагатовна – кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой коррекционной педагогики Ташкентского государственного педагогического университета имени Низами

Шевченко Юлія Михайлівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Шегебай Ұлжайна – студентка 4 курса факультета естествознания и информатизации Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина

Шеянова Юліана Дмитрівна – магістрант 2 року навчання спеціальності «Управління персоналом та економіка праці» Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

Шодиев Фаррух Гуломович – резидент магистратуры 2 года обучения кафедры общей хирургии, лучевой диагностики и терапии Самаркандского государственного медицинского института

Шудляк Наталія Олександрівна – аспірант ІІІ року навчання кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Щербинин Сергей Николаевич – аспирант ІІІ года обучения кафедры социологии Белорусского государственного университета

Якимович Ольга Михайлівна – голова циклової комісії фізико-математичних дисциплін, інформатики та обчислювальної техніки Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів та природокористування України «Бережанський агротехнічний коледж»

Яковенко Карина Валеріївна – здобувач І року навчання кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка І.А.Зязюна Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Якубжанова Дилобар Батировна – старший научный сотрудник-соискатель кафедры методики специального образования Ташкентского государственного педагогического университета имени Низами

Ярмошук Ірина Романівна – викладач кафедри стоматології ПО ДВНЗ «Івано-Франківський національний медичний університет»

Яцинич Оксана Борисівна – викладач вищої категорії, викладач-методист ДВНЗ «Дрогобицький механіко-технологічний коледж»

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ / БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Татьяна Гадельшина
ДИНАМИКА ЧИСЛЕННОСТИ КОПЫТНЫХ МЛЕКОПИТАЮЩИХ ВОЛКОВЫССКОГО ОХОТХОЗЯЙСТВА «БООР» 5

ЕКОЛОГІЯ / ЭКОЛОГИЯ

Александр Костарев, Берик Шабаков, Амангельди Шабахов
ХИМИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В ВЕРХНИХ И НИЖНИХ СЛОЯХ АТМОСФЕРЫ 8

ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ / ТУРИЗМ И РЕКРЕАЦИЯ

Катерина Гіроль
РОЗВИТОК СФЕРИ ТУРИЗМУ НА ТЕРИТОРІЇ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ 12

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ / ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Людмила Шанаєва-Цимбал
ІТАЛІЙСЬКИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ 14

ЕКОНОМІКА / ЭКОНОМИКА

Олександр Білінський
ФІНАНСОВІ ПРОБЛЕМИ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ 18

Діана Демишина
РОЛЬ ФІНАНСІВ У РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ 20

Марта Дмитришин
ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ТА БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ 22

Мирослава Загул
ОСОБИСТІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СПОЖИВАЧА, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ЙОГО ПОВЕДІНКУ НА РИНКУ 25

Катерина Курдибаха
ДЕФІЦИТДЕРЖАВНОГОБЮДЖЕТУ: ШЛЯХИ СКОРОЧЕННЯ 29

Марина Кучерявенко, Ольга Гензера
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ 32

Світлана Мицюк
ОСОБЛИВОСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ 34

Айгуль Тулеметова, Эльмира Досмуратова, Акбота Болатова
РОЛЬ НПО В РЕШЕНИИ ПРОБЛЕМ ЗАНЯТОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН 37

Мар'яна Ціпух-Гузьо
ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ «КЛІЄНТ-БАНК» 42

МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ / МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ

Юліана Шеянова, Людмила Сасіна
РЕФЛЕКСІЯ ТА ЕФЕКТ КЕЛЕРА ЯК ЗАСОБИ ПІДВИЩЕННЯ МОТИВАЦІЇ ІТ-ПЕРСОНАЛУ 46

СОЦІОЛОГІЯ / СОЦИОЛОГИЯ

Юлия Федосова
ПОТРЕБИТЕЛИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ В УЧРЕЖДЕНИЯХ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ ДИСКУРС 48

Сергей Щербинин
ВЫБОР КАК ОСНОВНОЙ КОМПОНЕНТ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО РЕШЕНИЯ 51

ІСТОРІЯ / ИСТОРИЯ

Світлана Капко
ПРАВОСЛАВНЕ ХРАМОВЕ БУДІВНИЦТВО В ПОЛТАВІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ 56

Тамара Самойленко
АКТИВІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИ ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ
В УМОВАХ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ 59
Наталія Шудляк
НОВОЯВЛЕНІ СВЯТИНІ ПОДІЛЛЯ 63

КУЛЬТУРОЛОГІЯ / КУЛЬТУРОЛОГИЯ

Вікторія Вощенко
КУЛЬТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ:
ГЛОБАЛЬНИЙ ВИМІР 68
Рената Ганинець
ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО БРЕНДУ МІСТА ЛЬВОВА 70
Ігор Наколонко
СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ
ЗДОРОВ'Я УКРАЇНЦІВ 74

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО / ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

Тетяна Зазуляк
ЕТНОГРАФІЧНЕ КРАЄЗНАВСВО ЯК ПРОВІДНИЙ ДИДАКТИЧНИЙ ПРИНЦИП
ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ВИЩОМУ МИСТЕЦЬКОМУ
НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ 78
Dildora Kamalova
OVERLOOK TO ACTIVITY OF A GREAT MUSICIAN SHORAXIM SHOUMAROV 81
Ольга Мещерякова
СТРАТЕГІЯ ПЛАНУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕКРЕАЦІЙНИХ ТЕРИТОРІЙ
НА ОСНОВІ ПРАКТИЧНОГО ДОСВІДУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МІСТ 84
Наталія Осташек
СУТНІСТЬ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ТА РОЛЬ МИСТЕЦТВА
В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ 86
Зіновія Сірецька
ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ
ЯК ОДНА ІЗ СКЛАДОВИХ ЯКІСНОГО ВИКОНАННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАВДАНЬ 89

ПЕДАГОГІКА / ПЕДАГОГИКА

Катерина Азізова
РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ЯК ОБ`ЄКТ МОНІТОРИНГУ
ЯКОСТІ ОСВІТИ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ 91
Шахноза Амирсаидова
MAXSUS MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARDA NUTQI TO'LIQ
RIVOJLANMAGAN BOLALARGA LOGOPEDIK YORDAMNI TASHKIL BO'YICHA
KORREKSION ISH MAZMUNI 93
Наталія Арістова
ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ 97
Шахноза Артикова
ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОЙ ГРАММАТИКЕ
В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ 99
Гулбаҳор Аҳмедова
КИЧИК ЁШДАГИ ЎҚУВЧИЛАРДА КОГНИТИВ РИВОЖЛАНИШ АСОСЛАРИ 102
Зухра Ахмедова
TASVIRIY FAOLIYAT VOSITALARI BILAN KORREKSION-PEDAGOGIK TA'SIR
ETISHNING NAZARIY ASOSLARI 104

Людмила Білан, Ольга Якимович
САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ У СИСТЕМІ МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ОРГАНІЗАЦІЇ 107
Уляна Бурдаш, Ірина Тернова
ШЛЯХИ АКТИВІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ 109
Юлія Валуйських
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ АДАПТИВНОГО ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ПРОЦЕСІ КОРЕКЦІЇ РУХОВИХ ПОРУШЕНЬ СЛАБОЧУЮЧИХ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ 111
Оксана Василенко
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЗДОРОВ'Я 114
Оксана Вільхова
НАРОДНА ХОРЕОГРАФІЯ У СЕРЕДОВИЩІ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ 116
Ганна Вовк
АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ З БАТЬКІВСЬКОЮ ГРОМАДСЬКІСТЮ 118
Валентина Войтко
ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІТЕЙ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ 121
Юлія Волинець, Альона Кузняна
ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ 124
МирзоУлуғбек Ғофуров
БОШЛАНҒИЧ СИНФЛАРДА ТАСВИРИЙ САНЪАТ АСОСЛАРИ 128
Наталья Дудко
ОБЩЕНИЕ КАК ФАКТОР ОПТИМИЗАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ 129
Арай Жаныс
ЦЕЛИ, КРИТЕРИИ И ОГРАНИЧЕНИЯ РАЗРАБОТКИ ПОДСИСТЕМЫ УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА ДИСЦИПЛИНЫ 132
Роксолана Жаркова
ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА ЧИТАЦЬКОГО ВИБОРУ УЧНЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ 136
Олена Зубкова
ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ 140
Гулшода Исматуллаева
МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА БОЛАЛАРНИ РУҲИЙ ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ 144
Ірина Істинюк
ЕТИМОЛОГІЯ ПОНЯТТЯ «ГОТОВНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ» 145
Надія Камлук
ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «ТЕХНОЛОГІЯ КОНСТРУКЦІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ І МАТЕРІАЛОЗНАВСТВО» 150
Наталія Кисіль
СКРАЙБІНГ ЯК ІННОВАЦІЯ В ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА 153

Ірина Кізима
ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ З ОБДАРОВАНИМИ СТУДЕНТАМИ 156
Віра Ковальчук
НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ 158
Марина Коновальчук, Людмила Матвієнко
СТВОРЕННЯ ТРЕТІХ МІСЦЬ ДЛЯ СТУДЕНТІВ-ПЕДАГОГІВ ЯК ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ 162
Зулфия Мамаражабова
ESHITISHDA NUQSONI BO‘LGAN BOLALARNI SAVODGA O‘RGATISHNING ZAMONAVIY USULI 165
Людмила Мар'єнко
РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ. АДАПТАЦІЯ ЇХ В УЧНІВСЬКОМУ ТА РОБОЧОМУ КОЛЕКТИВІ 169
Володимир Марчук, Надія Стаднік
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ І СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА 175
Раъно Мирзажонова
ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА 178
Володимир Мирошниченко
ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ 180
Наталія Москалюк
ФІЛОГЕНІЯ РОСЛИН І ТВАРИН ЯК СКЛАДОВА ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН 184
Акмарал Нургалиева
ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМЫНДАҒЫ КӨШБАСШЫЛЫҚ ТҮСІНІГІ 186
Надія Оберська, Маріанна Михайлишин
ВИДИ ТА КРИТЕРІЇ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ 189
Саодат Пулатова
ЯККА МАШҒУЛОТЛАРДА РУҲИЙ РИВОЖЛАНИШИ СУСТЛАШГАН КАР БОЛАЛАРНИ МАНТИҚИЙ ТАФАККУРИ ВА СЕНСОР ЭТАЛОНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ 191
Людмила Ракітіна
ФОРМУВАННЯ ІТ-КОМПЕТЕНЦІЙ У ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ 194
Нилуфар Рахманова
КОМПЛЕКСНОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ СЕМЬИ, ВОСПИТЫВАЮЩЕЙ РЕБЕНКА С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ 196
Світлана Рокотянська
ФОРМУВАННЯ ПОШУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА 199
Дилноза Саидова
OILADA KITOBXONLIK FENOMENINI RIVOJLANTIRISH 201
Ірина Семенишина
РОЛЬ ДИСЦИПЛІН МАТЕМАТИЧНОГО ЦИКЛУ У ПІДВИЩЕННІ РІВНЯ ЯКОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ 203
Олена Сєрікова
РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО ФАХІВЦЯ 205

Ольга Сова
ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА В ПРОЦЕСІ ПЛЕНЕРНОЇ ПРАКТИКИ 209
Нигора Ташланова
ИНТЕРАКТИВНЫЕ ПРИЁМЫ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА УРОКАХ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ 214
Юнна Тисячна
ВНУТРІШНЄ РЕЙТИНГОВЕ ОЦІНЮВАННЯ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ 217
Иқболжон Тўрақулов
BOSHLANG`ICH TA`LIMDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR 219
Дилдора Хайдарова
ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА В ШКОЛЕ 221
Муяссар Хамидова
МАХСУС МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАСИДА ЛУҒАТ ИШИ 224
Мухаббат Хамраева
ESHITISHDA NUQSONI BO‘LGAN O‘QUVCHILARNI TARBIYALASHDA MAKTAB VA OILA HAMKORLIGINING VAZIFALARI VA YO‘LLARI 228
Мусаллам Хасанова
ЎЗБЕКИСТОН ШАРОИТИДА БОЛОНИЯ ТИЗИМИНИ ЖОРИЙ ЭТИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ ВА БУ ЖАРАЁННИНГ ИЖОБИЙ ВА САЛБИЙ ЖИҲАТЛАРИ 231
Юлія Шевченко, Карина Стовбур
ОСОБЛИВОСТІ ЛЮДСЬКОЇ ТВОРЧОСТІ ЯК СКЛАДОВОЇ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ 235
Карина Яковенко
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ІГРИ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТУДЕНТІВ 237
Дилобар Якубжанова
TA’LIM TIZIMIDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA QO‘LLASH XUSUSIYATLARI 239

ПСИХОЛОГІЯ / ПСИХОЛОГИЯ

Александра Голец
ЦЕННОСТНО-СМЫСЛОВАЯ СФЕРА ЛИЧНОСТИ КАК РЕСУРС КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ КВАЛИФИЦИРОВАННЫХ СПОРТСМЕНОВ 243
Юлия Емшанова
ЛИЧНОСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СПОРТСМЕНОВ-ТЕННИСИСТОВ 245
Ернест Івашкевич
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ФАХІВЦЕМ АДЕКВАТНОГО ПЕРЕКЛАДУ 247
Марина Мосьпан
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЗДІБНОСТЕЙ ДО САМОРЕГУЛЯЦІЇ У КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 251
Ганна Сизко
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕФЕКТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ 254

СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ / СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

Ірина Беца, Леся Бойко
ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ВИКОРИСТАННЯ ГІБРИДНИХ МОДЕЛЕЙ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ 258

Оксана Лещишин
ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ МУЛЬТИМЕДІА ТА ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ 262
Марина Сидорова, Тетяна Вершиніна, Анастасія Батурінець
ІНФОРМАЦІЙНА ТЕХНОЛОГІЯ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ ЧАСОВИХ РЯДІВ 265

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ / ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Мейрамкул Абдрахманова, Ұлмекен Ғали, Қуанышбай Қарсақбаев
НҮКТЕНІҢ ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ ОРНЫН ТАБУ ЕСЕПТЕРІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ 268
Мейрамкул Абдрахманова, Ақерке Жақсыбек, Ұлжайна Шегебай
МЕКТЕП МАТЕМАТИКА КУРСЫНДАҒЫ ГРАФТАР 270
Юрій Климюк
МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ДООЧИСТКИ ВОДИ ВІД ДОМІШОК У ШВИДКИХ ФІЛЬТРАХ З ОДНОРІДНИМИ ПОРИСТИМИ ЗАВАНТАЖЕННЯМИ 272
Андрій Петриця
ПЛАНУВАННЯ ЦІЛЕСПРЯМОВАНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОЦЕСІ ВИКОНАННЯ ЛАБОРАТОРНИХ РОБІТ З ФІЗИКИ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ 277
Базаргуль Садыкова, Алуа Тұрсынбек, Ерболат Жабағы
ФИЗИКА САБАҒЫНДА СЫН ТҰРҒЫСЫНАН ОЙЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУ 280
Боранкуль Узакова, Нуржан Батырханов, Айдана Ериш
ҚАЗІРГІ МЕКТЕПТЕГІ МАТЕМАТИКАЛЫҚ ОҚЫТУДАҒЫ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ 283
Боранкуль Узакова, Индира Жапарова, Нурзиля Бакытжан
АЛГЕБРАЛЫҚ ЖӘНЕ ТРАНСЦЕНДЕНТТІК ТЕҢДЕУЛЕРДІ ЖУЫҚТАП ШЕШУ ӘДІСТЕРІ 285
Оксана Яцинич
ДИФЕРЕНЦІАЛЬНІ РІВНЯННЯ І ДЕЯКІ ЗАКОНИ РУХУ 288

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ / ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СПОРТ

Сергій Городинський
СУТЬ АДАПТИВНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ КРІЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА 292
Наталія Куліш
СУТЬ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ У ГАЛУЗІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ 294
Світлана Самойленко
ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ЗМІН У СТРУКТУРІ ТА ЗМІСТІ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН З АДАПТИВНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ 298

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ / ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Валерія Бандура
«ЧЕРНЕЦЬ» М. Г. ЛЬЮЇСА ТА «ЕЛІКСИРИ САТАНИ» Е. Т. А. ГОФМАНА ЯК ЗРАЗКИ ЖАНРУ ГОТИКО-ФРЕНЕТИЧНОГО РОМАНУ 301
Юлія Гарюнова
РИСИ КІНОКРИТИЧНОГО ДИСКУРСУ ЯК СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОГО ФЕНОМЕНУ 304
Ірина Денисовець
ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ ОКАЗІОНАЛЬНИХ ІМЕННИКІВ – ЗАГАЛЬНИХ НАЗВ У ТВОРАХ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ДИТЯЧИХ ПИСЬМЕННИКІВ 307
Ольга Жукова
ПРОЕКТ «КНИГИ, ЯКІ ЧИТАЄ МІЙ КУМИР» 310

Гузалхон Исакова
ЛОТИН ТИЛИ ҲАҚИДА МУЛОҲАЗАЛАР 313
Ян Капранов
КОНСТРУЮВАННЯ *NOSTRATIC DICTIONARY* А.Б.ДОЛГОПОЛЬСЬКОГО
ЯК ОДНОГО З ДЖЕРЕЛ МАКРОКОМПАРАТИВІСТИКИ 316
Олена Касаткіна-Кубишкіна
ДО ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ВАРІАТИВНОСТІ МОВИ 318
Алла Корольова
ВИТОКИ АНТРОПОЦЕНТРИЧНОГО НЕОФУНКЦІОНАЛІЗМУ
ЯК ДОМІНАНТНОГО ПРИНЦИПУ ЛІНГВІСТИКИ ХХІ СТОЛІТТЯ 322
Умида Мавлянова
ТАРЖИМАШУНОСЛИКДА “ТАРЖИМА БИРЛИКЛАРИ”НИ
АЖРАТИШ МУАММОСИ 324
Севара Маҳмудова
ГИБРИД ТЕРМИНЛАР ЯСАЛИШИ ВА ЭТИМОЛОГИЯСИГА ДОИР 328
Чинара Мирзабаева
ПОЛИТИЧЕСКАЯ РЕЧЬ В ЛИНГВОПЕРЕВОДЧЕСКОМ АСПЕКТЕ
(НА МАТЕРИАЛЕ ПРЕДВЫБОРНЫХ РЕЧЕЙ БАРАКА ОБАМЫ) 330
Шукрия Назирова
ХИТОЙ ТИЛИДАГИ ГУАНЬЮНЪЮЙ (GY)ЛАР:
НАЗАРИЙ ҚАРАШЛАР ВА ТАЛҚИН 335
Валентина Остапенко
AMERICAN ETHNIC NICKNAMES FOR EUROPEAN IMMIGRANTS 338
Світлана Пилипишин
УКРАЇНСЬКІ (МАЛОРУСЬКО-ГАЛИЦЬКІ) ВІДНОСИНИ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ З РОСІЙСЬКОЇ ПЕРСПЕКТИВИ 341
Ірина Хомуха
МОВНО-ЛІТЕРАТУРНИЙ КВЕСТ – АКТИВНА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ЛОГІЧНА ГРА
ТА ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ 345
Зилола Худайбергенова
TARJIMAShUNOSLIK VA LINGVOMADANIYATShUNOSLIK SOHALARISINING
O‘ZARO ALOQASI: TARIX VA TALQIN 349

МЕДИЧНІ НАУКИ / МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ

Руслана Деніна, Романа Соловій
ОСОБЛИВОСТІ ІШЕМІЧНОЇ ХВОРОБИ СЕРЦЯ У ЖІНОК 354
Лілія Деркач, Ірина Ярмошук, Марта Тарнавська, Юрій Солоджук
ЕФЕКТИВНІСТЬ ХІРУРГІЧНОГО ЛІКУВАННЯ ХВОРИХ
НА ГЕНЕРАЛІЗОВАНИЙ ПАРОДОНТИТ З ОСТЕОПЕНІЄЮ 356
Арслон Косимов, Нигора Кудратова, Сохиба Хакимова,
Наргиза Абдуллаева, Азиза Джурабекова
ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ЛЕЧЕНИЯ ПО ДАННЫМ
ЭЛЕКТРОЭНЦЕФАЛОГРАФИИ ПРИ СИМПТОМАТИЧЕСКОЙ
ПОСТТРАВМАТИЧЕСКОЙ ЭПИЛЕПСИИ
СИМПТОМАТИК ПОСТТРАВМАТИК ЭПИЛЕПСИЯ БИЛАН 358
Нигора Кудратова, Арслон Косимов, Сохиба Хакимова,
Наргиза Абдуллаева, Азиза Джурабекова
КЛИНИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЭПИЛЕПСИИ
В ЗРЕЛОМ И ПОЖИЛОМ ВОЗРАСТЕ 363
Lesya Lavriv
MODERN METHODS OF TEACHING HUMAN ANATOMY 367

Гульшод Мардыева, Фаррух Шодиев
ИНТЕГРИРОВАННАЯ ВИЗУАЛИЗАЦИЯ ПАТОЛОГИЙ МОЛОЧНОЙ ЖЕЛЕЗЫ 370

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО / СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО

Leonora Adamchuk
BEE POLLEN MORPHOLOGICAL FEATURES 374

Станіслав Дейнека
ОГЛЯД ГІДРАВЛІЧНИХ СІВАЛОК ОВОЧЕВИХ КУЛЬТУР:
АНАЛІЗ І ПЕРСПЕКТИВИ 376

Мирослав Піковський, Олександр Середюк, Микола Астратонов
ДІАГНОСТИЧНІ ОЗНАКИ ГРИБНИХ ХВОРОБ БЕГОНІЇ 379

Сергій Чебан
РІСТ ТА ПЛОДОНОШЕННЯ ЯБЛУНІ ЗАЛЕЖНО ВІД СПОСОБУ
ФОРМУВАННЯ КРОНИ 380

ТЕХНІЧНІ НАУКИ. ТРАНСПОРТ / ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ. ТРАНСПОРТ

Людмила Воскресенська
КУРСОВЕ ТА ДИПЛОМНЕ ПРОЕКТУВАННЯ
У ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ-КЕРАМІКІВ 383

Оксана Герасименко
ВПЛИВ УМОВ ЕКСПЛУАТАЦІЇ НА НАДІЙНІСТЬ РОБОТИ
ВЕЛИКОВАНТАЖНИХ ПОЗАШЛЯХОВИХ САМОСКИДІВ 385

Тетяна Кулік, Борис Злотенко
ВДОСКОНАЛЕННЯ ВИРОБНИЦТВА ВЗУТТЯ З ПОЛІМЕРНИХ МАТЕРІАЛІВ 389

Роман Любицький
ФІНАНСОВІ ВТРАТИ ВНАСЛІДОК БЕЗКОШТОВНОГО ПАРКУВАННЯ
ПРИВАТНОГО АВТОТРАНСПОРТУ У М. ЛЬВІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ
ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОПОЗИЦІЙ ПАРКІНГІВ) 391

Ігор Петко, Микола Бондаренко
РОЗРОБЛЕНННЯ КОНДИЦІОНЕРА ТИПУ СПЛІТ-СИСТЕМА, ЩО ПРАЦЮЄ В
РЕЖИМІ ОБІГРІВУ, ПРИ ТЕМПЕРАТУРІ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ДО -27°С 395

Євген Русанов
ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ
ДЛЯ СТУДЕНТІВ-МЕХАНІКІВ 400

Алла Синицька
ВПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ВИВЧЕННІ
ДИСЦИПЛІНИ «ПРОЦЕСИ ТА АПАРАТИ ХІМІЧНИХ ВИРОБНИЦТВ» 402

Володимир Стаценко, Тетяна Біла
ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ВИГОТОВЛЕННЯ СУМІШЕЙ СИПКИХ МАТЕРІАЛІВ
У ВІДЦЕНТРОВОМУ ЗМІШУВАЧІ 405

**ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ /
ОХРАНА ТРУДА И БЕЗОПАСНОСТЬ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Степан Адамів
ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ БЕЗПЕКИ ПРАЦІ
В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ 410

Михайло Грабар
ОХОРОНА ПРАЦІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ 413

Галина Гринюк
ВПЛИВ ДУХОВНОСТІ НА ЯКІСТЬ ЖИТТЯ ТА ДОВГОЛІТТЯ 415

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 420

Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2016. – Вип. 18. – 437 с.

Враховуючи свободу наукової творчості, редколегія приймає до друку публікації та статті тих авторів, думки яких не в усьому поділяє. Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, правильність фактів і посилань, достовірність матеріалів несуть автори публікацій. Передрук і відтворення опублікованих у збірнику матеріалів будь-яким способом дозволяється тільки при посиланні на **«Тенденції і перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації».**

Редакційна колегія залишає за собою право редагувати та скорочувати текст.

Адреса оргкомітету: 08401, Київська обл., м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30 (к. 203), тел. (04567) 5 46 44

Матеріали конференції розміщені на сайті: http://confscience.webnode.ru

Укладачі: С.М.Кикоть, І.В.Гайдаєнко
Верстка та дизайн: І.В.Гайдаєнко

Підписано до друку 10.11.2016 р.
Формат 60×84 1/8. Папір офсет.
Ум. друк. арк. 36,9.
Виробник ФОП Лукашевич О.М., свідоцтво про державну реєстрацію
№23580000000002997 від 12.10.2011 р.
08400, Київська обл., м. Переяслав-Хмельницький,
вул. Покровська, 49, к. 12